

50998

~~4677. 1 A~~
2

MAGYAR

AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

A

NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY
KÖZLÖNYE.

AZ AKADEMIA RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

TOLDY FERENCZ,

RENDES TAG.

HARMADIK KÖTET.

PEST,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

1863—65.

MAGYAR
AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI

OSZTÁLY KÖZLÖNYE.

III. KÖTET.

1863.

I. SZÁM.

A MAGYAR MONDAT.
BRASSAI SÁMUEL L. TAGTÓL.

II. ÉRTEKEZÉS*)

TÜZETES RÉSZ.

Előadatott május 1. 1863.

I. FEJEZET.

Az ige, a mondat sarka.

1. §.

A módszer.

A nyelv a világi dolgok rendében szintoly külön egészet képez, mint bármely más országa a természetnek. Szintúgy, mint ezek valamelyike, helyileg egymás mellett létező és idő szerint egymás után következő tényekből áll. Külön, magában álló voltát legkisebbé sem csökkenti az a viszony, mely szerint a nyelv a természeti és erkölcsi világ más hasonló egészeivel s tényei tényeikkel szoros sőt szervies kapcsolatban van; szintúgy mint nem kisebbíti az ocean nagyszerű egyé-

*) Az I. Értekezést (Általános elvek) I. ez Értesítő I. köt. (1860.) 279—399. ll.

niségét az, hogy egyfelől a szárazföld folyamatai táplálják, holott másfelől a nap sugarai oszlatják szét untalan gyarapodó vizeit a légkörbe. A nyelvet, mint a nyelvészet tudománya tárgyát, nem nehezebb külön egészenk gondolni, mint a növénytanét a növényországot, az állattanét az állatországot, a csillagászatét a világ alkotmányát, és jóval könnyebb mint a physikáét vagy kímiaét, mint a melyeknek nevet sem adott, sem élet sem tudomány. E jellemzésből világosan következik, hogy a nyelvészetben s ennek akármely részében a módszer nem lehet más, mint az, a melynek a mívelt világ szószólói *inductio* nevet adtak, mely nem egyéb, mint a tények összehasonlításából és megkülönböztetéséből általános igazságok, törvények, szabályok és elvek kivonása.

A módszer alkalmazásakor azonban két út bukkan előnkbe, mely mindenik különböző célhoz vezet. Vizsgálataink folytán, midőn az imént részletezett általánosságok felfedezése teszi a kérdést, szorosán kell ragaszkodnunk az analyticus fogalmakat képző reflexio műtéti sorához. A külön és egyes tárgyaktól indulunk el, s fokokként emelkedünk mindig általánosabb észrevételekre és igazságokra. Midőn ellenben az amúgy már megalkotott rendszer eléadása a célunk, a rendet is megfordítjuk. Az *inductio* után nyert legáltalánosbat bocsátjuk előre, s az azon¹⁾ nemű és eredetű felosztási elveknymán és ismételt alkalmazásukkal szállunk mindig apróbb részletekre. A gúla-építő nem kezdheti a tetején; de igenis kezdheti a kész gúlát ismertető, s igen gyakran ott is kell kezdenie ha zavar és hosszadalmasság nélkül akar célhoz jutni. Nem kell iszonyodni, sem mindig sem mindenütt, attól a rossz hírbe kevert maximától, hogy a cél megszentesi az eszközt: ott t. i. és akkor és az alatt a feltétel alatt, a hol, a mikor és ha *képes* az eszköz a megszentésülésre. A naturalis historicus a legszorosabb *inductio* útján állítja fel rendszerét; de eléadásában aztán a sergek címerein és jellemzésén kezdi, s úgy száll fokokként felsőbb és alsóbb osztályokra, rendekre, nemekre és fajokra.

¹⁾ „Azon“ szót az általános nyelvszokás, régi jó íróink s szó-tárnokaink szentesítették értelmében veszem. *Azon* = idem, ille ipse, derselbe, le même sat. Soha sem csupa mutató, mely mindig: *az a, ez e.*

Ezt az utat követem én is, felhasználván a Magyar Mondatról írt bevezető értekezésemben közzé tett elveket.

2. §.

A nyelvbeli egyén.

Mindazokban a tudományokban, melyek keletkezésök, fejlődésök, tökéletesülések fő tényezőjének az inductio-módszert vallják, otthonos az *egyén* fogalma. Néhol hallgató meg-egyezéssel, néhol világosan kijelentve, mindenikben alkalmazhatni, s valóban alkalmazzák is az egyén nevezetét bizonyos nemére vagy nemeire a tárgyaknak. De hogy melyik ez a nem egyikben s másikban, az olykor kérdés és vitatás tárgya volt, s némelyikben ma is az. Legkétségtelenebb a dolog világosan ott, a hol vita épen nem támad felette, s mint előbb mondtam, hallgató megegyezés fejezi ki az általános elismerést. A zoológiában p. o. senki sem hozza kétségbe, hogy egy ló, egy veréb, egy kígyó vagy egy harcsa ne volnának egyének. Igenis, mert a helyérváltoztató állatban a különvált lét, a részeknek szervies kapcsolata egymás mellett a térben, s az egésznek kezdete és vége — születés és halál — egymásután az időben, mindezek a jegyek, mondom, összefogva oly tökéletes jellegét állítják elé az egyén fogalmának, hogy a ki ezt bennök vita nélkül el nem ismerné, vak vagy bolond czimét húzhatná magára. És mégis e czímek nem fojthatják el azt a kérdést, vajjon a szalagféreg, melynek mindenik izülete a többitől elszakasztva külön él, sőt megint hasonló egész sorra gyarapodhatik, s még azonfelül hermaphrodita is, vajjon mondom az a szalag nem bitorlólag tulajdonítja-e magának az egyén nevet, melyet egy izülete tán törvényesben viselne? Vagy azt: vajjon a hernyó s a belőle átváltozott pillangó, a csimmaz és belőle támadt cserebogár azon vagy két külön egyén-e?)²⁾ Hát még a „parthenogenesis“ neve alatt összefog-

²⁾ Érdekes kérdést lehetne támasztani, vajjon az anya és méhebeli gyermek egy és azon egyén-e? Én azt merném állítani, hogy a gyermek születéséig és az anyától való végképi elválásáig egy. A törvény is velem tart, és annak ismeri. Mert az alig született élő kisdud megölését, mint gyilkosságot, megbünteti. az elvesztést vagy

lalt jelenségek — midőn némi állat csak a 3-dik vagy 4-dik ivadékban tér vissza szülője alakjára s a közbelső formák olykor egész gyarmatok — mekkora botránykövet nem gördítenek az állati egyén kérdése megfejtése eleibe! Az a mi ez országban kivétel, vagy csak a fogalomkör egy részére tartozó jegy, a növényekében majdnem általános jellemmé válik. Hosszasan vitatott, s inkább kifáradás miatt annyiban hagyott, mint tüzetes felelettel döntött kérdés: vajjon élőfa-e az egyén, vagy egy hajtása? A gyakorlat ugyan az elsőbb nézet mellett áll keményen, s élőfa vagy cserje vagy általában egy bokros tő-növény képét csak a XVI. század humoristico sarcasticus nyelvén „vivumok“nak nevezett „herbariumok“ban viseli egy-egy leveles vagy virágos ág. De azért maga a kérdés sem érdekét sem jelentőségét nem vesztette el, sem itt sem más tudományokban, melyek közé a legpontosabbnak szintűgy mint legmagasztosabbnak elismertet, a csillagászatot is kell számítnom. S itt se volna az egyén fogalma egészen tisztába hozva? kérdi tamáskodva valaki. Bizony nincs; még napunk rendszere korlátolt határai közt sincs. Egyik az imezt alkotó mindenégitestetkülön-különnevezi egyénnek, s így azon fogalom alá legkülönbözőbb természetű s viszonyú dolgokat: napot, planétát, holdat gyűr inkább mint rendez. A másik philosophusabb szellemmel a napot környező concentricus pályák mindenikében csak egy egyént ismer, mely állhat egy tömegdarabból mint Venus, kettőből mint földünk a holdjával, kilenczből mint a nyolcz darabontjával környezett Saturnus, felfedezetlen sokból mint az asteroidák gyűrűje, vagy végtelen sokból, mint a metcoriták öve. Hát ha még az álló csillagot vesszük egyén jellegének? Ebben az esetben napunk rendszere egészen egy egyénné olvad össze, és még magasabb fokozatra jutunk, ha egy „nebulosá“tól kérünk tanácsot a csillagászati egyén értelmezésében. Szálljunk alább. Mily sokáig tétovázott az ásványtan az ásványi egyén megha-

hajtást pedig bűnvádi kereset alá sem veti. Szerencse! mert ha minden ily esetre kemény büntetést szabna, p. o. akasztást rendelne, fájdalom, szerfelett megszaporodnék azoknak a fáknek a száma, melyeknek gyümölcsözésében az athenaci Timon annyira gyönyörködött.

tározásában! s nem tudom, vajjon az utolsó szót mondta-e meg benne Mohs, midőn egy jegeczformára szorította azt a nevezetet. A meteorológiában természeti jelenségek — eső, szél, villám sat. — teszik az egyéneket; a rationalis mechanikában (mikép és miért nevezem magyarul ezt a tudományt, mely soha még magyar iskolába bé nem nyitott, soha magyar könyvnek vagy csak akadémiái értekezésnek is tárgyat nem szolgáltatott?) az erők; a géptanban a gépek különböző nemei; a kimiaiban az elemek és egyleteik vitatatlán egyének. Vajha ilyest mondhatnék a *κατ' ἐξοχήν* úgynevezett természettanról is; de biz itt elakadok, miből azonban azt a következtést nem kell húzni, mintha ebben nem lenne szükség az egyén fogalmára. Egészen más itt a baj: az hogy a physika maga sem egyén a tudományok közt, mint mindnyája az eddig emlegetetteknek, hanem közép valami egy encyclopaedia s egy lomkamra közt, olyan, mint a névmások fejezete a nyelvtanban, részint a többiek lenyirbált részeiből, részint másutt jó móddal el nem helyezhető hontalan valamiből áll. Szóval a „physika“ nem tudomány a szó teljes értelmében, hanem egy collectivum név, a mely alá foglalt tárgyhalmaznak a tankönyvek szintűgy nem adnak egységet, rendszert és szervies kapcsolatot, mint az egyiptomi mumianak életet a bébalzsamozás és bépólálás. Azért nem csudálkozhatni, ha az egyének benne hol erők mint a mechanikában, hol szerszámok mint a géptanban, hol jelenségek mint a meteorológiában, hol „agensek“ (meleg, villámosság sat.) melyeket a természettanárok bámulatos logikával *súlytalan anyagoknak* neveztek.

E kimutatás hosszadalmas és fárasztó lehetett, nem kevésbé reám mint az olvasóra nézve; de szükséges volt, miután nyelvészek, — néha egyszersmind philoscphusok, — az egyén kérdése fontos voltát, sok esetben vitatás alatt létét tekintetökre nem méltatva, vizsgálataik tárgyává nem tették, s mégis mintegy ex tripode, kétségtelen döntvény gyanánt kimondták ellenembe, hogy a nyelv egyéne „nem a mondat, hanem a szó.“ Szintoly hebehurgyán mint tekintélyesen mondott itéletök mellett azonban, bármily őszinte törekvéssel s eszem megfeszítésével sem tudok más erősséget lelni, mint a szótárakat, s a nyelvészetnek azt a részét, melyet az újabb

időben *aluktannak*, régebben *etymológiának* neveztek.³⁾ Ezekben az igaz a szók az egyének; csakhogy én nem a szótárak s nyelvtanok, hanem *maga a nyelv* egyénét keresem a *mondatban*. Az is igaz, hogy a szók ismerete idegen nyelvek tanulásában oly lényeges és szükséges mozzanat, hogy könnyebbítésére méltó volt külön és tüzetes segédeszközöket, rendszeres nyelvtanokat és abc-rendű szótárakat szerkeszteni; de ez a szükség nem bélyegzi a szókat a nyelv egyéneivé. Épen úgy nem, mint az organographia s a műnyelv szótárai a növény gyökerét, szárát, levelét, rügyét, bimbaját, virágát sat. a növényország egyéneivé. Tudjuk, hogy gyárak léteznek, milliókra menő alaptökekkel s pénzforgalommal, melyekben az óra alkotó részeit: kereket, rúgót, tokot sat. készítik. Ezek a részek ama gyárak egyénei kétségen kívül, de azért a köz élet és köz használat mégis csak a belölők szerkesztett órát ismeri és vallja *egyénnek*. Másfelől, ha ez — mit nem gondolok — nem volna elég, a szövelemző munkák legiója, a semiféle nyelvek s a szanszkirt szótárok némelyike nyomán azt is bé lehetne bizonyítani, hogy nem a szók hanem a *gyökök* a nyelv egyénei. De igazában csak oda megy ki a

³⁾ Nyelvésztől, valamint minden szaktudóstól követelhetni, hogy tudománya történelmét az apróbb részletekig ismerje. Ennek hiányát oly derék és ovatos tudósnál, mint Hunfalvy Pál, nem tehetem fel. Nem bírom hát mire magyarazzam azt a megjegyzést, melyet utószavában (Magy. Nyelv. IV. évf. 130. l.) arra a nyilatkozatomra tesz, hogy nem az etymológiára kell a syntaxist, hanem inkább erre amazt építeni. „Az etymológiát,“ úgy mond, „semmikép sem lehet a syntaxisból“ kihozni. A történelmi nyelv kutatás okvetlen a szóragokra, képzőkre, azaz: a szónyomozásra irányozza első és kitartóbb gondját. Bizony kevés figyelem kellett volna részéről annak a megértésére, hogy én az idézett szavakban az etymológián nem a szómctózást és gyökkutatást értem, melyekre biz' a nyelvészet szellemi része, a syntaxis, kevés segélyt nyújthat, hanem a ma úgynevezett „alaktant,“ melyben még csak a beszéd részei értelmezése sem sikerülhet a szókötés segítsége, sarkalatos segítsége nélkül. Nem vádolom azonban ellenfeletem nyilatkozatom szántsándékos félreértésével. Hanem tulajdonítom annak a természetes ingerültségnek, mely akármely szenvedélyes embert elfog. mihelyt szeretete s törekvései tárgyához bántólag látszik közeledni valami. Denique a Philippo male informato — sat.

dolog, hogy betűk, gyökök, szók mindnyájan a nyelv különböző fokú egyénei, e szó szélesb értelmében mint a kémiai elemek, a sejt és a különböző — külső szervek a növényei: mi aztán elvitázhatlan sőt kétségbe hozhatlan igazság. De, non de hoc agitur.⁴⁾

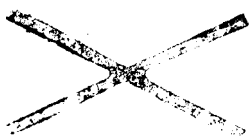
Nem ismételve hát értekezésem bévezető I. részébeni fejtegetésemet, melyhez most is, és méltán, tántoríthatlanul ragaszkodom, állok a mellett, hogy a *nyelv egyéne a mondat*.

3. §.

A mondat lelke.

Az egész egyéniségét legkisebbé sem csökkenti, hogyha részei, egymástól határozottan megkülönböztethető részei vannak. Sőt inkább mintegy magasabb jelentést, felsőbb fo-

⁴⁾A „Magyar Nyelv Szótára“ szerzői, úgy látszik, e széles értelmet tartották szemök előtt, midőn az „elvont gyököket,“ ragképzőket és ragokat is egy sorba állították a nyelv szó-egyéneivel. E minden jó renddel szembeszálló eljárásnak nem hiszem pártját tudni mutatni valamennyi mívelt és míveletlen nyelvek szótáraiban. A származtatólag rendezett szótárakban, p. o. a sémiféle nyelvekéiben, a szanszkritban, az igaz, úgy látszik, mintha helyet foglalnának a gyökök is mint külön czikkék és e szerint egyének. De csak látszik biz' a, mert azok igazában törzsökök, azaz viszonyragatlan szók, illetőleg igék, melyek a M. Ny. Szótárabeli elvont gyököktől voltakép különböznek. Hogy most más vonást ne említsek, a törzsökök határozott értelemzei s elismert, kétségtelen szók, melyekre nézve külön vélemény csak ritka kivételkép létezik, s a melyek mint szók, hacsak szerkesztményekben is, nyíltan megjelennek a nyelvben. Az „elvont gyökök ellenben igazán csak abstractiók, még pedig e vagy ama nyelvész alanyi abstractiói, melyekre nézve az eltávozó vélemény a mindennapi eset s az összeegyeztetés a kivétel. Lám ott az élő példa a szóban forgó szótárnak mindjárt a legelső czikkében: az *a*. Erre nézve magában az akadémia keblében mindnyájunk tudomására világosan két párt áll egymással szembe. A szótárírók azt mondják: „*A* névelő önhangzóval kezdődő szók előtt toldva *az*. Erre az ellenfél Hunfalvy Pál szájával azt állítja, hogy a világért sem, hanem a *z* — mint az újabb nyelvészek szokták kifejezni — „organice“ tartozik az *a*-hoz és így a szó eredeti idoma: „*az*“, melytől a *z* könnyen megmondható elégséges okokból *néha elmarad*. Magam is oda vagyok bátor szavazni, hogy ha az inductionnak, a helyes, teljes inductionnak van valami érvénye, tekintélye a nyelvészetben, tartózkodás nélkül a Hunfalvy

kozatot ruház rája. Hiszen az egésznek ismertetése részeinek elészámlálásából és az egészhez s egymáshoz való viszonyaik eladásából áll legfőképp, ha nem kirekesztőleg.

Az első kérdés tehát: mik a mondat részei legfelsőbb osztályzatában?

Sokkal inkább méltánylom azt a közmondásos szabályt: „járt utat a járatlanért el ne hagyj!” hogysesem azért, hogy akadémiai értekezést írok, melyben okvetetlenül valami újat kell mondani, vagy épen paradoxont hajhászó viszketegségből ellenére cselekedjem. Nem! nyomos okok kényszerítnek rá, hogy a legelső kérdésre legott tolakodó feleletet: *alany* és *mondomány*, mellőzzem. Röviden elmondom: 1.) inductiv tudomány levén a nyelvészet, elégtelen inductióra alapított elvből nem indulhatok ki; 2.) a mondatbeli dualismus még szorosán véve nem is nyelvészeti inductio szüleménye, hanem egy más tudománytól, a logikától van kölcsönözve; 3.) még oly nyelvészeti értelmezését a subjectumnak, melynél fogva minden mondatban meg lehetne határozni, mind e mai napig nem leltem; 4.) az egész elv következtéseiben az ezután fejte-

résziére kell állanunk, s ennek következtében a hiányjel (') kihagyását merőben kárhoztatnunk. Az idézett szótár írói általában felettébb kegyelik az *üres toldások* eszméjét. Szerintök például ezekben: *azon ezen, csak az a e az organicus hangok, a zon, zen* pleonastikus toldalékok, mint a szurok és tollu az angol nép gyakorlati tréfájában (practical joke) midőn t. i. az előttök kellemetlen ember testét szurokka¹ bekenik s aztán tolluban meghengergetve tovább eresztik. De ha e nem igen finom tréfa, biz' az a haszontalan toldás is a nyelv józan philosophiájában nem valami talpra esett eszme, a mellett sértő is mert a nyelvalkotó nemzet eszét valamivel alább való fokon valónak képzelte, mint a verébét, mely nem csiripol, meg a varjúét, mely nem károg *ok nélkül*. A mi a képzők és ragok egyénítését és a szók sorába irását illeti, a már épen példa és hasonlatosság nélkül van Mert hogy a görög, latin s más nyelvek praepositíóit szótárakba írják, az igaz; de azok valódi külön szók. Ellenben declinációbeli ragokat, vagy — *tas*, — *io*, — *ia*, — *tia*, — *men* s több ilyes végzetekeket külön cikkeknek latin szótárba felvéve halandó szem még nem látott. Vagy csak azért, hogy aztán szavaink ezreivel, nyelvünk gazdagságával kérkedhessünk? Nisi utile est quod facimus, stulta est gloria, s a népszerűség vadászását, ha elnézhetni a politikai téren a tudományén lábra kapadni nem lenne idves dolog.

getendökre nézve meddő; 5.) ha vannak is netalán oly nyelvek, melyekben — ha erőltetve is — *mindenütt* alkalmazhatni, de épen a *magyarban* teljességgel nem lehet.

Ezekhez hozzájárúl, hogy tulajdonkép nem is véték ama szabály ellen, mert nem *járatlan*, hanem csak egy más *járt* útért hagyom el az előbbi jártat, épen mint midőn valaki egy meredekebb utat mellőzve, lankásabbra hajtat a szekereével, még ha egy kicsinyt kerülne is vele. A mondat kiinduló pontjának az ígét választani, s ehez „concordantia“ és „regimen“ rovatok alatt a mondat többi részeit oda fűzni, oly régi eljárás mint Priscianus és Donatus maguk, és oly gyakori, hogy a mondatnak alany és mondomány szerinti elemzése nem nagyobb, de tán jóval csekélyebb arányban van hozzája mint egy a millióhoz.

Igen is, a mondat lelke — soká keresgéltem alkalmazhatóbb azaz kézzelfoghatóbb kifejezést, de középpont, polus, sark, tengely, gerincz, törzs sat. mind nem feleltek meg eszményemnek — a mondat lelke hát az *ige*.

A mondat minden többi részeit az ige kormányozza, azok pedig egyenesen vagy közbenjárással hozzá simúlnak, támaszkodnak, alkalmazkodnak, tőle függenek és reá vonatkoznak. Mi több, ő maga magában is képes végrehajtani a mondat feladatát, s nélkülözheti segédeit, ezek meg teljességgel nem lehetnek el urok nélkül. *Esik, havazik, villámlik, dörrög, kiabálnak, muzsikálnak, egyél, szaladj* sat. mindnyájan magukra egészen megmondják a mit a mondó akar. A halló pedig nem szükség hogy kiegészítse, valamit hozzájok tegyen, mással felcserélje, hanem rögtön és teljesen az a képzet támad benne, a mit a mondó szándéklott ébresztetni. Mikor azt mondja nekem valaki: *esik*, az eső egész jelensége, az ég beborúlta, a cseppek hullása, a föld megnedvesedése, egész teljességében oly élénkségekben megjelen képzelődésemben látatlanul is, hogy egy Vörösmarty vagy Arany költői leírása se tehetné különben. E szóban: *kiabálnak*, a tátott szájak, a levegő s ez által a halló idegei megrezzentése, maga a hang, mind bé vannak foglalva, és így cselekvény, alany és tárgy összeolvadva keltik egyetlenezgy szóban a kívánt képet.

Hadd nézzek szemébe két ellenvetésnek, melyek kü-

zól az egyiket bármily felületes nyelvésztől a másikat szakjába mélyen beavatott philologustól várhatom. Az első azt mondja, hogy „van a beszédben több mondat is, a mely csak egy szóból áll, s az az egy szó nem ige“. Van, csakhogy az ilyeket magok a nyelvészek ellipticus = csonka, hiányos mondatoknak nevezik, s illőleg kiegészítve magyarázzák. Azt mondja valaki: *jaj!* s azt kérdi rögtön a halló tőle, *hogy hát mi fáj?* Lefordítja hát gondolatjában a *jaj* szót értelmes, igés mondattá, mintha azt mondja vala a jajgató: *fáj nekem!* Ez a szó: „*vajta*“ semmi bizonyos képet nem keltene a hallóban, ha az az előtti nyilatkozatokból vagy a körülményekből nem tudná, *mire nógatja őt a beszélő.* Medea híres „*én*“je Corneille-nél, melyet magasztosság példája gyanánt annyit idéznek a francziák:

Contre tant d' ennemis, que vous reste-t-il?

Moi!

minden magasztossága mellett csak úgy lesz érthetővé, ha a kérdésből kiegészítjük egész mondattá. Mellesleg megjegyzem, hogy magyar példára is tudok vala hivatkozni elégre, ha más kinézésem is nem lett volna. Egész állításomra nézve pedig ismétlem, hogy minden ilyes kiegészítések az egy igéből álló mondatokra nézve merőben szükségtelenek és feleslegesek.

De most már elé áll a tudós nyelvész, és kiáltja nekem: „Ön csak magát csalja, midőn azt hiteti el magával, s következőleg akarja velünk is, hogy például idézett mondataiban oly magára és csupaszon áll az ige, mint első tekintetre látszik. Ebben t. i. *esik*, az *ik* ragban bé van foglalva már az alany is, és annyit tesz: *ő* vagy *az esik*, valamint ebben: *kiabálnak*, a *nak* személyrag, és azt teszi: *ők kiabál(nak)*. Nem torlom vissza a vádat, hogy tudásunk tán minket ámit, s aztán egy füsttel és lével maga is elhiszi pronominomaniacus állítmányait; hanem csak következő megjegyzéseimmel „állok elibe“: 1.) Ebben: *dörög*, nem lappanghat az *ő* vagy *az*, minthogy személyragja nincs. 2.) A rag alanyjelentése nem gátolja meg a valóságos és tüzetes alany odatételét valahányszor szükség van reá; miszerint ez: *a lúd iszik*, pleonastikus kifejezés volna, s egyenlő ezzel: *a lúd ő isz.* 3.) Ha szinte *esik* azt is tenné: *ő* vagy *az es*, és *kiabálnak* ezt: *ők kiabál*, az *ő* vagy *ők* az éb-

resztendő képet sem tisztábbá, sem élénkebbé, sem határozottabbá nem tennék, és általában 4.) az ige lényegét nem a ragozása vagy hajlítása teszi, hanem a vele és általa kifejezett cselekvény (széles értelemben) eszméje, s igen könnyen gondolhatni, sőt mint létezőt könnyen meg is nevezhetni oly nyelvet, melyben az igét se nem ragoznák se nem hajlítják, s mégis az igtörzs csupasz kiejtése értelmes mondatot alkotna.

Ez a vonás, mely az ige középponti és sarkalatos voltát mintegy plasticé kiemeli ugyan, de bébizonyítására legkevesebbé sem szükséges, a magyarnak, ha nem is kirekesztő, — mert néhány mással osztozik benne, de mégis csak *sajátja*, és így a magyarmondat ismertetésében tüzetesen meg kellett említenünk. A megczáfolt két ellenvetés is olyan, a melyet tős törzsökös magyar nyelvész is tehetett. De még ellenvetésnek sem nézem, hanem csak az elfogultság nyegödözésének, midőn a nyugat-európai nyelvész az alany-mondományos, dualisticus elmélet alól a lába kikapását sejtven, — és méltán sejtven, — elszörnyűködve tiltakozik ellene. A német, az igaz, nem mondhatja csupaszon: *regnet*, hanem elibe kell tennie az alany-hézagpótló *es-t*: *es regnet*, s nem lehet feltudni neki, ha saját nyelve természetből indulva ki, oly nagy fontosságot és lényegességet tulajdonít a mondatbeli dualismusnak. De a magyar, miért szereti magává tenni észjárását és azzal elfogult voltát? Hogy a „tudomány színvonalán“ lebegjen? Úgyde én azt hiszem, hogy ovatos és talpraesett kritika inkább áll a tudomány időszerinti tetűzetét érő magasságban s olykor kicsiny nyel feljebb is, mint az idézetekkel sallangozott és „után-imádkozó“ (nachbetend) tudóskodás. A sűjet és attribut dualisticus elméletét sehol sem láttam oly következetesen keresztűl hajtva az egész nyelvszerkezeten, mint a francziánál. De aztán nevezetes is látni, mily viczkázó ötletekkel iparkodik bébizonyítani a franczia nyelvész, hogy az *il* ezekben: *il pleut*, *il neige*, *il est temps* sat. nem hézagpótló fűormalitas, hanem jelentű és valódi alanyokat teszen. Neki szükséges lehet az a magyarázat; de magyarnak, latinnak, még olasznak is, legalább, hogy többet ne mondjak, szerfelett való. Másfelűl olvastam német nyelvésztűl vastag könyvet, mely annak a bizonyítására van írva, hogy a franczia nem

tud a saját tulajdon nyelvéről jó nyelvtant írni, s nem is lesz ilyen, míg a „deutsche Gründlichkeit“ nem segít a hiányon.

4. §.

Az ige módosulásai.

a.) *A módok.*

A lélektani tények közt legismeretesebb az, hogy a megszokás véleményeinket és hibáinkat, kivált ha még fiatal korunkban szoptuk bé, megszeretteti, sőt egész a szenvedélyig fokozhatja. Hogy ne? midőn Aristoteles még az erkölcsiségnek is szolgálatot hitt tenni: „Virtus est habitus“ értelmezésével. Csakhogy a mi e tekintetben erény, azt az elébbi két esetben előítéletnek vagy rögeszmének és megátalkodásnak vagy javíthatatlanságnak nevezik azok a nem udvarias philosophusok. De jaj annak, a ki — a többit mellőzve — az imígy megszerett véleményeket bármily alapos okból és tárgyias mély meggyőződésből abajgatni merészeli. Ha csak nagy — legalább tekintélynek ismert — név varázsa nem veszi aegise alá vállalatát, haszontalan szörszálhasogatás, szükségtelen piszkálás, paradoxon-vadászás lesz a czíme, vagy a megbuktatás legbiztosb eszköze az ignorálás, agyon hallgatás teszi sikeretlenné az igazság-kereső törekvést. Példát mondok mind a kettőre. Alig lehetne megszokottabb, bétanultabb vélemény, mint az, hogy azok a — minék is nevezzem? erő, agens, súlytalan anyag, hatás-forma, tessék választani — azok, mondom, a miket melegség, világosság, villámosság, magnetismus, chemismus különböző nevei alatt ismerünk, valóban különböző dolgok is. És íme! midőn Grove felkél, s azt állítja, hogy mind azok a különbözőknek látszó erők voltaképp csak *egy és azon erő*, Európa tapsol a nagy felfedezésnek, s autora iskolát alapít vele. Ha én azzal állok elé, hogy az a három rovat, a mit a nyelvtanok *modus, forma és derivatum* címekkel jelelnek, csak azon eszme módosulásai: — tán lármát ütök vele? Ó nem, csak szánakozó mosolylyal tekintenek reám az okosok, mintha mondanák: „az a bolond azt gondolja, hogy mi az általa kútba vetett kő kihúzásával vesződünk! Ha béve-

tette, csuppan egyet, s ott maradjon. Se le nem fecskendette egyikünket is a kilőkött víz, sem a forrás száját be nem dugta a kő. Requiescat!“ Én legalább más értelmet nem tudok adni az európai hírű és bokros érdemű philologus megjegyzésének, az egyetlenegynek, melyet állitmányom felől hallottam. „Aber Alles, was in die drei Hürden Modus, Form und Derivat eingepfercht worden, hat unstreitig eben so grosse Statthaftigkeiten als gediegene sprachphilosophische Nützlichkeiten⁵⁾. Az ellenvetés megvilágosítását a jegyzésbe útasítván, itt egyenesen a tárgyra annyit mondok, hogy ha a nyelvphilosophia azt teszi a mit kell, t. i. az általános nyelvét (azaz a nyelvek minden oldalról való összehasonlítása következtében keletkező általános igazságok rendszerét), nem pedig ennek vagy aman-

⁵⁾ Ez az ellenvetés — igazabban a „Schlendrian“ védelme — igen leleményes. Miért nem jutott a bukófélben levő phlogistikus chemikusoknak, vagy a növénytanban az utolsó Linnéistának eszébe?! Mert biz' az az ő rendszereik védelmére is épen úgy szolgált volna. Meggátolhatják vala-e azzal a szükségkép bekövetkezendő reformot s rendszereik hanyatlását: a más kérdés, melynek eldöntésére vegyük fel a következő parabolát: Szomszédom sövényt csinál, s elkertel vele földemből egy jó darabot. Perbe rántom érte, s ő azt állítja, hogy 1) Neki joga volt az ő birtoka s az enyim közt sövényt csinálni; 2) a sövény mind a kettőnk javalmára van, mert állatainkat kölcsönösen eltartóztatja a kártételtől. Itt van a „Statthaftigkeit“, itt a „Nützlichkeit“ is másfelől, s meg van-e bizonyítva vele, hogy jól és jó helyre húzta a sövényt? Igen, de a sövény — akarom mondani — a mód, forma, származék már megvan, s Hegel szerint „Was wirklich ist, das ist vernünftig.“ Ha ezt elfogadjuk tőle, fogadjuk el a magyarázatát is. „So viel Bildung“, így szól ő maga, „ist vorauszusetzen, dass — — — auch in Ansehung der Formellen, dass ueberhaupt das Daseyn zum Theil *Erscheinung* und nur zum Theil Wirklichkeit ist. Im gemeinen Leben nennt man etwa jeden Einfall, den Irrthum, das Böse, und was auf diese Seite gehört, so wie jede noch so verkümmerte und vergängliche Existenz zufälligerweise eine *Wirklichkeit*. Aber auch schon einem gewöhnlichen Gefühl wird eine „zufällige Existenz“ nicht den emphatischen Namen eines Wirklichen verdienen.“ — Ilyes „zufällige Existenz“eknek tartom én a modus, forma és derivatum megkülönböztetését is, és azt hiszem, elég okkal is támogattam véleményemet értekezésem első részében: olyakkal, melyeket sem a „Statthaftigkeit“, sem a „Nützlichkeit“ meg nem ingathat. (L Magazin für die Litteratur des Auslandes. 1862. 17. szám. 199. l.).

nak a nyelvön a philosophiáját, vulgo nyelvtenát: úgy minden oly „aklozás“ ellen, mely egyneműeket külön kosarakba csap, különeműeket összetérítget, épen a philosophia, jelesen az inductiv-philosophia nevében fenneny tiltakozom, és az olyannak mind jogos (Statthaftigkeit) mind hasznos voltát merőben tagadom. Sőt az utóbb érintett értelemben tehát egy valamely nyelv tanulmányában is igen csekély értéket tulajdoníthatok oly felosztásnak, melyhez épen a fő kellék: a felosztási elv, hiányzik. Ha sikerülend valakinek valamely külön nyelvre vonatkozólag ezt kimutatni, akkor az utóbbira nézt megadom magamat; az általános nyelvészetre nézve fel sem tehetni a megengedett előzményt.

Megmaradok tehát — egyenesen tárgyamra, a magyar mondat ismertetésére, térvén — az egyetlenegy rovattal: az igék módosulásával; mi azonban nem tiltja el nekem, hogy a rostába vetett rovatokat jelelő kifejezéseket is ne használhaszam, midőn úgy kívánja az értelmesség.

És valóban kívánja is most mindjárt, hogy vegyünk elé egy formát a *mód* rovat alá sorozott módosulások közül, névszerint az úgynevezett *foglalót*. Nem kell tanítnom értekezésem hallgatóit vagy olvasóit, hanem csupán érintenem egy pár szóval, hogy a mely nyelveknek ez a mód kétségtelen sajátja, az ige beléje tartozó idomainak két merőben különböző vonást tulajdonítanak a nyelvészek. Egyik az, hogy mindig és kirekesztőleg egy másiktól függő mondatban van helye. Másik az, hogy az általa jelelt cselekvény vagy állapot némi kétség és bizonytalanság színét viseli. No már a legfeddhetlenebb inductio, a közbeszéd és az eredeti irodalom legterjedelmesebb és lelkiismeretesebb tanulmánya egyetlenegy példát sem nyújtanak az elsőre; úgy hogy e tekintetben bátran kimondhatni, hogy *a magyar igének foglaló módja nincsen* ⁶⁾.

⁶⁾ Ha speculativ tudomány volna a nyelvészet, ezt a tagadó thesist is be kellene bizonyítani; mint a geometria kötelessége kimutatni, hogy az egyenes vonal egy pontján nem áll két függélyes egyén. Az erősség ily esetekben a feltett eset *lehetetlensége*. Igen, de egy nyelvben soha sem lehetetlen az, a mi egy másban, bármily különbözőben is, *megvan*. Ez egyből is kitetszenék, ha különben elég világos nem volna, hogy a nyelvészet nem speculativ, hanem merő-

Ha e világos tény daczára magyar nyelvtanaink mégis folyást vizsik e rovatot, a csak egy példája azoknak a — hol anyagi hol alaki — ferdeségeknek, melyekkel a nyelvtanok általában az ifjúság józan ítéletét és okoskodását már csirájában megvesztegetik. És kétszeressé lesz a hiba az által, hogy az idegen nyelvek conjunctivus modusának feljebb irt második vonása a magyarban foglaló módnak nevezett formára nemcsak nem illik, de épen ellenkezik is ennek valódi jelentésével. *Lássa, hallja, egyék, hozzon, fusson, üljön* stb. mindnyájan az erőltetés, az „úgy kell“ bélyegét viselik, mi csak abból az egyből is kitetszik, hogy a magyar parancsoló mód semmi sem egyéb, hanem csak a rosszul nevezett foglaló mód

ben inductiv tudomány s a „magyar nyelv metaphysikáját“ még csak emlegetni is, legkímélőbbben nincs helye. Ha hát én is a conjunctivus modus hiányát a magyar nyelvben bé akarnám bizonyítani, olyan neveléses lennék, mint az a tolvajsággal vádolt alperes, a ki tagadását száz tanú eléállításával akarta igazolni, mint a kik közül *egyik sem látta*, hogy *ő lopott*. Ha valahol, itt áll, hogy „affirmantis est probare.“ Más színbe öltöznék az ügy, ha már is okokkal támogatott állítást tagadnék. De ezeket az okokat hasztalan keresem. Mindenütt csak azt a puszta tényt lelem, hogy nyelvtaníróink széltibe béigtatják a hajtogatási mintákba a *foglaló módot*, mint egy önként és magában értendő dolgot, melyhez minthogy kétség nem fér, bizonyításra sincs szüksége. Azonban még a látszóságát is ki akarván kerülni, mintha kutyát sejtene a kertben, s egyszersmind bizonyágát adni, hogy lelkiismeretesen utána jártam a dolognak, felhozok egy példát, mely első tekintetre tán ellenem tanúskodhatnék valamely mohón kapó szem, s hebehurgya ítélő ész előtt. E kifejezésben: „elég ok arra hogy elmenjek“ ez „hogy elmenjek“, minden bizonynyal mellékmondat, de az ige nem azért van ám *nógató* módban, hanem mivel az elégséges okban a kényszerítés rejlik. Íme az elébbenihez hasonló mondatfüzetben: „Ez az oka annak, hogy elmegyek“, ismét mellékmondat, van, s „elmegyek“ még nincs *nógató* módban. Pedig itt is meg van az ok, vetik ellenem. Meg ám, de micsoda ok? *Ratio* sufficiens, mit kifejez az „annak“, holott az elsőben az „ok“ *causa* efficiens, mit világosan látat az „arra“ szócska. Itt hát nincs semmi baj; hanem hozok fel erősebb példát; tán a legerősebbet a mit átkodott ellenfelem is hozhatna fel. Várnak valakit egy társaságba, de késik, s ekkor azt mondja valaki: „Már nem hiszem, hogy *eljöjjön*.“ Lám itt van a conjunctivus minden körülménye, itt a mellékmondat, itt a bizonytalanság árnyalata is, a „nem hiszem“. Úgy de még sincs sem egyik sem má-

2. és 3. személye azon az alakban ⁷⁾). A „foglaló mód“ czímet hát, ha a józan okosság szavára akarunk hallgatni, akárhogy ágaskodjék ellene a megalapított, bevett tudomány lárvájába burkolódzó „Schlendrian“, ki kell irtanunk nyelvészeti munkáinkból. De minthogy a külön forma csakugyan megvan, ha minden áron meg akarjuk fénylítésből módnak tartani, nevezük p. o. *Nógatónak* vagy *Erőltetőnek*; mert hiszen egyfelől az a nevezet kifejezi a szóban forgó idom saját jellemét; másfelől a műnyelv alkotása szabályai világosan tiltják nem egy nemű dologra *azon* nevezetet ruházni. Bizony nem a szégyellősködés, sem az euphemismus tartóztatta el a „sexuale systema“ hatalmas bajnokát, Linné-t, hogy a „stamen“-t „penis“-nek s az „anthera“-t „testiculus“-nak ne nevezze, hanem mivel az ő ritka világú esze megsúgta neki, hogy két fogalmat egy nevezet viselésére még a *csaknem* teljes analogia sem jogosít. Visszatérve a kérdéses módra, mivel ettől a „parancsoló“ sem értelemben sem külalakban nem különbözik; egy dolgot két rovat alá venni pedig a műnyelvtani törvények szintűgy tiltják, mint az előbb említett ellenkező eljárást: önkint következik az eddig vitt két rovatnak bármi czím alatti öszveolvasztása ⁸⁾). Különben sem adott létezésére okot semmi egyéb, mint a latin nyelvtan s rovatai megfontolatlan s kritikátlan majmolása.

Az ál-foglalón kívül ott sürgülődik nyelvtanainkban még az „*ohajtó*“-mód“ is szintoly szerencsétlenül nevezve, mint az előbbi. A dolog valósága az, hogy a magyar soha *ezzel a mód-*

sik okból mondva az „*eljőjjön*“; akarnám hogy *eljőjjön*, de nem hiszem,“ vagy: „nem hiszem, mert már eltelt az idő, melyben *el kellett volna jönnie*.“ Minden esetben benne van a *kellés* és így a kényszerűség eszméje, melyet ha készakarva mellőzni akar a szóló, imígy mondja: „már nem hiszem hogy *eljő*“ s vége a követelt conjunctiva formának.

⁷⁾ „Azon az“ = ipsissimus, eben derselbe.

Ismét régi jó írónk használata szerint.

⁸⁾ Ez úttal tekintélylyel is takaródzhatom, mert *Révainál* is össze van kapcsolva az említett két mód. Vagyis helyesebben mondva R. egyenesen csak *imperativusnak* nevezi a szóban forgó módosultát a magyar igének. Hasznosnak látom megjegyezni, hogy ezt az öszszetalálkozást akkor vettem észre, midőn már tisztában voltam elméletemmel a magyar erején.

dal nem ohajt, s ha ohajtó kifejezésben használjuk, más szócskák adják meg az igének ezt az értelmet. „Bárcsak volna száz forintom!” Ebben a „volna” egy cseppet sem ohajt, hanem a „bárcsak.” — „Enném” csak átvitt értelemben teszi azt, hogy „vágyom enni”; ellipticus kifejezés az, melyet következőleg egészíthetni ki: „Ha volna mit” —, vagy „ha adnának valamit” — „enném.” A *ná- né*-rag mindig feltevőleg gondolt cselekvényt vagy állapotot, s ennek nem különben gondolt és csak lehető következményét jelenti. Ez okból sokkal találóbban is lehetne *feltételes* módnak nevezni, hogyha, egy felől kifejezné avagy csak sejtetné is ez a nevezet az illető cselekvény vagy állapot, mondatni eszmei létezését; másfelől, ha feltételes mondatot nem lehetne jelentő móddal is alkotni. Azonban mivel értelmezés képét viselő, még pedig sem hiányosan sem feleslegesen nem viselő, nevezetet lelteni igen nehéz, legtöbbször lehetetlen: mégis jobb a már némelyektől használt „*feltételes* mód” nevet használni, mint a semmikép sem illő *ohajtót*.

Általában már mind a két idomra nézve, ki kell mondanunk fejtegetéseink következtében, hogy sem egyik sem másik a mód nevezet nem érdemli. Mert ugyanis, ha van valamely lényeges megkülönböztető vonása a származékok olyan nemeinek, a melyeket „módoknak” neveznek, csak a lehet, hogy az illető rovat alá tartozó idomokat csupán mondatfüzetegekben, és ezeknek bizonyos és meghatározott részeiben használhatni, s kell is használni. Ily értelemben igenis van foglálója görögnek, latinnak, németnek, francziának; de nincs ám a magyarnak. Ezt bátran állíthatni, miután a nyelv eredeti tárházában ide vonatkozó eset vagy éppen nincs, vagy ha az átmenetek törvénye szerint egy-kettő netalán előfordúlna, oly kétes és kivételes, melyre szabályt józan inductióval nem építhetni.

A *nógató* és *feltételes* tehát szintoly származékok, mint *lehetségesítő*, *cselekedtető*, *gyakorító* stb. formák. S ha imezeknek ismét vannak *nógató* s *feltételes* származékaik, egyenrangúságaikat éppen úgy nem csökkenti, mint a zsidóban nem az, hogy a *Pual a Piálnak*, a *Hophal a Hiphilnek* szenvedője, s mint nem a magyarban az, hogy a *gyakorító*ból s *cselekedte-*

töböl újra képezhetni megfelelő lehetségesítőt, a cselekedtetőből gyakorítót stb.

5. §.

Az ige módosulásai.

b) A származékok.

Előbbi szakaszom vége a származékokra hozott. Nem kívánhatni tőlem, hogy általános értelmezéssel jeleljem ki, mit foglalok e bevett rovat alá, midőn állításom az, hogy sem más-tól nem láttam, sem magam nem tudok gondolni különválasztására, sem felosztási elvet, sem fogalmi jegyeket. Lám a M. Ny. Rendszere csak az ige nemei (azaz *formái*) alá sorolja be fajok gyanánt. Fogarasi meg („A Magy. Ny. Szellemében“) egészen különrészből az igék 36 formáinak nevezi, nem adván semmi értelmezését a „forma“ fogalmának. Mind oly adatok, melyek állításomat igazolják.

Az igének azokról a módosulásairól kívánok hát néhány szót mondani, a melyek *miveltető*, *gyakorító*, *kicsinyző*, *kicsinyezve-gyakorító* és *tehető* nevek alatt ismeretesek. A Fogarasi ideális (szerinte „grammatikai“) 36 formája az előbbi szakaszom végén érintett összházasulásokból s fiasodásokból telik ki. Mindezeket sem származásuk vagy képzésük módja leírásával, sem példákkal ismertetni nem szükség. A kinek tetszik, az idézett helyeken számbaveheti. Csupán egynehány észre-vételre szorítkozom egy s más származéki módosulásra nézve.

Mi az oka, kérdem elsőben, hogy miután véleménykülönbség, ellenmondás, kifogás nélkül elismeri minden nyelvész, nyelvtanár és laicus, hogy az *at*, *et*, *tat*, *tet* a *miveltető* származék specíficus képzője; — miután a M. Ny. Rendszere világosan kimondja, hogy „a *külszenvedő*“ — a *miveltető*ből *ik* hozzáadásával származik“, mi az oka, mondom, hogy mindezek után mégis mindegyre hallja az ember, — nem régiben még Fogarásitól is — hogy a *tat*, *tet* a *szenvedő* képzője? Hogy Aranynak új találmány gyanánt kellett (Szépir. Figy. 1861. 579. lap.) elmondani, „hogy a magyar nyelv arra nézve, hogy a *cselekvő* *igét középpé* vagy *szenvedővé változtassa*, *elégnek tar-*

totta csupán ik végezetet toldani hozzá“? Most csak maradjunk a kérdésekkel, mert későbbre tüzetesen eléveszem ezt a tárgyat.

Második kérdésem az : mikép történhetett, hogy született magyar nyelvész a *gat*, *get*, *dogál*, *dögél* képzőkkel idomított igékben mind e mai napig csak a *gyakorítás* eszméjét látja, következőleg ezt a nevet is adja nékik, a másik szintoly feltűnő jelentésöket a *kicsínyelést*, *téltúlságot* pedig alig vagy éppen nem veszi számba bennök? Már pedig én azt állítom, s meg vagyok győződve, hogy a ki a dologba mélyebben tekint, mint eddig szoktak, pártolni fog benne, hogy a felhozott igeszármazékokban a *kicsínylés*, — már a mit ez alatt értünk igazában : a megvető kicsínylés — a fő, s a gyakorítás a járulék-jellemvonás jelentésökben; szóval, hogy ezek valódi igediminutívumok⁹⁾, és helyesen csak ezt a nevet viselhetik. Megmondom bővebben, miért.

Elsőben is mind azokat a példákat, melyeket a nyelvészek a feljebb említett képzőkkel s másokkal is alakított gya-

⁹⁾ A *megvető kicsínylés* nem csak az igék diminutívumainak, hanem a nevekének is velőkjáró tulajdonsága; úgyhogy csupán a *kis* epithetonnal sem megmagyarázni, sem felcserélni nem lehet a kisebbitő ragot. Egy kisdéd termetű embert minden mellékárnyalat, minden bántalom nélkül mondhatok „*kis embernek*,” de ha „*emberkének*“ nevezem, minden bizonynyal rossz neven veszi. Nem mentek ettől az árnyalattól még a kényeztető diminutívumok is. A ki mászt ilyes nevezettel kényeztet, mindig bizonyos superioritast affectál (jegyzésben szabad lesz impuristáskodnom,) felette, s ebbe mindig vegyül egy kis adag a megvetésből. Ez az oka, hogy a kit gyermekkora óta Jánoskának neveztek, egykor csak fölébred önérzete, s azt mondja illő hetykeséggel, hogy „biz’ ő már elég idős arra, hogy *Jánosnak* nevezzék!“ Igen de mondják: „Amália, Máli marad teljes életében, és nem követe-li, hogy Amáliára fokozzák a nevét!“ Nem, mert tudva vau, hogy a férfinem mindig megtartja a superioritas affectatióját a szépnem felett, s ez is elismeri hallgatva és tettelesen az inferioritását. Egy udvarló csak „Amália“ előtt térdel, s nihelyt Málira kap, ne féljünk hogy térdeljen többet, még meg is loczkézi olykor, mit Amáliával nem mert volna tenni. De bizony Sir Robert Peel-t sem hívta legbizodalmasabb barátja is „Sir Bob Peel“nek; ámbár Bobnak hívhatta, de akkor a Sir és minden vele járó tisztelet is pusztúlt. Szóval: „emberke“ nem csak azt teszi hogy „kis ember,” hanem azt is hogy „ember is, nem is!“

korítókra összehordottak, meg azokat a melyeket magam tudtam hozzájuk gondolni, figyelmesen megfontolva, a *kicsinylés* eszméjét mindenikben fellelem. P. o. *irdogál*, *irogat*, *irkál*. A két első világosan nem jelent egyebet, hanem hogy *egyszer-mászor ír*, az *írással téltúl* vagy *ímmel-ámmal foglalkodik*. A *gyakran ír* vagy éppen *folytonosan ír* helyett nem szoktunk, nem is lehet *irdogál-t*, *irogat*-ot mondani. E kérdésre: *mivel keresi ez s ez a kenyerét?* egészen más értelemben feleljük azt, hogy: *írással*, vagy *pénzért ír*, melyben mind a kettőben megvan már a *gyakran ír* vagy *mindig* vagy *folyvást ír* eszméje, és ismét más, ha azt feleljük hogy *irdogál* v. *irogat*. Lopez de Vega, Luther, Meursius, Voltaire, Göthe, Humboldt, Scott W. Dickens, Jókai ugyancsak sokat és gyakran írtak és részint írnak; de vajjon nem a lehető legidétlenebb sőt bántó kifejezés volna azt mondani rólok, hogy *irdogálnak* vagy *irogatnak?* A harmadik az „*irkálás*“; e pedig már nem is írás, mely mindig bizonyos czélből tett, határozott tárgyú s formájú működést tesz; úgy hogy csak ezt is mondani: „egy levelet *irkál*“, nem is tudom minek nevezsem kifejezés lenne. — „*Jároгат*“nak a törzse, „*jár*“, már magában igazi gyakorító, melynek a *gat* csak kicsinylő értelmet képes még adni. Kitetszik ez e két kifejezésnek *jár a templomba* és *jároгат a templomba* különbségéből, melyet magyarul *tudónak* nincs miért magyaráznak; magyarul *tanulttal* pedig nem állok szóba. — Szintoly világos diminutivuma a *járkál* is a *járnak*. *Áll* és *álldogál*, *ül* és *üldögél* egyaránt folytonos állapotokat jelelnek, s csak az a különbség köztök, hogy a másodikok kicsinylői az elsőknék, *Eddégél* a világért sem gyakorító, s az a nyelvész, a ki úgy akarja megértetni a némettel hogy „*er isst oft*“, egészen csalfa és ferde eszmét ad neki. Magyarúl se lehet az „*eszik*“ gyakoritóját másként mondani, hanem: *sokszor* v. *gyakran* v. *öröklék eszik*. Nem tartom szükségesnek több példát halmozni; de önök se tulajdonítsák az állításommal ne talán ellenkezők elhallgatásának; hiszen ez ingyen vád alól csak úgy menekedhetném ¹⁰⁾

¹⁰⁾ Íme mindjárt egy ige — lupus in fabula — mely „ked“ képzője ellenére sem gyakorító; jóllehet a „ked“ tagot gyakorító képzőnek állítják nyelvészeink. A M. Ny. Rendszere legalább azok közt számlálja elé (id. munka 86. l.)

ki, ha a szótáron egészen végig mennék. De én nem a magam alanyi nézetére, hanem az illő olvasó saját nyelvérzékére hivatkozom, s példáimmal csak fogantyút akartam adni gondolkodásának.

Másodszor, nyelvészeink — legalább nevezetes részök — magok is elismerik, hogy a gyakoritók közé számított igék néhányára „*kicsinyzés, gyengédség, aprózás* értelmét“ fejezik ki. Másokról és számosokról meg azt, hogy a két értelem egyesítve van bennök ¹¹⁾.

De nekem több kell; azért, harmadszor, meg kell mutatnom, hogy a *kicsinylés* az eredeti értelem, melyhez járúlni kell megkiváncsatatókép az *aprózásnak* és ennél fogva az *úgyilátszó gyakoritásnak*, mint a mely nélkül az aprózást gondolni se lehet. Megmutatom pedig így:

Testi fogalom, mint ember, ló, fa, kő, kés, ház stb. már magában s elaprózás nélkül válthat illő képzővel kicsinyített értelmet. Emberke, lovacska, fácska, kövecske, késecske, házacska, szintoly ép, egész dolgok, mint primitívumaik. De történelmi fogalmakkal ez nem eshetik meg sem főnév sem pedig ige képében. Ezekben hát a cselekvést vagy állapotot előbb aprózva kell gondolnunk, az aprózás pedig nem egyéb, hanem csak a rövid ideig tartónak képzelt cselekvény ismétlése és így gyakoritása. Így járult a kicsinyítéshez a gyakoritás és ámitotta el nyelvészeinket, hogy annál fogva az utóbbit tartot-

¹¹⁾ L. M. Ny. R. 191. I. E cikk fogalmazására nézve nem állhatom meg azt a megjegyzést, mely különösnek tetszhetnék egyszerű ember előtt, hogy a *kicsinyzés* az ige értelmét *nevelje*! Már pedig azt mondja az idézett hely: a *kicsinyzők*, melyek a tőige fő értelmét, a gyengédség, aprózás értelmével *nevelik*. Nem állítom hogy logikailag ne lehetne igazolni, de jó logika és rossz stylus igen gyakran találkoznak össze, mint itt is. A példák nagy része pedig, ha lehet még szerencsétlenebbül választvák, mint a kifejezés. Csupán *csipdez, verdez*, jók. „*Hajlong, búsong*“ nem kicsinyzők, hanem gyakoritók. *Legyint*-ben magának a gyöknek van kicsinyítő értelme, mi kitetszik ha társával, a „*legyezszel*“ összehasonlítjuk. *Taszínt* sem kicsinyző, mert akár úgy *megtaszínthatni* valakit, hogy orrára bukjék. S általában az *int* nem *kicsinyző* képző, hanem a gyakoritónak ellenkezője és *pillanatnyi cselekvény egyszerű* megejtését jeleli. *Taszínti* órákig lehet, még pedig folytonosan, *taszínthni* csak egyszer és pillanatig. Gyakorítója *taszígdl*.

ták benne fő eszmének. A megfordított arány pedig éppen lehetetlen, mert maga magának ellentmondó. A cselekvénynek egész teljességében való ismétlése, vagyis a *gyakorítás*, mint ilyen, csak magára, a kicsinyítés, aprózás és így kicsinylés eszméjét magában nem foglalja, és így fel sem költethi.

Mindezekkel azonban korán sem akarom azt mondani, hogy a magyarban nincs igazi *gyakorító* ige, még pedig, természetesen a *kicsinylésnek*, a *fitymálásnak* minden árnyalata nélkül. Van igenis; még pedig háromféle. Első rendbeliek azok az igék, melyek egy más ige által jelelt cselekvény vagy állapot ismétlését, gyakorítását teszik. Ily igepárok: *tesz* és *rak*, *vesz* és *szed*, *megy* és *jár*, *ült* és *ver* s több ilyen, melyekről a M. Ny. Rendszere megemlékezni nem tartotta méltónak, mely pedig nyelvünknek valódi sajátsága. Második rendbeliek, a melyek képzővel alakúlnak, de, jól megjegyezzük, sohasem már *képzett* és, mint szó, saját értelemmel már felruházott *igéből*, hanem képző nélkül szűkölködő *gyökből*. Ilyenek: *forog*, *morog*, *ing* vagy *inog*, *döcög*, *hápog*, *hákog*, *áncsorog*, *mozog*, *farag* stb. Ezek a példák azt is mutatják, hogy a — legalább fő — gyakorító képző: **g**. — Harmadik rendbeliek végre a *kad*, *ked*, *kod*, *koz*, *köz*, *dez*, még *károz* és *koráz* is, melyek igetörzsökökhöz járulnak, mint *kapkod*, *csipked*, *vereked*-, *kapdos*, *csipdes*, *futos*, *futkároz* v. *futkoráz*, *ütkoz*, *ütköz*- stb. ¹²⁾.

Több észrevételem ezúttal a származékok felől nincsen. Ezeket is csak azért vettem fel, hogy az ige értelmét illetően, a mondatbeli használatával szoros kapcsolatban vannak.

Legközelebbi jegyzetemben megemlítettem már, hogy van még nekünk egy egészen sajátságos képzőnk *-int* (ant, ont), mely a gyakorító ellentéte és mindig cselekvő, még pedig úgy, hogy a cselekvénynek csupán *egyszeri* történetét jeleli. Közép igét képző társa az: *an*, *en*. *Kopint*, *kopog*, *koppan*.

¹²⁾ Szorosabban vizsgálva, némelyek ezek közül már nem tisztán, hanem a kicsinyzők felé inkább vagy kevésbé húzó gyakorítók.

6. §.

Az ige módosulásai.

c) A formák.

Mit értek én a forma alatt? Felelet, azt a mit minden nyelvész ért, t. i. az igében a *cselekvés* és *szenvedés* megkülönböztetését. E sem realis sem nominalis definitiónak nem jó, azt mondhatná némi philosophiai észjárású ember. Nem tagadom, de én jobbá nem tehetem, úgy adom a mint vettem. „Legalább a „proximum genus“-t beléje lehetne igtatni“, emlékeztet valaki. Jó hát, kísértsük meg: A forma az a módosítása az igének, melynél fogva cselekvő és szenvedő formát adunk neki. Még rosszabb, kiáltják, hisz' így az ellen a lényeges szabály ellen van vétve, mely megtiltja, hogy az értelmezendő ne foglaljon helyet az értelmezés mondományában. No már én erről megint nem tehetek, jobban szerkeszteni nem tudom, próbáljon más is szerencsét vele¹³⁾. A helyett sikerebb lesz talán, ha egy kis történelmi világosítást kísérték

¹³⁾ Ha a formát, mint formát, bajos értelmezni, bizony magát a passiva formát is alig vagy épen nem könnyebb. Mert mondjuk p. o. azt hogy az *activumban* az alany *cselekszi* az ige jelelte cselekvényt, a tárgy *szenvedí*; a *passivumban* pedig az alany *szenvedi* s a tárgy *cselekszi*. Ekkor az a kérdés lebben fel: mi hát az *alany* és a *tárgy*? S erre az a felelet, hogy az alany *az*, a mi az *activomos* mondatban *cselekszi* a cselekvényt, a *passivumokban* pedig *szenvedi*. A tárgy megint az, a mi az *activ* ige mellett *szenvedi* a cselekvényt, holott a *passivumnál* *cselekszi*. E már csak *circulus vitiosus* úgy-e? És ebből a körből nincs menekülés; még úgy sincs, ha az alanyot szokás szerint úgy értelmezzük, hogy az a része a mondatnak, a melyről a mondomány kimond valamit. Mert itt megint újabb kétség támad, melyik hát az a része a mondatnak, a melyről mondva van valami? Nem szükség ismételnem a mit e tárgyban értekezésem bévezető általános részében mondtam, s a miről a már említett jeles philologus azt nyilvánítá, hogy én „oly dolgokat követelek az alanytól, melyeknek a mondat nyelvtani bonczolásában semmi értékök.“ (Die Nullität des Dualismus sollen verschiedene Beispiele darthun; wir unseren Theils haben nichts Anderes daraus gelernt, als dass unser Verfasser an das „Subject“ Ausprüche macht, die für grammatische Zerlegung des Satzes keinen Werth haben. L. az idézett Mag. f. d. Litt. des Auslandes 199.

meg. A görög és latin nyelvben a kiválva úgy nevezett származékok oly kevesek és ritkák, a szenvedő forma ellenben oly gyakori, hogy nem csuda, ha csakis, vagy legalább kiváltkép imez vonta magára az alaktan körül forgolódo nyelvtanárok figyelmét. Amazokkal tehát keveset törödvé, csak a *passivum*nak adtak forma (a latin nyelvtanokban „vox“) nevet, mely aztán párhuzam kedviért az *activum*ra, sőt a kettőjök köztire a *medium*ra (a latinoknál *deponens*) is reá ruházódott. A görög és latin nyelvtan — az utolsó természetesen sokkal inkább — szolgálván az újabb nyelvekéinek mintául, műszavaik is, még pedig többnyire megfelelő alkalmazással, átjöt-

— No már én azt gondolom, hogy ha a mondat nyelvtani bonczolását vesszük és vétetjük czélba, s ennek kiinduló tényének a *subjectum* és *praedicatum* megkülönböztetését tesszük: nem igazságtalan, még nem is méltánytalan követelés az, hogy oly csalhatatlan jegyeket adjunk, melyeknél fogva a bonczolni kezdő biztosan megtudhassa, melyik szó vagy szócsoport a mondatban az *alany*, s melyik a *mondomány*. Midőn a növénytan a növény felhágó tengelyében a szár és levél dualismusát sürgeti, kötelességének tartja ily csalhatatlan jeleket adni, s kikeresésükben s minél szabatosabb, hibátlanabb előadásukban a tudomány haladását, tökélyesülését látja; sőt az ilyes kérdésekből egy külön ág keletkezett: az *organographia*, melyhez képest a Linné *philosophia botanicáját*, a maga korában igen jeles és eléggé nem bálmulható művet, csaknem ábcének mondhatni. A következő az, hogy a felhozott példában az, hogy a fűvész a *Phyllocactus* leveletszínlelő *szárában* a *Bupleurum*, némely *Acaciák* s a *Ruscus phyllodiumaiban* nem lát levelet, s a mohok *sinór* módjára összefonódott leveleiben nem *szárat*. Ez ellenében igaz könnyű azzal a *peremptorius* kifogással állani elé, hogy a „nyelvészet nem természeti tudomány!“ De ezzel, ha megengednök is, a mit nem tesszünk, nincs még az mondva, hogy nem *inductiv* tudomány, s még kevésbbé fogja az ellenvető azt akarni állítani, hogy a nyelviant, nyelvtani működéseket, s jelesen a „*grammatische Zerlegung*“ot nem vezetik, nem szabályozzák a logika törvényei. Ezek „követelik“ nem én, hogy ha valamely tárgyra bizonyos fogalom nevét akarjuk ruházni vagy bizonyos rovat alá sorolni, az illető fogalomnak, rovatnak határozott értelmezést kell előre adnunk. Azt mutattam én ki értekezésemben, hogy még eddigelé ily értelmezése a nyelvtani *subjectum*nak nem létezik; még pedig *philosophiai* elemzéssel, s nem „egynéhány példából“ mint tisztelt tudós barátom állítja, kinek végszavai: „Da der Satz übrigens schon lange für ein erweitertes Wort (Hauptwort) erklärt wird, so dürfte die Gefährlichkeit des „Dualismus“ damit schon beseitigt sein,“ azt gyanítatják velem, hogy czé-

tek imezekbe, mi a szóban forgó tárgyban annnyival is könnyebb volt, hogy az európai újabb nyelvekben a származékoknak még híre pora is eltűnt. Annál nagyobb bőségben özönlöttek elé a magyarban; de nyelvtanáraink inkább hódoltak Priscianus tekintélyének, mint saját vagy legalább tárgyalás alá vett nyelvek törvényeinek, s mivel a származékok a „forma“ rájárába nem férték, emezt sem merték amannak a rovata alá felvenni. Pedig bizvást megtehették volna, mert hiszen az alaktant oly függetlenül kezelték, s kezelik mind e mai napiglan, mintha a szavak teljesen és igazán egyének volnának, s a magát türelmesen fitymálni hagyó syntaxis nem is

lomat, minden magyarázgatásom s tiltakozásom daczára, félreértette. Eszem ágában sincs sem a *dualismust* általában, sem a *mondatabeli dualismust* különösen veszélyesnek, avagy csak „unstatthaf“ eszmének is nyilvánítani. Csupán annyit állítottam s állítok ma is, hogy a subjectum és praedicatum által jelelt dualismus, bár számos mondatban félreismerhetlenül megvan, de mindenikben, sőt legnagyobb részökben megkülönböztethetlen s a mondat boncsolására általán véve igazán értéktelen, haszontalan, s kivált a magyar mondatéra elégtelen.

Visszatérve feladatunkra, még más próbát is tehetnénk. Azt mondhatnók t. i. általánosán, hogy az ige módosulásei *kétfélék*, ú. m. 1.) a melyek a subjectum és praedicatum egymáshoz való viszonyát változtatják, de a cselekvény minőségét nem bántják; 2.) a melyek a cselekvényt módosítják, a subjectum és praedicatum viszonyait nem érintik. Ama lenne a forma, ez a származék (és mód.) Úgy de, egy az, hogy Plátó szerint (Polit. 262. l. Steph. kiad.) módszer-ellenes hiba egy rakás osztandóból egyet bizonyos czím alatt egyfelé s a többi nagy tömeget másfelé választani. Erre az ellenvetésre ugyan magam sem sokat adok, ahhoz érték részéről könnyen kitalálható okokból. Hanem több az, hogy ama felosztás szerint a *mirellettől* is a forma rovataába kellene fel venni, mit egy nyelvész sem tesz, és így is csak az ellenzék szerepe jutna nekem, Mert hiszen a *tat, tel*, épen úgy megváltoztatja az alany és cselekvény közti viszonyt, s épen úgy nem módosítja a cselekvényt, mint a *tatík, telík*. „A gazda szánt“ és „a gazda szántat“, mind a két mondatra tökélyesen azon cselekvényt képzeljük; de az elsőben a cselekvő egyén a „gazda“, a másodikban a *bérese* vagy *napszámosa*, és világosan azt teszi, hogy *nem a gazda szánt*, hanem más valaki; meg azt, hogy *a gazda nem szánt*, hanem *megparancsolta* vagy *rendelte* hogy *szántsanak* vagy *szántson* más valaki; maga a *szántás ténye* pedig ebben az esetben is épen csak az, a mi a volna, ha a gazda maga szántana. Egészen más ellenben a cselekvény ebben a mondatban: „a gazda szántogat.“

létezne. Ennélfogva az activ és passiv formákban az a szófűzésbeli ellentét, hogy a szenvedő a cselekvő alanyát tárgyává s tárgyát alanyává teszi, a „forma“ viszony elszigeteltét bizonyosan nem okozta náluk. Külidomban pedig az a különbség, a mi a görög-nél és latinnál, nincs meg a magyarnál: t. i. hogy az activum törzsöke a passivumban megmarad, személyragjai változnak; holott a derivatumban a primitivum törzsöke változik, személyragjai megmaradnak. A magyarban mind a két rovatban az utóbbi törvény uralkodik, tehát a szenvedő ige épen oly származék, mint a többi. És még most is, midőn az altaji-féle nyelvek nagy családja az ide vágó tényeket oly felesen megszorította, paradoxon gyanánt tűnik fel sokak, mondhatnám a nyelvészek többsége előtt az az állítás, hogy — legalább a magyarban, hinnivaló, hogy a rokon nyelvekben is — mód, forma, származék, mind egy húrton pendülnek. Pedig csupán a *származékot* hagyni meg egyetlenegy rovat gyanánt, egy cseppel sem lenne merészebb lépés mint az, hogy a latin declinatiót és praepositiokat a viszonyragos rovatba olvasztották — igen helyesen — egybe.

De hagyjuk meg ezúttal a „forma“ rovatot, és vizsgáljuk meg a megrögzött szokás szerint beléje tartozó idomokat, s nyelvünknek e tekintetbeli sajátosságait.

Legelsőben is az az észrevétel tolakodik előnkbe, hogy a szorosán vett activum és passivum nem elszigetelt vagy tántogó hézaggal elválasztott ellentétet képeznek, hanem csak szélső — helyesbben végső — tagjai egy oly sornak, melynek cikkezetei csaknem megkülönböztethetetlen átmenettel kapcsolódnak egymásba. Jelleges és, mint ilyek, elkülöníthető tagjai ennek a sornak: a *kiható*, *cselekvő*, *közép*, *belszenvedő*, *külszenvedő* nevekkel bélyegzett igék. Gyakorlatban és alkalmazásban könnyű dolog e rovatok akármelyikére kifogáson kívüli példákat lelni; de nehéz ám olyat, a mely kirekesztőleg csak egyikökre tartozzék. „Ád“ ugyancsak tisztán kihatónak látszik, s mégis használhatni tárgyaset nélkül, p. o. midőn egy valakit jellemezve azt mondjuk: „ez s ez soha sem *ád*, hanem mindig csak *veszen*. „*Lát*“ is kiható, mégis midőn valakinek, — könnyen képzelhető esetben, — azt feleljük: „*látok én, nem vagyok vak*“ csupán cselekvő lesz ilyen „*eszik*“

is, és teméntelen más. Hogy valósággal pusztá cselekvő értelmet váltanak, kitetszik abból, hogy nem csak elhagyjuk olyankor — per ellipsisim — a tárgyat, de nem is gondoljuk oda sem általában sem különösen. Megfordítva „jár“, tisztán cselekvő igének látszik; úgyde „járjuk az országot, járjuk a templomot, járjuk a tánczot, járjuk a karamanczát, stb. „Ül“ közép ige, s nem csak a tőszomszédjába, hanem a harmadikba is átesap, midőn azt mondjuk: „jól üli a lovat.“ Ekkor világos kiható, valamint ebben: „lóra ülök“ szintoly világos cselekvő¹⁴⁾). Hasonló: „áll“ és „alszik“ is, mire könnyen gondolhatni példát. „Készül“: e mondatban: „útra készül“ cselekvő ige; holott ha azt az értelmet adjuk neki, hogy „készíti magát“, mint p. o. ebben hogy: „készül a ruha, bútör vagy egyéb“, valódi belseznedő; de hogy miben különbözik belértelme a „készítettet“ külszenvedőtől, mástól várok oktatást.

Nem keresek több erősséget, nem is halmozok több példát oly igazság bebizonyítására, melynek tán egyszerű említésével kellett volna megérnem, ha továbbra is nem néztem volna. De még így is tudom, hogy ellenvetésekkel kell szembeállnom. Némelyek mindjárt azt kérldhetnék: vajjon ama rovatok egymásba átfolyó rokonsága csak a magyar nyelv sajátja-e? és ha nem az, miért foglal oly nagy helyet előadása a magyar mondatról szóló tüzetes értekezésben? Megfelelek mind a kettőre. Az átmenetek törvénye az egész természet minden jelenségeiben mutatkozik, s a gyakorlatban örökös tekintetben kell tartanunk, akár a dolgok lényegének, akár emberi felfogásunk tökélytelenségének tulajdonítsuk elméletben. Mutatkoznia kell hát kimaradhatatlanul a nyelvekben is, és ha az iménti dilemma második ágát fogadjuk el, mint valószínűbet, még sürűebben itt, mint másutt, miután a nyelv nem a dolgok lényege, hanem saját érzelmeink, képzetek, fogalmaink s az ezekből szótt gondolataink kifejezéseiből áll. Magyar nyelvünknek hát kirekesztő sajátja az, a mi az emberiség közös vonása, nem lehet. Még azt sem állítom, hogy az átmenetek gyakrabban, többféle és számos esetben mutat-

¹⁴⁾ A francziánál és németnél plane *reflexivum*; mert egyik mint másik: *leülteti magát* = il s' assied = er setzt sich.

koznának nyelvünkben, mint másokban ; sőt ellenkezőleg, tán több szabatosság, határozottság van benne, mint más, nem egy, miveltebbnek , gazdagabbnak, még eszesebbnek is magasztalt nyelvben. De meg van bíz az átmenetiesség, ha szabad e szóval élnem, nálunk is , és e szerint tulajdonságai vagy minőségei közé tartozván, ki kellett ez esetben is világosan mutatnom, mert a módszer teljességgel nem teszi kötelességemmé , hogy csupán a „specifica differentiák“-ra szorítkozzam a magyar mondat ismertetésében. De még ennél követelmesebb ok az, hogy az átmeneteket illő tekintetbe nem vevén , nyelvészeink oly nyűgökbe akarták keverni íróinkat sőt a beszélő élő nemzetet is , melyeknek kötelező voltát a nyelv geniusa el nem ismeri. Íróink pedig, midőn ellenben a reájok tolt iga alá készségesen nyújtották a nyakukat, más oldalról féktelenül száguldoznak a kies réten. A helyett hogy természetes virágaiból fűznének koszorút, lábok alá tapodják , mennyiben rajtuk áll kiirtják s azután papirból, mézgas szövetekből csinált álvirágokkal piperézik bokrétaikat. Ennek a rossznak ellene kell állani, s ha a felvilágosítás fegyverül szolgálhat , ellene is állok, még azzal a biztos kilátással is, hogy honfíúi törekvéseimért legfeljebb hallgatva mosolygó gúnyt aratok.

Az eddigiekből csaknem elméletileg következtethetjük, hogy nyelvünk , mely egy és azon igeidomot többféle rovat különböző jelentéseiben használ, e rovatoknak megfelelő s csak egy valamelyikökre illő jegyről, illetőleg képzőről, sem gondoskodott, azaz, nincs oly határozott külső forma, melynél fogva egy vagy más igeről *bizonyosan* és kivétel nélkül kitudhassuk, vajjon kiható, cselekvő stb.-é? Hanem azért nem kell ám gondolni, hogy rend és szabály nincs. A természetben nyilvánuló böles ész itt is bámulandó bélyegét ütötte fel működésének ; csakhogy szabályai s a nyelvtanárokéi közt az a különbség, a mi a szívünkbe oltott erkölcsi törvény s egy aprólékosságokra ereszkedő emberi törvényhozó cikkei közt. Az a finom választó tehetség, melyet a scot philosophia erkölcsi érzésnek, a közélet ethikája lelkiismeretnek nevez, élesen megkülönbözteti a jót és a rosszat még oly homályban is, melyet az írott törvény mesterségesen kiczirkalmazott szavai nem bírnak eloszlatni. Így az ő hasonmása is : a nemzeti nyelv-

érzék, biztosabb irányt ad, mint a nyelvtanok körmönfont szabályai. A nyelvérzék által a nyelvre felsütött bélyegeket kell kilesnünk, ha imezzel voltaképp meg akarunk ismerkedni. Én a szóban forgó tárgyra nézve azt lestem ki, — ha hibáztam, igazítsanak útba, csak ne mellőzzék negédes hallgatással, — azt tapasztalom mondom, hogy az ige idomai, nem ügyelve a feljebbi öt tagú sorra, csak az ellentétet bélyegzik párjával. Ellentét pedig nem csak a *cselekvés* a *szenvedéssel*, hanem a sürgő-forgó cselekvés a nyugodt vagy mereven állapottal is. Kifejezősökre, *vagy* saját végződése van az ellentétes pár mindenik egyénének, *vagy* úgy állanak egymással szemben mint primitívum és derivatívum. Az első rovat alá tartoznak az *-ít* és *-ül* végzetű, egy gyökből származó ige-törzsök-párok, mint: *mozdít, mozdúl*; *tanít, tanul*; *feszít, feszül*; *kábít, kábúl*; *gyújt, gyúl*; *gyűjt, gyüll*; *hajít (= hait), hajúl* (közönségesen: *hajol*); *tágít, tágúl*; *rándít, rándúl*; *jobbít, jobbúl*; stb. Általában ki lehet róluk mondani, hogy a cselekvés és szenvedés ellentétét jelelik, mind a mellett, hogy a nyelv szokás némelyeknél a második formát (az *-ül* végűt) fogalmában gyengítve, egyes esetekben majdnem, vagy egészen is a cselekvésig árnyalta, mint: pl. *tanul*. Szintoly lényegtelen az az észrevétel is, hogy vannak *-ít* végzetűek megfelelő *-ül* végzetű párjaik nélkül, s ritkábban az utóbbiak az előbbieknél. E rovatba valók továbbá az *-szt* és *-d* végzetű párok. *Koppaszt, koppad*; *ragaszt, ragad*; *virraszt, virrad*; *lohaszt, lohad*; *fáraszt, fárad*; *akaszt, akad*; *maraszt, marad*; *éleszt, éled*, stb. Az ellentét csak abban áll, miben az előbbi; ámbár úgy látszik, hogy a *szenvedő* fél színe itt halványabb, mint amott. Még egy harmadik párra később térünk vissza. A második rovat két osztályra válik; az elsőbe tartoznak azok az ellentétek az *állapot* és *cselekvés* közt, melyben az elsőt az *eredeti* vagy *egyszerűbb*, a másodikat a *származtatott* vagy *képzett* idom jelöli. A képző a 4. §-ban már tárgyalt *-at*, v. *-tat*, olykor az iménti *-ít* és *-aszt*. *Áll, állat*, v. *állít; ül, ültet*; *ing* v. *inog, ingat; lóg, lógat; függ, függeszt* stb. A második sokkal terjedelmesebb osztályba *cselekvés* és *szenvedés*, forma név alatt ismeretes ellentéteit soroljuk, mint a melyekben az iménti esettel ellenkező viszony leledzik, t. i. a cselekvő ige a törzs-szó. Ide vonatkozó képzőkben nyelvünk,

fitó tekintetre ítélve, elég gazdag; szemesebben vizsgálva, csak *látszik* annak.

7. §.

Folytatás.

A szenvedő forma igazi képzője.

Azzal végzők, hogy nyelvünk dúslakodása a szenvedő viszony kifejezésében csak látszólagos. Igenis; mert mind a tények, mind az eddigelé ismeretes acták érett megfontolása után merem állítani, hogy nyelvünkben a *szenvedést jelelő képző csak ez az egy: -ik*. Nem paradoxon ez, s nem is én mondom legelőbb. Olvashatni már Révainál¹⁵⁾. S mi az oka, hogy még is oly kevesen ismerik ezt az igazságot, nyelvünknek e kétségtelen tulajdonát? S mi az oka, hogy általában az *-ik*-es igék kérdése annyi és oly tüzes vitatás tárgya volt, s még kiirtásukat, kiküszöböléseket is sürgették némelyek? Miért is ne sürgették volna? hiszen nekik nem fájt a nemzeti nyelven esendő sérelem! A nyelvérzéket szintúgy érheti részszerinti gutaütés mint a testnek akármelyik tagját. A gutaütés pedig, közhitel szerint, a véres embert közelebbről fenyegeti, mint a bár gyengébb phlegmaticust. A testi világ oly számos esetekben tükröződik vissza az erkölcsiben — (mi, közbeszólva — oly sok felszínes philosophust csábított a kettőnek összezavarására),

¹⁵⁾ Révai El. Gramm. Hung. II. 634. „— Accedunt his etiam factitiva omnia, et ac tet formativi accessione nata; dum ea ex activis passiva fiunt, nullo formativo alio, nisi solo *ik* pronomine assumto.“ — Ismét (635. l.) „tum etiam factitiva passiva, *szül-et-ik, áld-at-ik, dicsér-tet-ik, takar-tat-ik*.“ Napfénynél világosabb, hogy Révai a szenvedő forma jellemzőjét az *et, tet-* (*a', tat*) ben sem nem kereste, sem nem látta, s hogy tana nemleges oldala az enyémmel tökéletesen meg egyez. Tevőleges oldala is meg annyiban, hogy az *et, tet* neki is a factitívum és csak a factitívum formatívuma. A különbség köztünk egyedül az, hogy azoknál az eseteknél fogva, melyekben *ik*-es igéknek úgy látszó vagy valódi cselekvő értelmök van, igen is messze vitt lelkiismeretessége nem engedé meg neki, hogy az *ik*-et elméletben is a szenvedő forma sajátjának nyilvánítsa. De gyakorlata csak oda megy ki, mint kitétszik a használta czimből: Forma indeterminata secunda, vulgo passiva.“

— hogy a kép alkalmazásától itt sincs miért visszarettenni. Hanem, hogy ezzel az alkalmazással nyomozásaim sorát meg ne szakaszszam, jegyzésbe utasítom ¹⁶⁾, s az *-ik* rag vagy képző tárgyalását folytatom tovább.

¹⁶⁾ Nemzetünk annyi vért s oly ép alkatot hozott magával Európába, a mennyivel a középkori népvándorlás egy tagja sem dicselkedhetik. Kitétszik ez abból az eltagadhatlan tényből, hogy im ezek mindenike (alan, goth, frank, normann sat.) megkülönböztetlennül és nem egy saját vonása feláldoztával, beléolvadt új hazája előbbi nemzeteibe. Ha adott neki, vett is tőle, úgy hogy a „credit“ és „debit“ rovatok meglehetősen kiegyenlítik egymást. Melyik psychologus bírná ma kibonyolítani a goth eredeti jellemvonásait a spanyolban, a frankót a francziában, a normannét az angolban? A magyar mind e mai napiglan Árpád magyarja maradt. Megtartotta eredeti nyelvét, meg, ha nem eredeti saját, legalább magáénak választott és mindenestre sajátúl módosított öltözetét, annyi ellenséges viszályok közt nemzeti, önálló szerkezetét, erkölcsi jellemét. És ha a körülmények hatalmának okosan hódolva, azoktól a népektől, melyek közé megtelepedett, *anyagi* tárgyak kifejezésére néhány — tegyük sok — szót kölcsönözött, betű helyett sokkal, hasonlíthatlanúl, becsebb lelket adott nekik ingyen ajándék gyanánt: t. i. az igazi polgárisodás lelkét, a társadalmi egység, a közös hon családias érzetét, melyet a nyelvkülönbség nem csökkenthetett, melyet szuronyok hatalma nem bír megadni, s melyet csak ármányos politika hintette konkoly veszélyeztethet, tán végleges kiirtással. A mi ezeket tudta részint kiállani, részint végrehajtani — az csakugyan egészséges constitutio, úgy-é?

Tekintsük már más oldalát a dolognak. Az a míveltség, melyel korunk annyira büszke, melynek fészke és bölcsője a Pandora szelencéje, pompás virága az „International Exhibition“ és kétségbeejtő vég szava az az axioma, hogy „a természet nagy asztalánál Lázárnak nem jutott és nem *juthat* teríték,“ csábító hatalommal van felruházva. Ha sok másokkal s jelesen Plátóval én is az emberiség (humanitas) külmázának tartom, nem úgy a világ átalában. Fut és kapdos utánna, mint a legvalódibb legdrágább kincs után, s ez a „sodomai alma“ hatásaiiban versenyez a paradicsomi almával, a Hippomenes és Eris almáival, — ha túl nem tesz rajtok. A Persepolist felégető Alexandert egy pár hó alatt babyloni Nabugodonozorrá teszi; Rómában az eredeti, a nemzeties irodalmat csirájában megfojtja, s majd a köztársaságot buktatja meg, s a keresztes hadak a kelet csillogó fényüzésével a byzantiumi erkölcsi romlottságot is átviszik Európa nyugoti felére. Midőn már egy erős, vérmes fajta figyelmét ez a varázskép megkapta, mohó rohammal iramlott megragadására.

Az *-ik*-es igék sorát gondosan végig nézve, legelsőben is az ötlik szemünkbe, hogy az *-ik* részint eredeti, részint származott törzsökökhöz járúl. Az utóbbiak száma természetesen sokkal nagyobb. Vajjon az eredetiek valójában azok, azaz pusztán gyökök é mindnyájan, vagy pedig némelyikök már maga is képzővel módosított gyök, nem tartozik vizsgálódásaim körébe: vannak elegenden, a kik azzal bajlódnak. A kétségtelenül származtatott törzsökök pedig ismét két osztályba esnek, t. i. vagy oly képzővel alakultak, a milyennel *iktelen* igék is vannak, vagy olyannal, a mely magára, ú. m. *ik* nélkül, nem képez igét. Első rendbeliek a *d, l, n, p, s, z* képzők és a cselekedtető *t*. P. o.

<i>él-ed</i>	<i>fer-ed-ik</i>
<i>haz-ud</i>	<i>vaj-ud-ik</i>
<i>kot-ol</i>	<i>bot-l-ik</i>
<i>hisz-en</i>	<i>jel-en-ik</i>
<i>har-ap</i>	<i>áll-ap-ik</i>
<i>fut-os</i>	<i>bujd-os-ik</i>
<i>oltalm-az</i>	<i>ág-az-ik</i>
<i>csat-áz</i>	<i>csir-áz-ik</i>
<i>fed-ez</i>	<i>éh-ez-ik</i>

mindannyiszor, valahányszor külön meg külön oldalról mutatkozáván, vágyának mindig új és más tárgyat látszott kitűzni. Nem csudálom hát, ha fájjalom is, hogy a szédítő eszme irodalmi, s — bár lassú mérgezés útján, — élő nyelvünkre is gyászos hatással volt, szülve a „nyelvtörténet” — színtoly ferde mint kártékony fogalmát. Nem azt, hogy nálunk gyakorlati nyelvészekké, a nyelvnevelés törvényezikével szerkesztőivé és sikeres terjesztőivé a fordítók, még pedig nem egyszer idegen születésű s így nyelvünket gyökeresen nem tudó fordítók lettek; hiszen ez az esete a töröknek, a mongolnak is, kikhez bizony nem kellene, legalább e tárgyban, iskolába járnunk, hanem inkább károkön tanulva távoztatnunk a veszélyt. De nem! hanem a „nyelvnevelés” mámorában fitymálták és fitymálják íróink és nyelvészeink a Lichtenberg arany mondását, mely szerint „a nyelv nem a Csáky szalmája, hanem a nemzet tulajdona.” De fitymálták és fitymálják a nagy Révainak is — (a kin bételt a latin közmondás: „virtus laudatur et alget”) — nyomos emlékeztetéseit. Kimaradhatatlan következtetéseként, a fordító alkalmi szüksége idegenszerű kielégítést, a nyelvész pedig hiányos inductióval támogatott éretlen ötletét toltta fel, a nyelv törvénye gyanánt.

<i>köt-öz</i>	<i>fűtt-öz-ik</i>
<i>folt-oz</i>	<i>táv-oz-ik, stb.</i>

Nem képeznek magukra igét az *od, öd, kod, ked, köd, koz, kez, köz, ód, öd, ódz, ödz* és *sz* képzők, melyek mellé okvetlenül *-ik*-nek kell járúlni. Csupán a *kad, ked, köd* végzetűek közt van egy pár kivétel.

Mielőtt azonban imez előzmények megvitatásához fogánk, egy kis egyszerűsítésre van szükségünk. Meg vala mondva feljebb, hogy nyelvünk, s a mennyire a közismeretű nyelvek tanúskodnak róla, a nyelvek általában amaz öt rendbeli módosulását az ige értelmének : kihatót, cselekvőt stb. saját és állandó idomokkal nem különbözteti meg. Kísértsük meg, vajjon, ha kevesebb osztályra szorítkoznánk, nem férkezhetnénk é közelebb a nyelvalkotó szellem gondosan őrzött, de magát mégis ottan-ottan eláruló titkához. Az ismeretes öt módosulást tehát szorítsuk csak kettőre, ú. m. *cselekvőre* és *szenvedőre*. E két rovat alá minden istenadta ige befér. Meg lehet ezt mutatni inductive és deductive. Az első szerint csak arra kell utalnunk, hogy az ötös rovatolásba köz megegyezésnél fogva, mely ismét minden nyelvész tapasztalatai eredménye, minden levő és lehető ige be van foglalva. A kettős rovatolás megint az ötöst veszi szárnyai alá; mert a *kihatót* és *cselekvőt* az utóbbi kifejezéssel nevezhetni; a *bel-* és *külszenvedő* már világosan mind a kettő *szenvedő*. Hátra van még a *közép*, mely bizony helyesen viseli e nevet, mert számos része a körülmények szerint való felfogáshoz képest, hol *cselekvő*, hol *szenvedő* értelmet vált, némelyike pedig tisztán az utóbbihoz tartozik. Mindezeket pedig példák nélkül is megérthetni s engedhetni. — Lássuk már a deductiót. Minden a mit az ige kifejezhet, vagy az alany-nominativus *által* vagy *vele* akár *rajta* történik. Vegyük még felsőbb eszme nyomán : minden *cselekvény* — (széles értelemben) — vagy *tőle jön*, vagy *hozzá megy*. „Kifeledte ön a harmadik esetet“, veti valaki ellenem; „mert épen *nála* vagy *rajta* is lehet.“ Nem feledtem, hanem úgy nézem ez esetet, mint a kémikus a *status nascens*, vagy a matematikus a határértéket (*limes, ratio evanescens*), mint a meyleknek elsejében az elválás és együlés egy megkülönböztet-

hetetlen idő és térpontba van foglalva; a másodikában hasonlóképp csak születésben van a *plus v. minus*.

Még e nem elég. Az inductióhoz és deductióhoz még az analogia támogatása is járul. Tudjuk, hogy a görög és latin csak a cselekvő és szenvedő formák közt tesz megkülönböztetést, és hogy a közép igék, átmenői denevér-természetökhöz híven e két forma közt vannak megoszolva. Tudjuk, hogy a szanszkrit a cselekvőt és szenvedőt, és csak is ezeket jeleli parasmaipadam és atmanepadam formáival. És bizony fejlettebb és hajlékonyabb három nyelvet analogiáinak alapja gyanánt alig vehetnénk. Igaz, hogy a hébernek nem csak két párja, ú. m. Piel és Pual, meg Hiphil és Hophalja, hanem még ezeken kívül Niphal-ja is van. Igaz, hogy az arabnak ezeknél még tarkább combinatiói vannak. Úgyde egyfelől e semmi egyebet nem bizonyít, mint azt, hogy a cselekvés és szenvedés ellentéteit a különböző származékokban különböző idomok (flexiók és formativumok) jelölik, de nem azt, hogy az ötös rovatolás osztályaihoz szabják magokat. A minthogy fel merem szólítani Európa minden linguistáit, mutassanak ki oly nyelvet a föld kerekéségén, mely a sokat emlegetett ötféle módosultát az igének határozott flexiókkal, ragokkal vagy mind a két módon is jelelné. Más felől, ha még nem is úgy volna, a kérdés csak az, vajjon nyelvünk természete e tekintetben a sémi nyelvekéhez üt é vagy az árkjékéhoz? — „Sem egyik, sem másikhoz“ mondja a kérlelhetlen finnista, „mert nyelvünk egészen más családba, az *áltajiba*, tartozik.“ Jól van, igen helyes, már régóta nincs kifogásom ellene ¹⁷⁾. De hiszen család-

¹⁷⁾ A jelenben uralkodó nyelvészeti felekezett, két jeles tudós Schott Vilmos és Hunfalvy Pál képviselői tolla által azzal akarja csökkenteni syntaktikai nyomozásom hitelét, hogy „hasonlatosságaim a nyelvek közt egészen más rokonságot mutatnának ki, mint a gyök-elemző philologia.“ Ez ugyan egészen külön kérdés, melynek megvitatása tüzetes értekezést igényelne, s egy jegyzés szűk korlátai közt alig is lehetne hozzá szólni. De mivel a felfogtam úgy hitele forog fenn, nem tehetem hogy egy pár észrevételt ne tegyek az idézett kifogás érvényessége felől. Tegyük fel előbb, hogy úgy van. Hát nem — mondhatni — mindennapi esemény ez az inductiv tudományok történelmében? A kímében nemde más rokonságokat mutatott ki az oxygen, mint a phlogiston? S Lavoisier után is, mihelyt Davy hatal-

nak is lehet családdal analogiája; tehát az iménti kérdést szélesítve így módosítom: „vajjon az áltaji nyelvcsalád általában a sémihez üt é a szóban forgó tekintetben vagy az árjához? Vagy pedig, a mi szintűgy lehetséges, némely tagjok az egyikhez, más a másikhoz? *Feloldása az altajisták tiszte*; de mi most az ő döntvényökre ¹⁸⁾ vizsgálódásainkban nem várakoz-

mas batteriája az alkalikat színité, nemde egészen más csoportlatok állottak elé az elemek sorában s rendszerében? Jussieu természeti módszere más rokonságokat mutata ki a növények közt, mint a *sexuale systema*; Cuvier nyomozásai másokat az állatok közt, mint Linné rendszere; s Berzelius kémiai elvei másokat az ásványok közt, mint Werner külső ismertető jeli. A philologia eddigi nyomozásai bévett következéseit sem emelhetjük a mathesis vagy philosophia örökös igazságai sorába, rendíthetlen elvei magasságára. Bármily veszélyes volna is hát a nyelvek szófűzet tekintetéből való összehasonlítása a most érvényeseknek tartott rokonságokra nézve, ebből nem a következnek, hogy hát fel kell hagyni amazzal, hanem csak az, hogy újabb vizsgálat alá kell venni azokat az elveket, melyek a nyelvek rokonságai meghatározásában eddigelő vezérékül szolgáltak. Nevezetes pontja volna e vizsgálatnak, vajjon alkalmazandó é a nyelvészetben is ama tekintélyes keletű axioma: „a betű megöl, a lélek megelevenít.“

Úgyde a dolog valósága az, hogy nem is áll az az ellenvetés, és a nyelvek syntaktikai összehasonlításától nincs miért félni a bévett rokonságokat. Nekem részemről, mint a szövegben is bevallám, a felállított családok ellen nincs kifogásom, és szófűzésbeli fejtegetéseim nem oda vittek, hogy p. o. nyelvünk altajjságát tagadjam, hanem csak az oly nyelvészek következetlenségét kellett átlátnom és kijelennem, kik nem veszik, vagy nem akarják venni észre, hogy az ő saját megkülönböztető jegycik közt, melyekkel a nyelvcsaládok közt határt vonni igyekeznek, legalább is oly számosak a syntaktikaiak, mint az etymológiából vontak: a mint hogy ezt bévezető értekezésemben tüzetesen kimutattam. És miután ezt míveltem, szintűgy váratlan vala nekem az az ellenvetés, melyet e jegyzésben csak téltűl is tárgyalék.

¹⁸⁾ Magam is belékóstoltam egynéhányába annyira, hogy téltűl megfelelehetnék a szövegben feltett kérdésre. De ez oly kényes tárgy, hogy csupa nyelvtanokból merített ismeretekkel alaposan szólani hozzája nem lehet. Annál kevésbbé, ha meggondoljuk a nyelvtanok szokott modorát és szerkezetét. Tegyük fel például, ha német, franczia vagy angol nyelvész akarna az enyimhez hasonló okoskodást folytatni a magyar nyelv bővebb ismerete nélkül, csupán Révai, az Akademia, Fogarasy, Ballagi, Riedl nyelvtanaikra támaszkodva. Mi enne belőle?

hatunk. Mert hiszen harmadik, ú. m. analogiai erősségünknek nem kell messzebbre szolgálni, mintsem oda, hogy ha szinte nyelvünk igeformáiban csak a cselekvés és szenvedés ellentétét lelnők is fel, ezzel neki hallatlan vagy példátlan sajátságot nem tulajdonítanánk.

Vizsgáljuk meg már most előkészületeink után, nem tulajdoníthatunk é? Vegyük elé elsöben is azokat az igéket, melyek azon képzökkal hol *ikesek*, hol *iktelenek* (52, 53. l.). Az ott minden válogatás nélkül hozott példákból kitetszik, hogy az *iktelenek* legnagyobbára cselekvök: *hazud, kotal, hiszen, harap, futos, oltalmaz, csatáz, fedez, kötöz, foltoz*. Csak egy van kétségtelen közép, az „*éled*“ s ezt is képzelhetni cselekvönek, ha *eszmél, mozdúl, élet jeleit mutatja* s több ily synonymáival összevetjük, és így némi önkéntességet gondolunk belé. A második oszlopbeli példák ellenben (az *ik*-esek: *feredik, vajudik, botlik* stb.) mindnyájan vagy tisztán szenvedök, vagy — ha kétségesek — könnyen annak gondolhatók. A kinek szüksége volna reá, hogy azon az úton gyöződjék meg erröl, fordítsa le németre vagy francziára, vagy mind a kettöre az illetö példákat. Az *ik* et hát szenvedö képzönek tanusítottuk velök.

Még szembetünöbb bizonyosságai azok az esetek, melyekben világos és félreismerhetlen cselekvöböl szintoly kétségtelen szenvedöt képez az *ik*. Ilyek: *tör* (frangit) és *török* (frangitur); *hall* (audit) és *hallik* (auditor). Hozzájok tehetném ezeket a párokat is: *hajol* (inclinat) és *hajlik* (inclinatur); *vérez, vérzik*; *érez, érzik*; *old, oldik*. De ehez szó férhetne, mi a más két párnál lehetetlen. Így is úgy is igen kevés példa, mondhatják, s kevés és elégtelen lenne még tájszólásokból néhányval szaporitva is. Kevés, az igaz, arra, hogy inductio alapjáúl szolgálhasson, ha valamely új törvény, új viszony felállításáról volna szó, vagy valamely abnormis esetet mutatnának fel ezek a példák. De midön úgy állanak elé, mint a többi esetek legnagyobb részéböl kihozható viszony typicus kifejezései; midön az *ik* szenvedöképzö mivolta már más adatokból a valószínűség magas fokára van emelve: akkor ilyen, habár csak egykét példa is, elégséges a hihetőséget bizonyosságra emelni. Természetes, hogy csak inductiv — mint a nyelvészetben

egyedül lehető s létező — bizonyosságot értünk. Lássuk hát, hogy a még nem tárgyalt esetek állításunk mellett szólnak é?

Hátra vannak elébb is azok, a melyekben bizonyos képzők magokra nem képeznek a gyökökből igéket, hanem mindig egyszersmind *ik*-nek is kell hozzájuk járúlni. Itt ugyanis két rendbeli kétség támadhat. Először az, vajjon az így képzett igék mindnyájan vagy *majd* mindnyájan a szenvedők rovatába tartoznak é? Másodsor, vajjon az említett — mondhatni, csonka — képzőknek is nem tulajdoníthatunk é részt a szenvedő értelem eléállításában?

Az első kérdés eldöntésére nézve hivatkozom egyenesen az olvasó sajtá itéletére, hogy az *ikes* igék sorát s jelesen az épen ide tartozókat egyenként megvizsgálva, nem felleli é legeslegnagyobb részökben a „*rajta vagy vele történés*“ eszméjét. Ha egyikökre erősebben, élénkebben, a másikukra halványabban van reá sütve a bélyeg, sőt némelyikök cselekvöbe, még kihatóba is átcsap: azon oly kevésé csudálkozhatni, mint azon nem, hogy kék dolmányból sokszor verhenyes vagy hamuszín lesz, vagy legalább lett akkor, mikor egy dolmányt addig viseltek míg elhagyta a színét. Íme, közbeszólva, egy példa az épen most használám kifejezésben arra, hogy a nyelv és nép szeszélye egyszer-másszor kiveti fejéből a kantárt. Íme, mondom, közhasználatu idiotismus szerint a „posztó hagyja el a színét“ és cselekvöleg jelenik meg, holott igazában szenvedő, mert a *szín hagyja oda a posztót*, a mennyiben amaz elröppen s ez ott marad. Egyébiránt a legszélsöbb esetekben is ki lehet a szenvedő árnyalatokat mutatni, s általában ez az egész kérdés nem olyan, hogy tízes vitatástól lehetne fölölc tartani, és alig szükség hozzá tennem, hogy a latin *or*, a görög *μει* és a szanszkrit é végzetektől is el lehetne vitatni, hogy nem szenvedő ragok, épen mint az *ik*-től, ha a „törpe minoritas“ra hallgatnánk.

Sokkal kényesebb már a második, mint a melyben kész lehetek arra is, hogy elfogúltak ellenvéleményébe botlom. Vegyük azért külön és apróra a dolgot. Az *od*, *öd* képzöt rokonosnak mondhatni az *-ad*, *-ed*-del, melyről már feljebb azt hoztuk fel, hogy az *aszt*, *eszt* képzökkel ellentétben közép és belszenvedő igéket jelel. Úgyde ebből még az *ad*, *ed* képzöre

nézve sem következik, hogy benne rejlenék a szenvedő értelem, mert az is meglehet, hogy épen csak az érintett ellentét adja neki. Megerősít e gyanuban az, hogy a mely gyökök *aszt*, *eszt*-tel nem képeznek igéket, az *ad*, *ed*-del nem érik meg, hanem *ik* toldalékot kívánnak, mint *cselekedik*, *elégődik*, stb. E szerint nem annyira az *ed*, mint pozitív képző odaragasztása, mint az *eszt*-ből a cselekvő *t* elhagyása eszközölné az ellenkező rovatba jutását az illető igének. Nem baj az, hogy hisz így az *ereszt*-ből csak *eresz*, *fáraszt*-ből *fárasz* stb. és nem *ered*, *fárad* lenne. Mert a tiszta megkülönböztetés eszméjét oly sűrűn s oly finomul látjuk működni a nyelvalkotásban, hogy p. o. *fárasz* a *fáraszt*-tal könnyen összevéthető levén, az *sz*-nek a vele rokonos *d*-vé változását igen természetesnek lelhetjük -annál is inkább, hogy ezt a cserét az igetörzsökök végeiben különben is gyakran tapasztalhatni; sőt együtt és egymás mellett is nem egy esetben van az élő nyelvben használatban az *sz* és *d* (*cselekedik* és *cselekszik*, *elégedik* és *elégszik*, *alszik* és *aludni*, *hiszen* és *hidd el*, *eszem* és *egyem* (azaz *edjem*). Az *ad*, *ed* rokonsága e szerint az *od*, *öd* szenvedő képző voltára mit sem bizonyít. Azt kell tehát vélnünk, hogy az *ad*, *ed*, *od*, *öd* általában csupán igeképzők, és semmi más határozott árnyalatot az ige értelmének nem kölcsönöznek. Következőleg, ha az ily képzetű igék *szenvedők*, az *ik* teszi azzá. Világosan mutatják ezt a műfolyamot az ily példák mint *savanyodik*, *keseredik*, *okosodik*; melyekben az *od*, *ed* okvetlenül szükségesek, hogy a *savanyú*, *keserű*, *okos* névmellékekből igéket képezzenek, melyeket az *ik* szenvedőkké tesz. Arra az esetre, midőn az *od*, *öd*, kész igetörzsökhöz járúl, nemsokára visszatérünk. Lássuk már a többit is. *Kod*, *ked*, *köd*, *koz*, *kez*, *köz*: ezeket mind összevehetem, s ha mindnyáját ismétlő, gyakorító, viszontagositó képzőknek nyilvánítom, melyek magukra szenvedő értelmet nem adnak, azt vélem, nem igen fogok ellenmondásra találni. Annál bajosabb lesz elhithetni azokkal, a kik az egész *ódik*, *ödik*-ben látják a „belszenvedés“ képzőjét, hogy az *ód*, *öd* ebben egészen ártatlan s csupán csak az *ik* a szenvedő képző. Már pedig úgy van, s az *ód*, *öd* benne egészen más szerepet visel. Hogy mi ez a szerep, azt, mint minden valódi dolgot a nyelvészetben, megmondani igen bajos, és én nem akarom vé-

leményemet egyébnek, mint igénytelen hozzávetésnek tartani. Az *od*, *öd* közt egyfelől — (azokat érteni, melyek kész igetörzsökhöz járúlnak, mint *tekeredik*, *kavarodik*, *takarodik*) — s *ód*, *öd* közt másfelől külsőkép csak a hangzók hossza látszik különbséget tenni, s az általuk képzett igéket összehasonlítva értelmök közt is bajos felfedezni valamely megmondható különbséget. Azonban az egyikökkel és másikkal képzett igék mégis oly élesen elválnak egymástól, hogy alig lehet vagy egyet kapni, melyben vagy szabadosan lehetne akár rövid, akár hosszú *o-t*, *ö-t* mondani, vagy különböző tájszólások eltérnének a kimondásban egymástól. Ez arra mutat, hogy az ék alatt némi lényegesebb dolog rejlik. Hátha az az oly gyakran előforduló eset, hogy az *l* a *d* előtt elkopik¹⁹⁾, mutatkozik itt is, és az *ód* mint teljesben *old*, az *ol* és *d* igeképzőkből szerkesztett képző? E szerint az *ód*, *öd* és *od*, *öd* csak *d*-jőknél fogva volnának rokonosak. De a kérdés az, miben áll hát ez a rokonság, és minő árnyalatot ad a *d* annak az igetörzsöknek, melyhez járúl. Az *ad*, *ed*, *od*, *öd* képzők névmellékhez járúlva, a tulajdonságot cselekvénybe viszik át és így képeznek igét; nem lehetséges-e, hogy igetörzsökhöz adva is e működésüket megtartják, s a törzsökben már adott cselekvénybe való átmenést jelölik, épen mint a latinban az úgy, bár rosszul, nevezett inchoativum-képzők? *Facsar*, *facsarod-*; *teker*, *tekered-*; *kavar*, *kavarod-*; *fut*, *futamod-*; stb. igepárok összehasonlítása, azt gondolom, helyeslő szavakat bír szerezeni véleményemnek. Minthogy már benne vagyunk a szóhasogatásban, kísértsük megmondani, mi hát az imént nyomozott *l*-nek is a jelentése? Kevés a száma azoknak az igéknek, melyekben a kész igetörzsökhöz még *l* képző járúl; de a kevésből is, p. o. *hat*, *hatol*; *jár*, *járúl*; *húz*, *huzal* (kodik); *von*, *vonul*; *tár*, *tárol*; *kér*, *kérel* — jó rendin kivehetni, hogy az *l* fokozó képző s az igék vele képzett származékai *intensivumok*. Tehát az *old*, *öld*-ből lett hatályosabb *ód*, *öd* képző, mint az *ad*, *ed*, *od*, *öd* s az amazokkal képzett igék ezekhez képest intenzívebb értelműek.

¹⁹⁾ Jusson esziünkbe az ismeretes *óma* (alma), *szóma* (szalma) s t. e. példákön kívül Hunfalvy Pál nagyon elfogadható etymologizálása: *imád* = *imáld*; *átkoz* = *áldkoz*.

Így: „*mosódik*“ hatályosabb, mint a „*mosdik*“ká rövidült „*mosodik*“ — s mindeniktől különbözik a vidékies: „*mosakodik*.“ — Még e nem elég. Az első rangú fokozást még feljebb fokozhatni, s mint a Piel mellett Pilel is van a héberben, úgy a magyarban is a már elég hatályos *takaródik* mellett ott van a még hatályosabb *takarószik*, melyből s hasontársaiból kiindulva, ezekben az idomokban a z-t is fokozó képzőnek kell tartanom. Mindent összefoglalva tehát, azt vélem bizvást elfogadhatni, hogy az idézett *ad*, *ed* stb. képzők mindnyájának saját jelentése levén, a *szenedő* képzését azoknak tulajdonítani nem lehet, és semmi részök benne nincsen. Az ily nemű *ikes* igékben, ha inkább vagy kevésbbé *szenedő* értelműek, *ik* és csak *ik* a *szenedő* képző.

Vegyük elé végre a gyökökből közbejártatlanul képzett *ikes* igéket. *Ázik*, *Buvik*, *Esik*, *Hallik*, *Hajlik*, *Hízik*, *Illik*, *Késik*, *Kopik*, *Múlik*, *Nyílik*, *Szokik*, *Szúnik*, *Telik*, *Török*, *Tünik*, *Vágyik*, *Válik*, *Vásik*, *Vérzik* stb. mind oly cselekvényeket jelelnek, melyek *vele* vagy rajta történnek; tehát a kettős rovat *szenedő* felébe esnek. Ennyivel szembe a *Bánik*, *Bízik*, *Ellik*, *Eszik*, *Ferdik*, *Gyónik*, *Iszik*, *Lukik*, *Lépink*, *Szökik*, *Tünik*, *Ugrik*, mint kisebb szám, engedni tartozik. Annál inkább igen, mivel majd mindeniket lehet *szenedő* értelemben is venni egy vagy más oldalról. Néhányokra nézve rövidség okáért arra hivatkozom, hogy más nyelvekbeli synonymáik is *szenedő* idomúak vagy szerkezetűek; *Bizik*, francz. se fier; *Ellik* lat. enitor; *Ferdik* lat. labor, ném. sich baden, francz. se baigner; *Gyónik* lat. confiteor; *Lépink* lat. gradior; *Lukik* fr. être logé; *Szökik* fr. s'échapper; *Tünik* lat. figuror, videor, fr. se présenter, s'évanouir. *Bánik* jelentésében némi kölcsönös viszony, hatás és visszahatás mutatkozik a bánó személy s a közt a tárgy közt, a mivel bánik, így egymásra nézve cselekvő és *szenedő* állapotban vannak, szintúgy mint *foglalkodik*-ban (fr. s'occuper). *Eszik*, *iszik*, a mennyiben a has megtelését jelelik, *szenedő* értelmet válthatnak. Végre *Ugrik* a mennyiben valamely rugó erőtől elpattintást képzelhetünk alatta, nem különben *szenedőt* jelenthet.

Nevezheti ezeket, ha tetszik, valaki erőltetett magyarázatoknak; de állításom ellen oly temérdek számú kétségtelen

esettel szemben, erősséget belőle nem húzhat. Mert ha húzna, azt a több mint merész állítmányt mondaná vele, hogy általában egy ismeretes nyelvben sincs szenvedő képző. A latinban nevezetesen az *or* nem az; mert hiszen számos deponensnek van cselekvő vagy annak látszó értelme; ellenben némely *o* végű ige valódi szenvedő: mint *veneo*, *vapulo*. A görögötől is el kellene disputálnunk a *μαι*-t a cselekvő, sőt kiható *mediumok* nagy számaért, és megtagadnunk a szanszkritban az atmanepadam passiv jellemét, melyet pedig általánosan elismernek a nyelvészek.

Íme, még az oly képzőkre nézve is, mint *ad*, *ed*, *od*, *ul*, *ül*, *ód*, *öd*, *ódz*, *ödz*, melyek iránt gyanu támadhatna és támadott is nem egy nyelvész és dilettans fejében, vajjon bár csekély mértékben és árnyalatban nem szolgálnak-e szenvedő értelem eszközzésére: szorosabb vizsgálat után ki kell mondanunk, hogy nem szenvedő képzők. Hát már az *at*, *et*, *tat*, *tet* világosan és vitatlanul *miveltető képzőről* nemde a legszembeesőbb ellenmondás, borzasztó képtelenség-e azt állítani, hogy szenvedő értelmet ada vele képzett primitivumnak, nem csak igében, hanem főnevekben is? Hát oly nyelvész, a ki ilyest állít, s állítása mellett netalán a felhozott erősségek megfontolása után is makacsul megáll, méltó képviselője-e a mi — bármik legyenek másnemű hibái — józan eszű és ép gondolkozású népünknek? *Azon képző* tüzetesen jeleljen, világosan jeleljen egymással ellenkező két oly dolgot, minők már magukban a *cselekvés* és *szenvedés*, és még sokkal inkább a *miveltetővé fokozott* és így a sorban egymástól még meszebb álló *kiható cselekvés* és *szenvedés*!! Nem! ily örültséget a nyelv geniusáról feltenni sem szabad. Szóval: így, nem lehet.

De hogy van hát?

Kétségkívül úgy, a hogy minden ellenmondás, minden zavar és bonyodalom megszűnik. Úgy, a hogy a sötétség helyett világosság, a tétovázás helyett megállított rend, szeszély helyett természeti törvény áll be. Úgy, a hogy a nyelv szeleme megalapította, az élő nyelv szokása, sőt a romlatlan irodalmi nyelv is hangosan hirdeti. Mindezek pedig csak úgy következhetnek el, de aztán el is következnek bizonyosan, ha elismerjük, bevalljuk, és változhatatlan elv gyanánt beigtatjuk

a tudományba, hogy *szenvedő képző* csak egyetlen egy van s ez az *ik*.

8. §.

Folytatás.

A külszenvedő természete.

Az által a fentebbiek közt még nem tárgyalt eset is, ú. m. a közönségesen úgy nevezett *külszenvedő* alakúlta s jelentése, a legtermészetesebb magyarázatát leli. Az igét az *at*, *et*, *tat*, *tet* rag mivelletövé képzí, a képzett mivelletöt az *ik* *szenvedővé*. De az így képzett szenvedő az ő mivellető értelmét épen az *at*, *et*, *tat*, *tet* ott léte miatt el nem vesztethetvén, válik *külszenvedővé*, azaz olyanná a melyben nem csak az van kifejezve — az *ik*nél fogva, — hogy valakin, vagy valamin, valakivel vagy valamivel történik a cselekvény, hanem — a *tat*nál fogva — az is, hogy valakinek vagy valaminek külhatása, eszközlése, közbenjárása által történik.

Hisz ebben semmi újság sincs, mondják sokan, mire való volt oly nagy feneket keríteni?

Természetesen nincs. Ha elemzésemet közhelynek nyilvánítják, bókolatnak veszem s köszönöm. Mert hiszen a közhely semmi sem egyéb, hanem csak világszerte elismert igazság. Azonban még nagyobb köszönettel tartoznám annak, a ki ezt a közhelyet előttem egész általánosságában és határozottságában kimondta volna, vagy ki bírná mutatni, hogy más valaki kimondta. Pedig semmi sem egyéb, mint egy *ténynek* szókba öltöztetése, s a tény maga oly régi, mint a kifejlett magyar nyelv, s történelmileg kimutathatni, hogy oly régi, mint a legrégebb nyelvemlékünk. Az óta, s igen hihetőleg százakkal az előtt, e ténybe foglalt elv szerint beszéltek milliók számos nemzedékei, s írtak azok, a kik anyatejjel együtt szoptak atyai nyelvet. Midőn hát én ezt az alkalmazásban oly ismeretes, oly tiszta, világos tényt, az inductio legegyszerűbb szabályai szerint kellő ovatossággal, s ezekből eredő bátor eltökéllyel, határozott értelmű szavakba öltöztetve, elv gyanánt állítom fel: természetes, hogy minden *elfogulatlan* reáismer elméletben

arra, a mit 20—60 év óta csinál gyakorlatban, s önként fakad arra az ítéletre : hogy hisz e nem újság, valódi locus communis ! Ámde hasonlítsa ő az én elvemet ahhoz, a mit fordítók — a legrégebbeken kezdve — csinálnak gyakorlatilag, s mit részint reájok hallgató, részint idegen s még nem is rokon nyelvek tanaiban elfogúlt nyelvészek állítanak, értelmezések s szabályok alakjaiban tanítanak ; kellő vizsgálatra át fogja látni, hogy biz az enyimekben mégis van valami újság, de egyszersmind sokkal több igazság is. Még tisztábban kiderül ez az állítottam elvből tüstént húzandó következmények megfontolásával.

Mielőtt azonban ezek sorolásába bocsátkoznám, szükségesnek tartok egy általános megjegyzést tenni. Az által, hogy a *tatik* végzetű szenvedő formában a *tatban* a kívülről ható ok cselekvő vagy eszköz kifejezését ismertük el, épen nem mondtuk, s nem is akartuk mondani egyszersmind azt, hogy valahányszor ilyes külható valakit vagy valamit tehetünk fel, mindig *kötelességünk is kifejezni* és *tatik*-os formával élni. Hisz ez annyi lenne, mintha „kígyó“ alatt nem értenénk száraz kigyót is, mivel megvan a *vízikígyó* név, vagy pedig mindig *piros rózsát* kellene mondanunk, s „rózsa“ magára nem tehetne *piros rózsát* is. Szóval, azért hogy valami *így* vagy *amúgy* van, s a nyelv módot nyújt kifejezésére, ezt mindig használni *nem* tartozunk ; hanem csak akkor, mikor az értelmesség kívánja a különben elhallgatható körülmény világos megemlítését. Hogy ez a maxima a szóban forgó tárgyra nézve tökélyesen alkalmazható, megmutatjuk ilyeténképen :

Valamint „kígyó“ alatt érthetni vízi és száraz kigyót, a „madár“ alatt repülő, járó, gázló, úszó, éneklő és nem éneklő madarat ; valamint általában a *nem* magában foglalhat és foglal bármily éles különbségekkel elválasztott *fajokat* : úgy az ige szenvedő formája alatt, akár igenlegesen *ikk*el, (*tat* nélkül), akár pedig a cselekedtető *képző* elhagyásával nemlegesen vagy ellentétesen legyen képezve, be vannak foglalva a szenvedés minden fokozatai és árnyalatai, ki nem véve a külszenvedőt is. „*Áll* a szobor“, teheti és teszi : hogy *nem ül*, *helyt van*, *fel van állítva*, „felállították“ s ha úgy tetszik : *felállítottatott*. „A ló megsérült“, ezt *ügy* is lehet érteni, hogy *sérelmet kapott*,

úgy is hogy *megsértette valami* vagy *valaki*. „Itt *maradt*“ alatt azt is érthetni, s akarjuk is értetni vele, hogy *itt hagyták*. „Az ajtó *nyilik*“ illik arra az esetre is, midőn *nyitattik* vagy *nyitják*. „*Kezdődik*“ vagy „*végződik*“ a látmány, a zene, alig is tehetnek egyebet mint *kezdetik* és *végeztenek*. „Az ajtó *bezáródott*“, nem csak azt teszi, hogy minden külső agens, vagy észrevehető külhatás nélkül, mint mondani szokták : „magától“ történt az illető cselekvény; hanem magában foglalja a *bezáratott* értelmet is. Csak hogy a szóló nem akar semmit tudni a külagensről stb. Ellenben minden példában az utolsó ú. m. külszenvedést jelelő kifejezések nem tehetik az előtők valókat. Szóval, a külszenvedő forma a többiekhez úgy van, mint egy saját jellemvonással megkülönböztetett *faj* a *nem*hez.

Mind ezekből első következmény az, hogy a külszenvedő forma használata — a meg nem vesztegetett magyar nyelvben — felettébb korlátolt. Mellőzzük, hogy csupán mivellető igékből alakulhatván, már ez is szorítja a vele élést. Hanem fő dolog az, hogy szenvedő formával rendszerint csak azt akarjuk kifejezni, hogy a cselekvény *valakin* vagy *valamin*, *valakivel* vagy *valamivel* történik; a cselekvőt pedig soha sem fejezzük ki — (ez esetben *mindig* cselekvő igével s szófüzettel élvén), — tehát csak az az egy eset marad fenn, midőn világos szándokunk *kifejezni*, hogy csakugyan *cselekszi* egy meg nem nevezett *valaki* vagy *valami* a szenvedett cselekvényt. Még ezekből az alkalmakból is lehúz egynehányat az az aleset, melyekben a külhatás a dolog természetéből, a használt ige jelentéséből vagy a körülményekből eléggé világos. A maradékból ismét devalvál egynehányat a cselekvő forma többes 3. személyével, sőt nem egyszer a többes 1-vel való élés, mint *látják*, *hallják*, *verik*, (*látjuk*, *halljuk*).

Oly igen kevés alkalom mutatkozáván e szerint a külszenvedő szabályos használatára, nem csuda, hogy a közéletben sokkal kevesebbszer fordul elé, mint az irodalomban, s még ennek is úgy szólva csak az okoskodó-részében, — mindig a fordításokkal el nem ferditett irodalmi nyelvet értve. Annyira igaz ez, hogy méltán támadt kérdés, hogy vajjon a mostani élő nyelvből kiveszett é a külszenvedő, vagy eredeti-

leg sem volt benne, s a míveltetöböl származott szenvedő forma merőben irodalmi termék? Mert hogy a népnyelvnek nem sajátja, azt ama forma legbuzgóbb pártolója is bevallja. Én az nem vagyok, s miért nem, részint más helyütti nyilatkozataimból²⁰⁾, részint az itt eléadottakból s adandókból világos. De annyira, mennyire az iménti állítás terjed, higgadtan megfontolva a dolgot, még sem megyek. Nem hogy az irodalom termékének tartanám, de még az élőnyelvből kivesztét sem engedem meg. Egy oly idom, bárha már meglevő képzőkkel szerkesztett származék is, mely egyfelől nyelvünk legbensőbb törvényeinek a legjobban megfelel, másfelől sem latin, sem más velünk érintkezésben levő nyelvek analogiájára²¹⁾ nincs készítve, s mely egy azokban meg sem levő saját árnyalatot fejez ki, kontár fordító míve nem lehet. Kontárnak nevezek pedig, és kíméletesen, minden fordítót, a ki az eredeti szerző *gondolatára* a meglevő nyelvben kifejezést nem tud lelteni, s nemcsak hogy új szót, de még új formát is kész teremteni szorultságában. Eredeti író megint, mint csupán író, nem igényelheti magának e származék első alkotását, hanem legalább is osztoznia kell a beszélővel a formateremtés valószínűségében, még ha nem adja át merőben neki a koszorút. Én hát a külszenvedőt az élő és fejlődő nyelv igaz kamarán kelt szü-

²⁰⁾ L. jelesen: „M. Nyelvészet, IV. évfoly. 108. köv. lap. Ezek a czikkek csak ismételt lenyomatai az E. Híradóban közlötteknek.

²¹⁾ Messzebb menve igenis lelünk egy meglepő hasonlatosságot. A szanszkritban ugyanis köz tudat szerint — tehát Fogarasi is tudhatná — a míveltető (factitivum, *Rév.* — causale a ném. nyelvészeknél) ige egyik és leggyakoribb alkotása módja = *ja* képzővel történik. Az így alakult törzsök a parasmaipadam személyragjaival ragozva, míveltető értelmét megtartja; az atmanepadaméival hajtogatva pedig külszenvedő értelmet kap, a világra mint a magyarban. A hasonlatosságot egy parányit sem csökkentvén sem az, hogy a szanszkritban a kiható igének nincs határozott (Hunfalvy szerint „tárgyragos) és határozatlan formája, mint a miénknek; sem az, hogy az atmanepadam formák ott sokkal számosak mint nálunk. Teljessé teszi ellenben az analogiát az, hogy ámbár atmanepadam-féle ragok épen úgy mint a mi *ik* félénk lényegesen és eredetileg a szenvedő értelmet jelölik; mégis számos atmanepadam hajtogatású igének köznépi, cselekvő, sőt kiható értelme is van, épen mint a mi *ikeseink* közül egynehánynak.

leményének tartom, melyet az irodalom természet szerint gyakrabban használt mint az élő nyelv, és így sűrűbben meg is tartott. De azt sem engedem meg, hogy emeből merőben kiveszett volna. Eredeti és igazi értelmében ugyan — a kifejtett okokból — oly ritka alkalom van használatára, hogy csak igen terjedelmes és gondos, figyelmes tapasztalás akadhat nyomára; de meg van biz a. Csak hogy számbavételét véghetetlen nehézzé teszi most már az irodalom visszahatása, mely napjainkban — részint idvesen, részint nyelvünkre nézve kártekonnyan — a nép minden rétegeibe annyira elterjedt, hogy az eredeti maradványokat az eltanult kifejezésektől már alig-alig vagy épen nem lehet megkülönböztetni.

Miután mind a külszenvedő formának mind az irodalom e tárgybeli érdemének kiszolgáltattuk az igazságot, fordítsuk meg az érmet, s lássuk a viszzáját is. A fordítók ugyanis — és fájdalom írónk nagy, olykor nagyobb részét ezek tették nálunk — felkapván a külszenvedő formát, kellő megfontolás nélkül hovatovább sűrűbben nézték és vették a latin passivum hasonmássának, míg végre teljesen, egészen és kivétel nélkül azonították vele. A valóság pedig az, hogy a magyar külszenvedőnek a latinban teljesen megfelelő forma *épen nincs*. Hasonlókép a görögben sincs; annál kevésbbé van a nyugati európai nyelvekben, s ha olyat akarunk lelni, egyfelől a sémi nyelvekre (héber: Hophal), másfelől a szanszkritra kell viszzszamennünk. A latin, görög és nyugateurópai passivum a magyar szenvedőnek, mint általános nemnek felel meg, nem pedig korlátolt fajának — a külszenvedőnek. Ennélfogva ezt akarni tenni amazok mindenkori képviselőjének, épen oly viszzzásság és kajcsasság, mint ha azt állítanók meg, hogy a francia „oiseau“-t mindig „veréb“nek kelljen fordítani. „Auditur“ = *hallik és hallatik*; „videtur“ = *látszik és láttatik*; „lavatur“ = *mosdik, mosódik és mosakodik*. Oly eseteket, melyekben netalán megfelelő különböztetések lehetne fellelni, s a milyenekre magam is tudnék példákat felhozni, annak kell tulajdonítnunk, hogy két nyelvben formák közt szintűgy nincs tökélyes synonymia, mint egyes szavak közt. De elég ennyi erről, lépünk a második következményre.

Alapjáúl azt a „lemma“-t teszem, hogy mindazokban

az esetekben, melyekben a kifejezések válogatásában különben egészen szabadosak volnánk, az értelmesség, mint a beszéd mellözhetlen kelléke, mint mindig tiszteletben tartandó vezérelv, kell hogy igazgassa választásunkat. Ennélfogva, mint-hogy a *tat* stb. változhatlanul *miveltető képző*, és szenvedővé a vele képzett igét csak az *ik* teszi: világos következés, hogy értelmesnek lenni akaró nyelven csak akkor szabad használnunk a külszenvedő formát, midőn az *ik* és neki megfelelő többi személyragok világosan megkülönböztetik a miveltető formáktól. Ez a különbség a többes számban sehol sincs meg, nincs a *teljes* v. *bevégezett* múltban is, és nincs a *jelennek*, az *imént múltnak* egyes 1. személyében a határozott (újabb nével *tárgyragos*) formában. E tilalom alól csak az az egy eset menthet fel, midőn a dolog természete, a szövegzet (contextus), és főkép — nyelvtanilag szólva — a külszenvedő formát *megelőző* szavak a félreértést lehetlenné teszik ²²⁾. Ennek megítélésére pedig azt a tényt kell szemünk előtt tartanunk, hogy romlatlan fülű s nyelvérzékű magyarnak az *at*, *tat* hallására

²²⁾ Nagy embereknek botlásai is tanúságosbak, mint más közönséges halandókéi. Egy akadémitánk, a ki nagy tudós *st*alában, nagy nyelvész különösen, és az egyes *c* nagy zászlósa legkülönösb, e nagy emberünk mondom, imígy kezdé bizonyos beszédét: „Midőn aprilis végnapjaiban az akadémiai előadások tömött sora miatt *elejtettem*“ No már, a ki eddig hallgatta vagy olvasta, érti-e, hogy mit tesz „*elejtettem*“? Midőn a népdal azt mondja:

„Végig mentem az ormódi temetőn,
Elejtettem piros bársony kezkenőm,“

minden magyar érti, s németnek így tolmácsolná: „*ich liess fallen*“ az „*elejtettem*“et. Úgyde a feljebbi idézetben nem az az értelme, mert nincs tárgyeset mellette; hanem tovább olvasva, kitalálja nagy bajjal az ember, hogy „*elejtettem*“ túlszenvedő, s így kell németíteni: *ich wurde fallen gelassen!*“ Nem tetszik valakinek ez a németiség? Bizony, bizony, még inkább nem tetszhetik az a magyarság (?), az a külszenvedőnek állított miveltető, melyet nem is clemzek tovább; mert a kine ez a visszasság első pillanatra nem sérti a nyelvérzékét, hosszas magyarázat se tudná életre ébreszteni. Szint oly haszontalanul szaporítnám a szót azok ellenébe, kik nem akarnák elismerni, hogy az *értelmiségnek* kell első és fő törvénynek lenni beszéllő és író előtt. Elég az, hogy ha szónokunk így kezdi vala: „*Elestem* attól a szerencsétől“ sat. a félreértésre legkisebb alkalmat sem ad.

legott a mivellető viszony jut eszébe, s ennél fogva kihatónak tartván, a mondatbeli nevezőt cselekvőnek és nem szenvedőnek képzeli. Ha hát a mondó ennek elejét nem veszi, maga ad alkalmat a félreértésre, mely ha a mondat további részénél fogva kiigazúl is, a hallónak már botrányt és zavart okozott, és a mondat célja el van véve. Nem mentség ez ellen, hogy a mai és, fájdalom, elég régótai stylusban már úgy neki vannak a fülek és szemek szokva az *at*, *tat* szenvedő értelemben vételének, hogy a mivellető már alig vagy épen nem is jut az olvasó eszébe. Mert ez által nyelvbénítást követünk el, s egy kétségtelenül világos képzőt úgy szólva kiküszöbölünk, s mint-hogy használatát kikerülni lehetetlen, erről az oldalról okozunk homályt és félreértést. Minden esetre hát jobb a világos törvényhez tartanunk magunkat.

Harmadik következtetés az, hogy az ige-eredetű adjectivumokban s adverbiumokban (melyeket a latin nyelv nyüggében elfogúlva részesülőknék neveznek nyelvtanaink) a mivellető képző a szónak szenvedő értelmet nem adhat. Senki két úrnak nem szolgálhat; még a részesülő sem. „Cajus *megépit-tetvén* a házát“, és „Cajus háza *megépit-tetvén*“ : mind a kettő jó nem lehet; mert az egyikben *mivellető-kiható*, a másikban *szenvedő* értelemben kellene venni azonegy „épit-tetvén“ szót, a mi képtelenség. Csak egyikben lehet hát helyes, és azt vélem, okszerűen csak abban, a melyikre a „*tet*“ képző jogosít.

Épen így nem adhat és nem ad szenvedő értelmet a mivellető képző az igéből eredő *ás*, *és* végzetű neveknek. Az általában vett viszonytalan cselekvény kifejezése végett az ige alaptörzsökéhez ragasztjuk ama képzőket, s a *tat* csak akkor járúl közbe, midőn világosan ki akarjuk jelelni, hogy a cselekvő alany nem maga személyesen hajtja végre, hanem más valaki (illetőleg valami) által eszközli, *mivelletti* a cselekvényt. „Az *aratást* elhalasztom a jövő hétre“ az is mondhatja, a ki maga két kezével vágja, az is a ki beréseivel v. napszámossáival takaríttatja le a lábas gabonáját. De ha így fejezi ki magát : „az *arattatást* elhalasztom stb.“ már némi büszkeséggel akarja értésünkre adni, hogy ő maga nem fog sarlót a kezébe. Nem változtatnak semmit ezen a viszonyon a következő kapcsolatok is : „Az *aratásomat*“ — vagy : „az *arattatásomat*“ — ;

sem ezek : „a búzám aratását — vagy : arattatását“ elhalasztom stb. S valamint az : „arattatásomat“ nem teszi azt hogy „a gazdát aratja le valaki“; úgy a „búzám aratását“ sem lehet úgy érteni, hogy „a búza arat“! mint Gelei s Gyarmathy állítják, s oly sokan vaktában majmolják. Ez a tárgy azonban nem is e helyre való, szólottam is hozzá tüzetesen bevezető értekezésemben, s a mi kevés hozzá adni valóm van, a 22. számú jegyzésben mondtam el.

A formáról a mondat tekintetéből még az a fontos mondanivalónk van, hogy külszenvedő ige magára értelmes mondatot nem alkothat. Szükséges volt ezt azért megjegyezni, nehogy valaki a latin „statur“, „sedetur“ stb. majmolásából törvénytartásnak tartsa a „tánczoltatik“, „ebédeltetik“ s több ilyek használatát. Általában egész és értelmes mondatot — az ellipticus esetek kivételével, mint a melyek nem ide tartoznak, csak az igen kevés számú, úgynevezett *személytelenek* (impersonalia) alkotnak csupaszon és magok erején.

9. §.

Az ige módosulásai, (folytatás).

d) A szerkesztmények.

Nem tudom mennyiben sikerült előbbi szakaszaimban a szenvedő forma felett lebegő homályt eloszlatnom, s a külszenvedőbe szerelmes, ellatinosodott, németesedett íróinkat igazságos engedményeim által kibékítnem. De az e szakaszban felveendő tárgyra nézve még előre sem táplállok semmi olyan reményt, hogy a rögeszmékbe elfogúlt elméktől legkisebb viszonyengedményt is kicsikarhassak. Pedig semmi egyebet nem kívánok tőlök, csak hogy kinyissák a szemüket s lássanak; természetesen azzal a nehéz feltétellel, hogy az idegen nyelvek szemüvegét vegyék le, s úgy nézzenek pusztá szemmel, a mint Isten látniok engedte. A jelen esetben még nehezíti e feltételt az, hogy az imént mondott szemüvegen kívül még a nemzeti büszkeség nagyító üvege félretételét is kívánom. Ugyanis, hogy, hogy nem, az emberek azt vették a fejökbe,

hogy bizonyos nyelvnek nagy dicsőségére válik, ha sok sok szava van. A nyelv koszorúja pedig miért ne illenék minden beszéllője s kivált írója fejére? Ki akar tépni valaki, bár egy levélkét, belőle? Feszítsd meg!

Már, feszítnek, nem feszítnek, előre és őszintén kivallom, hogy e szakaszom feladata, nem szálanként, hanem marokkal tépni ki a leveleket abból a követelt koszorúból. Csak annyi időhaladékat kérek magamnak, hogy megmutathassam, vajjon azok a kitépendő levelek nem valami fonnyadtak, csenevésznek, idétlenek-e, melyek a koszorúnak nem hogy diszitése, hanem épen értéke csökkentésére szolgálnak. Azután hadd érjen a mi érne akar.

Szótárainkban egy rakás ige van, melyek illetőleg ilyen különválasztható szócskákön kezdődnek: *bé* (v. *be*), *el*, *fel* (v. *föl*), *ki*, *le*, *meg*, *össze*, *rá* (v. *red*), *vissza*, stb. (a ki teljes listájokat akarja látni, nyisson a M. Ny. Rendszere 119, 120. lapjaira). No már én azt állítom, hogy az ezekkel szerkesztett (vulgo: „összetett“) igék mindnyájan oly szerepet viselnek, mintha egy eleven ágakból s virágokból fűzött koszorúba papirosból s gummis gyolcsból készített leveleket vegyítnénk. Különböztessük meg jól; én itt a szótár-koszorút értem, azaz, hogy az ebbe tartozó szóegyének sorában nem foglalhatnak helyet ezek az úgy tartott szerkesztvények. Mint szerkesztvények, mondom, mert a nyelv testében igen is jogos helyet foglalnak. Jogerőikről később lesz szó, most azt mondom, hogy azok a feljebb említett és több hozzájuk hasonló szócskák mindnyájan oly önálló határozók, mint *szépen*, *jól*, *okosan*, *bölcsen*, *egyenként*, *bízást*, *fünt*, *lent*, *józanúl*, *tavaszkor*, *naponta*, *mindig*, *hátúl*, *máshonnan*, *egyszer*, *kétszer*, *örökre*, *nem*, s több számtalan, melyek „az igékkel sem szorosán nem egyesülnek, sem velök egy szóvá nem lesznek, sem öszve nem íratnak.“ (M. Ny. R. 119. l.) A mily joggal p. o. „*leír*“ helyet foglal a szótárban, épen olyannal foglalhatna a „*szépenír*“, „*jólír*“, „*tavaszkorír*“, „*máshonnanír*“, *nemír*“, stb. stb. Hol van csak árnyéka is annak az előjognak, melynél fogva amaz elül emlegetettek az igével összeforrihatnak, az utóbbiak és számtalan társaik pedig nem? Ez az igen természetes kérdés úgy látszik eszökbe sem ötlött nyelvészeinknek, mert még

csak meg sem kísértették felelni reá, hanem csak amúgy ex tripode oda állították az igével összeirandó határozók sorát.

De ha *joguk* nincs külön osztályt alkotni, valami oknak mégis kellett lenni kiváltságuk nyerésére. S valóban van is: az a mi minden kiváltságnak, t. i. nem észszerű, hanem csak történelmi ok, s még nem is valami mélyen gyökeredző, a nyelv benső fejlődésében keletkezett ok, hanem egyes egyedül — *idegen nyelvek majmolása*.

Tudjuk hogy van az árja-nyelvekben (indogerman) egy sajátos szokás. Ez abban áll, hogy eredeti ige-törzsökök eleibe előjárókat ragasztanak, melyekből azután ismét hajtogatható ige-törzsökök válnak. P. o. *fero, adfero; eo, abeo; facio, praeficio; quaero, requiro; pendo, perpendo*; — *tragen, abtragen; geben, aufgeben; nehmen, übernehmen; trauen, miss-trauen; wirken, verwirken* stb. A latin grammatikában elfogúlt korábbi nyelvészeinknek elég volt ez az analogia arra, hogy a szóban forgó határozókat ama latin praefixumokkal egy természetűeknek nézzék, s képökre és hasonlatosságokra az igével összeírják. Miből azután önként következett, hogy valamint *eo* és *abeo* két különböző szóegyének, úgy *megy* és *elme gy* is azok legyenek. Későbbre a német nyelv ismerete nem hogy szemet nyitott volna, de még nagyobb zavarba hozta nyelv-tanárainkat. A hasonló szerkezetű német igék némelyikénél ugyanis fellelének még egy hasonló vonást, mely a latinokban nem létezett: azt t. i. hogy a német praefixumok is mint az állított magyarok, bizonyos esetekben a törzsök-igétől elválván, hátul kerülnek, mint *abgehen* és *ich gehe ab*.

Már pedig a hasonlatosság a mily szembetűnő, ha felületesen tekintjük, épen oly csekélylyé olvad közelebbi vizsgálatra. Óriásilag megnevekednek ellenben a különbségek, melyekből kitetszik, hogy az árja nyelvekbeli praefixumok s a *meg, el, fel, le* stb. nem egy eszme képviselői. Ugyanis

1) A praefixumok az igékkel összeragadt particulák, melyeknek csak kivételkép van külön létezésök. Az igékkel nem csak értelmileg, hanem hangzatilag is a hol alkalom van reá összeolvadvák. (P. o. *adfero* = *affero*, *adsero* = *asser*o, *abfert* = *aufert*.) A görögben az imígy szerkesztett ige csak *egy* accentust kap. — A magyarban mondhatni: „Megetted az ételt?”

— *Meg.* Elhoztad a pénzt? — *El.* Továbbá a közbeszéd, mely a „gazda asszony“t „gazdasszony“nyá húzta össze, „a kölcsönt vissza adja“ és soha sem „visszadja“²³⁾.

2) A praefixumok, a hol magokra állanak, nem határozók, hanem praepositiók képében jelennek meg. A magyar kérdéses szavak ellenben viszonyrag szerepet soha sem viselnek, hanem mindig valódi határozók.

3) A praefixumok, mint ilyek, ingatag, határozatlan értelműek s jelentésöket igen gyakran szabják vagy alkalmazák ahhoz az ige-törzsokhöz, melyhez csatolva vannak. (Vertheilen, verkennen; entsprechen, entbinden; exeo, excipio)²⁴⁾.

²³⁾ Nem árt ezt a hasonlítást tovább folytatni, hogy lássuk, hogy a szövegbeli tény nem kivételes eset. A szanszkritban *upa* és *aç*-ból lesz *upác*, *ava* és *asz*-ból *avász*, *ava* és *áp*-ból *aváp*; a görögben: *κατά* és *ἄρχω*-ból lesz *κατάρχω*, *παρά* és *ἄγω*-ból *παράγω*, *παρά* és *αἰνέω*-ból *παραινέω*. De a magyar nem mondja *ráadom* helyett hogy *rádom*; *rá-akasztom*, nem *rákasztom*; és *rá-állítom*, nem *rállítom*. Menjünk az *e* hangzóra. Az „*eke-et*“-ből „*ekét*“, „*csibe-et*“-ből „*csibél*“, „*kefe-et*“-ből „*kefél*“ vált a nyelvszokásnál fogva. Úgyde ezekből: „*le-ég*, *le-éjt*, *le-ereszt*, *le-esik*, nem lesznek „*lég*“, „*léjt*“, „*léreszt*“, „*lésik*.“ Aztán a latin *re-emo* helyett *redimo*-t ír, *re-eo* helyett *redeo*-t; mintha magyarul *le-j-ég-et*, *le-j-esik-et*, stb. mondanánk. (Ezt az eljárást izültetésnek nevezhetnők). A magyar továbbá: „a bort *ki-issza*, a hibát *ki-igazítja*“, nem *kiszsa*, *kiszsa* vagy *kijiszsa*; a szanszkritban *prati* és *is*-ből *prátis*; *pari* és *iks*-ből *pariks* lesz; a görög pedig *ἐπι-ιστωπέω*, *ἐπι-ιστημι* helyett: *ἐπιστωπέω*-t — *ἐπιστημι*-t ír. — A ragoknál mind az összehúzás, mind az izültetés előfordul. Nem mondja senki: „Turkevi-i határ“, „Dunakeszi-i lakos“, „Portici-i néma“; hanem Turkevi vagy Turkeviji határ. Dunakeszi v. Dunakesziji, Portici v. Porticiji. *Azval*, *téjvel*, *rákval* helyett ezeket mondjuk és írjuk: *azzal*, *téjjel*, *rákkal* stb. Ezekben: „*juhot*“, „*méhet*“, „*lovat*“ a *h* és *v* csak izületi betűk. A hol hát mind kettejét mellőzte a nyelvszokás, nem nézte ragnak: *meg*, *el*, *ki*, *be*, stb. tehát nem ragok, tehát nem is elő-ragok vagy praefixumok.

²⁴⁾ A nyelvérzéknek egyfelől ösztönszerű hatását, másfelől könnyen csorbúlható kényes voltát egyszerre *s* azon esetben mutatja a következő példa. Hajdani latinos iskoláinkban a labdát „*kifogták*“, *s* ez a kifejezés maig is megmaradt. Felületesen tekintve azt mondhatná valaki, hogy itt a nyelvszokás ellene mond a szövegben állított szabálynak; mert ebben a „*kifogás*“ban nem lehet az az értelme a „*ki*“-nek a mi más esetekben sajátja, p. o. a *kimenésben*, *kikerésében*, *kihozásban*, sat. De jobban megfontolva „*exceptio firmat regulam*.“ A latinus tanuló ugyanis magyar nyelvérzékénél fogva azt tette fel,

— Meg, el, fel, le, stb, mindnyájan állandó, biztos, határozott értelműek.

4) A praefixes igék, nem egyszer, oly értelmet váltanak, melyet sem egyik sem másik alkotó részből sőt kettejük kapcsolatából is gyanítani sem lehetne. Szolgáljanak például és mintegy csak kóstolóban : a) Szanszkritban : *ní* (vezet), *pra-ní* (szeret); *kar* (csinál), *ni-kar* (bánt, bosszant), *alam-kar* (ékesít, díszít); *gá* (megy), *ut-gá* (származ, növeked). — b) Görögben : *γινώσκω* (ismerem) *κατα-γινώσκω* (vádolok); *τίθημι* (teszek), *ἀνα-τίθημι* (terhelek); *ποιέω* (csinálok), *περι-ποιέω* (szerzek); *ἀμείβω* (cserélek), *παρ-αμείβω* (feljűlölöm, meghaladom). — c) Latinban : *habeo* (nekem van), *adhibeo* (alkalmazom, reáfordítom); *penso* (mérek), *compenso* (helyette pótllok); *cunctor* (késedelmezek), *percunctor* (tudakozódom); *lego* (követet küldök, végrendeletben hagyok), *relego* (házájából kitiltom, kiűzöm). — d) Németben : *bringen* (hozni, vinni), *umbringen* (ölni); *biethen* (ajánlani), *verbiethen* (tiltani); *brechen* (törni), *erbrechen* (okádni); *fallen* (esni), *gefallen* (tetszeni); *deuten* (mutatni csel. i), *bedeuten* (jelenteni köz. i) stb. — A magyarban mind az ige mind a határozó szócska, változatlanul megtartják eredeti értelmüket. A *meg, el* stb, csak annyira módosítják az ige értelmét, a mennyire minden más határozó, melyet nem szoktak összeírni az igével; azaz : körülményesítik vagy alsóbb fogalom körére korlátozzák. Úgyde ez a viszony van a név és névmellék közt is, melyeket eddigelé nem szoktunk szerkesztvényekké kapcsolni.

Egy ötödik és felettébb fontos különbség előadásának a következő szakaszban lesz helye. Azt tartom, a mondottak által is eléggé be van bizonyítva, hogy az árja nyelv praefixu-

hogy az *ex*-nek az *excipio*-ban is az az értelme a mi az *exeo*-ban, *ejici*-oban sat. s bizvást lefordította „ki“nek; holott *elfogni, elkapni, megkapni* lett volna a helyes kifejezés. Nem fontolta meg a jámbor fiatal, hogy ezáltal a magyar „ki“ veszi az értelmét, a mely e szónak más használatában, p. o. „*kifogni* a halat a vízből,“ egészen szabályszerű. Hasonló soloecismus a *kidolgozni* is, mint az *elaboro* fordítása. Ellenben van ennek a szónak egy más használata : p. o. „*kidolgozni* valakit,“ mely szólásban a „*ki*“ saját értelmében van véve; mert azt teszi, hogy *nem hagy* egy csep becsületet is rajta.

mos igéi s a mi *meg*, *el*, *j'el* stb. kezdetű igéink nem egy természetűek. Tehát abból, hogy *eo*, *abeo*, *adeo*; *meg*: *gehen*, *weggehen* mind különböző szóegyének, teljességgel nem következik, hogy *megy*, *elmegy*, *felmegy*, *lemegy* is azok. De világos következése ám jelesen a 4. pont alatti különbségnek, hogy magyar szótárban csak „*megy*“ foglalhat helyet, s a többiekkel sort foglaltatni annyi lenne, mintha e szón kívül: *mező*, még *zöldmező*, *gyepesmező*, *szőlőmező*, *szélesmező* s számtalan mások szaporítnák szótáraink hasábjait.

De hát mi kár benne? kérdehetné valaki.

Elsőben is azt mondom, hogy a tudomány hitelével s tekintélyével ellenkezik, sőt culturánk becsületéből is levon, ha olyat igtatunk nyelvészeti munkáinkba, a mi nem igaz. Annál inkább, mivel egy kis ámitás van benne, a mennyiben a *meg*-és *el*-es, és több azon nemű igéink a nyelv szótári statistikáját jogtalan számokkal szaporítják.

Másodszor a nyelvünket tanuló idegenre nézve tévedést okoz, midőn p. o. „*megy*“ czikknél tolmácsoltnak csak „*gehen*“t látja, s „*elmegy*“ szót kell felkeresnie, hogy a „*weggehen*“t is megjelje. Holott a „*megy*“-nél kellene figyeltetni, hogy e szónak alkalmasszerűleg „*weggehen*, *abgehen*“ sőt „*abreisen*, *sich entfernen*“ értelmei is vannak. Valamint megfordítva, a német-magyar részben jogtalanul van a *gehen* csak a *megy*-gyel s a *weggehen* csak az *elmegy*-gyel kirekesztőleg párosítva; mert a nyelv szokás és ennél fogva a nyelvtörvény untalan ellene mond. Csak ez az egy tévedés is elég lenne fordításainknak idegen és nyelvérzékelt bántó zamatot — inkább büzt — adni, és még hány ily tévedés van hasonló következménnyel!

Utoljára hagyám a legvalóképebb, legérzékenyebb kár megemlítését. Azt t. i. hogy ha a kérdéses szócskékat előragoknak, és így az ige testéhez tartozóknak tekintjük, a magyar syntaxisban a szórend meghatározására szolgáló általános érvényű elvet felállítani merőben lehetetlen. Megbizonyítását a maga rendén eléadom, mert e szakaszomnak csak is nemleges iránya és célja vala.

El ἐν τῷ ὀργῶ ξύλω ταῦτα — , ἐν τῷ ξηρῶ τί γίνηται; —
Ha nyelvünk élő, minden pillanatban használt kifejezéseit ennyire félreértették azok az idegen nyelvek nyügébe fogott

dilettansok, — nyelvészek nevét kár volna reájok vesztegetni, — kik az állított előragok írását divatba hozták, mit várhatunk a szógyártóktól, kik a nyelv elemeit „materia vilis“-nek tekintik, melyet tartózkodás nélkül felhasználhatni a leglelketlenebb experimentumokra. Igen is, száraz fadaraboknak nézték, s tetzésők szerint faricskáltak, enyveztek össze belőle bútorokat, a milyeket semmiféle kor, semmiféle vidék nem ismer magáénak; köveknek és tégláknak tartották, s kényökre darabolva halmozták torzépületekké, melyekre semmi stylus bélyege felütve nincs. Értem legközelebből azokat a szörnyetegeket, azokat a nyelvünkre nézve legkétségbeejtőbb jelenségeket, melyeket tudományos nyelven szerkesztett nevekből alakított igéknek (denominativa ex compositis) értelmezhetünk. Ilyenek: *távír, fényképez, gondvisel, képvisel, pártfogol, árverez*; melyekre igazán elmondhatni Arisztidessal: „hogy az isten vette volna el e keserü poharat.“ Hová kellett nemzeti nyelvérzékünknek satnyúlni, hogy lábra kaphatott ez a borzasztó soloecismus, mely a nyelvújítás dühének ellene álló erkölcsi korlát utolsó lécceskéjét is elvágta? A többieknel még jó rendin lehetett hivatkozni több-kevesebb, bátor gyakran elég silány analogiára; de ennek sem nyelvünk irodalmi múltjában, sem a mai közbeszédben sincs legparányibb nyoma is ²⁵⁾. Sőt azokban a nyelvekben is, melyek szerkesztvényi képességekről ismeretesek, ritka eset efféléket lelmi ²⁶⁾. És nem csupán az analogia

²⁵⁾ Ha valaki a M. Ny. Rendszeréből idézné megczáfolásomra a „becsmérel, ócsárol, vakmerészkedik“ igéket; én neki Plautus compositumait idézném az ellenébe, hogy a latin nyelv, megállapodott korában, meg volt fosztva a szerkesztvényi képességtől. Még pedig nem tréfából. Nyelvünk alkotásában az az erélyes jellemvonás tűnik elé olykor, hogy kisebbitő, feddő, hibáztató, gyalázó értelmű szók egyenesen a nyelv természetével ellenkező, mintegy kirívó modorban alakítvák. E vonás példáinak tartom én a feljebb idézett igéket. Hozzájok számítom még a „merészt“ is, melylyel szógyártóink a *festész, építész, költész* és több ily szörnyüségés anomaliákat iparkodnak igazolni; de a melylyel alkotója egyenesen a „nem eszélyes bátort“ akarta igen valószínűen bélyegezni. Rossz dolognak rossz szót! mint Plautus a comicum kedviért. Nem hiszem hogy Jókay szeretné, ha író helyett *írásznak* neveznék. *Favágni*, sat. mint infinitívusok, nem tartoznak ide.

²⁶⁾ Ilyen a görögnel: *ἀνθρωποφαγέω, λαγοκτονέω, αιμορραγέω*, stb.

hiánya, hanem a hajlíthatatlanság is ellene mond az ily bitang alkatoknak. Ha például e kifejezéshez : „Az a gyermek egy *hét alatt* viselte *el* a csizmáját“ akarnók szabni a *képviselni*-t, így kellene írunk : Ez a követ esztendeig *viselte kép* a megyéjét.“ S ha ezt nem írjuk, hanem szokás szerint így : „esztendeig képviselte stb.“ csak a hibát kettőztetjük meg vele. Vagy tán szebb lenne így : „kétszeresen hibaejtünk“?

10. §.

Az igeidők kérdése.

E czímet adám szakaszomnak, mert bizony Európa közpolitikájában a keleti *kérdés* nem fontosabb, mint az igeidőké a magyar irodalomban. Mi több, mind a kettő hasonló okból keletkezett: amott a török birodalom, itt a nyelvérzék a „beteg ember.“ Némi kis szerencse, hogy még csak az irodalomban s nem az életben is. De itt is mutatkoznak már körjelek elszórva, és siessünk, — ha gyógyítani nem lehetne, — elkorlátolni a ragályt; mert ha még késünk vele, bizony Európa minden nyelvei osztozni fognak azon a földön, mely most talán a mi nyelvünké, és saját termékeivel van beültetve.

Bár okát adók, mégis fog a bámulás, miként keletkezhetett ez a kérdés. Mert hiszen legegyszerűbb jelentésére nyomozva, mit tesz? Azt, hogy létez egy időszak, melyben 6 millio lélekből álló nemzetnek nemzeti nyelvöket beszéllő írói nem tudják, *hoggy* használják azon nyelv igeje idejeit; vagy a mi mind egy, nem bizonyosak felöle vajjon jól használják é? Mert ha bizonyosak volnának, lehetne-e vitatkozás felette a nyelv törvényei s tulajdonságai vizsgálói, a nyelvészek közt? Higyjék el uraim, el annyira természet-ellenes, csaknem képzelhetetlen dolog ez, hogy a miveltségben velünk egy fokra vagy feljebb haladott nemzetek nyelvei történelmében hasztalan keresnénk példát reá! Egészen sajátyszerű körülményeknek

stb. A szanszkritban bizonyos szerkesztvények *dhu* és *kar* igékkel szolgálhatnak például. Kénytelenek voltak vele, mert a mi, *-ül* (javúl, stb.), *-ít* (szépít), *-áz* (puskázik), *-kod* (bíróskodik) stb. képzőinknek megfelelők hiányzottak náluk.

kellett hát oda járulni, s csak ezek befolyása alatt lehet szép és szabályos nyelvünk ily botránkozató esemény nézőhelyévé. Engedjék, hogy kísértsem meg e körülmények elemzését!

Akárhogy sérti is nemzeti büszkeségünket, el kell ismernünk, hogy a keresztény vallás behozatalakor — s meglehet jóval azután is — körülbelül oly viszonyban voltunk az olasz, vagy ki tudja micsoda nemzetbeli papokkal, a milyenben például a zulu-kafferek Natal tartományban az angol missionariusokkal. Mit csinálnak ezek? Megtanulják a zulu-nyelvet, a hogy lehet, — valami philologiai mély tanulmányt nem tehetünk fel, — s azonnal neki fognak a Biblia fordításának. Na már tegyük fel, hogy vagy 300 év múlva irodalmi nyelvvé válik a zuluké, és akkor a nyelv természetének némi pontja felett vita támad. Vajjon fog-e ebben alapos és nyomos oklevél gyanánt szolgálni, ha az egyik fél, mely a zulu nyelv történelmi bűvárait számlálандja párthivei közé, eléáll a Biblia mostani fordítmányával, s a kérdést püspök Colenso tekintélyével akarja eldönteni? Mutato nomine de nobis —: csaknem ily erősség a müncheni stb. codexekre való hivatkozása mostani nyelvészeinknek. Nem csökkenti a hasonlatot, sem az, hogy a r. katolikus missionariusok nem a Biblia fordításai-val kezdték vallástanító munkálataikat, sem az, hogy az idézett fordítmányok nem Sz. István korabeliek. Ha Bibliát nem, fordítottak Catechismust, ájtatossági könyveket s ez által alapítottak egy bizonyos irodalmi nyelvet, mely az élő beszédnek szintügy nem volt hű képe és tükre, mint a mostani irodalmi nyelv²⁷⁾. — Továbbá vajjon azokról a későbbi fordítmányok-

²⁷⁾ Egy a közbeszédétől különböző irodalmi stylus áleszméje mikép vezetheti tevelgyő útra a legjobb stylistát is, szembezőkő példáját látjuk a Mikes Kelemen leveleiben. Megjegyzésem ez úttal csak a mutató névmásra vonatkozik. Ennek természetes „az a“ sat. alakját Mikes egyformán és kirekesztőleg használja mindenütt. Nyisuk ki akárhol a könyvet LX. lev. (régí kiadás) — „Hol vagyon az a puskás, ki meglötte azt a farkast, ki megette azt a kecskét, kit apám vett a vásáron.“ — „Legalább az a pénz a kit gypottért adnak, megmaradna az országban.“ — „abból az enyvből léssen a gypott,“ — „minthogy azok az állatok nagy ehetők,“ — „semmi sem árt ugy ezeknek az állatoknak, mint a tisztátalanság,“ — „ezek a kis állatok,“ — „es a féreg,“ — „est a köntösi.“ — LXI. — „ez az állat,“ — „azt a kis

ról s eredetieknek is tartható kéziratokról meg van-e higgadt kritikával állítva, vajjon magyar, és beszédjüket anyjok tejével szopott, vagy a nyelvet csak eltanult idegen szerzők mívei-e? Az utolsó esetben voltaképeni tekintélyt tulajdonítani épen oly kevésbé lehet vagy szabad, mint nem lehet és nem szabad természeti törvényt alapítani a tudomány óvatos fogásaiban járatlan dilettans physikus tapasztalataira avagy kísértvényeire. Hogy pedig az imént említém kritika nem felesleges, mutatja többek közt egy példa, mely már a nyomda feltalálása utáni korba esik. Heltai Gáspár egyike a XVI. századbeli legbecsültebb és termékenyebb íróknak; úgyde saját vallomásából tudjuk²⁸⁾, hogy a magyar csak tanult nyelve volt, s maga is érzette a hiányait. És akármily tüzzel s hévvel, kitűnő szorgalommal fogta is neki adni magát a magyar nyelv tanulásának, s bármily kedvező alkalma volt is az élő nyelv elsajátítására: tulajdoníthatunk-e neki jó lelkiismerettel oly tekintélyt, hogy írásaiból idézett példák egy vagy más szólásmód tős törzsökös vagy csak a nyelv természetének megfelelő volta iránt döntő erősségül szolgálhassanak? Bizonyosak lehetünk-e más, kétségtelen források hiányában, vajjon a kérdéses szólásmód az élő és törzsökös nyelv vizsgálja-e, vagy Heltai (von Heltau) anyanyelvének magyarba

házat,“ — „ahoz a változáshoz,“ — „azokat a kis házakat.“ — LXII. „az a sokféle savanyu,“ — „az a sokféle hidegítő. — LXIII. — annak a leánynak halálán,“ — „arról a leányhóhérról.“ sat. Azt tartom elég. Ezekkel ellenkezőleg a CXCIX. levélben, a hol egy angol ifu és egy vad leány története van leírva, irodalmi stylusra akar emelkedni a jó Mikes, és a mutató névmás már „azon“ képeben jelenik meg. „Azon idő alatt“ (két ízben), — „azon veszteséket“ sat. Úgy látszik, hogy a könyv(gyanítom a „Spectateur“), melyből olvasta, előtte volt nyitva, ha nem szóról szóra fordította is. Kitetszik az igeidők zavart és néhol improprius használatából is ennek a történetnek elbeszélésében, holott másutt, a hol emlékezetéből s szabadon látszik hogy írt a levelező, bámulatos következetességgel él velök.

²⁸⁾ Lásd: *Heltai Gáspár*. A Részegségnek és Tobzódásnak veszedelmes voltáról való Dialogus. Colosvárt 1552. 12. melynek ajánló levélben imígy szól:

„es hr (ha) szinee (szinte) tiszta magyarságal írva ninchen, te kegyelmet meg bochassa: Mert iol tudgya te kegy. hogy nyeluem szerint szász vagyoc, es eszt e' keueset tizenhat esztendeig tanultam“.

oltott reminiscentiája ²⁹⁾? Szóval, Heltait Meliussal, Bornemiszával v. Molnár Alberttel egyenlő rangúnak, mint nyelvbeli tekintélyt nem tarthatjuk.

Már pedig ez a korábban fejlett, Zulu-Colenso-féle irodalmi nyelv az utóbbiakra nézve sem volt befolyás nélkül. Sőt kiterjedett azokra is, kiket elfogulatlanul, arany korú íróinknak nevezhetünk: Káldi Györgyre és Pázmán Péterre s az utóbbival polemizáló protestans íróinkra. Ennek a nyelvnek legfőbb vonása természetesen a latinismus, melynek épen jelen czikkünk tárgyára az igeidőkre való hatását alább részletesen fogjuk vizsgálni.

A latinismus korát a XVIII. században a *germanismusé* váltotta fel; de úgy, hogy előde barbarismusai számos esetben megmaradtak, — a hol a két rendbeliek össze nem ütköztek; a mellőzött eredeti, törzsökös magyar szólásmód tekintetbe se jött. Ennek az időszaknak egyik legelsőbb epocháját jelöli Faludi Ferencz, kinek fordított munkáiban a latin s német mintára szabott szólásmódok oly bőven vegyülnek az igazi magyarok közé ³⁰⁾, hogy meg nem foghatni, miképen állíthatta ez írókat legjelesebb, remekebb prózaistánknak egyik aesthetikusunk, hanemha azt tesszük fel, hogy fülét épen azok az idegen flosculusok csiklándoztatták. Teljes diadalt vívott ki csaknem minden osztozás nélkül a germanismus a XVIII. századnak utolsó évein kezdve a német regények fordításával. Egyik legkorábbi hőse Barczafalvi Szabó Dávid vala, legiója a „Téli és Nyári“ és a „Rózsaszínü“ könyvtárak dolgozó társai, s időnkben a magok nemében szintoly ritka jeleségű vitézei a legújabb regények s divatos művek sebes futtában dolgozott fordítói.

²⁹⁾ Ebből láthatni, hogy nyelvünk oly kitűnő sajáttságának, minő a korábban úgy nevezett „euphonia“, aránylag új keletkezését, minő érvénynyel lehet nyelvemlékeinkből szedett példákkal bizonyítani. (Kazdagség = gazdagság. (M. Ny. Szótára. Előbesz. 127. l.)

³⁰⁾ Hasonló jelenséget tapasztalunk a legújabb időben is. Sajnálva kell kitűnő példák gyanánt említnem két írókat, kikben legnagyobb mértékben kellene feltennünk a magyar nyelvérzékét, Jókay Mórt és Vas Gerebent. Mutatványokkal nem foglalok helyet. Nyissa ki akárki akárhol a munkáikat.

Azonközben a gallicismus is állított tropaeumokat, főképp Haller és Báróczy fáradozásaikkal, s mindnyájok — latinisták, germanisták, gallicisták — gyakorlatilag építettek egy „nondescript“ épületet; a Kazinczy-iskola pseudo-aesthetikai elmélet oszlopaival körül támogatta, és nevezte *nyelvmi-velésnek*.

Csuda-e már, hogy oly erődítmény vált belőle, melyet magán erő nem vehet meg; hogy az író toll hegye elől bujdosó magyar szólásmód oda volt kénytelen menekülni, hol még a democraticus Molière sem kereste az erényt, — a szegények és tudatlanok házaiba, s még itt sincs bátorságban a ragadványtól; csuda-e, hogy a fordítói nyelv előképivé, mintájává, szabályozójává, zsarnokává lett az eredeti szerző nyelvének? És nem vala-e igazam, midőn azt mondtam, hogy mivel nemzetnek nyelve történelmében a körülményeknek hasonló — mondjuk egyenesen, gyászos — sorát nem leljük.

Mind ezekből az a következés, hogy az idők kérdése megfejtésében az irodalom, sem döntő adatokat nem nyújthat, sem kiinduló pont gyanánt nem szolgálhat³¹⁾. Az élő beszéd — most már ez is megválogatva — adhatja azokat a tényeket, melyeket inductiónk alapjává kell tennünk. Az irodalom termékei csak azokban az esetekben használhatók, melyekben a legszorosabb kritika után meggyőződünk, hogy az író minden irodalmi követelődzés nélkül csak természetes nyelvérzéke sugallata alatt vetette papirosra gondolatait. Hogy e feltételnek még naplók és magán levelezések sem tesznek mindig eleget, önkint érthető.

Az inductio czélja, s — ha jól sikerült, — eredménye az idők használatát szabályozó törvény, és még ezen feljül a benne

³¹⁾ Midőn Fogarasi három ezer egynéhány példát gyűjt nyelvémlékeinkből az igeidők használatára, tisztelem jóakarátát, bámulom a szorgalmát; de csak azt mondom ez esetben reá: „Que diable cherchait-il dans cette galère?“ A ki megszámlálta hány szó van a Bibliában, átalában, vagy hányszor fordul elé benne az „és“ sat. kitűnő szorgalmat tanusított, csak hogy néhai Molnár Samu jut eszembe reá, a ki Kolozsvár utczáin forgácsot szedgetett, s azután ha jó csomót gyűjtött, a Szamosba vetette e szavakkal: „Csuka legyen belőle.“ Cui bono?

lappangó elv felfedezése. Ez az elv pedig minden nyelvben, sokszor még a rokonosokban is, nem egészen azonos, és sokszor voltaképp különböző. A görög nyelv kulcsa nem szolgál a latinban, s egyiké sem a németben, francziában, angolban; és semmi sem csinált nagyobb zavart e kérdésben, mint az erőltetve parallelizált paradigmák. A külön elvek természetesen összeolvadnak felsőbb, általánosabb elvekbe, épen, mint a külön nyelvek fogalma az emberi beszéd általános fogalmába; de imez általános elvek fokozataik felsőbbsége arányában meddők, s egy bizonyos határozott nyelv igeidejei jellemzésében többnyire haszonvehetetlenek. Értekezésem első részében kimutattam a nyelvészek által állított közönséges schemák elégtelenségét, valamint azt is, mennyi sok részletes, ámbár lényeges vonás van, melyekről a schemák semmit sem tudnak, sőt a melyeket részint alájok sem férkeztethetni. A kérdés hát az, melyek a magyar igeidők megkülönböztetésének az elvei?

A legismeretesebb dolgon kell kezdenem. A magyar igeinek a három idő: *jelen*, *múlt* és *jövendő* megkülönböztetésére saját formái vannak. A formák kétfélék: *egyszerűen ragozottak* és *segédszókkal alkotottak*. Egyszerűen ragozottakat az élő beszéd csak a *jelenre* és *múltra* nézve ismer, s ezek közül is az elsőnek a ragozása, úgyszólván, *nemleges*, azaz, saját rag hiányában áll. A segéd szókkal alkotott idők *múltat* és *jövendőt* jelölnek. A segéd szók kétfélék, ú. m. igeik és határozók. Segéd igeink kettő van, egyik hajlított: *fog*, a másik hajlítatlan, ú. m. „van“nak egyes. 3-dik személyben használt egyszerű idejei, (vala, volt, lesz, volna). A határozók rendszerint *meg* és *el*.

Kérnem kell akár hallgatómat, akár olvasómat, ne tessék — szokott módon, vagy — rejtett gúnynyal, vagy elszörnnyüködve imígy nyilatkozni: „Ez új tan“! Jussion eszökbe Horatius jellemzése a bölcsről: „nil admirari.“

Az hogy *meg* és *el* nem előragok, hanem igeidőket alkotni segítő szavak, tannak igen is új tan; de gyakorlatnak s igazságnak oly régi, mint az előttünk ismeretes magyar nyelv. Nem az a bámulni való, hogy *mondom* most; hanem az, hogy miért nem mondták nyelvészeink ezt a szembeszökő tényt régen ki? Hiszem állhatatosan, hogy ha az idegen nyelvek ferdítő tükre, jelesen a *prae-fixaumok* szerencsétlen eszméje, nem gá-

tolja, már régóta meglátták és ki is mondták volna. De gyanítom azt is, hogy azon akadályok most is csökkenetlenül léteznek, s alig fogják engedni, bár figyelembe és fontolóra vételét állításomnak. És nem csak önnek, tisztelt hallgató és olvasó, önkintés belátása előtt állanak azok ernyő és szemfedél — hanem az én bizonyításom előtt is az elfogulást hatalmasan és — félek — diadalmasan védő cyclopsi fal gyanánt. Ugyanis az én erősségem voltaképp nem áll és nem állhat egyébből, mint a *nyelvérzékre való hivatkozásból*.

Úgy van! Minden született magyar, sőt azok is, kik nyelvünket nem csupán nyelvtanokból ismerik, hanem gyakorlatilag tanulták beszélni és írni, a kitűztem fogalom, nem világosan értett, hanem csak ösztönszerűleg érzett befolyása alatt használják a magyar ige idejeit.

Midőn t. i. világos és kétségtelen *jelent*, azaz olyat, melyben az illető cselekvény tetteleg *folyamatban van*, akarunk kifejezni, soha, de soha az igét *meg* vagy *el* szócskákkal nem párosítjuk. „Mit csinálsz?” — „Eszem“ Nem mondhatni semmi esetben: „*Megeszem*.“ Mit csinál az öcséd? — „*Alszik*.“ Nem volna jó: „*Elalszik*.“ Mit csinálnak oda ben? — „*Számlálják* a pénzt.“ „*Megszámlálják*“, már nem jelen.

Okát is lehet adni: a legtermészetesbet. *Meg* és *el* a cselekvény teljes bevégeztét jelelő határozók, s mivel a mi jelenben cselekvődik vagy történik, még nincs teljesezésbe menve, képtelenség volna azt a körülményt tulajdonítani neki ³²⁾.

³²⁾ „*Meg*“ és „*el*“ a szövegben adott jelentésükben egyeznek. Némely igék előtt koronként vagy vidékenként fel is cserélődnek; de azért voltaképp különbség létezik köztök. „*Meg*“ egyenesen és bensőleg vonatkozik a vele párosított ige cselekvényére, s ennek a teljesezésbe mentét, végrehajtását, czélt értét jeleli. „*El*“ inkább annak a cselekvénynek vagy állapotnak, melyet az igéje cselekvénye vagy állapota szükségképp felváltott, bevégeztét, megszüntét sejteti, s a teljesezésbe menés a cselekvény vagy állapot *megváltoztíva* vonatkozik. Az ember *meg-ül* a lovat, s a kakas *el-ül*, azaz, járkálása sat. megszűnik s mozgása nyugalomra változott át. A levél *meg-megy*, azaz: útját bevégezte s eljutott a címzett személy kezébe; *el-megy* pedig a levél, midőn azon a helyen léte, a honnan küldetik, megszűnik, s útjára megindul. *Megküldöm*, *elküldöm*; — *megindulok*, *elindulok*. „*Megérkeztem*“ mondom, midőn azt akarom kifejezni, hogy „*itt vagyok*“; „*elérkeztem*,

És mégis tulajdonítjuk! Mert kétségtelen az „*Megeszem*“, „*Elalszik*“, „*Megszámlálják*“ szokott, töstörzsökös, helyes és törvényes kifejezések. Csakhogy *nem*, vagy csupán kivételesen tesznek jelent. Képtelenséget okozna ugyanis, ha a mondott határozókat a jelen eszméjével párosítónk. A mi tetteleg folyamatban van, nem lehet egyszersmind be is végezve. A jelen formájával azonban mégis párosítjuk és bizvást párosíthatjuk, mert ekkor azt teszi, hogy az illető cselekvény vagy törtémenény, mely az ige formájánál fogva „jelen“ volna és így *most* történnék, egyszersmind *teljesedésbe megy*, vagyis képzeletben, gondolatban már *teljesedésbe ment*; mivel pedig ez a *valódi* jelenben lehetetlen és képtelen; tehát ezután és csak ezután *lehet* és *kell*, hogy *teljesedésbe menjen*; tehát a *meggel*, *el*-lel párosított jelen a *jörő* vagy *jövendő időt* fejezi ki³³⁾. Q. e. d.

A magyar jövendő egyik idoma tehát az igetörzs, *meg* és *el* határozó szócskákkal, s ez a kapcsolat soha *tetteleges je-*

midőn az az érzület van nyilatkozatomba vegyülve, hogy útamat vagy az utánam való várakozást megszüntettem, túl vagyok rajta. „*Megismerek*“ valakit, miután jellemző és megkülönböztető vonásait elmémbe összegyűjtöttem. „*Elismerem*“ a hibámat, az igazságot, midőn kétségem vagy épen tagadásom iránta megszűnt s az átlátás stadiumába léptem. *Megiszom* a bort; de *eliszsa* a föld a vizet, úgy hogy nyoma se látszik meg, s a vízesség állapotáról a szárazságéra bételik a változás. *Ellövöm* a puskát s *meglövöm* a nyulat. Az előbbi állapot megszűnése s az azt felváltó állapotnak tőle való mintegy eltávozása okozta természetesen, hogy ax *ab* latin, *fort*, *weg* s olykor *ver* német praefixumokkal azonosították, nem eléggé mélyen elemző nyelvtanáraink az „*el*“ határozót. Avatlatlan szógyártóink pedig koholták a „*verkennen*“ tolmáclására az „*elismerni*“t, „*veergeben*“re az „*elosztani*“t. Amannak a józan nyelvérzék nyakára hágott, s csak némely elmaradtak szájából hallhatni; de az utóbbi maig is divatozik a kártyások közt. Azon árnyalata következése az is, hogy az *el* határozóval párosuló igék szeretik a *tól*, *ból*, *ról*-lal ragozott egészítmenyeket.

³³⁾ A szanszkrit nyelvbéli 1. jövendő etymologiai alakúttát a világra így magyarázzák a nyelvtanárok. L. Benfey : Kurze Sanskrit-Grammatik 187. l. Az idézet közlését későbbre hagyom; mert, bámulatosképen, a 2-ik jövendői is a két nyelvnek tökélyesen összetetalának szellemében, azaz az alakúttokat vezérlő elvben.

lent nem tesz. Következöleg midőn „*lát*“ mellett a „*meglát*“, „*hagy*“ mellett az „*elhagy*“ szótárainkban ott fityeg, épen anynyi, mintha a görög szótárakba *τύπω*-t, *βάλω*-t; a latinokba *amabo*, *docebo*, *legam* formákat is beigtatnák, mint külön szókat.

De, láttuk már, hogy nem csak ezek szaporítják, — mint helytelenül jeleneknek nézett és állított jövendők, — jog nélkül szótáraink ige-féle czikkeit; hanem azok is mindnyájan affélék, a milyeknek ingyen állított szerkesztett voltát a 9. §-ban tárgyaltuk. Igen is, mindazoknak az ál-praeifixumoknak, nem tudom mi okból nevezik igeekötőknek ³⁴⁾, azoknak a határozóknak, mondom, az értelmébe belé van foglalva bizonyos végczél avagy végeredmény eszméje, és így épen abból az okból, a miből „*meg*“ és „*el*“, igék eleibe helyezve, jövendő formákat alkotnak. Tehát: „A vizen *viszi* a hajó a terhet *most*; de „*átviszi*“ ezután, t. i. ahoz a valódi időhöz képest a melyben mondom. Így értjük továbbá példák gyanánt ezeket is: *hivja, egybehivja; adja, hozzáadja; megy, kimegy; válik, különválik; teszi, leteszi; szedi, összeszedi; veri, szétveri; esik, visszaesik*. E párok közül tehát a második helyen állók rendszerint *tettleges jövendők* ³⁵⁾.

Meg kell magyaráznom, miért vala szükséges a „*rendszerint*“ és „*tettleges*“ szókkal módosítanom állításomat, s ez

³⁴⁾ Az én értelmezésem szerint még inkább lehetne igazolni ezt a nevet. A mennyiben a kérdéses szócskák, mint határozók, az ige cselekvénye fogalmát alsóbb rangúvá teszik, körét korlátozzák, és értelmét mintegy *megkötik*. De mikép igazolnák a M. Ny. Rendszere szerkesztői, azt, — mint a szövegben is említém, — képzelni sem tudom. Mert azt csak nem hiszem, hogy „igével összekötött szót“ jelentsen az „igeekötő.“ A lovat is oda kötik a kapu bálványához, vagy a jászolhoz; de sem a bálványt, sem a jászlat nem nevezik *kötőfék*nek.

³⁵⁾ *Suum cuique!* A M. Ny. Rendszere szerzői, — kiknek örömet és tisztelettel megadom a szorgalmas méhek nevét és címét, bárha nem mind tiszta színméz is a mit gyűjtöttek, — igen kevés tartózni valót hagytak nyelvünk adatai tekintetéből. Ámde igen is gyakran vagyunk kénytelenek ellent mondani, midőn az adatok elemzésére s magyarázatára kerül a dolog. Ím' e tárgyban is mit mondanak: „Ily igeekötők sokszor a jelen idejű igékbe jövődő értelmét oltják.“ Nem *sokszor*, uraim! hanem rendszerint (in der Regel), és bizonyos határozott esetet kivéve *mindig*, s aztán tisztába leszünk.

által el is oszlatnom némelyeknek méltó kétségét és jogos ellenvetését.

Feljebb a *jelen*-t is a „tettleges“ szóval határoztam meg, értvén alatta azt a cselekvényt, mely a mondat pillanatában *tettleleg* folyamatban van. Úgy kellett, mert van a nyelvben, nem csak a magyarban, hanem mindenikben, oly használata az igének, melyet közönségesen csak azon forma értet, a melylyel a jelenet szoktuk kifejezni. Ezt az orránál tovább nem látó alaktan, nem is nevezi máskép, csak *jelen*-nek. Már pedig téved; mert midőn azt akarjuk kifejezni, hogy bizonyos cselekvény amúgy szokásosan történik, nem nézünk múltra, jelenre vagy jövőre, vagyis, a mi mindegy, az idő eszméjének elhanyagolásával, félretolásával, hallgatva mind a háromra kiterjesztjük. Lehetne „*határtalan jelen*“-nek nevezni. Hogy az igének ily használata, még pedig széltiben, megvan, arra még talán felszínes vizsgálat sem szükséges, és köztudatú dolognak kell feltennem, kivált nyelvészek körében. Hozzá tehetem, mint kevésbé ismeretes dolgot, hogy némely nyelvekben a tettleges és határtalan jelen megkülönböztetésére saját kifejezések is léteznek ³⁶⁾. No már a határtalan jelent tehetik az ál-

³⁶⁾ Az angol nyelv ide vágó sajátosságát (I write, I do write, I am writing) értekezésem 1. részében már említettem. A törökre nézve szolgáltalon bizonyítékul egy idézet:

Redhouse. Grammaire raisonnée de la langue ottomane. Paris 1846. 75. lap. 387. §. „Le présent de l'indicatif indique que l'action s'accomplit au moment même où le discours a lieu.“ (Tehát ez a *tettleges jelen*.)

„ „ 388. §. Quelquefois aussi il exprime une habitude présente, mais qui n'est pas durable; une action qu'on a actuellement l'habitude de répéter, sans qu'elle ait lieu à l'instant même du discours.“ (Határtalan jelen).

76. l. 393. §. L'aoriste de l'indicatif se rapporte quelquefois au présent, c'est à dire à une durée qui n'est pas encore terminée; il exprime alors une habitude, ainsi que le fait le présent dans l'un de ses emplois; (ismét a határtalan jelen); la différence entre les deux étant, que le présent“ (a feljebbi *jelenidő*-alak) „est plus positif dans son rapport au présent, tandis que celui-ci indique plutôt une habitude générale et durable.“

„ „ 394. §. L'aoriste se rapporte aussi quelquefois au futur, et alors il indique une promesse.“

praefixes igék is, ki nem rekesztve a *meg*-gel s *el*-lel kapcsolatokat, ha úgy kívánja a cselekvény szorosabb vagy körülményesebb meghatározása. „*Chinában eszik a patkányt.*“ „*Eszik*“ nem tetteles jelen, mert nem tudom e pillanatban eszi-e valaki; hanem csak annyit tesz, hogy szokták enni. Ha pedig azt akarom kijelenteni, hogy „a kínai nem undorodik még a patkány megevésétől is“, azt mondom: „*Chinában megeszik a patkányt*“, — és a „*megeszik*“ ismét nem tetteles jövődő, hanem csak határtalan jelen³⁷⁾.

Az iménti ok, t. i. a körülményes meghatározás, még egy szintoly fontos kérdést gördít előnkbe: Minthogy *ki*, *be*, *fel*,

Szükségesnek látom megjegyezni, hogy a hasonlatosságot nem utólagosan állítottam fel, hanem rég készen voltam a szövegbeli elmélettel, midőn az idéztem ismertetésre bukkantam.

³⁷⁾ Példák: — „Akárminemű bűnben heverő emberek, noha szájokkal *vallyák*, és *dichérik* a Krisztusnak tanítását és életét: mindazáltal, minthogy különben *rendelik* életüket chelekedettel *ellene mondanak* és *meg-botránkoznak* benne.“ Káldi. — „A fősvény, ki mindent magának *akar* koporítani, *meg-botránkozik* a Kristusban.“ K. — „Hasonlók voltak azért a zsidók a bolond halakhoz, melyeket *étszaka fognak* szövétnek világánál; melyet a Nap fényességének állítván, örömlökben a vizből *fel*-ugrálának.“ K. — „Második Haszna a Teremtett-állatok ismertetinek, az: Hogy ez által *gerjed* bennünk az Isteni szeretet, és Hálá-adásra *indittatunk*. Azért mondja szent *Basilius*; hogy mikor egy Füvecskét *látunk*, Isteni szeretetre indittatunk, ha *meggondoljuk*, hogy ezt Isten, nem magáért, sem az Angyalokért, vagy oktalan-állatokért, hanem — emberek szolgálattárára teremtette. Mert az ember, *szükölködik* az oktalan-állatok nélkül, — Ezek pedig az oktalan-állatok füvel *táplállatnak*: A füvek nem *nőnek* különben, hanem ha *esővel öntöztetik* a föld: Az esők másképen nem *lehetnek*, hanem, ha a Tengerből és folyó vizekből pára *emeltetik*, a földből pedig gőzölgő füstök *támadnak*, és szelet *indítanak*, mely a felhőket *el-terjeszti* a föld kerekiségére. Ezek a párák és füstök különben *fel* nem *emelkednek*, hanem a Nap és Csillagok erejével.“ (Pázm.). — „A Török örömet *meg-békéllik*, ha *megverik*“ — Mik. K. — „A kire *haragszom*, annak *megbocsátok*, a mennyiben lehet; de a kit *szeretek*, azon bosszut *kell* állanom — ezt *híjják* édes bosszszuállásnak.“ M. K. — „Némelyeket az Isten *felmagasztal*, némelyeket *megaláz*, és mindeniknek hálákat *kell* neki adni.“ M. K. — „Nagyon *biztatnak*“ (tettl. jel.) „a hadakozással; de mennél többet *beszél* (határt. jel.) a Török a hadakozásról, annál nagyobb *kedve vagyon* a békességre.“ M. K. — „A holt ember pedig olyan izetlen, kedvetlen, hogy még a feleségét sem *öleli meg*.“ M. K.

le, stb. valódi határozók, még pedig nélkülözhetlenek, nem lévén semmi más azon jelentésű szavaink, szükségünk lehet reájok a tetteges folyamatban lévő cselekvény meghatározására; — mit mivelünk hát ilyenkor, hogy kifejezésünk se *határtalan jelent*, se *tetteges jövőt* ne jelentsen?

E kérdésre, mely nyelvtanárainknak soha eszébe sem ötlött, megfelel a legtisztábban és határozottabban az élőbeszéd. ***Hátul teszi a határozó szócskát, és ezt veti utána: „felé.”*** — *A köd megy felfelé.* — *A borász húzatja a borát lefelé.* — *A tolvaj hág a kerten átfelé vagy kifelé.* — *A farkas kullog az erdőbe befelé.* stb. A felé hozzátételét sokszor el lehet hagyni, némely vidéken ritkán is élnek vele; de a határozó hátul téte szorosán és változhatatlanul kötelező. Ilyeket ugyan nem lehet tanulni a „régí nyelvemlékek“ból³⁸⁾.

³⁸⁾ Nem biz' azt — hogy magam commentáljam magamat —; de a viláért sem abból az okból, a miért Fogarasi mondja, hogy t. i. „az idők, kivált pedig a múltak igen finom különbségeinek egymásra (sic!) viszonyulásának rejtélyét őseink nem ismerék (!), nem ismerheték (!) annyira, mint ezt nekünk mai időben ismerni illenék, stb.“ (Nyelvtud. Közl. I. 164. lap.) — Ez az ítélet, mely egy hűron pendül a szerző idézte Buttman nevetséges állításával, hogy „Herodotus még nem tudta jól használni és megkülönböztetni az aoristust és imperfectumot“, mind a nyelvek történelmével, mind a pszichológiával merőben ellenkezik. Még ha oly messze hátra érnének is nyelvemlékeink, melyben nyelvünket alakuló félben levőnek tekinthetnők, — a miből semmi sincs — úgy is annyit tenne, mint azt állítani, hogy újan készített, jól megacézelt, kifent kés nem vág olyan jól, mint egy ócska, melynek acélja lekopott, éle a használatban eltompult! Hígyje el F. úr, hogy bizonyos kifejezést, szólásmódot akár formát, melyet a társalkodási szükség teremtett, azon szükség biztosabban is használtat, legfinomabb árnyalatában és élesben megkülönbözteti, mint a lelketlen „routine.“ A nyelvek történelme meg azt tanítja, hogy régiebb korokban, a mennyire t. i. írásbeli — eredeti — hagyományok nyomozni engedik, formákban dúsabbak voltak, mint későbbi, úgynevezett fejlődésökben. Így a Védák nyelve a Mahábháratához, Homerusé Herodotuséhoz hasonlítva. S lehet-e józan észszel gondolni, hogy a Védák vagy Homérus korabeli nemzedék bírta, de használni, még pedig a legszabatosban használni ne tudta volna? F. úr összeveti a *szabatossgót* (praecisio) a *szabályszerűséggel* (Regelmässigkeit). Amaz a nyelv formái és szólásai használatára; imez az egész nyelv jellemére vonatkozik. Ebben a nyelvek rendszerint gyarapodnak a haladás foly-

A jövőidő második alakját „fog“ segédigével szerkesztjük. Ez is kipuhatható elvű származtatás; mert tudva van, hogy „fog“ átvitt értelemben synonymája „kezd“-nek. A mely cselekvény hát még csak *kezd* lenni (kezdődik a jelenben), világos, hogy még nem ment teljesezésbe; tehát csak *ezután*, azaz jövőben jöhet létre. Hasonló a görög és latin jövők jellemzése. Mert amabban a σ , ebben a θ , nagyon hinni való, hogy a cselekvény megkezdését jelelik ³⁹⁾. Hiedelmünkre a

tán; amabban csökkennek, azon okból, a miből bizonyos mesterségben annál több lesz a kontár, minél szélesebbre terjed az üzlete. De e tárgyról füzetet, vagy könyvet lehetne írni; megérem tehát ezekkel az inteményekkel, s csak annyit ismétlek, hogy nyelvelkéink nem azért nem biztos fogantyúk az igeidők kérdésében, mivel régiek, és a korukbeli nyelv tökéletlenebb lett volna a mostaninál; hanem mivel írásbeli hagyományaink nem hű tükrei őseink beszédének.

³⁹⁾ A magyar 2. jövőidő származása egész világosan összetelálokzik elvben a szanszkritbelivel. Hadd győződjék meg az olvasó a feljebb (33. jegyz.) érintett idézetből:

„Die etymologische Bedeutung dieses Futurum“ (a 2.-diké pl. *bódhjámi*, gyök *budh.*). „ist, gemäss der Entstehung der IV-ten Conj. Classe aus dem Passivum reflexivum und der Bildung des Präsens thema des Passivum“ (érti B. a miénknek megfelelő *külszenvedő* formát), „durch Zusammensetzung mit dem Verbum *já*, gehen, in das Sein (asz) von dem was das in Fut. auszudrückende Vb. bezeichnet. (z. B. hier, des Erkennens [*budh*]) gehn [*já*] gewissermassen beginnen zu erkennen, ähulich wie engl: I am going to; franz: je vais, zum Ausdruck des Futurum dienen. Das 1-ste Futurum“ (pl. *bódhitásmi*) „dagegen ist gebildet durch ein Nomen mit Suffixum *tr*, welches aller Wahrscheinlichkeit nach vom Verbum *tr*“ (vagy *tar*) „stammt; die eigentliche Bedeutung von diesem, von einer Seite zu andern gehen, speziell zu entgegengesetzten, der ‚Endseite‘ ist dann insbesondre. vollenden (vgl. das dazu gehörige griech. $\tau\acute{\epsilon}\lambda\text{-}\omega\varsigma$.“ Miért ne a franczia *passer* értelmi viszonyait is?) „In dieser scheint es mir zur Bildung des Nomen agentis verwandt, so dass dieses eigentlich bedeutet, ‚der den Verbalbegriff zu Ende bringende.‘ Auf diese Weise erklärt hätten sich hier zwei fast entgegengesetzte Ausdrucksweisen nach und nach zur Bezeichnung des Futurum indifferentirt. Bei der einen liegt das Moment des Fut. darin, dass die Vollziehung des Verbalbegriffs begonnen wird, also noch nicht begonnen hat; dieses bildet einen Gegensatz zur Gegenwärtigen Zeit; bei der andern, dass sie vollendet wird, also noch nicht vollendet ist: dieses bildet einen Gegensatz zur vergangenen Zeit.“

latin imperfectumban s görög aoristusban való előfordulásuk szolgáltat okot és erősséget. Hozzá szólunk még e tárgyhoz a *múlt* időalak alkalmával.

Semmi szükség a jövendőnek a jelentől való megkülönböztetésére nincs, midőn időjelentő határozók, a mondatban más módon kifejezett körülmények, vagy elébbi mondatral való kapcsolat elég világosan kifejezik, hogy a cselekvényt nem jelenben, hanem jövendőben kell képzelnünk vagy gondolnunk. Példa mindjárt az iménti mondatom : „— visszatérünk, midőn — szólunk.“

Hátra volna még az *nd* jellemzővel alkotott jövendő, p. o. *látand*, *ejénd*. Ezt ámbár „élőbeszéd“beli álló pontomnál fogva kitagadhatnám a jövendő formák sorából, kellő ovatossággal nyílt kérdésnek hagyom. Csak egy bizonyos. Az, hogy egyszerű (indicativus) jövendőnek nem használhatni, hanem legfeljebb csak akkor, mikor a cselekvény megtörténe felől némi kétséget, bizonytalanságot, inkább akarást, mint biztos reményt szándékunk kifejezni. Legkevésbé sem ok pedig elfogadására az, mit a M. Ny. Rendszere hoz fel, t. i. a „változatosság.“ Csupa tarkítás kedvéért egy nyelv sem alkotott formát. De ezt nem hajtom tovább, mert igen messze vinne. Térjünk a múltra.

11. §.

Az igeidők kérdése.

(F o l y t a t á s).

A csupán magára, minden határozó, tehát álpraefix (igekötő) nélkül mondott magyar ige a szólót és hallót egyformán belé képzelletti az ige jelentette cselekvény tetteges folyamába, és ennek is úgyszólva, közös közepébe.

Ez a magyar igeidők fő és sarkalatos elve, használatuk közönséges kulcsa, melyből a többi elvek és szabályok szint-úgy önként folynak, sőt felállításuk és megértésök nála nélkül lehetséges sem volna.

Láttuk már, mikép üti ki magát ez a jellem-vonás a jelen kifejezésében; és mivel a bizonytalan jövendőbeli cselekvény folyamatába bajos magunkat belé gondolnunk, szüksé-

gesnek tartotta a nyelvalkotó szellem a *kezdet* és a *vég* (a teljesedés) eszméit szólítani segédekül a jövő forma alakítására ⁴⁰).

Nincs könnyebb és természetesebb ellenben, mint az, hogy a már megesezt cselekvény folyamatába képzeljük be élénken magunkat; s ezt a momentumot használta fel a magyar nyelv, s ennek a nyomán alakítá igéje sarkalatos múltját. Kimondja t. i. a magyar az ige törzsökét, belé meríti vele a hallót a cselekvény folyamába, s azután egyszerű *t* hozzávételével figyelteti, hogy a cselekvényt mint elteltet kell gondolni. *Ír-t, ül-t, varr-t, jár-t, áll-t, vár-t* stb.

Ez az egyszerű jelelés elég arra, hogy a cselekvény múlt voltát kifejezze; de nem szolgál s nem is kell szolgálnia arra, hogy a figyelmet a cselekvényről más körülményre vonja ⁴¹). Nevezetesen a kezdetnek és végnek vagyis a cselekvény befejezésének legcsekélyebb árnyalata sincs benne. Következőleg a *folytonosságát*, vagy ha tetszik *tartósságát* fejezi ki a legtermészetesebben, s ugyanazért *folytonos múlt* nevet is adhatunk neki, hanemha a *tettleges jelen* hasonlatára *tettleges múlt*-nak akarnók nevezni. Én ama lényeges tulajdonságát tekintve az elsőbb neveztetet fogom használni. Ha a „*félmúlt*nak“ vagy *félbe múlt*nak (imperfectum) — a mennyiben a *félig múlt* cse-

⁴⁰) Lehetnek oly nyelvek, melyek más elvből indulnak ki a jövőendő kifejezésére. Így a latin a 3. és 4. hajtogatásában az *a* és *e* hangzókkal él e végre, mint *leg-a-m*, *leg-e-s*; *audi-a-m*, *audi-e-s* példákban láthatni. Mi itt az elv, s mit jelentenek az *a*, *e*, csak hozzávételéből gyaníthatni. A conj. jelenével s az angol I shall write-al összevetve gondolhatnók, hogy a *kellés*, *kényszerülés* eszméje lap-pang az *a* betűben s tán a *szándéké*, az *akaraté* az *e* ben; de nem vitatom, mert nyomozásomnak sem irányát sem célját nem érdekli. A francziában az infinitif jellemzőjével az *r*-rel üt össze a jövőendő, s talán a jövőendővel járó bizonytalanság, határtalanság kifejezője. Ez is: valeat, quantum valet.

⁴¹) Ismét mondom, sem szóalaktant sem gyöknyomozó ety-mológiát nem írok; ennél fogva nem állítom, hogy a *t* betűnek lényegesen és szükségkép kell erre szolgálni. De igen azt, hogy a magyar ember ilyes jelentéséhez szokott a múltbeli *t*-nek, attól az időtől fogva, a melyben füle a szavak jelentését felfogni megkezdte.

lekvényt még *mind tartónak*, folyamatban levőnek lehet képzelni, — hasonló jelentést tulajdonítunk, ez ellen a nevezet ellen sincs kifogásom.

A folytonos múlt tehát a magyarban a csupasz ige, *t* képzővel ragozva. Hozzá járúl még a *szokásos*, az *ismételt* cselekvényeknek a folytonosokkal véghatárban összeolvadó fogalma melynélfogva, azoknak a kifejezésére is szolgál a tárgyalt forma.

A cselekvény folytonossága, tartása eszméjével annyira megegyező az *egyidejűség* v. *azonidejűség* fogalma, hogy nem csudálkozhatni, ha a nyelvészek nagy része imezt fogták fel első rendű jegynek az *imperfectum* fogalmában. Kiváltképen sürgetik ezt a jegyet a francziák, a kiknek *imparfait*-ja a mi folytonos múltunknak annyira megfelel, a mennyire csak két nyelvben megfelelő lehet valami rovat egymásnak ¹²⁾. De tény és magyarázat két különböző dolog, s a jelen esetben az utóbbi kiváltkép fontos, mert azon fordul meg a szóba vett múlt helyes használata, mit a csalfa elmélet nem csak nem irányoz, hanem épen zavarba hoz és tévedésre késztet.

Nem fő, sőt nem is lényeges jelleme a folytonos múltnak az *egyidejűség*: 1) Mivel a folytonosságot minden példában felleljük, az egyidejűséget nem. „Mit csináltál tegnap? — Írtam.“ 2) Valahányszor ki akarják fejezni az egyidejűséget, mindig ott vannak az ily szócskák mint: „akkor“, „a mikor“ stb. melyekre nem volna szükség hogyha az *imperfectum* ma-

¹²⁾ „L' *imparfait* ou *Présent relatif* marque l'action comme présente dans le temps qu'une autre action s'est faite.“ (*De Wailly*). Principes de la Langue Française. Paris et Leipsic. 1788. 55. lap.). Jegyezzük meg, hogy az „*action comme présente*“ nem tesz egyebet, mint a mit én a szövegben úgy fejeztem ki, hogy „belé képzeljük magunkat a cselekvény folyamatába.“ — „Pour exprimer une action passée, que l'on considère comme présent relativement à une autre action également passée avec laquelle il coïncide, on emploie le PASSÉ SIMULTANÉ, autrement dit IMPARFAIT.“ (*Poitevin*. Éléments de la Grammaire Française. Paris. 1843. 130. §.) — „J' *abandonnais* et ses analogues sont appellés *imparfait*, ou mieux *passé simultané*. *Passé simultané* veut dire passé en même temps qu'une autre chose.“ (*Bescherelle*. Grammaire Nationale. Par. 1860. N. CCCCLVIII. p. 498.).

gára és saját alakjánál fogva azt jelentené⁴³⁾. 3) Egy idejű két cselekvényt gyakran fejeznek ki az igeidők két különböző nemével; hát már melyiket illeti meg a kettő közül az egyidejűség bélyege? — Azok a nyelvészeink, kik főkép a francziáktól, felkapták az *egyidejűség* eszméjét, nem fontolták meg, hogy midőn a franczia francziának nyelvtant ír, nem abban jár, hogy nyelve természetét fejtsse ki, — ez iránt ő megnyugszik olvasója nyelvérzékében, — hanem oly szabályokat ad, melyek egy s más tapasztalt hibák elkerülésére képesítsék nemzetebelijeit. Így az imperfectumra vonatkozó elmélet is csak arra való, hogy a plusquamperfectumtól különböztesse meg. De már a passé défini, vagy indéfnitől, mint az iménti 3. pontunkból kitetszik, nem bírja megkülönböztetni az egyidejűségi vonás. Nekik nem is kell, mert soha sem vétik össze. A három idő oly különböző természetű, hogy más közös jegyek alig van, mint az, hogy mind a három múlt. Az imparfait és plusqueparfait ellenben, mind a ketten folytonos cselekvést jelelnek, s a különbség köztök csupán az egy- és nem egyidejűség. Kár volt ezzel a minket kevésbé érdeklő külön vonással igeideink különben is zavart elméletébe még újabb bajt keverni.

Annál inkább nem kellett volna, mivel az egyidejűség magában is oly határozatlan eszme, hogy elméletnek alapúl venni józan megfontolással nem lehet. Teheti 1) azt, hogy két cselekvény mind a kettejük kezdetétől fogva bevégeztéig azon időben történik. Úgyde a mellett, hogy a fogalmat ilyes határozott alakjában, állapotokra és tartós cselekvényekre, melyeknek a beszédbeli előadásban épen az a jellemök, hogy elejüket és végöket nem alítjuk, alkalmazni nem lehetne, s így csak a pillanatnyi cselekvényekre vonatkozhatnék; még más sokkal fontosabb ok tilt el ettől az alfogalmától az egyidejűségnek. Az t. i. hogy ily móddal pontosan összetalálkozó cselekvények a tapasztalásban is igen ritkák lévén, az elbeszélésben sem fordulnak oly gyakran elő, hogy külön formát alkotott

⁴³⁾ A görög nyelvben, melynek imperfectumát különben sem jellemzi sehogy ez a vonás, a valódi egyidejűséget leggyakrabban participialis constructiók fejezik ki. Szintúgy nálunk is.

volna kedvökért a nyelv geniusa. Egyidejűségnek mondhatjuk 2) midőn két folytonos cselekvény vagy két állapot tartásuk valamely szakában együtt foly, vagy mikor egy pillanatnyi cselekvény belé esik egy folytonosnak a szakába. Az első eset nem dönt semmit, mert oly mindennapias dolog, mely épen ezért külön formát nem igényel; a másikat pedig vagy részesülő segítségével, vagy *mikor*, *akkor* stb. szókkal fejezi ki a nyelv. Teheti 3) a kérdéses kifejezés azt, hogy bizonyos cselekvények *egy* tárgy, *egy* történet folyamához tartoznak; de szorosán véve nem *azon* idejűek, sőt egymás után is következhetnek. E tekintetben a tartósságot jelelő időknak, a pillanatnyi eszméket képzeltek felett legkisebb előnye sincs. A dolog minőségéhez képest hol az egyikkel, hol a másikkal lehet elbeszélni az egész történetet. A jegyzetbeli franczia példa ⁴⁴⁾ érzékelteti ezt a kétségtelen állítást.

⁴⁴⁾ Une famille d'une condition médiocre *habitait* à Wou-si, — dans la province de Kiang-nan. Trois frères *composaient* cette famille: l'aîné s'*appelaient* Liu-iu; le cadet Liu-pao et le troisième, Liu-tchin. Celui-ci n'était pas encore marié; les deux autres étaient mariés. La femme du premier s'*appelaient* Wang, et celle du cadet se *nommait* Yang; elles *avaient* l'une et l'autre toutes les graces qui donnent de l'agrément aux femmes.

Liu-pao n'*avait* de passion que pour le jeu et le vin: l'on ne voyait en lui nulle inclination vers le bien; sa femme *était* du même caractère, et n'*était* nullement portée à la vertu, bien différente en cela de Wang, sa belle soeur, qui *était* un exemple de modestie et de régularité. Ainsi quoique ces deux femmes vécussent d'assez bonne intelligence, leurs coeurs n'*étaient* que faiblement unis.“

Tessék ezeket összehasonlítani a szövegben adtam jellemzéssel, mely a francziának, úgyszólván véreben van, s nincs szüksége nyelvtani szabályra alkalmazása végett. Idegen pedig, csak azt tudja meg, hogy belé kell magát képzelnie a (tartós) cselekvény folyamába, s nem gondolni sem elejével sem végével; meg ehhez azt, hogy ily viszony kifejezésére a franczia „imparfait“-val él: azonnal képes lesz a leghibátlanabbul alkalmazni az ige illető formáját. Tovább:

„Wang *eut* un fils surnommé Hi-eul. Ce jeune enfant n'*avait* encore que six ans, lorsqu'un jour, s'étant arrêté dans la rue avec les autres enfants du voisinage pour voir passer une procession solennelle, il *disparut* dans la foule, et le soir il ne *revint* pas à la maison.“

Ez a szakasz még nem egész ellentéte az előbbinek, mert egy

Ismételjük hát: a *t* formatívummal alkotott múlt: *ettem*, *ittam*, *aluttam*, *tánczoltam*, *énekeltem*, *láttam*, *hoztam*, *vittem*, stb. magára kimondva, a cselekvényt magát folyamata közepette képzelteni velünk (elejével, végével nem gondolva), és e szerint csakis folytonos, tartós cselekvényt, és az ismétlés által ebbe a rovatba eső cselekvénysort fejezhet ki. Megfordítva imezt semmi más forma a magyarban nem fejezheti és nem fejezi ki.

Az egyidejűség „a mily kicsiny“, épen oly nagy, sőt általában nevezetes és a nyelvbeli kifejezésben érvényes momentumok a cselekvény *kezdeté* és *vége*. Láttuk már, hogy jövődöink e két elv vezérlete alatt alakultak.

Kezdjük a végén, mint amott, itt is.

A múlt időbe helyezett cselekvény végét, azaz teljesezésbe mentét, végre hajtott voltát ismét a *meg* és *el*, és általában azok a határozó szócskák jelelik, melyeknek, mint fennebb már érintve volt, „értelmében be van foglalva bizonyos végcél vagy végeredmény eszméje“, tehát megint az álpraefixek.

Megment, *elment*, *kiment*, *bément*, *felment*, *leмент*, *szélyelment*, *összement*, stb. mindnyájan úgy képzelgetik a menés cse-

imparfait is van benne. Azonban nagyon hibáznék a ki az egyidejűségben keresné az okát, — ezt a körülményt a „lorsque“ fejezi ki egyedül, — hanem az, hogy „6 éves“ volt, világosan *folytonos*, *tartós*, *hízamos* állapotot jelel s azért kellett imparfaitba tenni. Ha azt a pillanatot akarta volna a *stylista* kifejezni, hogy épen akkor töltötte be a hatodik évt, bátran tehetné s tette is volna, minden *egyidejűség* daczára: „Ce jeune enfant eut six ans, lorsque stb. — Végezzük:

„Cette perte *désola* le père et la mère, qui *furent* afficher partout des billets; il n'y eut point de rues où l'on ne *fit* des enquêtes; mais toutes les perquisitions *furent* inutiles: on ne *put* apprendre aucune nouvelle de ce cher fils.“

Lehet-e tagadni, hogy a kérdés és ennek *hasztalun* volta s a *meg nem tudhatás* annyira egyidejűek, a mily egyidejű pillanatnyi két cselekvény csak lehet? de az imparfaitnak semmi nyoma.

„Liu-iu, son père, *était* inconsolable; et dans l'accablement de tristesse ou il *était*, il *songea*“ (a juta eszébe) „à s'éloigner de sa maison, où tout lui *rappelait* sans cesse“ (ismételt, szokásos cselekvény) „le souvenir de son cher Hi-eul. Il *emprunta* d'un de ses amis une somme pour faire un petit commerce“ stb.

Erről a feljebbiek után nincs semmi mondani valóm.

lekvényét, mint a mely vagy általában mint csupán *menés*, vagy bizonyos meghatározással, mint *kifelé*, *befelé*, *felfelé* és *lefelé*, stb. menés teljesedésbe ment, bevégződött, végre hajtó-dott. *Elment*, *elvesztett*, *elbbedt*, *elhalt*, *elszivárgott* s több szá-zak tehát nem külön jelentésű szerkesztvények, hanem az il-lető igék múlt idejei, melyeket, azt hiszem, tetemes, hiba nél-kül nevezhetünk *teljes múltaknak* = praeteritum perfectum.

E nem bizonyítani való; hanem fel merek szólítani az 5—6 millió magyar közül mindenkit, a kinek gondolatai és képzeletei elemzésére egy kis adománya van, tegyen vallo-mást, nemde ebben az értelemben él-e mindenha az idézett és minden hozzájuk hasonló kifejezésekkel?

Az a jegy, hogy a teljes múlt a cselekvény teljes és vég-képen való befejeztét illeti, tökélyesen elégséges diagnosisa a múlt idő ime formájának. Hozzá lehet nemleges jellemzésül tenni, hogy történet elbeszéléseben folytonos cselekvény kife-jezésére nem használják, s természete szerint nem is lehet. De igen is használják a bevégzett cselekvény jelelésére, nem csak egyszerű tudósítás (Bericht) végett és mintegy oktatólag, hanem elbeszélésekben is. Használják továbbá, kivált előbe-szédben, az alább ismertetendő alak helyett, mely a nem tar-tós cselekvényt vagy a tartósnak egyetlen egy momentumát fejezi ki.

De nevezetes kérdés ám az, hogy hátha a határozó szócs-kák a múltat okvetetlenül *teljes múlttá* teszik, azaz a cselek-vénynek bevégeztét jelelik, vajjon egy valamely módon meg-határozott és szükségesképen imígy kifejezendő cselekvény fo-lyamába nem képzeltethet-e be a magyar nyelv; vagyis, az ilyekre nézve nem létez-e folytonos múlt? P. o. mikor valaki hegynek vagy toronyba ment, csak felérkeztét írhatjuk le a múltban, de menése folyamát vagy mentét nem fejezhetnők ki?

Távol legyen ez a hiány szép és szabatos nyelvünktől. A dolgon segítve van benne. Elsőben is, valahányszor a kü-rülményekből, jelesen az előzményekből tiszta és világos a cselekvény közelebbi meghatározása, mindannyiszor szükség-telenek és feleslegesek a határozó szócskák. „Felindulék a piaczi toronyba az órához, s mentem a lépcsőkön, midőn egy ismerősöm találkozék szembe, stb.” — „Felmentem“ rossz

volna, „mentem fel“, vagy „felfelé“ szükségtelen. — Másodszor, mikor az értelem megkívánja a határozó oda tételét, azaz a fogással élünk, a melyet hasonló esetben a tettleges jelenben használtunk, t. i. a határozót hátul hagyjuk, s a teljes szabatoság kedvéért *felé*-t vetünk utána. „*Mentem ki felé*. A medve a fán *mászott fel felé*. A nap *haladott le felé*. Ősszel, mikor a fecskék *költöztek el felé*“, stb. A „felé“ ebben az esetben sem nélkülözhetetlen.

A mi teljes múltunkkal, t. i. határozókkal párosított igeformánkkal egyezőleg használja a franczia, (de ő soha sem elbeszélésre), a „*passé indéfini*“, és a német a „*ganzvergangene Zeit*“ot, melyek a miénknek mondhatni egészen megfelelnek. Sőt a latinban is megvan, akárhogy tagadják némelyek ⁴⁵⁾). A tagadás kulcsa az, hogy a latinnál a *prae-ter. perf.* két különböző dolgot foglal magában. *Dixi* = megmondtam és mondék (v. megmondám), — tessék csak meggondolni az oratiók végén állani szokott „*dixi*“-t. Das „er-

⁴⁵⁾ „A latinban a görög perfectumnak megfelelő idő nincsen, valamint a magyarban sem“ (sic!). Így ír Fogarasi (Nyelvtud. Közlem. I. 1. 53. lap.). Megjegyezve mellékesen, hogy akadémiai nyelvészeti tag állításai iránt nem gerjeszthet nagy bizalmat az hogy a „*nincsen*“-nek a „*sem*“-et felelteti meg, szóljunk a tárgyhoz. Ha aztérte Fogarasi a „megfelelésen“, hogy a latinnak nincsen oly ideje, mely más, mellék jelentés nélkül csupán csak azt tegye, a mit a görög perfectum, úgy igaza van; de aztán csakis ezt kellett volna állítania. Mert abban az általánosságban, a miben mondvá van, valótlán. A latin perfectum tökélyesen kifejezi a görög perfectumot; hanem aztán van még egy második jelentése is, a mire megint a görögnek nincs csupán azt tevő formája. De van ám a francziának a „*passé défini*“-je, miről a latin *historicusok*nak bármely franczia fordításából meggyőződhetik első nyitásra Fogarasi is, más is akárki. A görögnek megfelelő értelmében pedig a *passé indéfini*vel él a franczia. „*Dixi et salvavi animam meam* = *J'ai dit et j'ai sauvé mon âme* = *ἔρηξα καὶ σώσωσα ἢ ψυχὴ μου*. Magyarúl pedig épenségesen megfelel a görög perfectumnak a szövegben ismertetett „*teljes múlt*“, következőleg a latin perfectumnak is imez értelemben „*megholtanak* (defuncti sunt); *megvöttek* (recepterunt); *szállott le* (descendit); *kivettünk* (ejeicimus); *elvöttö* (accepit); *megvigasztott* (curavit); *megholt* (mortua est); *elrejtetted* (abscondisti); *megjelentetted* (revelasti) stb. stb. Ezek mind Fogarasi saját példái. De a példákat nem csak gyűjteni, hanem érteni is kell.

zählt doch gar nicht.“ Rossz numismaticus az, a ki csak egyik lapját vizsgálja az éremnek. — Szolgál egyfelől a mi teljes múltunk, másfelől a majd ismertetendő rögtönmúlt helyett. A görögben már tisztán ott van, és azon név alatt. De az, hogy akár a görög akár a többi valódi perfectumok azt jelentenék, hogy „a cselekvény tárgya, a beszéllő jelenében is fenn áll“, alaptalan, merő szóbeszéd⁴⁶⁾. Szintoly

⁴⁶⁾ „Ὅτιον ψυχόδομησα“ (perfectum) és ὅτιον ψυχόδομησα (aoristus) közt az a különbség, miszerint a perfectum azt jelenti, hogy az a ház jelenben (beszélő jelenében) is fenáll, az aoristusban pedig ezen értelem nem foglaltatik —.“ Így ír ismét Fogarasi az idézett helyen. Nihil horum! Hanem így jár az ember, ha szeméhez nem való ókulárt tesz fel, s úgy olvas; nem csak a betűk, hanem az értelem is tánczol a szeme előtt. A német grammatikus (Buttman épen nincs kezemnél; de az időm drága, s Rost is megteszi), ezt írja: „Das Perfect dient zur Bezeichnung einer abgeschlossenen Handlung, deren Resultat in der Gegenwart fertig dasteht.“ No már lehet-e nagyobb tévedés, mintsem ha egy fogalom értelmezésében a világosan és tűzetesen kifejezett jegyeket elhanyagoljuk, s oly szóba („dasteht“) kapaszkodunk belé, mely egyetlen egyet sem foglal magában azok közül a jegyek közül, hanem csak mint verbum finitum, szükséges kiegészítője a mondatnak. Csak olyan ez, mintha én valakinek bizonyos ügyben megigérném, hogy „akármikor helyt állok“ s ő aztán azt követelné tőlem, hogy találkozásunk alkalmával mindig *állva* kapjon engem. A szóban forgó értelmezésben az „*abgeschlossene Handlung*“, s a „*fertiges Resultat*“ a jelentő momentumok, a „dasteht“ pedig — pictus masculus. — A szerencsétlen vétséget tetézi az, hogy már átvitték iskolai könyvekbe is a bal felfogást. P. o. *Imre Sándor* Magyar Mondattanában, 64. l. „Ha a múlt teljesen befejezett cselekvényt jelent, mely után valami“ (= mely) „jelenben is létező állapot következik, és így ha a múltat a *van* segéd igével is lehetne, összetéve részesülövel, kifejezni: ez lesz a valódi vagy *sajátképi múlt* (perfectum. Praeteritum perfectum). Láttam.“ E már diagnosis a talpán! Vajjon tudna-e Imre mondani oly cselekvényt a múltban, mely után „jelenben létező állapot ne következnekk vagy következett volna? Továbbá a példa nem illik az értelmezéshez. E kellett volna: *Megláttam*, nem csupán „*Láttam*“, melyre senkinek se jut eszébe a befejezés eszméje. „Láttam hogy jó az eső s kiterjesztém az esernyőmet.“ Vajjon azért befejezett cselekvény-e a látásom? Nem tarthat-e a beszéllő jelenéig? És minő esetlen mondat lenne, ha a Sz. récipéji szerint így változtatnám: *Látva van*, hogy jó az eső, és kiterjesztém stb. Másfelől ebben: „Egy oroszlánt *láték* az állatseregletben“, teljesen — bevégzett cselek-

kevessé kell megtanulnunk a franczia nyelvészektől, hogy a „*passé indéfini*”-vel jelelt cselekvényt oly idővel határozhatni meg, mely a beszéd jelenében még nem telt el⁴⁷⁾.

A franczia ezt a jegyet csak a *passé défini* és *indéfini* (*je fis* és *j'ai fait*) megkülönböztetésükre találta fel, s még nincs is elég szabatosan fejezve ki. Mert az iménti szabály nem mondja, hogy *csupán csak* a jellemzett idővel szabad meghatározni, hanem csak ellentéte annak, miszerint a *passé défini*-t olyakkal határozni tiltva van. P. o. „*Il partit avant-hier*” és „*il est parti avant-hier*” mind a kettő jól van mondva a beszélő intentiójához képest. De nem szabad árn mondani: „*il partit ce matin*”, hanem így kell: „*il est parti ce matin*”; s itt az intentio nem határoz. Mind ezekből az a tanulság, hogy idegen nyelvek — olykor rosszul vagy félreértett — törvényeit a magunkéra alkalmazni nem tudományos eljárás, hanem valódi kontárság.

Egyenesen tárgyunkra vonatkozva pedig az elmondottakra való visszapillantásból azt tanuljuk:

1) Hogy a mássalhangzós múlt (mint Fogarasi nevezi) magára mondva a cselekvényt a múltban, de történése folytában és így elejére s végére nézve határtalanul a legvalódibb, színesebb modorban, mintegy festőileg ábrázolja. Ez okból az elbeszélés célját is a leghathatósabbán megközelítvén, az el-

vényt jelent a „*léték*”; tehát Imre szerint ennek is „sajátképi múltnak” kellene lenni, de szerinte nem az. Végre, mikor az ember mondattant, respective iránytant ír, nem következteti a „*ha*” — protasis után az „*ez*” apodosis-t, és nem ír „*valamely*” helyett „*valami*”-t. *Valami* pronomen substantivum; „*valamely*” pronomen adjectivum. Épen úgy nem szabad összevétni ezeket: *a mi* és *a mely*, s mint iskolázott német író nem használja közönsen a „*was*”-t és „*welcher*”-t, s nem véti össze „*etwas*”-sal az „*irgendeiner*”-t. Noél és Chapsal nem a nyelvtanokból szedték ki a tüzetesen hibás gyakorlatokat, melyeket tanítványaik számára kijavítás végett szerkesztettek össze.

⁴⁷⁾ „*Le Parfait indéfini*” marque une chose passée, ou dans un temps qu'on ne désigne pas, ou dans un temps désigné, mais qui n'est pas tout-à-fait écoulé.”

Csakhogy az „Académie” írja: *Il est parti avant hier* (Diction. 6-me édit. — Mot. HIER.) „*Avant hier*” pedig „est tout-à-fait écoulé.” A szövegben ki lesz egyszerűben magyarázva a látszatos ellenmondás.

beszélő múlt (tempus historicum) rovatában osztozik, ha szinte egészen nem is tölti meg.

2) Hogy azon forma *meg-gel*, *el-lel* és rokon határozókkal párosítva a cselekvény teljesültét, végrementét vagy hajtását egyszerűen jelenti, és magában minden más cselekvény jelentése nélkül használhatni. Ha pedig elbeszélés folytában más múltak közé vegyül, akkor is mindig saját természetében t. i. a cselekvény befejezett volta értelmében használjuk.

3) *Meghalt* (s számtalan ilyek), nem a *meghalnak*, mint külön igetörzsöknek vagy jelennek múltja, hanem „*hal*“ jelen; „*meghalt*“ a teljes múltja; és „*meghal*“ az 1. jövődjéje. Ismét csak azt kell mondanom: *μή θοοβείτε άυδρες άθηναίοι!* Ne kiáltanak e gúnyos szavakkal anathemát: „Ez új tan“! hanem eddigelé fejtett elveim világánál vizsgálják meg mind a közbeszédet mindenütt a hol magyar lélegzik, mind pedig oly írott dolgokat, régiebbeket és újabbakat, melyek nem készültek idegen nyelvek nyüge alatt, s meg fogják látni, minő következetesség üti ki magát mindenütt az igeidők használatában. Sőt még a csupa fordítmányokban is, ottan-ottan tapasztalni fogják, hogy a nyelvérzék feljül kerül, s az idő szerint divatozó paralelizálás daczára megleli a fordító az igazi, a magyaros szólásmódot. Ez utóbbi a valódi oka a Fogarasi állította tétovázásnak a régi nyelvenlékekből szedett példákban.

Menjünk odább egy lépéssel.

A csupasz ige hatályos jelentését egy második múlt képző a hangzó *á* és *é* (*látám*, *evém*) már több erővel módosítja; a figyelmet a cselekvény végére vonja, és így a cselekvényen gyorsan át és végére suhantatja a képzelődést. Erre a nézőpontra állva könnyű lesz megértenünk az ige 3-dik múltja használatát.

1) A közbeszédben leggyakrabban, néhol tán kirekesztőleg, oly cselekvény kifejezésére használják, a mely a beszélő jelenére vonatkozva alig telt el, de mégis be van fejezve. „*Hallád* mit *monda* a szomszéd? — *Hallám* bizony, de fel is *jegyzém* magamnak! *Látád* azt a bolondot? stb. Ebben a használatában csaknem azonos a francia: „*je viens de manger*“ szerkesztett formájával. Csaknem, — mondám, — mert jól meg-

fontolva, valahogy mégis más accentusa vagy árnyalata van a francia szólásmódnak, mint a miénknek, s nem is használhatni mindig a mikor s a hogy mi ezt használjuk. A francia szólásmód talán inkább húzza a figyelmet a cselekvény végére, teljesültére, s nem jeleníti, nem rajzolja, vagy tán fel sem teszi a gyors lefolytát vagy történtét. Megegyeznek tökéletesen ellenben abban, hogy egyik sem elbeszélő forma.

2) Második használatával az irodalomban találkozunk sűrűbben. De midőn arra tekintélyképen hivatkozom, azt értem, a melyet a németek „Halbvergangene Zeit“ja, s a mint későbbre fogjuk látni, a latin perfectum, nem hozott zavarba és meghasonlásba maga magával. Ott (t. i. az irodalomban) tehát *elbeszélő idő, és mindig gyorsan lefolyó, úgy szólva pillanatnyi cselekvényt fejez ki*. Ha a cselekvény természete magában is olyan, jó, a jó; ha pedig tartós, húzamos jellemű volna is, az elbeszélés hevétől elkapva, s hallóját vagy olvasóját elkapni, magával vagyis inkább a történettel ragadni szándékozva, olyannak akarja képzelteni a szóló vagy író. Természetesen van bizonyos határ, melyen túl ezt az, úgyszólván, rhetori erőltetést nem lehet vinni. Nevezetesen az *állapotot* jelentő igék ritkán szenvedik. Nem lehet p. o. mondani: „*állék, ülék, tudék, vélekedém, ismerék*“, mely állapotoknak, mint valami történeteknek gyors lefolyására, — vagy éppen pillanatnyi voltára — is, gondolni képtelenség⁴⁸⁾. — Talán némileg

⁴⁸⁾ A kérdéses igeidő első használatában, és részint átvitt értelemben fordulnak elé a közbeszédben ilyesek: „*Ott állék egy darabig stb.*“ — „*Tudád a leczkédet?*“ Az utóbbiban a „tudád“ tulajdonkép a helyett van röviden: „*Jól elmondád?*“ De még az ilyes szabadságokat sem jó igen messze űzni. Elbeszélési használatában pedig irodalmunk germanismustól tiszta ágaiban s időszakaiban merőben halhatlan. Csak a leggyőzhetetlenebb, legirathatatlanabb előítélet értethette és magyarázthatta Fogarasival a Ny. Közlem. 172. lapján a „*rabolának*“ kifejezést a „*legtisztábban tartós múlt*“-nak. Sőt inkább a *legtisztábban és világosabban oly cselekvény a rablás*, mely ugyan órákig, napokig, tovább is tarthat; de másfelől pillanat műve is lehet. Mikor egy gonosztevő pisztolyt szegez a mellemnek s egyszersmind arany órámat rántja ki a zsebemből, vajjon nem rablás-e és nem eshetik-e meg egy pillanat alatt? Mi több, az idézett helyen mind a két rendbeli használata egyesülve van a rögtön múltnak. Azt jelenti egy

egy szóba bírjuk foglalni ennek az időalagnak két rendbeli használatát, hogyha *rögtön múlt*nak nevezzük. Rögtönnek mondhatni két okból : 1) a cselekvény gyors lefolytáért. 2) Azért, hogy utána rögtön más cselekvény vagy időpont következik a képzeletben. Ez az idő az első rendbeli használatban a jelen.

Kérdés támadhat, mi az oka, hogy a rögtön múlt az első használatában miért a közbeszédnek, a másikban az irodalomnak csaknem kirekesztő, vagy legalább annak látszó tulajdona. A megfejtés nem nehéz. Az elsöre minden pillanatban nyújt alkalmat az élet; holott az irodalomban csak az elbeszélésekben, s ezekben is csak ott fordulhat elő, hol a beszéllő személyek saját szavai vannak idézve, mint regények és drámák dialogusaiban. Ellenben az elbeszéllő adomány az életben épen nem mindennapi dolog, s az élénk, a festői, a magával ragadó elbeszélés még sokkal ritkább. Nem csudálhatni hát, ha az elbeszélők rendszerint és kevés kivétellel surrogatummal, t. i. *teljes múlttal* élnek a *rögtön múlt* helyett ⁴⁹⁾.

oldalról, hogy a rablás az előtt (t. i. a levél írta előtt) kevés idővel történek; meg másfelől azt, hogy gyorsan lön végrehajtvá. Ez az eset azonban a két használat közti különbséget nem enyészteni el; csak arra nyújt példát, hogy a nyelvben szintűgy nincsenek egészen elszigetelt tények és éles határok, mint másutt a természetben s az egész concreet világban. Az átmenetek törvénye általános.

⁴⁹⁾ Ezt a surrogálást a német köznépnél is felleljük. Bécsben évekig lakhatik az ember. s „halbvergangen“-t csak a játékszinben vagy idegen némettől hall. Sőt a „Reich“-ban is a köznép, — (többek közt Buttman is mondja, kinek e tárgyban implicite hihetünk, hanem a görög aoristus természetéhez mi is épen úgy hozzá vethetünk, mint ő) — a köznép, ismétlem, az „ich bin gegangen“ és „ich habe gesehen“-féle formákkal él, az „ich ging“ és „ich sah“-félék helyett. Ismertem egykor egy német Gouvernante-t, hazájában mosóné lehetett, — volt idő, midőn nagyuraink (más ember hazánál *akkor* nem volt Gouvernante) többre tartottak egy német mosónét, mint egy magyar pap vagy kurta nemes ember bármily jónevelésű leányát, — és megszokott múlt-alakja az „ich habe“ -és volt. Eléhaladott állomása következtében olvasgatni kezdett és megismerkedett az igazi halbvergangenék-kal. De mi történt? Nem úgy vette fel, mint más árnyalatú formákat, hanem mint magasabb körbeli kifejezéseket. Ennek következtében az „ich habe vergessen“-féléket parasztos kifejezéseknek tartván, merőben kiküszöbölte szótárából, s teljes életében min-

És még egy. Az életben oly gyakran fordulván elé az első használata a rögtön múltnak, attól is tarthat az élő szóval beszéllő, hogy ha a második értelemben használja, a halló az elsőben találja felfogni, s azt vélni, hogy az *imént* történt az, a mi az elbeszélés rendén az előtt hetekkel, hónapokkal, vagy évekkel esett meg. Mind a mellett hallani olykor efféléket, mint p. o. midőn valaki okát akarván adni, miért nem üzi ő maga a gazdaságát a jószágain, körülményesen kezdi beszélni, s többek közt imígy nyilatkozik: „Untam (folytonos múlt) biz én a sok vesződéséget a napszamosokkal, a béresekkal, a gazdatisztekkel, az adóval. *Meggondolám* magamat, s haszonbérbe *adám* a földeimet, stb.

Minthogy a maga helyén mondottak szerint, a *rögtön-múlt* fogalmában benne van az illető cselekvény eltelte, bevégezése, vagy végrehajtása: önként következik, hogy a *meg, el* s a többi határozó szócskák igen természetesen és gyakran is párosúlnak vele. Ez a párosítás az érintett jellemvonást megerősíti, s a figyelmet feléje irányozza, fenmaradván mindig a cselekvény gyors vagy pillanatnyi lefolyása eszméje. Kérdés lehet, vajjon ez a párosítás vagy elhagyása az író vagy elbeszélő korlátlan önkényére van-e hagyva, vagy pedig elv lapang, ha szinte ösztönszerű nyelvérzékben is, alatta? Én azt mondom, hogy elve van.

Ugyanis a csupasz, határozatlan igével mondott rögtön múlt az illető cselekvényt bevégezettnek képzelteni ugyan; de azal a különböztetéssel, hogy: ha pillanatnyi, egy bizonyos esetbeli előfordúltakor; ha ismételt vagy épen folytonos, egy akár melyik momentumában. Ha hát az eléadandó esetet vagy momentumot semmi közelebbi meghatározással nem különböztetnők meg a többiektől, oly halvány, határozatlan képet adnánk, hogy szólásmódunk a beszéd igényeinek és céljának nem felelne meg. Ily körülmények közt tehát a határozó szócskával

dig „*ich ass*“-t és hasonlókat mondott, még midőn valódi németiség szerint ganz vergangene-vel kellett is volna élnie. — Hasonló komédiát úz a franciaia grisetto is a „*conjonctif*“-fal, mikor erősen meg akarja adni a módját; mire Paul de Kocknál s más olyszerű helyeken elég példát lelhetni.

kell fogantyút adni a képzelődésnek. „*Esék a lóról*“, sületlen mondás, melyet egy szótag nyelbe üt, ha azt mondjuk: „*Lesék a lóról.*“ — „ama szent és tudós Fő emberek“, írja Pázmán P., „kik által Isten *kigyomlálá* (rögtön múlt) a vak Pogányságot e világból, mivel a Pogányok ellen nem *harczolhattak*“ (tartós múlt) „Szent Írásból: az ilyen (t. i. az Okosság szerinti)“ „Bizonyosságokkal *megmutatták*“ (teljes múlt, nem történelmi, hanem dogmaticus vagy didacticus értelemben) „Elsőben, hogy, stb.“ Látni való, hogy a „*kigyomlálák*“ helyett nem írhatta pusztán: „*gyomlálák*“ az *illustri*s auctor, mert az igazán és értelemben is nagyon *pusztán* hangzott volna; holott a „*ki*“ a gyomlálásnak a *végképi kiirtás* jelentését adja. Ellenben mezőről haza térő falusi nők, velök találkozó ismerősök tudakozására igen is felelhetik jó móddal: „*gyomlálánk.*“ s többet nem is mondhatnának, mert „*kigyomlálánk*“ nem csak azért volna rossz, mivel olyat állítana, a mit netalán nem tettek, t. i. hogy *a gyomlálást bevégezték*, holott csak a napi munkájokat végezték be; hanem azért is, hogy ebben az esetben azt is ki kellene jelenteniök: *mit* gyomláltak ki? Általában ama határozó szócskák **nagyon** szeretnek valamely tárgyra vonatkozni, és a magára és csupaszoni középnak (intransitívum) használható ige, velök párosítva kihatóvá lesz. Ez a tulajdonságuk is gyakran dönt, kell-e vagy nem kell *meg, el, fel, le, ki*, stb. határozókkal előzni meg a rögtön múltban mondott ígét.

Mindezek igen kényes és bajos dolgok, s magyarázataink korán sem igénylik, hogy azokat, kik nyelvünket bár a lehető legjobb nyelvtanból tanulják, képesekké teszük igeidejeink helyes és szabatos hasznára. Úgyde egyfelől ez az eset meg van minden nyelv tanulásában. Megtanulhatja valaki könyv nélkül Rammsteint, a Grammaire des grammair-es-t vagy a németül írt legtekintélyesebb „Sprachbuch“ot, s nem lesz képes, nem hogy egy cikket, de csak egy levélkét is megírni francziául hiba nélkül, vagy épen nemzeti zamattal. Másfelől nem czélja az egy elméletnek is, hogy gyakorlati sűgő gyanánt szolgáljon. Csak országutakon vezető kalauz az, csak tájékozó egy sűrű, bozontos erdőben, mely nagyjában megint, *merre, merre ne* menjen a tévedő, de nem ad biztos útasítást, hogy

mikép hatoljon ki, s nem mentheti meg bukdosástól, sippede-zéstől, bokrok közé bonyolodástól. A nyelv használatában, gyakorlatában, egyedüli súgó a nyelvérzék, melyet hazainál rendszerint fel kell tennünk; idegennek pedig húzamos, élő társalkodás adhatja — nem mindig adja — meg. Ott a hol oly szerencsések, hogy nem hasonlott meg az irodalmi nyelv az élő beszéddel, az írott művek jó rendén pótolhatják a társalgást (latin stylisták csak is erre vannak szorítva); de nálunk ?!

Nálunk olyan szükség is van az elméletre, a milyenről német, francia, angol stb. még álmodni se tudna. A fordítá-sok elrontották az irodalmi nyelvet; s még e nem elég, hanem nyelvészeink romra elméletet építettek, s szembe akarják állítani az élő beszéddel imennek hátrányára. Egy helyesebb elméletnek hát gyakorlattal s elmélettel kell egyszerre meg-küzdeni. Legbajosabb, legkevesebb reménnyel kecsegtető ez a küzdelem a legutoljára tárgyaltuk formára, szerintem *rög-tön múlt-ra*, nézve. Az egész baj a németből való fordítások-kal jött be, s azután ragályként terjedett el, s inficiálta irodalmi stylusunkat. A németnek, mint tudva van, csak egy múltja van a történelmi elbeszélésre: az ő „halbvergangene“je egyetlen egy „történelmi ideje“, és egyaránt jelenti, vagy legalább jelenteni kénytelen a *folytonos* és a *rögtön múltat*; az utóbbit nem csak a második, de első használatában is (Ich sah ihn so eben vorbei gehn). Köztudatú dolog, s a ki még nem ügyelt volna reá, hasonlítsa össze a keze ügyében levő akármely fran-czia regényt a német fordításával, s látni fogja, hogy p. o. je *voyais* = *ich sah*; de „je vis“ is = *ich sah*.

Na már németből fordítóinknak igen kényelmetlen lett volna minden imperfectumnál azon gondolkozni, vajjon *folytonos* vagy *pillanatnyi* cselekvényt jelöl-e, s a szerint választani kifejezésének alkalmas alakot. S valljuk meg, nem is tréfa dolog ez! Könnyebb volna eredetit írni, mint így fordítani. Nem is azt vetem, mint fő vétket, fordítóink szemére, hogy azt a vizsgálódást elmúlatták. Hanem, ha el, miért nem kértek ta-nácsot a közbeszédtől, s éltek volna mint ez, a *t*-képzős for-mával? Nem ők! Felkapták, honnan, honnan nem, — gondo-lom részint a nyelvtanokban lelt paradigmákból, részint a la-

tinből való fordítmányokból (eredeti, régi magyar írók *azok a fordítók nem olvastak*), — felkapták mondom a rögtönmúlt formát, s azután a folytonos cselekvényt is azzal fejezték ki. E sokkal rosszabb volt az előbbinél, mert zavart, csaknem kibonyolíthatlan zavart, okozott. Ugyanis az olvasók, kiknek fülét kiállhatatlanul sértette volna amaz alak használata, megszokták a szemökkel, s utoljára elvesztvén szemök világát, azt vették fel, hogy az irodalom méltósága kívánja az elbeszéléseben mindenütt *láték, hallék, évém, alvám* formákkal élni.

Ezen, azt tartom, még lehetett volna segíteni. De eléárlott a nyelvtudomány, — már a mennyibe a nyelvtanokat abba a rovatba számíthatni, — s a paradigmákban az „*ich liebte*“-t „*szereték*“-kel (hú!!!) magyarítván, a hibát szabálylyá emelték, a tévelygést biztos haladás képében tüntették fel. A magyar Akadémia lett volna híva az elharapódzott égést, ha nem elfojtani, legalább itt-ott gátot vetni ellenébe. — Tette-e? Vizsgálatai eredménye a M. Ny. Rendszerében van letéve, s ennek kritikájára nézve legyen szabad csak Hunfalvyra utalnom. (M. Nyelvészet II. évf. 437. lap.). Csak azt szemelem ki belőle, hogy „*írék és írok vala*“ egyértelműségét nyilvánítani tetemes haladás vala — a lehető legrosszabb úton; mert *vég* és *kezdét* csakugyan nem egyértelműek.

Még e nem elég. Feláll *Fogarasi*, — Hunfalvy szerint „az újabb nyelvtani irodalom vezére“, — s túltesz a fordítokon. Ezek legalább a *sprach, ging*, stb.formák egyik felére — a rögtön múltra — eltalálták a kifejezést, és a hiba a volt, hogy a *folytonos* cselekvényre is alkalmazták. „Nichts Nutz“! kiáltja Fogarasi: „*Láték* éppen a folytonos cselekvényt teszi, = *je voyais* = *videbam*“; s több mint merész, a legvilágosabban valótlán állítását a *latin* és *francia* nyelvből való ál fordítmányokkal, igazi ferdítményekkel, iparkodik igazolni. Hunfalvy kiszolgáltatta az igazságot ennek a minden eddigin túlcsapó tévedésnek. Megjegyzi igen helyesen (M. N. III. 329. l.) hogy „Ha már“ (azaz: még) „a logikai s metaphysikai kategoriák sem szabályozhatják“ (cum grano salis) „a magyar nyelvtani alakok használatát: hogyan szabályozhatnák a latin vagy francia nyelv alakai, melyek azonkép sajtáságosak, nem pedig ama* kategoriák merev lenyomatai“? Kimutatja nemkülön-

ben czáfolhatlan syllogismussal, hogy Fogarasi saját fordításai épen csak annyit bizonyítanak állításai részére, mintha valaki, azt erősítvén, hogy egy narancs megér tíz forintot, ő maga annyit adna egyért, s ezt a tettét használná bizonyíték gyanánt.

Úgyde, mondják, ha az az állítás már meg van czáfolva, mire vesztegetni megint időt és tentát reá? Megmondom. Azért elsőben, hogy Fogarasi még csak ellenmondásra sem méltatva a czáfolatot, „quod scripsi, scripsi“ nemű csökönősséggel ismétli „Szabatosság az igeidőkben“ című újabb értekezésében minden állításait. Ebben, mellékesen megjegyezve, megmutatja nevezetesen azt, hogy a latin időalakok csak úgy szabályozzák a magyarokat, hogyha ő fordítja, mert régi fordítóink sehogy sem akarják az ő szabályához tartani magukat. — Másodsor azért kell hozzá szólanom, hogy Hunfalvy, midőn egyfelől Fogarasit czáfolja, másfelől maga is hasonló hibába esik. Mint a nagyobbik fiú legúnyolván öcsését a nádparipáról, maga rögtön utánna a hintázó falóra ül, oly formán szállítja le H. is Fogarasit a *látékról* s ő megint a *látok valát* akarja reánk erőszakolni, szintoly improprius értelemben, s szintoly nemű erősségekkel: más nyelvek hasonlatával, fordításokkal, és rossz elmélettel. Más nyelvek tekintetében a latint és francziát, mint más fajúakat repudiálván, a rokon nyelvek tanulását s hasonlítását sürgeti a magyar igeidők elmélete felvilágosítására. De megjegyeztem már feljebb, hogy a rokon nyelvekben is más-más elvek szabályozhatják az igeidők alakítását; valamint kisebb, nagyobb mértékben összetalálkozhatnak nem rokonok is. Az elsőre világosabb, köztudatúabb példa alig lehet, mint az ugyancsak rokon latin és görög nyelvekéi, melyekben az igeidők számra és elvre nézve merőben különböznek, s minden paradigma daczára parallelizálhatlanok. Az utóbbit mutatja többek közt az a meglepő hasonlatosság, mely a francia és magyar időformák, t. i. a *láltam*, *láték* és *me-gláltam*, és a je *voyais*, je *vis*, és *j'ai vu* közt, elvben és gyakorlatban létez. De azért a latint sem hagyja egészen Hunfalvy, mert más czím, t. i. a magyar nyelv történetei rovata alatt, nagy súly gyanánt veti a mérlegbe korábbi fordítóink következetességét a *videbamnak* „*látok vala*“ általi magyarításában.

Ezt a következetességet általán véve tagadni hiú vakmerőség volna, s Fogarasi 3000 egynéhány példája mitsem bizonyít ellene. Csakhogy ez a következetesség lassan fejlett divat volt, és épen oly nemű, mint az *ich sah*-nak „*láték*“-kal való szint-oly divatos fordítása az újabb időkben. Mi több, bevétele, felkapása s elharapódzása épen úgy alapült félreértésen és elemzés hiányán, mint imezé.

Ugyanis a latin imperfectum (szintúgy mint saját rokona, a perfectum és német druszája a „halbvergangené“), a mi fel-fogásunk szerint két különböző értelmet rejteget. Jelent elsőben tartós, szokott vagy ismételt cselekvényeket, melyek bizonyos más cselekvények sorába vagy sorához tartoznak. E jelentésében a francia imparfait-val és a mi „folytonos múlt“-unkkal egyezik. Másodszor *levő félben* való, olykor csak *szándékolt* cselekvényt; tehát egy szóval *kezdődő* cselekvényt vagy állapotot⁵⁰). Ebben az értelemben felel meg neki a magyar

⁵⁰) Hadd hivatkozzam tekintélyre is egy kicsit; mert bizony nekem se időm, se kedvem, se türelmem valamennyi latin historicusból ide sorolni a példákat. Nem is ülök könyvtár közepette, mint a pesti nyelvész urak. Az első jelentésre nincs is szükség; mert hisz' az köztudomású dolog, mit Fogarasi is vall, s Neposból idézett példái (Ny. Közl. 55. lap.) egyről egyig ide tartoznak. A másodikról meg ezt írja *Madvig*, kinek „Latin Nyelvtana“ a mindentudó német philologia teljes elismerését s becsülését is kiviyta: „Eine Handlung, die zu einer gewissen Zeit“ (ez a „bizonyos idő“ sem az adverbium temporale-kat, sem az A. U. C.-t nem jelenti), „im Begriff war zu geschehen (futurum in praeterito), wird im Lateinischen bisweilen als schon angefangen und vor sich gehend durch das Imperfectum bezeichnet: Hujus deditio ipse qui debebatur, svasor et auctor fuit (Cic. Off. III. 30.), der dadurch ausgeliefert wurde = dessen Auslieferung verhandelt wurde. Bisweilen kann das lateinische Imperfectum, wenn es dasjenige ausdrückt, was in der Vergangenheit als geschehend und nicht vollständig ausgeführt angegeben wird, deutsch durch anfangen gegeben werden: Constitit utrumque agmen et proelio sese expediebant (Liv. XXI. 46.) Themistocli quidam pollicitus est, se artem ei memoriae, quae tum primum proferebatur, traditurum (Cic. Acad. II. 1.).“ — A francziának is van erre az esetre, a paradigmákba fel nem vett időalakja: *j'allais écrire*, megint egy például arra, mily hebe-hurgyán írta le Fogarasi (id. h.): „Követik a latint rendszerint ennek szülöttei, a francia és olasz nyelvek.“ Mikor a francia a latin

„látok *vala*“-féle forma, melynek aztán fordítóink a másokra is kiterjesztették a használatát. Így lett ez az időalak stereotyp magyarítójávé a latin imperfectumnak általában, mint a *láték*, újabb időben, a németnek, és szintoly jogtalanúl s esetlenül⁵¹⁾. És ennyiben igazza van Hunfalvynak, de nincs ám abban a kö-

imperfectumot két formára, a perfectumot is kettőre „differentiál“ja, fejlődésnek mondhatni, de követésnek — szűken.

⁵¹⁾ Hunfalvy Pál megpillantván egy székely népdalban az „*ül* *vala*“ formát, legott a diadalt hirdető trombitába fú, s negédesen adja értésemre, hogy „van sok az élő köznyelvben, a miről én nem álmodom.“ Meg aztán vigyorogva sajnálkozik, hogy „az egész élő köznyelv nincsen meg a Br. birtokában.“ (Sz. Figyelő. II. évf. II. félév, 17. sz.) Mind csak újabb példa a „pisztolynak igen idején való elsitésére“, melytől mind a gr. Széchenyi, mind az én csekélységem intése megóvhatta volna nyelvész bajtársamat. A mi a népdalbeli helyet illeti :

„ egy szép almafácska,

.

Alatta *ül* *vala* egy szép leányocska,“

arra nézve, nem egy körülmény *lesz* *vala* megfontolni való az „io triumphe!“ kikiáltása előtt. P. o. vajjon az idézett helyen a szóban forgó kifejezés az élő köznyelv hű lenyomata-e? Gyanút gerjeszt iránta az, hogy a dal, melyben eléfordúl, tulajdonképen és szoros értelemben nem népdal, hanem csak nép szájára adott ájtatos énekecske (L. Vadrózsák. 153. l.). Születését hát nem a legeltető gyepen vagy a tánczoló szérűn nyomozhatni, hanem a czellában vagy a parochián. Költője reverendát, nem szukmányt fogott viselni, és így nagyon hinni való, hogy deákos ember volt; minek következtében az „*ül* *vala*“ ama *sedebat*-féle reminiscentia. De engedjük el ezt, és tegyük fel, hogy élő köznyelvbeli kifejezés. Ez esetben megint merőben tagadom, hogy *folytonos* vagy *tartós* múltat (azaz eselekvényt) tenne, hanem valóban csak *kezdő múlt* és a *sedebat* második jelentésének felel meg. Meggyőződhetik erről akárki, ha hályogtalan szemmel megnézi, és kivált összehasonlítja a mindjárt következő sorral :

„*Kötte* a virágját fejből, véréből stb., hol a *kötte* (kötötte) valódi *tartós múlt*; holott a mindjárt következő pár versben, a dolog természetéhez képest, már *rögtönmúlt*-tal él a költő :

„*Aval féltékénie* a magas egekre“ stb.

Úgy hogy elfogulatlanúl nézve, nemhogy ellenem szólna a Hunfalvy idézte dal, sőt inkább jeles példagyűjteményt szolgáltat, az eddigelé fejtegettem alakjaira a múlt időknek.

„People read with their prejudices, not with their intellectes“, azt panaszlá egykor Moore Tamás.

vetelesében, hogy mi is azt a divatot kövessük *ma*; nem azért, hogy elavúlt, hanem azért, hogy *helytelen*. Jól megértsük, azt a divatot mondom, hogy a *lát vala* formával az imperfectumnak mind a két értelmében éljünk. Az utolsóban igen is; de ez ritkább eset, mintsem az „a potiori fit denominatio“-t alkalmazhatnók reá.

Nincsen hát a világon semmi ok, mely arra bírna, hogy korábbi fordítóink elavúlt, és méltán elavúlt divatát felújítsuk, s a folytonos múlt feljebb kimutatott valódi formáját jogában megcsorbítsuk, ötlet törvényes örökségéből kirekeszszük⁵²).

⁵²) A „látok vala“ forma felkapóit s használóit még sem tudom annyira kárhoznatni, mint a „láték“-dit. Nem pedig azért, mivel am- azt a magyar igeidőket szabályzó elvekkel, legalább egy legalis fictióval meglehet egyeztetni némileg; ezt pedig teljes lehetetlen. Hogy egy és azon forma folytonos és múltékony cselekvényt jelentsen a mi nyelvünkben, mely mind a kettőnek kifejezésére oly határozott és, mondhatni, plasticai formákkal kínálkodik, romlatlan nyelvérzékű magyar még csak képzelni sem bírja. De mit nem tesz a megszokás? Azt gondolják önök, hogy az úgynevezett „*approbatalis stylus*“ az *Approbata* korában is oly neveltségesen hangzott, mint most? A németek, jelesen a múlt század elején, hasonló maccaronianus időszakon mentek át, melynek megszüntetésére a sok méltatlanságot szenvedett Gottsched nem keveset tett. No, hanem ez az ő dolguk; a miénk az, hogy hagyjuk meg nekik időalakítási elveiket, s ne nyugózzuk vele a magunk nemzeti formáit, mint a „lata“ felkapói tevék. Hasonló vád éri, mint a szövegben látók, a „látok valá-t is, az igaz; de itt menthetőbb a hiba, a mennyiben a „*videbam*“ elve, ú. m. a cselekvény megkezdése, magában foglalván, mint nemleges vonást, a *tovább folytatás határozatlanságát*, ennél fogva magában foglalja a *folytonos cselekvény* fogalmát is elméletileg; és mint az imperfectumnak az értelembeli használata mutatja, gyakorlatilag is. Csaknem természetes vala hát, hogy fordítóink, a nemkülönböztetés kezdést jelentő s így azon elven alapzó „látok valá“-t szintűgy kiterjesztették a folytonos (tartós, sokott, ismételt) cselekvény kifejezésére is. De ha az elv nem ellenkezett, igen ám a *tény*: az a tény t. i. hogy nekünk a tartósság stb. kifejezésére saját formánk, a „láltam“, van, melyet az élet általában használ s a irodalom is ott, a hol a nyelvérzék feljülkerül az ál elméleten s a rossz példák okozták ferde izlésen. Még egyre kérek itt figyelmet, nem lelvén más helyet a megmondására. Már a futurum alkalmával említettem vala, hogy a latin *b* és a görög *σ*, mint jellemzők, a cselekvény megkezdését jelelik. És íme, hasonló értelemben találkozunk velők a latin imperfectumban s a görög aoristusban. (Ezt már érte-

Hanem igen is megmaradhat a „*lát vala*“ alak kezdő múlt-nak, nem csökkentvén ez a használata egy mást, melyről majd alább a maga helyén fogok értekezni.

A többi, ú. m. *látá vala*, *látott vala*, *látott volt*, *látni fogott*, *látott lesz* formákról a mondatfűzés alkalmával szólhatunk tüzetesen. Ez úttal elég lesz kijelölni létezésüket.

Most tekintsünk még egyszer vissza az eléadottakra egy schemában :

Idő	Cselekvény minősége	Kifejezése	Időalak neve
Jelen	{ Tettleges folyama Szokásos és akár- mikori folyama	<i>Lát</i>	Tettleges jelen
		<i>Lát és</i>	Határtalan jelen.
		<i>Meg (stb.) lát.</i>	
Múlt	{ Tartós folyama Gyors v. pillanatnyi és bevezézt folyama	<i>Látott</i>	Tartós múlt
		<i>Látá és</i>	Rögtön múlt
		<i>Meg (stb.) látá</i>	

Ezek bizonyos, összetartozó cselekvények csoportjára és sorára vonatkozóan, *történelmi* vagy *elbeszélő* alakok.

Kezdeté	<i>Lát vala</i> ⁵³⁾	Kezdő múlt	
Bevégezte, a be- szélő jelené- hez képest	{ Akármikor Az imént	{ a múlt- ban	<i>Meg (stb.) látott</i> ⁵⁴⁾
			<i>Látá</i>
			<i>Meg (stb.) látá</i>
			Teljes múlt Rögtön múlt (2-dik hasz- nálatban v. Alig múlt).

kezésem első részében is érintettöm). Ebből a körülményből, — mely sem alanyilag nem az én képzelődésem hiú ábrándja, sem tárgyiasan nem csupa történetes összetalálkozás, — önkéntesen következik, hogy a görög aoristusnak a latin imperfectum felel meg, annyira, a mennyire két különböző nyelv igeidejei megfelehetnek egymásnak, s a mennyiben mind a kettejük azon elv befolyása alatt származott és fejlődött. A latin imperfectum második jelentését is, ú. m. a *caek* elkezdett vagy szándéklott cselekvényt, nem különben aoristussal fejezi ki az ógörög; valamint a *lát vala* később magyarázandó használatát ugyancsak aoristus-os constructióban leljük meg nála.

⁵³⁾ Ha ehez az alakhoz, bár igen ritkán *meg* vagy *el* járúl, oly cselekvényt jelel, mely a kezdetinél egyszersmind be is van fejezve. „*Megmozdztatik vala*“, „*megvigasztik vala*.“ (Tatr. Cod.).

⁵⁴⁾ Midőn az ige jelentése vagy magára, vagy hozzájáruló körülményeknél fogva elég világosan kifejezi a cselekvény teljesültét, csupasz igével is élhetni. „Tessék leülni ebédre!“ = F. „Köszönöm

Jövendő Kezdetre	<i>Látni fog</i>	2. Jövendő
Feltett bevégezte	<i>Meg (stb.) lát</i>	1. Jövendő
Kétséges, bizonytalan vagy feltételes folyama (csak az irodalomban)	{ <i>Látand</i> <i>Meg (stb.) látand</i>	3. Jövendő.

12. §.

A z i g e a c c e n t u s a .

Kénytelen vagyok megmaradni az idegen szóval, mert a mi módon eddigelé kísértgettük syllabizálni, nem csak nem fejezi ki az eszme lényegét; de oda nem tartozó képzeteket is keltett, félreértéseket okozott, és még ál elméleteknek is szolgált, ha nem is alap, legalább ösztön gyanánt. Mindnyája a *súly*, a *nyomás* körül jár, melyeket — én legalább — az accentusoknak sem fogalmával sem tényével megegyeztetni nem bírok. Másfelől hangemelésnek sem nevezhetni; mert az accentusnak azt a nemét, a melyről nyelvtanban szó lehet, a hangnak minden zenei emelése, sőt általában zene vagy énekhang nélkül is (p. o. susogva) képesek vagyunk megadni. Hátha még hozzáteszszük, hogy nevezetes accentusok (zsidó, szanszkrit, görög) — vannak, melyeknek hangviszonyairól épen semmit sem tudhatunk? Mindezekből nem a következik, hogy hát ne is kísértgessük az accentus magyarítását, hanem, hogy ne iparkodjunk valami jelentő szót találni reá, mely ellen aztán az egy gyártóján kívül minden embernek lehet és lesz kifogása. Nevezetesen a hang eszméjének minden kifejezése maradjon távol tőle. Én azt tanácsolnám, maradnánk meg az accentusnak fogalma nevezésére is azzal a szóval, a melylyel külső jeleit szoktuk egy idő óta hívni, t. i. *ékn*ek. Hisz ezt teszik a többi nyelvekben is mindenütt. Igaz, hogy aztán majd bajba jöhetnénk, hogy mikor „ékes“ beszédről szól valaki, vajjon ornált vagy accentuált oratiót értünk-e? De hiszen új szóval mindig megvan hol egy hol más baj. Históriai jogokat szintűgy nem teremthetni vagy octroyálhatni a szókra mint a nemzetekre nézve.

stb. már ebédelttem.“ „Ez levél költ Galaczon.“ (Ny. Közl. I. 2. 172. lap.)
— A példagyűjteményben majd elég ily esetet látunk.

Készületnek elég volt, lépünk a dologhoz.

A magára mondott csupasz igét a magyar mindig accentuálva ejti, s az accentus mindig az ige szó első tagjára esik.

Ez, a mennyire tudom, közönségesen elismert igazság, és, mint tény tekintve, semmi ellenvetés nem keletkezhetik iránta. De ha okszerűsége vagy elmélete jön szóba, már mindjárt elágaznak a vélemények.

Némelyek az accentust a szó, bár minemű szó, lényeges attributumának tartják; sőt azt állítják, hogy „a szónak az egységet épen az accentus adja meg.“ Erre most csak azt jegyzem meg, hogy ők az *egységet* (Einheit) az *egyéniséggel* (Individualitát) vétik össze; holott az utóbbi fogalomnak az elsőbb csak egyik, de nem egyetlenegy vagy kirekesztő jegye. Többet nincs miért mondanom; mivel értekezésem I. Részében már tárgyaltam ezt a véleményt, mint a mely általában *nem áll*; tehát elmélet gyanánt a magyarban még kevésbé szolgálhat. *A magyarnak szó-accentusa nincs!*

Mások, kik világos tényekkel szemben a magyarnak szó-accentust tulajdonítanak, még ahhoz azt is teszik, hogy az accentusnak a gyökre kell esni. Szerintök hát megint természetes, hogy a mi igeszónk, csupaszon mondva, első tagján mutassa fel az accentust; mert abban van a gyöke. Német eszme, mely ellen a görög, latin, olasz nyelvek, s a magyarban a tények világosan tiltakoznak.

A tényállás nemcsak megczáfolja az ál theoriát, hanem az inductio biztos útján reá is vezet az igazi elvre. A magyar t. i. csak arra tesz accentust, a mit hatálylyal (emphasis) akar mondani. Midőn már a fentebbiek szerint láttuk, hogy csupaszon mondott ige, a *jelenben* és *múltban* mintegy belédobja a hallót a cselekvény folyamába: mi lehet természetesebb, a beszéd céljával mi egyezőbb, mint arra a tagra vetni az accentust, a mely a cselekvénynek legegyszerűsebb kifejezése, azaz, a csupaszon mondott ige első tagjára ⁵³⁾, mely az igaz, hogy

⁵³⁾ Ez is újabb bizonyosság a „szerkesztett igék“ (képviselet, árverez stb.) tarthatatlanságára. Az első szó sem a cselekvényt magát nem jeleli, sem mint határozó nem illik össze a valódi ige-részszel; melyikre esik hát az accentus? A „kép“-re nem, mert nincs semmi jogzíme, melynél fogva az igét megfoszthatná jogos birtokától. A

sokszor egyszersmind a tulajdonképi igének mint cselekvényt ábrázoló szónak *gyöke* is, de nem mindig és nem egyedül. Nem mindig; mert az úgynevezett denominativumokban, p. o. *kaszál, kapál*, az első tag (*kasz-, kap-*) csak az eszköz képzetét, de nem a cselekvényét ébreszti bennünk, s az utóbbira a képző (itt: „*ál*“) mellőzhetlenül szükséges. Nem egyedül; mert ha az iménti példában az „*ál*“-t nem is vennők gyöknek (posito sed non concessa); a „*látok*“ban a második tag, a nyelvészetben közönségesen elismert igazság szerint, az 1. személyű névmás képét viseli, és így az egész szónak világosan és tagadhatatlanul egyik gyöke.

Azt mondhatnák, hogy ez a tény szintúgy küzd az én elméletem, mint a Hunfalvyé ellen. Azt, hogy az is csak octroyál és nem inducál, midőn a felhozott esetben is a szó első tagjára szabja az accentus helyét. Igen is arra, még pedig egy általános, de a mi nyelvünkben nagyon világosan ki- és feltűnő tény következtében. Mi magyarok t. i., hogy másokról ne szóljak, a hatályt s így az accentust is választás vagy összeütközés esetében mindig a határozóra vetjük, t. i. arra a szóra vagy gyökre, mely a társát, mint logiceailag felsőbb, általánosb eszmét alsóbbá, különösebbé szorítja, s ez által könnyebben, elevenebben képzelhetővé teszi. A „*kaszál*“ban p. o. az „*ál*“ a bánás, kezelés általános fogalmát jeleli, mit a *kasz* (*kasza*) épen *ezzel az eszközzel való bánássá* érzékíti, és így, mint határozó, méltán kapja az accentust. A „*látok*“ban (= lát én) megint az *én*-t vesszük meghatározandó általános fogalomnak, melyet a *lát* tesz alsóbbá, mintegy: „*látó én*.“ Nem arra felelünk ugyanis vele, hogy „ki lát“? vagy „ki a látó“?

„*visel*“-re sem, mert a szokás — quem penes arbitrium stb. — ellene szolgál. El kell hát felejtkeznünk, hogy *kép* és *visel* tesznek magukra is valamit, s egy merőben új gyök áll elé: „*képvise*“, mely épen annyi, mintha a hottentottoktól kölcsönöztük volna, s a melyre csak reáfogtuk, hogy jelentse azt, a mit „repraesent“ törzsök. De mind ezt hiába beszéllem nyelvérzékelen füleknek. Nemhogy ritkúlna az ily torzigék használata, hanem szaporodik a számuk. A legújabb hírlapok közül egyet a kezembe veszek e pillanatban, s mit látok? — „A (lengyel sereg) — jövőre jobban óvakodik *nagycsatázni*.“ Ha már ide jutottunk, aligha megérdemli a fáradságot egy *magyar mondattan* írása.

hanem : „mit csinál én“? vagy minő én? Épen mint ezzel : „piros rózsza“, nem arra a kérdésre felelünk : „piros mi“? hanem erre : „milyen rózsza“? És egész nyelvünkben általában a képzőkben és ragokban lappangó fogalmakat mind oly ismeretes és tudvalevő általánosságoknak nézzük, melyeket a szók törzsei határoznak meg és hoznak le a fellegekből képzelődésünk hajlékába. Mellékes erősség erre az is, hogy midőn megfordítjuk a dolgot s a képzőket vagy ragokat veszszük határozóknak, az accentust is elveszszük a törzstől és reájok helyezszük. Ebben az értelemben lehet hallani : láttam, hallottam, ettem, házból, lóra, célhoz⁵⁶⁾, stb. Mindezek s ilyenek ugyan ritkán fordulnak elé: de mégis csak fordulnak, sőt némelyek vissza is élnek vele, s beszédjük kellemetlen modorává teszik⁵⁷⁾.

És így az accentuálás első törvénye meg van magyarázva. Állapítására vagy bizonyítására nincs szükség. Lássuk a másodikat.

Valahányszor az ígéhez határozó járúl, elveszi tőle és magára ruházza az accentust.

Ismét világos és kétségbe hozhatatlan tény, melyet már magyarázni sem kell, mert elmélete az a mi az elsőnek, sőt ebben még leplezetlenebbül tűnik szembe.

Vizsgálataink jelen szakában csak azokról a határozókról lehet szó, melyek az igeidők alkotásában is segédekül szolgáltak nekünk. A maga helyén látni fogjuk, hogy minden más határozónak hasonló ereje van. Az ál praefixek vagy „igekötők“ accentuálása tehát nem erősség arra, hogy meglátom, meg eszem, elviszem, felhágok, leszálllok, stb. egygyé olvadt szókat alakítsanak.

⁵⁶⁾ Szabadjon ezt a jegyet : > (a zenében a *sfz*-nak gyengébb árnyalata) használunk az accentuált tag jelelésére.

⁵⁷⁾ Nem egyszer hallja az ember Pesten azt a vádat, hogy „az erdélyiek a mondat végére accentust vetnek.“ Ez a vád csupán hiányos inductióból, egyéni számbavételből származott. Hígyjék el, hogy az vagy azok, a kikről ezt a jellemzést abstrahálták, Erdélyben szintűg feltűntek a szövegben érintett modorokkal, mint Pesten.

A nyelvtani rovatok és törvények, mint Hunfalvy is igen helyesen írja, a logikaiaknak rideg lenyomatai nem lévén, az eltéréseken nem kell megütköznünk. Annál kevésbbé, mivel rendszerint meglelik magyarázatukat egy felsőbb törvényben. Történnék eltérések a második törvény alá tartozni látszó esetekben is. Megtörténik, mondom, hogy az ige az accentusát megtartja, s a határozónak nem engedi át. Valakinek beszéllek, hogy egy szeretett, becsült barátja elprédálta a pénzét, s ő azt mondja reá: „hogy elv>esztette, megengedem, de hogy elkárty>ázta volna nem hiszem.“ És ez ellen nincs semmi kifogás; hanem az a felsőbb törvény, melyből magyarázhatni, nem tartozik jelen fejezetünkbe⁵⁸⁾. Majd tovább visszatérünk reá, a midőn azután kifejlik, mikép szolgál a megirt első és második törvény, melyekhez annak idejében egy harmadik szintoly

⁵⁸⁾ Emlékezhetnek olvasóim arra a tüzes vitára, mely ezelőtt néhány évvel a Pesti Napló és Egressy Gábor közt folyt a „meggyőztem“ felett. A vitának természetesen semmi eredménye sem lett és nem is lehetett, mert a P. Naplónak formalis igaza volt, Egressynek valódi igaza, s a fegyverek egymást nem találhatták, hanem bánalom nélkül suhogtak el egymást kikerülve. A hírlapi vitázó azokból az elvekből indult ki t. i., hogy 1) minden szónak van változhatatlan és helyét nem cserélő accentusa; 2) hogy ennek a helye magyar szóban az első tag; 3) hogy „meggyőzte“ egy szó, jelesen előragos ige. Egressy ezek közül egyiket sem merte kétségbe vonni; mert aztán nem „állott volna a magyar nyelvészet színvonalán“, hanem a declamatorius accentusba fogódzott. Szerencsétlenül, mert ha amaz elvek igazak és helyesek, a declamatio nem szabadíthat fel követésök alól. Nincs az az árnyalata az értelemnek, nincs az az indulat, mely a német szavaltót felhatalmazza arra, hogy imígy accentuáljon: „Gesellschaft“, „geboren“, „Weisheit“, „Besorgnisse“, „Schlaflosigkeit, Schlaflosigkeit vagy Schlaflosigkeit“ stb. — Az angol szónok sem mondhatja, bármennyire elragadva hevétől: „historically, historically, historically vagy historically“, hanem egyedül és csupán: „historically.“ Így az olasz, muszka, latin, görög stb. De nem így a magyarban, a mely nyelvre nézve az eléadott három elv csak „szófia-beszéd“, s a szavallói accentus a mondat rendszerinti accentusát háttérbe szoríthatja néha. Egressyn hát csak a „nego majorem“ segíthetett volna; de ő ezzel a fegyverrel nem élt, s a kérdés döntetlen maradt.

fontos is fog járulni, a magyar szófűzés, jelesen szórend alapja és kulcsa gyanánt.

Fogarasi, kinek mindig, valahányszor e tárgyat érintetem, híven kiszolgáltattam az osztó igazságot, legelsőben hirdette (*ἔρηνα*, Athenaeum II. 1. 193. s köv. lap) — a 2-dik törvényt. De épen az a baj, hogy csak a másodikat. Saját recapitulációja (i. h. 294. l.) ez : „Minden mondatban a hangsúlyos szót követi tüstént a határozott módban levő ige, melytől még előraga is elválik, a többi szók előbb utóbb állhatnak s akár-mely renddel következhetnek. Ha a hangsúly magán az igén fekszik, előraga nem válik el, hanem az igével egybeolvad s akárhol állhat; de ha nem előragos, legalkalmasban előre“ (t. i. a mondat elejére) „tétethetik.“

„Hisz ott van“, mondják, „az 1. törvény is, ezekben : ‚Ha a hangsúly magán az igén fekszik‘, stb. Ott van, igen is szóval és látszólag; de Fogarasi az ál praefixes igét érti, s ez az eset az én szerkesztésem szerint a 2. törvény alá esik. Az első nálam a csupasz, semmiféle határozóval nem nyugözött igét illeti. „Úgyde ez is ott van“, sürgetik, ‚ha nem előragos stb.‘ Igaz, de nem mint törvény és rendes eset, hanem mint történetes kivétel, melyben nem is tudja jó formán mit csináljon az igével Fogarasi, hanem azt az egészen érvénytelen szabályt adja róla immel-ámmal, hogy alkalmasint jó lesz mondatot kezdeni vele. Azt, hogy *magára álló ige lényegesen követeli az accentust*, a mi az én első törvényem, sehol sem mondja elődöm ⁵⁹⁾.

⁵⁹⁾ Még egy tekintetben, melyről ugyan csak 2. fejezetünkben szólhatunk tüzetesen, még e helyen ki kell szolgáltatnom az igazságot Fogarasinak. Ő adá, idézett értekezésében a legelső helyes útastást arra, hogy mikép lehessen megismerni a mondatban a hangsúlyos szót. „Vagy kérdővé alakítjuk“, úgymond, „a mondatot, vagy tagadóvá. Ha kérdővé alakítjuk, azon“ (a) „szón fekszik a hangsúly, melylyel a kérdésre felelünk.“ Az utasítás, mint mondám, helyes; csakhogy elégtelen; mert ott hagyja el a használóját, a hol legnagyobb szüksége lenne reá a gyakorlatban. Mert, midőn Fogarasi szerint minden szót kérdés tárgyává lehet tenni, a mondatban is akár-melyik szót tehetni az ige eleibe és accentuálni. Miből ismét a következik, hogy akármi módon rendezett mondat, mihelyt az ige előtti szót accentuáljuk, mind *egy* értelmű és jelentésű; vagyis más szóval

Már pedig észre nem vétele vagy elhanyagolása sok galibába, s egy rakás esetnek, melyeket ő kivételeknek és anomaliáknak nézett, nem értésébe és hibás magyarázatába keverte. Mindezeket majd, mikor a határozókkal vagy egészítményekkel párosított igékről, vagyis a bővített mondatról értekezem, ki fogom tisztázni; s akkor meglátjuk, mily szépen simúlnak a követelt anomaliák az igazi általános törvények alá. E szokott lenni a természeti, vagyis inductív tudományokban a helyesen eltalált elmélet diadala.

T O L D A L É K

AZ I. FEJEZETHEZ.

PÉLDÁK ÉS ELEMZÉSEK.

A. Pázmány Péter „Kalaúz“ából.

11. l. „Egy szóval, nem úgy *bánt* ¹⁾ velünk Isten, mint mi béresinkel, kiknek temérdek és vastagító eledelt rendelünk; csemegére és nyalánkságra nem szoktattuk őket: hanem szükségünk felet, érzékenységink gyönyörködtetésére, sok szépséget *teremtet*“ ²⁾.

a mondatban a szóknak nincs szabott rendje, és a *szórendezés* a mondat értelmére nézve közönyös rakosgató játék. Már pedig F. azt állítja, hogy a „szóhelyezést, vagy a szók elrendelése, egymásután következése szabályát a magyar nyelvben“ — találta ki. — A tagadóvá változtatás pedig még hiúbb és csalókább fogás, miből épen semmit sem tanulhatni. Mert hiszen a mondatnak akármely szavát lehet tagadóvá alakítani, ki nem vevén magát az igét is; hát aztán micsoda elsősége van egyiknek a másik felett? Csak oda megy ki a dolog, hogy „ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes.“ Látni való, hogy a *ἐπιρηξα* még sok kitalálni valót hagyott nekünk. Gyakorlati hasznót hát nem nyújtván, nem csuda, hogy az egész értekezés nyom és eredmény nélkül enyészett el. Ez ugyan megtörténhetik az enyimmal is.

¹⁾ Teljes múlt, nem mint elbeszélés, hanem csak jelentés, tudósítás, oktatás. A jelenre vonatkozik, mely jelent illő igék is jelelnek: „rendelünk“, „szoktattuk.“

²⁾ Teljes múlt; mint az előbbi.

21. l. „Minémü bölcshatalmasság *kivántatott*³⁾ az ember *teremtéséhez*⁴⁾, abból kitetszik; hogy noha a több állatok teremtésében, Isten csak azt *mondá*⁵⁾, Légyen világosság; Teremcsen gyömölcsöt a föld, etc.: De mikor az ember teremtésére *juta*⁶⁾, eléb, mintha *tanácskoznék*⁷⁾, *azt mondá*⁸⁾; Jer teremcsünk embert: Az után, maga kezével *formálá*⁹⁾ a sárt: végre, reá *lehellék*¹⁰⁾.

25. l. „ — *Azt írja*¹¹⁾ Cicero; hogy midőn a *Syracusai Hieron*-király, *Simonides* Filosofustól *kérdette volna*¹²⁾, Micsoda az Isten? *Simonides* egy napot *kére*¹³⁾, hogy gondolkodás után, alkalmasotb feleletet adna¹⁴⁾. Másod nap, két napot *kére*¹⁵⁾ a válasz-tételre. És így, egy-néhányszor több-több üdöre *hallasztván*¹⁶⁾ feleletit, Okát *kérdé* a Király *üdö-vontatásának*¹⁷⁾. *Azt felelé*¹⁸⁾ a Bölcsh; hogy mennél többet *gondolkodik*¹⁹⁾ az Isteni természet mivoltárúl, annál nagyobb homályt,

³⁾ Tartós múlt; miszerint a cselekvénynek (a szükségelt létnek) a teremtés egész folyamán át tartó, minden mozzanatára kiterjedő voltát jelenti.

⁴⁾ Nem „teremtéséhez“, mint Gelei és Gyarmathy követelik. Alább is még kétszer.

⁵⁾ Rögtön múlt.

⁶⁾ Rögtön múlt. Mind a kettő pillanatnyi cselekvény.

⁷⁾ Igazán egyidejű a „mondá“val, s még sem jeleli „hangzós múlt“tal.

⁸⁾ Rögtön múlt.

⁹⁾ Rögtön múlt.

¹⁰⁾ Rögtön múlt. Egyikhez sem „kell commentar.“

¹¹⁾ Valódi jelen, mely azt teszi, hogy: *írva van* vagy *megvan írva*. Imre S. szerint (Mondatt. 64. l.), tehát így kellett volna: „*Azt írta Cicero*.“ — Csakhogy Pázmány *tudta* mit *ír*.

¹²⁾ Kétségtelen latinismus, mely igazán egyidejűséget jelel, követhetőleg Fogarasi szerint így kellett volna: „*kérdé*.“ Így aztán se latinos, se magyaros nem lett volna.

¹³⁾ Rögtön múlt.

¹⁴⁾ Ismét latinismus.

¹⁵⁾ Rögtön múlt, mint feljebb.

¹⁶⁾ Részesülő az egyidejűség kifejezésére.

¹⁷⁾ „*Vontatásának*“ nem szenvedő, hanem miveltető ige származéka. A dolgot *húzzuk, halasztjuk*; az időt *vontatjuk*.

¹⁸⁾ Rögtön múlt.

¹⁹⁾ Itt megtörtént Pázmányon a szövegben feljebb érintettem

és feneketlemb mélységet talál benne. Okos és igaz felelet *lén*²⁰⁾ ez, egy Pogány Bölcsőtől.“

31. l. „— Mindeneket Isten *teremtett*²¹⁾, és az ő akaratjából *vannak*²²⁾. Az Eget és Földet, benne való állatokkal egyetemben ő *alkotta*²³⁾. — — A Teremtésben pedig főképpen ezekben *fénylik*²⁴⁾ az Isten hatalma: I. Hogy egyedül segítség és külső eszköz-nélkül *teremtet*²⁵⁾ mindeneket, semmiből. II. Hogy fáradság nélkül, könnyen, csak akarattal, és parancsolatjával *teremtet* mindeneket. — III. Hogy ily nagy, ily erős, ily sok, ily szép, és az nemekben ily tökéletes állatokat *teremtet*.“

32—33. l. „Azt is melléje veti; hogy Sárának vénségében fia *let*²⁶⁾, noha ifantan magtalan *volt*²⁷⁾: a Balaam Szamara okossan és emberi nyelven *szóllot*²⁸⁾, Hasonlóképpen az-is a természet folyása és rendi-felet *volt*, hogy Jonas a Csethal gyomrában, elevenen *maradot*²⁹⁾ három napig; hogy Christus, és Szent Péter, víz hátán száraz lábbal *jártak*³⁰⁾; hogy a Jordán vize, mint valami nagy hegy *meg-torlot*³¹⁾, míg a 'Si-

eset, t. i. hogy magyar nyelvérzéke feljül került a latinismusán, midőn a két igét: „gondolkodik“ és „talál“, indicativusba tette. Igaz, hogy Cicerónál is abban a módban van; igen, de nála *directa oratio* és „*inquit*“ után következik egy személyben mind a két ige. Holott, ha *indirecte* fejezte volna ki, mint fordítója *conjunctivussal* él vala.

²⁰⁾ Rögtön múlt.

²¹⁾ Nem elbeszélés, hanem oktatás levén az egész: teljes múlt.

²²⁾ Ha Buttman után Fogarasi és Imre S. szerint a „*teremtett*“ eredménye a jelenbe is benyúlna, szükségtelen volna a: „*vannak*.“ Úgy látszik, hogy Pázmány nem tartott az idézett nyelvészekkel.

²³⁾ Teljes múlt.

²⁴⁾ Határtalan jelen.

²⁵⁾ Teljes múlt, a két következővel együtt.

²⁶⁾ Teljes múlt; a „*lett*“, értelménél fogva nem lehet egyéb.

²⁷⁾ „*Volt*“ tartós múlt, és csak az egész hely didacticus jelleménél fogva visel teljes múlt szerepet. Hasonló a mindjárt következő másik „*volt*.“

²⁸⁾ A „*volt*“-tal hasonló esetben van. Novelláinkban a „*szólt*“ nagyon esetlenül viseli a „*sprach*“ képét.

²⁹⁾ Teljes múlt. A *meg* stb. helyét a „három napig“ pótolja.

³⁰⁾ „*Jártak*“ megint tartós múlt és csak társai kedviért lehet teljesnek is venni.

³¹⁾ A teljes múlt tökéletes alakjai.

dók által-költöztek ³¹⁾ rajta; hogy a Nap meg-állot ³¹⁾ a Jósue parancsolattyára.“

39. l. „— Számptalan csuda ³²⁾ dolgok fénylenek ³³⁾ ebben az ³⁴⁾ Isteni Bölcsesség találmányában; de főképpen az, hogy Urunk Testesülése-által, az Isten Igazságának, mely a bűn ellen fel-gerjedet vala ³⁵⁾, úgy lén ³⁶⁾ elég, hogy az Irgalmasságnak legnagyobb és böcsületesb jelensége abban nyilatkoznék ki ³⁷⁾. Ennek felette, azon egy ³⁸⁾ munkával, nem csak régi nyavalyáknak szerze ³⁹⁾ orvosságot, de ⁴⁰⁾ az emberek életének tekéllertes rendelésére is példát ala ⁴¹⁾ Sanyaruságainak és kinnyainak emlékezeti-által, a békeséges türesre esztent hagyta ⁴²⁾).

46. l. „— Mikor azt írták ⁴³⁾, hogy Christus Lázárt fel-támasztotta ⁴⁴⁾; több halottakat elevenítet; betegeket gyógyítot; hogy a Nap meg-homályosodot halálakor; a föld meg-indult fel-támadásakor, etc. éltek ⁴⁵⁾ sokan, kik emlékeztek ezekről.“

46 – 47. l. „Szép és győzhetetlen jelenséggel bizonyította ⁴⁶⁾ Lactantius, hogy az evangelisták semmit magoktól nem

³²⁾ Nem : „csoda.“

³³⁾ Határtalan múlt.

³⁴⁾ Nem : „ezen.“ A helyes forma azt is mutatja, hogy a mutató a „találmányában“-ra, nem pedig a „Bölcsesség“-re vonatkozik.

³⁵⁾ Régen múlt; helyesben : *előbb múlt*.

³⁶⁾ Az oktatás elbeszélési formát ölt; tehát az igék egész végig rögtön múltak.

³⁷⁾ Latinismus. Mint szükségképen elérendő czél, kénytető forma kellene : *nyilatkozzék*.

³⁸⁾ Uno et eodem opere.

³⁹⁾ Rögtön múlt.

⁴⁰⁾ „Nem csak“ után : „de“, mert ellentétet akar kifejezni.

⁴¹⁾ Rögtön múlt.

⁴²⁾ Rögtön múlt.

⁴³⁾ Tartós múlt; nem az „egyidejűségért“, melyet a „mikor“ fejez ki, hanem az „írták“ azt teszi, hogy *írással voltak foglaltatosok*, behelyez a cselekvény folyamába. A mit írtak, azt már csak tudósítólag (berichtend) adja elé, s azért :

⁴⁴⁾ Teljes múlt. A stb. után az elbeszélést folytatván.

⁴⁵⁾ A két utolsó ige ismét tartós múlt.

⁴⁶⁾ Tettlegetes jelen, mint feljebb a ¹¹⁾-nél, s mint alább; „úgy-mond.“

költöttek⁴⁷⁾. Mert, egy az, *úgy-mond*; hogy együgyűk és tudatlanok voltak⁴⁸⁾. Soha pedig a tudatlan ember *egybe* nem szerkesztetheti⁴⁹⁾ a hazugságot, hogy ellenkezést, és hamisság jelenségét ne ejese beszédében⁵⁰⁾: holot, még *Aristoteles* és *Plato*-is, mint-hogy sok hamissat tanítottak⁵¹⁾, gyakran magokkal ellenkeztek⁵²⁾. Az *Evangelisták* irásában pedig, nincs semmi egyenetlenség. Más az; hogy, sem hasznót, sem böcsületet nem vártak⁵³⁾ a melyért hazudtak volna, sőt tudták⁵⁴⁾, hogy megöletnek⁵⁵⁾ tanításokért; azoknak-is, kik őket követték⁵⁶⁾, idején megjövendöllötték⁵⁷⁾, hogy meg kell halniok⁵⁸⁾ a Keresztýén tudomány oltalmáért.“

47. l. „— bizonyította⁵⁹⁾ *Sz. Quadratus Martyr*: Mert a kiket fel-támasztot⁶⁰⁾, vagy meg-gyógyítot, nem csak rövid ideig éltek és örültek épségeknek, mint a csalárd szemfényvesztésben szokot lenni; hanem⁶¹⁾ *Christus* halála után is megmaradtak, kik-közzül némelyek mi időnkig éltek, úgy mond.

47) Teljes múlt; mert oktató hangon van tartva.

48) Teljes múlt.

49) Határtalan jelen.

50) Ezt a passust mostani irodalmi stylussal imígy karczolnák: „— nem szerkesztetheti a hazugságot a nélkül, hogy ellenkezést ejtsen beszédében. És ezt a germanismo-gallicismust úgy megszokták írónk, hogy másképen gondolkozni sem tudnak, és Pázmány igazi magyar constructiója hihetőleg idegenszerűnek fog tetszeni nekik.

51)—54) Teljes múltak. Mindenikre nézve megjegyezzük általában, hogy a *hol* a *meg, el* stb. hiányzik, a szakasz jelleme, a körülmények s az accentus elvesztése pótolják a hiányt. L. a schémához ragasztott (54.) számú jegyzést (Ért. 92—93. lap.)

55) Jövő idő; t. i. az elbeszélés tárgya idejéhez képest.

56) Tartós múlt.

57) Alakjára és jelentésére teljes múlt; használatában szokásos, ismételt tartós múlt.

58) Jövő idő, mint a feljebbi.

59) Jelen, mint¹¹⁾ és⁴⁶⁾.

60) Ez és minden e szakaszban következő teljes múltak, az előbbi idézetbeliekkel egyneműek és azon „jegyzés“ illik reájok.

61) Itt már „hanem“ követi a „nem csak“-ot; nem levén czélja az írónak az ellentét kifejezése. Világos ez a második tagolatban (membrum) az „is“ („halála után is“) ott létéből. Alább másod ízben kerül elé hasonló fűzet.

Arnobius azzal erőssíti ezen ⁶²⁾ dolgot, hogy *Christus* nem csak maga *cselekedet* ⁶³⁾ Csudákat, hanem egyebeknek ⁶⁴⁾ hatalmat adot, hogy az ő neve említésére Csudát tennének; melyet senki a szemfényvesztő *Mágusok*-közül nem *cselekedhetet*. És noha ezek néha valami tettetes újságot *miveltek*; de Isten nem *szenvedte*, hogy *el-titkolták* volna hamisságokat, hanem *ki-nyilatkozot* hogy Ördögi mesterségből *származtak*. Ez okon senki a *Mágusok*-közül *el* nem *hitethette* a világgal, akármely mesterséges ördögösséggel-is, hogy ötet Isten-gyanánt *böcsüljék* ⁶⁵⁾.

48. l. „— Isten újainak, és hatalmas kezeinek ereje tündöklük it. A tudatlansággal *meg-győzeté* a bölcseséget; a bolondság-által, *tanítá* az okosokat; az erőtlenséggel *hódoltatá* a hatalmasokat; a halál- és gyalázat-által, dücsösséges Triumfusokat *szerze*. Mert egy-néhány Halász-által, kevés esztendő-alatt, az Evangéliom engedelme-alá *hódoltatá* a Világot, amazok halála, és szenvedési-által: az-az, Halászok hálójába kötötteték a Világ kevélysége: *meg-fogatának* a kik egyebet fogdosni szoktak vala. A Bölcsék, tudatlansággal *hozatának* a Hitre: A gyengék, bolondsággal *erősödének* a Mártiromságra ⁶⁶⁾.

48. l. „Ha a 'Sidók, Holofernest roppant serégekkel, és erős harczal *győzték* volna; az Isten ereje és gondviselése, nem oly nyilván *fénylet* volna a győzedelemben, mint mikor egy gyenge asszony által *meg-rontaték*“ ⁶⁷⁾.

⁶²⁾ Ezen = hané ipsam (rem).

⁶³⁾ Cselekedik, mint kiható ige. Ma már „tesz“ igét használjuk helyette.

⁶⁴⁾ Quandoque bonus dormitat Pazmanus. Olv. „másoknak is.“

⁶⁵⁾ Nógató mód.

⁶⁶⁾ Szép példája a rögtön múltak eszközlötték élénkségnek, melyet oly szépen vezet be a gyorsaság eszméjét magában foglaló „tündöklük.“

⁶⁷⁾ Megint szép ellentéte a tartós cselekvényt jelelő „győsték“-nek — (a volna hozzátétele nem csökkenti ezt a jellemvonást, mit a *meg* elhagyása eszközöl és tüntet elé), — a gyors lefolyást és teljese-
dést festő „*meg-rontaték*“ rögtön múlttal. A következő példa, melyet commentar nélkül hagyok, ennek a szakasztott párja, de azzal a nevezetes különbséggel, hogy a berekesztő ige tartós múltban van, nem

49. l. „Ha Isten, bölcs Filosofusokat, ékesen szolló Órátorokat *választot* volna az Evangéliom hirdetésére; ha erős Fejedelmeket, gazdag fő embereket *rendelt* volna, kik példával és fenytékkal a kösséget utánok *szokták* vonni, vagy adományokkal és ígéretekkel hódoltatni: igen *meg-homályosodot* volna az Isteni hatalmasság, mely Hitünk terjesztésében *tündöklött*.“ (Mily esetlen, idétlen volna: „*tündöklék*“).

50. l. „De az egy-ügyü Halászok, a tudatlan parasztok, ilyen édesgető beszédekkel *tériték* a Világot Christushoz. Mert, noha ezek igen erőtlen fegyverek volnának az ember kezében: de az Isten karja, diadalmas erőt *adott* ezeknek, a természet szerint idegenítő édesgetéseknek“⁶⁸).

51. l. „Világi bölcseségnek fel-fuvalkoldtató hévségében el-hitték volt magokat; és Birodalmok hatalmasságát, az ő Istenek ajándékának ismervén, törrel, paissal *oltalmazták* ösöktől reájok szállott tévelygéseket. Mindazáltal, erő-hatalom-nélkül adomány- és világi ígélet-nélkül, fenyegetés- és Fejedelmek kételenítése-nélkül, az ilyen fene, dühös emberek keménységét, bölcsességét, hatalmasságát, a Keresztyéni szelidségnek, együgyűségnek, alázatosságnak igájába *fogák, meg-szelidíték*, minden fesletségből *kimosdaták*“⁶⁹).

55. l. „— Némelyek kinzása igen hosszú *volt*“⁷⁰). Mert az Ancira-béli Kelemen Püspök, társával egyetemben, huszonnyolcz esztendeig *kinoztatot*“⁷¹): és mint Niceforus írja, valamennyi kinokat *meg-kosztoltak*“⁷²) a több Mártirok, azokon egyedül mind *által ment*“⁷³): tüzet, vasat, követ, hevet, hideget, és oktalan vadakat, *meg-probáltak*“⁷⁴) rajta: és mikor minden kinokból *kifogytak*“⁷⁵) volna a hohérok, fejét *vevék*“⁷⁶).

55. l. „Eusebius *írja*, ama tizen-öt esztendő Gyermekekrül, Ponticusrül, és az ő nényérül Blandiná-rül; hogy minek-

akarván az író egyetlen egy gyors és befejezett cselekvényre szorítani az értelmet.

⁶⁸) A kijelelt első ige rögtön múltban van, az utolsó (mint szokást, ismétlést jelentő) tartós múlt.

⁶⁹) E szakaszban, az elébbivel ellenkezőleg, rögtön múltak váltják fel az első tartóst („oltalmazták“).

^{70—73}) Teljes múltak.

⁷⁶) Rögtön múlt.

utánna sok vereséggel *meg-szagattának*⁷⁷⁾, minek-utánna tüzes vas-székben *meg-perzseltetének*⁷⁸⁾, oly vigan *menének*⁷⁹⁾ halálra, mint-ha menyezőbe mennének.⁴

57. l. „Eusebius írja; hogy, midőn Sz. Policarpust Már-tiromságra *vitték*⁸⁰⁾, ilyen bátorító szózat *jött*⁸¹⁾ menyégből: Confortare, Polycarpe, et vir esto. És midőn őt tűzbe *vetették*⁸²⁾ volna, mint a három Ifiat a Babyloniai kemenczében *meg nem sérté*⁸³⁾ a tűz, őtet sem *bántá*⁸⁴⁾, hanem boltot *csinálu*⁸⁵⁾ néki, és abban mindenek láttára sérelem-nélkül *marada*⁸⁶⁾.

Ime egy falka példa, melyet a Kalauz elejéről csak *annyi* válogatással irtam ki, hogy a múltak tegyék a lehető legnagyobb számot. Láthatni belőlök, mily következetességgel s egyszersmind az értekezésem szövegében fejtegetett elvekkel egyezőleg használja Pázmány az igeidőket. A „*lát vala*“ formának semmi nyoma.

B. Káldi György „Predikatio“-iből.

Innapi Pr. I. 8. l. „Chodálatos serénység *volt*⁸⁷⁾ nyilván a máj Apostolokban: kik, halván Urunk hivatallyát, semmit nem *késtek*⁸⁸⁾, semmi mentséget nem *kerestek*⁸⁹⁾, hanem mindent elhagyván a mi akadékot *szereszhetett volna*⁹⁰⁾, *követték*⁹¹⁾ őtet; kitől még semmi chodát nem *láttak volt*⁹²⁾, se semmi igéretet nem *hallottak volt*⁹³⁾ az örök boldogság-beli jutalomról.⁴

U. o. — „Ezt, az embereknél szokássá vött hallogatást,

⁷⁷⁾—⁷⁹⁾ Rögtön múltak.

⁸⁰⁾ Tartós múlt. Az egyidejűséget a „midőn“ fejezi ki, Fogarasi szerint „*vivék*“ kelleue; Hunfalvy szerint „*vissik vala*.“ Gondolom Péter is tudta mit kaszál, tán még jobban mint Pál.

⁸¹⁾ Teljes múlt. *Jött le*, csak pleonasmus lett volna, az „*égből*“ mellett.

⁸²⁾ Teljes múlt; latinismussal (volna) elrontva.

⁸³⁾—⁸⁶⁾ Rögtön múltak.

⁸⁷⁾—⁸⁹⁾ Tartós múltak.

⁹⁰⁾ Feltételes tartós múlt.

⁹¹⁾ Tartós múlt.

⁹²⁾—⁹³⁾ Régen vagy előbb múlt.

meg-ismérvén magában Szent Ágoston; *meg-vallotta*⁹⁴⁾ az Isten előtt, és *meg-utálta*⁹⁵⁾, mondván: Nem *vala*⁹⁶⁾ a mit néked *felelnék*⁹⁷⁾, ki azt *mondod vala*⁹⁸⁾ nékem; *Kelly-fel a ki aluszol, és támadgy-fel a halálból, és meg-világosít téged a Kristus*: és midőn minden-felől *meg-mutatnád*⁹⁹⁾, hogy igazat mondasz, nem *vala a mit felelnék*¹⁰⁰⁾ meg-győzöttetvén az Igaságtól.“

U. o. 9. lap. „Egy feslett-életű embert, jó baráti arra *intettek*¹⁾, hogy penitentiát tartván, életét *meg-jobbítsa*²⁾: kiknek mindenkor azt *felelte*³⁾, hogy annak még elég ideje *vagyon*⁴⁾; hogy neki oly reménsége *vagyon*⁵⁾, hogy akár-mi későre-is három igével *meg-engeszteli*⁶⁾ az Istent és *üdvöziül*⁷⁾: t. i. ha azt mongya Dáviddal: Könyörülly rajtam Isten. De igen *meg-chalta*⁸⁾ a reménség: mert, mivelhogy akkor, mikor ideje *volt*⁹⁾, azt szíve szerint nem *mondotta*¹⁰⁾, egy hídon menvén, a hid *le-szakadott*¹¹⁾ alatta; és mind lovastól nyakra-főre menvén, *meg-rettent*¹²⁾ a véletlen eseten, és a három drága szép ige-helyett; más iszonyú három ígét *mondott*¹³⁾: Vi-

⁹⁴⁾—⁹⁵⁾ Teljes múlt.

⁹⁶⁾ Alig múlt.

⁹⁷⁾ Latinismus, *feleljek* helyett.

⁹⁸⁾ Kezdő múlt; mintegy viszonyos *aligmúlt*, a „nem vala mit felelnék“-re nézve.

⁹⁹⁾ Latinismus. A „midőn“ világosan mutatja az egyidejűséget; mégis rossz volna Fogarasival így tenni: „*megmutatád*.“ Tartós múlt helyét foglalja, és „*mutatád*“ vagy „*mutogattád*“ kellene magyarosan.

¹⁰⁰⁾ Latinismus, mint ⁹⁷⁾.

¹⁾ Tartós múlt; (ismételt cselekvény).

²⁾ Magyar nyelvérzéke feljül kapott Káldinak, s nem írta „*jobbítsa meg életét*“, latinosan.

³⁾ Tartós múlt; (ismételt cselekvény).

⁴⁾—⁵⁾ Ismét magyaros indicativus, a latin infinitivus helyett.

⁶⁾ Jövő idő.

⁷⁾ Jövő idő, ámbár határozója nincs; a „*conjunctio conjungit similia*“ szabály szerint.

⁸⁾ Teljes múlt.

⁹⁾—¹²⁾ Teljes múltak.

¹³⁾—¹³⁾ Teljes múlt, határozó szócskák nélkül, melyeket más körülmények pótolnak. Rőgtön múltak is lehetnének, s jó rendin keltenének is helyettök. A következő példában meglátjuk, hogy hasonló esetben éppen azokkal élt szerzőnk.

gyen-el mindent az Ördög; és úgy szakadott ¹⁴⁾ nyaka, és, a mit kívánt ¹⁵⁾, meg-nyerte ¹⁶⁾.

U. o. 25. lap. „Egy régi Historiás könyvben azt olvas suk ¹⁷⁾; hogy Normandia határában, egy Gazdag-embernek egyetlen-egy fia lévén, azt nagy kényére fel-tartotta ¹⁸⁾, és egy Nemes személlyel össze háziasította ¹⁹⁾; oly okkal ²⁰⁾, hogy minden jószágát a fia kezére eressze ²¹⁾, a fia pedig Szüléit holtig tisztességesen el-tartsa ²²⁾. Meg-lévén ²³⁾ a menyegző, az új házások egy-ideig szorgalmatos gondot viseltek ²⁴⁾ a vén emberekre, és nagy tisztességben tartották ²⁵⁾ őket: de idő-jár-tában, a nyughatatlan, kényes, és panaszolkodó menyé arra ínszollotta ²⁶⁾ a férjét, hogy a vén emberek házából ki-ad-gyon; azért, hogy, sem kedvöket nem találhatnák ²⁷⁾, sem magokat az ő erkölcsökhöz nem szabhatnák ²⁸⁾. Más házat keresvén azért a vén embernek, abba költöztették ²⁹⁾ őket; és távúl-létökkal úgy meg-hült ³⁰⁾ a hozzájuk-való szeretet-is, és gond-viseles, hogy minden-napi táplálások-is csak imígy-amúgy volt ³¹⁾; és midőn a kedve-tölt ifjú emberek tobzódtak ³²⁾, a szegény vén Szülék valóban koplaltak ³³⁾. Egy-kor az ifjú gazdák, magokhoz hasonló vendéget várván, jó kövér lúdat sítottak volt ³⁴⁾, melyet a szegény napa az ablakról meg-sajditván, meg-jelentette ³⁵⁾ az urának; és azon kér-

¹⁶⁾ Teljes múlt, in optima forma.

¹⁷⁾ Határtalan jelen.

¹⁸⁾—¹⁹⁾ Teljes múlt.

²⁰⁾ Ea ratione = oly feltétellel, rendelkezéssel vagy alkuval.

Latinismus.

²¹⁾—²²⁾ Legyőzött latinismus.

²³⁾ Íme! „meg” határozó a részesülőt is valódi múlttá teszi. Nuptiis factis. Sejtette-e valaha magyar vagy más nyelvész, hogy nekünk ily nemű műltrészesülönk is van? Alább van még egy példa reá: „megsajditván.”⁴

²⁴⁾—²⁶⁾ Tartós múltak.

²⁷⁾—²⁸⁾ Latinismus.

²⁹⁾ Teljes múlt — tartós formában. Tudjuk már a módját.

³⁰⁾ Teljes múlt.

³¹⁾ Tartós múlt (ismétlő).

³²⁾—³³⁾ Tartós múltak, in optima forma: csupaszon és accentussal rajtok.

³⁴⁾ Előbb múlt.

³⁵⁾ Szabályos teljes múlt.

te³⁶⁾, hogy *mennyen*³⁷⁾ a fiához vendégségre; és, noha nem volt hivatalos, *egyék*³⁷⁾ egyszer valami jó falatot. *Engedett*³⁸⁾ a vén ember a felesége tanácsának; és ragadván mankóját, *által kezdé ballagni*³⁹⁾ a fiához. De az ifiak, eszökbe vévén a vén ember jövetelét, és gondolván jövetelének okát, a lúdat hamar *el-ránták*⁴⁰⁾ a tüztől, és *el-rejték*⁴¹⁾: és a fia eleibe-menvén az Attyának rövid szóval *ki-beszéllé*⁴²⁾ a házából. Ki nagy bánattal haza mendegelvén, panaszolkodva *meg-beszéllé*⁴³⁾ feleségének, mint s hogy *járt*⁴⁴⁾ a fiával. Azonban a lúdat ismét a tűzhöz *tevék*⁴⁵⁾: chodálatos dolog! a mellyén egy iszonyú varas békát *látának*⁴⁶⁾: melyet a gazda midőn le akarna ütni⁴⁷⁾, az orczájára *ugrott*⁴⁸⁾; és olly erőssen hozzája *ragaszkodott*⁴⁹⁾, hogy semmi erővel, se mesterséggel onnét *el* nem *vonyhatták*⁵⁰⁾: és úgy az Attyához-való embertelenségnek jelét sok eszten-deig *kellett*⁵¹⁾ viselni; míg nem mind maga penitentzia tartásával, mind sok jámboroknak imádságával, az utálatos állat *el-enyészett*⁵²⁾.

U. o. 14. l. „Ezek azért a tudatlan Halászok, a bölch Filozofusokat *el-ámították*: az ékesen-szólló Orátorokat *meg-némitották*: a Gazdagokat szegényekké, a Hatalmasokat alázasosokká *tötték*; a hamis istenek tiszteletit e világból *ki-irtották*; és a Pogányokat az Evangéliomi igaz Hitnek igája-*alá hozták*: a Bálványokból szólló hamis isteneknek vagy inkább Ördögöknek nyelvököt *meg-kötötték*, és a Moyses törvényét is, mint árnyékot *elfogyatták*: noha egy-felől a Pogány Királyok és Chászárok *állottak* ellenek; más-felől pedig Fari-saeusok és Írástudók *üldözték* őket“⁵³⁾.

³⁶⁾ Acommodált teljes múlt.

³⁷⁾ Latinismus legyőzése.

³⁸⁾ Accomodált teljes múlt.

³⁹⁾ Itt lehetett volna használni: *ballag vala* (át a fiához).

^{40)–43)} Rögtön múlt: gyorsan lefolyt és bevégzett cselekvények.

⁴⁴⁾ Teljes múlt. Az értelemnél s accentus-vesztésnél fogva.

^{45)–46)} Rögtön múltak.

⁴⁷⁾ Latinismus.

^{48)–49)} Teljes múlt. Mint az iménti⁴⁴⁾-nél.

⁵⁰⁾ Teljes múlt.

⁵¹⁾ Tartós múlt.

⁵²⁾ Teljes múlt.

⁵³⁾ Igen tanuságos egy szakasz. Az igeidők, a két utolsón ki-

C. Káldi fordításából.

I. Moys. 1. — „1. Kezdetben *teremté* Isten a mennyet és a földet. 2. A föld pedig puszta és üres *vala*, és setétség *vala* a mélységnek színén és az Istennek *Lelke levej vala* (ferebatur) a vizek-fölött. 3. És *monda* az Isten : Légyen világosság. És *lön* világosság. 4. És látá Isten a világosságot hogy jó *volna* (esset) : és *el-választá* a világosságot a setétségtől. 5. És *nevezé* a világosságot Napnak, és a setétséget Éjnek : és *lön* estve és reggel egy nap. 6. *Monda* még is az Isten : Légyen erősség a vizek között : és válassza-el a vizeket a vizektől. 7. És erősséget *tsindla* az Isten, és *el-választá* a vizeket, melyek az erősség-alatt *valának*, azoktól, melyek az erősség-fölött *valának*. És úgy *lön*. 8. És *nevezé* az Isten az erősséget égnek : és *lön* estve és reggel, második nap. 9. *Monda* pedig az Isten : Gyüllyenek egybe a vizek, melyek az ég-alatt vannak, egy helyre : és tessék-ki a száraz. És úgy *lön*. 10. És *nevezé* az Isten a szárazt, Földnek : és a vizek gyülekezetit *nevezé* Ten-

vül, mind teljes múltak. A többiek szabályos alakban, a „*tölték*“ pedig értelménél fogva; mert „*valamivé tenni*“ okvetlenül bevégzett cselekvényt jelent. Mind e mellett az adatok halmozott sora az egész eladást elbeszélőivé teszi, s ezek a teljes múltak annál fogva *historicum tempusokká* válnak; mit megerősít még az, hogy a két utolsó ige már tisztán tartós vagy folytonos múlt formában jelenik meg. Német fordításban mindnyájokat imperfectumokká kellene tolmácsolni. Az elbeszélési használat az értelemre nézve is azt a módosítást okozta, hogy a bevégzett cselekvényeknek nem csak egyszeri, hanem ismételt történetét is kell képzelnünk, a mint ezt már értekezésem szövegében is megemlítettem.

Mindezeket annál szükségesebb *vala* megjegyezmem, hogy akadott tudós nyelvészünk, a ki az elbeszélésnek azt az árnyalatát nem fogván fel, az ál-praeфикек ismétlésével vélte eszközözendőnek, miszerint, p. o. Káldinak így kell *vala* írni : *el-elámitották, megmegnémitották, kikiirtották* stb. De nem csak szükségtelen, hanem még káros, azaz értelemferdítő is lenne, gyakorító fogások vagy képzők által akarni kifejezni az ismételt vagy szokásos cselekvény árnyalatát. (Elámitgatták, megnémitgatták, teszgették, irtogatták stb.). Mert ez a mód, mint az 5. §-ban kifejtettem, egyszersmind oly kicsinylő színezetet adna az eléadandó cselekvénynek, hogy minden méltósága elveszne vele.

gernek. És látá Isten hogy jó volna (esset). — 12. És hozá a föld zöldellő és mag-hozó füvet. — 16. És alkota Isten két nagy világosítót. — 17. És helyhezteté azokat az ég erősségében. — 21. És teremte Isten nagy Czet-halakat, és minden élő, és mozogható lelket, melyet hoztanak vala (produxerant) a vizek. — 22. És meg-áldá azokat. — 25. És alkota Isten földi oktalan állatokat. — 27. És teremté Isten az embert az ő ké-pére : az Istennek ké-pére teremté őtet, férfiuvá és asszony-állattá teremté őket.⁵⁴⁾ — 28. És meg-áldá az Isten őket és monda : Nevekedgyetek és sokasodgyatok stb.⁵⁴⁾.

1. Moys. 4. — „1. Ádám pedig meg-ismeré⁵⁵⁾ feleségét Hévát, ki méhében fogada⁵⁶⁾, és szülé⁵⁷⁾ Kaint, mondván : Embert nyertem⁵⁸⁾ Isten által. — 2. És ismét szülé⁵⁹⁾ Ábelt annak atyafiát. Ábel pedig juhok pásztora vala⁶⁰⁾, és Kain szántó-ember. — 3. Lön⁶¹⁾ pedig sok napok után, hogy Kain a föld gyümölcséből ajándékot vinne⁶²⁾ az Úrnak. — 4. Ábel is vün⁶³⁾ az ő nyájának első fajzásiból, és azok kövérségiből és tekinte⁶⁴⁾ az Úr Ábelre és az ő ajándékira. 5. Kainra pe-

⁵⁴⁾ Valamennyi praeteritum perfectum, mind önhangzós múlttal (*látá*) van fordítva e cikkben. Egy pár latin imperfectum, „lát vala“ formával. Ezeket parallelizáltam, amazokat, helykimelés végett, nem. Egy pár latinus conjunctivust is kijelentem. A kérdés már az, hogy miért van oly következetesen megtartva az önhangzós múlttal való tolmácsolása a p-perfectumoknak? A felelet a szövegben közlöttem elmélet szerint igen könnyű. A praeteritum perfectum a mi rögtön- és teljes múltunkat foglalván magába, a felelbbi cikkben, mint merő elbeszélésben, a rögtön múlt képét viseli, s azért van mindig ezzel a formával tolmácsolva. Nehezebb átlátni, miért tesz Káldi „vala“ formát az *erat* kifejezésére; holott a köz-beszédben a rögtön múlt forma egyik használatának, az aligmúltnak felel meg. „Epen most vala nálam egy ember stb.“ A zavart neveli az, hogy másutt a „fuit“ van „valá“-nak fordítva. Meg sem kísértem a magyarázatát. A botlásnak nincs törvénye.

⁵⁵⁾ — ⁵⁷⁾ Cognovit, concepit, peperit; mint rögtön múltak.

⁵⁸⁾ Possedi: mint teljes múlt. Tudósítólág és nem elbeszélőleg.

⁵⁹⁾ Peperit: rögtön múlt.

⁶⁰⁾ Feljebb már megemlítettem a következetlenséget.

⁶¹⁾ Factum est. Rögtön múlt.

⁶²⁾ Offerret. Latinismus.

⁶³⁾ Obtulit. Rögtön múlt. „Vive“ helyett.

⁶⁴⁾ Respexit. Rögtön múlt.

dig és az ő ajándékira nem *tekinte*⁶⁴⁾, és fölötte igen *meg-haragúék*⁶⁵⁾ Kain, és *meg-esék*⁶⁶⁾ az ő ortzája.

1. Moys. 17. — „24. Ábrahám kilenczven-kilencz esztendő *vala*⁶⁷⁾ mikor környül-*metélé*⁶⁸⁾ férfisága bőrének eleit. — 26. Azon⁶⁹⁾ nap *metéltetett*⁷⁰⁾ környül Ábrahám és Ismael a fia. — 27. És az ő házának minden férfiai, és az idegenek együtt környül-*metélkedtenek*⁷¹⁾.

1. Moys. 43. — „1. Azon-közben az éhség az egész földet fölötte igen *gyötri vala*⁷²⁾. — 2. És el-költvén⁷³⁾ az eledeleket, melyeket Egyiptusból *hoztak vala*⁷⁴⁾, *monda*⁷⁵⁾ Jákob az ő fiainak: Mennyetek vissza, és vegyetek nékünk egy kevés éleést. — 3. *Felele*⁷⁶⁾ Júdás: *Meg-mondotta*⁷⁷⁾ nékünk az a férfiú, erős esküvésnek bizonyításával, mondván⁷⁸⁾: Nem *láttyátok*⁷⁹⁾ ortzámat, ha a kissebbik östéteket *el-nem hozzá-tok*⁸⁰⁾ veletek. — 4. Ha azért *el-akarod*⁸¹⁾ ötet velünk *kül-*

⁶⁴⁾ Iratus est. Rögtön múlt.

⁶⁵⁾ Concidit. Rögtön múlt.

⁶⁷⁾ Erat. Tartós múlt; tehát rossz a „*vala*.”

⁶⁸⁾ Circumcidit. Rögtön múlt. Beszélés.

⁶⁹⁾ *Eadem die*. A közbeszéd is így használja.

⁷⁰⁾ Circumcisus est. Teljes múlt. Tudósítás.

⁷¹⁾ Circumcisi sunt. Teljes múlt. Tudósítás, mint az előbbi. Világos hát, hogy a praeteritum perfectum két jelentését igen jól megtudta különböztetni fordítónk.

⁷²⁾ Premebat. Tartós múlt, rossz formával a magyarban.

⁷³⁾ Consumptisque cibis. Ismét világos formája a participii praeteritumnak. „*Költvén*” magára a cselekvény folyamát és egyidejűségét jelentené.

⁷⁴⁾ Detulerant. Régen múlt.

⁷⁵⁾—⁷⁶⁾ Dixit; respondit. Rögtön múltak. Historica tempora.

⁷⁷⁾ Dixit. Teljes múlt. Tudósítás (relatio, Bericht). Nem historicum.

⁷⁸⁾ Dicens. Csupasz ige részesülője. Participii praesens.

⁷⁹⁾ Videbitis. Jövendő, rosszúl fejezve ki. Helyesben: „Meg nem látjátok.”

⁸⁰⁾ Adduxeritis. Magyarúl egyszerű jövendő, in optima forma. A latin conjunctivus szolgálai utánzására nem lelt formát fordítónk, s kénytelen-kelletlen magyaros maradt, Fogarasi daczára, a ki egy hasonló helyről ezt írja: „ma is így írna némely deákos ember: szerzettünk legyen.” Ny. Közl. I. 2. 170. l.

⁸¹⁾ Vis mittere. A latin, abból az elvből indulva, hogy a mit

deni; *el-megyünk*⁸²⁾ együtt, és *vészünk*⁸³⁾ néked szükségedre valókat. — 5. Ha pedig nem akarod *el-nem megyünk*⁸⁴⁾, mert, a mint gyakorta *mondottuk*⁸⁵⁾, az a⁸⁶⁾ férfiú idein *meg-tudósított*⁸⁷⁾ minket, mondván: stb. — 6. *Monda*⁸⁸⁾ nekik Izrael: Az én nyomorúságomra *tselekedtétek*⁸⁹⁾ azt, hogy *meg-jelentétek*⁹⁰⁾ néki, hogy más ötsétek is *vagyon*. — 7. Azok pedig *felelének*⁹¹⁾: *Meg-kérdezte*⁹²⁾ tőlünk rend-szerént az ember a mi nemzetségünket: és mi rendel *feleltünk*⁹³⁾ neki a-szerént a miről *kérdezkedett*⁹⁴⁾: nemde *tudhattuk-é*⁹⁵⁾, hogy azt *mondaná*⁹⁶⁾: Hozzátok-el veletek a ti ötséteket? ?

Általában oly következetességgel van tartva Káldinál a latin és magyar idő-formák közt felvett parallelismus, hogy a fordítás olvasója húsz eset közt tizenkilencszer el fogja találni a latin formát az eredeti megpillantása nélkül. Az eltérések okait legtöbbszörire a magyar nyelvérzék hatalma magyarázza ki. Lássuk a „lát valá“-t.

2. Moys. 1. — „12. És mennél inkább *nyomorgattyák vala*⁹⁷⁾ őket, annál inkább *sokasodnak* és *nevekednek va-*

még csak *akar* valaki, csak *jövöben* teljesedhetik, a *mittere-t* nem teszi *jövöben*, mint a mi önkint értődik. A magyar az *el-lel* világosan kifejezi, az „*akarod küldeni*“-t szorosán egy fogalommal kapcsolván.

⁸²⁾ *Ibimus*. Teljes jövendő.

⁸³⁾ *Ememus*. A megelőző két forma világosan jelelven a jövőt a mindjárt utánok következő igétől bátran elmaradhatott a „*meg*.“

⁸⁴⁾ *Non ibimus*. Jövő in optima forma.

⁸⁵⁾ *Diximus*. Teljes múlt. Referendo. A „*meg*“ elhagyta, az ismétlést jellemzi.

⁸⁶⁾ Nem „*azon*“ férfiú.

⁸⁷⁾ *Denunciavit*. Teljes múlt, illő alakban.

⁸⁸⁾ *Dixit*. Rögtön múlt, mint az elbeszélés folytatása.

⁸⁹⁾ *Fecistis*. Teljes múlt, értelménél s határozójánál fogva.

⁹⁰⁾ *Indicaretis*. Latinismus, „*megjelentettétek*“ helyett.

⁹¹⁾ *Responderunt*. Rögtön múlt.

⁹²⁾—⁹³⁾ *Interrogavit, respondimus*. Teljes múltak.

⁹⁴⁾ *Sciscitatus erat*. A magyar nem mindig él régen múlttal, a hol a latin.

⁹⁵⁾ *Poteramus scire*. Tartós múlt. Önkéntelen magyarismus.

⁹⁶⁾ *Dicturus esset*. Latinismus. Helyesen: „*azt fogja mondani*.“

⁹⁷⁾ *Opprimebant*. Kezdő múlt képében, tartós múlt, mint a következők is egész végig.

la⁹⁸⁾. — 13. És gyűlölik vala⁹⁹⁾ az Izrael fiait az Egyiptziusok, és sanyargatják vala¹⁰⁰⁾ tsúfolván őket. — 14. És keserűségre juttatták vala¹⁾ életeket a sár s téglá kemény munkáival, és minden szolgálattal, melylyel a föld munkáiban gyötrettetnek vala²⁾. — 2. Moys. 2. — „5. Imé pedig alá-mégyen vala³⁾ a Faraó leánya, hogy meg-mosodnék⁴⁾ a folyóvizben : és az ő szolgálói a viz-folyás partján járnak vala⁵⁾).

A következő cikket vesse össze az olvasó a Fogarasi közlötté darabbal (Ny. Közl. I. 2. 168. l.), és, jegyzéseimet az övéivel.

Ján. Ev. 1. — „1. Ezek után a Zsidók innep-napja vala⁶⁾, és fel-méne⁷⁾ Jésus Jerusalembé. — 2. Vagyon⁸⁾ pedig Jerusalemben egy Juh-mosogató tó, mely Zsidóul Bet-saidának neveztetik⁹⁾, melynek öt tornátza vala¹⁰⁾. — 3. Ezekben fekszik vala¹¹⁾ betegeknék nagy sokasága. — 4. Az úr Angyala pedig alá-száll vala¹²⁾ idő-szerűt a tóba : és meg-indittatik vala¹³⁾ a viz. És a ki első szállott vol-

⁹⁸⁾ Multiplicabantur, crescebant.

⁹⁹⁾ Oderant. Praesense e latin igének nem levén, plusquamperfectum viseli az imperfectum képét.

¹⁰⁰⁾ Affligebant.

¹⁾ Perducebant.

²⁾ Premebantur.

³⁾ Descendebat.

⁴⁾ Lavaretur. Latinismus. Helyesen : hogy megmosódjék.

⁵⁾ Gradiabantur. Mindezek helyett Káldi, ha a latin forma nem nyűgözi, ezeket írta volna : nyomorgatták, sokasodtak, nevedtek, gyűlölték, sanyargatták, juttatták, gyötrettettek, ment alá, jártak.

⁶⁾ Erat. Az „ezek után“-ra való vonatkozás a legkevésbé sem magyarázza (mint F. állítja) az imperfectum „vala“ fordítását. „Ezek után volt, vala, vagy lön egyformán helyes.“ De nem helyes ám a vala = erat ; mert minden mese így kezdődik : „Hol volt, hol nem volt, stb. volt egyszer egy király“ stb. Az „egyszer vala“ hallatlan a fonókban.

⁷⁾ Ascendit. Rögton múlt.

⁸⁾ Est. A tatrosi codex „valá“-ja csak vétség lehet.

⁹⁾ Cognominatur. Határtalan jelen.

¹⁰⁾ Habens. Káldi óta haladtunk a nyelvmívelésben (!) s ma már úgy fordítják : „öt tornáczczal bíró“ !!

¹¹⁾ Jacebat. Kezdő múlt, tartós múlt helyett. Szintügy, a két következő.

¹²⁾ Descendebat, és ¹³⁾ Movebatur.

na¹⁴⁾ alá a tóba a viz-indítás után, *meg-gyógyúl vala*¹⁵⁾ akármi betegségben *lött volna*¹⁶⁾ is.

28. Ne csodálljátok ezt, mert *el-jő*¹⁷⁾ az óra, melyben mindnyájan, a kik a koporsókban *vannak*¹⁸⁾, *meg-hallják*¹⁹⁾ az Isten Fia szavát. — 29. És *elő-jönek*²⁰⁾ a kik jókat *cselekedtek*²¹⁾, az életnek fel-támadására: a kik pedig gonoszokat *cselekedtek*²²⁾, az itéletnek fel-támadására. — — 33. Ti Jánoshoz *küldöttetek*²³⁾, és bizonytságot *tött*²⁴⁾ az igazságról. — 36. azon²⁵⁾ cselekedetek, melyeket én *cselekeszem*²⁶⁾, bizonytsá-

¹⁴⁾ Descendisset. Még latinul is hibás forma, mely a görög részesülőt akarja tolmácsolni. A magyar szolgailag utánozza, valamint a „primus“-t is.

¹⁵⁾ Sanus fiebat. Ismétlő múlt az eredetiben; magyarban pedig a szokott rossz fordítás. Fogarasi „függő mondatot“ keres benne, s csudálkozik, hogy nem *önhangzós* múlttal („gyógyula“) van fordítva. Szeretném, ha felvilágosítna: 1) mit ért ő a „függő mondaton“? 2) mi köze a függő- vagy nem függőségnek az *önhangzós* vagy más múlttal? 3) hol és mikor „szokott“ a latin imperfectum a régi magyar fordításokban *önhangzós* múlttal tolmácsolódni.

¹⁶⁾ Detinebatur. Bátorinál és Káldinál miért „volna“? nem tudom.

¹⁷⁾ A tatrosi codex írója és Batori a Vulgata „venit“-jét, — mely *jövő* helyett szolgáló *jelen*, a görög *ἐρχεται* példájára, — praesens helyett praeteritum perfectumnak magyarázták, s úgy lett a hibás: „*jött*.“ Káldi igazi magyar jövőt ír: „*el-jő*.“

¹⁸⁾ Határtalan jelen.

¹⁹⁾—²⁰⁾ Audient, procedent. Formális jövő idők.

²¹⁾—²²⁾ Fecerunt, egerunt. Teljes múltak: tudósítólág és nem elbeszélőleg. És épen így a következő

²³⁾ Misistis, és ²⁴⁾ Perhibuit. Azért, hogy a Fogarasi idézte két régiebb fordító, hibásan, „historicum tempus“ értelmében vette, — minek a görög eredeti is ellene mond, — nem volt érdemes egy rossz theoriát állítani. Nyoma sincs az egész Részben, hogy a Keresztelő Jánoshoz való küldés az „imént“ történt volna. *Küldöttetek* és *tött*, értelmöknél, constructiójoknál, s a körülményeknél fogva valódi teljes múltak, és mássalhangzós múltaknak kellett lenniök, valamint hogy azok is Káldinál.

²⁵⁾ Ipsa (opera). Azon, soha sem egyszerűt pronomen demonstrativum.

²⁶⁾ Facio; határtalan jelen.

got *tésznek*²⁷⁾ felőlem, hogy²⁸⁾ az Atya *küldött*²⁹⁾ engem : — 37. És a ki engem *küldött*³⁰⁾ az Atya, ő *tött*³¹⁾ biznyságot felőlem : az ő szavát sem *hallottatok*³²⁾ soha, sem ábrázatját nem *láttatok*³³⁾. — 38. És az ő igéje nem *marad-meg*³⁴⁾ bennetek : mert a kit ő *küldött*³⁵⁾, annak ti nem hisztek³⁶⁾. — — 42. De *meg-ismértelek*³⁷⁾ titeket, hogy nincs³⁸⁾ Istenszeretet bennetek. — 43. Én az én Atyám nevében *jöttem*³⁹⁾, és bé nem *vésztek*⁴⁰⁾ engem. . . .“

D. Fogarasi idézte eredeti példák.

Minden elmélet próbaköve az alkalmazás. Ha a tények nagy többsége természetesen, mintegy belőle folyini látszik, és így legnagyobb részök szabályosnak tűnik fel; ha továbbá az eltérést, rendetlenséget mutató kisebb résznél az anomaliák okait, a zavaró körülményeket fel bírja fedezni elméletünk: mind addig érvényes lesz, míg egy más áll elé, mely tökélyesben, bővebb mértékben teljesíti ama kívánalmakat. Lássuk már a felveendő és megvitatandó példákra nézve, melyikünk elégíti ki az elmélet igényeit: én-e vagy Fogarasi?

I. A „Sajó Sz. Péteriek végzésében (Ny. Közl. I. 2. 170. l.) négy *teljes múlt*: „*szerzettünk*“, „*meglátogatott*“, „*volt*“ és „*adtuk*“, fordul elé. Tudós bajtársam ezeket „elbeszélési idők“-nek mondja. Ha azt érti alatta, a mit mi mások, t. i. történet elbeszélését, úgy az idézett igék *historicum tempus*-ok képét viselnék, mi nyilvános képtelenség, mert nagyobb ellentét nem lehet, mint *végzés* és *mesélés*. — Az idézett cikkben *jelenek*-nek és *jövők*-nek szabályszerű példáit is látjuk.

II. A Kevy Péter levelében (i. h. 171. l.) is, a kijelelt múltak, mind *teljes múltak*; nem elbeszélő, hanem *tudósító* ér-

²⁷⁾ Perhibent; ugyanaz.

²⁸⁾ Quia. A két régiebb fordító gondatlanul „*mert*“-nek fordította. Mennyi hanyagság és ügyetlenség csak abban a kis mutatványban is, a melyet Fogarasi idézett és commentált. Hogy lehessen okoskodást építeni reá?

²⁹⁾—³³⁾ Teljes múltak, latinúl és magyarúl.

³⁴⁾—⁴⁰⁾ Határtalan jelenek és teljes múltak egyenként változtatva.

telmüek. Fog. azzal commentálja, hogy „mássalhangzós múltak.“ Könnyű magyarázat: hiszen csak a vak nem látja, hogy azok. Az sem elég, hogy: (Ny. K. I. 1. 104. l.) „a mássalhangzós múltnak a latinban általán perfectum felel meg“; mert — mellőzve azt, hogy az a megfelelés sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem áll, — a commentatornak az idő-forma helyes vagy helytelen használatát kell vala kimutatni, mit nem dönt el az, hogy minő latin formára szabta netalántán igéjét a magyar író. Épen úgy nem magyaráz semmit a Fogarasi emlegette „függő“ és „független mondat“, mert ezeknek a magyar múltakhoz semmi szabatos viszonyuk nincs. Sőt én azt sem tudom kivenni, mit ért nevezett tudósunk egyikök vagy másikok alatt. A dolog úgy áll, hogy a kérdéses cikkkben a kijelelt hat mássalhangzós múlt, mint elein irám, valódi *teljes múlt*; még pedig három közülök (*meghadták, elfeletkezőth, föl-küldtem*) szabatos alakukban, a más három (estek, végezhetőtt, küldtem) értelmöknél és a contextusnál fogva.

A III. és IV. számú levelekben ismét teljes múltakat látunk, az elébb mondott okokból.

V. „*Rabolának*“, aligmúlt; ha tetszik: rögtön múlt; de semmikép sem tartós múlt, mint F. állítja. *Halljuk, . . .* hogy *vittek volna*. Az első tiszta jelen, és épen nem: „mint múlt“; legfeljebb határtalan jelen. A másodikat helyesen magyarázza F. „kétkedőleg“ írt [teljes] múltnak. A legtisztább magyarismus. „Jött“, nem „beállott“, hanem bevégzett cselekvényt jelező, és így teljes múlt. A többi is mind teljes múlt; ketteje a „kétkedő“ *volná*-val.

VI. A Nagy István levelében majd mind teljes múltak. „*Jöve*“ és „*beszélé*“ a legtermészetesb *alig múltak!* Nem tudom, miért bámulja Fogarasi, hogy a régi „levélíró ismeri az őnhangzós múltat“, melyet, kivált aligmúlt használatában, az egész magyar nép ismer és alkalmaz széltiben ⁴¹⁾. Nem vélem szükségesnek tovább folytatni a Fogarasi gyűjtötte példák vitatását. A mint eddig-elé különböztek magyarázataink, úgy különböznek az ezutániakra nézve is. Lássunk újakat.

⁴¹⁾ Quandoque bonus — „Esszegben vették volt“: tán „összegben“? kérdi zárjel közt Fogarasi. Nem biz' a', hanem: „eszekben vették“ (észrevették) volt.

E. Mindszenti Gábor Naplójából. ⁴²⁾

8. l. — „János Király urunk ő felsége ámbár nyavalyás lenne ⁴³⁾ már, de *kihallgatta* ⁴⁴⁾ végig az templomban az szent misét; *történt vala* ⁴⁵⁾ akkor ily dolog pedig, hogy midőn az pap, budai prépost uram *elvégezné* ⁴⁶⁾ szent áldozatját, és király urunk ő felsége már ki *akarna* ⁴⁷⁾ indulni maga is az templomból, a gyertyák csak egyszerre magoktól *kialuvának* ⁴⁸⁾ a nélkül, hogy valami szél *fútt volna* ⁴⁹⁾, vagy pedig valaki hozzá *járult volna* ⁵⁰⁾; ezt magam is *láttam* ⁵¹⁾ — nagy csuda dolgot, de mű kegyelmes urunk ő felsége nem *láthatta* ⁵²⁾, miért hogy ⁵³⁾ már az ajtó felé *fordult valu*; nem is *mondottuk* ⁵⁴⁾ neki soha ez dolgot, mert már erősen *elbúsult vala* ⁵⁵⁾ az erdélyi hírek miatt, és nyavalyás is *vala* ⁵⁶⁾ már, mert akkor is szinte *szédülve mene ki* ⁵⁷⁾; mű is nem kevésbé *meghá-*

⁴²⁾ Kemény és Kovács. Erdélyorsz. Történetára. I. 7. s köv. lap.

⁴³⁾ Latinismus, még a vastagjából; teljes múlt helyett.

⁴⁴⁾ Teljes múlt.

⁴⁵⁾ Elébb múlt. T. i. csaknem össze-esőleg, vagy alig elébb, mint a *misc végzése*.

⁴⁶⁾—⁴⁷⁾ Íme a kipótolhatlan kára az idegen formák behozatalának, s még érzékenyebb, a nemzetiekkel való összezavarásának. „Elvégezné“ lehet latinismus, lehet magyarismus. Az első esetben azt tenné, hogy: *elvégezte*; a másodikban, hogy *bevégző félben volt*: il al-lait finir; vagy il étaít sur le point de finir. Most már nem lehet tudni, melyik az igazi értelem. Igen, de mi a beszéd célja? Az, hogy ne értsük egymást?

⁴⁸⁾ Rögtön múlt.

⁴⁹⁾—⁵⁰⁾ Az „a nélkül“-ös constructio idegenszerűségét állítám feljebb; és most ily régi emlékből látva, s latinismusnak nem tulajdoníthatva, még sem vonom vissza a szavamat.

⁵¹⁾ Teljes múlt; tartós múlt alakjában, de nem elbeszélő, hanem csak bizonyító.

⁵²⁾ Teljes múlt; mint az elébbi ⁵¹⁾.

⁵³⁾ Ezt a kifejezést: „miért hogy“, még csak Heltainál lelem, és egy előre csak észbe-vételét kérem.

⁵⁴⁾ Teljes múlt; mint az ⁵¹⁾ és ⁵²⁾.

⁵⁵⁾ Elébb múlt. „Vala“ segéddel, mintegy oly viszonyban van az elbeszélő múltakhoz, mint az *aligmúlt* a jelenhez.

⁵⁶⁾ Erat.

⁵⁷⁾ Rögtön múlt.

*borodánk*⁵⁸⁾ ez nagy csuda dolgon; *hallám is vala*⁵⁹⁾ hátam megett mondani : bizony vége nekünk. De a sok nép szemceit az oltárra függesztvén, nem *látja vala*⁶⁰⁾ az oltáron történt csudát, mert *szeretik vala*⁶¹⁾ nagyok, kicsinyek mind az királyt, urunk ő felségét, és *sajnálják vala*⁶²⁾ nyavalyás voltát.

Ezeknek utána haza *menyünk vala*⁶³⁾ az királylyal ő felségével, és *egybegyülének*⁶⁴⁾ az urak az királyi palotában; *lön*⁶⁵⁾ akkor hosszas tanácskozás az dolgok felől; stb.⁶⁶⁾

F. Gálfi János önéletrajzából.⁶⁷⁾

78. l. — „Az én erkölcsömet és tudományomat *megkedvellté*⁶⁸⁾ — — Csáki Mihály, kinek udvarában *laktam*⁶⁹⁾; *kedves volt*⁷⁰⁾ nála szolgálatom.“

„János király természet szerint való fejedelmünk mikor ez világból *kimúlt volna*⁷¹⁾ ki az magyar nemzetnek nagy kár *lön*⁷²⁾ : mert jó és dicséretes fejedelmők *vala*⁷³⁾, igazságban és törvény szerint való dolgokban *gyönyörködik vala*⁷⁴⁾ *hadakozik vala*⁷⁵⁾, abban mindenkor szerencsés *volt*⁷⁶⁾; sok jámborokat más országból *béhoz vala*⁷⁷⁾; valakinek vitézsé-

⁵⁸⁾ Rögtön múlt. Ezt is meg kell jegyezni.

⁵⁹⁾ Erről a formáról későbbben fogok értekezni.

^{60)–62)} A latin imperfectum stereotyp fordításai.

⁶³⁾ A mi az elébbi, de egészen helytelenül használva. A latin sem tenne ide imperfectumot.

^{64)–65)} Rögtön múltak.

⁶⁶⁾ E cikket eredeti gyanánt közlém. De *magyar* eredetűnek nem tartom. Mindszenti Gábor magyaros neve daczára német vagy szász ember lehetett és magyar nyelve tanult nyelv. A „miért hogy“, az igeidők tévovázó használata, a „nem *kevésse megháborodánk*“, a feljebbi „a nélkül hogy“ stb., mind kétségessé teszik nemzetiségét.

⁶⁷⁾ Kem. és Kov. I. 77. s köv. lap.

⁶⁸⁾ Rögtön múlt.

⁶⁹⁾ Tartós múlt.

⁷⁰⁾ Tartós múlt.

⁷¹⁾ Latinismus. Ezeket s ilyeket az akkori eredeti írók a fordítóktól épen úgy elsajátították, mint a mostaniak a németes „*láta*“ formát.

⁷²⁾ Rögtön múlt.

⁷³⁾ „Volt“ helyett.

^{74)–75)} és ⁷⁶⁾ Latin imperfectumok stereotyp magyarítása.

gét, jó hírét nevét *hallja vala*, azokat *akarja vala*⁷⁸⁾, hogy mind országában legyenek; jó lovakban és katona szerszámokban *gyönyörködik vala*⁷⁹⁾; jámbor tanácsinak tanácsán *jár vala*⁸⁰⁾; az eszes embereknek becsületek *vala* nála; — ennek az természet szerint való fejedelemnek kimulása után, *küldé*⁸¹⁾ hozzám az én kegyelmes uram, Báthori Kristóf — az én meghitt barátomat, Kendi Ferenczet, és *kérete*⁸²⁾ engemet sok ígéretivel, hogy *lennék*⁸³⁾ ő nagysága szolgája és híve. Sok szerencsék előttem állván⁸⁴⁾, *elhagyám*⁸⁵⁾, és *adám*⁸⁶⁾ az én k. uram Báthori Kristóf szolgálatára magamat; kinek az én vékony erőm szerint igaz híve és jó szolgája *voltam*⁸⁷⁾.

G. Hagymási Kristóf leveléből. (1571.)⁸⁸⁾

108. l. — „*Lön*⁸⁹⁾ is nagy zúdulás az gyűlésnek első napján, mely késő délestig *tartott*⁹⁰⁾; jelen *valának*⁹¹⁾: Báthori István, más Báthori István és Váradról Báthori Kristóf uramék, de csendesen *ülének*⁹²⁾. — Künn az thordai hadaknál *valának*⁹³⁾ Orbai Miklós uram nagy öreg practicus és Baládfi Gergely uram az székely lovagokkal; szász uraim még

Ennyiben tökélyes igaza van Hunfalvynak. Erre is illik a 71)-nél tett jegyzésem.

⁷⁸⁾ Tartós múlt; mint szokásos, ismételt cselekvényt jelelő.

^{79)–80)} Pseudo-tartós múltak, a fordítások mintájára. Nem deákos ember így írta volna: *hozott, hallotta, akarta, gyönyörködött, járt*.

^{81)–82)} Rögtön múltak, mint egyszeri és pillanatnyi cselekvényekhez illők.

⁸³⁾ Latinismus.

⁸⁴⁾ Határozó nélküli részesülő, mint folytonos és egyidejű cselekvény jelelője.

^{85)–86)} Rögtön múltak.

⁸⁷⁾ Teljes múlt.

⁸⁸⁾ Kov. és Kem. 106. s köv. lap.

⁸⁹⁾ Rögtön múlt.

⁹⁰⁾ Tartós múlt. Bezzeg nem: „tart vala.“

⁹¹⁾ Rögtön múlt; az elbeszélés élénkségét eszközli. Különbösen „voltak“ is lehetett volna; de az író csak a „felzúdulás“ pillanatára akarja korlátozni a képzelődést; azért él a következőkben is rögtön múltakkal.

^{92)–93)} Rögtön múltak; az előbbi jegyzésben érintett okból.

szólani sem *mertek*⁹⁴⁾, kikben sok reménységünk *vala*⁹⁵⁾, mert legtöbb hívséget *tapasztaltunk*⁹⁶⁾ benne az római császár ő felségéhez, — beszélvén már annak előtte Miles urammal az szebeni polgármester urammal és másokkal; de nagy lévén a zúdulás és künn benn a mozdulás, alig *hallja vala*⁹⁷⁾ az ember önnön maga szóját. *Voltanak*⁹⁸⁾ Békes Gáspár emberei is, kit *tapasztaltunk*⁹⁹⁾ magunk is, de nem *mertek*¹⁰⁰⁾ nyilván szólani. Véget *vete*¹⁾ ez zavarnak Csáki uram; *béjön*²⁾ az gyűlés közibe az testamentummal, és az hatalmas császár levelével, melyet az megholt király fia életében még³⁾ *írt vala*⁴⁾, parancsolván és megengedvén az szabad választást; mely utolsóknak nyers szóval való felolvastatását praetendálván az gyűlés, csend *leve*⁵⁾; mindenek szeme az Báthori uramokra *veté*⁶⁾ magokat, miért hogy csendesen *ültenek*⁷⁾ az öreg ajtó felé. Ezeknek utána késő lévén már az idő, nagy sebbel lobbal kiki haza *mene*⁸⁾. Más nap jó hajnalban egybe *gyülnének*⁹⁾ az gyűlésben és alig *valának*¹⁰⁾ együtt: ime minden további vita és szó nélkül *kikiállták*¹¹⁾ Báthori István uramot . . . vajdának¹²⁾; de Csáki uramot ez nap nem *láthattuk*¹³⁾. Báthori István uram pedig fonogató szóval¹⁴⁾ *megköszöné*¹⁵⁾ választá-

94) Tartós múlt. T. i. az egész gyűlés folyama alatt.

95) Kezdő múlt.

96) Tartós múlt.

97) Kezdő múlt.

98)—100) Tartós múltak.

1) Rögtön múlt. Gyors és bevégzett cselekvény.

2) *Jelen*, mint *múlt*. Minden nyelvben ismeretes jelenség.

3) A „még“, az „életében“-hez tartozik, mintha így volna: „életében még, írt vala.“ Pongyolaság, melyen nem lehet csudálkozni levélben; de ezélunkra még becses is, mert a nyelvérzék szabadabban nyilatkozhatik benne.

4) Előbb múlt.

5)—8) Rögtön múltak.

7) Tartós múlt, mint a 94)-nél.

8) Szembeszökőleg jellemzett rögtön múlt.

9)—11) Rögtön múltak.

12) Nem: „vajdáál“, mint most ferdítik.

13) Tartós múlt.

14) Mit wohlgesponnener Rede.

15) Rögtön múlt.

sát ¹⁶⁾ az gyűlésnek, és tüstént *oda hagyá* ¹⁷⁾ az gyűlést az ez országbeli régi szokás szerént. — Látván mű is ez dolgok ez késő állását, *oda hagyjuk vala* ¹⁸⁾ az gyűlést; magához is *hívata* ¹⁹⁾ bennünket Báthori uram, sok nyájas szókkal fogadván, és *megcsendesíté* ²⁰⁾ megháborodott elménket; mondja: „Tüstént *írunk* ²¹⁾ római császár urunk ö felségének; stb.

Még egy néhány sor, toldalék gyanánt, *Földvári István* leveléből, (Kem. és Kov. 121. s köv. lap.), melyben *jövő*, és *teljes múlt* idők szép példáit leljük; a minthogy kell is, ügyesbajos és nem elbeszélő levélben, midőn nem történet elbeszélése a cél.

126. l. — „és ha ellene még tovább is *pergálni fog*, ö felsége az ö fejedelmi méltóságát *megakarja* oltalmazni, kit vajda *meg fog* igen *üsmérni*. Harinai urannak és egyebeknek“ (másoknak) „is az nova donatit *megadta* ö felsége; az Berendi György jóvainak is, a mi nevekkal *kivántatott*. — A statutoriát Nagyságodnak Fogaras dolgában *megszerzettem*, kit a confirmatio levéllel — — *megküldöm* Nagyságodnak akkor, mikor az váltsága *me glészen*.“

H. Cserei Mihály Historiájából.

16. has. — „De midőn a fejedelem a munkához és directióhoz nem szokván, és a mellette való nagy uraktól megijjedvén, minden igazgatást azoknak kezére *bízott*: könnyű dolog *volt* minden istentelen gonosztságot a fejedelem neve alatt véghezvinni. Midőn a fejedelem asszony maga *akart* mind urának mind a többinek parancsolni, . . . nem *lehetett* különben, hanem az erdélyi igaz ős haza fiait *kellott* büzbe keverni stb.“ ²²⁾.

¹⁶⁾ Ismét, nem: „választatását.“

¹⁷⁾ Rögtön múlt.

¹⁸⁾ Kezdő múlt. Világos, hogy folytonos cselekvényt nem jelölhet.

¹⁹⁾—²⁰⁾ Rögtön múltak.

²¹⁾ Jövő idő. A „tüstént“ bélyegzi azzá.

²²⁾ E szakaszban alakjokra nézve *tartós* múltak vannak; de értelmökből s az egész elcádás didactico-reflexiv természetéből itélve,

18. has. — (I. Lajos királynak) „*máradának* két leányi, Mária és Adjuga. Adjuga *mene* férjhez, a litvániai herceghez Jagellohoz, ki is pogány lévén, ugyanakkor a keresztény hitre térvén, lengyel királyságra *koronáztaték*. Mária Zsigmondnak a brandeburgumi hercegnek, ki annakutánna római császár is *lön*, feleségül *adaték*, és jure uxorio magyarországi királyságra *béhozaték*, hat esztendeig éle az urával, *meghala* magtalanul. Itt *véték* el elsőben a magyar urak az utat, mert a királyságnak egyencsen s igazán szállani *kell vala* Adjugára, a Mária nényjére; de Zsigmond addig *hizelkedék* a magyar urak körül, addig *ajándékozá* őket, a szegény Adjugát *kicsindádk* a királyságból; és vér ellen idegenre *transferálák* bolond tanácsból a magyarországi koronát. Zsigmond király másodsor *megházasodék*, a czilliai gróf leányát Borbárát vevén feleségül; attól *lön* egy leánya, kit Albertnek az austriai hercegnek *ada* feleségül. Meghalván Zsigmond, Albert *választaték* magyar királyságra, ki is két esztendeig alig *uralkodhaték*, feleségét terhében hagyván, *meghala*.“²³⁾

117. köv. has. — „A mig *élt*²⁴⁾ Bethlen Gergely, sem az atyámat, sem engemet nem *nézhető*²⁵⁾ jó szemmel; és noha mikor az atyám rabbá *esett*²⁶⁾, sokat *suplicáltunk*²⁷⁾ az anyámmal együtt, sőt egy aljában szőtt igen szép szoknyának való matériát, melyet száznyolczvan forinton *vett volt*²⁸⁾ az atyám,

teljes múltak. Annál inkább azok, mivelhogy accentus egyikökre sem esik.

²³⁾ Íme rögtön múlt, mint historicum tempus, quantum satis. Ha akadunk köztök olyanokra, a melyeket a cselekvény gyors lefolytával bajos megegyeztetni, sőt a melyek egyszeri cselekvény helyett, szokásost, ismételtet jelentenek, ne ütközzünk meg rajta. Részint azért ne, hogy mint értekezésem szövegében már megírtam, az elbeszélés élénksége ragadja a többiekkel, helyesen használtakkal ezeket is. Részint mivel Csereinek (s még korábbi krónikásainknak is) bizonyos elve látszik lenni, melyeket mindjárt alább eléadok.

²⁴⁾ Tartós múlt, teljes múlt használatban.

²⁵⁾ Ismételt, de egyszeri esetében gyors és pillanatnyi cselekvényt akarván jelezni, rögtön múlttal él.

²⁶⁾—²⁷⁾ Teljes múltak.

²⁸⁾ Előbb múlt. A cselekvény az előtt valamikor, határozatlan időben történvén: „*volt*.“

azonkívül száz grécki tallért *adtunk vala* ²⁹⁾ neki ajándékban az atyám szabadulásáért, soha még választ sem *adott* ³⁰⁾ supplicationkra, az ajándékot hamis lélekkel *elvette* ³¹⁾ nem hogy *szolgált volna* ³²⁾, még *ártott* ³³⁾ valamint tőle *lehetett* ³⁴⁾. Számát bizony nem *tudom* ³⁵⁾, mennyiszer *mentünk* ³⁶⁾ az anyámmal Fogarasban, Fejérvárra, Radnothra, Görgényben, gyülesekről gyűlésre, nagy fáradsággal, télben, nyárbán, esőben, hidegben, sárban; még szállást is nehezen *találtunk* ³⁷⁾ a városok végén messze. Csak kiseded levén, olyan messzűnően gyalog úgy *jártam* ³⁸⁾, az urakat *supplicáltam* ³⁹⁾; senki közülük oly becsülettel nem *látott* ⁴⁰⁾ s nem *szólt* ⁴¹⁾ mint Bethlen Farkas; mert gyakran estve menvén a szállására, mikor későn *jöttek le* ⁴²⁾ udvartól, csak egyedül magamra, a maga inasával lámpással *kisértetett le* ⁴³⁾ a szállásunkra. Bánffi György is becsülettel *fogadott* ⁴⁴⁾ s *megparancsolta* ⁴⁵⁾ inasainak, mikor oda megyek, *bébecsássanak*, s az anyám supplicatióját *bé is vitte* ⁴⁶⁾ a fejedelemnek. De mind haszontalan *volt* ⁴⁷⁾. A fejedelem előtt is Fejérvárt, mikor a templomból *kijött* ⁴⁸⁾, térdre

²⁹⁾ Előbb múlt ez is, de cselekvénye a többiek előtt *kevés*szel, tehát határozottabb időbeli levén: „*vala*.”

³⁰⁾—³¹⁾ Teljes múltak.

³²⁾ Feltett, de meg nem történt cselekvény.

³³⁾—³⁴⁾ Teljes múltak.

³⁵⁾ Jelen.

³⁶⁾—³⁷⁾ Teljes múltak.

³⁸⁾—³⁹⁾ Mind teljes múltak. És miért? holott az előadásnak elbeszélési képe van. Csak látszik, mert közelebről tekintve, nem folytonos és egymás után rendében következő események sorát látjuk benne, hanem egyszer és másszor is, előbb, hátrább és közben történt tények halmazát. Ennélfogva nem *elbeszélés* (Erzählung), szoros értelemben véve, hanem csak *tudósítás* (Bericht). No már, Cserei törtériját figyelmesen olvasva, arra a gondolatra kell jönnünk, hogy a múlt idők használatában e volt az elve: *elbeszélésben önhangzós, tudósításban mássalhangzós múlt*. Hasonló, vagy inkább azon elvet olvassuk ki Pető G. krónikájából is. Ezekkel s más számtalanokkal szembe, mikép állíthatja Fogarasi, hogy „a mássalhangzós múlt alak általános és egyszerűsmind *főelbeszélési* múltat jelent a magyarban”, megfoghatatlan. — Megjegyzem még, hogy az említett írónál a *gyors* és *tartós*, megint a *folyamában levő* és a *bevégezett* cselekvény megkülönböztetése, csak mint mellőzhetlen ösztön következése tűnik elé; mint öntudatos

estem ⁴⁹⁾, úgy *adtam bé* ⁵⁰⁾ a supplicatiót, még sem *lőn* ⁵¹⁾ semmi haszna Teleki Mihály miatt. Mig utoljára megengesztelőd-
vén ⁵²⁾, maga *intimáltatá* ⁵³⁾ az atyámnak Hegyesi András ál-
tal, hogy akár egy úri paripát *hozassunk* ⁵⁴⁾ számára Moldu-
vából, akár száz tallért *adjunk* ⁵⁵⁾, az atyám *megszabadul* ⁵⁶⁾.
A paripát *megvevők* ⁵⁷⁾, hát béna *volt* ⁵⁸⁾, *visszaküldé* ⁵⁹⁾, a tal-
lérokat *elvevé* ⁶⁰⁾. Nem sokára azután az atyámat *elbo-
csáták* ⁶¹⁾; én *menék* ⁶²⁾ Szebenben ⁶³⁾, ott *szerzém ki* ⁶⁴⁾ a com-
missiót, Szebenből Görgényben *menék* ⁶⁵⁾, ott az atyámat *ki-
vágák* ⁶⁶⁾ a vasból, s együtt *menénk* ⁶⁷⁾ Szebenben, ott *subscri-
bálá* ⁶⁸⁾ reversalisát, s úgy *jövének* ⁶⁹⁾ haza Ajtára ⁷⁰⁾.

I. Mikes Kelemen leveleiből.

103. l. — „Solon, a hét böltsek közül való, a Cresus ud-
varába *menvén* ⁷¹⁾ Cresus nagy becsülettel *fogadá* ⁷²⁾, és meg-
mutatá ⁷³⁾ neki a kintsét, és *mondá* ⁷⁴⁾ neki a Király: „Látod é,
mitsoda gazdag, és boldog vagyok? de a Philosophustól semmi
dicséretet nem *veve* ⁷⁵⁾, a melly nehezen *esék* ⁷⁶⁾ a Királynak.

elvet nem lehet nálok feltennünk. Minden esetre a feljebb mondott-
nak a rovására soha sem engedik érvényre jutni.

⁵¹⁾ Itt folytonos és következetes elbeszélésre *menvén* át, a rögtön múltat kezdi használni s megtartja a szakasz végéig.

⁵²⁾ „Meg“ a részesülöben, mint bevégzett cselekvény jelelője.

⁵³⁾ A pesti kiadásban, mely a calami lapsusokat sehol sem merte kijavítani, részesülöben van, mi egészen hibás és értelmetlen.

⁵⁴⁾—⁵⁶⁾ Történt dolgok eladásában akár *kéntető*, akár *jövő* forma csak az, a mi lenne, ha jelenben és jelenről beszélne a szóló vagy író. A mely nyelvnek igazi „foglalója“ van, ezzel él hasonló esetben.

⁵⁷⁾—⁶²⁾ Rögton múltak, az ⁵⁸⁾-al jeletet kivéve.

⁶³⁾ *Ban* és *ba* között nincs latinus különbség.

⁶⁴⁾—⁶⁹⁾ Rögton múltak.

⁷⁰⁾ Íme egy eredeti íróból csak benyitásra válogatott darabok sorában, minden kivétel nélkül egyez minden ige használata az én elméletemmel. Mondhatja-e azt Fogarasi?

⁷¹⁾ Mielőtt elfogadta Croesus, már ott kellett lenni Solonnak: miért nincs hát a teljesedésbe menést jelelő határozó szócska „*menvén*“ előtt? Azért, hogy az accentuált „Cresus udvarába“ pótolja mind helyét, mind működését.

⁷²⁾—⁷⁶⁾ Rögton múltak, mint történet elbeszélésben.

Gondolván ⁷⁷⁾, hogy majd *fel fogja ötet magasztalni* ⁷⁸⁾, és ⁷⁹⁾ még több kintset is *mutata* ⁸⁰⁾ neki, de Solon mindezekre csak azt *mondá* ⁸¹⁾ a királynak : Senki holtáig nem boldog. E ha nem *tetszék* ⁸²⁾ is a Királynak, el *kelleték* ⁸³⁾ hallgatni. Eszébe is *juta* ⁸⁴⁾ idővel ; mert Cyrus *fel prédáltatván* ⁸⁵⁾ kintsét, és országát, és maga is *rabságba esvén, és halálra ítéltetvén* ⁸⁶⁾, akkoron eszébe *jutott* ⁸⁷⁾ a Solon mondása. „ „Osiris az Egyiptomi leghíresebb Király *meg győzvé*n ⁸⁸⁾ öt, vagy hat Királyokat ⁸⁹⁾, és a rabságban *tartván* ⁹⁰⁾, a midőn valahová *ment* ⁹¹⁾, a szekeret ezekkel *vonatja vala* ⁹²⁾, és az asztala alatt *étette* ⁹³⁾ őket. Egyszer a többi között, a midőn *vonták* ⁹⁴⁾ a szekeret, egyik a hat közül csak a kereket *nézte* ⁹⁵⁾. Osiris a szekérben lévén aztot észre-*vevé* ⁹⁶⁾, és *kérdé* ⁹⁷⁾ tőle, hogy miért *nézne* ⁹⁸⁾ mindenkor a kerékre ? a rab Király *felelé* ⁹⁹⁾ néki : „Azt nézem, hogy amelly része a keréknek fenn

⁷⁷⁾ Itt a „gondolván“ nem bevégzett, hanem folyvást tartó cselekvényt jelelvén, nem kell eleibe határozó. Ha elébbi és bevégzett cselekvényt akart volna értetni a levél-író, „meg“ vagy „elgondolván“ lett volna jó, s hinni való, hogy így is írta volna.

⁷⁸⁾ L. az ⁵⁴—⁵⁶⁾ jegyzést.

⁷⁹⁾ Tollhiba ; az „és“ nem csak szükségtelen, hanem rossz is.

⁸⁰⁾ Rögtön múlt.

⁸¹⁾—⁸⁴⁾ Rögtön múltak.

⁸⁵⁾ Bevégzett tényt jelelő részesülő

⁸⁶⁾ Lásd fennebb a ⁷¹⁾ jegyzést.

⁸⁷⁾ Itt már vége levén az elbeszélélnék, tudósító modorban *teljes múltat* használ ; mintegy a mese tanúságát mondván el vele.

⁸⁸⁾ Mint a ⁸⁵⁾-nél.

⁸⁹⁾ Latinismus.

⁹⁰⁾ Folytában levő tényt jelelő részesülő.

⁹¹⁾ Folytonos és ismétlő múlt.

⁹²⁾ Kezdő múlt. Mintha csak annyit akart volna jelenteni, hogy mindannyiszor *befogatta* a királyokat. Tovább nem is használja ezt a formát.

⁹³⁾—⁹⁵⁾ Tiszta folytonos múltak.

⁹⁶⁾ Rögtön múlt, az egyszerre beálló és azonnal el is múlt cselekvény jelelésére.

⁹⁷⁾ Rögtön múlt.

⁹⁸⁾ Latinismus. Bizonyítja a „folyvást“ helyett használt „mindenkor“ is a latin „semper“ kaptájára.

⁹⁹⁾—¹⁰⁰⁾ Rögtön múltak.

vagyon, a le fordul, és amelly alatt vagyon, a fel megyen.‘ Az Egyiptomi Király elmélkedvén erről a feleletről, azonnal *fel-szabadítá* ¹⁰⁰⁾ a Királyokat. . . .“

114. lap. — „de mindazoknak a halál a vége. Szegény Bercsényiné Asszonyom is azon *végeze* el ¹⁾ az életét, a ki is már egynehány napoktól fogvást betegeskedvén, és nem annyira szenvedvén fájdalmakat, mint a természetnek magában való elfogyását, mint a gyertya, úgy *aludtt el* ²⁾ tegnap három óra felé délután. Már észre *vettük* ³⁾, hogy tsak hamar *elaluszik* ⁴⁾, holmi kérdéseket *tettek* ⁵⁾ a rendelése iránt — az Urunk az ágya mellett *volt* ⁶⁾ és mindenre *megfelelt* ⁷⁾, és sütt még valamit *akart volna* ⁸⁾ mondani a Fejedelemnek, már el is *kezdette volt* ⁹⁾, de egy két szó után tsak tsendesen *kimulék* ¹⁰⁾ e világból — alig *vettük* ¹¹⁾ észre halálát. Sokat *kivánczozott* ¹²⁾ szegény a mulandó hazájába, de az Isten az örökös hazájába *vitte*“ ¹³⁾.

¹⁾ Ez az egész szakasz tudósító modorban van írva: e hát nem elbeszélő rögtön múlt, hanem *imént történt* eseményről való tudósítás.

²⁾—³⁾ Tudósító teljes múltak.

⁴⁾ Jövendő a múltban. Lásd az ⁵⁴⁾—⁵⁶⁾ jegyzést.

⁵⁾—⁷⁾ Teljes múlt.

⁸⁾ Feltétes múlt. Magyarázata nem ebbe a fejezetbe tartozik.

⁹⁾ Előző múlt.

¹⁰⁾ Rögtön múlt. Csaknem belé esik az elbeszélő modorba.

¹¹⁾ Tudósító teljes múlt.

¹²⁾ Folytonos múlt, elbeszélő árnyalattal.

¹³⁾ Tudósító teljes múlt.

MAGYAR
AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ.
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI
OSZTÁLY KÖZLÖNYE.

III. KÖTET.

1864.

II. SZÁM.

AZ ILIÁS SZERZŐJÉNEK EGYSÉGÉRŐL.

SZÉKFOGLALÓLAG ÉRTEKEZETT

TÉLFY JÁNOS L. TAG.

Tekintetes Akademia! Hódolva a Tek. Akademia szabályainak, melyeknél fogva mindegyik választott tagja köteles egy év lefolyta alatt székfoglaló beszédet tartani, czélszerűnek látom, a classica philologia egyik fontos kérdésének tárgyalásával föllépni s az *Iliás szerzőjének egységét* megmutatni.

Századokon át erősen állt a hit, hogy az Iliás és Odyssea Homértól származnak. Azonban 1715-ben megjelent *Hédelin* munkája : *Conjectures académiques ou dissertations sur l'Iliade*, melyben állítja, hogy Homér nem költötte az Iliást és Odysseát; hogy ő soha sem élt, s hogy a neve dalnokot jelent.

Miután *Hédelin* értelmében *Bentley* és *Giambattista Vico* tovább fejlesztették e kérdést, föllépett 1795-ben *Wolf Frigyes Ágoston* nevezetes munkájával „*Prolegomena ad Homerum*,” melyben ezeket tanítja : a homéri költemények keletkeztek még nem volt elterjedve az írás használata, s ama költemények több nemzedéken keresztül csak szóbeli hagyomány által őriztetek meg; — az Iliás és Odyssea nem származnak ugyanegy szerzőtől, hanem különféle időkorból, úgy hogy az Odyssea legalább egy századdal később keletkezett mint az

Iliás; — az Iliásnak különféle szerzői voltak, mert mindegyik költemény eredetileg több önálló dalból állt, melyeket azután a rhapsodok (*ῥαψωδοί*) az alaprajz szélesbitése által tovább szőtték, a Pisistratidák korában pedig a diaskevasták (*διασκευασταί*) másként elrendezték, látszólagos hézagaikat kikapótolva, az összefüggéseket háborítani látszó helyeket kiküszöbölve s közbetoldások által változtatva; utánok pedig a kritikával foglalkozó férfiak összhangú szerkezetbe öntötték, úgy, hogy eredeti alakjokat többé nem ismerhetjük.

Azóta számosan tárgyalták e kérdést, részint Wolf híveinek vallva magokat, részint öt ostromolva.

Tisztába hozandó e tárgyat, évek óta keresem össze mind azon ellenvetéseket, melyeket a philologok Homér személyisége ellen szoktak fölhozni, s úgy találom, hogy azok mind alaptalanok. Elő fogom tehát adni ezeket az ellenvetéseket, s mindegyike után az én czáfolatomat is.

Az ellenvetések pedig vagy *általánosak*, melyek a homéri kor erkölceiből, szokásaiból, intézményeiből s egyéb körülményeiből merítettnek, vagy *különösök*, melyek az Iliás és Odyssea szerkezetére, sajátságaira hivatkoznak.

Értekezésem első részében tehát az *általános*, s másodikában a *különös* ellenvetéseket iparkodom megczáfolni; de ezeknél csak az Iliásra szoritkozom, nehogy értekezésem a kellő mértéket túlhalaladja.

ELSŐ RÉSZ.

Általános ellenvetések.

1-ső **Ellenvetés.** *Az Iliást és Odysseát, tekintve terjedelmeket, nem lehetett írás segítségével szerkeszteni. Bizonyos pedig, hogy a spartai Lykurg kora előtt semmi nyomára sem akadhatni valamely homéri kéziratnak; miből következik, hogy Homér nem élt írással, annál kevésbbé, mivel az írásról legkisebb említést sem tesz. Hozzájárul, hogy a papyrnövény és az állatbőrök nagyon későn kezdtek az írás anyagául használtatni, mert eleinte kövekre, fémekre s más kemény és tartós tárgyakra írtak az emberek. Lehetlen pedig, hogy Homér 15,000*

sort köre vagy fémre írt volna. Végre Josephus Flavius nyíltan mondja (Cont. Apion. I. 2.), hogy a görögök a trójai háború korában nem ismerték még a betűket, s hogy Homér nem foglalta írásba munkáit, και φασιν οὐδὲ τοῦτον ἐν γραμμασι τὴν αὐτοῦ ποιῆσιν καταλιπεῖν, ἀλλὰ διαμνημονευομένην ἐκ τῶν ἀσμάτων ὕστερον συντεθῆναι, και διὰ τοῦτο πολλὰς ἐν αὐτῇ σχεῖν τὰς διαφορίας.

Mikor hozattak legyen be a betűk Görögországba, arról magok a görögök sem tudtak bizonyost mondani; abban még is minden görög író megegyezett, hogy a betűk még az őskor homályában hozattak be hozzájuk; következöleg írásra is kellett azonnal használtatniok, különben nem tulajdonítottak volna nekik oly nagy fontosságot. — Ha Lykurg korában létezett már homéri kézirat, következik, hogy Homér is élt írással; mert Lykurgot úgy rajzolja Herodot (I. 65.) mint Leobot király nagybátyját és mentőjét, ez pedig 220 évvel élt az első Olympias előtt; tehát 996-ik év körül Kr. e. Aristoteles (Polit. II. 7, 1.) szerint pedig, ki régi írókra hivatkozik, 880-ik év körül Kr. e. élt Lykurg. És Thukydides (I. 18.) mondja, hogy a spartaiak 400 év óta a peloponézi háború előtt élnek ugyanazon alkotmánynyal (ἐτη γὰρ ἐστὶ μάλιστα τετρακόσια και ὀλίγω πλείω ἐς τὴν τελευταίην τοῦδε τοῦ πολέμου ἀφ' οὗ Λακεδαιμόνιοι τῇ αὐτῇ πολιτείᾳ χρῶνται). Minthogy pedig ezen alkotmányt Lykurg hozta be; következik, hogy, Thukydides számítása szerint, Lykurg 830—820 körül Kr. e. férfi korában volt. Mind ebből az bizonyos, hogy Lykurg Homért vagy megelőzte, vagy kortársa volt. Ezt bizonyítja Strabo is, állítván (X. könyv, 4. fejt. 19. §. p. 738), hogy Homérnak személyes összejövedele volt Lykurggal. Ha tehát Lykurg Kis-Ázsiából Homér munkáit kéziratban hozta, azaz, ha Lykurg korában már kéziratok léteztek, (Plutarch: Lykurg. IV, 5—6.) miért nem írhatta volna Homér is, Lykurg kortársa, saját munkáit? Hogy az írás használata akkor már igen elterjedt volt, Lykurnak ama rendeletéből is kitűnik, melyben megtiltja a spartaiaknak törvényeit írásba foglalni. Μὴ χρῆσθαι νόμοις ἐγγράφοις. (Plutarch: Lykurg. XIII. 3.) Miként jöhetett volna ő ilyen gondolatra, ha az írás általános használatát nem látta? Igaz ugyan, hogy mind Homér mind Lykurg koráról nagyon eltérök a régiek véleményei; de innen távolról sem következik, hogy nem voltak

kortársak; hanem az, hogy, ha Homér élt korában, úgy Lycurg is élt korábban; ha amaz későbbben, úgy emez is. A dolog veleje az, hogy ők kortársak voltak, a mit Cicero is bizonyít, mondván: „Multis ante saeculis Lycurgum, cujus temporibus Homerus etiam fuisse ante hanc Urbem conditam traditur.“ (*Tusculan. disput. V, 3, 7.*)

Az sem áll, hogy Homér munkáiban sehol sem tétetik említés az írásról. Az Iliász VI. énekében olvassuk, hogy Prötus Bellerophont halálra szánván Jobáteshez küldötte Lykiába s (186, 187.) „adott neki veszélyes jegyeket, *írván* összetett táblán sok lélekvesztőt“

πόρην δ' ὄγε σήματα λυγρά,

γράφας ἐν πίνακι πτυκτῶ θυμοφθόρα πολλά.

Homér személyiségének ellenei azt mondják erre, hogy a *γράφας* szó nem foglalja magában *szüükségkép* az írás eszméjét, hogy oktalanság volt volna Prötus részéről ismert betűkkel írt levelet adni Bellerophon kezébe, melyet ez könnyen olvashatott volna, s hogy azon *veszélyes jegyek* nem voltak betűk, hanem valószínűleg olyan jelek s hieroglyph vonások, melyek kulcsát csak Prötus családja ismerte. De ők nem gondolják meg, hogy a titkos jelek olvasása sokkal több tanulási fáradságba került és sokkal mélyebb észmüködést tételezett volna föl, mint a betűk ismerete. S azután, ha Prötus azért használt titkos jeleket, hogy Bellerophon ne olvashassa, maguk is fölteszik, hogy tehát Bellerophon a betűírást olvashatta volna. Végre ha megengedjük is, hogy ama jegyek nem voltak betűk, hanem másféle írási jelek, még is constatirozva van, hogy akkor már használatban volt az írás, ha mindjárt hieroglyph is. Következéleg Homér is írhatott akárminő jelekkel; mert a dolog sarka a körül feroz, vajjon képesek voltak-e az emberek a trójai háború korában gondolataikat, érzelmeiket valamely kultárgyon maradandólag kifejezni? Erre igennel kell válaszolniok a homéri egység tagadóinak is, azt mondván, hogy Prötus jelképek által adta tudtára az ő szándokát Jobátesnek. És így nem nyom sokat az, hogy egy-két régi scholiasta szerint a *γράφαι* szó *vésni*-t jelent. Erre annál kevésbbé lehet támaszkodni, mivel más régi görög scholiasták (*Bekker: Scholia in Homeri Iliadem. VI, 169. v.*) *betűírást*

vagy az egyiptomiáknál szokásos *szent állatképeket* értenek e szó alatt.

Egyébiránt, ha Prótus nem akarta, hogy Bellerophon a levél tartalmát olvassa, bizonyosan bepecsételte azt. Hiszen Herodotból (I, 195.; II, 121.; VII, 69.) tudjuk, hogy már az egyiptomiak és babyloniak használták a pecséteket és pecsétgyűrűket. Pausanias pedig világosan mondja (I, 17, 3.), hogy a hellenek közül már Minosnak volt pecsétgyűrűje.

De vannak világos bizonyságok is arra, hogy Homér korában már divatos volt az írás. A Herodotnak tulajdonított homéri életrajzban olvassuk, hogy Thestorides megigérte Homérnak az eltartást, ha megengedi, hogy költeményeit *leír-hassa*; és Diodor mondja (III. k. 67. fej.), hogy Pronapides, Homér tanítója, pelasgi betűkkel élt: (*ὁμοίως δὲ τοῦτοις χρήσασθαι τοῖς πελασγικοῖς γράμμασι τὸν Ὀρφέα, Προναπίδην τὸν Ὀμήρου διδάσκαλον.*) Henry Fynes Clinton is (*Fusti Hellenici. The civil and literary Chronology of Greece*) bebizonyította, hogy már 130 évvel a trójai háború előtt írással éltek Görögországban. Későbbben pedig megjelent *Forster*nek híres munkája: *The primeval language traced experimentally through ancient inscription in alphabetic characters; London 1851.*; melyben vizsgálván a sinahegyi föliratokat, bebizonyítja, hogy azok a pusztában 40 évig vándorlott Izraelitáktól származnak, s következőleg 3000 év előtt irattak. Ha tehát az izraeliták, noha Egyiptomban idegenek voltak, annyira szoktak volt már az ott megtanult íráshoz, hogy vándorlásukban életszükségnek tartották, Sina hegyének szikláit tele írni viszontagságaikra vonatkozó történetvázlatokkal; ki higgye, hogy Homér korában, melyet az Iliás halhatatlanná tesz, nem éltek volna már közönségesen írással?

Nem kevésbé csalatkoznak, ha azt gondolják, hogy a papyrnövény leveleire nagyon későn kezdtek a görögök írni. Herodot előadja (V, 58.), hogy a jónok a phoeniciaiaktól kapván a betűket, könyveiket (*βίβλους*) *διφθέρας*-nak (kettős, öszszehajtott bőrnek) nevezik, mivel a papyrnövény ritkasága miatt (*ἐν σπάρτει βίβλων*) kecske- és juhbőrre írtak. Tehát a jónok már a betűk behozatalakor ismerték a papyrnövénynek írásra való használatát, de ritkasága miatt bőrre írtak. Ha pe-

dig ők ezt tehették, miért nem írhatta volna csupán Homér ilyen bőrre munkáit?

Josephus Flavius véleménye azért nem jöhet tekintetbe, mivel ő a görög régiségeket, vallási szempontból, kitelhetőleg becsmérelte. Végre maga Wolf sem tagadja meg Homértől a betűk ismeretét, hanem a velők való használatot. „Ceterum mihi, spero, minus succensebunt, ab Homero non tam cognitionem litterarum quam usum et facultatem abjudicanti.“ (*Prolegomena* 44. l. Új kiad. 26. l.) Furcsa megkülönböztetés. Homér ismerte a betűírást, s még sem élt vele! (V. ö. *Elementa Epigraphices Graecae*. Scripsit Joannes Franzius. Berolini 1840. p. 29—34.)*).

2-dik **Ellenvetés.** Görögországban a legrégebb időktől fogva léteztek dalnokok, kik saját szerzeményű költeményeket szavaltak vagy énekeltek a fejedelmek asztalaíndál, közgyűléseken és a nagyok házaiban. Ők a legnagyobb tiszteletben részesültek, mert őrsei valának a vallási tanoknak, erkölcsi szabályoknak és a népregéeknek. Nagyon valószínű pedig, hogy ők nem szavaltak írás segítségével, hanem elméből. Ezen dalnokoknak nemzedékről nemzedékre hagyományilag átszállott énekeiből szerkesztettek össze Athénben Homér munkái. Nincs tehát okunk hinni, hogy az *Iliás* és *Odyssea* kéziratokból szedettek össze. Ha pedig e munkák csak az emle segedelmével terjesztettek, lehetetlennek látszik, hogy egy egyes ember az egész *Iliást* vagy *Odysseát*, ha szerkesztette is, eszében tarthatta volna. Nincs halandó, a ki képes volt volna oly roppant munkát könnyvélkül elszavalni, vagy azt végig hallgatni. Mi czélből, mi reményben szerkesztett volna tehát valamely egyes ember ily roppant munkát, melynek kezdetét már bizonyosan elfelejtette, midőn a 4-ik vagy 5-ik éneket költötte? Épen azért, mivel a homéri énekek dalnokok által terjesztettek, történt, hogy különféle dalnokok, különféle változással szavalták el ugyanazon részét az *Iliásnak* vagy *Odysseának*, mi lehetetlen fogott lenni, ha e két munka írásba lett volna foglalva. Ezekből világos, hogy sem az *Iliást* sem az *Odysseát* nem szerkeszthette valamely egyes ember.

*)Előadásom után Henszlmann úr azt hozta föl az írás ősrégisége mellett, hogy az egyiptomiak már 3000 évvel Kr. e. éltek betűírással.

Ezen egész ellenvetés azon alapszik, hogy Homér korában nem használtatott az írás. Miután ennek hamisságát megmutattuk, elenyésszik a reá épített okoskodás is. De tegyük föl, hogy akkor még nem léteztek kéziratok. Ha a dalnokok oly nagy tekintélyű férfiak voltak, legalkalmasabb eszközül szolgáltak Homérnak munkái terjesztése- és megörökítésére. Hiszen senki sem állítja, hogy Homér egy nap vagy egy hónap alatt szerkesztette munkáit. Ha csakugyan nem élt írással, úgy egy részlet elkészítése után, elszavalta azt a dalnokoknak mindaddig, miglen meg nem tanulták; azután ismét más részletet költvén, szintén elszavalta nekik megtanulás végett; s így tovább. Nem is volt szükséges, hogy mindegyik dalnok az egész munkát tanulja meg, hanem csak egyik vagy másik részét, úgy, hogy az egész munka el volt közöttök osztva. Ezt elleneink is állítják, mondván hogy a dalnokok egyike mindig a hajók jegyzékét, másika Ulysses elbeszélését Alkinous palotájában, harmadika Patroklus tetteit, negyedike Penelope kérőinek megöletését stb. adta elő. De az ilyen munkának egyes részenkénti előadásából még nem következik, hogy ezen részek nem tettek egy egész munkát. Különböznék, hogy sem Virgil *Aeneise*, sem Dante *Divina Comediája*, sem Tasso *Jerusaleme*, sem Klopstock *Messiása*, sem Vörösmartynk *Zalánfutása* nem képeznek egy, ugyanazon szerzőtől származó, egészet; mert azokból is lehet nagyobb részleteket kiszakasztani s külön egész gyanánt elszavalni. — Hogy a dalnokok változtatásokat engedtek magoknak ugyanegy énekrészben, abból nem lehet a kézirat nem-létét következtetni; különben az következne, hogy a magyar krónikák sem léteztek szerzőiktől eredt kéziratokban, mert többrendű kiadásaikban *variantes lectiones* találtak. Ez olyan elv, melynél fogva minden munkának szerzői egységét kétségbe lehet vonni. — De miért nem tarthatta volna emléjében az egész Iliást és Odysseát akár maga Homér, akár a dalnokok bármelyike? Ez bámulatos ugyan, de nem lehetetlen. Xenophonból (Symposion III. 5.) tudjuk, hogy Nikerát az egész Iliást és Odysseát bírta könny nélkül elmondani. És *Fauriél* (*Chants populaires de la Grèce moderne*, Páris 1824.) mondja, hogy Görögthonban jelenleg is vak dalnokok roppant, sőt

csudálatos mennyiségű népdalokat tudnak könyv nélkül szavalni. Ezen emlékinségekkel egész Görögönt bejárják városról városra, faluról falura, s mindenütt olyan népdalokat énekelnek, melyek a helybeli körülményeknek leginkább megfelelnek. Legszívesebben hallatják magokat a faluk ünnepein (*πανηγυρις*). Éneküket húros hangszerrel kísérik, mely tökéletesen megegyez a régi görögök lantjával, megtartván nevét (*λύρα*) és alakját. És az *Ἡλιος*, czimű görög hírlapban (1857. 98. sz.) olvastam Zánisz Miklósról, hogy könyv nélkül tudja Görögország költőinek összes műveit, s emlékeztet a hajdani homéridákra, a kik Jónia vak dalnokának verseit szavalják vala. *Ὁ Νικόλαος Ζώνης γινώσκει ἐκ στήθους ἅπαντα τὰ ποιήματα τῶν ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀνακαλεῖ τοὺς ἀρχαίους Ὀμηρίδας, οἵτινες ἀπήγγελλον τὰ ἔπη τοῦ τεγλοῦ τῆς Ἰωνίας.*

Kitűnő hallgatóm, Arany László, koszorús költőnk derék fia, figyelmeztetett engem ezen tárgynak valamelyik egyetemi órámban tartott előadása után, hogy Fodor Pál úr, helvét vallású pap Nagy-Várkonyon, ifjabb korában az egész Iliást és Horatiust könyv nélkül tudta; azért mondá, hogy habár elégetik is az Iliász és Horácz költeményeinek minden példányát, ő megőrizte azokat az enyészet ellen.*)

Elleneink, midőn a homéri munkák szerzőjének egységét lehetetlennek állítják, még nagyobb lehetetlenséget akarnak velünk elhitetni. Lehet-e nagyobb képtelenséget gondolni, mint azt, hogy nagyszámú lángeszű és utolérhetetlen költők éltek volna ugyanegy időben, kik gondolataik, képzeteik, fogalmaik s jellemrajzaikban csudálatosan megegyeztek, — kik a népregék roppant tárházából mindnyájan ugyanegy tárgyat, a trójai háborút, ennek is csak egy részét, Achilles haragjától Hektor haláláig választották, — kiknek különálló költeményeik oly jól illettek volna össze, hogy azt valamely rendező egy egészszé olvaszthatta volna, a nélkül, hogy a régi hellenkor éles esze belátná ezen csalárdságot? S lehet-e gondolni, hogy ezen különféle dalnok költők közül egyik sem

*) E tárgy előadásánál felszólalt *Ballagi Mór* úr, figyelmeztetvén, hogy a Talmud nagy része is századokon keresztül az emle által őriztetett meg.

örökítette volna meg a nevét a görög hajdankorban? A régi írók többször említik a rhapsodokat, de egyikről sem mondják, hogy ő a homéri költemények egy vagy más részét költötte. Sőt ellenkezőleg, ha az Iliás- vagy Odysseáról szólnak, mindig Homért, mint egyes személyt, nevezik azok szerzőjéül. Pindar (485. K. e.) Homérra hivatkozik, mondván (Pyth. IV. 276, 277. [493, 494.] vers.) „jól fontold meg Homér azon mondatát is, hogy a derék hírnök minden ügynek legnagyobb tiszteletet hoz.“

Simonides (V. században Kr. e.) chiosi férfiúnak nevezi Homért: A chiosi férfiú egy legszebb verset monda: „milyen a levelek nemzedéke, olyan az embereké is“ idézván az Iliász VI, 146. versét. — Herodot is többször említi Homér nevét; így II, 53. mondja, hogy Homér 400 évvel korábban élt mint ő; II, 117. hogy a *Kypriaka* című költeményt nem szerkesztette Homér; vajjon nem mondhatta-e ezt az Iliász és Odysseáról is, ha nem származtak volna Homértól? Thukydides I, 3. Homérra mint tanúra hivatkozik, ki a görögöket nem nevezte helleneknek, hanem argivok és achivoknak.

Valóban sokkal nagyobb csoda, ha a homéri munkák több szerzőtől származnak, mint ha csupán egy személynek elmeszüleményei. Azért megvallotta maga Wolf is, hogy, ha ő az Iliászt olvassa, oly egységét találja benne a tervnek, oly öszhangzatát az ecsetelésnek, oly állandóságát az egyes jellemeknek, hogy ő kész fölhagyni véleményével, s magára hargszik azon általános hit iránti kételye miatt, mely az egész Iliász teremtőjéül Homért tartja.

3-ik **Ellenvetés.** Rousseau (Sur l' origine des langues) mondja: *Ha Homér korában divatos lett volna az írás, nem is bírhatnók az Odysseát, mert az abban elmesélt dolgok egyikét levél írása által füstbe mentek volna. Ha pedig az Iliás eredetileg írásba foglaltatott, kevésbbé énekelték volna az emberek; a rhapsodok nem részesülendettek oly nagy tiszteletben s nem szaporodtak volna el annyira.*

Ez sem az első, sem az utolsó paradoxon, melyet Rousseau állított. Napjainkban is, hány érdekes bonyodalmakat látunk regények- és szindarabokban, miket egyetlen levél írása, mintegy kardvágással, föloldhatna! s mivel a szerző

ezt nem teszi, következik-e, hogy napjainkban sem divatos az írás? Azután, jóllehet Homér maga írt, nem következik mindjárt, hogy az Odysseában szereplő személyeknek is kellett írni tudniok. Valamint a középkorban leginkább a fejedelmek, országnagyok, harczfiak legtudatlanabbak valának az írás- és olvasásban, a nélkül, hogy azért az írás nem divatozott volna a középkorban; úgy lehettek járatlanok a Homér által megénekelt személyek is az írásban, a nélkül, hogy ebből az írás nemléte következne. — Szintoly kíváncsi áll az, mit az Iliásról mond. Vajjon nem énekelik-e napjainkban nem csak a színpadon, de számos más alkalommal is az operákat, noha szövegök írásba foglaltatik? S nem részesülnek-e, legalább fizetésre nézve, az énekesek oly tiszteletben, mint régenten a rhapsodok? Valamint tehát nevétséges volna azt állítani, hogy a Norma vagy Ernáni operák, mivel annyira énekelik az emberek, írásba foglaltatva nem léteznek: oly nevétséges az is, hogy ha az Iliász eredetileg írásba foglaltatott volna, az emberek azt annyira nem éneklendették. S vajjon azon körülményből, hogy Görögországban még máig is a vak dalnokok roppant számú énekeket emléből énekelnek, következik-e, hogy Görögországban nem divatos az írás? Vagy mivel a magyar czigány csupa emléből húzza a legszebb és legnehezebb darabokat, úgy hogy mindenütt bámulattal hallgatja a világ, fogjuk-e állíthatni, hogy a zenejegy-írás nincsen általánosan elterjedve?

4-ik **Ellenvetés.** Hoffmann is (*Allgemeine Monatschrift für Wissenschaft und Liter.* Halle 1852. April. 225—293. l.) ostromolja az írás használatát a homéri korban, mondván: „*az ingadozás, határozatlanság az egyes tételek összekapcsolásában, az aránytalanság azok részeiben, a hosszú incisumok, melyek sokszor az előtételt megfosztják utótételétől, a rövidítések, ismétlések, anacoluthiák, szószaporítások, — mind ez megfoghatlan s megbocsáthatlan volna egy íróban, a ki verseit fölírja s dolgozatát keresztül nézheti, átolvashatja.*“

Ezen ellenvetés azon fölvevésen alapszik, hogy Homérnak a jelenkori szókötés szabályai szerint kellett volna írnia; de így Herodottól, Thukydidestől, Plátótól, Xenophontól, s más görög íróktól is meg kellene tagadnunk az írás

használatát, mivel nálok is fordul elő mind az, mit Hoffmann hibául ró föl Homérnak.

5-ik **Ellenvetés.** „Az aeoli digammát Homér még kimondá a maga verseiben, de a jóniaiak azt soha sem vették föl írott munkáikba, mert ők elszoktak e hangtól még az írás behozatala előtt.“ (Müller: History of the literature of ancient Greece. pag. 38. — Grote: History of Greece. Vol. II. p. 107.)

De honnan tudják azt a philologok, hogy a jónok még az írás behozatala előtt szoktak el a digammától? Épen ezt kellene bebizonyítani. Látták ők a homéri költemények példányát Pisistrat korából? Nem; hiszen ezt már az alexandrini tudósok sem ismerték. Kicsoda állíthatja tehát, hogy a pisistrati példány digammával vagy a nélkül volt írva? És továbbá, tegyük föl, hogy a régi magyar nyelvemlékek, melyekben szintén digamma (V) fordul elő kezdő magánhangzók előtt, elvesztek, s hogy mi csak más régi íróinkból tudnók annak egykori létezését. Helyes volna-e az erre épített következő okoskodásunk: „az előttünk ismert magyar nyelvemlékekben nem találjuk a digammát; következéleg a magyaroknál csak akkor jött divatba az írás használata, midőn ők a digammát már ki nem mondták.“ Ez a legnagyobb ellentétben állna a valósággal. Azért a görög digammára épített alaptalan okoskodás is semmit sem bizonyít az írás használata ellen a homéri korban.

6-ik **Ellenvetés.** Chios szigetén létezett egy költői nemzetség, testvérület, czéh, mely Homért isteni vagy félisteni törzhősnek (Ἐπὼρνος) tartotta, kit ezen nemzetség tagjai vallásos szertartásaikban tiszteltek, s kinek magasztos nevébe és dicsőségbe minden egyes tag beolvadott. Azért mindegyikök homéridának nevezetett, s úgy egyes mint közös munkáik Homér műveinek tartattak. Az egyéni dalmok neve elenyészik; de a homéridák közös atyja nemzetségről nemzetségre él és növekedik vala dicsőségben, az önmagukat újjáteremtő fainak lángesze által, kik Homért három századdal túléltek.

Innen semmiképen sem következik, hogy az Iliást és Odysseát nem írta maga a személyes Homér. Strabóból (XIV, 645.) tudjuk, hogy a homéridák Homér költeményeit szóbeli hagyomány által törekedtek föntartani, s azonkívül az epikai

költészetet tovább terjeszteni, új énekeket költve Homér nyelvén és modorában; úgy hogy a Homérnak tulajdonított *hymnuszok* és *epigrammák* tőlük származnak. Suidas szerint azonban a homeridák csupán szavalják vala Homér költeményeit. Sőt ez sem bizonyos, mert némelyek állítják — mondja Suidas —, hogy Chios némberei harcra kelvén a férfiak ellen, kezeseket (*ὄμηρα*) adának egymásnak s kibékülének. Azért utódaik homeridáknak nevezettek. Végre Wolf szerint (*Prolegomena* 166. l. új kiad. 100. l. XXXVII.) a homeridák tudós társulatot képeztek és szórszálhasogatólag foglalkoztak minden kicsinységgel Homér költeményeiben.

Ha tehát nem is tudjuk bizonyosan, mik voltak legyen tulajdonlag a homeridák, miként lehet vitatni, hogy a homéri költemények tőlök származnak?

7-ik **Ellenvetés.** Hoffman így okoskodik: *Homér nem változtathatta úgy a népmondát, melyet a nép hitágazatnak tartott, hogy az Iliás tervének alapvonalait az ő egyedüli tulajdonának tekinthessük. Sőt inkább e nagy költemény fő vonásait a népmondától kölcsönözte; fő vonásai pedig: a királyok viszálya, a görögök csapásai Hector által, a fő bajnokok megsebesülése, a hajók melletti csata, Patroclus halála, Achilles kiengesztelése, Hector halála. Homér tevékenysége tehát ezen tárgyokban nem lehetett átdolgozó, átépítő (umbauend), hanem csak becégző, teljesen fölépítő (ausbauend). Az ilyen tevékenység pedig nem oly nagy fontosságú, hogy az csak egyetlen egy költőnek a tulajdona lehetett volna, főleg olyan korban, midőn a költészeti tehetség messzire és mélyen elterjedt a népben.*

Aláírjuk ugyan, hogy a homéri költeményekben megénekelt tárgyak a népmondából merítették; de azért még elég nagy mezeje volt a költőnek a népmondai anyagot úgy földolgozni, hogy az egészen új költészeti alakban tűnt föl, noha el nem térve a nép hitétől. Következőleg a költő tevékenysége átdolgozó, átépítő is lehetett. Vajjon Horvát Endre, Vörösmarty, Czuczor, Garay, Arany nem merítették-e az anyagot hőskölteményeikhez a történetből és népmondából? De nem volna-e merész állítás, hogy ezért a nevezett költők munkái nem saját teremtséik?

8-ik **Ellenvetés.** Hoffman sürgeti: *Ha Homér költe-*

ményei először az emle által őriztetek meg, gondolnunk kell valamely egyletet, társulatot, tanodát, mely azokat megőrizte. De hogy ezt maga Homér alapította volna, az ellenkezik minden művészet történetével, mely ifjúsága korában mindig valami hagyományost csinál, vagyis, azon dolgozik, mi hagyomány útján fűnáll. Ha tehát Homér adott is irányt valamely tanodának, ez csak korábbi hasonló törekvéseken alapúlhatott. Azaz, ha Homér főleg az Iliás körére utasítá tanodáját, úgy már előtte is kellett e körben a költészeknek működniök, kiknek költeményeik azután Homérhoz jutottak; mert minél tárgyilagosabb a művészet, minő a népéposz, annál többet vesz föl korábbi időkbl. S így nem kételkedhetni, hogy Homér nagyobb régi költeményeket, jóllehet módosítva, illesztett az ő munkájába. Következöleg nem állíthatni, hogy az Iliás egyetlen egy költőnek a műve.“

Miért ellenkezzék a művészet történetével, hogy Homér volt az époszi tanodának első alapítója? Hiszen ezt minden intézetre rá lehetne fogni, úgy hogy végtére semmiféle műtanodának nem lehetne alapítója, mert mindig azt vitathatnók, hogy az alapító a hagyomány tetteit, tanait vagy művészeit tárgyalja. Vörösmartyt is megelőzte Horvát Endre, s ezt ismét mások, azaz, Vörösmartynak epikai tevékenysége „korábbi hasonló törekvéseken alapúlt.“ De következik-e ebből, hogy Vörösmarty egész költeményeket vett át korábbi epikusokból?

9-ik **Ellenvetés.** „Lachmann szerint Pisistrat koráig nem képeztek egy egészet sem az Iliás, sem az Odyssea; az Iliás külön énekekből állt, s csak Pisistrat kötötte össze egy rendszerré.“

Következik-e abból, hogy az Iliás sohasem képezett az előtt egy rendszeres egészet? Hogyan köthette volna Pisistrat egy egészszé, ha az elszórt költemények nem képeztek már egyszer egy egészet? Vegyük példában a dolgot. Szabó István az Iliás 1-ső könyvének fordítmányát közölte az Új Magyar Muzéum egyik füzetében; tegyük, hogy mutatványúl a második vagy harmadik könyvet más folyóiratban s ismét más könyvet valamely almanachban közölt volna; s egyszerre találkozik kiadó, ki Szabó Istránnak mindenféle folyóiratokban elszórt Iliását együtt kinyomatja. Fog-e ebből józanúl az következni, hogy az Iliás egész fordítmánya nem származik

Szabó Istvántól, mivel elszórt könyvei csak most szedettek össze és adták ki? Minő indokból kapcsolt volna össze Pisistrat mindenféle külön álló éneket egy egészszé? Ha a nép és a rhapsodok hozzá voltak szokva, nem egy Iliást, hanem több külön szerzőktől származó éneket hallani és elszavalni, kinek kedveskedhetett volna Pisistrat ezen énekek összeolvasztása által? Vajjon nem izgatta volna-e föl inkább maga ellen a közvéleményt? Ha két vagy három századig az általános hit ezen énekeket különféle szerzőktől származottaknak tartotta, mikint sikerülhetett volna Pisistratnak az egész világgal egyszerre elhitetni, hogy mindezen énekek Homér szüleményei? S lehetett-e különféle énekeket oly könnyen egy egészszé összekötni lényeges változások, áttételek, kihagyások, hozzáadások stb. nélkül? De türte volna-e ezt a nép, mely amaz állítólagos különálló énekeket szent bibliájának tartotta? Valószínű-e, hogy Pisistrat ezen eljárása ellen senki sem szólalt volna föl? S ha az Iliász külön álló, egymástól független részekből állt, minő érdekléssel bírhatott volna például az Iliás II-ik énekébe foglalt hajójegyzék? Ez sem a költőt nem lelkésíthette, sem a hallgatók figyelmét le nem köthette volna, mint önálló költemény. Végre miért hallgattak erről Herodot, Thukydidés, Pláto, Aristoteles? Vajjon Homérnak tulajdonították volna-e ezen költeményeket, ha csakugyan különféle szerzőktől származtak?

Mindezekből tehát az következik, hogy az Iliász nem állt különféle szerzőktől származott énekekből csupán azért, mivel Pisistrat az Iliász rendét megállapította, vagy azt összeszedte.

10-ik **Ellenvetés.** *„Azon körülmény, hogy sok hely említettik, hol Homér született vagy meghalt, azt bizonyítja, hogy Homér csak gyűjtőnevet jelent, mely alatt ama dalnokokat kell érteni, kik Trójáról vagy Ulyssesről énekeltek vala, s kik különféle városokból származván és különféle helyeken meghalván, alkalmúl szolgáltak arra, hogy Homérnak oly számos születési és temetési helyeire akadunk a régi írónál.“*

Ez oly veszélyes tan, hogy általa az egész történet kiforgatatik a sarkaiból. Hány eltérő vélemények keringenek Attila, Hunyady János s más nevezetes férfiak születési és temetési

helyéről! De följosogít-e az ilyen bizonytalanság azon állításra, hogy Attila vagy Hunyady János csak regészeti hősök, kiknek nem lehet a rólok följegyzett vitéztetteket tulajdonítanunk?

„L'érudition moderne affecte de ne pas voir un homme, mais un type, dans Homère; c'est un de ces cent mille paradoxes savants, avec lesquels les hommes essaient de combattre l'évidence de leur instinct intime; pour moi Homère est un seul homme, un homme qui a le même accent dans la voix, les mêmes larmes dans le coeur, les mêmes couleurs dans la parole; admettre une race d'hommes homériques me paraît plus difficile que d'admettre une race de géants; la nature ne jette pas ses prodiges par séries; elle fait Homère, et défie les siècles de reproduire un si parfait ensemble de raison, de philosophie, de sensibilité et de génie.“ (*Lamartine: Souvenirs pendant un voyage en Orient*).

11-ik **Ellenvetés.** „A németek legrégibb éposza, az úgynevezett *Nibelungenlied* hász epikai népdalból áll, melyek hajdan külön énekeltek, míglen azokat 1210-ben valamely leíró összeszedte, rendezte s egy egészszé kötötte össze. Hasonlóul áll a dolog a finn *Kalevalával*, mely szintén mondai népdalok összegyűjtéséből s egy egészszé lett összeforrasztásából keletkezett. Nagyon hihető tehát, hogy az Iliás is így származott; miből önkényt következik, hogy Homérról, mint az Iliász egységes szerzőjéről. szó sem lehet.“ V. ö. Lachmann: Über die ursprüngliche Gestalt des Gedichtes von der Nibelungen Not. Berlin 1816. És: Anmerkungen zu den Nibelungen und zur Klage. Berlin 1836. — Hunfalvy Pál: Kalevala. Szépirodalmi Lapok 1853. 10-ik szám.

De az Iliás s e két éposz között az a roppant különbség, hogy az Iliás szerzőjének az egész classicus hajdankor egyhangúlag Homért tartotta, míglen a Nibelungenlied szerzőjét némelyek csak találgatták, majd Offerdingennek majd Klinsornak tulajdonítva e munkát, mások pedig meg sem nevezhették, valamint a finnek is soha sem tudták megnevezni a Kalevala szerzőjét. Nagy hiba tehát, azt ráfogni az Iliásra, a mi sokkal későbbi korban a Nibelungenlieddel és Kalevalával történt. Hogy az Iliás szerzőjének kora előtt is voltak költők és dalnokok, kik a népmondát költőileg földolgozták és

énekelték, azt nem akarom tagadni; de följosóztatunk-e ebből azt következtetni, hogy az Iliás ilyen költeményekből keletkezett? Nem. Mert erről hallgat az egész hajdankor; és Aristoteles (*Poetica* IV, 9.) valószínűnek tartván, hogy Homér előtt sok költő élt, azt jegyzi meg világosan, hogy senki sem tudja megnevezni olyan költeményöket, mely a homériekhez hasonlítana. *Τῶν μὲν οὖν πρὸ Ὀμήρου οὐδενὸς ἔχομεν εἰπεῖν τοιοῦτον ποίημα, εἰκὸς δὲ εἶναι πολλοῖς.*

A *Nibelungenliedet* és a *Kalevalát* azért sem lehet érviül használni az Iliás szerzőjének eldöntésében, mivel az Iliás nem tartozik a népköltészethez, mint némelyek állítják. Tárnya ugyan a népköltészetből, a népmondából van merítve; de egész alakjára nézve valódi *műköltemény*. Ugyanis a görög nép soha sem énekelté *saját szerzeményű* dalait hexameterekben, pentameterekben, jambusokban stb. Ezt bizonyítja a költészet története. Mert a hexametert föltalálta vagy Phemonö papnö, vagy Olén. (*Pausanias* X, 5, 7.). A pentameterről mondja Terentianus :

Pentametrum dubitant quis primus finxerit auctor;

Quidam non dubitant dicere Callinoum.

A jambusról említi Horác, hogy *Archilochum proprio rabies armavit iambo.*

S így minden versnemnek volt a maga föltalálója; miből következik, hogy e versnemek nem képezték a népköltészet sajátóságát, hanem a műköltészetét.

Ezt bizonyítják ama számos népdalok nevei is, melyeket Athenaeus (XIV, 618—619) hoz föl, említvén a molnárok, takácsok, dajkák, az aratók, a gulyások dalait. Hasonlóül említi Pollux (IV, 56.) a borsajtólók, az evezösök, a juhászok és kondások dalait.

E dalok voltak a népköltészetnek igazi kifolyásai. De azt senki sem képes megmutatni, hogy e népdalokat hexameterekben vagy pentameterekben vagy más műköltészeti alakban énekelték volna.

V. ö. *Tély*: Vörösmarty szözata görögül, és adalék a görög vers történetéhez. Pest, Lampel Róbert. 1862. — És: a classica philologia encyclopaediája. Pest, Eulich Gusztáv 1864. 30. l.

S ha Iliás népköltemény volt, miért beszélnek a homéri egység tagadói *dalnok-iskolákról*, *czéhekről*, *testületekről*, melyeknek az Iliás nagy része köszöni létét. És tárgyalta e volna Aristoteles az Iliást mint műkölteményt, ha az különféle népdalok összehasonlításából keletkezett? Mind ez följogosítja a philologokat, hogy az Iliást az újkori epikai költeményekkel összehasonlítsák. Azért írta már a nagy nevű *Humboldt Vilmos* (*Gesammelte Werke*. Berlin. 4-ik köt. pag. 68.—70): „Homer verbindet eine ungeheure Menge von Gestalten in eine einzige Gruppe. Im Homer strahlt Alles durchaus zum Ganzen; überall ist Einheit: Einheit der Handlung, der Charaktere, der Gesinnungen, der Empfindungen; die Verschiedenheit, die bis in ihre feinsten Züge nüancirt ist, wird immer nur als eine Reihenfolge von Bestimmungen gezeigt, die sich in sich zu zu einem Ganzen zusammenschliesst. Er arbeitet überall auf die Form; erst in einzelnen Figuren, in ihrer Ruhe und ihrer Bewegung, dann in der Verbindung derselben, wo er eine an die andere, oder mehrere zusammen, oder endlich alle in ein Ganzes verknüpft. Darum lässt sich die ganze Ilias oder Odyssee am Ende wie eine einzige Statue, oder wenigstens wie eine einzige Gruppe betrachten.“

MÁSODIK RÉSZ.

Különös ellenvetések.

12-ik **Ellenvetés.** Az *Iliás I*, 424. versében azt mondja *Thetis*, hogy *Jupiter* tegnap *Aethiopiába* ment lakomára, s az istenek mindnyájan követték. Ez ellenkezik a 48-ik verssel, mely szerint *Apollo* nem messze a hajókról a görög sereg közé nyílnak vala; nem mehetett tehát *Aethiopiába*. Ellenkezik továbbá a 474-ik verssel, mely szerint *Apollo* a görögök engesztelési dalát gyönyörrel hallgatta; nem lehetett tehát *Aethiopiában*. Végre ellenkezik a 221 és 222-ik verssel, mely szerint *Minerva* csillapítván *Achilles* haragját elment az *Olympba* a többi istenekhez, holott ezek már egy nappal előbb *Aethiopiába* mentek. — Lehetetlen, hogy ilyen ellenmondások egy szerzőtől eredjenek; világos tehát, hogy az első könyv különféle dalnokoktól származó külön

énekekből alakítottatott egy egészzé. Csak így magyarázhatni meg ezen ellenmondásokat.

Már Aristoteles mondta (Poet. 25.), hogy *πάρτες* sokszor *πολλοί* helyett használtatik (*τὸ πάρτες ἀντὶ τοῦ πολλοὶ κατὰ μεταφορὰν εἶρηται*). Következöleg úgy értendő a 424. v., hogy Jupiter *sok* istennel, vagy az istenek legnagyobb részével Aethiópiába ment. De tegyük föl, hogy mindnyájan követték őt oda. Az 53-ik vers szerint Apollo kilencz napig szórta a nyilakat a táborra. Tizedik napon összegyültek a görögök e baj fölött tanácskozandók. E napon a tanácsgyűlés után mondja Thetis, hogy az istenek tegnap, tehát Apollo nyilazásának kilenczedik napján, mentek Aethiópiába. Hol van itt ellenmondás? Apollo 9 napig nyilazott, s ugyanazon 9-ik napon még elment a többi istenekkel. — A 474-ik versben említett engesztelési dalt Apollo Aethiópiában is hallhatta, épen azért mert isten, kiről XVI, 515. v. mondatik, hogy ő akárhonnan hallhatja az emberek könyörgését (*δύνασαι δὲ σὺ πάντος ἀκούειν*). Végre tudjuk, hogy a költőknél szokásban van a *signum pro re significata*; ha tehát Minerva az Olympba megy a többi istenekhez, noha ezek Aethiópiában vannak; világos, hogy ő a költő gondolata szerint azt tekinti Olympnak, az istenek székhelyének, hol ezek mindnyájan összegyűlve *akkor* tartózkodtak. — De engedjük meg, hogy csakugyan ellenmondások foglaltatnak az idézett helyen. Azt gondolják-e a homéri egység elleni, hogy költőnk matematikai vagy chronologiai munkát írt? Nincs-e Virgil Aeneisében még föltünőbb anachronismus, hol Aeneas a sokkal később élt Dido kortársául állítatik elő? Miért nem vonják tehát az Aeneis szerzőjének egységét is kétségbe? Egyébiránt meglehet, mit már Aristarch is gyanított, hogy a 222-ik vers közbetoldatott s ez által megszűnik az ellenmondás, a nélkül, hogy legkisebb okunk volna, mindjárt több szerzők énekeinek tartani az I. könyvet.

13-ik Ellenvetés. Az *Iliás* I, 430—487. versei, melyekben leíratik, miként adatott vissza Chryseis atyjának, s miként végezte ez az Apollónak hozott engesztelési áldozatot, más szerzőt gyaníttatnak, mint az előbbieket, mert az előadás nagyon száraz, sovány és kivonati tekintetű, s a versek fele szólásmódokból áll, melyek az *Iliás* és *Odyssea* több helyein fordulnak elő.

Hogy a kérdéses hely nem bír oly magasztos költészettséggel, az tárgya természetéből foly; mert a hajózás Chrysebe, Chryseis visszaadatása, a Chryses által véghezvitt áldozat, mind olyan tárgyak ugyan, melyek az egészhez tartoznak, de magasabb költői lelkesedésre nem ragadnak. Még kevésbbé állíthatni, hogy a kérdéses hely kivonati tekintetű; mert az egész Iliásban nem akadunk az áldozati szertartásnak ily körülményes leírására. — Hogy itt olyan versek fordulnak elő, melyek az Iliás és Odyssea más helyein is állnak, abból épen ellenkezőleg az következik, hogy ez mind csak egy szerzőtől származik, ki az egymás között hasonlattal bíró tárgyak leírására mintegy önkénytelenül ugyanazon kifejezéseket és verseket is használja. — De tovább, ha a kérdéses hely szerzője nem ugyanaz, a ki az I. könyv többi részeit költötte, melyik költőnek jöhetett volna eszébe, ilyen az egésznek összefüggéséhez nem tartozó, s költőiességgel nem bíró tárgyat önállólag megénekelni? Ha pedig valamely költő érezte, hogy ezen hely szintén tartozik a 10-ik nap történetének befejezéséhez, miért nem érezhette volna ezt maga az egész könyvnek szerzője is? — Sőt ha meggondoljuk, hogy Chryses a 37—42. versekben kéri Apollót, hogy büntesse meg a görögöket Agamemnonnak, kitől leányát visszaadni kérte, rajta elkövetett méltatlanságáért; nagyon természetes, hogy a 451—456. versekben, visszakapván már leányát s elégtételt nyervén, ismét kérje Apollót, miszerint már most a büntetéstől elállna. Ez oly benső kapcsolatban áll a könyv kezdetével, hogy nagyon kellene bosszankodnunk a szerzőre, ha a dolgok ezen szép kiegyenlítését a 430—487. versekben elő nem adja.

14-ik **Ellenvetés.** *A II. könyv semmi összefüggésben sem áll az elsővel. Sőt inkább több részeiben késleltető irány látszik, mely az epos minélelőbbi kifejlését hátráltatja. A vezérek gyűlésének határozata is ellentétben áll későbbi cselekvésekkel, mivel nem akadályozták a seregeket hazatérési eszközeikben, noha ezt Agamemnon világosan meghagyta nekik a gyűlésben. S midőn Odysseus a sereg hazatérését meggátolta, s ismét gyűlés tartatott, Thersites nem Odysseust, a hazatérés gátlóját, hanem Agamemnon, annak javasloját, támadja meg. Odysseus rendretasítván s elpáholván Thersitest, beszédet tart (284—332. v.)*

a nélkül, hogy egy szóval is említéné Agamemnonnak első, hazatérésre fölszólító parancsát, vagy saját sikeres eljárását az elindulás gátlásában. Beszéde pedig oly szavakat tartalmaz, melyek az egész Iliásban többé elő nem fordulnak. Utána Nestor szól, s Odysseus beszédét gyermekesnek nevezi, noha ő sem mondott egyebet, mint az. Egyébiránt Odysseus és Nestor beszédeiben semmit sem találunk, mi a dolog lényegéhez tartoznék. S lehetett-e Agamemnon oly háladatlan, hogy beszédében (370—393.v.) egy szóval se említse Odysseus érdemét, ki mindent megmentett, holott Nestort megdicséri? Végre a görög és trójai hadak jegyzéke (484—762. v.) oly száraz tárgy, hogy az a II. könyv kiegészítő része eredetileg nem lehetett. Mindezekből az tűnik ki, hogy a II. könyv, különféle dalmoktól származó énekek összevegyítéséből keletkezett.

Az I. könyvben megígérte Jupiter Thetisnek kérelme teljesítését; azért küldi a II. könyvben Agamemnonra az álmot az ő elámitására. Vajjon ez nem összefüggés az I. könyvvel? Agamemnon ezen álmot következtében próbára akarja tenni a sereg harcvezetését, de erre szükséges volt a többi vezérek tanácsa is, kik másként nem ismerhették volna Agamemnonnak valódi szándokát. Ezen kísérlet nagyon ügyes eszköz a költő tervezetében annak föltüntetésére, hogy a sereg már elunta a háborút, hogy azonban a vezérek, főleg Odysseus és Nestor még elég nagy befolyást gyakoroltak a katonákra, kik a becsület, eskü, fegyverszövetség s hadikötelességre való hivatkozás által maradásra bírattak. — A mi e könyv késleltető irányát illeti, az csak annyiban áll, a mennyiben minden epikai költemény fő eseményének folyamát közbelépő episodok föltartóztatják. Hiszen másként nem is volna epos, hanem egyszerű elbeszélés. S így ezen ellenvetést az Aeneistől kezdve minden epikai költeményre lehetne alkalmazni, a nélkül, hogy azok szerzői egységéről kételkedhetnénk. — Mit nyomjon azon védv, hogy Odysseus beszéde oly szavakat (összesen hármat) tüntet föl, melyek az Iliásban máshol nem fordulnak elő, az valóban megfoghatatlan. Nincs író a világon, kinek szerzőségét, e védvnél fogva, kétségbe ne lehetne vonni. Hasonló joggal mondhatnák, hogy az Úr imádságát is, a *Mi Atyánkot*, többen szerkesztették, mivel *atya, ország, kenyér* stb. csak egyszer

fordul benne elő. Szintügy alaptalan, hogy Nestor nem mondott beszédében egyebet, mint Ulysses, s hogy az egyik sem tartozik a dolog lényegéhez. Miután Ulysses a hazaszökni kívánó katonákat visszahajtotta, nagyon is szükséges volt fölvilágosító, kimélő és vigasztaló beszédet hozzájuk intéznie; mit a következmény helyeselt is, mert a sereg tapsokkal fogadta, s kibékült a maradás gondolatával. Nestor ellenben fenytő beszédet tart, hogy a sereg becsületéért ébreszsze, s boszankodással emeli ki a szövetség iránti hitszegő árulás gyalázatát, melyet a sereg elkövetni készült. Ebben áll a két fontos beszéd közötti különbség. S Nestor nem Ulysses beszédét nevezi gyermekesnek, hanem az egész eddigi patvarkodást, miután eskü által kötelezvék mindnyájan a háborút bevégezni. Ő nem mondja Ulysseshez, hanem az egész gyűléshez: „ti bizony úgy beszéltek, mint kis gyermekek, kik nem törődnek harci ügyekkel. Hová lesznek kötelességeink és esküink?” Miként lehet ezt Ulyssesre alkalmazni, ki a harc folytatására bírta a sereget? Hogy a vezérek, a tanácsgyűlés határozata ellenére, nem gátolták a sereg hazaszökési készülékeit, az legkevésbé sem jogosít föl ezen könyv authenticájára ellen föllépni. Kicsoda gátolna egy szenvedelmes lelkesedéstől elragadtatott néparadást? Nem természetese-e, hogy a nép az édes hon említésére érzvén a 9 évi táborozás nyomorait, ezt minél előbb látni kívánkozzék? S ha az egész sereg föllázad, miként hajtják végre a vezérek a haditanács határozatait? Ezt csak istenek tehetik, valamint Ulysses is csak Minerva segédolmával fékezte a sereg indulatát. S így még sem áll, hogy a tanácsgyűlés végzeménye nem valósult volna. Az egyre megy ki, akár mindnyájan, akár csak egyike a vezéreknek hajtotta végre a határozatot. — Az sem nyom sokat, hogy Thersites Agamemnonat támadja meg, noha az javasolta a hazaindulást, nem pedig Ulysses, ki azt gátolta. De kinek nevében tette ezt Ulysses? Ő végrehajtója volt a tanácsgyűlés határozatának s Agamemnon akarátának. Hogy ez merő kísérlet gyánánt szólította hazaindulásra a népet, azt eleinte csak a vezérek tudták, de később a nép szemei is fölnyitlak, s így Thersites is látta, hogy minden Agamemnonról, mint fővezértől függ. — S minek említené Odysseus azt, hogy Agamemnon pa-

rancsolta legelőször a hazaindulást? Nem mutatta volna-e az által a seregnek, hogy Agamemnon ügyetlen fővezér, mert kísérlete rosszul ütött ki? Oly finom tapintatú férfiú, mint Ulysses, nem fogja parancsnoka hírnevét így kockáztatni. Hogy pedig Ulysses saját érdemeiről nem szól, az legfőlebb szerénységét mutatja, de nem azt, hogy ő e beszédet nem mondhatta. Különb enélkül kellene fölállítanunk, hogy minden szónok köteles önmagát megdicsérni. De miért nem dicsérte őt meg Agamemnon? Miután beszédét az argivok lelkesedéssel megtapsolták, Nestor beszédére pedig mitsem szóltak, természetes volt, hogy Agamemnon a maga részéről Nestort dicsérje meg. — Végre a görög és trójai hadsereg névjegyzékéről is azt lehet mondani, hogy ha egy más költő szükségesnek tartotta, azt beleigtatni, miért nem igtathatta azt maga Homér oda? Hiszen itt volt a legjobb alkalom, mielőtt az első csatát leírná, előnkbe adni a két ellenséges tábor erejét.

Vajjon minő érdeke lehetett volna valamely költőnek a két had jegyzékét száraz versekbe foglalni? Kicsoda hallgatta volna őt? A jegyzéknek csak úgy van észszerű oka az Iliásban, ha az egész költemény szerzőjétől származik, mert alkatrésze az egésznek.

15-ik Ellenvetés. *Az 1-ső ének után nem következhetett eredetileg mindjárt a 2-ik ének, mondja Lauer; mert az 1-ő ének verseiben mondatik, hogy Jupiter lefeküdt és aludt, a 2-ik ének első verseiben pedig olvassuk, hogy az istenek és emberek aludtak, csak Jupiter nem.*

Az 1-ő ének végversei ezt mondják: „a villámsújtó olympi Jupiter elment az ágyába, hol máskor is szokott feködni, valamennyiszer reájön az édes álom. Oda fölmenvén aludt.” — A 2-ik ének pedig így kezdődik: „A többi istenek és emberek egész éjjel alusznak vala; de Jupiter nem tartotta az édes álom.” Az ellentét tehát abban áll, hogy a többi istenek és emberek *egész éjjel* aludtak, Jupiter pedig nem egész éjjel. Ő is aludt ugyan, de keveset, mert az édes álom *nem tartotta őt*. Így magyarázták ezt már a régiek is. (*Scholia in Homeri Iliadem*. Bekker-kiadás).

16-ik Ellenvetés. *A hajók névjegyzéke a 2-ik énekben sokszor ellenmondásban áll az Iliás többi részeivel. Így Meges,*

Phyleus fia, a hajójegyzékben Dulichium királya, a XIII. 692. és XV. 519. szerint pedig az Epeónok fejedelme Elisben. — Medon, Oeleus fia, a hajójegyzékben a Methonéból jött Philoctetes seregeinek parancsnoka, de a XIII. 693. és XV. 334, 335. szerint Phylakában lakott és a phtíaiakat vezette. A trójai seregek jegyzékében nem fordulnak elő a kavkónok és lelegesek, kik mégis X. 429. és XX. 96, 329. említettnek. — Mind ebből az következik, hogy a 2-ik ének névjegyzéke nem származhatik az Iliás költőjétől.

Ezen adatokból csak az következik, hogy Homér korában vagy kétféle hagyomány uralkodott, mely szerint ugyanegy hős, majd e, majd ama nép fejedelmének tartatott, vagy hogy későbbi dalnokok saját néptörzseik iránti kegyeletből egy két verset változtattak.

17-ik **Ellenvetés.** *Az Iliász III. könyvének 121—244. versei más szerzőtől származnak, mint e könyv többi részei; mert Helena, ki itt Priamosnak mutatja a görög had vezéreit, nem találja közöttök fivéreit, Kastort és Polluxot, s nagyon hihetetlen, hogy ő ne tudta volna, mi történt legyen velök. S az is valószínűtlen, hogy Priamos a háború 10-ik évében ne ismerje még a görög had vezéreit. Ha az egész III. könyv ugyanegy szerzőtől eredne, nem találhatnánk benne ily képtelenségeket.*

Hogy Helena nem látja fivéreit a görög táborban, annak okát maga Homér mondja meg (243, 244. v.), mivel t. i. Lakedämonban voltak. Hogy Helena ezt nem tudta, abból nem következik a könyv *interpolatiója* és a szerzők többsége; mert ha ő a trójai várban volt, nagyon könnyen megfoghatni, hogy fivéreiről nem lehettek tudósításai. Ha én valakinek levelet írok, s azt mondom: *A* jó egészségben van, *B* minden nap vadászni jár, *C* betegeskedik, de két testvéremről, kik az ellenség táborában vannak, mitsem tudok; vajjon kicsoda fogja józan észszel következtetni, hogy én nem írhattam ezt az egész levelet, mert nem tudom mit csinálnak testvéreim? Hogy Priamos csak a háború 10-ik évében látja és ismeri meg az ellenség vezéreit, az egyrésztől azért hihető, mivel ő soha sem vett tetteleges részt a háborúban; másrésztől pedig, mivel Homér nem éneklí azt meg, mi történt Trója előtt 9

évig, hanem csak az e város bukását legközelebb megelőzőtt eseményeket.

Egyébiránt az egész III. könyv nemcsak a legszebb öszhangzatot tünteti föl, hanem az egész Iliással is a legszebb kapcsolatban áll. A két első könyvben a görög tábor állapotait rajzolta a költő, természetes tehát, hogy már most az ellenfélről, a trójai körülményekről is szóljon, s ehhez az első csata szolgált legszebb alkalmúl. Ha ezen kétségbevonott hely (a 122—241. v.) itt nem állna, önkénytelenül kérdeznők: mi történt tehát Trojában, akarnak-e ott Helena kedveért harcolni? szereti-e vagy gyűlöli őt a király és nép? Ezen kérdések kielégítése nélkül csonkának kellene tartanunk a költeményt. Belső szervezeti szükség követeli tehát, hogy a 122—241. versek helyökön álljanak.

18-ik **Ellenvetés.** *A párviadal Páris és Menelaos között a 3-ik, s Pandaros áruló lövése és az innen keletkezett harcz a 4-ik könyvben, semmi összeköttetésben sem állnak a többi könyvekkel. Hektor néhány órával a párviadal után szidja Páris gyávaságát (VI. könyv.), mi világos ellenkezésben áll az alig végződött párviadallal. S nagy n feltűnő, hogy Hektor rövid idővel a trójaiak által elkövetett frigy törés után ismét vakmerősködik, a görögöket új párviadalra felszólítani (VII. könyv.), s hogy ezek indítványát elfogadják, a nélkül, hogy a trójaiak frigy törését szemére lobbantanák. Innen látszik, hogy a 3-ik és 4-ik könyv fő tartalma eredetileg önálló epos volt, mely talán a háború korábbi idejéhez tartozott, s csak később az egész költemény rendezőtől toldatott közbe.*

Ha az Iliást figyelmesen olvassuk, nem lehet tagadnunk, hogy a 3-ik és 4-ik könyv a költemény egészletével összefüggésben áll. Kinek állt legnagyobb érdekében a harczot megkezdeni, mint Menelaos és Párisnak, kik az egész háború okai voltak? Hogy legelőször is a sértő a sértettel találkozik a csatatéren, az oly természetes jelenet, hogy nélküle bosszankodnunk kellene a költőre, mivel kandiságunkat ki nem elégítné. A meggyőzött Párist Aphrodite láthatatlanná teszi, mivel különben, ha megöletik vagy elfogatik, vissza kellett volna adni Helenát, vége leendett a háborúnak s nem bírnók az Iliást. E jelenetben erkölcsi rajzot tart előnkbe a

költő, hogy a szenvedély győzött a jogon, hogy láthatatlan csel-szövény hiúsítja meg az igazság kiszolgáltatását. De mind ennek meg kell történnie, mielőtt Trója romba dől. Igaz, hogy Helena megbánta már szökését, előbbi férje után sovárgott, ismerte a frigykötés pontjait, dorgálta Páris gyávaságát, s mind a mellett ismét karjaiba veti magát, de épen ez által bámuljuk költőnk remek ecsetelését. Ő Helenában Párisnak női képmását rajzolja. Valamint Páris hősiség és gyávaság, erő és érzékiség között ide s tova hanyattatik; úgy Helena is ingadozik erény és gyöngeség, gyűlölet és szerelem között; ő oly kevésbé képes csábítója bájainak ellenállani, mint lelkének szentebb sugallatát egészben elfojtani.

Egyébiránt czélzások is történnek a kérdéses két könyvre az Iliás több helyein. V. 206—207. Pandaros világosan mondja, hogy megsebesítette Menelaost, mi a 3-ik könyvben történt. VII. 69—70. Hektor említi, hogy a frigykötést, mely szintén a 3-ik könyvben állapítatott meg, Zeus nem hagyta helyben; és 350—351. v. Antenor inti a trójaiakat, hogy adják vissza Helenát, mert a *frigykötés megszegésével folytatják a háborút*. Azt mondani, hogy e czélzások a kérdéses könyvekre csak későbbi közbetoldások, olyan védv, mely csak alanyi alapon nyugszik s minden történeti bizonytságot nélkülöz, úgy hogy ilyen alanyi alapoknál fogva bármely munkának hűségét kétségbe lehetne vonni.

Hektor méltán szidhatta Páris gyávaságát, mert a félbeszakadt párviadal után nagy dolgok történtek a 4-ik és 5-ik énekben. Pandaros megöletik, Aeneas megsebesül, sokan a trójaiak közül utolszor láták a napvilágot és Páris mégis termeiben vesztegel vala.

Miért szólítá föl Hector a görögöket az elkövetett frigysegség után újabb párviadalra, azt maga a költő fejt meg. Apollo és Minerva megegyezének abban, hogy e napon véget vetnek a harcznak, s hogy valaki a görögök közül párviadalra keljen Hectorral. Ezen határozatát megsűgja a két istenség Helenusnak, Priamus fiának. Miként használták volna föl tehát a görögök szemrehányásokra Hector indítványát, ha védistenségök Minerva is jónak találta?

19-ik Ellenvetés. *Az Iliás 5-ik éneke Diomed tetteit*

beszéli el; az tehát ezen hős tiszteletére írt külön költemény, melyet későbbben kapcsoltak az Illiáshoz.

Vizsgáljuk Diomed tetteit, ki az Illiásnak majdnem minden énekében előfordúl. Így II. 559—568. Diomed 80 hajóval érkezik meg Trója ellen. IV. 365—421. Agamemnon ösztönzi őt a csatára, s ez szekereéről a földre ugrik, és mellén szárnyet zörrent az ércz, úgy hogy a bátor lelkü is megijedne. VI. 12. megöli csatában Axylust. VI. 95—101. Priamus fia Helenus üzeni a trójai urnőknek: könyörögjenek Minervához, hogy távolítsa el Diomedet Trójától, ki legerősebb a görögök közül, s még rettentőbb a trójaiakra nézve, mint maga Achilles. VI. 119—236. olvassuk megható találkozását Glaukussal. VIII. 91—172. a futamodó Ulyssesst harcra bátorítja, Nestort szekerecé veszi, s Hektor ellen rohan, kinek szolgáját megöli; de végre mégis visszavonul. VIII. 253—260. már ismét csatában van és halált szór. IX. 31—51. dorgálja Agamemmont, hogy nem akar harcolni, s a görögök bámulják beszédét. IX. 696—711. v. bátorítja Agamemmont és a többi vezéreket a másnapi harcra. X. 150—294. hozzá jönnek éjjel Ulysses és Nestor tanácskozandók a fenyegető veszély ellen. Diomed indítványozza, hogy jöjjen vele valaki a trójai tábornot kikélni, s több ajánlkozó közül Ulyssesst választja; 340—579. megfogják Dolont, ki kényszerítve előadja nekik a trójai tábor állapotát, s azután Diomed őt megöli. Tovább indulván, az alvó thrákok közt nagy vérontást tesz, és zsákmánnyal visszatérnek. XI. 312—400. Thymbraeust földre teríti, a trójaiakat futásra kényszeríti, Merops fiai és Agastrophot megöli, Hektor sisakját dárdájával találja, Páristól lábában megsebesítettik. XIV. 109—132. noha megsebesülve harcra lelkesíti a vezéreket. XXIII. 290. v. az Aeneastól elvett trójai lovakat befogja. 377—400. elérné a lóversenyben a czélt, de Apolló kiveri kezéből az ostort, melyet azonban Minerva ismét kezébe ad. 811—825. párviadalra kel Ajaxszal. — Ha tehát az V. könyv külön s későbbi költemény volna Diomed tiszteletére; azt nagyon csonkának kellene tekintenünk, s kiegészítenünk azon részletekkel, miket a többi könyvekben találtunk; mert az V. könyvi Diomed elválasztva a többi Illiástól s kiszakasztva az egészszel való ösz-

szefüggésből, a legnagyobb oktalanság, czél és irány nélkül. Ellenben az egész Iliás a legbensőbb kapcsolatban áll az V. könyvvel. Ez szolgál alkalmúl Pandaros megbüntetésére az általa elkövetett hitszegés miatt a 2-ik könyvben; — Hektor és Andromache szívreható összejövetelére, Párisnak visszatérésére a harczba, Nestornak kiszabadítására a veszélyből azon lovak által, melyektől Diomed Aeneast megfosztotta, s ugyanezen lovak föllépésére a Patroklos fölötti gyászbjátékban. Diomed beszéde, midőn Agamemnon Görögthonba akar visszatérni, az V. könyvben foglalt hadi tettekre czéloz. Szóval, az V. könyv nélkül hiányzanék egy gyűrű az Iliász eseményeinek láncolatában. S ezért nem képzelhetni, hogy az V-ik éneket más költő szerzette volna.

20-ik **Ellenvetés.** *Diomed az V-ik énekben Mars ellen harczol, s a VI-iknak 129-ik versében mégis azt mondja, hogy ő nem akarna istenek ellen harczolni. Innen világos, hogy e két éneknek két külön szerzője van.*

Ez az ellenvetés semmi súlylyal sem bír. Diomed az V-ik énekben Minerva oldala mellett és az ő biztatására harczolt Mars ellen (825—841. v.). A VI-ik énekben pedig nem akar *egyedül, isteni segítség nélkül*, sikra szállni valamely isten ellen. Hol van itt ellenmondás?

21-ik **Ellenvetés.** *Sarpedon oly nehezen megsebesül, hogy csak atyja, Jupiter, menti meg őt a haláltól (V. 662.); s mégis másnap már részt vesz a harczban (XII. 101.). Származhatott-e ilyen ellenmondás — kérdi La Roche (Über die Entstehung der Homerischen Gedichte. Wien. 1863.) — ugyanegy szerzőtől?*

Valóban ezen urak egészen megfelelnek a homéri istenek mindenhatóságáról. Ha Jupiter képes volt távol tartani Sarpedontól a halált, miért nem gyógyíthatta volna meg sebeitől is, úgy hogy rögtön harczképes legyen? Íme Apollo nem volt oly hatalmas mint Jupiter, s ő mégis egy percz alatt megszünteté Glaucus sebeit és erőt öntö a szívébe (XVI. 527.).

22-ik **Ellenvetés.** *A 2-ik énektől kezdve a 7-ig bezárólag semmit sem látunk az 1-ső énekben kijelentett bajokról. A 2-ik, 3-ik, 4-ik, 5-ik, 6-ik és 7-ik énekek tehát nem származnak azon szerzőtől, a ki az 1-ső éneket költötte.*

A 2-ik ének benső kapcsolatban áll az 1-sővel, mert abban Jupiter gondolkodik (3—4. v.), miként adjon elégtételt Achillesnek. A 3-ik ének benső kapcsolatát az egész Iliással kimutattuk a 15-ik és 16-ik ellenvetés megczáfolásában. A 4-ik énekben Menelaos, tehát a fő személyek egyike, olyan sebet kap, hogy a vezérek mindnyájan az ő gyógyításáról gondoskodnak. Vajjon tehát ezen megsebesülés nem tartozik az 1-ő énekben kijelentett csapásokhoz, melyek a görögöket érték? Az 5-ik énekben Tlepolest, a nagyot és erőset, megöli Sarpedon. Hát ez nem nagy baj a görögökre nézve? Különben, hogy az 5-ik ének lényeges alkatrésze az Iliásnak, azt láttuk a 19-ik ellenvetés megoldásában. — A 6-ik énekben néhány vers által (414—427. v.) Andromache egész epoeát mond Achillesről; mi azt bizonyítja, hogy ezen ének is bensőleg össze függ az elsővel. Hogy ez a 7-ik énekről is áll, tanusítják Ajax szavai Hektorhoz (226—230. v.): „Hektor! Most már világosan fogod tudni, minő vitézek vannak a danaok között a férfizúzó, oroszlánszívű Achillesen kívül is, a ki a hajóknál fekszik, haragudva Agamemnonra.“ — Ezekből kiténik egyszersmind Grote (*History of Greece*, 2-ik kötet) csalódása is, ki azt állítja, hogy a 2-ik énektől a 8-ig semmi nyomát sem látjuk Achillesnek.

23-ik Ellenvetés. *A 9-ik ének nem származik* — Grote szerint — az Iliás szerzőjétől, mivel a 11-ik és következő énekekből látszik, hogy szerzőjük semmiképen sem gondolhatott vissza a 9-ik ének eseményére, t. i. a görögöknek s különösen Agamemnonnak önmegalázására Achilles előtt. A 11-ik ének 607—610. és a 13-ik ének 111—114-ik versei egyenesen kimondják, hogy a görögöknek ezen önmegalázásuk, mely után ő sovárog, csak jövődö dolog még, s hogy Briseis visszaadásával még nem kínálták meg. Különben az egész költemény a 9-ik énekben végét érte volna; mert Achilles csak azt kívánja az 1-ő könyvben Thetistől, ez pedig Jupitertől, hogy Agamemnon és a görögök lássák be igazságtalanságukat s lakoljanak érte; ez pedig megtörtént a 9-ik énekben. — Továbbá azon leverő félelem, mely Agamemnon a 9-ik énekben jellemzi, nincsen arányban ama nyomorral, melyet a görögök az előbbi énekben szenvedtek, s nem is egyeztethető meg azon büszkeséggel, melylyel Aga-

memnon a 11-ik ének kezdetén föllép. A görögök helyzete csak akkor lett kétségbeejtő, midőn fő bajnokaik sorából Agamemnon, Diomed és Ulysses a 11-ik, 14-ik és 16-ik énekekben megsebesülvén, többé nem harcolhatnak. Ezen baleset hatott Patroklosra s általa Achillesre.

A 9-ik énekből leírt követségről Achilleshez, a 18-ik énekből is találunk említést (444—452.), hol Thetis elbeszéli Vulkánnak, hogy a görögök megbántván Achillest, kibékülésre esedezének nála, és sok ajándékot ígérnek neki. Ugyanezen követséget említik a 19-ik ének 140-ik, 194-ik és 195-ik versei. Ha Grote erre azt válaszolja, hogy ezen verseket csak későbbben toldották be, miszerint a 9-ik énekkel némi kapcsolat mutatkozzék, azt pusztán gyanításnak kell vennünk, mivel tényekkel, okmányokkal be nem bizonyítható.

A 11-ik ének 607—610-ik verseiben mondja Achilles Patroklosnak: most, úgy gondolom, térdeim körül fognak állni a könyörgő Achäok, mert többé nem türethet nyomor éri őket. Innen nem tűnik ki az, a mit Grote állít, hogy a 11-ik ének semmit sem tud az Achilles kiengesztelésére tett lépésről a 9-ik énekből. Ezen utóbbi ének 650. és következő verseiben Achilles kijelenti a követeknek, hogy ő nem gondoland addig a harcra, míg a trójaiak a görögök sátraihoz és hajóihoz nem közelednek öldösve őket. Miután tehát a 11-ik énekből csakugyan vészes és gyászos események fordulnak elő, melyeket Achilles is olyanoknak tart, azért csak most gondolja elérkezettnek lenni az alkalmas időt, hogy a görögök segélyért folyamodjanak; mert a 9-ik énekből midőn elutasítja a követséget, nem tartotta még oly nagyra a veszélyt. A 11-ik ének 607-ik versében álló „most” tehát nem azt jelenti, hogy a görögök most először fognak Achillesnek könyörögni, hanem így kell fölfogni Achilles gondolkodását: Ha már akkor könyörögtek a görögök, mikor még nem volt olyan nagy a veszély, bezzeg most, úgy hiszem, térdeimhez fognak borúlni. — A 13-ik ének 111—114. verseiben azt mondja a görögöket korholó Neptun, hogy, ha Agamemnon megbántá is Achillest, azért még nem szabad a harcot kerülnünk. Ebből a 9-ik ének valótlanságát következtetni, nagy merészség; mert ha száz

kiengesztelő követséget küldött volna is Agamemnon, mégis igaz marad mindig, hogy ő megbántá Achillest.

Hibásan következteti Grote azt is, hogy, ha a 9-ik ének csakugyan eredeti lenne, akkor az egész epos abban végződött volna; mert hiszen mindjárt az 1-ő ének 18—19. verseiben előadatik a görögök szándoka, t. i. Trója földulása. Tehát az epos végcélja nem az, hogy Achilles elégtételt kapjon, hanem hogy Trója megbukjék. Ebből kitűnik egyszersmind, hogy Grote hibásan tekinti az 1-ső éneket valamely Achilleis részének.

Továbbá Aeschylusnak *Myrmidonok*, *Neridek* és *Phrygek* című trilogiájának 1-ső tragoediájában szintén előfordul Agamemnonnak Achilleshez küldött követsége, épen úgy, a mint ez az Iliás 9-ik énekében adatik elő. Tehát Aeschylus is (525—456. Kr. e.) valódinak tartotta a 9-ik éneket. Ne is vesse valaki ellen, hogy Aeschylus a homéri költemények iránti nagy tiszteletből nem gondolt az alátolások lehetőségére. Ő megmutatta, hogy minden tisztelete mellett nem követte vakon Homért. Például, midőn a trójaiak tüzet dobtak a görög hajókra, Homér Iliása szerint (XV. 705.) Protesilaus hajója kezdett égni; Aeschylusnak kérdéses drámájában pedig Nestor hajója égett először. Homér Iliása szerint Priamus csak egy útitárrsal jött Achilleshez Hektor hullájáért, Aeschylus szerint pedig a phrygek kísérték.

24-ik Ellenvetés. *A 10-ik könyvet, az úgynevezett Doloniát, Pisistrat igtatta először az Iliásba. S valóban az egész Iliásban nem történik hivatkozás e könyvre, melyet bizvást ki is lehet hagyni, a nélkül, hogy az egészben hézag támadna; azért valószínű, hogy ezen könyv különálló epost képezett, annál is inkább, mivel a 9-ik könyvben Odysseus éjjel mint követ küldetik Achilleshez, s a 10-ik könyv szerint ugyanazon éjjel mint kém is megy a trójai táborba; ez pedig nagy képtelenség. Innen látszik, hogy a 9-ik és 10-ik könyvben két külön monda foglaltatik, melyeket külön költők dolgoztak föl.*

Egyedül a velencei scholionok és Eustathiusban olvasuk, hogy a Doloniát, *hír szerint* Homér külön költötte, s nem igtatta az Iliás közé. Miután azonban sokkal régibb írók s maga Aristoteles is, az egész Iliást egyetlen egy költőnek

tulajdonítják, nem lehet ezen későbbi, csak hírből merített, adatnak más hitelt adni, mint minőt a kósza hírek érdemelnek; s ha ellencünk annyira támaszkodnak Eustathiusra, úgy magok ellen is harcoznának, mert mi lesz akkor ama véleményökből, hogy a Dolonia más szerzőtől származik, ha tekintélyök világosan mondja, hogy Homér költötte a Doloniát? Egyébiránt, ha közelebb tekintjük e könyvet, látszik, hogy az épen oda illik, a hol áll, mert fölötte nagy érdekű eseménynyel tölti ki az éjt, s a görög hősiségnek egy más, eddig még elő nem fordúlt oldalát is mutatja. Hogy az Iliás többi részeiben nem történik hivatkozás a Doloniára, abból még nem következik ennek közbetoldása, különben Virgil, Dante, Tasso és Vörösmartyban is számos episodokat, melyekről a költemény további folyamában nem történik említés, kellene közbetoldottnak tartani.

Végre teljes lehetetlenség, hogy ezen könyv külön önálló epost képezett volna. Mert minő oktalanság lett volna azzal kezdeni az epost, hogy Agamemnon félelem s gondok miatt nem tudott aludni, hogy nyugtalanságában elhagyta fekhelyét, ha egyszersmind okát nem adta volna a költő? Ezen ok pedig a 9-ik könyvben foglaltatik, hol a görögök rémülete s az Achilles segedelmét kérő küldöttségnek siker nélküli visszatérte rajzoltatik. Sőt a 9-ik és 10-ik könyv benső kapcsolatban is áll az által, mivel a 9-ik könyvben helyeztetnek el az előőrsök, melyeket most Agamemnon a 10-ik könyvben megvizsgálni indul.

Hogy pedig Odysseus, mint követ is Achilleshez, s mint kém is a trójai táborba ment, az csak akkor volna képtelenség, ha valóban mind a két vállalat éjjel, vagy inkább az éj egy időpontjában történtnek állíttatnék. De a dolog másként áll. Midőn a követek Achilleshez jönnek, még nincs éj, mert ő látja őket jöni, künn ülve társával s gyönyörködve a zene hangjaiban; ez tehát legfőlebb este lehetett, másként, ha éjjel lett volna, bizonyosan nem találják ébren Achillest és társát, ki még vacsorát is készített. S midőn a követek visszajöttek Achillestől, Agamemnon sátrában találták még a görögöket, kiktől borral kínálattak meg. S csak ekkor mondja Diomed: „most feküdjetek

le, miután föl vagytok vidítva a szívben étellel és borral, (IX. 705—706.), mire ők áldozván aludni mentek. Mind ebből az tűnik ki, hogy Odysseus este felé ment a követségel Achilleshez, s hogy még este vissza is jött. Minő képzelenség volna tehát abban, hogy ő, miután néhány óráig aludt, éjjel ismét mint kém indúlt volna a táborba?

25-ik **Ellenvetés.** *Cauer* (Über die Urform einiger Rhapsodien der Ilias. Berlin 1860.) nagyon vitatja *Hermann* után, hogy az *Iliás XI. könyvében Machaon megsebesítése idegen hozzáadás.* Midőn ő megsebesült, félnek a görögök, nehogy az ellenségek elfogják, s ők így orvosuktól fosztassanak meg. Már pedig sokkal természetszerűbb lett volna attól félniök, nehogy sebe által hosszú időre alkalmatlanná legyen orvosi gyakorlatát ilzhetni. — Az is különös, hogy *Idomeneus* épen *Nestort* küldi el a harczból, hogy a megsebesült *Machaont* a hajóhoz vezesse; ezt valamely csekélyebb s fiatalabb ember is, s ez utóbbi jobban is tehette volna; s ha *Machaon* valóban megsebesült, hogyan adhattak neki *Κυκλιών*-t inni, hevítő italt, melynek kávos hatását már akkor is ismerhették az emberek? Mindezen nehézségek elvesznek, ha *Machaon* megsebesülését elvetjük, ha *Nestor*, személye iránti tekintetből szólították föl a harczot elhagyni, s melleslegesen *Machaon* is orvos-fontosága miatt távolították el a veszélytől.

Ezen ellenvetés csupán egyéni fölfogáson alapszik. Miért lett volna természetszerűbb attól félni, nehogy *Machaon* hosszabb időre alkalmatlan legyen az orvosi tudomány gyakorlatára, mint attól, nehogy fogságba kerüljön? A ki egyszer fogságba került, az ritkán jött vissza, hanem az akkori szokás szerint azonnal életét is vesztette. Jól tudák ezt a görögök, mert ők sem ajándékozták az életet az elfogott trójaiaknak. Azért minden áron törekedniök kelle, a megsebesült *Machaont* biztos helyre szállítani. Mert ha fogságba kerül, örökre elvesztették; de ha megmentik, sebéből még fölgógyúlhat. — Igaz, hogy *Machaont* csekélyebb s fiatalabb ember is elvezethette volna; de következik-e ebből, hogy *Nestor* őt el nem vezethette? Ez bizonyosan annyit tenne, mint kákán is csomót keresni, holott úntig elismert elv, hogy *a posse ad esse non valet argumentum.* — A *Κυκλιών* erősítő orvosság

volt, összeállítva árpaliszt, kecskesajt, méz és borból, mint az Odyssea X. 234—235, 290. és az Iliás XI. 630—638. verseiből kitetszik. Későbbben változtak az ingrediensek. Athenaeus említi egy nemét a kykeonnak, mely árpaliszt, sajt, méz, bor és olajból állt. Az orvosok betegeik állapota szerint módosították az ingredienseket. Hippokrates csak egy folyadékot vett mindig a kykeonba, és pedig vagy mézet, vagy bort, vagy tejet, vagy vizet. Hashajtásra például méz- vagy tejkykeont rendelt. Nem áll tehát, hogy a kykeon mindig hevítő ital volt. De ha az lett volna is, talán épen ez mozdíthatta elő a seb behegedését; vagy talán nem volt oly veszélyes a seb, hogy hevítő ital árthatott volna Machaonnak; mit a régi görög itészek is gyanítottak.

26-ik **Ellenvetés.** *A XIII-ik énekben az mondatik Neptunról, hogy elment az achäok táborába, és στρατὸν ᾤχετ' Ἀχαιῶν (38. v.), s mindjárt hat vers után azt olvassuk róla, hogy a mély tengerből jövéen serkentette az achäokat, Ἀργείοις ὠτρυνε βαθείης ἐξ ἁλὸς ἐλθών. Minő ellenmondás ez egy költőtől? Hiszen Neptun nincsen a tengerben, hanem a görögök táborában.*

La Roche nagy súlyt fektet erre az ellenvetésre, de bizony minden ok nélkül. A XIII-ik énekben a 10-ik verstől kezdve olvassuk, hogy Neptun a thráciai Samosnak legfelsőbb csúcsán ülve nézte a háborút. Sajnálkozván a görögökön, gyorsan lesietett a hegyről, s eljött a palotájához *a tenger örvényeiben, κλυτὰ δώμιατα βένθεσι λίμνης.* Ott befogta a lovait, kocsira ült, s *vágtatott a habokon, βῆ δ' ἑλάει ἐπὶ κύματι.* És eljőve az achäok táborába. Nem jött tehát Neptun a tengerből a táborba? S nem mondhatta a költő Neptunról, ki már a táborban volt, hogy a mély tengerből jövéen, azaz, miután a tenger mélyeiből megérkezék, serkentette az achäokat? És nem sajátja-e Neptunnak az, hogy ő a tengerben lakik és a tengerből indul ki, bár merre menjen? Nem jelentheti-e e kifejezés: *a mély tengerből jövéen*, azt is, hogy Neptun a mély tengerből szokott kijöni? Kár tehát ilyen világos helyeket is elcsavarni, csak hogy minden áron tagadjuk az Iliás szerzőjének egységét.

27-ik **Ellenvetés.** *Az Iliás XIV. és XV. énekei oly feltűnő ellentétben állnak, Cauer szerint, a XVI-ik könyvvel, hogy*

ezen három ének nem tartozhatott eredetileg egy egészhez. A két előbbi könyvben magok az Istenek keverednek a harczoló felek közé, de a XVI-ban az istenség mint párton kívüli hatalom áll az emberi szenvedélyek és ellenségeskedések fölött. Ott a vig elemmel határos derűltség; itt komoly magasztosság. Ott az istenség rajza színdús, szemlélhető, s érzékiségbe merülve; itt mint érzékfölötti, alaktalan, mindenütt jelen s határtalan irgalmú hatalom. Az Idán tartózkodó Zeus gyöngé, zsurnoki, érzéki, elmátható, haragra gyúl s azonnal kibékülő; a XVI. könyvi Zeus pedig szent mérleggel határozza meg az emberek sorsát, rendezi a világot, mindenható az akaratban, s mégis telve szelidséggel.

Bár mily szépen hangozzanak is ezen ellentétek, még sem bizonyíthatják be, hogy a kérdéses könyvek különféle szerzőktől erednek; különben meg kellene engednünk, hogy ugyanegy művész nem véshet vagy nem festhet ugyanegy tárgyat különféle helyzetben s különféle szempontból. Ismeretes dolog, hogy például Phidias Zeusnek és Minervának több szobrát készítette mindig eltérő alakban. Így az élisi Olympioszt nem úgy terjeszté elő mint mennydörgőt, mint az istenek és emberek atyját, hanem mint az olympiai játékok előjáróját és harczbíráját. Azért olajágkoszorút tett a fejére; noha más szobrain cserfakoszorút viselt. Jobbjában pedig a szokott villám helyett győzelemistennő volt. Minthogy tehát Phidias több Zeust faragott, s mindegyiket külön helyzetben, alakban: következik-e ebből, hogy ezen többféle Zeusszobrokat nem készíthette ugyanegy Phidias? Szint ez áll a Homér isteneiről. Ő úgy rajzolja őket, a mint a helyzetek megkívánják, majd emberesítve, majd tisztán isteni magasztosságukban; a nélkül, hogy ez följosogitna több szerző föltévesére.

28-ik Ellenvetés. *Lehet-e valami illetlenebb — kérdezi Cauer — mint hogy a hallgató, ki a hajók tüze s Achillesnek e miatti fölingerlése által a legnagyobb feszültségben tartatik, az Iliás XVI. könyvének 130-ik versétől a 275-ig Patroklos és a Myrmidonok fölfegyverkezésének körülményes leírása, kiindulásuk, beszédek és imáik által föltartóztassék? S nem ötlük-e föl, hogy Achilles nem azt kéri Zeustól, engedné meg Patroklosnak a hajók tüzét eloltani, mit a jelen helyzet megkívánt*

volna, hanem elüzni a hajóktól a trójaiakat? Ez oda mutat, hogy a XVI-ik könyv más szerzőtől származik, mint az eredeti Iliás, s hogy azt egy későbbi rendező kéz igtatta bele.

Ezen ellenvetés azt tételezi föl, hogy a homéri költemények csupán a hallgatók kíváncsiságának legrövidebb útoni kielégítése végett támadtak. Mily hibás ezen fölfogás, onnan is kitűnik, hogy az Iliás részeiben, melyeket elleneink önálló daloknak vagy eposoknak tartanak, szintén kerülnek elő közbeszótt mellékesemények, melyek a cselekvény folyamát föltartóztatják s a hallgatót kínos feszültségben hagyják. — Ha a költő jónak tartá a hajók meggyújtását említeni; mi természetesebb a hallgató részéről, mint hogy kérdezze: mit csinált tehát e helyzetben Achilles? hiszen már most ő is veszélyben forog. Vajjon még sem indul meg a szíve? Nem tesz-e önérdékből ellenkészületeket? Mind ez szintén a kíváncsisághoz tartozik. Tehát költőnknek, ellenfeleink védve szerint is, ki kellett ezt elégitnie. S ha megtudja a hallgató, hogy Achilles Patroklost küldi a trójaiak ellen: nem fogja-e tudni akarni, vajjon maga megy-e csak, vagy kísérik őt mások is sat.? Úgy hogy épen a 130—273. versek kihagyása által nem volna kielégítve a hallgató kíváncsisága. De a költemény oeconomiját nem egyedül a hallgatók kíváncsisága szabályozza, hanem az események menete is. Költőnk nem hagyhatja örökké daczos gyűlöletében Achillest. Mire az ajándékokat ajánló Agamemnon őt nem bírhatta; arra *kezdi* őt most indítani a görögök közös veszélye. Nemes lelkét nem lágyította a roppant gazdagság ígérete; de keménységét a nemzetiség szeretete olvadásra hozza, s ez az engesztély első lépése, mert legjobb barátját küldi előre a harcza. — Valóban ezen kérdéses 137—277. versek nélkül nem is lehetne érteni Achilles további föllépését s az Iliás további folyamát; úgy hogy mi ezen ellenvetést a legilletlenebbnek tartjuk. — S minő nehézség fekszik az Achilles imájában, hogy engedje meg Zeus Patroklosnak a trójaiakat elüzni, nem pedig a tüzet eloltani? Ez csak szörszálhasogató metaphysikai bibelődés. Vajjon nem fontosabb-e a trójaiakat elüzni, mint csak a tüzet eloltani? Az eloltott hajót ismét fölgyújthatják a trójaiak; de

ha egyszer elüzettek, nem csak könnyen el lehet a tüzet oltani, hanem másodszeri keletkezését is lehetetlenné tenni.

29-ik **Ellenvetés.** „Az Achilles pajzsának leírása a XVIII. énekben nem függ össze a történettel — mondja Hermann — melyet félbeszakaszt. Maga a pajzs alkotása sem felel meg a czélnak, melyre készült, s nem gerjeszthetne rémületet a csatában; mert a helyett hogy rettentő tárgyak volnának rajta, oly apróságokat tartalmaz, melyek legkevésbbé sem vonatkoznak harcz-i tettekre, s olyan kicsinyek, hogy csak nagyító üveggel lehet megkülönböztetni. Lehetetlen is, hogy Vulkán ilyen mesterművet képes volt volna ily rövid idő alatt elkészíteni. Hozzájárul még, hogy a Homér korában az ilyen műhöz megkívántató mesterségek még ismeretlenek voltak. Következőleg ezen leírás csak egy későbbi kor szüleménye lehet, melyet az athéni kiadó az Iliáshoz csatolt.“

A pajzs leírása annyiban függ össze az általa félbeszakasztott történettel, a mennyiben Achilles elvesztvén saját fegyvereit és pajzsát Patroclus halála által, újakra volt szükségére, melyek szintén, mint az előbbie, isteni hatásuak legyenek; ez által elegendőleg igazoltatik Thetisnek elmenetele Vulkánhoz új fegyverkészület kaphatásáért. Hogy a pajzs istenileg ki volt ékesítve, abból még nem következik annak czéltalansága. Itt alkalmazhatni Horácz mondatát: *omne tulit punctum qui miscuit utile dulci*. Az Iliás minden könyve elég borzasztó jeleneteket tartalmaz, úgy hogy magának a szerzőnek is éreznie kellett, hogy azok közé némelykor a béke, családai élet s vigalmak jeleneteit is közbeszöni szükséges. Itt rejlik a pajzs sokféle tárgyainak oka, mert a költőnek hallgatóit is szem előtt kellett tartania, hogy az emberi élet különféle változatoságainak előadásával őket gyönyörködtesse. — Ha Vulkán isten volt, természetes, hogy ő ily művet rövidebb idő alatt is teremthetett. Furcsa, hogy egy költészeti isten mesterembereink prózai eljárása szerint ítéltetik meg! Meglehet, hogy az ily műhöz megkívántató mesterségek még ismeretlenek voltak a Homér korában; de épen azért az egész csak költeményes leírás. Hány költeményeink vannak, melyekben óriások, tátosok sat. vagy oly paloták, kertek sat. iratnak le, minők soha sem léteztek? Abban áll a költő sza-

badsága, hogy ő korának világánál nagyszerűbb lényeket és tárgyakat teremt képzeletében.

30-ik Ellenvetés. *Az Iliás eseményeinek időszámítása nem engedi azt egységes költeménynek tartani. Azon 51 napból, mely alatt az Iliás történetete végbement, 21 nap esik az első és szintannyi az utolsó ének cselekvényeire. Tehát a többi 22 ének cselekvényeinek véghezvitelére csak 9 nap marad, s ebből ismét 5 nap esik a 7-ik, 8-ik és 23-ik énekekre, úgy hogy azon tömérdek jelenetekre, melyek a 2-ik — 6-ik, 8-ik — 10-ik, 11-ik — 18-ik, 19-ik — 23-ik énekekben foglaltnak, mindegyikre csak egy nap maradna. Már pedig lehetetlen, hogy oly roppant számú események egy nap alatt fordúlhattak volna elő; honnan következik, hogy az Iliás több önálló énekből forrasztatott egy egészszé, miáltal ezen időszámítási ellenmondások keletkeztek, melyeket Homér, ha az Iliás ugyanegy szerzőtől eredett, bizonyosan nem követett volna el.*

Pisistrat a legtudósabb férfiakat hitta össze, hogy a Homér Iliását a szó- és írásbeli hagyomány nyomán rendbeszedjék. Hihető-e, hogy ezen férfiak, kik nem egyszer, hanem százszor olvasták el az Iliást, sőt legnagyobb részét könyv nélkül is tudták, nem ismerték volna az Iliás összefüggését, vagy hogy különálló eposokat egy egésznek mintájába szorítottak volna, a nélkül, hogy az időszámítási helytelenségeket észrevették? Ha észrevették és még is meghagyták, bizonyosan okuk volt reá az általános hagyományban és hitben, melyet megingatni nem mertek. Ha pedig nem vették észre, jöllehet a legfölvilágosultabb emberek voltak: úgy annál kevésbbé lehet követelni, hogy egyes költő, Homér, ily roppant művében időszámítási viszonyokat vegyen tekintetbe.

Egyébiránt nem is áll, hogy *költészetileg* lehetetlen egy nap alatt oly sok eseménynek előfordúlnia, mint az Iliás több énekében; mert az Iliásban minden az istenek akaratóból és befolyásával történik; a hol pedig istenek működnek, ott, a homéri kor fölfogása szerint, egy nap alatt még többet is lehet véghez vinni. Ha jelenkorunkban írna valaki olyan epost, melyben egy nap alatt több csata, parlamentirozás, párviadal, előrohanás, visszavonulás, fegyverszünet, holtak eltakarítása stb. fordulna elő: nem találna-e mind ennek lehetősége támaszt

az újabb történetben, mely bámulatos tetteket jegyzett föl a háborúk menetéről? Annál kevésbbé lehet tehát főnakadni, ha regészeti korban istenségek hadvezérlete alatt tett tettei tornyosul.

B e f e j e z é s.

Az előadott ellenvetések czáfolatából látszik, hogy minő ingatag alapon nyugszik azok véleménye, kik az Iliást több szerzőnek tulajdonítják. Érveik gyöngé voltát az is bizonyítja, hogy midőn e szerzők számát meg kellene határozniok, egymást ostromolják, s mindegyikök másképen állítja össze az Iliásnak állítólagos önálló dalait.

Így *Lachmann* szerint (*Betrachtungen über Homers Ilias*. Berlin 1847.) az Iliás *tizenhatsz* nagyobb önálló dalból illesztett össze, s legalább 18 szerzőtől származik. Nevezetesen az I, 1—348. v. és 431—492. v. egy egészet képeznek. A többi részek, ú. m. 349—430. és 493—611. pedig nem származhatnak ugyanazon szerzőtől, ki a főlebbi egészet költötte. -- A 2-dik dalt a II. énekben találja, hol még is idegenszerűnek tartja a 786—815. verseket, mint bevezetést a trójaiak névjegyzékéhez. A görög hajók elősorolása pedig külön dalt képezett. — A 3-ik dal a III, 16. v. kezdődik; de ezen énekben is csak a 16—102, 111—115, 314—382, 449—461. versek valódiak; a többi mind későbbi hozzáadás, úgy hogy Priamus és Helena nem tartozhatnak ide. — A 4-ik dalt a IV, 1—421. v. képezik. — Az 5-dik dal a IV, 422. versben kezdődik s természetes kapcsolatban áll a II, 483 vagy 780—785. verseivel, úgy hogy ezek együttvéve ugyanazon szerzőtől származhattak, s egy dalt képezhettek, melyhez még a VI. ének 1-ső verse is tartozhatott. — A 6-ik dal a VI, 5. versénél kezdődik, mely azonban nem látszik emlékezni a 3-ik és 4-dik dalra, hanem összefüggésben áll a VII. könyvvel, úgy hogy ezzel a 312. versig egy dalt képezhetett. — A 7-ik dal a VIII. 253. v. kezdődik s a 487. versig tart. — A 8-ik dal az Achilleshez küldött követséget tartalmazza, tehát a IX. könyvet, s későbbi hozzáadás. — A 9-ik dal a Dolonia, vagyis a X. könyv, s ismét más szerzőnek munkája. — A 10-ik dal részei: XI, 1—71,

84—192, 195—207, 210—496, 521—539, 544—557; XIV, 402—507; XV, 220—221, 232—257, 262—269, 271—280, 306—327, 515—590. v. — Itt tehát Lachmann ellentétben áll Hermannel, ki a 10-ik dalt a XI. könyvben végződni állítja. A 11-ik dalt a XII. könyv falmelletti harcza (*τειχομαχία*) képezi, kihagyván a 118—124, 127—136, 141—153, 162—181 verseket. — A 12. dal tartalmát a XIII. könyv képezi, kivétvén a 92—93, 149—169. verset; s fő tárgya a 330—344, 361—678. versekben központosúl. — A 13-ik dal részei a XIII, 345—360, XIV, 153—369, 389—441, 508—522; XV, 1—219. v. — A 14-ik dalt képezik: XI, 497—520, 558—848; XV, 281—305, 328—366, 381—514. v. különféle szerzőktől. A 15-ik dal részei: XV, 592. v. — a XVII. könyv végéig, de nem ugyanegy szerzőtől. A 16-ik dal a XVIII—XXII könyvekből áll, melyek egy szerzőtől származnak, és sokkal silányabb költészeti becsűek, mint az előbbieik. — Végre a 17-ik és 18-ik dalt a két utolsó könyv képezi.

Grote (History of Greece 2-ik köt. London 1846.) már másképen fogja föl a dolgot. Szerinte az 1-ő és 8-ik ének, valamint a 11-iktől fogva a 22-ikig bezárólag levő énekek képeztek e költeménynek eredeti szervezetét, melyekben az Achilles tettei adatnak elő, s melyeket azért Achilleisnek nevez. De a 2-ik, 3-ik, 4-ik, 5-ik, 6-ik, 7-ik és 10-ik énekek sokkal tartalomdúsabbak, s Iliássá változtatják az Achilleist. Ezen énekek semmivel sem alábbvalók az Achilleisnél, sőt a görög epika legmagasztosabb ömledézései áradnak el bennök. Azért nem is lehet bizonyossággal következtetni, hogy az Iliássá növekedett Achilleis több szerzőtől ered; mivel ugyanazon szerző maga terjeszthette ki az eredetileg kisebb terjedelemre tervezett költeményét. Hogy ez korunkban is történt, bizonyítja a Göthe Faustja. Mind a mellett a 2—7, a 9-ik és 10-ik énekeket más szerzőknek tulajdonítja, s a 23-ik és 24-ik énekeket is idegen hozzáadásnak tartja, mivel Hector halálával végét érhetette a költemény.

Így tehát Grote szerint az Iliásnak csak *öt* vagy *hat* szerzője volna, nem pedig tizennyolcz.

De midőn Grote a XVIII—XXII. énekeket az Achilleishez számítja és Homérnek tulajdonítja, akkor Bernhardy

(*Grundriss der griech. Litteratur*. I. Theil. Halle, 1852.) azt vitatja, hogy ezen énekekben sok idegenszerű anyag és gondolat találkozik szellemi bágyadsággal, s hogy ezek nagyon elűtnek a többi énekektől; azért más szerzőktől erednek.

Cauer (*Über die Urform einiger Rhapsodien der Ilias*. Berlin, 1850.), ki szintén önálló dalokra osztja a könyveket, mindjárt a 10-ik dalra nézve czáfolgatja Lachmannt, mivel az ő összeállítása szerint ellenmondásokat foglalna magában. Zevs, ki segélyét ígérte Hektornak, nagyon rosszul tartaná meg szavát, ha megengedi, hogy Hektor mindjárt az első találkozáskor Ajaxxal halálveszélyesen megsebesíttessék. Zevsnek nem is kellett volna megengedni, hogy Hektor és Ajax összekoczczanjanak, ha kegyenczét, Hektort, oltalmazni akarta. — A mint jelenleg olvassuk ezen eseményt, nem találunk semmi ellenmondásra, mivel Juno csel által altatja el Zevst, kinek tudta nélkül és akarata ellen sebesül meg Hektor. De Lachmann kiküszöbölvén ezen epizódot a Zevs elaltatásáról, megfoghatatlan ellenmondást hoz a dalba. — Más részekben is czáfolgatja Lachmannt, nem tudván megegyezni az általa körülírt önálló dalok tartalmával.

Miként lehetne tehát igazuk ezen és hasonló tudósoknak? Hiszen mindegyik másképen darabolja föl az Iliást! S minő elv vezérli őket ezen eljárásban? Csupán alanyi fölfogásuk! Innen van, hogy egyikök homérinak tartja azt, a mit másikuk elvet, mert különbséget vél látni a nyelvezetben, az ecsetelés élénkségében, az elbeszélés lánczolatában, s más mindenfélében! De ők megfélelkeznek arról, hogy ritkán van egyéniség, mely életének minden órájában ugyanaz maradna, hanem hogy sokféle változásoknak van alávetve, melyeknek nagy befolyásuk van munkájára. Ők nem gondolják meg, hogy eljárásuk szerint majdnem minden munkának szerzői egységét kétségbe lehetne vonni. Nem olvassuk-e mindennap a bírálatokban, hogy e vagy ama drámában nincsen elegendőleg okadatolva a cselekmény, hogy a cselekvő személyek hibásan vannak jellemezve, hogy az egyik fölvonás remekül van kidolgozva, holott a másik bágyadt és úntató? De következik-e ebből, hogy az egész munka nem származik ugyanegy szerzőtől? Ha e következtetés nem érvényes a jelenkorban, miért

volna tehát érvényes az Iliásra nézve? Hiszen a logika szabályai örökké ugyanazok. Ha Vörösmarty hőskölteményeinek mindegyikében vannak külön sajátságok, ha az Arany *Toldija* és *Buda halála* között sokszerü különbséget találunk, a nélkül, hogy e munkák szerzőinek egységét tagadnók: ésszerű-e ugyanilyen okoknál fogva az Iliás szerzőjének egységét tagadnunk?

Mind ezeknél fogva azt állítom, hogy az Iliásnak csak egy szerzője volt, és pedig Homér, kit az egész classicus hajdankor történelmileg bebizonyított személynek és az Iliás költőjének tartott. Én Suidassal vagyok egy értelemben, a ki (*Ὅμηρος* és *ἑαψοδοί* alatt) azt mondja, hogy Homér nem írta egyszerre az Iliást, hanem részenként, időnként; hogy vándorlása közben más-más részét hagyta különféle városokban; — s hogy az ott találkozó dalnokok, kik később rhapsodoknak nevezettek, megtanultak egy vagy több részt az Iliásból, s elszávták a nép előtt.

Nagyon természetes, hogy a rhapsodok, kik mindig a hallgatók kedvét keresték, többnyire csak olyan énekeket vagy énekdarabokat szavaltak, melyek leginkább tetszettek az összegyűlt népnek. S épen ezért némely verseket meg is változtattak vagy közbetoldottak, hogy hallgatóiknak hizelegjenek.

Mivel pedig e rhapsodok számosak voltak s különféle vidékeken elterjedve, könnyen gondolhatni, hogy sok *varians* támadt az Iliásban; s minél inkább elszaporodtak a homéri költemények kéziratjai, annál többet eltértek egymástól, úgy, hogy az alexandriai korszakban, 323-tól kezdve Kr. e., azon dolgoztak már a görög tudósok, miként állíthassák elő eredeti tisztaságában a homéri szöveget. Az ephesusi Zenodot, alexandriai könyvtárnok 280 év körül Kr. e., összehasonlítván s megrostálván a sokféle homéri példányokat, javított példányt létesített, mely azonban ellenzékre akadt az akkori tudósoknál. Ennek folytán az ő tanítványa, a byzanci Aristophanes, 264. év. Kr. e., iparkodott a nyelvtan és történelem segélyével a homéri szöveg eredetiségét visszaállítani; azért számos verseket vett vissza, melyeket elődje kihagyott vala. S higgadt bíráló eljárásánál fogva megkedveltette az akkori világgal a saját ja-

vitású homéri szöveget. Őt azonban ismét túlszárnyalta a samo thraciai Aristarch, 150. körül Kr. e., kinek homéri szövege mint *tekintély, vulgata* fogadtatott el. Az Aristarch föllépte után két főpártra szakadtak a görög tudósok; az egyik Aristarchot, a másik ellenfelét, Cratest, követte, s névszerint Callistrat, az ifjabb Zenodot, Demetrius Ixion. Aristarch követői pedig voltak Ammonius, Parmeniscus, Didymus Chalcenterus. Ezekre számtalanszor hivatkoznak az Iliáshoz írt scholionok, valamint a Tyrannio szövegére is, ki Lucullus korában mint hadi fogoly került Rómába.

Apion volt az utolsó az alexandriai itészek között, ki a homéri szöveg javításán dolgozott.

A Krisztus utáni III-ik és IV-ik században az Aristarch és Apion példányának alapján újlag átvizsgálták a görög tudósok a homéri szöveget, s új példányt készítettek, mely azután forrása lön a többi kiadásoknak.

Ezen itészek a legmélyebb tudománnyal fogtak hozzá a homéri szöveg eredetiségének megállapításához, de egyiköknek sem jutott esze ágába az Iliásnak több szerzőjét gondolni, hanem mindnyájan azon dolgoztak, hogy az Iliásban a műköltemény egyöntetűségét mutassák ki. Természetes, hogy ezen eljárásukban sokszor eltértek egymástól, azon felkezet elvei szerint, a melyhez tartoztak. Így történt, hogy belátásuk szerint némely verseket, mint gyanúsokat, kihagytak, — másokat, melyek azelőtt gyanúsoknak tartattak, ismét fölvettek.

A rhapsodoknak tehát és az utánuk következő criticusoknak eljárásából mindent meg lehet magyarázni, a mi az Iliásban akár összefüggetlen, akár ellenmondó, a nélkül, hogy a Wolfianusoknak minden történelmet leromboló föltevéséhez folyamodjunk, mely minden tettelegesnek, a századok által szentesített hagyományoknak, tagadására vezet.

Azért nagyon vigasztaló a tudományra nézve, melynek föladata a túlesapongó kritikát mérsékelni és útbaigazítani, hogy voltak és vannak férfiak, kik, mint csillagok ragyogva az irodalom egén, a Wolfianusok hypothesisének tarthatatlanságát bebizonyítani kedves föladatuknak vallották.

Így *Sainte-Croix* már 1798-ban föllépett e munkájával: *Réfutation d'un paradoxe littéraire de Mr. Wolf.* (Paris).

Voss János Henriknél, mint Homér német fordítójánál, senki sem ismerte talán jobban a görög hősdalnok munkáit. *Antisymbolik* című munkájában (Stuttgart, 1824—1826.) megengedi, hogy Homér nem egyszerre képezte ki tökéletes szépséggé az ő munkáit. Meglehet, hogy az eredeti Iliás valamely thessali ünnepélyre volt szentelve, s 6—8 rhapsodiából állt, melyekben Achilles és fő elleneinek tettei rajzoltattak. A dalnok Hellasban és Argosban hangoztatván énekeit, s látván, hogy minden vidék a maga néphőscinek magasztalásait is szeretné halhali, bővítette munkáját halhatatlan énekkel a vitéz Ajax-, Diomed-, Idomeneus-, Agamemnon-, Menelaos-, Nestor-, és Ulyssesről. Így lőn terebélyessé az Iliás, nem idegenszerű hozzáadások által kívülről, hanem benső csirájának kifejlődésével. Kérdezzük csak Klopstockot, Göthét, s Lessing szellemét, nem fejlődnek-e így ki a költő tervei?

Ugyanazon időtájban egy új harczos lépett a küzdőterre a homéri egység mellett, t. i. Lange G., a következő munkával: *Versuch, die poetische Einheit der Iliade zu bestimmen. Ein Sendschreiben an Göthe.* (Darmstadt, 1826.). És Göthe, ki azelött a Wolfianusokkal tartott, csakugyan változtatta véleményét, a mint ez „*Homer noch einmal*“ című értekezéséből és az említett Lange egy másik munkájából (*Über die Kyklischen Dichter.* Mainz, 1837.) látszik.

Ulrici megmutatja az Iliás művészeti szerkezetéből, mely az epikai költészet minden kellékeinek megfelel, a Wolfianusok alaptalan okoskodásait. (*Geschichte des griechischen Epos* Berlin, 1835.)

Nitsch szerint, ki a legelső philologok egyike, Homér eredetileg írásba foglalta költeményeit; mivel kézirat nélkül lehetetlen lett volna föntartásukat biztosítani, nem levén sem elegendő, sem biztosító a dalnokok és szavallók emlékezete, kiknek minden esetre szükségök volt kéziratokra, nehogy az eredetit elferdítsék. Miután továbbá a régiek a Homér költeményeit nagy érdekekkel és gyönyörrel hallgatják vala, valószínű, hogy azokat tüstént írásban jegyezték föl maguknak.

Legutolsó munkájában (*Beiträge zur Geschichte der epischen Poesie.* Leipzig, 1862.) csak azt engedi meg, hogy Ho-

mér néhány régibb dalt részint átköltve részint bővítve vett föl saját műkölteményeibe.

V. ö. *Meletemata de historia Homeri maximeque de scriptorum carminum aetate*. Hannov. 1830—1837.

Nägelsbach (*Anmerkungen zur Ilias*. Nürnberg, 1850.) szerint is az egész Iliást *egyetlen egy* költő szerzette. Valamint Shakespeare, midőn darabjait írta, nem gondolt arra, hogy azok majdan nyomtatásban fognak az olvasó előtt fekiüdni, hanem csak a színpadot tartotta szeme előtt, hol darabjai a jelennek pillanatában hatást gyakoroljanak: úgy Homér is a hallgatók körét vette figyelembe, midőn költött.

Az angoloknál nagy szakismerettel írtak a Wolfianusok ellen *Payne Knight*: *Prolegomena ad Homerum*. (Lipsiae, 1816.) *Coleridge* (*Introduction to the Study of the Greek Poets*. Homer. p. 39.). A híres regényíró s diplomata *Lytton Bulwer* e munkájában: *Athens: its rise and fall, with views of the literature, philosophy and social life of the Athenian people*. (I. Könyv. 8-ik fejezet.). Munkáját *Fynes Clintonnak* ajánlá, a *Fasti Hellenici* nagynevű szerzőjének, ki ezért az egész tudományos világ háláját érdemelte ki magának s ki szintén az Iliás szerzői egységét pártolja.

Ugyanczt teszi *Talfourd*, *Early Greek Poetry* című munkájában, mely e gyűjteményben jelent meg: *Encyclopaedia metropolitana: or, System of universal Knowledge. Greek Literature*. London, 1850.

Vége *Gladstone* is, az ünnepelt államférfiú, egyetlenegy Homérban hisz, mint az Iliás szerzőjében. (*Studies on Homer and the Homeric age*. London, 1858.)

A MAGYAR MONDAT.
BRASSAI SÁMUEL L. TAGTÓL.

III. ÉRTEKEZÉS *)

TÜZETES RÉSZ.

Előadatott június 20. 1864.

II. FEJEZET.

A magános határozók.

„Nisi utile sit quod feceris, vana est“ — stb. ez a — valódi értelmében s helyes alkalmazásában aranyat érő mondás lebeg szemem előtt, midőn a kítűztem tárgyban harmadikszor fogom kezembe a tollat. — „Szerecsent mosni“ köztudat szerint nem tartozik az utilis foglalkozások sorába, s engem az a lehetőség aggaszt, vajjon nem azt mivelem-e, midőn talán csak ánitom magamat, hogy nyelvünk szép testének kapott fekélyeitől való megtisztításában fáradozom. — Nem kell roszra magyarázni, hogy én a csaknem egy szuszban magasztalt édes nyelvünket a szerecsenhez hasonlítom. Elsőben, minden hasonlításnál a tárgyak csak a kítűzött viszonyban vannak egyenműeknek véve. Másodsor, én nem vagyok Lamarekista, s nem tartom a szerecsent az emberi nem alsóbb fejlődésű fajának. Az, a ki a közmondás, illetőleg mese szerint, „szerecsent mos,“ két tekintetből komikus alak. Elsőben azért, hogy hibának tartja a szerecsenben a feketeséget; másodsor, hogy oly esetleges minőségnek, melyet külmiveletekkel el lehet távoztatni. — No már, ha úgy találna kiütni, hogy azok a nyelvünkön lenni követelt fekélyek nem azok, sőt általában

*) Az I. Értekezés (Általános elvek) az Értesítő I. kötete (1860.) 279—399. II. áll; a II. Értekezés (a tüzetes rész I. fejezete) a III. kötet 3—127. lapjain.

nem is történetes kórjelek, melyek mulandó bajra és oly állapotra mutatnak, hogy vagy gyógyulást vagy halált várhatunk következtökben, hanem a nyelv fejlődésének szervies és kimaradhatatlan mozzanatai: abban az esetben mindkét tekintetből szintoly nevetségessé tenném magamat vak buzgólkodásommal, mint a szerecsent mosogató, vagy az a vénülni nem akaró gavallér, a ki élemedett koránál fogva öszbe elegyedett szakállát szénfeketére festvén, jobban értesült korbellei elámitásával kecsegteti magát ¹⁾ — hasztalanul.

De reménylem, hogy én nem kecsegtetem oly hasztalanul magamat. Hogy baj, igazi baj van, arról mind sűrűbben hangzanak a panaszok. Itt is, ott is elkiáltja magát egy szózat:

„Something is rotten in the state of Denmark ;“

mire mások

„Proximus ardet Ucalegon“ -nal felelnek. Hisz az akademia maga is jutalmat tűzött ki a „nyelvrontó szólásmódok“ lajstromozására s ellenök szolgáló szerek javaslására. És most legközelebről mit olvasok oly toll alól, melyet a status quonak egyik legóvatosabb védője tart a kezében? Íme: „Annyi bizonyos, hogy a magyar syntaxis kérdése *égető* kérdés, s örvendünk, ha minél többen foglalkoznak vele. A szókötési nyelvérzék mindegyre homályosul, valami erőszakos szórend kapott fel; az igék vonzata bizonytalanná mosódik s germanismussá fajul, a nyelv intensiv ereje szétmállik. Volt idő, midőn egyegy idegen szólam meghonosítása nyereség vala, mert általa a mondat tömöttebbé, rövidebbé lön; de most oly kitételek hatalmaznak el, melyek a nyelv erélyét, szabatoságát, ere-

¹⁾ Ha ilyest gavallér vagy nem-gavallér teszen hajával vagy arczával, ám lássa. Következései csak őt érdeklik. De midőn író miveli azt, s nem maga szakállával, hanem a nemzete nyelvével, ahoz már mindnyájunknak van szólója. Pedig jeles példáink vannak e nembn, kik szegény nyelvünk arczát vénnek, rútnak, s szakállát szürkülőnek költvén, kenik fenik az idegen festéket reá, állítólag szépítése végett. „Bocsásd meg, Uram, nekik, mert nem tudják mit cselekesznek.“ Hanem a bocsánat vétket tesz fel; s a véték bizony annál nagyobb minél nagyobb az ártalom, s az ártalom ez esetben egyenes arányban van az író népszerűségével. Nem köpenyeg, a ki nem olyan, ne vegye magára.

deti zománczát tönkre teszik; úgy, hogy valamint régebben az újítás, úgy most „*conservatio*“ (még a szemété is? tán kompostnak?) a feladata minden nyelve mellett buzgó magyarnak. Tehát ne hagyjuk a nyelv *történeti jogait!*²⁾

E két példa elég a kimutatására, hogy ha netalán hibáznám, nagyon tekintélyes társaságban hibáznám; sőt biztatást nyújt, hogy még igazam is lehet, s imént nyilvánított aggodalmam felesleges. Ámde nekem nem csak biztatás, hanem meggyőződés, sőt hitemnek másokba átültetése is kell, azért nem árt egy pillanatot vetnünk más nyelvekre is, ha okulhatnánk valamit belőle.

A művelt nyelvek előttem ismeretes irodalmaiban az imént idézém-féle panaszok és szemrehányások vagy éppen nem hallszanak, vagy ha igen, a nálunk-valókhöz képest hasonlíthatlanul csekélyek. Livius patavinismusai, vagy Gibbon gallicismusai a nálunk széltiben divó germanismusokhoz és solocismusokhoz mérve azok, a mik az Alföld homokbuczkái a Chimborazó csúpjához. Észrevételökre oly finom fül kellett, minő Mozarté volt a zenében, mint a ki idegen helyt kezébe vett hegedüről megmondá, hogy egy fertály hanggal alább van hangolva, mint az övé otthon. — Ama nemzetek íróinak hibáztatott szólásmódjai szokatlanok, még idegen színiük is lehettek, de az illető nyelvek analogiáinak fittyet nem hánytak. Ha angol, francia, spanyol, olasz, hollandi író oly stylussal írna, a melyet ma állítólag magyarul minden lépten nyomon olvasunk, sőt a nyelvérzéknek onnan származó, kikerülhetlen butulása következtében már — és hovátovább sürübben — hallunk is: az olyat ama nemzeteknél nem hogy megrovásra, de kacszajra sem méltatnák, hanem vagy világosan kitagadnák, vagy az elhallgatás lassu de biztos halálára kárhoztatnák. Pedig azok a nyelvek is fejlettek és változtak. Cousin vagy Guizot nyelve felülegesen tekintve, mintha nem a Montaigne-é vagy Amyot-é volna; Sheridan drámai stylusa — csupa nyelvészeti tekintetből — bizonyosan különbözik a Shakespearétól. De közelebbről vizsgálva felleljük a külső

²⁾ L. „K o s z o r ú, szépirodalmi és ismeret-terjesztő lap.“ 1863. II. félev. 20. sz. 479. lap.

és belső azonosságot, még pedig abban a viszonyban, hogy az újabb író egészen benne van a régiben. Igen is! mert a nyelv fejlődését képesek vagyunk egyetlenegy vonással jellemezni: azzal, hogy egyszerűségre és szabályosságra törekszik³⁾. A nálunk tapasztalt változásbeli mozzanatok pedig éppen az ellenkező bélyeget viselik. A ki azt állitná, hogy a természetes fejlődés eredményei, azt is bizvást hihetné, hogy az „Epistolae obscurorum virorum“ stylusa a római latin nyelv természetes fejlődése. Gondolom, azt hitte „Magister Ortuinas Gratius“ is, kinek nem egy képviselőjét tudnám megnevezni nálunk.

Tekintsünk még egy más, csakugyan rokonos jelenséget. A például s hasonlításul vett helyeken soha sem találkoztunk azzal az óhajtással: bár volna syntaxis az írók utasítására és szabályozására a „szóvonzat“-ban⁴⁾ és „szórendben“, mint a milyen a feljebbi idézetemben is van foglalva. Mind a kettőben az illető nyelvet beszélő nemzetek s egyének, kiki a magáét, oly természetesnek tartják, hogy képzelni sem tud-

³⁾ Kétségbe hozhatatlan tény ez, és szembetűnik világosan, főképp azoknak a nyelveknek a fejlődésében, melyeknek történelméről eléggé hosszú időszakra terjedő okmányok tanuskodnak. Ilyenek pl. a szanszkrit, görög, német, francia. Mindnyájoknál az analogia tovább, nagyobb mondhatni, zsarnoki hatalomra vergődik. Az előkorban a beszélő, sőt az író is a szobrászhoz hasonlít, s a nyelv agyagjából szabad kézzel képez alakokat a gondolat kifejezésére, holott az utókorbeli majdesaknem gipszöntő, s amazok által készített mintákba önti képeit. Melyik német író volna oly merész, hogy egy új keletű igét a nyelvtanároktól úgynevezett szabálytalan — (csak olyan nevezet ez, mint mikor a porosz Junkerthum a népkamarát „féktelen“nek bélyegzi) — formára hajtogasson? Igaz, hogy az a szabályosság, az analogiához való ragaszkodás, akár az alaktan, akár a szófüzés tekintetéből, csökkenti a hajlékonyságot, és merevenséget, egyhangúságot szül. Montaigne, Rabelais, Amyot stylusa, melyet a most megállapodotthoz mérve incorrectnek kell mondani, jóval hajlékonyabb, a gondolatnak sokkal több árnyalataihoz simul, mint a Voltaire-é vagy Rousseau-é. De hiába! ezen már nem segíthetni. A kecskét is, a káposztát is egyszerre és együtt megőrizni senkinek és semmiben sem sikerül. Analogia vagy Bábel! Tertium non datur.

⁴⁾ Nem az én szóm. Tiltakozásom okát megírtam már értekezésem I. részében. Itt is csak idézetképp éltem vele.

ják, miképp lehessen ellene véteni, vagy miképp lehetne másképp mint a hogy van. Büntető törvényeket nem a becsületes emberekért írnak. Elannyira, hogy bátran mondhatni, hogy azoknak a nyelveknek honi használatra syntaxisok sem volt. A szanszkrit nyelvben a honi nyelvtan a tökélynek magas polczán állott, de syntaxisa maig sincs. Eredeti római és görög mondatant is hasztalan keresnénk. Nyelvészeti nyomozásaik, mint a mai philológiáéi, a szók származása körül forognak. Nincs továbbá francia syntaxis — — Ne tessék interpellálni; mert hiszen én, mint „francia nyelvmester“ írója, meglehetősen összeszereztem a kellő segédeszközöket, s előttem áll egy falka vékonyabb vastagabb könyv „Syntaxe française“ czim alatt, de mi van ezekben az úgy nevezett syntaxe-okban? Elsőben, concordantiai tényekre vonatkozó szabályok halmaza, a melyek csekély alkalmaztatással szintügy illenek húsz más és különböző nyelvre, mint a francziára, s a melyekből utoljára is nem annyira szófüzés-, mint helyes írásbeli — igazabban: bévett írásbeli tanúságokat vonhatni. Másodsor, az analogiától eltérő szólásmódok elemzése és magyarázatai. Harmadsor, oly eseteknek, melyekben az írók gyakorlatai eltérnek egymástól vagy éppen ellenkezőnek egymással, megvitatásai. De idegen nyelvű, a ki „szóvonzatot“ vagy „szórendet“ akarna belőlök tanulni, azt tapasztalna, hogy hiában dobta ki érettek a pénzt. Kérdéseire a legjobb esetben orákulumszerű, legtöbbször éppen semmi feleletet nem kap, és megkísértett stylusa hibáit, melyeket, — mint idegen, — nyelvérzéke hiánya miatt követett el, szabályaik nyomán soha kiigazítani nem fogja. Mindezek illenek a többi élő nyelvek honi használatra szánt, eredeti nyelvtanaira is; és ebből s hasonló viszonyokból érthetni, miért ejté ki tollán Grimm Jakab azt a paradoxont, hogy „a syntaxis alig is tartozik a nyelvtanba.“

Azt hiszem, nagy merészség nélkül kimondhatni azt a kettős elvet, hogy a hol bizonyos specíficus gyógyszer nagyon kapós, az illető baj is megvan; a hol pedig amannak nincs kelete, a nyavalyáról is keveset vagy semmit sem tudnak. És így önöknek el kell ismerniök, hogy midőn más nyelvek v áltozott állapota természetes fejlődés következménye, a mi iro-

dalmi nyelvünké bizony aphthás kórállapot⁵⁾, melynek gyógyultát részint természettől várhatni, részint illő szerekkel segíthetni és siettetetni. — Az illő szerek egyike pedig a biztos alapokra épített mondattan. Egy ilyet kísértettem s kísérték én meg jelen értekezéseim sorában, s ezennel további kísérlet nélkül folytatásához fogok.

1. §.

T e e n d ő n k.

Az ige, mint az I. fejezetben ki van mutatva, egymaga, egyszerű alakjában is képes egy teljes és érthető mondatot alkotni. De az a gyakorlatban természetesen igen ritka eset. A tény rendszerinti, csaknem mindenkori állása az, hogy az ige más nemű szókkal támogatjuk, melyek értelmét kifejtik, magyarázzák, fokozzák, minősítik, meghatározzák, szélesítik, korlátolják, hozzája tartozó körülményeket jelelnek. Nem úgy értjük, mintha mindezeket egyszerre mivelnék, hanem egyik egyiket, a másik másikat, néha többet, néha kevesebbet. Az ily támogató szavakat, egy a nyelvtanokból ismeretes eszme nevének szélesb értelmet tulajdonítva, *igehatározóknak*, és midőn összevételétől nem félhetünk, egyszerűen csak *határozóknak* nevezzük.

Ez a kiszélesített eszme levén a magyar mondat alkotmányának egyik talpköve, szükséges minden iránta támadható kétséget már kezdetben eloszlatni. Kérdezhetnék ugyanis, hogy létez, vagy fel van-e véve az az eszme a nyelvtanok rendszereibe általánosan, vagy valamelyikében különösen? Ha nincs: miért kellett felállítani? Ha megvan: hogy lehet, hogy nem gondoskodtak megnevezéséről? — A két kérdésre egyetlen egy szóval felelünk; mert midőn az elsőre azt mondom, hogy: n i n c s, a második csaknem feleslegessé vált. S ha okát adom, hogy miért nincs, abból azt is jó rendén át fogják látni, miért állítottam fel.

⁵⁾ Némi részleteit ennek az állapotnak törekedtem fejtegetni két cikkemben: „Mégis valami a fordításról“, és „Nyelv és nyelvészet“, a „Szépirodalmi Figyelő“ 1861. 1862. évi folyamaiban. A vád súlya leginkább fordítóinkat terheli.

Az eszme, t. i. az ige körül a fennrésztezett végből csoportosuló szavak fogalma, igen is megvan minden nyelvben, melyben az ige alakilag ki van fejlődve. Úgy de a nyugateurópai — analyticus — nyelvekben oly különböző, egymástól oly élesen elváló rovatokra oszlnak azok a szavak, hogy az illető nyelvészek igazán nem látták a sok fa miatt az erdőt, azaz, a különös és különféle viszonyok miatt az általánost. Egy francia nyelvész, például, általánosításra húzó nemzeti hajlama daczára nagy szemet meresztene, ha azt állítnák előtte, hogy *sujet*, *attribut* és *complément* egyrangu (koordinált) fogalmak, s e nevezetek alatt az ígéhez való közös és egynemű viszonyuk rejlik, melynek mint felsőbb fogalomnak van alája rendelve a megnevezett három. Úgy volna vele, mint a természetrajzi rendszerekkel ismeretlen és a logikai elemzésekben járatlan egyén, a kinek ha mondanók, hogy az elefánt és a geleszta egyneműek és mindakettő *állat*, megcsoválná a fejét s imígy felelne: „hogy az elefánt *állat*, azt még csak megengedném, mert hasonlít valamennyire az ökrömhöz; de a geleszta bizony nem *állat*, hanem *féreg!*“⁶⁾ Még inkább

⁶⁾ Lássuk csak, hogy elemez a francia, a ki valamennyi európai nemzet közt legtöbbet törődik a grammaticájával: (Poitevin: *Étude raisonnée de la syntaxe française*. Paris. 1843. 3. s köv. lap.)

„Toute proposition se compose de trois parties essentielles;

1-o D'un *Sujet* qui représente l'idée principale, l'objet sur lequel on porte le jugement“? Már mért legyen „principale“? És hogy lehet a „sujet“ egyszersmind „objekt“ is? Leginkább azonban a szabatoság ellen vét. „D'un *Sujet*, qui représente l'idée sur laquelle se porte le jugement“ teljesen elég lett volna.)

„2-o D'un *Attribut* qui représente l'idée secondaire, celle qui sert de terme de comparaison avec le sujet.“ — (Itt ismét kérдем: miért, mennyiben „secondaire“? Hiszen ha két lényeges dolog közzül valamelyik nélkülözhetőbb a másiknál, természetesebb, hogy a nélkülözhetlenebbet mondjuk „principale“nak s a nélkülözhetőbbet „secondaire“nek. Már pedig amaz az „attribut“; mert „sujet“ nélkül mondhatni propositiont, „attribut“ nélkül nem. „Un roi était“ — melyben az „un roi“ *sujet*, csonka mondat, melyet semmi hézagpótlóval nem lehet kiegészíteni. Ellenben: „Il était un roi“ban „un roi“ *attribut*, „il“ pedig csupán hézagpótló képviselője a *sujet*nek, s legkisebb „idéé“ sem rejlik sem benne, sem alatta, nemhogy maga „idéé principale“ volna. Különben is az alanyra és mondományra, fő és „másod-

elfedte a kérdéses eszmét egy más átalánosítás: a subjectum

rendü — helyesben „mellék“ — jelzőket ruházni felesleges szószaporítás; sőt káros, mert szabatosságát veszi vele az értekezés. Végre, tagadom hogy a mondomány az alanyra nézve csak hasonlító kifejezés — *terme de comparaison* — volna.)

„3-o D'un Verbe qui exprime le rapport de l'attribut au sujet.“
— (Ez a logikai „copula“, melynek lényegessége ellen tanuskodnak azok a nyelvek, a melyek el tudnak lenni nála nélkül.)

„Ces trois parties, qu'on nomme *Éléments logiques*, ne sont pas toujours exprimées d'une manière distincte.“ (Azaz: mindenik egy-egy külön szóval. Példát mond reá a következő.)

„— Le Verbe et l'Attribut peuvent être compris dans un seul mot; ainsi, dans ces propositions :

L'amitié FINIT — *où* — *la défiance* COMMENCE.“ *finit* comprend le verbe *est* et l'attribut *finissant*, et *commence* comprend le verbe *est* et l'attribut *commençant*.“ — (Ez az a horog, melylyel akárminemű mondatot a logikai itélet hatósága alá akarnak kaparítani a nyelvtanárok. T. i. az az állítás, hogy p. o. „a madár repül“ tökélyesen egy értelmű ezzel „a madár repülő.“ De csak olyan fogás biz' a, mintha a füles és nem-füles baglyok osztályozását akarnók elenyésztetni azzal az erősséggel, hogy ha a fülesbaglyoknak a fület levágnák, azután mind csak egyféle, i. m. fületlen bagoly lenne. De az elmozdítás is rossz, mert ebben hogy „a madár repül“ nincs meg okvetetlenül és átalánosan az az állítás, hogy „a madár repülő (állat), csak az a jelenleg történő esemény, hogy egy bizonyos madár, most, repül. Ezt tehát, ebben az értelemben részesülő formába nem lehetvén öltöztetni, nem is tartozik a logikai itélet rovatába. No de e nekik mindegy. Mihelyt a részesülőt becsempészthették, illetl nem illetl, tulajdonítványt csináltak belőle, s a nem nevezőnek használt főnév, névmás, vagy az ige határozó, nem az ige, mint ige, határozója — mint némelyek hívják: *vonzata*, — hanem a részesülőé, mint tulajdonítványé; szerintök hát ezt: „*Brutus megölte Caesart*“, csak úgy lehet nyelvtanilag felfogni, ha elemezzük, imígy: „*Brutus Caesar megölköje volt*.“ És ezt: „*Most jövök a korcsomából*“, imígy: „*En most a korcsomából jövök vagyok*.“ Aztán bár következetesek volnának; de például felvett nyelvtenárunk, miután a „*Complément*“-t így értelmezi.

„On donne le nom de *Complément de logique* à tout ce qui sert à *compléter*, à achever le sens du sujet et de l'attribut.“ — (és miután fel is osztotta *déterminatif*, *qualificatif* és *explicatif*-ra, egyszerre egyet fordul a sarkán, s így folytatja:)

„Outre ces trois compléments, il en est trois autres qui sont purement grammaticaux; savoir: le complément *direct*, le complément *indirect*, et le complément *circonstanciel*.“ —

(De hogy ezek a „más“ új *complément*-ok az előbbiekhöz mi-

és praedicatum dualismusa, t. i. az a hiedelem, hogy minden

nő viszonyban vannak, vajjon az igéből bonczolt részesülő kiegészítőjei-é, vagy a bántatlan igéi, arról tökélyesen hallgat elemzőnk, hanem egyszerre csak példát ad reá, melyből okosodjunk ki a hogy bírjuk :)

„Voici un exemple qui les renferme à peu près tous :

Jusqu'à présent j'ai publié les justices du Très-Haut dans des temples couverts de chaume. (Bridaine.)

En analysant, on aura :

Sujet, verbe et attribut : *j'ai été publiant.*

Complément circonstanciel : *jusqu' à présent.*

Complément direct : *les justices.*

Complément déterminatif : *du Très-Haut.*

Complément indirect : *dans des temples.*

Complément qualificatif : *couverts de chaume.*

(Most már jól értjük a példamondat egész szervezetét !)

Szövegem bevezetésében azt mondtam, hogy honi nyelvtanáraink nem bírták magukat felszabadítani, (bármennyire ösztönözte — vagy legalább ösztönözhetette volna — őket nyelvünk eltérő és más nemű szelleme,) az idegen minták nyüge alól. Íme mindjárt hasonlít-suk össze Szilágyi J. (A magy. szóköt. szab. koszorúzott pályamunka. 1846. 24. s köv. l.) elemzését a francia idézettel :

„Mik a mondat lényegei? Hárman vannak :

a) Első, a főszeme vagy tárgy, melyre a többi néz, . . . melyről valamit mondunk . . . Az alany.

b) Második, mit a főszeme állapotáról itélőleg mondunk . . . A mondomány.

c) Harmadik, ennek kimondása, azaz : olyan szó, mely kijelenti, hogy az ítélet . . . a fő eszmére vitetik . . . Kapocs vagy kötőige.“

Nemde, mintha csupa fordítása volna a francia nyelvtanár értelmezéseinek? De a hasonlatosság ezzel még nem szűnik meg. Arra a kérdésre : „Melly beszédrész lehet alany?“ majdnem szóról szóra azt feleli a magyar nyelvtanár, a mit a francia : „Főnév, névmás, határtalan mód, szinleg melléknév.“ (NB. Adverbium, adjectivum képeben, e helyett: főnevet szinlő melléknév. A legrégebb mondatban, a Szacsvai M. Kurirjában, olvastuk : „az én tanítóm nem *tökleg* vagy *szamárlag*, hanem ugyan *plátólag*.“ Íme! a mi akkor gúnyos példázat volt, most egy magyar szókötő tanár szabályos stýlusa !)

Zavaros eszmében sem marad hátra magyarunk a francia megett. Poitevin feljebbi értelmezései alkalmával, csak a copulát nevezi (*κατ'εξοχήν*?) *verbe*-nek, de azután, minden felvilágosítás nélkül a szerinte ebből a *verbe*-ből s az attribut-ból álló mondománynak is *verbe* nevet ad. Szilágyinak az attribut is mondomány („*minőségi* m.“), a kötőige is mondomány, („*irányzati* m.“) s utójára akármely ige is

mondathoz a logikai ítélet a typusa⁷⁾. Szóval, a nyugati

mondomány. „Nem volna ugyan tulajdonképpen az“, szabadkozik, de még is, csak „így szólunk felőle — grammaticalis szempontból.“ Ugyde, ha „a szókötés csak formát határoz“ (Sz.), mit használ grammatikában „logikailag“ így bontani fel: „*Ülők*“ = *én ülő vagyok*.“

A complément felett lebegő homályt végre éppen úgy nem deríti fel a magyar író mint a francia. Példájában: „A közjót önzés nélkül szerető *ember*, fölötté ritka *lény volt* mindenha e világon,“ szerinte ezeken: *ember, lény, volt*, kívül a többi mind magyarázó vagy mint későbbre nevezi: szövegészítmény. Igen, de látnivaló, hogy a francia elemzés nyomán:

Alany, mondomány és ige: *ember lény volt*.

Körülményes szövegészítmény: *mindenha*.

Határozó szövegészítmény: *köz jót szerető, és fölötté ritka*.

Ragos szövegészítmény: *e világon*.

Magyarázó szövegészítmény: *önzés nélkül*.

Éppen oly kevésbé láttatja bé a mondat szervezetét (organismus) mint a francia. Sőt még kevésbé, mert ez legalább, ha nem is magyarázza, legalább megkülönbözteti az ő complément grammatikáját, mit Szilágyi nem tesz, ámbár egy egész szakaszt szentel későbbre nekik „*vonzatok*“ címe alatt.

A zavar nevelésére még tovább is megy sz. a „*mondomány*“ fogalma elmosásában. Nem elég hogy tulajdonítványt és kötigét annak nevezett, hanem a „minőségi mondományneve alatt ismét hármat papusált össze: „közfőnevet,“ (nem vette észre, hogy p. o. ebben a mondatban: „Az a nyelvtanár Szilágyi István“ a tulajdonnév olyan tulajdonítvány (attribut) hogy különb sem kell), „igét s melléket.“ Ut serpentes avibus geminentur!

Visszatérve szövegem passusára, mely e jegyzésre alkalmat adott, azt veszem észre, hogy magyar nyelvtanár is lehet, a ki a határozó általánosított eszméjét nem bírja felfogni; mert íme Szilágyi is azt mondja: (i. h. 85. l.) „Valamely mondatot tevő szók pedig nem mind esnek vonzat alá.“ (Akarja mondani: a vonzat fogalma alá, s egyszerűságra elfelejté oda tenni hogy „az ígét és jelzőkön kívül.“) „Nem névszerint azok, melyek a potentialitást és logikát egyesítik magokban,“ (serpentes avibus sat. és nonsens. Hogy egyesítheti magában egy szó a potentialitást és logikát?) „Milyen az alany és (főképp) ige) mondomány viszonya;“ (Tehát éppen a legszorosabb, bensőbb vonzat, melynek kifejezésére ama dicső nyelveknek: szanszkritnak, görögnek, latinak saját ragjai vannak, nem vonzat!) „mert e részben sajátság, nem logika tesz törvényt.“ Azaz, ha a rossz elemzést logikának nevezzük. A nyelvtanár feladata a nyelv sajátságaiban a fenéken ülő logikát kimutatni.

⁷⁾ Nem akarván bár csak látszólag is ellenmondásba keveredni

nyelvészek nem tudtak feljül emelkedni saját nyelveik ködén az általános nyelvészet derültebb légrétegeibe. Igen de a nyelvtani fogalmak és rendszerek tőlök terjedtek el másokhoz és így hozzánk is, mert azokról a nyelvekről, melyekben az általános ige határozó eszméje világosabban élétünik, vagy nincsenek eredeti, honi syntaxisaink, — mint a görög, római, szanszkrit nyelvekről — ; vagy ha léteznek is, — mint az arabban, — felfogásuk módja nem hogy mintául szolgált volna, de tekintetbe se jött a nyelvtanok szerkesztésében.

A „határozó“ kiszélesített eszméje hiányát észre venni, s azt az eszmét felállítani, úgy a hogy, meg is nevezni, az értelemnek egy és azon működése vala nálam. Annyival inkább szükséges volt felállítása, mivel ama nyugati felfogás a latin és görög szófűzésre nézve (szanszkrit syntaxisnak megkísérléséig sem emelkedett még az annyira önhiitt philologia színvonala) — meddő lévén, és azoknak sem következetes rendszert, sem egyöntetűséget adni nem bírván, gyanítani lehetett; hogy magyarra alkalmazása sem lesz sikeresebb. És valóban úgy is mutatta ki a tapasztalás, mert minden eddigi magyar syntaxisaink, mondattanaink merőben elszerecséltlenedett ki-

az inénti jegyzés végén ejtett nyilatkozatommal, azaz: magam magammal, sietek megjegyezni, hogy csak rövidség okáért nevezem $\alpha\alpha\tau\epsilon\zeta\omicron\gamma\eta\nu$ „logikai“ itéleteknek azokat, melyeket közönségesen „analytikus itéletek“ névével jelölnek, t. i. a melyek speculativ okoskodás (syllogismus) alapjainál szolgálhatnak. A mondat mint mondat, még azon szavakkal is, lehet mind olyan, mind másféle, mely utóbbit a többségnek hódolva „syntheticus itéletnek“ nevezhetnék, ha nem volna némi aggodalmam iránta, melynek sem megvitatására sem elhárítására nincs itt hely. — P. o. „a kutya ugat“ lehet analytikus itélet ebben az általános értelemben: „a kutya ugató állat“; de lehet syntheticus is, midőn valaki egy házban alkalmilag ezt mondaná: „a kutya ugat, (vajjon ki jár oda kinn?)“ Ily esetben azonban többnyire megfordítná a rendet így: „Ugat a kutya, vajjon sat.“ Hasonló ez is: „A szarka csereg“ és „csereg a szarka, (vendéget vár)“ stb.

Még egyet ez alkalommal. Minthogy a nagy többség az itéletet három lényeges részből szerkesztettnek állítja, azt az elvet mely szerint a mondat elemzésére csak a logikai itéletet lehetne alapul tenni, tulajdonképpen nem dualismussnak, hanem trinizmusnak kellene neveznünk.

sértvények⁶⁾, melyekből sem tompúlt vagy ferdített nyelvérvékü magyar, sem idegen, kellő utasítást nem nyer, miképp füzze s főképp rendezze szavait, hogy a magyar nyelvszokásnak valóban megfeleljenek.

Az új alapul vettem eszme ellenben nem csak biztos vezérfonal gyanánt szolgál vizsgálódásainkban, hanem eszközöket is nyújt kimerítő és kielégítő szabályok, általában rendszeres szöfűzés alkotásában. Erősségül állításomnak csak munkám egész folyama szolgálhat, és így további készület nélkül fogjunk a határzók részletes ismertetéséhez.

2. §.

A nevező.

A *határzónak*, mint nemnek, első faja a *nevező*. Alaki tekintetben a ragozható szóknak ragatlan avvagy csak többséget jelelő ragot kapható törzsöke.

Ez az értelmezés a magyarban egészen helyes és szabatos. Nem alkalmazhatni ugyan sem oly nyelvek tanában, melyekben a nevezőnek is ragja vagy legalább a törzsökétől különböző alakja van; sem az olyanokéban, melyekben másnemű határzók is jelennek meg hasonló csupasz alakban: de hiszen magyar mondattant írunk, s épen oly jogunk van honi értelmezést állítnunk fel, mint a milyen egy államnak, saját pénzlábjához szabott pénzt veretni.

Igen, de a hasonlat tovább is ér, és valamint az állam kénytelen a nemzetközi viszonyoknál fogva saját pénzlábját a többiekéhez mérni s kölesönös viszonyaikat meghatározni: úgy

⁶⁾ Vulgo: „*kisérlet*“, mely csak úgy lenne jó, ha primitivuma: „*kisérli*“ v. *kisérel*“ helyes volna. De azt talán csak nem állítja magyar nyelvész, a ki erre a névre méltó, hogy oly ige-gyökökhöz, melyek már magukra hajtogatható igéket képeznek, még *al el* képzők járulhatnak? Minő módosítást is tehetne ezek s ilyek mellett: *varr, ír, lát, str, siet, esz-, isz-sat. az l?* *varrol, írrol, látal, siral, sietel, eszel, iszal* nem merő szörnnyetegek-é? Biz! a „*kisérel*“ sem jobb. Tehát „*kisértvény*“ = *exprimmentum, Versuch*; mivel „*kisértel*“ le van foglalva: *Versuchung, tentatio, és átvitelesen: Gespenst, spectrum, phantasma értelmében.*

mi is kötelesek vagyunk kimutatni a mi nevezőnk azonságát más nyelvek azon nevü határozóival. Erre pedig amaz alaki értelmezés nem csak elégtelen, hanem szorosán véve az ellenkezőt bizonyitná; tehát valódi, azaz a nevezőnek jelentéséből, az igéhez való viszonyából veendő értelmezés után kell kutatnunk.

Kevés ellenmondástól tarthatnék, ha következőleg szerkeszteném a valódi (dologi) értelmezést: „A nevező az a határozó, mely legszorosabb, bensőbb viszonyban van az igével.“ Hozzá adhatnám még magyarázatul, hogy a nyelvtanárok köz állítása szerint az ige mellől a nevező soha sem maradhat el, hanem vagy világosan, vagy fedetten ki van fejezve, vagy ha éppen nincs, olyankor is szóló és halló mindig oda értik. Világosnak, elfogadhatónak látszik úgy-e? Csakhogy nem üti biz' az a mértéket; mert: egyfelől az igazi személytelen igékhez semmi nevezőt nem értünk, nem képzelünk, tehát nem is gondolunk; másfelől a nevezőn kívül lelünk más határozót is, mely éppen abban a viszonyban, tehát szintoly szorosban és bensőben van az igével. Matematikai igazság, hogy az accusativus éppen úgy van a kiható igéhez, mint a nominativus a szenvedőhöz. És még ha ez az ellenvetés nem lenne is, a „legszorosabb, legbensőbb viszony“ határozatlanabb vonás, mintsem definitióban a fogalom megkülönböztető jegye gya-

⁹⁾ A nélkülözhetetlenséget, a v a g y világosan kimondott, v a g y csak odaértett állapotban nem ugyan egyenesen a nevezőről, hanem az alanyról szokták állítani a nyelvtanárok. De alany és nevező oly elválhatatlanul összeforrott fogalmak náluk, hogy a legnagyobb paradoxonnak tartják s hallani sem akarják, midőn azt állítom s példákban ki is mutatom, hogy más alaku nevek is lehetnek valódi alanyok. Már pedig világos, hogy ebben: „a búzát aratják,“ éppen úgy alany az accusativus, mint a vele tökélyesen egyértelműben: a búza arattatik. A szanszkritban nagyon gyakori az ilyes kifejezés, mint: „Hiranjakén' óktam“ (A Hiranjaco v. per Hiranjacum dictum [est]), mit másutt imígy fejez ki: „Hiranjaka uvácsa“ (Hiranjacus dixit.) Ott hát az instrumentalis casus viseli az alany szerepét, és nem létez semmi más nevező, melyre gondolni kellene okvetetlenül. Az instrumentalis is lehet tehát éppen oly szoros és benső viszonyban az igével, mint a nevező. Lehet a genitivus is, p. o. „sapientis est proprium, nihil, quod poenitere possit, facere. Megint a dativus ebben: „Non, quod quisque potest, ei licet.“

nánt szolgálhatna. Határozottabbá pedig másként nem tethetjük, mintsem ha, mintegy darabokra szaggatva, azt mondjuk: hogy a nevező jelelte dolog a cselekvő ige cselekvényét c s e l e k s z i, a szenvedőt s c e n v e d i, s a közép igének á l l a p o t á b a n v a n. Ennél messzebb az általánosítást nem vihetni, és így a valódi értelmezést sem lehet tökélyesen sikerültnek mondani.

Tantae molis erat Romanam condere gentem.

De hiszen közös baja ez minden inductiv értelmezésnek. Kérdjük meg csak a többi természettudományokat: fizikát, kémiát, melyek magukat oly büszkén szeretik „exact“-oknak nevezni, és már a philosophiában is mind törvényadó, mind végrehajtó hatalmat tulajdonítanak magoknak, vallják meg őszintén, van-e egyetlen egy tapasztalati fogalmuk, melynek értelmezése többre ment volna annál, a melyet a nevezőre nézve fel tudánk hajhászni?

Hogy azonban a tárgy egy oldalát se hagyjuk vizsgálatlanul, lássuk, ha éppen mondattani tekintetből nem kísérlhetnénk-e meg egy újabb értelmezést, inígy: „A nevező, az a határozó, mely az igéjével személyben és számban meg-egyezik“?

Valódi értelmezésnek ugyan alig, vagy éppen nem, de alakinak, azt tartom, bizvást elfogadhatni. Csakhogy ismét nem egészen általános, mivel csupán oly nyelvekben alkalmazhatni, melyekben az igenek hajtogatása van. Az ilyenekre nézve már csaknem kivétel nélkül ¹⁰⁾ érvényes, és közérjük tartozván a magyar nyelv is, hasznát vehetjük.

A lehetőségig megismerkedvén a nevező általános természetével, lépünk a magyar nyelvbeli különös viszonyaira.

A nevező viszonya az igéhez dologi tekintetben a mi nyelvünkben is az, a mit a már megvitatott valódi értelmezés tart, s a mit hát szükségtelen volna ismételni. De ezzel csak

¹⁰⁾ A görög nyelvnek van az a sajátága — mélyebb vizsgálat hijával szeszélynek nevezhetnők, — hogy a neutrum pluralisa mint nevező mellé singularisba teszi az igét. „τὰ ξῶα τρέχει.“ Kivételnek tekinthetni alakilag a collectivum melletti ige többes számba tételét is. „Pars perexigua Romam inermes delati sunt.“ Hát ehhez mit mondunk: „Ipse meique vescor“ (Horat.)?

annyit akartunk állítani, hogy azok a viszonyok nálunk is mind megvannak. Azért még lehetnek más különösök, nyelviünk sajátai ¹¹⁾).

¹¹⁾ Hogy lássuk, miképp' kaptam a magyar szórend ügyét, szolgáljon két idézet a status quo jellemzésére:

I. A „M. Ny. Rendszere“ a következő szabályokat adja:

„144. §. A szórend általános szabályai. —

1) A határos módú ige a mondat sarkalatlja. 2) A mondatban az ige bír legnagyobb s legáltalánosabb nyomosító erővel. 3) Nyomosító erővel bírnak még az *is* kötszó, s a tagadó és tiltó *nem, ne; sem, se; sem nem; se ne* szók.“ (Ennyi és nem több! — A 2. pont értelmetlen. Nem tudni, azt teszi-é, hogy az igrén magán van-é az accentus, vagy — szó szerint értve — hogy más szókat nyomosít? Az utolsó pedig még nem is „általános“ szabály. Legfuresább azonban az, hogy ezekben a „szórondról“ czínezett szabályokban egy betű sincs a szórendről).

„145. §. Különös szabályok. A. Igc. — Azon mondatokra nézve, hol az igrén kívül semmi nyomosító (tán „nyomosított“) „szó, sem igekötő nincsen, következő szabályok állanak: 1) Midőn a fő súly az igrén van, ez rendesen legeltül tétetik, s akkor az utána jövő szó kap némi (!) nyomatosságot. 2) Minden egyéb esetekben legnagyobb azon szó, mely közvetlen az ige előtt áll. Úgy látszik (!), hogy az ige nyomosító ereje némileg (!) még a többi előtte álló szóra is elterjed, de ezen nyomosság a távolság szerint mindinkább kisebbedik.“ (Meglátjuk, hogy éppen az ellenkező áll sokszor, még pedig okszerűleg, és nem „úgy látszik“-kal.) „3) Minden egyéb szó szabadon soroztathatik.“ (!!!) „4) Midőn ige nincsen a mondatban, azt oda kell képzelni, vagy más időbe állítani,“ (a mi „nincs,“ azt hogy lehet „más időben állítani“?), s a sorozat a fennebbi szabályok szerint lesz rendezendő.“ (A „sorozat rendezendő“ !!)

146. §. B. Főnév. — 1) A főnév midőn egyedül áll, az igréről előadott szabályok alá tartozik; de midőn más fő- vagy mellénevekkel jó viszonyba, vagy névelője van, a sorozatra nézve különös szabályokat követ,“ (sok szó, kevés értelem!) „és pedig a) A névelő mindenkor azon főnév vagy főnévül használt egyéb név előtt áll, melyet meghatároz. b) Ha a főnév előtt akármí és akármeonyi jelző áll is, ezeket a névelő mind megelőzi; c) A jelzős főnév, ha az igrét közvetlen megelőzi, az igrétől nyert nyomosságát a jelzőre viszi át.“ (Mindem eddigi szabályok közt csak ennek és a 144. §. 1)-nek alája feltétlenül.) „d) A jelzők nyomosság kedvéért utána is állhatnak a főnévnek.“ (Fudge! mint Mr. Burchell mondaná.) „e) Midőn több mellék- vagy számnév vagy névmás áll jelzőül: a főnév elé, a legnagyobb közvetlen a főnév elé tétetik.“ (Fudge!) „f) Midőn a jelző különböző s részint ragozott beszédrészekből áll: a ragozottak a mel-

És valóban vannak is. Kiténteti azt a szórend és az accentus. Tudva van ugyanis egyfelől, hogy általános szabály arról, hogy elől essék-e a nevező az igén, vagy hátul, továbbá, hogy kapjon-e accentust vagy ne? a magyar nyelvben nem

lék- vagy számnévi vagy névmási jelzőt megelőzik. (E szerint hát jó lenne: „A házból kilépő ez az ember!“, s ez közvetlen a főnév elé jő. — Midőn két főnév, mint birtokos és birtok, szoros viszonyban állanak egymással: az tétetik közvetlen az ige elé, melyet kiemelni akarunk. Rendesen azonban, ha ige nélkül állanak, a birtokos tétetik előre. 3) Midőn több főnév ugyanazon tárgyat vagy személyt magyaráz a *vezeték*, vagy ha van, *nemzetiségi előnév* legelső helyet foglal; ezek után jő a *keresztnév*; ezután a *cztmek* legutóll áll az *úr*, *asszony* A *gróf*, *bárá* stb. idegen szabály után“ [azaz: szerint] rakatnak el többnyire A gazda, mester rendesen pusztá keresztnév után tétetnek.

„147. §. C. I g e k ö t ő k. — Az ige-kötők . . . mint külön szók tekintendők“, (Igaz!) „s közvetlen az ige előtt és azzal összekapcsolva csak akkor állanak, midőn a súly rajtuk fekszik; elmozdítatnak pedig, mihelyt az ige által más szót akarunk nyomósítani.“ (Hát ez mit vétett: „Az apa a fiát jól elpáholta“?) — „Ha azonban az ige-kötőn némi súlyt akarunk hagyni, az nem az ige után, hanem az ige és a nyomósított szó elé leszen sorozandó. — A határtalan módú igék köztőt a határos módú ige kormányozza.“ (Eladásában s tartalmában egyaránt hibás két szabály.)

Czélomra elég; annál is inkább hogy az ezután következők mind olyan aprólékos, és semmi általános elveken nem alapuló szabályok, melyeknek kiigazítása és, nem egyszer, czáfolása csak alkalmi jegyzések tárgya lehet. Forduljunk a második idézethez.

II. Imre Sándor. Magyar Mondattan. Debreczen 1862. 8. — Mind az író tekintélye, mind közelebről történt megjelenése, kezdek rőla, hogy itt a magyar szófűzés tanát a tudomány eddig elért színvonalán leljük. Hadd lássuk hát:

„50. §. S z ó r e n d , e g y e s m o n d a t o k b a n .

I. A mondatban legfőbb fontossága van a mondománynak“, (Íróknál „mondomány“ a tulajdonítmányt és igét megkülönböztetés nélkül teszi; de azért e helyen mindig csak az igét kell érteni alatta) „mint a melyben a mondat egész ereje főkép kifejeztetik.“ (Szeretném hallani, mikép accentuálná előszóval ezt a mondatot írója?) „Ezért minden más mondattag“ (t. i. a mondat minden más tagja) „ettől függ. A mely szót ezen kívül ki akarunk tűntetni a mondatban, az a mondomány elé tétetik; a mely szót vagy szókat kiemelni nem szükséges, a mondomány után, vagy a mondományt megelőző szó előtt állanak.“ („szót vagy szókat állanak“: En a világért sem hibáztatom, sőt helyesnek tartom. „A mit keressz, az orrod előtt van.“

létez. *A gyermek játszik. A gyermek játszik. Játsszik a gyermek. Játsszik a gyermek. Játsszik a gyermek.* Mindezek közönséges, rendes mondatok, és mindenik egyformán jó. Csakhogy,

— „Ütöm s nem sír.“ stb. De ha valaki megbotránkozniék benne, Mondattanának melyik §-ával igazolná az író?) „Nevezetesen :

1) Ha csak alany és mondomány van a mondatban, és sem az alanyra sem mondományra különös nyomaték nem esik,“ (Magyarban, teljes lehetetlen!) „előül áll az alany, utóbb a mondomány, és ez az egyszerű szórend ;

2) Ha a mondomány különösen kiemeltetik, jelesen : kérdésbe tétetik vagy kívánás parancsolás által tétetik fontosabbá : a mondomány áll elől ; ez fordított szórend.

3) A mondatban lévő egyéb tagok úgy soroztatnak, hogy miután az ige elé a kitüntetendő szó jött, a többi távolabb a mondomány után vagy eléje.“ (A verbum finitum „hol késik az éji homályban?“)

„II. A jelző előtte áll azon névnek, a melyhez tartozik, akár egyszerű, akár összetett melléknévi jelző. Ha a jelzöt kell kitüntetni, az illető főnévvel együtt áll a mondomány előtt.“ (Írónk a rossz rendezés miatt egyebet mond, mint a mit akart. Így kell vala : „Ha mondatban, a mondomány előtt áll az illető főnévvel együtt,“ Vagy : „az illető főnévvel együtt előtte áll a mondománynak.“ Nagyon hiányos szabályoknak kell lenni azoknak, a melyek magát a törvényadót sem bírják megtanítani a törvényszerű rendezésre.) „De az értelmezvény (hátral áll : jelző) az ige vagy egyéb mondomány után is állhat, valamint a birtokos jelző is :“ (Hogy e mit tegyen, ki kell találni. Én részemről : Davus sum, non Oedipus.)

„Hátral a név után állanak

a) A rangnevek.“ (Tagadom, mint általános szabályt, de nem a következő tekintetből :)

„Idegen szórend szerint elől is tétetnek.“ (Sőt a legmagyarabb szórend szerint, csakhogy a maga módjával, mit majd a maga helyenkimutatok.)

„b) A melléklelet.“ (Appositio?)

„c) Különösen a céljelentményű rész eszűlő, mint jelző, péld. Zrinyi a hazát megszabadítandó . . .“ (Apage!)

„III. Az igeekötő (igeelő) ha a mondat nyomatéka rajta áll, az ige előtt marad, vele összeforrv. De ha más mondattag“ (az az : a mondatnak más tagja.) „emeltetik ki, az igeekötő saját igéje után hátra esik.“ (Hanyat esik?)

Ezt sem folytatom tovább, mert itt is specialissimumok következnek a tagadó szócskákról, is-ről, kötszókról. Ennyiből is bizvást kitanulhatni, hogy a magyar szórend ügye 1846-tól 1862-ig nem csak semmit nem haladott, hanem, merem mondani, még ráklábon járt. Az

jegyezzük meg, mindenik a maga helyén és idejében jó. Elemezzük mindnyáját, ha kitanulhatnók a kérdéses és illető helyet és időt.

1) *A gyermek játszik.* Ez logikai itélet alakjára szerkesztett mondat; én hát a köztudatra, a közszokásra a „logikám“

I. idézetben lettem legalább három szabályt, mely ellen nincs és nem lehet kifogás. Ebben a II.-ban egyetlen egy kikezdés sincs, melyet minden tekintetben helyeselnék, bár mindenikben van valami igaz.

Stylus tekintetéből sem jobb az Imre előadása a M. Ny. R. szerkesztőienél, melynek csak itt-ott jeleltem ki hibáit. Nevezetes tünetemény, hogy francia nyelvtanárok igen nagy része éppen ebben a hibában leledzik (Pesti G.). Nem állhatom, hogy ne közöljek hasonlítás végett egy vádiratot, mely mutatis mutandis reánk is majdnem szóról szóra illik:

[Come, come and sit you down; you shall not budge.

You gonot, till I set you up a glass

Where you may see the inmost part of you.]

„Entreprendrai-je, lecteur, de te signaler les innombrables bévues qui distinguent la *Grammaire des Grammaires*, la *Grammaire Générale des Grammaires*, et toutes les *grammaires passées et présentes*? Quelqu'un a dit qu'il faut une volume pour réfuter une erreur d'une ligne. Combien de milliers de volumes me faudrait-il donc pour indiquer seulement toutes les témérités de tant de milliers des grammairiens ou soi-disant tels, qui, complètement étrangers eux-mêmes aux lois d'une langue qu'ils prétendent enseigner aux autres, ne font que copier et abrégier machinalement leurs devanciers, selon la remarque de M. Francis Wey, qui ajoute en thèse générale, que, quand un homme se sent trop faible pour la poésie, pour l'histoire, pour la philosophie, pour la critique, quand il ne saurait professer ni l'éloquence ni la rhétorique, il fait des *grammaires*. M. Francis Wey a raison. Il est loin de nous, en effet, le temps où les Eratosthène, les Aristophane, les Aristarque, les Cratès, les Atticus, les Opilius, les Denys de Syracuse, les César, etc., s'adonnaient aux études grammaticales. Aujourd'hui la grammaire, cet art si utile et si important, cette base si essentielle de toutes les connaissances humaines, est abandonnée à des gens incapables d'écrire dix lignes élégamment. En voulez vous la preuve. Écoutez cette curieuse critique de M. Francis Wey sur le premier de nos grammairiens.

„Girault-Duvivier, dans la préface de sa grammaire, nous apprend que, grâce à lui, le professeur pourra, en remontant à la source des principes, donner à ses leçons le caractère d'authenticité qui, etc.“ *Principe* vient de *principium*, commencement. Le mot *source*, qui désigne le commencement d'un fleuve, se prend au figuré dans la

nak ¹²⁾ onnan tanult szabályaira hivatkozva ismétlem, hogy az alany: „*a gyermek*“ accentustalan, a mondomány: „*játszik*“ pedig accentust kap ¹³⁾. A mondatot természetes hogy általános értelmében vesszük: t. i. nem e vagy ama gyermekről,

même acception que *principe*. D'où il résulte que la *source des principes* est une locution équivalente à — la *source des sources*, — le principe des *principes*, le *commencement des commencements*.“

Ezután még egy falka példa következik, hasonlóképp' megosztva. Menjünk a végére.

„L'université regarde Girault-Duvivier, comme le meilleur de nos grammairiens, et l'Académie française a reconnu que la GRAMMAIRE DES GRAMMAIRES est *indispensable* à ses travaux.

„De ces faits, on doit conclure, 1-o que la meilleure des grammaires ne vaut pas grand'chose, puisqu'elle n'a pas mis celui qui la possède le mieux (l'auteur qui l'a composée) à même d'écrire plus purement et avec plus d'élégance qu'il ne le fait; 2-o que les vrais écrivains ont seuls et seuls peuvent transmettre les secrets de l'art d'écrire, puisque seuls ils sont parvenus à acquérir l'intelligence du génie de notre langue.“

(Halljuk mit mond ezzel szemben Imre S. — „A szórend fentebbi szabályaitól sok eltávózást lehetni a régibb íróknál.“ Quære: a régibb írók nem tudtak-e jól magyarul, vagy az Imre szabályai hiányosok? — De tovább!)

„Enfin on reconnaît, par l'exemple de Girault-Duvivier, que la méthode qui préside à l'enseignement du français est vicieuse, quant au principe et nulle quant au résultat, puisque le meilleur des grammairiens écrit plus incorrectement que le plus illettré des vaudevillistes.“

Végre az ajánló levelet — a királyhoz — idézi M. Francis Wey szóról szóra a rostált könyvből, s a következőkkel itéltel bocsátja el:

„Peu de parfumeurs brevetés du roi se permettraient un semblable style.

„Il est inutile d'analyser les fautes grammaticales et les maladroitures de cette phrase: l'auteur est si inhabile, qu'il n'entend pas même le sens des mots qu'il enfle avec tant de peine à la suite les uns des autres.“ (Léger Noël. La Grammaire Française philosophique et pratique. 2-me édit. Paris. 1862. 8. 109. §. köv. lap.)

¹²⁾ Log 125. §. „Ki kell mondanunk a magyar nyelv azon“ — (Proh dolor! idézett könyvem írásakor még magam is „azon-ista voltam: most kész volnék „ekklézsiát követni“ érette) élő sajátágát, miszerint“ (sic) „*a határozót hangsúlylyal különbözteti meg a határozandót.*“ V. ö. a 143. 147. 149. §§-et is.

¹³⁾ Ezt Imre S. is elismeri. Lásd 11. Jegyz. II. 50. §. I.

hanem gyermekkoru minden emberi lényről van szó benne, s szintoly általánosan mondva róla, hogy *játszik*, azaz hogy játszodni szokott, hogy az az ő természete és korához illő foglalkodása; különben nem viselhetné logikai ítélet képét. De akármelyik képében, azon egy az oka a „játszik“ nyomatékos kitüntetésének. Akár mint ítéletnek, akár mint csupa mondatnak főcélja a „játszikban“ azaz (ismétlem) általában az ítélet fő célja különösen a mondományban rejlik. Így fogta fel a dolgot, a ki az ítélet második részét „praedicatum“-nak nevezte s ez által azon részre az egésznek — (minden ítélet mondat levén) — a nevét *κατ' ἐξοχήν* ruházta. És méltán, mert hiszen a valódi logikai ítélet lényege egy alsóbb fogalomnak egy felsőbb alá felvételében áll, s a felsőbb kétségen kívül kitünőbb az alsónál. Hisz' a társadalomban is bármely egyének bizonyos osztályba sorozása kitüntetés, még pedig nagyobbára tisztelő kitüntetés. Avvagy csak midőn egy kis városi casino igtat tagjai közé egy Deák Ferenczet, nem megtisztelni szándékszik-e vele honunk nagy fiát? Hasonló gondolatokra vezet az ítélet első részének elnevezése is. „*Subiectum*“, alul tettet, alája, alapul vetettet jelent; és bármily lényeges, mellözhetlen rész is az alap, a reá rakott épület a kitünő rész. Nem tehetek róla, de én némi dicsőséget látok nemzetünk felfogásában a nyelv alkatára nézve; abban a felfogásban, mely más, magas miveltségű nyelvekben csak itt-ott, alkalmyszerűleg nyilatkozik, nálunk pedig szöfűzetünkben következetesen végig vonul s általában lelke és szabályzója mondataink alkatának. De most térjünk vissza az előttünk lévő esetre.

Minden egyszerű, nevezőből s igéből álló mondat általános értelemben véve logikai ítéletet képez. „A gyermek játszik“ = a gyermek játszó lény. „A madár repül“ = a madár repülő állat stb. De mondám csak általános értelemben. Mert azok a mondatok, melyek egy csupa különös, egy bizonyos időpontban történt vagy történő esetet adnak tudtunkra, nem logikai ítéletek. „Az ebem úszik“: ezzel nem állítom azt, hogy „az ebem úszó állat.“ A levél, melyet Kisfaludy Károlyként:

elkap a forgó szél, —

repül a levegőben azon pillanatban, de azért nem mondhatjuk, hogy a „levél repülő lény.“ Szóval, számtalan mondat van, melyet logikai ítéletek sorába nem igathatunk, de a melyekre mégis azon módon alkalmazza az accentuálást a nyelvi szokás. Most már az a nagy kérdés: mi jogosít erre az alkalmazásra? Az az ok, melyet a logikai ítéletre nézve adánk, itt megszűnik, mert az alany és mondomány viszonyában feneklik, s ez a viszony a logikai ítéletek rovatába nem tartozó mondatokban nem létezik. Az alkatukbeli teljes hasonlóság sem, mert úgy minden mondatban, mely nevezőből s utána helyezett igéből áll, az igére kellene a nyomatékot tenni, minek a nyelvszokás világosan ellene mond. De világos az is, hogy a két ok egymással ellenkező, avagy csak összeférhetetlen sem lehet; sőt akkor érjük nyomozásunk célját, ha sikerül egyiket a másiktól származtatnunk.

Azt tartom, úgy körülhálóztuk a vadat, hogy bajosan menekülhet. Menjünk csak bátran neki. Midőn logikai ítéletet mondok, azaz egy alsóbb fogalmat felsőbb alá felveszek, az által a már részint ismert alanyat egy új oldaláról ismertetem meg a hallóval vagy olvasóval. A mely esetben azt nem bírnám, vagy pedig szükségtelen volna eszközölni, ítéletem meddőn elhangzó üres fecsegés lenne, alábbvaló ama festett vászomból s deszkából álló díszleteknél, melyeket Potemkin mutatott bé újan épült városok gyanánt uralkodónőjének. „A veréb madár“; „a ló házi állat“; „az alma gyümölcs“; „a búza gabna-nem“, mind oly üres ítéletek¹⁴⁾, melyekről elmondhatni:

... forma est, cerebrum non habet,

és közelebbi s távolabbi ismerőseink sergén gondolatunkban végig pillantva, egyetlenegy sem találnánk a kivel szembe alkalmunk vagy szükségünk lenne mondatnak használni valamelyikét. De már csak erre: „a strucz madár“, lelhetnénk esetet, a melyben czélszerűen használhatnók. Valaki tudhatná a struczról, hogy sebesen fut mint a szarvas, hosszú nyaka és

¹⁴⁾ Nem mintha számtalan ilyen nem fordulna elé közbeszédben és — könyvekben. De meg is bélyegezte őket a közvélemény; Locus communis, Trivialitas, Fadaise, Lappalien, s több ily kifejezésekkel.

lába van mint a tevének, gyomra a kovacsot is megemészti mint egy kohó, erőset rug mint egy ló, és tojását a homokba rakja mint a teknős-béka. És mindezek daczára (vagy inkább e zavaró különféleségű hasonlóságok miatt), még sem tudja, minő képet formáljon magának a struczról, míg azt is meg nem adom neki ezzel az egyszerű itélettel: „a strucz madár!” Hasonlóképp lehetne elemezni ezt: „a taránd házi állat” s ezet mást, mit bizvást az olvasóra hagyhatok. De nem hagyhatom ám azt az észrevételt, melylyel a kinyomozott igazságra az általánosság bélyegét, a mennyire inductiv igazság megszenvedí, reá nyomom. Ez az: hogy egyfelől, az alany részinti ismeretes volta lepadhat egészen csak a névről való ismeretségig; másfelől, lehet a mondomány nem magában új, mint képzet vagy eszme a halló előtt, hanem csupán csak az alanyhoz való viszonyára vagy reá vonatkozására nézve, és hogy ez az újság felfokozódhatik a meglepőig, a csudásig, határát a hihetetlenben és képtelenben lelvén. Az alanyról névszerint is ismeretlen volta képezi az áthághatatlan határt, és ilyes itéletet mondani szintoly czéltévesztés volna, mint a milyet feljebb a mondományra nézve jelelénk ki. Merőben ismeretlen alany nem ébreszt figyelmet, valamint a trivialitas nem elégíti ki. Nincs tán oly magyar kunyhó, melyben értetlennek mondanám ezt az itéletet: „Deák Ferencz bölc —”; de Paraguayban vagy Owaihiban csak üres rezegtetése volna a levegőnek. Az alany ismert voltának végre a határa a mondományhoz való viszonyának tudva létele, melyet áthágva, ismét a trivialitas terén vagyunk. Természetesen, mert az alany viszonya a mondományhoz, vagy emezé ahhoz, lényegesen egyre mennek ki. „A veréb madár” mind a két esetre egyaránt szolgáló példa.

Mindezek azokra a mondatokra, melyek elől álló nevezőből s utána tett igéből állanak, a melyekben a nyomaték az igére esik és a melyek egyszersmind általánosok, kivétel nélkül illenek, mert hiszen láttuk, hogy azok valódi logikai itéletek. Megleltük tehát azt a kapcsot, mely a mondat rendét és nyomosítását ez esetben a logika itéletével összeköti. Ismételjük röviden:

A nevező kisebb-nagyobb részben ismert eszme, melyet a hozzája tett ige a halló előtt új oldalról ismertet.

Ismételjük azt is, hogy ennek az elvnek igazságáról csak az elemzett és megvitatott esetben győződünk meg. Általános igazolását, minden eseten keresztül viendő alkalmazása által fogja lenni. Most lépünk át a legközelebbire, midőn a különben egészen hasonló alkatu mondat nem általános értelmű, hanem egy különös, positiv tényt jelent.

(Ismét:) „*A gyermek játszik.*“ — Hadd mondjak el egy életből vett vonást. „Barátom“, így szólít meg egy hivatalnok ismerősöm: „A kis fiamat ma reggel kilelte a hideg. A legnagyobb aggodalommal mentem irodámba, mit nem mulaszthattam el. Alig vártam, hogy végét érjem a hivatalos óráknak. Félelmek közt siettem és értem haza. Hát *a gyermek játszik*, mintha semmi baja sem lett volna.“

Ex uno discite omnes. A jelennel felvettnek megfelelő minden esetben hasonló viszonyokra találunk. A mondat nevezője egy a halló előtt tudvalevő specialis tárgy; igéje egy ennek tulajdonított cselekvény, állapot, vagy szenvedés, melyről azon halló még nem tud semmit. Amaz accentustalan, ez accentuált. Adatok tengerébe fulnánk, ha példákat halmoznék állításom igazolására; utalok mindenkit a tiszta magyar ajkuak mindennapi beszédére. Ezeret teszek egy ellen, hogy ellenmondó esetet nem fog hallani, s ha hall, hibának nyilvánítja maga a nyomozó.

Áll tehát a különös értelemben vett mondatra nézve is az a viszony, a mi az általános értelemben vettre; és a feljebb kimondott elvet általánosan kimondhatjuk így:

Az egyszerű mondatban, midőn az accentustalan nevezőt accentuált ige követi, a nevező ismeretes tárgy, melynek az ige új vonást tulajdonít.

Elméletet állítani fel: egy dolog, alkalmazni: más dolog. A pallórol, mely egyikről a másikra át vezessen, nem mindig gondoskodnak, s midőn megépítik, gyakran oly gyenge az alkotmány, hogy az átjáró könnyen lezuhanhat az amakéttől közt tátongó mélységbe. Erre sem kell sok példa: si

monumentum quaeris circumpice! — De egyet, mivel egyenesen tárgyunkra szól, el kell mondanom.

A „szónyomosítás“-ról, helyesebben a magyar mondat accentusáról, nem én állítottam theoriát legelsőben. Nem egy nyelvész tett kísértevényt vele. Fáradozásuk eredményeit se nem lajstromozom, sem egészben czáfolni nem szándokom. Mikor a nap feljön, nem kell koppantó, hogy kioltogassuk vele a csillagokat. Lehettek akármilyen jók, de az a mód, melylyel alkalmazásukra adtak utasítást, használhatatlan. Ebben pedig maig is mindnyájan meg vannak egyezve. Az a mód röviden és egyszerűen oda üt ki, hogy a nyomosított tárgy, nem más tárgy, mit is az „ellentét“ módszerének neveznek. Vegyünk példákat a M. Ny. Rendszeréből (351. lap.): „... legnyomosabb szó, mely közvetlen az ige előtt áll ...

Péter visz buzát a vásárra (nem Pál).

Buzát visz Péter a vásárra (nem zabot).

A vásárra visz Péter buzát (nem a malomba).“

Világos, hogy a hátul oda vetett ellentétek csupán a nyelvtan szerkesztői önkényéből vonatkoznak a három példában illetőleg az ige előtti, a nyomosított szóra. Mert hiszen, az első példabeli mondat szerint nem csak „nem Pál“; hanem nem is zabot, nem is a malomba viszen. A másodikban nem csak „nem zabot“ viszen; hanem nem is Pál, és nem a malomba viszi. A harmadik szerint is épen olyan igaz az, hogy nem Pál és nem zabot viszen; mint az hogy „nem a malomba“ viszi. Ha már egy idegen, kinek (valami más helyes okból) az első példabeli rendben kellene a szókat írni, a második vagy harmadikbeliben írná, miképp tájékozná magát, vagy miképp bizonyítnók be a hibáját azzal a nemes fogással? Sőt, mivel a ki viszen, a nem hoz, ezzel azt is meg lehetne bizonyítani, hogy így jó: „Viszen Péter buzát a vásárra.“ A mi magában feddhetlen rend, a mint kitetszik az ilyes beszédből: „Ha Pál nem viszen buzát a vásárra, viszen Péter stb.“ Biz' uraim, az az önök pallója nem ér egy irgalmas kiáltást.

De azt kérdik: „hát ön tud-e jobbat építeni?“ — Biztatom magamat, hogy tudok, különben nem elegyedtem volna a másoké megingatásába. Az enyém abból a fából és kőből

van építve, a melyből a felállítottam elmélet. A mondományt (felsőbb fogalom nevet vagy igét) accentuáljuk, mert benne feneklik a mondat vagy ítélet fő czélja. Mondunk ugyanis valamit azért, mert felteszszük, hogy a halló azt, a mit mondani akarunk, nem tudja. A ki valamit nem tud, megkérdi, ha tudni vágyik. Igen, de azt a vágyát a nevező jelelte tárgy megnevezésével felébresztettük; tehát megkérdené, még pedig a mondományt, a feljebbi stereotyp példa szerint imígy: „mit csinál a gyermek? Tehát a „mit“-re való feleletet accentuáljuk: „a gyermek játszik.“

Szóval, azt a szót nyomosítjuk, a melyikről felteszszük, hogy megkérdené a halló vagy olvasó.

Meglátjuk az ezutániakban, mily hasznos és biztos kezelésü minden kitelhető esetben ez a fogás.

3. §.

A nevező mint jelző.

Az elébbi cikkünkben (15. lap.) kimondók azt a köztapasztalatot, — köztudatnak írnám, de nyelvészeinkhez, mint hallgatásukból gyanítom, nem jutott még el az a tudomány, — hogy nyelvünk még a csupa, nevezőből és igéből álló egyszerű mondatban sem köti magát egy mintához, sem rend, sem accentus tekintetéből. Adott listánk 2. példája az előbbi rendet megtartván, az accentust már nem az igén, hanem a nevezőn mutatja fel. Vizsgáljuk ezt az esetet.

2. „A gyermek játszik.“

Micsoda esetben van helye ennek a változatnak?

Kinyomozott elvünkhez és a mindennapi tényekhez ragaszkodva azt feleljük, hogy akkor, mikor a hallónál a cselekvénynek stb teszszük fel némi ismeretét s a cselekvő stb eszméjével akarjuk kiegészíteni az ő fél tudatát.

Vagy, hogy az elébb tanult gyakorlati próbát alkalmazzuk, mikor úgy képzeljük, mintha a halló azt kérdené: „Ki vagy mi játszik?“

Most már az a kérdés bukkan előnkbe: vajjon, valahányszor feltehetjük az ige jelelte cselekvény tudtát a halló részé-

ről, mindig a jelenen vitatott renddel és nyomosítással élünk-é? Erre megint csak a tapasztalás azt feleli, hogy nem. De eladásunk rendje nem engedi, hogy ez úttal teljesen elemezzük és részletezzük a feleletet. Csupán azt az esetet különböztetjük meg, a melyben világos és tagadhatatlan, hogy a nevezőt accentuáljuk.

Ezt cselekeszszük midőn a tény jelen volta vagy emlékezetünk elevensége, oly tisztán és erősen állítja képzelődésünk eleibe a nevező jelelte személyt vagy dolgot, hogy této-vázás nélkül kimondhatjuk, sőt, mintegy sürgetve az előttünk lebegő képtől, ki kell mondanunk a nevezőt, — ilyes esetekben előre bocsátva accentuáljuk, s az ígét utána vetjük. *A gy[~]ermek ját[~]szik. A fü[~]lemile énekel. A szá[~]már ordít. Ca[~]esar gy[~]őzött. Pom[~]pejus vesz[~]tett.*

Ezt nevezem én aztán a nyelv igazi hajlékonyságának. Oly sajátság ez, mely felett tudomra egy élő nyelv sem osztozhatik a miénkkel. Legkevésbé a nyugati európaiak, melyek csak kerülő szókkal, mondatfűzéssel bírják kifejezni ezt az egyszerű viszonyt. Például a francia az iménti példákat teljes értelmökben imígy kénytelen fordítani: *C'est l'enfant qui joue. C'est le rossignol qui chante. C'est l'âne qui braie. C'était Caesar qui vainquit. C'était Pompée qui succomba.* Magyar fordítóink pedig hiven vissza fordítják: „a gyermek az a ki sir.“ „Az a fülemile, a mely énekel.“ Caesar volt a ki győzött“ stb. S aztán még nagyra vannak vele, hogy „idegen szólam meghonosításával nyereségben“ részeltették nyelvünket. Köszönöm én az ilyen nyereséget!

A kezünk alatti eset elemzéséből még azt is tanuljuk, hogy az a szerint rendezett és accentuált mondatok mind különös és tevéleges értelműek. Vajjon általános értelműekkel, logikai ítéletszerűekkel bánhatunk-é hasonló modorban, azt, mint feljebb már megjegyzém, későbbi nyomozás tárgyának hagyjuk fenn. Az accentuált ígés mondatokra nézve nem okozott ugyan semmi módosítást az értelembeli ilyes különbség, de abból nem következik, hogy a legutóbb tárgyaltakra se legyen befolyással. Majd meglátjuk; most egy sokkal fontosabb ügy várja az ellátást: egy képzelhető nehézség elhárítása.

A szórend és nyomosítás legelsőben tárgyalt modorában a nevező accentustalanságát s az ige accentuálását eredetileg onnan hoztuk ki, hogy az igét mondomány voltáért illeti meg az accentus, a nevezőt pedig alany szerepénél fogva nem. Itt megint magunknak ellent mondva megfosztjuk az igét igazságos jószágától, s a nevezőnek ajándékozuk.

Ezt az úgy látszó ellenmondást legott kibékíti az a felvilágosítás, hogy a nevező csak a logikai itéletekben s alakjokra vihető mondatokban viselte az alany képét; de teljességgel nem synonym vele. Ennél fogva a nevező lehet alkalom szerint logikai alany, de lehet sok egyéb is. Szintoly kevésbé, talán még kevésbé egy jelentésűek a logikai *mondomány* és *ige*, s nincs kiváltságos joguk az accentushoz.

Alanya és mondományra, mint nyelvtani, a logikaiaktól netalán különböző kategóriákra, mint a melyeknek értelmezhetetlen voltát már nem egy ízben kimutattam¹⁵⁾, nincs szükségem, s nem használván, ellenmondásba velök vagy miatok nem is keveredhettem. Az a monarchiai viszony ellenben, melyet az alany és mondomány dualismusa helyett állítottam fel, ú. m. az ige és határozói közti viszony, egyfelől tárgyiasan gyakorlatilag és minden esetben hasznos, másfelől engem minden ellenmondás alól felment. De felmenti a nevezőt is minden nyűgözés alól, s nem vagyunk kénytelenek a logikai alany mereven kategóriájába erőszakolni, hanem a határozók sorába állítva szabad mozgást és hajlékonyságot biztosítunk neki.

Mínthogy azonban a nevező használatában az accentus rajta vagy nem rajta léte nyelvünkben nevezetes kü-

¹⁵⁾ Sarkalatos kérdés lévén, még egyszer kénytelennek érzem magam a sokszor elmondottat röviden és tömötten ismételni. A nyelvtani alanynak három értelmezése lehet. 1) Ugyanaz a mi a logikai alanyé, t. i. egy alsóbb fogalom, melyet egy felsőbb (a mondomány) alá veszünk fel, vagy egy akármily fogalom, melynek a mondományban egy jegyét mondjuk ki. Látnivaló, hogy ez alá teméntelen mondat nem fér. „A gyermek elbukék“ sem egyik sem másik esetre nem illik. 2) Az alany a nevező. Ezt a német philologia nyíltan repudiálja. 3) A miről mondunk valamit. Ezzel meg a jelzöt sem különböztethetnők meg a mondománytól. Ebben: „szép ember“ épen úgy mondok valamit az emberről, mint ebben, hogy: „az ember szép.“

lönbséget tesz, méltó, hogy ki is jeleljük és nevezzük az ige eleibe helyezett accentusos nevezőt *jelzőnek* ¹⁶⁾. Mert valóság-

¹⁶⁾ A M. Ny. R. szerkesztői és Imre széltiben élnek a „jelző” szóval, s egyiköknek se jutott eszébe értelmezni. Már pedig mások előttök szükségesnek látták okszerű megkülönböztetését a tulajdonítmánytól. Szilágyi I., a ki magyarázónak nevezi, nem levén megelégedve elődei értelmezéscivel, újat kísért meg (i. h. Bévez.) azt vitatván, hogy „a *mondomány-melléknévtel*“ (azaz : a tulajdonítmányyal) „*ítélőleg állítunk ; a magyarázó melléknévtel*,” (t. i. a jelzővel) „*egészítőleg, magyarázólag állítunk.*“ Ha egyszerűen azt írja vala, hogy „a magyarázóval magyarázunk”, furcsa kis értelmezés lett volna, körülbelül mint ezek : a seprűvel seprünk, az ásóval ásunk, a gereblyével gereblyélünk, stb. melyekből azután igen világos képzeteket meríthetne, a ki azokat az eszközöket nem ismerné, vagy versenyezne a M. Ny. Szótárabeli értelmezéssel, mely szerint : „Disznóláb = a disznónak lába.” De legalább nem mondott volna valótlan. Így pedig : *magyarázólag állítunk*, merőben az, mert a jelző soha sem állít. Annyira nem, hogy ez az egyetlen egy vonás is elég lett volna a tulajdonítmánytól való megkülönböztetésére. De a fő és lényeges különbség abban áll, hogy a névmellék mint jelző a jelzett névvel egy és elválasztatlan fogalmat alkot, egy és elválasztatlan képzetet kelt, nemben éppen azt, a mit a név magára ; csak hogy alsóbb fajut és így határozottabbat, élénkebbet. „*Piros rózsát szakasztottam*”, vagy „*rózsát szakasztottam* :” alkatakra nézve tökélyesen egyenlő mondatok. Hogy ennek a feltételnek eleget tehesen a névmellék-féle jelző, okvetetlenül előtte kell állania a névnek. És így Vajdának, akármit mondjon Szilágyi, e részben tökélyes igaza van. Hátral ejtve a melléknév, már nem jelző. Mert, hogy a például vett szóknál maradjunk, ezt : „*Rózsát pirosat szakasztottam*” másként accentuálni nem lehet. hanem csak így : „*Rózsát pirosat szakasztottam.*” Mihelyt a „*rózsát*” kimondtam, a halló, mielőtt tovább mennék, már megalkotta az illető képzetet, mely ötlet vagy alkalom szerint *fehér* rózsza is lehet nála, s mikor aztán a „*pirosat*” következik, még egyszer ismételnie kell — illetőleg igazítva — az egész képzetet s a fogalom valódi egysége oda van. Nyelvünk azt a különbséget világosan kifejezi az által, hogy a névmelléket ragozza. A rag itt valódi névmás, mely az ismétlődő nevet helyettesíti, úgy hogy a példa mondat teljes elemzése e lenne : „*Rózsát piros- (rózsá)-t szakasztottam.*” Az élő beszédben nem ritka az ilyes szólam. P. o. *Répat sokat termeszttek, gabonát keveset.* — *A piacon búza sok volt, tengeri kevés* stb. A névmellék az ilyekben ugyan az én glossogiám szerint is jelző, de nem a név, hanem az ige jelzője, vagy accentuált és elfil helyezett határozója. Ha erősítés kellene hozzá, támogatná az is, hogy az utóbbi mondatokban felcserélhetni a névmelléket igehatározóval azon érte-

gal abban a viszonyban áll az igéhez, a miben a névmellék a névhez; minek átlátását bátran rábizhatom olvasóim elfogulatlan elemzésére ¹⁷⁾).

A nevező tehát oly határozó, mely accentuálva s az ige eleibe téve *jelzővé* lesz, valahányszor 1) az ige jelelte cselekvényt a halló előtt ismeretesnek, a nevező jelelte tárgyat tudára adandónak tesszük fel; 2) a mondatnak különös és képzeletünket ingerlő, tudásvágyunkat fokozó értelme van. Ily körülmények esetében tehát a jelző arra a kérdésre felel: *ki?* vagy *mi?*

Műszavakat rövidség és cz által eszközzendő világosság kedviért kell használnunk. Ezen okok azt is megkivánták

lemben. *Répat* [̄]*dővön* termeszték; a *piac*on *búza* [̄]*dővön* volt. A név egészen határozatlan fogalmat tolmácsol, s ennél fogva articulustalan. Articulusokat látunk ellenben a következő példákban, a melyekben megint a hátul álló jelzők eseteit vélik fellelni a nyelvtanárok: *A bátyám, a katona* haza jött. — *Öcsém, a jogász* vezette a csoportot. — V. László után *Mátyás, az igazságos* uralkodott. — Megnyergeltem *a lovamat, a feketét*. — Elfogtak *egy tolvajt, Palatinczkit, — Lázár a pásztor* a juhait őrzi, stb. A valóság az, hogy mindezekben a szópárokban jelző és jelzett közti viszony nincs. Egyik sem jegye a másiknak, mint fogalomnak; egyik sem alsóbb vagy felsőbb rangú a másiknál. De nem is tulajdonítmány egyik a másikra, mint alanyra nézve. Csak annyiból áll az egész viszony, hogy azon egy személynek vagy dolognak két név van adva, mintha az elsőnek a kimondása után attól tartva a szóló, hogy nem egyenítette eléggé a kit vagy a mit mondani akart, még másképp is megkísértené. A végeredmény hát csak az, hogy a jelző ha névmellék, mindig előtte áll a névnek.

¹⁷⁾ Egy pár vonást hozzá nem fog rossz neven venni a k. olvasó. Iménti jegyzésünkben a jelző fő tulajdonságának azt állítottuk, hogy egy eszmévé forr össze a jelzettel, és azután, hogy ez az ikerfogalom határozottabb, élénkebb képet ébreszt, mint a jelzett szó magára. Ezt a tulajdonságot leljük a jelzett igében is. „*Hanyat esett*,” éppen oly egyes, tömött eszme, mint „*esett*”; de élénkebb, határozottabb mint ez. A két viszony közti teljes hasonlóságot igazolja az is, hogy a jelzett igét mindig átváltoztathatni azon jelentésű jelzett névvé. P. o. a [̄]*rigó fűtyöl*: a *rigó fűtyölése*; — [̄]*anya szeret*: *anyai szeretet*; — [̄]*álmot lát*: *álomlátás*; — [̄]*szépen ír*: *szép írás* stb. Még azt a nevezetes vonást sem kell felednünk, hogy a jelző mind a két rendbeli alkalmazásában magához kapja a jelzett szó accentusát.

volna, hogy arra az esetre is állítsunk bé egy rovatot, midőn az accentuált ige eleibe van téve az accentuálatlan nevező. Meg is lesz nem sokára, mihelyt világosabban s nyomosabban ejthetjük meg, mint eleinte lehetett volna. Mig azonban oda jutnánk, van egy kis teendőnk. A nevező és ige rend- és accentusbeli combinációi közt, melyeket a 2. §-ban (15. lap.) összeállítottunk, hiányát láthatnók a következőnek: „a *gyermek játszik*“; t. i. elül álló nevező, és mind ige, mind határozó accentuálva. Hiányzik igen is; oka pedig az, hogy ez a combinatio, mint egy mondat, nem létezik. A példa körülbelül a következő kérdésre szolgálhatna felelet gyanánt: „ki lármáz itt?“ Látnivaló, hogy a kérdő sem azt nem tudja, hogy ki a cselekvő, sem azt, hogy voltaképp mi az a cselekvény, melynek nesztét hallja. A teljes felelet tehát az lenne, hogy: „a *gyermek (lármáz)*; *(ő) játszik*“; miből kitetszik, hogy ebben a látszólag egy mondatban valóban kettő van összehúзва, úgy hogy az elsőből az ige, a másikkól a nevező hiányzik.

Létezik azonban egy módosítása a 3. formának, mely abban áll, hogy az ige utolsó tagját kiemelve hangoztatjuk és mintegy felkapjuk, így: „a *gyermek játszik*.“ Ez is accentus kétségen kívül, de a szórendet szabályozó tulajdonképpeni, nyelvtani accentusok közzé nem sorozhatni, mint a melyek mindig törvényes helyökön a szó első tagján állanak. Ha ezeket, bevett szóval, *nyomosító* accentusoknak nevezzük, a jelennel tárgyalt *hatósító* (emphaticus) nevet viselhet, mint a melyek közzé tartozik valóban. Helyéről és hasznáról semmi általános törvényt vagy szabályt nem adhatunk, és minden esetben különösen kell számolnunk azokról a körülményekről, melyek közt vagy a melyeknél fogva megjelenik. Ez úttal azt vesszük észre, hogy a nevező mint jelző a rendes formában a cselekvényt részletezvé és a maga által jelelt körülményre szorítván, az igét mintegy elnyeli. A hatósító accentus ellenben a jelzett ige önállóságát némileg megmenti az enyészettől. K. „*Ki játszik?*“ — F. „*A gyermek játszik*.“ Mintha nem csak a fő és lényeges részére felelnék a kérdésnek, hanem a cse-

lekvényre is igényelnék egy kis figyelmet és állítanám, hogy valóban játszik. Ezzel azt nyercem, hogy a mondott czélt elérem s a mondat egységét mégsem szakasztom meg, mint az elébb vitatott esetben („a [~]gyermek [~]játszik“).

Még megjegyzendő, hogy hatósító accentus egytagu szökon is állhat, de azért nem kell összevétetni a nyomosítóval. Ez csak kénytelenség szülte összevágás, minthogy az egytagu szó utolsó tagja az első is. „A kakuk [~]szól.“ Hebegő száju ember így mondaná: „a kakuk [~]szó-ol.“ Jegyét is megkülönböztetve írom így: —< minek oka zeneértő előtt világos.

4. §.

Nevező az ige után.

3. „[~]Játszik a gyermek“: ez a mondat következik a combinatiók sorában. Egyszerre látni, hogy az első minta-mondatnak: „a gyermek [~]játszik“, egyszerű megfordítása; minthogy az accentus megtartja előbbi helyét az ige. Három kérdés támadhat iránta: 1) Történik-e valami változás akár a nevező akár az ige mondatbeli jelentésén? Ha nem, hát 2) önkényűleg használhatjuk-e ezt a megfordított formát? s ha ismét nem, 3) minő körülmények teszik szükségessé a megfordítást?

Az elsőre nem-mel felelek, mert sem az olyszerű mondatokban, mint: „a gyermek [~]játszik“, sem a velők közel rokonos ítélet-formákban, mint: „az alma [~]kerekded“ vagy „a gyék [~]hüllő“, a megfordítás által legkisebb változását is az értelemnek felfedezni nem bírom. Önkényes használása ellen mégis tiltakoznom kell, mert különben sürűbben hallanók, legalább is oly sürűen, mint az eredeti formát; holott tény, hogy aránylag ritkán van alkalmunk akár hallani akár olvasni, kivevén a kérdés esetét, a melyről külön fogok értekezni. — Hátra van még a harmadik és nehezebb kérdés: minő okok bírnak reá, hogy elhagyván a szóbeli közlekedés természetes rendét, mely szerint az ismerettest előre bocsátva s a halló figyelmét

felébresztve, vagy ha arról kérdésével már biztosított, a tárgy ismétlésével gondolatunkat az övével kapcsolatba hozva, azután elégitjük ki a tudtára adandó vonással; hogy mondom, ezt a szokott eljárást mellőzve, egyszerre a mondománynyal vagy cselekvénynyel ugrunk elé? A felelet nem könnyű, és kimerítőt nem is ígérek. Minthogy száraz ítéleteket, reflexio szüleményeit is fordíthatunk meg ily formán, a tény sürgető benyomására vagy a képzelődés elevenségére nem mindig hivatkozhatunk. De tudjuk másfelől az ellenmondó szellem könnyen tüző természetét, és én valóban úgy tapasztaltam, hogy accentuált igével kezdődő mondatok nem keletkeznek függetlenül magukra, hanem valóban kimondott vagy képzelt, minden esetre nemleges, előzményt kell feltennünk, mely után ellenmondólag és igazítólag következik a kérdéses mondat. Így p. o. a feljebbi példákra hivatkozva: „(Ha ön nem játszik); játszik a gyermek.“ — „(Ha a szilva nem kerek; kerek az alma.“ — „(Ha a kecsge nem hulló); hulló a béka.“ stb. Általánosabb magyarázatot adni nem tudok; de hiszen az ily specialis körülmény ritka volta magyarázza a tárgyalt forma ritkaságát is. Annyi bizonyos, hogy a például felhozott esetekben egy született magyar sem fogja elvéteni ama következő mondatok accentusát, melyre nézve még megjegyzem, hogy a nevező utolsó tagját fel szoktuk kapni hatósító accentussal imígy: „játszik a gyermek.“ Nem kisebb inger és ösztön az ige előre bocsátására akár a meglepés, akár valamely régvárt cselekvénynek elvégre való bekövetkezése. „És az eső“, nagyságos uram!“ E szókkal lépne be urához a tisztartó, midőn hosszas szárazság után kövér eső kezdené felüidíteni az epedő vetéseket. „Hadakoznak a francziák!“ így kiáltana fel a szenvedélyes politikus, midőn a mohón kapott hírlapban megpillantaná, hogy Mac Mahon vagy Pelissier átkeltek Kehlnél a Rajnán.

4. „Játszik a gyermek“ világos megfordítása a jelző nevezős mondatnak, melyet elébbi czikkünkben tárgyalánk. Éppen arra a kérdésre is felel: „ki v. mi játszik“; de már nem

különös és tevőleges tényre vonatkozva, hanem általános értelembe. Most már nem a képzelődés működik, hanem a higadt reflexio, mely alatt időnk van a tudva levő cselekvény előre bocsátásával feleletünket a kérdéssel kapcsolatba tenni s azután a nevezővel a *kire* vagy *mire* felelni. Vagy, a kérdést mellözve, a cselekvényt jelelő igével a halló figyelmét felébresztjük, s a nevezővel mint új eszmével kielégítjük. Például: azokat az állatokat akarván elészámlálni, melyeknek jellemvonása a repülés, mondatainkat így fogjuk rendezni és accentuálni: „*Repül a madár*; *repül a denevér*; *repül a pillangó*“ stb. Nem pedig így: „*a madár repül*; *a denevér repül*“ stb. Sem nem így: „*repül a madár*“ stb. Hasonló esetben szintűgy megfordítjuk a logikai itéleteket is: „*állat az elefánt*, *állat a csuka*“, *állat a geleszta*, *állat a csiga*“ stb. Nem gyakoriak ugyan az ily mondatok, és csak sajtósági körülmények közt van alkalom erre a formára; aztán az ige is kelleetlenül viseli a tudott és készítő, alapul szolgáló eszme képét: de mégis csak eléfordulnak és számba kellett vennünk.

5. „*Játszik a gyermek*.“ Ez az utolsó combinációja a nevezőnek az igével, mely egyszerre két kérdésre felel meg: „*Mi történik?*“ és „*ki vagy mi csinálja?*“ Láttuk feljebb (28. lap.) hogy elül álló nevezővel ily formán egy mondatot nem alkothatni; de hátul állóval igen is, és gyakrabban mint gondolnák. De látjuk e példából azt is: 1) hogy egy mondaton két accentus is lehet, melyek közül az első és fő accentust az ige igényli, mint a mely folyékony (v. ö. *ήμα*) természeténél fogva az újság kifejezésére alkalmasabb, s a leggyakrabbi és rendesebb, első formában (a gyermek játszik) magáénak vállalja. A nevezőé csak másodrendű (secundarius accentus); de ez itt már a viláért sem ama kivételes, melynek ismeretére az előbbi §-ban jutánk, hanem szabályszerűleg esik a mondatnak nyelvtanilag meghatározható részére, és ezen is törvényes helyére, a szó első tagjára. Azért az accentus rendezés jegyével is jeleljük. Ki ne emlékeznék erre a gyakran hallható mondatra: „*esik az eső*.“? A másodrendű accentus

egyébiránt nem csak szükségből lett deus ex machina, hanem, mint ezután meg fogjuk látni, fontos és lényeges szerepe van mondatainknak accentuálásában.

Megjegyzendő, hogy ebben a formában semmi oly szó, melyet akár a kérdésből ismételve, azzal feleletünket kapcsolatba hoznánk, akár csak mondatunkban előre bocsátva, általa a hallóban figyelmet gerjesztenénk, nincsen. Itt minden új, és egyenesen „in medias res“ vágunk belé.

5. §.

Az inchoativum.

A „*gyermek játszik*“ formában jelző nevetadtunk a nevezőnek, de nem nyitottunk neki rovatot az első, legrendesebb formában: „*a gyermek játszik*.“ Azaz hogy a rovat tulajdonképpen megvan, csak nem nyitottuk meg ünnepélyesen a czége kifüggesztésével. Megvan, mert az első és negyedik formában kitüntettünk egy-egy oly szót, mely által a szóló vagy a maga gondolata menetét hozza kapcsolatba a feltett kérdéssel, vagy a halló figyelmét ébreszti fel vele s készíti el az új vagy tudtára adandó eszme felfogására. A két nézet, mint feljebb ki van fejtve, voltaképpen egyre megy ki, és azon dolgot jeleli két oldalról tekintve. Ilyes elkészítő szó képét és szerepét az első formában a nevező, a negyedikben az ige viseli, és jellemzésére külső vonás gyanánt szolgál az a két jegy, hogy: 1) *kezd* a mondatot, 2) *accentusa nincs*. Nevezük az első jegye nyomán *inchoativumnak* ¹⁸⁾.

¹⁸⁾ Tős-törzsökös eredeti magyar beszédet soha se hallott, vagy, ha igen, füle a hanglejtés felfogására merőben képtelen, a ki netalán tagadná, hogy mondataink kezdetén gyakran, csaknem rendszerint van egy vagy több szó, melynek accentust nem adunk, és a mely után érthetőleg kijelent hangemeléssel kezdjük a mondat hátra levő részét. A tény mindennapi, világos és tagadhatatlan lévén, három következtetést vonunk belőle: 1) Hogy ebben az igen gyakori esetben a mondatnak egymástól tisztán és élesen megkülönböztetett része van. 2) Érdekes és szükséges, hogy e két résznek neveket adjunk. 3) Mind a kétnek természetét és létezésé okait megvizsgáljuk. A két utóbbi kíváncsiaknak a szövegben eleget tettünk. A másodikkal természetesen

Csudálatos dolog, hogy nyelvészeink, jelesen azok, kik a magyar nyelvnek éppen a syntaxisát vették vizsgálataik tárgyául, a mondatnak ezt az oly fontos és nevezetes részét figyelmökre nem méltatták, sőt semmit sem látszanak róla

csak annyiban, a mennyiben eddig eléhaladtunk a mondat szerkezetében. Mert hiszen abban levén letéve mondattanunk alapja, értekezésünk hátra levő tetemes része az írt vizsgálat folytatása lesz. Itt csak egy pár jegyzésre kérek figyelmet.

Abból a tényből indulva, hogy a nyelvtani „subjectum“ fogalmával maig sincsenek tisztában a grammaticusok, — legalább nem adták tudtára a világnak szabatos értelmezésök által, hogy tisztában volnának, — jogosítottnak hitteni magamat, a mintegy üres nevet — mint, közhöz legyen mérve, I. Napoleon a lába előtt heverő koronát, — felkapva, megtestesíteni a fogalmat, s ennél fogva a mondatnak a feljebbiekben jellemzett első részét vettem fel az *alany* neve alá. Így értekeztem felőle „Tapogatódzások a magyar nyelv körül“ czímű akadémiai értekezésemben. De későbbre megfontolván, hogy homályos vagy éppen zavart eszme felett és mellett tüzeesebben vitatkoznak az emberek, még ha tudós nyelvészek is, mint az egészen tiszták felett, felhagytam az *alany* szóval, s a felállított új fogalmat, új vagy legalább egyébre el nem foglalt szóval jelelve, *inchoativum*-nak neveztem. Visszatérek hát oda a honnan kiindultam, s azt hiszem döntőhetetlen igazság gyanánt állíthatom fel, hogy a magyar nyelvben igen is van *inchoativum*.

De merem mondani, hogy megvan más nyelvekben is, csak hogy nem oly szembetűnő a léte. A kihalt nyelvekről nem szólhatok, mert kutatására hiányzanak a fogantyúk; de a nyugat-európai nyelvekben felfedezhetni és kimutathatni. „Miért nem fedezték hát fel azok a jeles nyelvészek, kik ama nyelvek tanaival foglalkoztak?“ kérdik. Megfelelek. Elsőben azért, hogy az *inchoativum* eszméjét az ő mondataikban elfedi két dolog: egyik nemlegesen, a másik tevőlegesen. Nemlegesen a mondat-accentus nem-léte. Ott ugyanis, a hol szó-accentus van, mint a németben, olaszban, a mondat-accentus merőben megkülönböztethetetlen és így haszontalan is volna. Az esetleg és alkalmilag fel-fel ütődő *emphaticus accentus* pedig a mi mondataink szabályos és kimért *accentus*ával egy rangba helyezni nem lehet. A francziának szóaccentusa nincs ugyan, de a mondatának sincs meghatározott *accentusa*; az *emphaticus*ról („*accent oratoire ou pathétique*“) pedig az iménti észrevétel áll. Tevőlegesen megint elfedi az *inchoativum* eszméjét a nyugati nyelvészeknél a logikai *alany* fogalma, melylyel azt vélték, hogy mondattani elemzéseiknek elég erős alapot vettek. Az ő épületeket talán meg is bírja; mert, — hogy áttérjek a kérdésses okok másodikára. nekik nincs kényszerítő szükségök az in-

tudni. Főképp Fogarasi s az ő utániakat terheli ez a vád; mert hiszen a mondat nyomosított részei felfedezése önként mutatott arra a részére is, a melyre nem esik nyomosítás. Kár volt elhanyagolni. A mi az „Eureka“ előtti nyelvészeket s az utána valók közül azokat illeti, kik nem, vagy kellőleg nem méltatták Fogarasi fontos emlékeztetését, mellőzésüket magyarázza az a körülmény, hogy az idegen nyelvek syntaxisaiból kölcsönzött kategóriákon túl menni vagy kívülük mást keresni tudomány-elleni bűnnek tartották volna, s tartanak ma is. Subjectum, praedicatum, concordantia, regimen: ezeknek

choativum eszméjére. Mi ugyanis azt várjuk tőle, hogy segítsen a szók rendezésében általában, s különösen annak az eldöntésében, minő szókkal kezdjük a mondatot? Úgyde a nyugati nyelvekben a nevező s rendszerint utána következő ige oly terjedelmes és csaknem minden esetre megfelelnek arra a kérdésre, hogy az eltéréseket csak igen csekély fontosságú kivételeknek tekintik, s elemzésekkel vagy éppen magyarázatokra vezető elméletekkel keveset vagy semmit sem törődnek. Már pedig törődhetnének; mert íme kinyitom az első német könyvet, a melyik a kezembe akad, s egy pár lapon mindjárt akárhány példáját lelem oly mondatoknak, melyek nem kezdődnek nevezőn, hanem accusativuson, előragos neven, igehatározón és magán az igén, a kötszókat nem is számítva; holott a nevező az igén hátul foglal helyet. Na hiszen a német nyelvtan még ad felvilágosítást némely esetekre; de már a francia merő vakságban hágy. Értekezésem első részében egy falca példát szedtem egyik legterjedelmesb, eredeti francia nyelvtanból, és válogattam néhány száz hasonlók közül, melyeknek mindenikében a mondat kezdetén „régime indirect“ vagy „adverbe“ vagy éppen egész csoport szó előzi meg a kikerülhetetlen nominatif-ot, s a szótáriás nyolczad-rét nagyságu könyv közel 900 lapján még egy árva szó sincs annak a rendezésnek előforduláról, nemhogy még valami magyarázat volna a szokott rendtől való eltérés okairól, vagy azokról a körülményekről, melyek közt hasznos vagy szükséges. Az a kevés jellemzés, melylyel idézeteimet kísértem értekezésem szövegében, saját vizsgálatom eredménye. Mindnyájokat összevéve s gondosan megtekintve kiviláglik, hogy azok a kezdő szavak valódi inchoativumok, és a mi mondatbeliünk értelmezése alá, az egy accentus kivételével, pontosan illenek. Talán éppen ez a kivétel, illetőleg hiány okozta, hogy a francia nyelvtanárók semmi különöst nem láttak bennök, és az minden esetre menthetőbb mint a mi nyelvészeink hanyagsága, kik nem csak eddig nem látták vagy helyesebben hallották a mi mondatainkban; hanem most is, midőn figyeltem őket reájok, valószínűen csekélylik és fitymálják.

a rámájára kellett a magyar szófűzés és szórend minden szabályait húzni, világos hogy oly eredményyel, mintha francia frakkból akarnánk magyar budát vagy éppen bankbánt szabadni, vagy pedig egy egész magyar lábat belé szorítani térdig érő bugyogóba. Vettük-é valami hasznukat jelesen az alany és mondomány dualismusának a nevezőből s igéből álló, egyszerű mondat öt formájának elrendezésében vagy accentuálásában? Nemde részint a beszédbeli közlekedés általános, részint nyelvünk legbensőbb természetéből keletkezett egészen sajtászerű elmékedésekkel kellett meghatározni, melyik formának mikor van ideje és helye? Már pedig (a mint azt hiszem elég szembetűnőleg megmutattam, és elemzéseim következtében saját tapasztalása kit-kit meggyőzhet felőle), mindenik formának megvan a maga különös használata, s egyiket a másikkal felelődni az értelmi árnyalat tetemes megváltoztatása nélkül nem lehet.

Térjünk vissza tüzetes tárgyunkra.

Inchoativum majd minden magyar mondatban létezik, vagyis más szóval: ritka mondatnak van az első szaván az accentus. Úgyde az accentusos szóval kezdődő rész kivétel nélkül minden mondatban megvan; nevezük hát ezt a *fő részének*, vagy, ha tetszik, „zöm“ének. A mely mondatban hát inchoativum nincs, az egészen *mondatzöm*: milyen a 2. 3. és 5. forma. Az *inchoativum* typicus jellemzője az ismeretlenség, a fő részé vagy *zömé* az ismeretlenség.

Midőn a nevező és ige, bármi rendben csupa zömöt alkotnak, két esetet különböztethetünk meg. Egyik az, midőn a nevező előzi meg az igtét. Láttuk a maga helyén, hogy az ige ilyenkor nem kap accentust: miért? mert a jelző, mint rendszerint minden jelző, magához vonta. Igen is, mert a két szó tulajdonképp egy eszme képét viseli. „*Piros rózsa*“ szintűgy egy és elválhatatlan fogalom, csak alsóbb fogalom, mint „*rózsa*“ egyedül. „*Gyermek játszik*“ is szintoly módosítványa a „*játszik*“nak, mint a milyen „*piros rózsa*“ a „*rózsá*“nak, vagy „*kakas-tarék*“ a „*tarék*“nak, sőt a milyen „*játszodozik*“ és „*játszodhatnak*“ a „*játszik*“nak. Midőn erre a valóban tett, vagy csak feltehető kérdésre: „*ki játszik?*“ azt feleljük „*a*“

gyermek játszik“, a második szót még jó móddal ki se mondjuk, s már képzelettel a játszó gyermeket a halló. Ellenben midőn a zömben a nevező az igén hátul áll, már nem éppen oly szoros a viszony az eszmét alkotó két rész közt: a képzelődés a „játszik“ hallására már alkotni kezd némi homályos képet, melyet azután csak „a gyermek“ egészít ki s tesz teljessé és határozottá. Az ily módosított, illetőleg gyengített jelzöt nevezzük: *egészítménynek*.

Az egészítmény maga ismét kétféle: accentuált és accentuálatlan. Az első az új, a tudnivaló eszmét jeleli; a második a tudottat, de a melyet inchoativum gyanánt előrebocsátani a közlekedés sietségében elmulattunk, vagy a melynek ilyen vagy amolyan volta a mondat értelmére nézve közönös. Ez okokból az accentuált egészítményt *lényegesnek* vagy *szükségesnek*, az accentuálatlant *pótlónak* nevezhetjük.

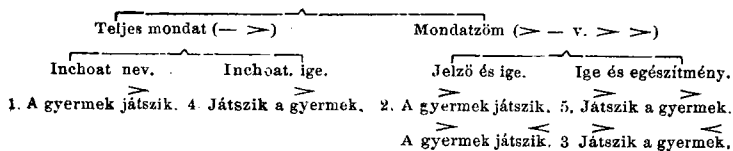
Az eddigelé tárgyalt mondatzömbök tehát kétfélék: ú. m. *jelzősek* (jelzöből és igéből állók), és *egészítményesek* (igéből és egészítményből szerkesztettek).

Még sokkal lazább lesz a viszony a nevező és ige közt a teljes vagy kétrészü (inchoativumból és zömből álló) mondatokban; de úgy, hogy itt sem tagadja meg az igére nézve módosító természetét a nevező. Akár jelző, akár egészítmény, akár inchoativum legyen, minden esetben igehatározó s a többi ilyek sorában foglal helyet.

És így mindennek a maga helyét és rovatát kimutatván, az 5 formát, melyet eleinte csak empirice állítottunk össze, tudományosan is elrendezhetjük:

Egyszerű mondat.

Ige és (nevező) határozó.

6. §.

Kérdés és parancsolat.

Nyelvészeink nagyon katonásan bánnak el a kérdés ügyével. A „M. Ny. Rendszere“ nem is szentel neki külön czikket, s minden ide vonatkozó észrevételei egy példára, („*Visz b u z á t Péter a vásárra?*“) és a kérdő -é-ről szóló szabályra szorítkoznak. Imre S. „Mondattan“ában szintén csak mellékesen fordul elé egy sovány szabály, melyet feljebbi idézetünkben a 2. szám alatt láthatni. Pedig sok ám itt a megfontolni való, míg a „kérdés“beli szórendet meghatározhatnók. Természetes hogy ezúttal csak a nevezőből s igéből álló egyszerű mondatot tartjuk szemünk előtt.

Midőn kérünk, vagy a) nem tudjuk, a mit kérünk, vagy b) vetünk hozzá és csak meg akarunk bizonyosodni felüle.

Az első esetben vagy a nevezőt vagy az igét nem tudjuk. A nevező helyett, tudtomra minden nyelvben saját kérdő forma szolgál; magyarul „*ki?*“ „*mi?*“ (és többeseik). Ez a kérdő szócska mindig kezdi a mondatot s accentust kap. „*Ki játszik?*“ „*Mi esik?*“ Az ige accentustalan; a kérdő szócska tehát jelző természetű. Ha az igét nem tudjuk, helyette szolgáló kérdő szó, ismét tudtomra, egy nyelvben sincs¹⁹⁾; hanem egy kiszélesített értelmű igét használunk ily esetben, összekapcsolva a kérdő szócska accusativusával: „*Mit csinál?*“ A „*mit?*“ itt is jelző viszonyban van. Hanem más itt a fontos kérdés: az, hogy a hozzájáruló — tudott — nevező elül áll-é vagy hátul? Az élet nyelvétől tudakolva azt az utasítást nyerjük, hogy mind a két he-

¹⁹⁾ Akárhogy fintorgassa reá az orrát a tudomány, s akármily komoly képpel tiltakozzék is ellene; de a tény csak tény! Az t. i. hogy van a magyar élőbeszédben egy szó, mely minden névnek képviselő synonymája: „*izé*“, és ennek egy származéka; (denominativum) „*izél*“, mely hasonlóképp' minden kitelhető ige helyetteszolgál. Nem lehetne-é csupa nyelvtani használatra egy (széles értelemben vett) cselekvény megkérdező végett felvenni ezt a szót: „*mizél?*“ Most a *mit csinál?*-lal kell beérniünk; de erre furesán hangzik ilyes felelet, mint: *fekszik, alszik, vagy éppen: veretik.*

lyen állhat. Ha előre bocsátjuk, nem kap accentust : „a gyermek mit csinál?“ Az ily kérdés reflexio szüleménye, midőn egy vagy más indulat nem sürgetvén, higgadtan rendezzük szavainkat. Ellenkező esetben, hevültebb képzelődésünk legott a nem-tudott cselekvény körül keresgél, s csak a „mit csinál?“ kimondása után jut eszünkbe, hogy hisz' a felelő nem tudja kiről vagy miről kérjük, hogy „mit csinál?“ Utána vetjük hát a kellő nevezőt, accentus nélkül vagy másodrendű accentussal, ahhoz képest a hogy felteszszük, hogy könnyebben vagy nehezebben bukkan reá a felelő. „Mit csinál a gyermek?“, vagy „Mit csinál a gyermek?“ A nevező, mint látjuk, mind a két módosítványban egészítményi szerepet visel, mely az elsőben pótló, a második esetben szükséges.

Gyanítás vagy kétség esetében, ismét vagy a nevező vagy az ige által jelelt dologról akarunk kérdésünknel fogva megbizonyosodni. Akármelyikről akarjunk, mindig az illető szókkal élünk. Még pedig a szórendre nézve úgy, hogy ha a nevező jelöli gyanításunk vagy kételyünk tárgyát, mindig azzal kezdjük a mondatot. P. o. „a gyermek játszik?“ A nevező itt ismét jelző; de a hangoztatása különbözik a hasonló szerkezetű állító mondatétól, ú. m. a 2. formáétól. Ebben ugyanis a hangemelés csupán az accentuált tagra (*gyer...*) esik s mindjárt utána leereszkedik; holott a megfelelő kérdésben emelve marad az ige utolsó tagjáig s csak ezzel ereszkedik le, mintegy ily formán : „a gyermek játszik?“

Ha ellenben a cselekvényről kívánunk megbizonyosodni, többnyire előre bocsátjuk az accentuált igét, és hogy a hasonló szerkezetű állító mondattól (a 3. formától) megkülönböztessük, az accentusnál megemelt hangot nem csak az egész igen, hanem a nevezőn is át egész' az utolsó tagjáig fenntartjuk, s csak az utolsón eresztjük meg. „Játszik a gyermek?“ Jegyezzük meg, hogy mind az imént tárgyalt esetben az ige mind a jelenben a nevező, ha egytaguak, az az egy tag az utolsó képét viseli : „a gyermek ír?“ — „Nyerít a ló?“

De mehet utolsó helyre is az ige : „a gyermek játszik?“ accentustalan nevezővel és accentusos igével. Ily rendben

azonban annyi a hasonlító egyszerű állító mondatnak 1. és legközönségesb formájához nem csak szerkezetében, de nagyon csekély árnyalati különbséggel hangoztatásában is, hogy a megkülönböztetés bajos lenne. Ezen a bajon úgy segített nyelvünk geniusa, hogy ilyenkor *-é* (= *e* vagy *é*) szócskát ragaszt az igehez és következőleg hangoztatja: „a gyermek ját-szik é?“²⁰⁾

Elül vagy hátul tegyük-é az igét, ismét a mohó kíváncsiság vagy higgadt reflexio határoz, mit nem elemzek részletesebben, mert a többi hasonló esetek megvitatása után elméletileg könnyű alkalmazni. Gyakorlatilag — született magyar ösztönszerűleg válogatja meg s alkalmazza a kifejezéseit, és ha hallóim bár mily röviden, de komolyan magukba szállva, azt nem mondják: „biz' az úgy van!“ — úgy, vagy én vagyok hivatlan a magam eleibe vett szakmára, vagy ők vesztették el nyelvérzéköket. Önmagam ellen csak nem dönthetem el a dilemmát; azért, ügyem igazságáról meggyőződve, s a kétkedőket a rosszul értesített, az elfogult Philippustól a jobban értesülthez utasítva, tovább folytatom vizsgálódásaimat.

Az első fejezetben az egy csupa igéből álló mondatot tárgyalva, a kérdő formát nem vettük vala tekintetbe. Pótoljuk ki a mulasztást.

Ha kérdésünk csupa egy igéből áll, ezt szintúgy vehetjük elsőnek mint utolsónak, egy képzelt nevezőt gondolva pro forma melléje. Ebből a feltételből kihozhatjuk accentuálását és hangoztatását a kérdésnek. P. o. „dörög?“ Ha elsőnek vesz-

²⁰⁾ Megtörténik az is, hogy a kezdő ige kapja a kérdésben a toldalék *-é-t*. „*Elmene-é az apád?*“ kérdi egy székely fiú a másiktól. Nem könnyű megmondani, mikor áll elé ez az eltérő forma. Segít kipuhatólásában az, hogy soha se mondja: „*elment-é az apád?*“ Mi a különbséget a következő árnyalatban találjuk. „*Elmene*“ oly pozitív és újontában történt tény jel, hogy alig képzelet az ember, miképp' lehet csak kételkedni is rajta annak, a ki azzal a formával él. Csupa kimondása tehát alig vagy éppen nem véteti észre, hogy kérdés akar lenni és így az „*-é*“ hozzáragasztásával kell azzá bélyegezni. „*Elment*“ ellenben határozatlanabban, kevésbé élénken és nem oly pozitív körülménnyességgel jelelve a cselekvényt, a kérdés szokott hangoztatása elég világosan kifejezi a bizonytalanságot s újságkivánást.

szük az igét, az elébbiekre hivatkozva, nem csak accentuáljuk, hanem végig meg is tartjuk a fennhangot: „dörög?” „havaz?” Ez esetben kíváncsisággal, a megbizonyosodás egész vágyával tudakozódunk. Ha hátulsónak, ilyenkor már hanyagabban, közönösebben kérünk, s ismét a mondottak szerint hozzá ragasztjuk az ismeretes „-é“-t: „dörög-é?” „havaz-é?” stb.²¹⁾

Lehozataunkból kitetszik az is, hogy a csupasz igéből álló kérdés-formának ide való halasztása tulajdonképpen nem is mulasztás, mert így sokkal alaposabban tárgyalhattuk, mint az I. fejezetben lettünk volna képesek, sőt általában a csupa igéből álló mondatokat úgy nézve, mint ellipticus (szóhagyó) szólamokat, jelesen mint mondat-zömöket, az őket illető tant, főképp accentuálásukra nézve, majd minden esetben előadhatnók.

A nevezők kihagyását ugyanis az 1. és 2. személyek tekintetéből a személyragok teszik lehetségessé. Ez a körülmény más nyelvekben is hasonló eljárást szül. A szanszkrit, görög, latin nyelvekben köztudat, hogy úgy van. Az olasz is, kinek hallható és néha nagyon terjedelmes személyragjai vannak, széltiben elhagyja az 1. és 2. személyü nevezőket. A német, francia, angol ellenben igen sokszor tenné ki magát félreértésnek, ha kihagyná. Hasonló okok rendelkeznek az ismétléstől mentő, 3. személyü névmások használata vagy elhagyása felett. Csupán csak az igazi személytelen igékre nézve tehetni fel, hogy cselekvő személy nem lévén, kifejezésére nem is kell nevező.

²¹⁾ Volt Kolozsvárt korábban egy nagy úr, kinek nem kis elméssége alkalmi paradoxonokban nyilvánult igen gyakran, ha nem többnyire. Egykor számos vendégei lévén, ebéd alatt oly égzengés kerekedett, hogy alig hallhatták egymás szavát. A gazda megszólítja egyik legényét: „Micsoda láрма az ott kinn?” — „Dörög, nagyságos uram!” feleli természetesen a legény. „Dörög-é?” kérdi háborítatlan közönöséggel az úr, „menjen ki, mondja meg, hogy ne dörögjön!” — Visszatérve a szövegbeli magyarázatra, az a látszatos ellenmondás, hogy csekélyebb ujságvágygyal erősebb formát adunk kérdésünknek, valóban éppen úgy nem az, mint nem tartjuk annak, midőn valaki hazugságot erősebb hangon és tagjártatással ad elé, mint a milyennel valódi tényt beszélne el.

A parancsoló módhoz sem szokott nevező járulni, de már más okból. A parancsolás ugyanis oly alkalmi és bizonyos körülmények közt történő nyilatkozat és közlekedés, hogy az ige kimondása, segítve a sajátlagos hatós hangtól, már magában eléggé kifejezi a szóló szándokát. A latin a legeredetibb és mondhatni legtermészetesb esetben, midőn t. i. csak egynek parancsol, tökélyesen megéri azzal, hogy az igének csupán törzsökét mondja ki, s a francia is alig többet. A német is úgy van vele, s azonkívül az egészen határozatlan infinitívussal él ottan-ottan parancsa kifejezésére. A magyarnak már még abban az egyszerű esetben is saját képzője vagy jellemzője van, a *j*, melyet a parancsoló ige többi formáiban, ú. m. a többes 1. és 2. személyében a másutt szokott személyragokkal told meg. Más formája az egyenes, t. i. személytől személyhez intézett parancsolásnak nincs. „*Indulj! Induljunk! Induljatok!*” „*Játszodjál! Játszodjunk! Játszodjatok!*” — „*Irj! Irjunk! Irjatok!*” — „*Egyél! Együnk! Egyetek!*” stb.

„*Irj te!*” vagy „*irjatok ti!*” nem csak felesleges, hanem, mint mintá, merőben rossz is. Hozzájuk ²²⁾ járulnak azok az esetek, melyekben a társalgás jelen szokása szerint a 3. személy a 2-dik helyett szolgál: „*Játszodjék!*” „*Jöjjön!*” „*Jöjjenek!*” stb. melyek mellett az „*ön*” „*önök*” rosszul állana; igazolását csak a német: „*Kommen sie!*” „*Gehen sie!*” „*Bleiben sie!*” stb. majmolásában nyerhetné. Azonban ha a körülmények úgy kívánják, nevező is járulhat a parancsoló igéhez. Járulni kell jelesen a kerülő (indirect) parancsolásban; még pedig *a*) elül accentus nélkül mint inchoativum: „*A gyermek játszodjék!*” „*A kocsis abrakoljon!*” „*A katonák induljanak!*” — b) Ismét elül, de accentussal mint jelző: „*A gyermek játszodjék!*” „*Az inas jöjjön!*” c) A nevező hátul mint mondatzóm ige inchoativummal: „*Játszodjék a gyermek!*” „*Harangozzon a mester!*” Bármily gyenge árnyalat legyen ez és az elébbi közt, még sem egészen egyértelműek. A különbséget ismét a módoság és higgadtság teszi.) — d) Hátul, mint szükséges egé-

²²⁾ Székelyesen: „hozzok.”

szívtvény accentussal: „*Játszodjék a gyermek!*“ „*Vigyé az ördög!*“ — c) Megint hátul accentus nélkül, mint pótló egésztvény: „*Jöjjön a gyermek!*“ „*Űsse a gutta!*“ — avagy hatósító accentussal: „*Lássa a világ!*“ stb. Mindnyájok elemzése csak oda üt ki, a hová a hason szerkezetü állító, rendes mondatoké, s ismételnünk szükségtelen.

Járul végre nevező olykor az egyenesen parancsoló igékhez is: Elsőben, *te, ti, őn, önök*, mint jelzők: „*Té állj ide!*“ „*Ti vigyétek a fáklyát!*“ — „*Őn legyen a vezér!*“ De ily esetben gyakrabban használjuk az ige rendes alakját, (a jelentő mód jelenét). „*Té állasz ide! Ti vizitek a fáklyát!*“ stb.

Használjuk másodszer a nevezőt az egyenes parancsolat mellé, mint annak a kihez intézve van, megszólító czímét „*Gyere fiam! Menjünk barátom! Induljunk atyafiak! Űssétek legények!*“ A nevező, mint a példákából láthatni, accentustalan egésztmény képében van az ige után vetve, és nem logikai alanya az igének, hanem tulajdonképp vocativus. Nem is egyezik az igével, melynek eleibe is tehetni, de olyankor accentuálni kell; és még sem jelző, mert nem alkot egy mondatot az igével, hanem két ellipticus mondat van benne összehúzva: „*Fiam! Gyere!*“ „*Barátom! Menjünk!*“ — „*Legények! Űssétek!*“²³⁾

²³⁾ Külön formájú szólítója (vocativus) a magyar névnek nines, hanem a nevező szolgál e végre is. Használata nem igényel különös szabályokat, s elég annyit megemlíteni, hogy csak parancsoló forma mellett lesz részivé a mondatnak. Minden más esetben egymaga külön, szóvesztett (ellipticus) mondatot alkot. P. o. a „Bolond Miska“ czímű népmesében: „Édes Anyókám! házasodhatnám.“ Nem tudok más szokásos hibát, melyet e részben követnének el írónk, mint azt, hogy a kik görögből fordítanak, a görög vocativussal járó ō-t is híven tolmácsolják magyar ó!-nak. E nem ér semmit. A fordításokra igen jól alkalmazhatni Cicero mondatát: *sumnum jus, summa injuria est, így módosítva, hogy: a túlzott hűség, valódi hűtlenség. A ki annak az igazán anyagi elvnek hódolva, hogy eredetije minden szavát megfelelővel tolmácsolja, az ō-t a vocativusben ó-val fordítja, kettős hűtlenségbe esik. Egyfelül reá fogja a görög szócskára, hogy indulatszó (in-*

Nyelvünknek egy ritka sajáttsága van a parancsoló formában. A latin axioma daczára ugyanis, mely azt tartja, hogy: „Nemo sibi imperat vel orat,“ a mi parancsoló igénknek valódi egyes 1. személye van; de csak kérdő módosítványban. „Menjek? Űssem azt a gazembert? — „Leszálljak a fáról?“ Accentuálása az, a mi az inchoativumatlan kérdése. Egy hangon fenntartva mondjuk ki, s csak az egészítmény utolsó tagját cresztjük le.

7. §.

A névtámasz (articulus).

Példáinkban észre lehetett venni, hogy a nevezők benők majd mindig névtámasz társaságában jelentek meg. Oka az volt, hogy a támaszos — (a kinek nem tetszik, halljon vagy olvasson mindig „articulusos“-t vagy „névelős“-t helyette,) — nevező minden eddigelé tárgyalt viszonyba bé illik, mit a támasztalanról állítani nem lehet. A példákat pedig a lehetőségig egyformásítani kellett, hogy a mondat értelmének a rendezéstől és accentuálástól függő minden árnyalatai annál zavaratalanabban kitűnjenek. Most miután azt a czélunkat elértük, ideje megvizsgálnunk a névtámasz ott vagy nem létéből származó különbségeket is.

terjectio), mi a szóban forgó kapcsolatban (legalább a Homerus utáni nyelvben) soha sem. Másfelül hűtlen nyelvünkhöz, midőn a magyar ó!-t, mely mindig indulatszó, jelentéktelen hanggá devalválja s ez által egy nevezetes árnyalati különbséget küszöböl ki. Midőn egy apa reá akarná beszélni leányát, hogy menjen férjhez valakihez, a ki iránt legkisebb vonzalmat sem érez, igen természetesen mondaná a leány: „ó! édes apám! ne kívánja azt tőlem!“ De mily nevetséges lenne, közönös körülmények közt ez: „ó! édes apám! a leves a: aszaltalon van!“ holott az ó! nélkül, mindennapi dolog. —

Mínthogy az ó-nál vagyunk, hadd jeleljek ki még egy nagyon gyakori barbarismust. Parlamentekben külföldön szokás, hogy mikor egy szónok túlhajtja a sulykot, vagy olyat állít a mi a gyűlésnek, akár valamelyik félnek nagyon nem tetszik, a békétlenkedők ezzel szellőztetik bosszankodásokat: „oh! oh!“ Hírlapi fordítóink hiven (!) másolják ezt a felkiáltást, mely magyarban egészen időtlen és helytelen, s az igazi kifejezés ez: hó hó! Az igazi magyar ó!, a jaj! synonymája.

Legelsőben is megjegyezzük, hogy a magyarban névtámasz igen is kettő van, akárhogy is akarták agyon ütni némely korábbi, és akarják agyon hallgatni újabb nyelvészeink²⁴⁾.

²⁴⁾ „Habent sua fata articuli.“ Mennyi mindent írtak összevissza róla, a minek fele sem igaz! Rostáljunk meg egykét állítmányt.

„A magyar izkének“ (= articulus) „szinte mint a héber articulusnak eredetileg mutató értelme volt s egy a mutató névmással (az ez). Utóbb határozó tulajdonságot vón, s mint ilyen, főnevek elibe tétetik egyedül, s a beszéd egyéb részeit is főnevekké teszi.“ (Fábián I. Magy. szókötés szabályai, díjazott pályam. 154. l.) Hódolatos bók a külnyelvi philológiának. Minthogy héber, görög, német (Fábián az i. h. latin articulusokat (!) is emleget), a mutatóból csinálta az articulusát, a magyarnak is abból kell származtatni! Szerintünk meg amazokra nézve is csak tetemes igazítással fogadhatni el az idézett állítást, jelesen azzal, ha a „mutató“ helyett csak általános „névmást“ teszünk. A nyelv legkorábbi időszakában a névmás egyszerű szó, mely határozatlan, azaz akármi tárgyat, általában vala mit jelenthetett és elengette. Ezt az eredeti névmást, melynek nyomozásától nem ijed vissza a philologia vállalkozó szelleme, s a melynek első fejlődési foka a személyek megkülönböztetése volt, határozatlanságánál fogva kényelmesen lehetett mindenre használni. Míg bizonyos tárgynak külön neve nem volt, a névmást kimondva reámutattak arra a tárgyra, s ez tökéletesen érthető módja vala a közlekedésnek. Úgy de a szónak ezt a használatát mutatásnak, s emélfogva a névmást mutatónak nem mondhatjuk. A mutatást csak a kéz mívelte, a névmás csupán csak nevezett. Majd midőn neveket is találtak, vagy inkább alkotak, szolgált a névmás előleges, általános megnevezésére a tárgynak, mielőtt a külön név eszébe jutott a szóllónak, vagy lehetett még általánosb előleges dunnogás — (eine leise und sanfte Hinweisung auf die Sache um sie hervorzuheben,“ mondja Ewald), mely mintegy erőt gyűjtsön a név kisütésére. Szolgált továbbá jelen nem levő, de a beszélgető felek képzelődésében megnevezése nélkül is élénken forgó tárgy jelelésére. Szolgált a már megnevezett tárgy ismétlésére helyettes gyanánt. És bizony legutoljára kapta azt a szerepet, melynél fogva már kimondására, minden tagjáratás nélkül, felébredjen a hallóban a mutató képze, mint a mi az elmének az eddigieknél szerkesztettebb működését igényli. Kitészik az utólagosság abból is, hogy a valódi demonstratívumok a többi névmásoknál rendszerint szerkesztettebb természetűek. Így van különösen a magyarban, úgyhogy itt az articulus a mutatóból származtatni valódi ὄστερον πρότερον, mi compilált tankönyvben is menthetetlen hiba volna; hát még a magyar szókötést biztos alapokra fektetni kellő okszerű értekezésben! Nem töltöm az időt az idézett hely végszavai vitatásával, mintha t. i. „a névelő a beszéd egyéb részeit is főnevekké tenné,“ mi egyébiránt furcsa követ-

Nevezhetjük őket ismeretes szókkal egyelőre határozó és határozatlan támasznak, bár ha a második ellen volna is kifogásom.

kezetességgel áll az után, hogy „főnevek elibe tétetik egyedül,“ (igazabban: csupán csak főnevek elibe tétetik). Megfelelt arra már Szilágyi I. (M. szók. szab. 50. lap.) azt mondván, hogy „a névelő csak jele annak, hogy valami nevet, melyet határozatlan értelemben is lehetne venni, határozottban kívánja vétetni a szóló.“ De különben is merész állítás, hogy az articulus nem-főnevet főnévvé tesz. Valódi görög és német szabály, (τὸ γράφειν, das Schreiben) — melynek nincs helye a magyar szófűzésben.

Imre S., ki nemkülönbén állítja mint kétségtelen igazságot, hogy az articulus „mutató névmásból eredett szócska,“ még azzal tetézi a hibát, hogy az articulus t j e l z ő-nek mondja. Előadását nemkevésbé kell megrónunk mint állítását. Illető §-ke czime: „A n é v e l ő m i n t j e l z ő,“ világosan magába foglalja ezt az ítéletet, hogy a névelő jelző; de a kifejezés a „mint“-nél fogva arra is látszik mutatni, mintha alkalom szerint egyéb is lehetne, mit nem tudom akart-e jelenteni. Mindenesetre kétségtelen vétek a szabatosság ellen. De ezzel nem éri be. Czikke kezdetén megint tovább módosítja ítéletét: „A főnevek s egyéb névfélék“ (mik azok az „egyéb névfélék“? A Fábrián-félék?) „előtt mintegy jelzőül áll a n é v e l ő is.“ Csak „mintegy jelzőül“? Tehát tán mégsem egészen igazi jelző; csak olyan jelző-féle? Hogy alakuljon egészséges ép eszme abban a fiatal lélekben, a ki így stylizált tankönyvből tanul? De a valóság az, hogy a névelő soha sem és teljességgel nem jelző. Nem lehet az, mert ámbár mind a kettő határoz, de a jelző korlátolva határoz, az articulus általánosítva határoz. „Jó ember“ szűkebb fogalom, mint csupán „ember“, „az ember“ a fogalom egész körét teheti, tehát bővebb értelmű, mint a határozatlan „ember.“ Az ilyenek, mint: „hord ki a kalapomat,“ — „a császár Schönbrunnban van“ egyfelül: és „minden ember“ másfelül, nem kivételek. Amazokban is a singularis fogalomnak egész köre van jejelve; a „minden“ pedig, jóllehet a fogalom egész körét teszi, de mint a korlátoló „néhány“-nek, „sok“-nak stb. legszűkebb határa, az átmenetek törvényénél fogva tartozik a j e l z ő k közzé. Nyelvünk áthághatlan határvonalat húzott az a r t i c u l u s és j e l z ő közzé azzal, hogy a jelzöt mindig hangemeléssel ejteti, az articulus ellenben nem csak nem accentuálja, hanem a hangnak még súlyosztatásával mondatja ki, mint majd a szövegben ki fogom mutatni. Nem áll tehát, sőt a valóval merőben ellenzök az is, a mit tovább folytatólag mond Imre, t. i. hogy „az articulus valamely tárgy vagy fogalom szorosabb kijelölésére való.“ Az egész nem szorosabb a résznél. Hogy az a „szorosabb“ nem csupa stylistikai hiba, s hogy nyelvészeink általában nincsenek tisztában az articulus elméletével, világos bizonyossága többek közt az is, hogy p. o.

Határozó támasz : „az,“ csonkítva „a,“ mely utóbbi mellől a hiányjelet kihagyni, legkímélőbbben mondva, elsietett lépés vala. Ezt a szótámaszt két esetben használja a magyar :

a) Midőn a főnévnek általános értelmet akar adni, és az általa jelelt fogalmat egész tartalmában, sőt illetőleg egész körében állítani előnkbe. „Valamint a hó a nyárhoz, és az eső az aratáshoz ; úgy nem illik a bolond-hoz a tisztesség.“ (Péld. XXVI. I. kár. ford.). „A szorgalmatosság becsül tégedet, az értelem megőriz tégedet.“ (U. o. II. 11.) — „Az igazak lakják a földet, és a tökéletesek megmaradnak abban : a gonoszok pedig a földről kivágattatnak.“ (U. o. II. 21. 22.) — „A bölcsék

Imre és a M. Ny. Rendszere szerzői az articulus viszonya magyarázatában tökélyesen ellent mondanak egymásnak. Tessék összevetni :

(Imre, i. h.) „kitéteik (az articulus) : 1. Ha a tárgy szorosan meghatározott sa mondomány egyedül reá tartozónak tekintetik, péld. a tűz éget (más nem).“ (NB. más nem.)

(M. Ny. R. 287. l.) „kitéteik a névelő : a) Ha az eszme általánosan határozott, úgy hogy annak ellentéte szükségképp nem gondoltatik. p. o. a tűz éget. Itt ellentétet vagy mellékeszmét nem kell gondolnunk, hogy egyéb, p. o. a vas éget.“ — Imre tehát *azzal* magyaráz, a mivel a M. Ny. R. szerint *nem kell* magyarázni. De legfurcsább az, hogy ebből az ellenmondásból koránt sem következik az, hogy csak valamelyiköknek van igaza. Nem ! hanem mindenik félnek igaza van ! És megint az, hogy egyiknek sincs !

Van : mert a két fél látszólag az on, de valóban nem az on tárgyról szól, úgy hogy itt tulajdonképp' nem ellenmondás, hanem csak fogalomzavar van, minek az accentus elhanyagolása az oka. Imre példájában „a tűz“ jelző, s reá esik az accentus, így : „a [~]tűz éget.“ Ennyiben hát teljes joga vala reá alkalmazni a közönségesen bévett ellentétes próbát. A M. Ny. R.-beli példában „a tűz“ inchoativum, s az accentus „éget“ kapja. Nem levén hát „nyomosított szó“ az ige előtt, nem is szükség ellentéttel tüntetni ki.

Nincs igaza ellenben egyiknek is ; mert annak a sokat emlegetett ellentétes próbának az articulus jelelte határozottsággal semmi de éppen semmi köze sincs. Oly féle véleményezés és vitatkozás ez, mint ha valaki azt állítná, hogy a Laokoon szobrát a Vaticanban nem szükség békenni sárral ; s egy másik azt vitatná ellene, hogy azt bizony bé kell kenni. Az első csak sületlenséget mondana ; de az utóbbi képét viselő Imre miért nem fontolta meg, hogy ez után : „[~]tűz éget“ éppen annyi joggal vethetni oda, hogy „nem más,“ mint az után hogy : „a [~]tűz éget“ ?

tisztességet vesznek örökség szerint; a *bolondokat* pedig elveszti a *gyalázat*." (U. o. III. 35.) „*A strucz* madár. *A béka* hullő." stb. Hallgatóim vagy olvasóim ítélő tehetségét csekélyleném, ha részletes elemzéssel s alkalmazással akarnám világgossá tenni előttök a felhordott példák teljes egyezését az adott értelmezéssel.

b) Midőn a fogalom körébe tartozó egy vagy több bizonyos egyént akarunk jelelni, de nem akármelyiket, hanem éppen azt, a melynek azonsága a halló előtt tudva van vagy tudva levőnek tehetni fel. „Nagyságos uram! *a ló* meg van nyergelve," jelenti az inas. — „Gazd' uram! *az ökörnek* fáj a szája," tudósítja gazdáját a béres. — *A kisasszony* az ablakban ül." *Az állatseregletben a strucz* megdöglött." És így számtalan esetben, a mindennapi életben.

Lehetne valaki, a ki a nyelvnek hibául vethetné, s logikátlanságnak vagy szeszélynek tulajdoníthatná, hogy oly különböző, sőt bizonyos tekintetben ellenkező két dolgot, minők az általánosság és egyéniség (generalitas, individualitas), azon jellel bélyegzi; és nem csak a magyar nyelv, hanem mások is, melyek articulust használnak. De méltatlanul: itt semmi baj. Mind a két esetben egy határozott egész et jelel a határozó támasz: amott az általános fogalmat egész körében és tartalmában; itt az egyes (singularis) fogalmat az ő egész körében és tartalmában, mely mind a kettő az ő egyéniségében, *mi-* és *melyik-* voltában olvad össze. Szóval, az iménti két szabályt össze lehetne vonni ez egybe: Az articulust a név jelentette tárgy egész és teljes voltát jeleli fogalomban és egyénben²⁵⁾. Mély logika rejlik a nyelv alkatában uraim!

²⁵⁾ Remélhetni, hogy e mi szabályainkat nem éri Vajdának Szilágyi által felújított vádja. A „közszabály"-ról, t. i., mely szerint „A névmutató kitétetik a meghatározott értelemben vett név előtt, ellenkező esetben elhallgattatván," azt mondják Vajda és Szilágyi, hogy nem jó, mivel „keringésbe visz, mert olvastunk is effélet: mikor van a szó határozott értelemben? felelet: ha névmutató van előtte." De még az idézett szabályra nézve is igazságtalan, mert ha két ember azon egy dolgot két oldalról tekintve mondja ki, a nem keringés. A szabály szerkesztője arra ad utasítást, „mikor tegyünk vagy ne tegyünk articulust a név eleibe;" az olvasmányi idézet pedig arra a kérdésre felel: „micsoda külső jelelről ismerjük meg, hogy a név határozott ér-

Ezek az úgyszólva kézzel fogható szabályok világosan felmentenek a szükségétől, hogy azokat az eseteket részletezzük, melyekben nem teszünk határozó articulust a név eleibe²⁶). De nem felesleges ám megvitatni azokat, a melyekben a szabály jellemezte körülmények közt sem szokta a nyelv támaszszal jelelni a határozott értelmet. Lássuk tehát.

telemben van?“ Az első ellen csak úgy lehet kifogás, ha nem magyarázza meg, mit ért a nevek „meghatározott értelmén“, minthogy szó vagy eszme sok oldalról lehet meghatározott, a melyeknek nem mindenikénél fogva igényel articulust. A második úgy hibáznék, ha a név határozott értelmét az articulus ott lététől függesztené fel, kirekesztőleg. Ezeket a hiányokat kell vala kipótolni Szilágyinak, ki nem csak elmullatta, hanem két más hibával is tetézte mulatását. Egyik az, midőn hosszas magyarázatot tart arról, hogy „az articulus nem határoz, hanem csak jele a határozott értelemnek;“ mi magában igaz, hanem szükségtelen, mert a feljebbi olvasmányi idézet is, melyet meg akar czáfolni, csak azt teszi. Második és sokkal tetemesebb hiba az az állítása, hogy az articulus fel-vagy nem tevése „a szónyomozásba tartozik.“ Czáfolatra sem érdemes.

Imre S. a szövegbeli b) pontot imigy szerkeszti: „kitétetik a névelő: 2. mikor valamely dologra kiválóan rámutatunk, péld. a széken ül, a padláson van.“ Hogy a „rámutatunk“ valódi értelmében egészen helytelen, világos. Mert ha csak szóval való mutatást értene, úgy az articulus nem az, hanem mutató névmás volna, ez pedig az articulus magára soha sem. Tagjártatással való mutatást pedig az írás ki nem fejezhet s általában a szófűzésnek semmi köze vele. Ha pedig úgy vesszük, mint képes kifejezést, vajjon teheti-e a „kiválóan rámutatás“ a tárgynak teljesen határozott egyénítését? Itélje meg az olvasó. Imre itt a M. Ny. R. szintoly hibás szabályát másolta. — Szvorényi (M. Nyelvt. 1861.) semmit sem tud az articulushoz a szövegben a) pont alatt tulajdonított erejéről.

²⁶) Ilyes esetek közzé számlálja Imre (megint a M. Ny. R. nyomán) „az egész általános és példabeszédi“ (közmondási) kifejezéseket, péld. „Olesó húsna k híg a leve. — Szegény ember szándokát boldog Isten bírja. — Ebnek e b a fele.“ A valóság az, hogy ezekben nem „elhagyva“ van az articulus, hanem hiba volna odatenni, mert a közmondás egyik esetben sem akarja az illető eszmét határozott egész voltában értetni. A szabály értelmezése is arra mutat, mert „általános“ = generalis: az articulus használata pedig egyfelől universalitást (egyetemiséget, a szövegbeli a) pontban), másfelül singularitást (határozott egyéniséget, a b) pont szerint) jelel, a generalitás pedig sem egyik, sem a másik. Tehát úgy állítani elé ezt az esetet, mint az articulus kivételes elhagyását, módszertelenség.

A határozó articulust jel gyanánt használjuk a mondott esetekben, bizonyossá tevén vele a hallót, hogy a nevet a kifejtett értelemben vesszük. Önként következik, hogy ha ezt a bizonyosságot a csupasz név kimondása megadja, szükségtelemmé válik az articululus, és a nyelvszokás tiltja is az odátételét. Ez az oka, hogy 1) a szólító nevek általában, főképp pedig és különösen 2) a szorosan úgy nevezhető tulajdonnevek nem kapnak támaszt. Ily értelmű tulajdonnév mindaz, a mi egy illető közlekedési körben természetesen vagy hallgató megegyezés nyomán csak egy bizonyos személyre vagy dologra illik. Így értjük a magyar történelemre vonatkozólag „Mátyás“ alatt csak *Hunyadi Mátyást*, így értjük meg egy család körében a keresztnév csupasz emlegetésével. Minden más esetben a tulajdonnév a köznévről rovatába esik, s a körülmények, a szóló szándoka szerint kap vagy nem kap támaszt. Így p. o. midőn nem véljük, hogy a csupa *Széchenyi* kimondásával eléggé megértettük a hallóval, — (a ki t. i. tétovázásba jöhetne, vajjon a muzeum-alapító vagy az író *Széchenyit* értse é) — jelző hozzá ragasztásával különböztetjük meg a köznévvé tevén az articulussal egyénítjük. Ez az elv felment minden kételkedés és kivételek alól, mint a melyek a szabályba olvadnak általa. Kimagyarázza még azt a látszatos anomaliát is, mely szerint városok és tartományok tulajdonnevei articulustalanok, holott a hegyekéit és vizekéit csak közneveknek tekintik. A köz megegyezés ugyanis csupán emberi lakokra ruházta azt a kiváltságot, hogy bizonyos és határozott egyénekre vonatkozzanak, a vizek stb. neveit pedig csak a „folyó“, „hegy“ saját jelzőinek nézi, s ezáltal egyszerismind elejét veszi, hogy neveiket helységek stb. neveivel, egy pillanatig se téveszsze össze a halló. Következik végre a kifejtett elvből az is, hogy a tulajdonnevek a kiváltságos eseten kívül valódi köznevekké válván, szükség szerint hol kapnak articulust hol nem ²⁷⁾).

²⁷⁾ Hogy van, hogy a természeti tanokban nincsenek kivételek, s a nyelvtanokban úgy hemzsegnek, hogy a szabályok olykor alig látszanak ki alólók? Vagy talán a nyelv törvényei nem volnának a természet törvényei? Ezt azok is alig vallanák be, kik oly tüzesen tiltakoznak a nyelvészetnek természeti tudomány volta ellen. De biz' az,

De van még egy eldöntendő kérdés : vajjon a birtokot jelelő ragos nevek igényelhetik-e az imént vitatott kiváltságot? Azaz, hogy az ilyenek, mint „szomszéd földje“, „mada-

és ha a nyelvtanárok az igazi természettudósok példáját követnék, a tényeket és jelenségeket gondosan és pontosan elemezvén, valódi inductív módon hoznák ki elméleteik állítására a törvényeket, rendszereik alkotására az elveket, s módszereik szerkesztésére a szabályokat, és még az alkalmazásfelelt is hasonló szemes elemzés örködnék, vaj mennyire megkevesednének a kivételek! Lássuk a helyett az ő eljárásukat legközelebről a tulajdonnév és articulus közti viszony magyarázatában.

Legelső dolguk köz és általános szabály gyanánt állítani fel, hogy „a névelő a tulajdonnevek mellől általában elhagyatik.“ No már a természet módszeres vizsgálója ilyen törvényt annyi ténynyel szemben, a melyben tulajdonnév mellett articulust látunk és hallunk, a világért sem szerkesztett volna. Nem, mert ő nem számíthat a kivételek számos és kényelmes hátsó ajtaira, a hol bakjait kihajthassa. A nyelvtanárok pedig annyira látszanak szeretni a kivételt, hogy készakarva is úgy szerkesztik a szabályt, hogy majd kivételekkel igazíthassanak rajta. „Meister! Die Arbeit ist fertig; soll ich sie gleich flicken?“ Lám Szilágyi oly jól kezdi, hogy kevés igazítással feddhetetlen lenne a szabálya: „a) Névmutatót nem vesznek szabály szerint az olyan főnevek, mik már úgy is, mint pusztán előttünk állanak, meghatározott értelműek, azaz : melyek alatt nem mást, nem többet, hanem csak a jegyzett érthetjük.“ De alig mondja ki, hát azonnal elrontja részletes alkalmazásaiban, mintha csak lyukakat készítené a foltozásra ezekben : „Ilyenek a tulajdon személyi nevek . . . és dolognevek. . . Ilyen midőn valamely név ezekkel van birtokos szerkezetben.“ (Akarja mondani : birtoki viszonyban). Lássuk :

„Kivétel 1) A folyóvizek gyakorta meghagyják; . . . de el is hagyják : pl. Tiszán, Dunán átkelt, de hű szívet nem lelt.“ — Ennek a minden tekintetben rosszul szerkesztett pontnak kiszolgáltatók az igazságot a többi nyelvtanárok, kik az első része ellenében világosan — és helyesen — kimondják, hogy a hegyek és vizek nevei szabályszerűleg kappják az articulust; a második részét pedig úgy módosítják, hogy „a költőknél né ha másképp találjuk“ (Imre). Az utóbbihoz van egy pár szón.

A költői nyelv előnye, főképp hatálya abban áll, hogy a képzelődést, sőt a gondolatot élénkebben gyűjtja, mint akár szó, akár írásbeli közbeszéd. De a cél elérésének mellőzhetetlen feltétele, hogy ama nyelv a lehető legértelmesebb, lehető leggyorsabban, legtisztábban felfogható legyen. Ennél fogva költői szabadosságnak (licentia) nyelvbéli hibát, mint a mely ime feltételt esőkenthetné, elismereni nem

rak tolla“ birtoki viszonyuknál fogva akár mint általános egész fogalom, akár mint bizonyos egyéniség, elég határozottak-é magukban arra, hogy az articulus nélkülözhetőek? Az induc-

lehet. Mert a nyelv analogiáihoz szokott elme azon (mint az athaenei csizmadia Demosthenes soloecismusán) felakadván, a képzelődés működése megháborítódik vele. „Bort megiszsa magyar ember,“ csupán nyelvbeli hiba és egyéb semmi — *quandoque bonus dormitat stb.* Valamint ez a tény, még — *posito sed non concessio* — ha *licentia* volna is, nem szolgálhat nyelvtani szabálynak vagy kivételnek alapul, úgy az Imre idézte példa sem annak, hogy folyó tulajdonneve alól szabadosan (*arbitrarie*: Káldi s mások) elhagyhatni a támaszt. De, mi több, nincs is szükség reá; mert az idézett kifejezésben „Tisza,“ „Duna“ nem valóban létező, határozott, bizonyos, egyéni Tiszát, Dunát jelentik, hanem mint képes szólamok akármely nagy folyót, úgy hogy az egész azt teszi: „messzi földre jártam.“ Így fogva fel, nem hogy kivétel vagy éppen hiba volna itt az articulus elhagyása, hanem odatétele volna igazán hiba, valamint hiba volna e helyett: „Hegyét völgyet összejártam,“ azt mondani: „a hegyet a völgyet“ stb. Mindig csak a gondos, figyelmes elemzést ajánlom, Uraim! Térjünk vissza Szilágyihoz.

„Kivétel 2) . . . a tulajdon személy névmagyarázó melléknévei fölveszik a névmutatót.“ Ismét kellő elemzés hiánya. Én csak azt jegyzem meg mellékesen, hogy nem „a melléknév,“ hanem a jelzett név „veszi föl a névmutatót.“ Az egészre pedig egy pár francia nyelvtannárral feleltetek. — „*Dans ces exemples, et dans tous les autres semblables, les noms propres ne sont plus noms propres, ils sont noms d'espèce.*“ (Bescherelle, *Gramm. Nationale.* 1860. 159. l.) — *L' article defini s' attache aux noms propres, soit de personnes, soit de villes, de bourgs ou de villages, lorsqu' ils sont accompagnés d'un adjectif, lequel suppose toujours un nom commun sous-entendu, ou qu'ils sont modifiés par un complément quelconque, de tel sorte qu' ils forment, pour ainsi dire, des noms nouveaux représentant des êtres, réels ou rationnels, susceptibles d' être opposés ou comparés l' un à l' autre, et rentrant par là dans la classe des noms communs.*

„*Dans l' un et l' autre cas, l' emploi de l' article accuse toujours une ellipse Aussi bien, lorsqu' on dit: le jeune PIERRE, l' aimable PAUL, la belle VENUS, etc. c' est comme si l' on disait, le jeune homme qui s' appelle PIERRE, l' aimable individu qu' on nomme PAUL, la belle déesse qu' on nomme VENUS, etc.*“ Éppen így magyarul: *a vak (költő) Homerus; a hiu (államférfiu) Cicero stb.*

De a kivétel nem elég Szilágyinak, kivesz a kivételből is. „Kivételnek,“ folytatja, „innen a rendelő“ (igazabban rendező) „számok s azon minőségi melléknévek, melyek mintegy vezetőknevekké válto-

tio legbiztosabb szabályai szerint, a közsokás, az élő nyelv nyomán eldönthetjük hogy nem! A birtokragos szavak rendszerint articulust kapnak, mi kettőt bizonyít. Egyet azt, hogy

nak.“ Nem kivétel ez; mert p. o. András, Béla, Lajos a magyar történelemben nem tulajdon-, hanem köznevek, s csak a szám vagy jelző hozzájuk tételével válnak amazokká, mint II. András. IV. Béla, Nagy Lajos, és így teljesen határozottakká lévén nincs szükségök a támaszra. Kitészik abból is, hogy számot és jelző nevet nem lehet egyszerre adni, p. o. Nagy I. Lajos vagy I. Nagy Lajos. Vagy ha adunk a Sz. kivétele első esete áll elé: a nagy I. Lajos = a nagy (király) I. Lajos.

„Kivétel 3). Ha a tulajdon személynév köz személynévvé válik, örömet névmutatót vesz fel; pl. éljenek a Hunyadiak. De van ilyen is: „Plátók nem minden században teremnek.“ — Ide igazán illik, hogy „il faudrait des volumes pour refuter l' erreur de quelques lignes. Hol is kezdjem? Vegyük elébb az apraját. Ha Sz. a személy köznevét így írja: köz személynév, hát a közszemély nevét (= szajha neve) hogy írná? Megint csak úgy, úgy-é? Már pedig lényegesen különböző két eszme, s nem oly szegény a magyar nyelv, hogy ne bírna két különböző kifejezést adni reá. A Szilágyié csak az utóbbit teszi. Továbbá szeretném, tudni, miképp accentuálná írója ezt a mondatot: „örömet névmutatót vesz fel.“ Így-é: „örömet n. v. f.“ vagy így: „ö. névmutatót v. f. ?“ Az első esetben „örömet“ a „névmutatót“-nak jelzője, mely módját a szókötésnek másutt is használja ugyan Sz. (p. o. „színlég melléknév),“ de nem hiszem, hogy maga is helyeslje, jól meggondolva. A második feltétel szerint „örömet“ inchoativum lenne, mi magában ugyan nem nagy baj, mert adverbium lehet inchoativum (*tegnap bort ittam, ma vizet iszom*), de ezt hogy „örömet“ nem örömet használjuk közönségesen annak, hanem csak nagyon specialis körülmények közt. Szóval legalább ötféle rendben lehetne ezeket a szavakat írni, s mindenikben jobban lennének; rosszabbul alig lehetnek. De ezeknél az elkövető hibáknál sokkal tetemesb a mulasztó. Az egész pontból ugyanis nem tudhatni meg: kell-é tenni a köznévvé vált tulajdonnévhez articulust, vagy nem? Mind a két forma helyes-é, vagy valamelyikök csak tűrhető? Ha mind a kettő, szabadosan használni-é, vagy bizonyos esetben az egyiket, másban a másikat kell alkalmazni? Gondos elemzéssel s elfogulatlan elmével mindezekre fel lehetett, s mivel a magyar szókötésnek szabályait fogadkozott megírni, felelni tartozott is volna. Adatok halmaza nem syntaxis. Nő s hát én kipótlom a hiányt.

Mihelyt köznévvé válik a tulajdonnév, mely változást már a többes szám okvetetlenül eléállít, legott alája esik a közneveket illető minden szabályoknak. A Sz. idézte első példában „a Hunyadiak“ a család minden akkor élő tagjai határozottan lévén érte, az articulust ki-

átalában ugyan meglehetősen határozott természetűek; mást azt, hogy a nyelvet alkotó szellem nem tartotta egészen azoknak, különben vagy soha sem, vagy ritkábban és jellemezhető ese-

maradhatatlan a szólamból. A másodikban megint éppen oly szabályosan marad ki „Plátók“ mellől az articulus; mert a tulajdonnév itt mint képes kifejezés, teszem, nagy philosophust tevén, ezzel a szóval is articulus nélkül élénk; „nagy philosophusok nem minden században teremnek.“ A nagy . . . stb. legalább is szükségtelen volna; de rossz is, mert a nagy philosophusok teljes öszveségét tenné, mit nem akar. Analog esetek: „Búza Lapphóban nem terem, és „A búza Lapphóban nem terem meg.“ Az elsőben „búza“ akármelyik s akárhány búzanövénytőt (egyént) jelent, a másodikban a „búza“ fogalom határozott egészét jeleli az articulus, mint a mely általában összeférhetlen a lapphoni klímával. Így mondhatnók: a Plátóknak nincs helyök a fejedelmi udvarokban. Imre már helyesen megkülönbözteti, csakhogy értelmezése hiányos.

A Sz. 4. kivételét, hosszadalmasságáért nem from át. A kinek tetszik, hasonlítsa össze kritikámat az eredetivel (i. h. 51. l.) Veleje az, hogy Sz. szabályszerűleg szeretné megállíttatni, hogy p. o. ilyenekben: „Árpád kardja“ midőn t. i. tulajdonnév a birtokos, maradjon ki az articulus. Nem vette észre, vagy nem akarta észre venni a „m. szókötés szabályai“ szerkesztője, hogy a jelzős kapcsolatokban az articulus egyáltalában soha sem vonatkozik a birtokosra, hanem mindig a birtokra. Következéleg csupán az utóbbi szó természete határozza meg, kapjon-é, vagy sem, articulus a kapcsolat. A birtokos, akár tulajdon, akár köznév legyen, semmit sem változtat a dolgon. „Tud győzni e nép, Atilla magva ez,“ nem azért „szabatosabb,“ mivel tömöttebb és „kevésbé pongyola,“ hanem azért, mivel „magva“ határozatlan értelmű. T. i. „e nép“ nem ez vagy amaz bizonyos, egyéni „mag,“ hanem általánosan „Atilla,“ azaz vitéz-féle mag. Éppen úgy mondhatná valaki, állatseregletben egy derék oroszlánkölyköt látva, köznév birtokossal: „derék egy állat, oroszlán magva ez!“ Ellenben tökéletes szabatosság s nem pongyolaság az articulus használata, midőn egy régiségőr íme szavakkal mutogatna bizonyos tárgyakat: „ez az Attila sarkantyúja, az Árpád kardja, a Bethlen Gábor nyerge, a Boeskuai buzogánya stb.“ — „honnani kinaradása“ (Sz. gyönyörű stylusával élve) „a névmutatónak,“ nem csak „még most“ hanem míg a magyar magyar lesz, minden bizonynyal „kirívó“ és tetemes hiba lenne. Általában a „pongyolaság,“ melynek nevében üldözi Sz. az articulus, ilyes tekintetben semmit sem dönt. Nem is abban áll a pongyolaság hibája, ha t ö b b, hanem ha k e l l e t i n é l több szót használunk, mire írónk magad tanúságos példát rostába vetett cikkében, hol imígy szól: nem rekesztvéni ki a keresztneveket sem.“ Szabatosan így kell vala: „a keresztneveket sem rekesztvéni ki,“ tehát a „nem“ felesleges szó, kelleltinél több,

tekben adta volna melléjük az articulust. Szóval, a birtokragos szavak a névtámasz tekintetében, a többi köznevek szabályai alatt állanak: azaz lehetnek határozottak és határozatlanok s ahoz képest kapnak vagy nem kapnak articulust.

Ez elvben rendítetlenül áll, de vizsgáljuk meg, nem üti-é ki magát egy kis különbség az alkalmazásban? Annál fontosabb kérdés ez, hogy magyar nyelvünkben a birtokjelelő nevek nagyobb szerepet játszanak, mint más népekében. A magyar ugyanis, mihelyt legkisebb alkalmat kap rá, mindjárt, úgy szólva, birtokítja a személyt vagy dolgot, számtalanszor még meg sem nevezvén az illető birtokost. Ezt a franczia közmondást pl. „Le père, le frère et le gendre, sont trois vauriens ensemble“, jól magyarul következőképp' majmolhatnók: „apja, fia, öcsce, bátyja, mind semmire kellő nép.“²⁸⁾

és pongyolaságot okoz. Még pedig a legrosszabb félét, mert itt a szóbelin kívül gondolatbeli pongyolaság is van. A ki t. i. a most nagyon, a csömöriig sűrűn békapott divat szerint így szokott beszélni: „Én itt nem ismerek egy embert sem.“ — „Nem voltam ott soha sem.“ — Nem hallottam semmit sem.“ — stb.; elébb inneml ámmal tagad valamit, s azután jutván eszébe, hogy biz' azt erősebben, teljesebben kellene tagadni, akkor veti utána azt a tagadó szót, a melyet legelőbb kellett volna használnia. Éppen mint ha reggel háló öltönyben és sapkával indulna a városra, s útközben sejtve szórakozását, úgy térne meg, s öltene utczára való tisztességes ruhát. (Erről az oldalról azt vélem, nem lesz „új tan“ azon tiszteltem tekintély előtt, a ki korábbi kritikámat annak keresztelte). Sz. Figyelő. 1862. II. 9. 133. l.) Élőbeszédben olykor elengedhetjük e szólamot, főképp' kétféle jellemű egyéneknek: egyfelől a hebehurgyáknak, másfelől a kényelmet a lomhaságig kedvelőknek; de írásban menthetetlen.

²⁸⁾ Személyragatlan nevek mellől az articulust kihagyása Szilágyiként „még most kirívónak tetszenék.“ De, macte virtute puer! nyelvüvelésünk s a „mond-csin-tan“ (A. J.) haladtával azt is megérhetjük. Én, egyes esetekben már értem is. Nem régiben holt meg bizonyos városban egy tót úri ember, a ki éltének legnagyobb részét magyarok közt töltvén, mi több, egy kitünőleg magyar szerzet tagja lévén, a legnagyobb folyékonyssággal beszélt magyarul — éppen mint latinul, sőt az utóbbit is igen sokszor, ha nem többnyire, magyar constructióval füzve. No s hát ettől az úrtól soha senki is egyetlen egy határozó articulust nem hallott, és minden ember megértette, szintűgy mint a latin neveket megértjük a sok csilink-csalank articulust nélkül, melyek különben tömött nyelvünket oly „pongyolává teszik!“ (Ismét

Hogy elemzésünkben biztosban járhatunk el, különböztessük meg az egyénit hető (concret) és nem egyé-

Szilágyiként). Míg azonban a nyelvmivelésnek ez az óhajtott foka — (már a kinek az) — elérkeznek, addig derekasan nekiállottak a személyragos neveknek, s szélitiben hagyogatják el mellőle az articulust. Lássunk példákat: „Néhány huszár gyönyörűen ülte *lovát*.“ (olv. a lovát) — „*Csákója* félre áll.“ (Jó és nem jó, amint veszszük. Ha egy általában rosszul öltözött huszárt akar leírni, miben inkább typicus mint tetteleges egyik vonás a csákó állása, jó. Hasonló a „szemét száját el-tátotta“ szólamhoz. De ha valódi és akkor történt külön tényről tudósítna a mondó, okvetetlenül: „a *csákója*“ kell). — „*Fia*nak csak szükséges könyvekre adott pénzt.“ („*Fia*“ tökélyesen határozott egyén levén, articulust igényel. Más volna, ha csak ellentétet képezne, pl. ezzel: „*leányának* semmi piperéjétől nem sajnálta a költséget, de *fiának* stb.“ Ide nem kellene támaszok, mert nem mint tetteleges egyének jelennek meg, hanem mint fogalmi vonások az apa osztó igazsága jellemzésére.) — „József *testvérei* által eladatott.“ és „Józsefet eladták *testvérei*.“ (Feltétlenül rosszak). — „Sándor *szüvevényeitől* legyőzetett.“ (Itt és az iménti első példában az articulus elmaradása még azt a bajt is okozza, hogy az olvasó félreértheti, azt vélvén, hogy más valaki győzetett le Sándor szüvevényeitől, mi valóban meg is történt. pl. Clytus és Cleanthes.) — „Minden pénze kirepült *zsebéből*.“ — „A könyv is kicsordult *szeméből*.“ — „Nem hajtott *szavaimra*.“ (Mily más a népdalban: „Maradjon magának, nem hiszek *szavának*.“ t. i. nem bizonyos szavának, hanem általában egy szavának sem hiszek. De „zsebéből“, „szeméből“, „szavaimra“, bizonyos, egyéni, tettelegesen mondott zsebet, szemet, szavakat jelent; tehát articulust nekik.) — „Siránkozik *barátja* halálán; kesereg *koporsója* fölött.“ — „Nem harapós *ebetek*?“ — *Barátom rokonánál* van.“ (Kérdezhetné az olvasó: „Ki van az ön barátja rokonánál?“ Pongyola, nem pongyola, csak úgy értelmes, hogy: „a *barátom a rokonánál* van.“ A mely fül amaz idézetek tótosságát vagy latinságát nem érzi, azon persze nem lehet segíteni.)

Ezek pedig mind minta-mondatok, melyekről a magyar szófűzés szépségeit tanítja Szvorényi a „Magyar Nyelvtan“-ában. Pesten 1861. — Hadd idézzek még egy párt, eredeti novellából: „Öleld le a kocsiról *macskámat*. — Kösd bé *fejét*. — Add ide *szobánk* kulcsát. — Jean szépen *fejére* illeszté a fejkötőt.“

No e nem pongyola !!

A nyelv használatában igen is van szava az aesthetikának. De jól megjegyezzük, csak akkor, midőn már a szabatoságnak minden követelményei ki vannak elégitve. Fő követelménye pedig az, hogy a nyelv — a maga sajátosságai szerint — a képzelet és gondolat minden árnyalatainak hű tolmácsa legyen. Szabatoság és ékesség nem egyrangu (coordinált) törvényadók a nyelvtanban. Képesen, s az „omnis

n i t h e t ő (abstract)²⁹⁾ fogalmakat, és aztán jusson eszünkbe, hogy az articulus (az, a') kétképp' határoz, ú. m. egész kört vagy bizonyos egyént; valamint a logikából az, hogy az egyéníthető fogalom egész körét e jelzővel: „minden“ magyarázhatni³⁰⁾. „A gróf nagyobb méltóságu a köz nemes embernél.“ = Minden gróf nagyobb stb.“ Világos, hogy „grófja“, mint valakinek birtokul tulajdonított és így különös esetre korlátozott fogalom, már nem tehet „minden grótot“ és névtámaszszal határozva egész kört. Hasonlóképpen: „a ló nemes állat, = minden ló nemes állat“; holott „lova“ lehetetlen hogy „minden lovat“ tegyen. Személyragos, egyszámú nevet tehát, ha egyéníthető fogalmat jelel, csak bizonyos, egész egyénné bélyegezhet a határozó articulus. — Többesben más a viszonyuk. „A lovaim“ teheti a „birtokomban levő minden lovat összeven“; sőt csak is azt teszi és semmit egyebet. És így „a lovaim“ szintűgy egész köre bizonyos fogalomnak, mint „a ló“, csak hogy egy imez alá rendeltnek. Hasonló természetiek a collectivumok (sokas nevek?); pl. „Eladta a búzáját“ azaz, mind a mennyi búzája volt. — „Lerázta a szilváját.“ — „Béhorodta a szénáját“ stb. Mindezekből kitetszik, hogy az ily módon elemezhető esetekben az articulust elhagyni nem lehet.

Mikor lehet hát? Valódi casuisticus kérdés. Mert hogy lehet, azaz hogy birtok némi határozatlansággal lehet je-

similitudo claudicat“ kikötésével szólva, azt mondhatni, hogy az elsőnek deliberativum, a másodíknak csak consultativum votuma van.

²⁹⁾ Logikámban természetes (concret) és történelmi (abstract) fogalmaknak neveztem, s most sem állok el tőlök. Közönségesen elvont fogalomnak fordítják szóról szóra az abstract fogalmat, igen de az eredeti kifejezés sem helyes, mert melyik fogalom nem abstract? Hiszen ló, midőn nem egy lovat értünk alatta, szintűgy abstractio által lett fogalommal, mint „erény“ vagy „vétek.“

³⁰⁾ A M. Ny. Rendszere szerkesztői nem vették észre a különbséget a concret és abstract fogalmak közt, és általánosan állítják, (111. §. 9. a.) hogy „az ilyen mondásokat (a tűz éget) „minden által lehet feloldani, így: m i n d e n t ű z é g e t.“ De hogy lehet! „Az irigység rút vétek“ rosszul lenne így magyarázva: „M i n d e n i r i g y s é g stb.“ Még a saját példájok sem jó, mert nem afféle értelmű, a milyenre szabályuk szerkesztésekor talán ösztönszerűleg gondoltak írói. Ugyanis ebben: „A tűz éget“, „a tűz“ egészen más értelmű, mint pl. ebben: t ű z e k é g n e k a h e g y e k e n .“ Amott abstract, itt concret fogalom.

lelve, tapasztalás bizonyítja Pl. „Miért ment N. N. a vásárra? — *Egy lovdát* adta el.“ — „*Kezét* adta reá.“ — „*Szemét, száját* elítátotta“ stb. De azon tapasztalás bizonyítja azt is, hogy a nyelvalkotó szellem nem tartotta elég határozatlannak, mivel úgynevezett határozó vagy tárgyragos igét társított velök³¹⁾. Valaki — tán Mendelsohn Mózes — a czukornak csak azt az egy hibáját ismerte, hogy „nem lehet megczukrozni“; a birtok határozatlanságában pedig az a baj, hogy maga ez is határozatlan. A példák érett megfontolása azonban azt sugja nekem, hogy midőn a birtokot jelező szó egyesben nem teszen világosan egy bizonyos és azonos tárgyat, sem többesben nem jeleli a birtokban levő tárgyak mindenségét, hanem az illető tárgynak csupán fáját vagy félét, ez esetben nem szenved határozó articulust. Nevezetesen megvan ez az eset, midőn az illető szót nem annyira tulajdon, mint képes és erkölcsi értelmében kívánja a mondó vétetni, mint a két utolsó példánkban is. Azt vélem, ez a nemleges értelmezés legtöbbszörre kíségt a linárból. Többszörre, mondám, mert van egy különös eset, melyben a birtokjelentő szónak nem határozatlansága, hanem teljes határozott volta engedi mellőzni a szótámaszt. Egy család keblében t. i. a rokonsági neveket, mint: „*apám, anyám, öcsém, bátyám, néném, hugom*“ stb.“ minden articulus nélkül emlegethetni. A család tagjainak az a szabadalma a közeli, úgy mondva mindennapi ismerősökkel szembe is érvényes³²⁾. „*Öcsém* még nem

³¹⁾ A M. Ny. Rendszerének ez a szabálya: „a személyragos nevek tárgyesete is, midőn határozottságát elveszti, határozatlan alaku igét vonz maga mellé, p. o. fog-j bé két lo-v a d a t; szép tulajdon- a i d a t fedez-t ü n k fel,“ teljességgel nem áll! Így soha sem beszélt magyar ember! Helyesen: *Fogj bé két lov-t. Szép tulajdonokat fedeztünk fel benned.*

³²⁾ Ebből is kitetszik, mily szoros kapcsolatban van a határozottság fogalma a birtokéval. A személyragos nevek e tekintetben határosak a tulajdonnevekkel. Sőt feljülműlják, mert határozatlanságuk csak az articulus eldobásáig terjed. A tulajdonneveké ellenben az igére is hat. „Kevés Hunyadi *emleget* a történelem.“ Ellenben: Hunyadinak kevés hibáját *emlegeti* stb. Annyira vériben van — úgy szólva — a birtok eszméje a magyarnak, hogy egy rakás nevező a viszonytalan alakjában csak az irodalmi, mondjuk még határozottalban, a didacticus

jött haza. — Mondja meg *bátyámnak*. — *Néném* beteg ; *anyám* minden lehetőet megtesz körülötte“ stb. Csak szabadalom ez, nem szabály ; mert a mondott körülmények közt sem hiba : „*az öcsém, a bátyám, a néném*“ stb. De már idegenekkel szembe éppen nem hagyjuk el az articulust. „*Az öcsém* katonának állott. — *A hugom* férjhez ment.“

A mi a nem egyéníthető fogalmakat illeti, nevökből és jellemökből következik, hogy az articulushoz sem lehet egyénítő hatalma felettök. Szintoly kevésbé jelelhet velök egész fogalomkör, mihelyt birtokviszony korlátolja általánosságukat, mit a feljebbiek után nincs miért hosszasan bizonyítgassunk. Az ily fogalmakat tolmácsoló nevek tehát személyragokat kapván természet szerint határozatlanokká lesznek és rendszerint articulustalanok. „*Boldogságomat* elvesztettem. Megfizetek *álnokságáért*. Mindenből *irigysége* tűnik ki. Nincs *joga* hozzá. *Igazságod* van. *Becsületére* fogadta.“ Igen, de e mellett hogy : „*pere* van“ v. „*perét* folytatja“, halljuk ezt is : „*a perét*

nyelv fejlődésével állott elé. Innen magyarázom én azokat a kemény, és hátran állíthatni, természetelleni végzeteket, melyek sok nevezőnknek csaknem kiejthetetlenekké teszik : *Nyelv, szarv, üdv, kedv, könyv, juh, méh* stb. A közélet ezeket mind személyragosan vagy legalább viszonyragosan használta az ő egészen gyakorlati alkalmazkodásában : *nyelve, szarva, kedve, könyve, juha*, stb. S midőn az ész magasabb mivelődése az általános ítéletek szükségét éreztette, az írók (legalább főként ezek) mélyebb elemzés nélkül a személyrag egyszerű elvetésével gyártották amúgy nyersen a viszonytalan nevezők feljebb példázott alakjait. Azután még új gyártmányok mintáinak is vették, s így lettek az *elv, szerv, ter* stb., melyekben majd kitörök az ember nyelve. Valódi formájuk pedig, az élő nyelv sugallata szerint, mely a „szaru“-ban nyilvánul : *nyelü, üdü, könnyü, kedü*, s példájokra : *elü, szerü, terü* lettek volna. Telegdinél, a XVI. században, valóban *nei*-t lelek „*név*“ helyett, és (*nyelü*-t, nem „nyelv“-et). És minthogy ezekben : *juha, méhe* stb. a h nem organikus betű, hanem két hangzó hézagát kitöltő segédhang (feér = fejár = fehér), nevezőiknek elég lett volna : *jü, mé*. Bizony nincs miért nevéssük a német „*thun, That, Thal, Theil, Rath*“-ját! Pap házán golyafészek, minden ember látja, csak a pap nem látja. Hasonlóképpen magyarázom azt az anomáliát is, hogy a mint most írjuk : *atyja, anyja, bátyja, öcsce, nénye*, melyeket, ha valamit, bizony soha személyrag nélkül nem használt az ősnyelv, nem kaptak *aty, any, báty, öcs, né* alakokat viszonytalan nevezőül, hanem *atya, anya, bátya, néne, öcse*, s ezek hinnivaló hogy mindjárt eredetileg személyragos szók voltak.

elvesztette.“ Hasonlóképp: „Nincs *igaza*“ és „csak *az igazát* védi.“ — „*Az irigysége* nem hagyja alunni.“ — „Meglakolt *a fősvénységiért*“ stb. Hogy magyarázzuk az ellenmondást? — Alkalom szerint kétképpen. Elsőben, az abstract és concret fogalmak mint számtalan más osztályzatok közt átmenetek vannak, és sokszor azon szó, ahhoz képest a hogy értjük vagy értetni akarjuk, hol egyik hol másik osztályba tartozik. Másodszer, a legtisztább abstract fogalom alá is tartozhatik bizonyos körülmények közt létező cselekvény, melyet tágabb értelemben az illető fogalom egyénének nevezhetünk s e szerint articulussal jelelhetünk is. Az első szerint jó: „*a perét* elvesztette“, a második szerint: „*az irigysége* nem hagyja alunni“, t. i. bizonyos ember iránti, vagy tudva levő dolog által keltett irigy indulata.

Ne feledjük, hogy elemzésünk csak a magánálló, — jelző nélküli — birtokokat illeti és szabályozza szorosán.

A határozatlan támasz: „*egy*.“ Egyént jelel ez is, mint a határozó támasz a második használatában, de az egyént már csak mi- és nem melyik voltában: t. i. a név-jelentette fogalom köréből egyik, akármelyik egyént. „Elszaladtak vala a királyok, és elrejtettek vala *egy kőlyukban*“³³).“ (Jozs. X. 16.) — „Nem marada csak *egy lélek* is.“ (U. o. XI. 11.) — „Hoza *egy nagy követ* is.“ (U. o. XXIV. 26.) — „Látának a kémek *egy férjfiat*.“ (Bir. I. 24.) — „Szerze Ehud *egy kétélű kardot*.“ (U. o. IV. 19.) — „Gedeon készíté *egy kecskegödölyét*.“ — „Teszek *egy fűrt gyapjút* a szérüre.“ — „*Egy teljes csésze vizet* facsara ki a gyapjuból.“ (U. o. VI. 19. 37. 38.) — „És megfoga *egy gyermeket*.“ (U. o. VIII. 14.) Hagyjuk ki csak az „*egy*“eket, meglátjuk, mily gyönyörű magyaros mondatok kerekednek ki az idézetekből! Még kettőztetve is leljük: „Mindenik kezébe *egy-egy kürtöt* ada. (Bir. VII. 16.) — „Olyanok voltak azok is, mint *egy-egy királyfiak* ábrázatjok szerint.“ (U. o. VIII. 18.)

Mikor nem használunk hát egyáltalában támaszt a név mellé? F. a mikor a név-jelentette tárgynak nem csak melyik voltát, de egyéniségét sem szándékunk kifejezni, annál kevésbé a fogalom egészét, hanem csak azt, hogy az a tárgy a

³³) V. ö. a 22. és 23. verssel.

név-jelelte fogalom körébe tartozik. Nem fejezzük ki az egyéniséget főképp' három okból. a) A hol nincs és nem lehet szó tulajdonképpeni egyéniségről, mint az úgynevezett elvont — (nem egyéníthető, Logikámban történelmi) fogalmak körében, meg az oly anyagiakéban, minők víz, arany, ólom stb. Meg kell jegyezni azonban, hogy azok is ezek is viselhetnek bizonyos értelemben, vagy körülmények hozzájárultával, egyén képet. „*Azt a bölcseséget add vissza annak a kitől tanultad.*“ Ebben „a bölcsesség“ alatt egyszeri ötletet, reflexiót, [vagy elvet értünk, valamint „*gonoszság*“ alatt egyszeri gonosztettet. Így mondhatni: „*Furcsa egy tolvajság!*“ stb. Ismét, jöllehet „*egy víz*“ rossz; de „*egy kevés víz*“, „*egy ital víz*“ helyesek, valamint „*egy darab arany*“ s. t. ilyek. Erre az esetre tartoznak a következő példák: „*Szegénységet vagy gazdagságot ne adj énnekem*“ (Péld. XXX. 8.) — „*Szerezz bölcseséget, szerezz eszesiséget.*“ (U. o.) IV. 5.) — „*Az ur ad bölcseséget, az ő szájából tudomány és értelem származik.*“ (U. o. II. 6.) — „*Még álmod se engedj a te szemeidnek, se szunnyadást a te szemöldöködnök.*“ (U. o. VI. 4.) — „*Akkor segítségül hívnaik engemet.*“ (U. o. I. 28.) — „*Ne gerjedj fel haraggal a gonosztevőknek előmentekért.*“ — „*Hatalmat vőn Midián keze Izraelen.*“ — „*Vetést tészzen vala az Izrael.*“ (Bir. VI. 3.) — „*Ne tegyetek friggyet e föld lakóival.*“ (Bir. II. 2.) — „*Igyál vizet a te kútaból.*“ (Péld. V. 15.) stb.

b) Midőn függőben akarjuk szándékosan hagyni a halót az iránt, vajjon egyről-é vagy többről szólunk. Igaz, hogy első tekintetre úgy látszik, mintha az lehetetlen volna, midőn nyelvünk alaktana az egyes és többes számú neveket élesen megkülönbözteti. Csak az a bökkenő, hogy, Hamletként, sok van abban a nyelvben, a miről az alaktan nem álmodik. Így történt az is, hogy a „M. Ny. Rendszere“ elfeledte észrevenni és vétetni, hogy nyelvünkben feles számú collectivum van, s az e rovatba tartozó szók egyes szám alakjában többet is jelenthetnek s kivált névtámasz nélkül mondva többnyire többes értelműek is³⁴⁾; úgy hogy valódi egyénítésöket a határozatlan

³⁴⁾ E cikk elején azt írák, hogy újabb nyelvészeink agyon akarják hallgatni a határozatlan névtámaszt. A M. Ny. Rendszeréről,

támasz és olykor még más segéd-szó melléjük tétele kell hogy eszközölje. „Szilvát ettem. Halat fogtam. Lovat veszek a vásárban. Gyertyát égetek. Szép látvány volt, de volt is ám nézője. — Ha igazán egyéníteni akarunk, világosan ki kell tennünk : „Egy szem szilvát ettem. Egy halat fogtam. Egy darab marhát veszek a vásárban. Egy szál gyertyát égetek ³⁵⁾).

c) Midőn a halló figyelmét a tárgynak csupán mi- vagy pontosabban mi félé voltára akarjuk szegezni, annyira hogy

Szvorényiról, Imréről szó szerint igaz. De azóta megolvassván a M. Ny. Sztára „EGY“ cikkét, ennek a szerkesztőit nem illeti egészen ez a szemrehányás. Ők ugyanis féligmeddig elismerik az „egy“ articulus voltát. Merőben nem, mert a cikk kezdetén egyediül csak „tőszám“-nak nevezik, tehát articulusi szerepét csak amolyan mellékesnek vagy esetlegesnek tartják. S a mennyiben elismerik is, ilyen óvatos és félénk kifejezésekkel teszik : „határozatlan névelő-féle,“ és „határozatlan névmutató gyanánt áll.“ Ezt a tartózkodást annyival kevésbé érthetni, hogy a szótárnokok, mint ezúttal látom, magok részéről is felfedezték a szövegemben alább kimondandó éles különbséget, melyet ők úgy fejeznek ki, hogy az egy „mint számnév hangsúlyozás által emeltetik ki, mint határozatlan névelő-féle, hangsúlyt veszít, s az utána álló név veszi fel azt“ (sic). Egyébiránt örvendek, hogy egymástól függetlenül szerzett tapasztalataink e részben összeváltak. Hátha más észrevételeimre is vetődik ennek következtében egy kis sugár az idézett tudós nyelvészek tekintélyi fényköréből, és hogy nem éppen „szó fia beszéd“ a többi is a mit az accentusról merészkedem állítani. Mert lám, nálunk soha sem az a kérdés : mit fedezett fel akárki? hanem az hogy : ki állítja, hogy felfedezett valamit? Ha ez a „ki“ nem praescriptus ember, felfedezheti akár a Nilus forrásait, Ellenben ha no csak hadd maradjon a tollban az ellentét második fele, ne hogy reám alkalmazza valaki a szövegben idézett egyik példa-mondatomat.

³⁵⁾ Vajjon ha közönségesebben volna tudva nyelvünk e saját-sága, olvashatnánk-é ilyes feliratokat, mint : „N. N. kalapok gyártos,“ — „Kalapokraktár,“ — „Hölgyek urak uszoda,“ melyek hű másolatok budapesti falakról? Meg mint ilyet : „Márványoszlopok tartotta kapuiv;“ egyik legújabb novellában? Ez a hiba eszembe juttat egy más tekintetben is classicus helyet, melyet egy nagy lap „újdondászi“ cikkkel jellemeztem ki : „A gyertyák csupán 75000 frankba kerültek.“ Ez azt akarja tenni : „Die Lichter allein kosteten 75000 Franken;“ de a magyar szerkezet azt mondja, hogy : „Die Lichter kosteten nur 75000 Franken.“ No de „a nyelv fejlődésének nem szabad útját állani,“ a mint valaki mondá egykor az akadémia ülésében.

a számbeli megkülönböztetés is már csökkentené czélunk tökélyes elérését. Elméne azért az a férjfiu és várost építe.“ (Bir. I. 26.) Az író mintegy képpel akarja kifejezni azt, hogy „az a férjfiu“, a társaival együtt *megtelepedett*. — „És oltárt építe Gedeon.“ (Bir. VI. 24.) Azaz: *imádkozni akart*. — „Paizsa lészen a tökéletesen járóknak.“ (Péld. II. 7.) T. i. *oltalmazza őket*. — „Kezes levél a te barátodért, és kezedet adván kötelezted magadat másért.“ (U. o. VI. 1.) — „Tébának . . . győzedelme kezekben vagyon-é már, hogy *kenyeret* adnánk a te seregednek?“ (Bir. VIII. 6.)³⁶⁾ — „*Nyárban szerzi meg az ő ételét, megszerzi aratáskor az ő eledelét*.“ (P. VI. 8.).

³⁶⁾ A M. Ny. R. igen is megemlíti a collectivumokat (112. §. 4.): „A *gyű-nevek* már magokban is többséget fejezvé ki, rendesen egyes számban használatnak.“ Úgy de ez oly szabály, mely ötven más „nyelv rendszerébe“ éppen úgy béillik mint a magyaréba. Ebben a megfejtendő kérdés a lesz vala: vajjon a magyarban nem több vagy kevesebb nevek tartoznak-é a sokas nevek rovata alá, mint más ismeretes, mivel nyelvekben. Világos hogy *hal*, *szilva*, *ló*, *gyertya*, *néző* sem az ó classicus, sem a nyugateurópai új nyelvekben nem collectivumok. Az arab ellenben számos ily nevet használ annak, úgy hogy az egyént belőlök a szó saját származékával kell kifejeznie, nem levén határozatlan articulusa.

Hasonlítsuk csak össze ezt a hét kifejezést:

- a) Ma nem birtam keresni munkámmal [>]*egy kenyérre* valót.
- b) *Egy kenyeret* vettem a piacon.
- c) *Kenyeret* vettem a piacon.
- d) Tud már *kenyeret* keresni.
- e) *A kenyér* nagyon tápláló eledel.
- f) Meg tudja már keresni *a kenyérét*.
- g) Szeld meg *a kenyeret*.

Mindenikben más árnyalat van. Az „*egy*“ az a)-nál számnév. A b)-nél articulus, tehát „*kenyeret*“ határozatlanul egyénített fogalom (ein Laib Brod). A c)-nél, „*kenyeret*“ határozatlan fogalom a tulajdon értelmében. A d)-nél ujra az, de átvitt, képes értelmében. Az e)-nél a fogalom egész körét jeleli „*a kenyér*“, tulajdon értelmében. Az f)-nél ugyanazt látjuk képes értelemben. Végre g)-nél ismét határozottan egyénített fogalom. Íme hét árnyalat, melyek közül négynek saját külön kifejezése s mindeniknek annyira világos jelleme van, hogy p. o. a szövegbeli példát, mely e jegyzésemre alkalmat ada, egy tekintetre kétkezés nélkül meghatározhatni, melyik rovatba tartozik, mit is olvasóm belátására bízok.

Nem teszszük a névhez még valódi egyénítés (határozatlan értelemben véve) esetében is az *egy*et, midőn a tárgy egysége az illető körülmények közt oly világos és szembe-tűnő, hogy a névtámasz ott léte szintűgy neveltséges volna ³⁷⁾. A ki ilyeket akar látni, nyissa ki a legelső fordítmányt a mi kezébe akad, könyvet vagy hírlapot, s kedvét lelheti benne.

De „abusus non tollit usum“ s minden helytelen használás daczára az „*egy*“ még is articulus, éppen annyi joggal mint az „*az*.“ A sem akadály, hogy van olyan „*egy*“ is, a mely nem articulus; mert hiszen ebben az esetben van a határozó támasz is, melyet betűi nem különböztetnek meg „*az*“ névmástól. [Az ember, nem pedig majom. — Az ló, nem számar. (M. Ny. Sz.) — „Kóró volt a lapu szára, akkor is és most is *az*.“ Balla K.] Mert értelmi használatuk különbségén kívül gondoskodott nyelvünk szelleme még egy hallható jegyről is, mely az articulus *egy*-et és a szám gyanánt szolgáló *egy*-et, az articulus *az*-t és a névmás, megmutató *az*-t éles határral választja el egymástól. Ez a jegy a nyelvünk alkatában általános módon oly fontos szerepet viselő *accentus*. Az élőbeszédben minden lépten nyomon igazolható szabály ez:

A számféle „*egy*“ és a névmás és mutató „*az*“ mindig *accentuáltak*; az articulusok szintoly állandóan *accentuálatlanok*. *Egy férjfiú* és *egy férjfiú*; *egy kőlyuk* és *egy kőlyuk*; *egy barlang* és *egy barlang* stb. Szabályunk legutolsó kifejezése: „*accentuálatlan*“ bővebb elemzést és magyarázatot igényel, mivel azt e helyen csak rövidség okáért használtam és nem felel meg pontosan a dolog valóságának. Az articulusok hangoztatása kevesebb mint *accentuálatlan*. Ezt a mondatot „*a gyermek játszik*“, melyben „*a gyermek*“ *inchoativum*, nem lehet így *accentuálni*: „*a gyermek játszik*“, mert ferdén és idegenszerűen hangzanék.

³⁷⁾ E pillanatban kapok kezembe egy hírlapot; tüstént olvasom, hogy segítsen példához. Íme. „A nemzeti színház igazgatósága közelebből egy Ceresa nevű olasz tenoristát szerződtetett.“ Nem csak a kifejezést teszi itt az „*egy*“ neveltségessé, hanem az illető egyént is, mert „*egy*“ itt a „*valami*“ synonymája, s csak úgy lehetne helyesen használni, ha az igazgatóság Ceresát ki tudja honnan szedte volna fel.

Pedig igaz az, hogy „gyer-“ fentebb hangot kap, mint az articulus. De ez a hang csak az articulus hoz képest fentebb, azaz, helyesebben mondva, az articulus van alantabb hanggal mondva, mint az accentuálatlan „gyermek“, mely után jő azután a még fentebbivel nyomosított *játsz*. — Meg kell hát a mondatban különböztetnünk: 1) a hangoztatás közönséges színvonalát (das gewöhnliche Sprechniveau, mint Benfey nevezi); 2) az ezen feljül hangoztatott szótagot, melynek, mint feljebb láttuk, megint kétféle, ú. m. nyomosító és hatásító accentusa lehet; és 3) az alább hangoztatandó tagot, mire eddigelé csak az articulusok adtak példát, és a melyet nemleges (negatív) accentusnak mondhatnánk, mert valóban az a viszony van köztök a mi az algebrában: —, 0, és + között. Legyen hát a nemleges accentus jegye egy kis vonás: (—) az illető tag alá helyezve; a közönséges színvonalon álló tagoké semmi vagy a szó (ha kell, szók) felibe húzott egyszerű vonal; a tevőleges accentusokéi, mint eddig, < és >, minthogy a + nem tehet kettős szolgálatot. A például vett mondatot tehát imígy jelelhetjük:

a gyermek *játsz*ik, vagy
a gyermek *játsz*ik;

mert a végtagot a kifejezendő árnyalathoz képest, mind a két módon hangoztatja az élőbeszéd. Miben áll ez az árnyalat, hosszadalmasság kikerülése végett önök saját elemzésére bízom. Figyeljenek csak élesen, magok s mások mindennapi beszédére³⁸⁾.

³⁸⁾ Reménylem, hogy a nemleges accentus eszméjével egy kissé tovább van víve a magyar mondat hangoztatása ügye annál az indifferens álláspontnál, melyet a M. Ny. Szótára írói is felfedeztek; mely szerint az „egy“ elvesztené az accentusát s a következő név felvenné. (L. a 34. jegyz.) Ez az eladás nem felel meg a dolog valóságának. Mellőzöm azt, hogy az „egy“ nem vesztheti el azt a mie mint articulusnak nincs és nem volt, mert ezt jól is lehet érteni, t. i. hogy ezt a szót: „egy“, midőn számnév, azaz jelző, accentuáljuk, s így mondhatni, hogy m. kor articulusnak áll bé, elveszti az accentusát. Igen de, mint láttuk, nem csak elveszti, hanem a hangoztatás közép vonalán is alul esik. Több még az, hogy az idézet második része teljességgel nem áll. Az

A nemleges accentus viszonya még inkább megerősít abban a hitben, hogy helyesen adtam az articulusnak „névtámasz“ nevet. Mert a mondat hangoztatása szintúgy megveti a lábát benne, hogy azután fellépjen a közönséges színvonal síkjára, a mint kiki megint saját tapasztalásából megbizonyosodhatik föléle. E tulajdonság sejtése indíthatta egy hajdani tudósunkat arra a javaslatra, hogy az articuluszt ne csak összeírjuk a szóval, hanem az imezt kezdő mássalhangzót ketőztessük is meg egyszermind. *Akkéz* (azkéz). *Alláb* (azláb). *Attatár* stb. Valamint innen leli némi igazolását az a különben esetlen, sőt természetellenes szabály, hogy az articulus betűtorlat (positio) nélkül is hosszú tagot képezhessen a mértékes versben!

Még csak egy parányi türelmet kérek annak a megvizsgálására, van-e valami kapcsolatban a nevező ilyen vagy amolyan támaszolása vagy támasztalansága a szóknak eddig tárgyalt rendjével. Vizsgálatom nem kimerítő, mert erre egy külön értekezés kellene; csak egy pár észrevételre szorítkozom.

articulus „egy“ utáni név nem azt az accentust veszi fel, a melyet az „egy“ vesztett volna el, hanem az ötet minden esetre illetőt. A szótárbeli példákban igenis helyesen van az accentus jelelve imígy: „*Nem ér egy pipadohányt; rolt egyszer egy király.* De miért? Azért, mivel „pipadohányt“ és „király,“ mind a ketten egészítvények, még pedig szükségesegek, és mint ilyenek, accentust igényelnek, akár legyen előttök articulus akár se. Mint inchoativum nem kapna accentust egyik is. Hibásan volna ugyan is accentuálva: „*Egy király nagy lakodalmat tartott,*“ mert nyomosított két határozó az ige előtt nem állhat. S ha a kiejtésben mégis úgy hangzik, mintha nyomosítva volna, azt, mint a szövegben magyaráztam, csak az ellentét okozza, minthogy az „egy“-et alább hangoztatjuk a közép hangvonalnál, s így a „ki-“ feljebb esik nálnál, de éppen úgy a „rály-“ is, a „nagy“ pedig azután, mint igazán accentuált tag, még feljebb. — Végre nem hagyhatom szó nélkül azt a következtelenséget, melybe a szótárnokok estek, midőn az „egy“ articulus és az „egy“ számnév közt a hangsúlybeli különbséget észrevették, s még sem írták külön két czikkbe; holott az „az“ névelőt s az „az“ névmást külön két czikkbe írták, de nem vették észre (vagy nem akarták) az éppen oly nemű különbséget köztök. A magyar nyelvtanárookra még inkább illik mint a francziákra I. Noel észrevétele: „*Mais il semble aux grammairiens qu'on lit toujours et qu'on ne parle jamais*“ (Gramm. Franç. II. Partie. 37. l.)

Határozó támaszos nevező minden formában eléfordulhat, mint minden eddigi elemzéseink bizonyítják; de alkalmas különösen inchoativumnak. És természetesen, mert ez szolgálván a mondat alapjául, a határozott tárgy legbiztosban állíthatja a hallót a felfogás pontjára.

A mondott okból a határozatlan támaszos nevezőt inchoativumnak ritkán, és inkább csak beszéd folytában használjuk. P. o. midőn valamely vadászat eseményeit beszélve, azt mondanók közbe, hogy: „egy vadász lebukott a lóról,“ „egy kutya elbódorgott“ stb.

Támasztalan nevező leggyakrabban jelzőül, és ebben a minőségben is ritkán fordul elé különvált egyszerű mondatokban. Gyakrabbi használatát más viszonyok igénylik, melyekről ezután szólunk.

8. §.

A nevező, tulajdonítmány képében.

Van egy ige a magyar nyelvben, melyhez két nevező nem csak járulhat, hanem rendszerint járul is. Ez a „van“ ige, és jörendin csupán ez; mert a „lesz“ csak „erit“ értelmében van két nevezőre jogosítva, mint a „van“ jövője; egy pár más igéhez pedig csak néhány, bizonyos szó járulhat második nevező alakjában. Az egyik nevezőről mondunk valamit, és nevezhetjük alanynak; a másikkal a valamit mondjuk az alanyról, s tulajdonítmány (attributum) névvel jeleljük. P. o. „*én pap vagyok; te katona vagy; a strucz madár (van); mi huszárok vagyunk; ti hajósok vagytok; a fecskék madarak (vannak).* — *Én beteges vagyok; te egészséges vagy; az ember halandó (van); mi fáradtak vagyunk; ti virgonczok vagytok; a napszámosok lusták (vannak).*

Elemezzünk. Mint a példákból láthatni, a tulajdonítmányos mondatok logikai itéletek képeit viselik. A tulajdonítmány az alanyhoz mint alsó fogalomhoz felsőbb fogalom, vagy neki mint fogalomnak lényeges vagy lényegtelen, állandó vagy ideiglenes, pillanati jegye. Az utóbbi viszonyban névmellék is lehet a tulajdonítmány, és minden esetben az alanyhoz szabja magát a számjára nézve. Az alanyúl szolgáló 1. és 2. szemé-

lyü nevezőt széltilben kihagyhatjuk, mert az értelem legkevesebbet sem csökken vele. A 3. személybeli alany — ha nem névmás, mi nem ide tartozó eset, — nem maradhat el, de el kell maradni nyelvünk szokása szerint ilyenkor az igének, melynek 3. személyét jelenben, tulajdonítmány mellett két esetben mondjuk vagy írjuk ki. Egyszer midőn a „van“ személytelen értelmű. „*Hideg van, meleg van, szél van, eső van, háboru van, békesség van.*“ Ilyenkor természetesen nincs alany a mondatban; mert a „hideg,“ „meleg,“ „háboru“ stb. itt nem alanyok, hanem tulajdonítmányok. Másszor midőn az alanynak nem csak minőségét vagy mennyiségét, hanem lételet is világosan ki akarjuk fejezni. Péld. „*vetésem jó van; szénája rosz van; buza elég van; zab sok van; tengeri kevés van.*“ Ily szerkezetben más némely igéhez is járulhat tulajdonítmány. P. o. *Pénz sok forog a vásárban. Gabona sok terem Oroszországban. Vendég kevés száll oda* stb. Az ilyeneket nyelvtanáraink a hátúl álló jelzőkhez sorolják. Nihil horum! V. ö. a 16.) jegyzéssel. — Különösen meg kell jegyeznünk, hogy a háborunak megfelelő „van“ is az utóbbi rovatba tartozik, e dativusa az alanyt, nevezője a tulajdonítmányt képezi. Hasonló viszonyban vannak határozóikkal a *kell, tesszik, fáj, s tán* többen is.

A czikk elején adott példákból szándékosan hiányzik egy pár formája a tulajdonítmánynak, mint a melyek külön vitatást igényelnek. Egyikök az éragos név, mint *Péteré, Pálé, a kocsisé, az időé, az Istené* stb. melyeknek ragját a M. Ny. R. szerkesztői, az Alvarus által képzelmökre vetett nyügből kibontakozni nem birván, „*birtokos é*“-nek nevezték. „*Hujus musae: ezé a múzsáé*“; „*hujus patris: ezé az atyáé*“: musae, patris birtokosok, tehát múzsáé, atyáé is azok. Úgy de csupán Péter, Pál, a kocsis a birtokosok, s ezzel a jelzővel magát a ragjokat bélyegezni annyi mint ha a szöke leány czipőjét „szöke czipőnek,“ vagy a tekintetes úr kalapját „tekintetes kalapnak“ neveznök. Ilyes elfogulás okozhatta, hogy az „é“ rag oly átlátszó tiszta viszonyát s jelentését nyelvészeink (az egy Szvorényit kivéve) mind e mai napig megismerni nem

akarják. Mert hogy ne bírnák, azt nem merem hinni. Az én elméletem ez:

Az „é,” ragalakba öltöztetett valódi névmás, már a mint szokták a névmást értelmezni, t. i. a főnév helyett a végre használt szó, hogy amazt ne kelljen ismételni. Névmása pedig az ily-forma birtokoknak, mint: *kalapja, lova, ostora, foga, hatalma*, melyeknek ha valamelyikét akár azon mondatban, akár más következőben, de az elébbivel kapcsolatosban ismételni kellene, *é-t* teszünk helyükbe, még pedig oly raggal, a melyet az eredeti név az ismétlés helyén kapna. „Ez a ház a *Péter-é*” azaz „a *Péter háza*”; „a lovak a *Pál-é-i* t. i. a *Pál lova-i*”; az úrfi elvesztette az ostorát, elvette a *kocsis-é-t* t. i. a *kocsis ostorá-t*”; az orvos eltompíthatja a nyavalya fogait, de az *idő-é-ivel* (= az *idő fogaival*) nem bír”; „nem félek az emberek hatalmától, de félek ám az *Isten-é-től* (= az *Isten hatalmától*). — Van oly eset is, midőn az „é” nem vonatkozik valami bizonyos és egyénített birtokra, s ilyenkor általában csak azt teszi, hogy birtoka, illetősége, mive, dolga stb. „A hatalom az *Isten-é*.” — „*Apám-é* a ház, *anyám-é* a kert”; *szemesé* a vásár, *vaké* az alamizsna; — „nem *azé* a ki akar, sem *azé* a ki fut, hanem a *könyörülő Istené*.”

Azt hiszem, elég világos, hogy az *é* rag valódi birtokhelyettes és semmi sem egyéb ³⁹⁾.

³⁹⁾ Birtok helyettese az ó classicus nyelveknek nincs. A latin az ismétlendő de kihagyott személyragos nevet csak azzal jeleli, hogy a birtokost, mint mindig, genitivusba teszi, mi azután felkelti azonnal azt az eszmét, hogy a birtokosnak valami birtokának is kell lenni, és ez, vagy azon, vagy elébbi mondatban kétségkívül emlegetve volt. Innen származott nyelvtanáraink tévedése, mely szerint az „*emberé*”-ben genitivust láttak. A görögben az articulus éppen azt a szolgálatot teszi, a melyet a mi „é” helyettesünk, p. o. Ἐπίδοτε οὖν τὰ Καίσαρος καίσαρι καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ. (Math. 22. 21.) — Ὁ τῶν ἰσχυρευόντων βίος αἰρετώτερος ἢ ὁ τῶν τυραννεύοντων. (Isokr. ad Nic. 4.) Φοβεῖσθαι χρὴ τοὺς φόβους . . . τοὺς τοῦ ἐνός ἐκείνου, ἀλλὰ μὴ τοὺς τῶν πολλῶν. (Plat. Crit. 47. B.) — Még az „ék” ragnak is csaknem megfelelő a következő: Κλέαρχος ἤλαυνεν ἐπὶ τοῖς Μένωρος. (Xen. An. 1, 5: 13.) De egy az, hogy a görögnek nincs e végre külön particulája; más különbség megint, hogy az articulus akármi más jelzővel ismétlendő név helyett szolgál, a mely esetre a mi „é”-nket nem alkalmazhatni. Pl. Ὅστος ὁ λόγος ἕμοιγε δοκεῖ ἕμοιός εἶναι τῷ καὶ πρότερον. (Plat. Crit. 48. B.)

Ebből azután az is következik, hogy nem „követi“ biz' az „saját szabályait a ragozásban“, (mint a M. Ny. R. állítja) hanem azokéit a miknek a helyettese. Egyébiránt az egész különbség csak a többes „i“ ragjában áll. Ezen ragok jelennek meg az első és második személyben is. *Enyim*, helyesben *enyém* = *eny-é-m* = *én-é-em*. *Eny-é-im*, (élőszóbeli hanyagságból: *enyimek*, de a melyet grammaticusnak ex tripode kitiltani nincs joga.) — *Tiéd* = *Te-é-ed*; *tiéid* = *te-é-id*, s így a többi. — „Saját“ szerü az igaz: *Jánosék*, *Péterék*, *Boltonfyék*, *Gizellék*, *a szomszédék* stb. melyek csak többesek. De én itt is azt tartom, hogy árnyalatot akart jelezni a nép keblében élő, nyelvalkotó szellem. „*Jánoséi*“ t. i. csupán csak a János birtokait, a Jánoshoz tartozókat jelenti, magának a birtokosnak, (mely csak jelzőül szolgál a szóban,) *János*-nak kirekesztésével. Az „i“ helyett a szokott „k“ visszahelyezésével ellenben a birtokosnak is hely van adva. E szerint „*Jánosék*“ teszi J á n o s t

— Μετρια ἢ θεῶ δουλεία, ἄμετρος δὲ ἢ τοῖς ἀνθρώποις. — Ἐχομεν Μοῦσαν τῆς τῶν χορῶν καλλιῶ καὶ τῆς ἐν τοῖς κοινῶς θεάτροις. (Plat. Leg. II. 667. B). — Καὶ παρὰ τῶν ἡμετέρων στρατιωτῶν καὶ παρὰ τῶν ἐνθάδε. stb. A nyugati újabb nyelvek a mutató „névmást“ használják hasonló végre; de megint a görög articulushoz hasonló terjedelemben. A német azonban mikor csak lehet kihagyja, vagy pedig ismétel. „Mon linge est mieux blanchi que *celui* de ma soeur = Meine Wäsche ist besser gewaschen als *die* meiner Schwester (mint a nővéremé). — Cette crême est meilleur que *celle* d' hier = Dieser Rahm ist besser als *der* gestrige (mint a tegnapi). — Ellenben: la beauté de l' âme relève *celle* du corps = Die Schönheit der Seele erhöht *die* Schönheit des Körpers (a testét). — On vend son jardin et *celui* de son frère = Man verkauft seinen und seines Bruders Garten (a fivériét). A névmásokra (enyim stb.) a németnek, francziának, angolnak van megfelelő külön szava, az olasznak nincs. Der meinige = Le mien = Mine = Il mio, stb. A sémiféle nyelvekben mindezeknek semmi nyoma. A „rokon“ nyelvek közül a a szuominak és töröknek valódi genitivusa van, articulusa pedig egyiknek sincs. Ennél fogva a latinéhoz hasonló constructióval élnek. Szolgáljon mutatóványul az evangéliumi feljebb idézett példa: „szuomi nyelven: „Andakat Keisarille kuin *Keisarín* avat, ja Jumalalle kuin *Jumalan* ovat.“ Szórul szóra: Date Caesari quae *Caesaris* sunt, et Deo, quae *Dei* sunt. Az esztről nem szólhatok, mert nyelvtanom nem lévén, a példát elemezni nem bírom. Megjegyzem még, hogy, mint a szövegben is említve van, Szvorényi az enyimmal tökélyesen egyező elmélet adja a birtok é-nek.

a hozzája tartozók k a l (mint családjá v a l, pajtásai v a l vagy akármilyen módon hozzá csatlakozó társai v a l e g y e t e m b e n. Nem tudom mi kifogás lehetne elemzésem ellen.

Egyébiránt az *é* ragos szavak nem csak tulajdonítványok, hanem mindenféle rovatba, mint akármelyik főnév, belé illenek. Csakhogy itt leltük helyét tárgyalásának, mert magán mondatban mint nevező legtöbbször tulajdonítvány szerepet visel, s csak utóbb említett sajátos alakjában leginkább alanyít.

Egy más formát, mely tulajdonítványúl szolgál, csak azért említünk meg, mivel rüt visszaélést üznek, s a nyelvet kikeltik a képből vele újabb stylistáink. Az igeeredetű névmellékeket értjük, mind a három idejű formájokban, t. i. az úgynevezett r é s z e s ü l ő k e t. Hogy tulajdonítványoknak, módjával, használhatni őket, nincs kétség benne. De az is igaz, hogy mód nélkül, s a töstörzsökös magyar szólások kiküszöbölésével árasztották el velök az írói nyelvet. Nevezetesen a multrészesülő-féle tulajdonítványtól kell őrizkedni, mely a mult-idő e. 3. személyével való teljes hasonlóságánál fogva félreértést és zavart okozhat. De biz' a jelenrészesülő nyaggtásával sem tudom miért ütnök héber-kaptára a nyelvünket. Ha az ő nyelvöknek nem volt jelen ideje⁴⁰⁾, a miénknek, Istennek hála, van, s nem szükség részesülőből szerkesztenünk s azzal czifrálnodnunk. Pedig czifrálnodunk ám. Jelenen a szegény „lehet“ már nem is meri mutatni magát divatos társaságban, azaz stylusban, hanem a sok ható, hető-nek mint bétolakodott idegeneknek kénytelen helyet engedni. Még, ó szörnyeteg! olyast is széltiben olvasunk, hogy: „ez az étel nem *ehető meg*,“ — „az a terv nem *vihető ki*,“ mitől ezelőtt csak 15 évvel is borsódzott volna a magyarnak a háta vagy halálra nevetette volna rajta magát. Most „nous avons changé tout cela.“ — A mi a jövő részesülőt illeti, arról is azt mondom, a mit a jelenről; van a mi igénknek jövő ideje a mennyi kell, s nem szükség a „*van*“-ból s részesülőből kotyvasztani.

⁴⁰⁾ Annál több van az angolnak: I go, I do go, I am going. De az tuóbbit még sem szabad így fordítani: „Menő vagyok;“ hanem olykor legfeljebb így: „menőben vagyok.“ Ezt az imperfectumra is alkalmazhatni: I was going, „menőben voltam,“ a világért sem: „valék.“

„Én azt vagyok *mondó*“ vagy „*mondandó*“ s többilyeket, mint türhetlen solocismusokat, vagy merőben ki kell küszöbölni, vagy csupán erőltetett ünnepélyesség parodizálására használni. Úgy hogy általában tulajdonítmányul helyesen csak azok a részesülők szolgálhatnak, a melyeket a közszokás valódi névmellékeknek avatott fel. Az ilyek, úgy szólva, igeségöket már elvesztették, s a cselekvény, melyet jelentenek, megszilárdult, és nem is érdemlik tulajdonképp a részesülő nevet. A többi, mint tulajdonítmány, anathema esto! —

Mielőtt tovább mennénk, van még egy kis igazolni valónk.

A tulajdonítmányal, és csak ezzel, — nem nyelvtanárainknak az ígét is magában foglaló „állítmány“-ával vagy „mondomány“-ával — szemben jöhet szóba az *alany* fogalma. Itt már bizvást megérhetjük azzal az értelmezésével, mely szerint: oly név vagy névmás, a miről kimondjuk a tulajdonítmányt. Valamint a *tulajdonítmány* megfordítva: oly név, névmás vagy névmellék, a mit az alanyról mondunk. Itt, mondom, mert hogy egy keletkező ellenvetésnek elejét vegyem, s egyszersmind a következetlenség vádját visszautasítam, ismételve nyilatkoztatom, hogy az alany eszméjét a mondat elméletére nézve, akár így akár amúgy értelmezzük, általában meddőnek és hasznavehetetlennek állítom; holott a tulajdonítmányal szemben igen is van mind illő jelentése, mind kellő haszna. De ezzel nem enyésztettem el egy más lehető vádat, t. i. hogy az imént adtam értelmezés — karikában forog. Circulus biz' az, uraim, de nem vitiosus. Viszonyos eszméket csak is így értelmezhetni. Fiú vagy leány *az*, a kit az anya szül, s az anya *az*, a ki a fiút vagy leányt szüli. Nosti quid rectius istis?

Jegyezzük meg ez alkalommal jövendő használat végett, hogy alany és tulajdonítmány viszonyában nem csak nevező nevezővel állhat, hanem több más határozó is egymással. Pl. ebben: „Én *Zsugorit fösvénynek tartom*,“ „*Zsugori*“ éppen úgy alany, és „*fösvény*“ éppen úgy tulajdonítmánya, mint ebben: „*Zsugori fösvény*.“ Az „alany“ alapra építő syntaxistáknak ily esetben hát két alanyuk is van a mondatban.

Hanem most következnek már a mondattani rovatok,

melyekbe bé kell illeszteni az alanyt és tulajdonítványt, ez úttal mind a kettőt csak nevező formában értve. — A fenn felhordott példákat élő szóval kimondva tüstént kiténik, hogy az alanyok mindenütt inchoativumok, a tulajdonítványok jelzők. Így accentuáljuk tehát: „én pap vagyok;“ „a strucz madár“ stb. — Egészítmény nem szokott lenni a tulajdonítvány, mert ez: „én vagyok pap,“ vagy éppen „én vagyok egy pap“ vastag germanismus lenne. — De midőn a „van“ nem marad ki, igen is viselhet egészítmény szerepet a tulajdonítvány, még pedig accentuálva: „Buza van sok;“ „rozs termett elég“ stb. Lehet ellenben inchoativum a tulajdonítvány, és egyszersmind jelző az alany: „pap én vagyok;“ „katona te vagy;“ „madár a strucz;“ „huszárok mi vagyunk;“ lusták a napszamosok;“ sat. Lehet végre még úgy is cserélni, hogy az egész csak mondatzöm legyen inchoativum nélkül, midőn, a tulajdonítvány jelző s az alany egészítmény: p. o. „Juhászegény vagyok én!“ vagy kissé más accentuálással: „Betyár vagyok én.“ — A. „Azt mondják, hogy ön adós.“ B. „Adós az ördög!“ A. „Hiszen nekem is adós ön.“ B. Adós az ördög!

Mindezeket az árnyalatokat az élet nyelvét hiven utánozni kellő színésznek tudni kellene. Tanította neki valaha valaki? Vagy csak figyelmeztette rá?

Az átmenetek törvényénél fogva nem lehet a tulajdonítványos mondatoktól elválasztani azokat, a melyekben a két nevező nem csak egyrangu fogalmat jelel, hanem úgy lehet tekinteni, mint azon tárgy két nevét. Önként következik, hogy mind a kettő singularis fogalomra azaz egyénre, tehát tökélyesen határozott valamire vonatkozik, és ha főnév, határozó támaszt kap. P. o. „A biró a bátyám.“ „A pap én vagyok.“ — „Ti lesztok a követek.“ „Az öcsém lesz a szószólló?“ — „Az urak mi vagyunk.“ — „A király Mátyás volt. stb.

Ebben a viszonyban inchoativum, jelző és egészítvény minden combinatióban előfordulhatnak. Utoljára; személytelen „van“ ellehet tulajdonítmány nélkül is, midőn aztán csaknem tökélyes synonymája a „létez“nck. Ide való példák: „Akarat ^{van}, erő ^{van}, pénz ^{van}; mi kell még egyéb? — „Én ^{van}vagyok, de angyal ^{van-é?}“ stb. A nevező ilyenkor rendesen inchoativum és támasztalan. De meg is lehet fordítani az 5. formára: „^{van}pénze, ^{van} hatalma!“ Kivált, az ily csekélylő, fittyet hányó mondatokban: „^{Van} manó!“ s t. ef. Vagy a 3. forma szerint, így: „^{Van} ^{pénz} (megfizetünk).“ — „^{Van} ^{hid}, (átmehetünk).“

9. §.

A z a c c u s a t i v u s .

Az a név vagy névmás, mely a cselekvő ige mellé téve szenvedő viszonyban van a cselekvényhez, accusativus nevet visel. Magyarul szélitiben tárgyejtésnek vagy a „casus“ szolgai fordításánál fogva tárgyesetnek nevezik. Helytelen és jogosítatlan név, mely a philosophia subjectum és objectum kategóriáinak a nyelvtaniakkal való összezavarásából származott. Vegyünk csak egy példát. „A gyermeket verik“ vagy „a gyermek veretik“, nemde tökélyesen azon gondolatot fejezik ki? Már pedig a nyelvtanár ha következetes akar lenni, azt mondja, hogy az első mondatban: „a gyermeket“ objectum, a másodikban: „a gyermek“ subjectum, holott, a formát mellőzve, ha az első esetben tárgya a „gyermek“ a cselekvénynek, bizony az a másodikban is ⁴¹). És így a nevező is jelenthet-

⁴¹) „Attól függ, hogy mit nevezünk alanynak,“ vethetné valaki ellenben. De éppen az a baj, hogy ennek nem lehet végére menni grammaticusainknál. Szilágyi, Fábrián, Imre, a M. Ny. Rendszere, csak lshannak felette, inkább vagy kevésbbé futólag oda vetve, hogy „alany az, a miről valami mondatik.“ De sem egyikőknél sém másikuknál nem lehet egy betű is lenni, a mi meggátolna, hogy azt a nevet, a melyet a szövegbeli példák mindenikében tárgynak kellett elismernünk, bár az egyikben nominativus, a másikban accusativus alakban van, hogy azt

vén tárgyat, a tárgyejtés vagy tárgyeset nevét glossológai

mondom, az idézett értelmezés erején mindenik alakjában alanynak ne határozzuk. Mert, alkalmazzuk sorban.

a) Az 1. mondatban: „*a gyermeket*“, a 2-dikban: „*a gyermek*“ Szilágyi szerint „az a főeszme vagy tárgy, melyre a többi néz, mely, mint oszlop tartja fenn az ítéletet; — nélküle főnélküli tészt az; — melyről valamit mondunk.“ Ha nem az, mi hát az a felhozott mondatban? Erre maga Sz. sem tudna felelni a 2. mondatra nézve; az 1-ről pedig ha azt felelné, hogy p. o. „az emberek,“ azt viszonznám, hogy erre meg az ő értelmezése nem illik. Mert ugyan micsoda „*főeszme*“ vagy „*tárgy*“ az, a mi ott sincs a mondatban, s hogy nézhet olyanra a többi? Aztán nem csak „*az emberek*“ lehet az elhagyatott nevező; hanem „*szülői, tanítói, tanulóársai, sokan, kevesen, mindnyájan*“ stb. és merné-e állítani valaki, hogy ily tökélyesen határozatlan sőt nem tudott eszméről lenne mondva valami abban a mondatban? Hogy tartaná fenn „*mint oszlop*“ az ítéletet? Nem volna hát más menedéke ellenfelemnek, mint az az állítás, hogy „*a gyermeket dicsérik*“ egészen a mint van, „*főnélküli tészt*“ azaz nem teljes értelmű mondat: a mi ellen én aztán e mondatnak és a közéletben mindennapi számtalan hasonmá sainak nevében fennyen tiltakoznám. De hiszen a vele egészen egyértelmű „*a gyermek dicsértetik*“-ről ismét nem merné azt állítani sem Sz. sem más vitatkozó társam; pedig itt is oda lehetne érteni: „*az emberek, szülői, tanítói, társai* stb. által.“ S hát ez a piczi „*által*“ fosztaná meg őket főeszme, tárgy, oszlop s ki tudja miféle voltuktól? Nem bíz' a, hanem az, hogy akármelyik mondat hallottára is, senki reájok sem gondol.

b) Ismét azon szó, mind a két alakjában Fábíán értelmezése szerint „a mondat alaptárgyát v. főfogalmát teszi, melyről valami (tulajdonság, változás, állapot) mondatik s . . . főnév.“ Ez pedig értelmezőnek „a subjectum;“ tehát „*a gyermeket*“ subjectum. Imre, ki azt írja, hogy: „A mondat azon tagja, melyről valamely tulajdonság, cselekvés, vagy állapot kimondatik, a mondat a l a n y a (subjectum),“ szintannyira kénytelen megengedni értelmezése teljes alkalmazását accusativusunkra.

c) 1) „*A gyermeket dicsérik*; 2) *a gyermeket nem dicsérik*; 3) *a gyermeket dicsérni kell*; 4) *a gyermeket nem kell dicsérni*.“ mindezekben „*a gyermeket*“ — beszéd' *alánya*, miről t. i. valami állítólag (1), tagadólag (2), parancsolólag (3), vagy tiltólag (4) mondatik,“ a M. Ny. Rendszere nyomán. Hanem egyszersmind azt is állítják ám, hogy az *alany* „a szövegeztetést mindenkor vezérli,“ mire csak azt lehetne felelni, hogy: „*kivéve, mikor nem vezérli,*“ mint példánkban „*a gyermeket*.“ A nevezett könyv szerkesztőiről el lehetne ezúttal mondani, a mint egy néha napján sokat emlegetett tábornookról mondtak, „*hogy derék hadvezér volna, csakhogy sohasem gondoskodik hídról a háta megett.*“

szabályok szerint csupán az accusativusra ruházni nem le-

Nem vették észre, hogy az ellenmondás tátongó mélysége szélén állanak. Mert íme, tökélyesen megfelelhet valami az értelmezésöknek, s még sem illik rá az állítás. S ily esetben aztán vagy az egyik nem helyes, vagy a másik nem igaz.

d) A M. Ny. R. írói csak „nem gondoskodtak“ hídról; de Szvo-rényi egyenesen le is vágta a háta megett. Csak suttomban ugyan, hogy ne sejtse meg az ellenség, de mégis le van biz' a vágva. Ez a nyelv-tanár tana 48. §-ában eleinte teljes és szabatos értelmezés gyanánt adja: „A l a n y (subjectum), a miről valamit mondunk.“ De további magyarázataiban azután többek közt ímígy nyilatkozik:

(50. §.) „A mondat alanya rendesen a tiszta vagy raggal bővült főnév azon alakja, mely a tárgyat csupán megnevezi, s azért n e v e z ő n e k (nominativus) is mondatik.“

Megvallom, hogy a „rendesen“ szót megpillantva, első tekintetre úgy fogtam fel, mintha arra vonatkoznék: „azon alakja,“ (a mire kel-lene is vonatkoznia, nyelvtanilag), s megörülék, hogy né bizony ma-gyar nyelvtanárnak is van sejtelve arról, hogy más valami is lehet alány nem csak a n e v e z ő. Szóval én azt a megszorító „rendesen“-t az imént emlegetett hátulsó hídnak tartám. De bizony nem sokáig csa-lódtam, mert az író sietett levágni képzeltem hídjával együtt az én jó kedvetem is. Magyarázatában ugyanis a „nem rendes“ alanyokat rész-letesen elszámálván, világosan tudunkra adja, hogy alattuk nem a „nem nevezőket,“ hanem a „nem főneveket“ érti. Nagyon, de nagyon sajnálom. Főképp azért, hogy a mint nyelvtanát összehasonlítás vé-gett forgatom, örömmel látom, hogy sok jeles észrevétele van, s ezek az ő munkáját előnyösen megkülönböztetik a több mások adathalma-zától. Becsöket csak az csökkenti, hogy nem fordít elég gondot, időt és fáradságot érett megfontolásukra. Innen van, hogy elemzése és sty-lusa annyiszor hibás. Attól pedig, a ki nyelvtant ír, azaz gondolataink-nak egy bizonyos nyelven való világos és szabatos kifejezését és cél-szerű közlését tanítja, kétszeres hiba, ha ebben a mesterségben maga is járátlanak látszik. Az idézett értelmezésből ítélve annak kellene gondolnunk a szóban forgó író. Mert biz' az a passus semmi sem ke-vésébb mint tiszta és szabatos. Hibái: 1. Úgy van szerkesztve, mintha az alanyot, melyet már egyszer értelmezett, még egyszer és másképp akarná értelmezni. Ez már magában — az olvasó vagy tanuló értesí-tése nélkül, — nem helyes. 2. De nem is úgy van, hanem itt tulajdon-képpen a n e v e z ő t értelmezi, mely szónak az esetben vagy elől vagy hátul fő és kitérő helyet kellene foglalni, nem pedig csak amúgy ol-dalaslag fordulni elé, hogy: „n e v e z ő n e k is mondatik.“ 3. Így is csak Pilátusként jő belé a nevező; mert az író célja ez az állítmány volt: „A mondat alanya rendesen a főnév;“ mert hiszen ennek kivé-teleit részletezi a következő §-ben. 4. Így lévén, hiba a tulajdonítmányt

hetne ; mert nemet és fáját azon névvel jelezni nem szabad ¹²⁾).

(főnév) egyenes nevező formájából kivévn mellékes szóvá, jelzővé devalválni. 5. Ha az állítmányt módosítani akarta, — t. i. kikötni, hogy nem minden főnév alany, — az előbbi hiba elkövetése nélkül tehetne volna imígy: „a mondat alanya rendesen a főnév, abban az alakjában, mely stb.“ 6. De ha megengednök is, hogy a nevező értelmezését egy füsttel lével belé vegyítse az alany értelmezésébe, azt is hibásan ejtette ; mert nem való, hogy a raggal bővített főnév a tárgyat „esupán megnevezi.“ *Tanárom, könyved* (író példái a különböző nevezőkre), nem csak megnevezik a tárgyat, hanem a birtokoshoz való viszonyát is kimondják. *Jánosé, a zsebórámé* pedig éppen nem is nevezik meg ; midőn amott (író szerint) „a gyakorlata,“ itt „a kulcsa“ az alanyul szolgáló tárgy, melyeknek „János“ és „zsebórá“ csak jelzői. Meg kell valá hát mondani minő raggal bővített főnevek maradhatnak nevezőknek. 7. A „rendesen“ határozó mintegy tulajdonítmány szerepet visel egy más határozóra vonatkozva ; de ily viszonyban az ige egyik határozója csak egy másik határozójához, nem pedig ennek a jelzőjéhez lehet. Úgy, hogy a passust olvasva, mindenki úgy fogja fel, hogy „rendesen,“ az „alakja“ szóra, nem pedig a jelző- „főnév-“re vonatkozik. Midőn ezt halljuk : „Ez s ez a kereskedő rendesen Péternek a gyapját veszi meg,“ nem értjük azt belőle, hogy „gyapjat rendesen Pétertől veszen,“ s a mily természetesen hangzanék ez az utómondat : „de néha a buzáját is átv teszi,“ oly esetlen lenne azt hallani ama főmondat után hogy „de néha a Pál gyapját is megveszi.“ — Az író következő cikke (51. §.) éppen ilyen utómondat.

Hét hiba három sorban csakugyan sok, s szeretném látni, ki bírna csak egyet is igazolni közülök.

¹²⁾ Teméntelen tárgy van, melyet nem accusativussal fejeznek ki. Elég lenne említnem, hogy azok a nyelvek, a melyeknek „habco-“ féle igék vannak, a birtokot accusativussal fejezik ki; tehát a birtok náluk tárgy. Igen de a magyar, török, finn, eszt s több mások tulajdonítmánynak mondják ki a birtokot ; következőleg a nevező is jelenthet tárgyat. — Azoknak pedig kik „szemmel,“ „füllel,“ „orral,“ „kézzel“ s rosz magyarságot író „tollal bírnak,“ segítő ragos határozó a tárgy. A francia „passer l'eau,“ magyarul „átmenni a vízen.“ — „Ebben a városban sok idegen lakik ;“ úgy is mondhatni, hogy : „ezt a várost sok idegen lakja.“ stb. Hát ezekben : „egyél ebből az ételből ;“ — „ittál az orvosságból?“ — „nem részesedtem semmi jószágában,“ s több ilyekben nem valódi tárgyak-é a *lól* és *ban* ragos nevek ? Az elsők annyira azok, hogy pl. a francziának éppen csak az a rendes módja a határozatlan accusativus kifejezésére. Tudom én, hogy ezekbe belé lehet és szokták elemezni a „valamit, részt“ stb. ; de e csak annyit bizonyít, hogy a cselekvény hatósága nem terjed ki az egész tárgyra, de azért „étel,“ „orvosság,“ „jószág“ nem kevésbbé tárgyak. Mert az utolsó pél-

Legyen hát megengedve nekem csak accusativus névvel élnem a szóban forgó viszony jelelésére.

Nagyobb kérdés az: miben áll ez a viszony? Nyelvtanáraink csak formalis értelmezését adják, melyenek pl. „Ily ragu“ (*ut, et* stb.) nevet vonz maga mellé minden cselekvő ige . . . ; sőt igen gyakran a közép-ige is, midőn cselekvő értelemben vétetik.“ (M. Ny. Rendsz. 298. l.) — „Általában *at, et* raggal áll a tárgy kihatólag cselekvő ige mellett, vagy olyak mellett, melyeknek tárgyak vagy kihatások képzelhető.“ (Imre. Mondattan 44. lap.) — Ezek mint értelmezések maguk magukat elítélik; más tekintetekből való rostálásukat pedig mellőzvéen és jegyzésbe ⁴³⁾ utasítván, megkísértem valamivel jobbat adni.

dára szint' úgy alkalmazhatni azt az elemzést. — Megfordítva accusativus jelenthet valódi alanyt: „Me piget = én restellem; me pudet = én szégyenlem; me poenitet = szánom, bánom; mich friert es = én fázzom; mich hungert es = én ehetsém“ stb. Mint argumentum ad hominem, megemlíthetném azt is, hogy a görög és latin nyelvben az infinitivus alanya az accusativ.

⁴³⁾ A M. Ny. R. szabálya: (116. §. 5. TÁRGYASET: AT, OT, ET, ÖT, T. 1) „Ily ragu nevet vonz maga mellé minden *cselekvő* ige és *részcsülő*; sőt igen gyakran a *középigé* is, midőn cselekvő értelemben vétetik . . .“ szintűgy kívánkozik a rostába. Általában a határozók értelmeit és viszonyait egyoldaluan az ige cselekvénye minőségétől függeszteni fel a lehető legszerencsétlenebb, úgy szólva, tudománytalanabb eszme, és semmi okszerű módszerhez nem, hanem csak adatok empiricus halmazához juttathat. A viszonyokat a képzők és ragok fejezik ki, s a midőn a cselekvénytől függenek, az ige t magát ragozza a nyelv, (*látom, hallom* stb.); ellenben a nevek s névmások ragjai a cselekvénytől függetlenül szabják ki a törzsökészók viszonyait. Azt a „vonzat“ eszmét csak a latin és görög nyelvtanok majmolására vették fel, s valóságos középkori maradvány, a midőn a classicus nyelvek méltóságát megsértettnek gondolták volna, ha az irodalmi polczra nem méltatott „lingua volgare“val és viszonyait ezével hasonlították volna. Ez egyedül czélszerű eljárás hiányát gépies empiriai szabályokkal akarták kipótolni, s úgy származtak az emlékezetet sikertelenül gyötrő ilyforma szabályok, mint: „Verba accusandi, dammandi stb. . . . genitivum regunt“ melyeket valaki egyről egyig mind igen jól tudhatna, s még sem lenne képes egyetlenegy rövid mesét stylizálni, bár szótárától segítve. Az újabb nyelvtanárok ugyan érzik a szükségét a határozók független elemzésének — (ezt kell, hogy értse Szilágyi J. az ő „potenciális“-sa alatt, de nem birt tisztába jöni vele); — s pótolják is imitt-amott, de attól az empirico-mechanicai farragó-

Az accusativus névből *t* raggal alakított határozó, mely csupán cselekvő ige mellett állhat, és oly értelemben járul

tól még sem tudtak megszabadulni, s vesződtek vele ok és siker nélkül a szegény tanulót. A mi az anyai nyelvvel való hasonlítást illeti, még most is megvan ama hajdani nagyratartás kovászja, és az összevetés, melynek az egész nyelvtanon nyújtó-fonalként kellene végig húzódnia, csak itt-ott nyilatkozik egy pár odavetett észrevételben. Pedig mily rövid, értelmes és sikeres latin vagy görög nyelvtant lehetne az érintettem úton szerkeszteni! Térjünk meg.

Az idézett szabálynak már címe is kétszeresen hibás. Tárgezet = accusativus casus; a magyar nyelvnek hát az akademia szerint „öt accusativusa“ van. Mit itélnénk arról a latin nyelvtanarról, a ki azt írná, hogy a latinban „hat accusativus van; am, em, im, um, en, u?“ A valóság az, hogy a magyarnak, (mint rendszerint más nyelveknek is) csak egy „tárgezete“ van, ú. m. a *t* ragu határozó; az *a-*, *e-*, *o-*, *ö-*, csupán phonologiai különbséget tesznek. De aztán a *ra go z o t t s z ó* és nem csupán a *ra g* képezi a tárgezetet, mint a rostaiba vetett szabály címe, második hibával, mondja.

A mi magát a szabályt illeti, a M. Ny. R. még nem érkezett el addig a különbségig, melyet ma minden grammaticus tesz az „*activum*“ és „*transitivum*“ közt. A szabály szövegében a „*cselekvő*“ helyett „*kiható*“nak kellene állani. Aztán a „*részesülő*“-nek nincs ott más keresete, vagy tán célja is, sem mint hogy egy pár nagyon felesleges kivételre alkalmat adjon. A kivételek legeslegtöbbnyire rosszul szerkesztett szabályok eredményei. De a kiigazított szabály is csak anynyiban igaz, a mennyiben a kiható igét úgy értelmezzük, hogy „oly ige, a melyhez accusativus járul.“ Így aztán mit tanulhat belőle akár magyar, akár idegen, itélje meg az olvasó. Én azt itélem fölöle, hogy „a magyar nyelv“ rendszerének legkisebb porczikáját sem teszi; mert minden nyelvre egyformán illik.

Ez az itélet éri az Imre szabályát is, melynek legalább a kifejezése jobb: „Átalában *a t*, *e t* raggal áll a tárgy“ (tehát csakugyan létezhet más alakban is tárgy), „kihatólag cselekvő igék mellett“, mihez szükségtelen függelék: „vagy olyak mellett, melyeknek tárgyak vagy kihatások“ (tárgyak vagy kihatások! ismét serpentes stb.) „képzeltető.“ Példái közzül ezt: „Az állatok megaluszzák a hajnalt,“ meglehet, hogy valaki szereti, de én nem mondanám; hiunivaló, hogy mások is sokan nem. Hanem ez hagyján! Nevezetesebb az az észrevétel, a melyet szabálya után koczkaztat Imre, t. i. „Néha a közép igéből kiható lesz a *m e g* igeelő oda-tétele által.“ Kereken tagadom. A mely közép ige kiható szerepet ölt, ölti a „*m e g*“ nélkül is. Az idézett példát helyesnek véve fel, erre a kérdésre: „Mit csinál az a róka (ott, most)?“ E lenne hasonlóképp jó felelet: „Aluszza a hajnalt,“ nem pedig „megaluszza;“ mert mint I. fejezetemben

hozzá, hogy a mit az illető név jelent, szenvedő viszonyban legyen a cselekvényhez. Az ige ez esetre *kiható* nevet kap.

kimutattam, tetteges jelen nem szenved igekötőt. Egészen feddhetetlenek pedig: „A vizslám állja a nyulat.“ — „Az öcsém jól üli a lovat.“

Szvorényi jobb tapintattal jár el. Szavai: (306. §. A mondat tárgya: szenvedő vagy részes. I. S z e n v e d ő (at, et ragos nevet) a mondatban egyedül az átható igeállítmány vonz.“ legalább megkísérti az accusativus értelmét bár egy szóval. Az, hogy az *at, et*, ragos határozót azonosítja a szenvedő tárgygyal, az ő s általában mindnyájok rendszeréből következik, mely szerint a szenvedő nevező nem tárgy, hanem alany. Erre nem térek vissza. További észrevétele: „A szenvedő tárgy az átható igeállítmánynak egyenes vonzata,“ úgy látszik, hogy az accusativusnak az ige cselekvényéhez való szoros viszonyát akarja kifejezni, — nem elég érthetően.

Összehasonlítás végett lássuk mit mond az accusativus fogalmáról a külföldi nyelvtanárok egyik legjelesbire, Madvig, kopenhágai tanár, (Latein. Sprachlehre, Braunsch. 1847. 222. §.): „Der Accusativ bezeichnet an sich nur, dass das Wort nicht Subjekt ist, aber benennt es übrigens ganz allgemein, ohne irgend ein besonderes Verhältniss anzugeben. Im Accusativ steht das Objekt der transitiven V e r b e n , oder die Person oder Sache, auf welche die Handlung des Subjekts geradezu einwirkt, und welche vom Subjekte behandelt, von der im Verbum ausgedrückten Thätigkeit getroffen und ergriffen wird.“ — És odébb jegyzésben: „Der Accusativ ist ursprünglich das Wort ohne Weitere Bestimmung oder Bezeichnung. Im Masculinum und Femininum ist eine eigene Form, der Nominativ, gebildet worden, um das Wort als Subjekt zu bezeichnen, aber im Neutrum ist der Accusativ zugleich Nominativ. Der Accusativ wird deshalb (als allgemein unbestimmter Casus) bei den einfachsten und schlichtesten Weisen gebraucht, auf welche ein Wort hinzugefügt wird, um das im Verbum ausgesagte Praedikat zu bestimmen und zu vervollständigen.“ Mindezeket igen könnyen megegyeztethetni a szövegemben mondottakkal. Madvig felfogása mellett látszik szólni, hogy a latin nyelv leányaiiban oly csekély fogás, mint a névnek az ige eleibe vagy utána tétele, elégséges a nominativus és accusativus közti különbség-tételre. Továbbá az, hogy azon nyelvekben a pron. possess. 1. személyének az a gyöke, a mi a személyes névmás (*én*) accusativusának. Így az angolban is, hol azonkívül a 3. szem. reflexivum is (*himsself, herself*) tisztán az accusativusból alakul, s a közélet a „*me*“-t számtalanszor, (a miveletlen nép csaknem közönségesen) használja „*I*“ helyett. Éppen azt tapasztaljuk a görög, latin, szanszkrit possessivumokban, sőt általában az „*én*“ obliquus casusaiban is. Nem lep meg hát, hogy a latinos nyelvekben a nominativusok, vagy amint ezekben a nyelvekben nevezhetni, a viszonytalan nevek egyik hypothesis szerint a latin accusati-

Az, hogy az accusativus, (a *t*-ragos név) jelentésére nézve az egy nevezőn kívül minden határozók közt legszorosabb viszonyban van a cselekvő igével, értelmezésnek rossz volna; de leíró, ismertető jegy gyanánt igen is szolgálhat. Ilyformán

vusokból alakultak. Ez valószínűbb is, mint az ablativus hypothesise; mert az a vég *m*, a mit egyébiránt ellene vetnek, csak valami hangatlan dunnogás lehetett, mint a franczia orroló hangzóiban, vagy a szanszkrit *anusvárá*-ban. Különbén egészen megfoghatatlan volna a versbeli elisiója. — Végül ismeretes tény, hogy nyelvünket tanuló idegeneknek, kivált a nyugotiaknak, legbajosabb a mi nominativusunknak és accusativusunknak megkülönböztetése. Rendszerint csak az egyiket mondják mind a kettő helyett; vagy a nominativust, vagy az accusativust. „Az apa megvert a fiút,“ vagy az apát megvert a fiút.“ Az is, a mi a szövegben a *t* ragról, mint adverbium-képzőről, következik, az accusativus rag jellemtelenségére látszik mutatni.

De bizony csak látszik, mert a nevezőre, mely cselekvőt és szenvedőt egyaránt jelent, inkább ráfoghatsz a jellemtelenséget, mint az accusativusra, mely szenvedő jellemét állandóbban megőrzi. Megvan ellenben mind a kettőben az a szoros viszony az igéhez, melyet a szövegben enlegettem, és a mely oly természetes és szembetűnő, hogy az ige és határozó értelemeik minden viszonyrag nélkül már sejtetik a hallóval, melyik határozó minemű kölcsönös hatásban van az igével. (Innen van, hogy a magyar nevezőt és accusativust összevettő németet vagy francziát felakadás nélkül megértjük). Ezt a kölcsönös hatást mind a kettőre nézve általában kifejezhetni azzal, hogy a nominativus és accusativus egy formán legbensőbb és elvághatatlan részei a cselekvénynek, melyet náluk nélkül alig is gondolhatni. Külön jellemöket pedig a cselekvés és szenvedés ki nem elégtő vonásai helyett abban kereshetjük közelítőleg, hogy a cselekvény a nevezőtől jön és az accusativusra megy, vagyis amabból indul és emebben leli célját és határát. Kiténik ez a viszony különösen akkor, midőn mind a kettő egyszerre csatlakoznak az igéhez. Ezért leljük oly természetesen azt, hogy a nyugoti nyelvekben a nominativus megelőzi, az accusativus követi az igét; mert világos, hogy a kiinduló pont megelőzi időben, és a cselekvény folyamánál fogva helyben, a megérkezés pontját. Egyezik ezzel a jellemzéssel az is, hogy a latin passivumoknál a cselekvőt ab praepositio jeleli, s nem ellenkezik a görög ὄπó is, mint a mely az illető határozónak mint cselekvőnek mind a mellett is, hogy nevező formáját elvesztette, bizonyos felsőséget és így elsőséget tulajdonít. De elsősege van a nevezőnek az accusativus felett főképp abban, hogy amaz a cselekvénynek bensőbb és teljesebb, úgy szólva, eredetiebb részese, mint emez, a mely inkább belé olvadt, mintsem eredeti alkotó része. Ez szolgáltatott okot arra, hogy a nominativust a subjectummal, accusativust az objectummal azonosították,

még azt is megjegyezhetni, hogy az accusativusból és személytelenül vett kiható igéből álló mondatot értelem-változás nélkül átfordíthatni nevezőből és szenvedő igéből állóra. „A gyermeket dicsérik“ = „a gyermek dicsértetik.“

s az ide vonatkozó igéket „transitivumok“-nak, „kihatók“-nak nevezték, minék az a hibája, hogy igen is kívül helyzi az illető határozót a cselekvényen. No de e nem baj, csak jól kell érteni, s a részszerinti külsőség vonása mellett a bensőségét sem felejtteni el. Nagyobb baj azt megmagyarázni, miképp' vesztette el a nevező a cselekvő alanyi értelmét, és vált igazi szenvedő tárgygyá a szenvedő formájú ige mellett? Én erre azt felelem, hogy nem is vesztí el biz' az egészen. Megtart legalább annyit, hogy ő ád okot, alkalmat a cselekvény végrehajtására. Ennek: „a gyermek dicsértetik.“ valódi és teljes elemzése ez: „a gyermek dicsérteti magát.“ „Puer castigatur“-ban az rejlik, hogy „Puer jubet v. curat, v. simit, ut sui castigatio fiat.“ Ennélfogva: „Puerum castigat pater,“ és „Puer castigatur a patre,“ nem tökélyes symphrasisok; hanem árnyalati különbség van bennök, miszerint a másodikban „puer“ nem oly tökélyesen szenvedő tárgy, mint „puerum“ az elsőben. De bizony „a patre“ sem oly tökélyesen és függetlenül cselekvő alany, mint „pater.“ Ne hökkenjenek meg önök ezen a merész állításon, vagy „új tan“on; hanem fontolják meg, elsőben: hogy a nyelvalkató szellem nem fogott csak amúgy játékból teremteni két oly különböző kifejezést merőben azon egy eszme kifejezésére; másodsor, hogy a nyugati európai nyelvek több szóból szerkesztett passivumai nem felelnek meg tökélyesen a latin és görög vagy magyar „külszenvedők“-nek. „Je suis aimé“ éppen oly tulajdonítványos mondás, mint „je suis malade,“ melyet már nem lehet az iménti módon elemezni. Sziutoly kevésbé van kifejezve az alany tettleges részvéte a német passivumban: *ich werde geliebt*. Magok a franczia nyelv-tanárok is elismerik ezt az újabb időben, valamint azt is, hogy a latin passivumnak jobban megfelel a „*verbe reciproque*,“ némely használatiban; p. o. *Cela se dit = dicitur. Cela ne se fait pas = non fit. Ce mot se trouve dans Phèdre = Hoc vocabulum invenitur apud Phaedrum. La supériorité s'obtient, mais ne se mérite pas par la naissance*, (Világos, hogy itt a naissance semmi sem kevésbé, mint cselekvő alany). *Les éloges ne se réfussent jamais. Un serment ne doit jamais se trahir.* — Még sokkal sürűbb ez a használata a visszaható igéknek az olaszban, hol (bátran kimondhatni hogy) a szenvedőt, az eseteknek legalább fele számában, visszahatóval fejezik ki. Úgy hogy ezekben a nyelvekben a külszenvedő, mint látni, nagyon tökélytelen, s midőn közelebb akarnak járni hozzá, a belszenvedővel vág össze. A mi nyelvünk e tekintetben nem csak az új nyelveknél, hanem a latinnál és görögnél is hasonlíthatatlanul magasabb fokon áll. A mi a tisztan közép igéket illeti,

De a gondolatnak sokkal több és mélyebb rejtélyei vannak, mintsem minden viszonyait ki bírók fejezni bármily szabatos értelmezéseinkkel. Jelesen az a szoros viszony, melyben az accusativus áll az igével, és a melyet lehető legpontosabban a szenvedés eszméjével tudánk világosítani, az átmenetel törvényénél fogva lassanként meglazul, s legszélso esetben csupa körülményi viszonyban mutatkozik. Ilyformán szere-

ezeknél a nevező nem cselekvő alany ugyan, de bizony nem is szenvedő tárgy, s a „Subjekt“ és „Objekt“ alkalmazhatósága merőben megszűnik. Csak annyit puhatolhatni ki, hogy ezekben a nevező jelentése a legszorosabban össze van forrva, olvadva az ige-jelente cselekvénnyel. Oda kell hát visszatérnünk, a mit a nevezőről szóló cikünkben írtunk, hogy a nevező az igével legszorosabb viszonyban levő határozó. Ezt ott szabatos értelmezésnek el nem fogadhattuk, de más tökélyest sem leltünk. Oka pedig az, hogy tapasztalati tudományokban minden kívánalomnak megfelelő, tökélyesen szabatos értelmezés nem létezik, a mit már Logikámban átalában kimondtam a természetes fogalmakról, melyeknek megértéséhez csak is elemzés által közeledhetünk, s az eredményt tudományos formában csupán leírás által nyilváníthatjuk.

Messze távoztunk Madvigtól, de erre a fejtegetésre szükségünk volt, mind maga saját érdekéért, s az útunkban felkapott fogalmak tisztalásáért, mind pedig, hogy az accusativus philologiai fontosságáról és a nevezőnél eredetiebb voltáról való megjegyzést méltányolhassuk. A görög és latin nyelvre nézve, hol a nominativus alakítása a törzsöknek mesterségesebb, s úgy szólva, fortélyosabb kezelésével jár, mint az obliquus casusoké, mely bizony csak „agglutinatio,“ tartózkodás nélkül kezelt foghatunk a dán nyelvészszel. De a magyar nyelvre nézve, melybe a szónak csupa törzse képezi a nominativust, bajos hinni, hogy az egyszerű alak ne legyen időben elsőbb, mint a szerkesztett. Pedig ez az egész természetben olykor s a mesterségben igen gyakran — nem úgy van. Ez az észrevétel azonban nem dönti el a kérdést, melyet azzal a második megjegyzéssel sem bírok eldönteni, hogy a név viszonytalan értelme — a „Ding an sich“ — kétségtelenül magasabb, elvontabb eszme, és az emberi szellem lépcsőnkénti fejlődésénél fogva későbbre fogott keletkezni, mint a viszonyokat jelölő obliquus casusokéi, még ha csupán egyszerűsítésben állana is alakulása. Kérem az olvasót, ne feledkezzék el arról is, a mit feljebb (32. jegyz.) a magyar nyelvnek a birtoklás kifejezésére irányult hajlamáról mondtam, s a melyből annyi legalább nagyon hinnivaló, hogy a viszonyos „nyelve,“ „szarva“ elébb létezett, mint az értelemben s alakban kopaszabb „nyelv“ és „szarv.“

pel a következő és hasonló mondatokban : „*Egy részt* nem bántam, *más részt* bosszankodtam rajta“ : „egy részben“, „más részben“, helyett. — „*Sokat* voltam Londonban“: azaz, sokáig. — „*Sokat* esett“: azaz, sok ízben esett; mert egyszeri esőről, ha özönnel önti is a vizet, nem szoktuk mondani, hogy „*sokat*“ esett. — „*Erőst* futottam, s elfáradtam,“ t. i. erősen, sebesen. — „*Szemlátomást javul*“ : ú. m. szembetünöleg. — „*Örömet* elmegyek.“ — „*Egyenest* odatartok.“ — „Szegénységéhez *képest* elég jól él.“ — Tolvajok *közt* nőtt fel. — Még ebben is : „*áldomást* inni“, az áldomás nem az igazán megivott bort vagy pálinkát teszi, tehát „áldomásra“ vagy „áldomásul“ iszunk tulajdonképpen. — „Szörnyü *halált* halt“ : azaz, halállal mult ki. „*Hat órát* gyalogoltam : azaz hat óra hosszában. — „*Egy helyt* megterem a búza, *más helyt* nem“; egy helyen, más helyen. — *Kolozsvárt, (Pécsen, Győröt Vásárhelyt, Udvarhelyt)* mulattam“ : Kolozsváron, Pécsen, Győrben, Vásárhelyen, Udvarhelyen, helyett⁴⁴⁾. „*Helyt* ülök“, t. i. helyben ülök, helyemen ülök. — Ide tartoznak még az ilyek : „*Látást, láttam.*“ „*Ülést, nem ültem.*“ Ezek helyett „látni, láttam; ülni, nem ültem.“ — Mindezekben az accusativus szokott fogalmát, a kihatás tárgyát nem leljük meg, s

⁴⁴⁾ *Folyvást, futvást, bízvást, oldalvást* is ide tartozó példák. A nem szervies *v* nem szolgáltat erősséget az ellenvetésnek. Szükség-é megmondanom, mit neveznek az újabb nyelvészek „szervies“ betűnek vagy illetőleg formának? Kockáztatom, ha kinevetnek is, hogy farkasnak berket mutatok. Az a betű, a mely bizonyos gyök jelentésére nézve lényeges, szervies (organicus), és ott léte azt a gyököt szervies formában állítja elé. Így *ov* előragban vagy igecelőben az *o* és *u* szerviesek, az *v* (vagy helyette *γ, ε*) nem szervies. A magyar nyelvészek közt vitatás alatti kérdés : vajjon az articulusban (az) a *z* betű szervies-é vagy nem. A nem szervies betűnek csak hangtani jelentősége van. Egy úttal megfelelek arra a fellebbenhető kérdésre is, miért azonosítom én ezt az adverbialis *t* ragot az accusativusával? F. Csupán csak azért, mivel más nyelvekben is tapasztalom ezt a jelenséget. A görögben, latinban számos adjectivumok neutrumainak szolgálnak az accusativusai adverbiumok gyanánt. A szanszkritban pedig Benfey általános szabályul állítja fel: „Als Adverbium dient im Sanskrit jeder Accusativ generis neutrius.“ A M. Ny. Szót. elismeri ugyan a *t*-t adverbialis képzőnek, de az accusativus raggal való rokonságáról semmit sem akar tudni.

valóban accusativus formára ragozott határozóknak (szoros értelemben = adverbium) nézhetni ⁴⁵⁾).

A birtokragos nevektől, s az *én, te, magam, magunk, magad, magatok* accusativusaitól sokszor elmarad a *t* rag. Következetes orthographia azt kívánná, hogy hiányjellel pótoljuk a helyét; de nincs szokásban.

10. §.

Accusativus és ige.

Kipuhatolván, úgy a hogy, az accusativust értelme tekintetéből, vizsgáljuk most a mondatbeli helyét és accentuálását. Világosság okáért kezdjük azokon a mondatokon, melyek csupán accusativusból és igéből állanak. Vegyük typusul: „*A gyermeket dicsérik.*“

Míntehogy ezt a kifejezést, értelmének lényeges ⁴⁵⁾ megváltoztatása nélkül, át lehet fordítani erre: „*A gyermek dicsértetik*“; tehát mindazok a különböző formák, melyekre a nevezőből s igéből álló mondat, szórend és accentus tekintetében átváltozhatnak, az accusativusból s igéből állókra nézve is teljesen érvényesek, és minden részletezés és elemzés nélkül, mint a melyek az elébbieknek csak ismétlései volnának, sorba állíthatjuk az accusativusos mondatokat inígy:

1. $\overline{A} \overline{gyermek} \overline{dicsértetik} = a \overline{gyermeket} \overline{dicsérik}.$
2. $\overline{A} \overline{gyermek} \overline{dicsértetik} = a \overline{gyermeket} \overline{dicsérik}.$
 $(\overline{A} \overline{gyermek} \overline{dicsértetik}) = (a \overline{gyermeket} \overline{dicsérik}).$
3. $\overline{Dicsértetik} \overline{a} \overline{gyermek} = \overline{dicsérik} \overline{a} \overline{gyermeket}.$
4. $\overline{Dicsértetik} \overline{a} \overline{gyermek} = \overline{dicsérik} \overline{a} \overline{gyermeket}.$
5. $\overline{Dicsértetik} \overline{a} \overline{gyermek} = \overline{dicsérik} \overline{a} \overline{gyermeket}.$

Lehet hát az accusativusos mondat teljes, lehet mondatzöm is. Maga az accusativus ismét ahhoz képest a hogy az értelem kívánja, *inchoativum, jelző* vagy *egészítvény*, s az utóbbi minőségében lehet accentustalan; *első-* vagy *másrendű* vagy *hatósító* accentussal jelelve. Végre az ige is lehet

⁴⁵⁾ V. ö. a 43) számú jegyzéssel.

(olykor) *inchoativum* vagy (legtöbnyire) a *mondatzöm*hez tartozó vagy ezt egészen alkotó.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az *accusativus*nak ez a proteusi minősége általánosan kimondva a tulajdonképi *accusativus*okat illeti. Az imént tárgyalt, *adverbialis accusativus*okat ellenben, ha nem mind és nem éppen kirekesztőleg, de minden esetre kiválólággal vagy *inchoativum*oknak, vagy jelzőknek használja a nyelv. Nem mind, mert a helyjelelők (*Kolozsvárt* stb.) a tulajdonképi *accusativus*okéhoz egyenlő szabadsalammal vannak felruházva. (*Kolozsvárt* $\overline{v\acute{g}adnak}$. — $\overline{P\acute{e}cset lakom}$. — $\overline{Id\acute{o}z\acute{u}nk Gy\acute{o}r\acute{o}t}$. — $\overline{Gy\acute{u}lekez\acute{u}nk V\acute{a}s\acute{a}r\acute{h}elyt}$. — $\overline{Tan\acute{t} \acute{U}dvarhelyt}$).

Az *articulus*ok alkalmazására nézve is, a mennyiben csak magát az *accusativus* esetbeli főnevet illeti, hivatkozhatunk arra, a mit a nevező tárgyalásakor mondtunk. De nyelvünknek az a sajátsága van, hogy az *accusativus*nál a névtámasz nem csak a név értelmét módosítja, hanem az ige alakítására is hat. Az igében az által okozott változást az ige *határozott* és *határozatlan* formájának nevezték nyelvészeink egész az újabb időkig, midőn Hunfalvy Pál indítványára tárgyragozásnak kezdték hívni. Mi abból az okból, hogy az *accusativus*, mint általános határozó, mindig és minden esetben határozza az igét, a megkülönböztetésnek amaz első és régiebb módját nem fogadhatjuk el; de új szót gyártani sem tartjuk czélszerűnek. Legyen hát *tárgyragozás*, ámbár tulajdonképpen *tárgyismétlőragozás*nak kellene mondani.

Akár minek nevezzük, a dolog maga abban áll, hogy bizonyos *accusativus*ok mellett a velők határozott igét egyképpen, mások mellett másképpen ragozzuk. Ez az egyeztetésnek (*concordantia*) egy sajátságos neme.

Rendes ragok } Rendes igéknél: *-k, -sz, —.*
 } Ik-es igéknél: *-m, -l, -ik.*

Tárgyismétlő ragok: *-m, -d, -i, v. -ja.*

Eddig könnyű volt, de az ám a bökkenő, melyek azok a bizonyos *accusativus*ok, melyek a rendes, és azok a mások, melyek a tárgyismétlő ragokat kívánják az igetörzsohöz ra-

gasztatni? — Akár azt feleljük reá, hogy a határozó támaszos nevek, akár azt, hogy az általánosan vagy egyénileg meghatározott tárgyak igénylik, mint accusativusok a tárgyismétlő ragozást, minden esetben kivételekre bukkanunk; s a kivételeket, ha csak lehet, jó kerülni. Az első eset alá nem jönnek a tulajdonnevek, és — a mit tárgyalásunk jelen stadiumán mellőzhetnénk, — a támaszos visszahozók: *a ki, a mely*. A második alá az egyénileg igen is teljesen meghatározott: *engem, téged* stb. Szabályaink tehát csak részletesek lehetnek imígy:

a) Rendes ragokat kívánnak

1. A határozatlan nevek, és ilyekre vonatkozó névmások;

2. az 1. és 2. személyü személyes és a 3. személyü határozatlan névmások; és

3. (csak a teljességért) a visszahozók accusativusai.

b) Tárgyismétlő ragokat igényelnek:

1. Az általánosan vagy egyénileg meghatározott nevek;

2. a 3. személyü határozott névmások;

3. a visszaható névmás 1. és 2. személye accusativusai.

Ezek minden eléadódható esetben eligazítanak; kivételek vagy összeütközések kellő elemzés hiányából származnak, vagy szokás által egy s más vidékben megrogzött s az irodalomba is bekapott hibák, melyeket csak a jegyzésben ⁴⁶⁾

⁴⁶⁾ Legnevezetesebb és elterjedtebb ezek között a rögtön mult és óhajtó vagy feltételes forma többes 1. személye tárgyragozásának teljes mellőzése. A szegény nyelvész csaknem sükettségért esdeklík, midőn mivelt — tudományosan mivelt — férfaktól kell széltiben hallania: „Megivánk azt a jó bort.“ — „A Faustot még nem hallánk.“ — „A jó sültet megennénk; de a száraz kenyeret nem köszönnénk meg.“ stb. ivók, hallók, ennők, köszönnők helyett. Annyira közönséges, mint az „eszek“ is *eszem* helyett, hogy a vigjáték író már nem használhatja localis vagy dialectusi színezetnek, mert a közönség legnagyobb része semmi comicumot sem sejtene benne.

A nyelvészek nem hogy ostromolnák az ilyeneket, hanem magok is találhatnak ki hasonlókat, mint: „fogj bé két lovadat“ stb. mi már a 31. jegyzésben el van ítélve. Ezt legelőbb a M. Ny. Rendszerében (142. §.) láttam; de Szvorényi is pártolja, s ezzel a minden tekintetben esetlen példával kíséri: „Adj el nekem négy ökrödet!“ Szeretném tudni, vajjon van-e csak árnyéka is valamely helyes oknak, mely-nél fogva személyragot kellene tenni az „ökr“ mellé a mondat lehető körülményei közt! Igen de, azt mondja Szv. hogy ez „mást jelent,

vitatunk meg. Itt a szövegben pedig átmegyünk azokra a szerkesztettebb mondatokra, melyekben nevező és accusativus van együtt.

mint ez: Ad-d el nekem négy ökrödet, azaz mind a négyet, melyekkel birsz;“ holott az első kifejezés azt tenné, hogy „akármely négyet a többi közül.“ Bocsásson meg nekem a nyelvtanár úr, de ha „mind a négyet“ értem, a melyet magáénak mondhat az eladó fél, azt nem az ige, hanem az articulus fejezi ki így: „add el nekem a négy ökrödet.“ Ha pedig akármelyiket értem, megint csak az articulus hagyom el, s az ige tárgyismétlő ragozására elég már az a határozottság, hogy az a „négy ökr“ az eladóé. Szóval, személyragos nevet tárgyragos igével kell fűzni, akár legyen támasza akár sem. Az ismeretes két szólam: „Kézét lábát eltörte,“ és „Szemét szíját eltátotta,“ maga egyedül elég volna tanunak. Nagyon sajnálom, hogy e pillanatban kell olvasnom: „el nem fogadott mű kéziratát nincs szerkesztő ki év számra tartogasson.“ Csak a quandoque bonus“sal vigasztalom magam.

Ha már benne vagyunk a kritikában, folytassuk. A M. Ny. R. így ír: „Az ily kifejezésekben, mint: Hunyadyt látok benne, a „Hunyady“ nem tulajdonnév többé (germanismus: mehr), s azért nem kíván határozott alaku igét.“ Ez olyan beszéd, mint ha azt állítják, hogy az ily kifejezésekben mint: „vas keménységű fa,“ a „vas“ már nem fém vagy ércz neve! De biz' a, csakhogy hasonlítás végett használjuk, azt érve, hogy: a vaséhoz hasonló keménységű fa. Így kell az idézett mondatot is elemezni: Hunyadyhoz hasonló embert látok benne. Kitetszik ez abból is, hogy igen helyesen mondhatni ezt is: *Hunyadyt látom benne*: azaz, mintha magát *Hunyadyt* látnám egy más ember személyiségében. Így különböztetjük meg köznevekkel is: *Atyát látok* benne, és *Az atyámat látom* benne. Az elemzés átalán szólva nem erős oldala a M. Ny. Rendszerének. Mindjárt a következő szabályban is példáját leljük. „Határozott alaku igével élünk d) A visszatérő névmás tárgyeseténél, melylyel az ige személyre nézve is megegyezik. *Magam- a t szeret- e m, magad- a t szeret- e d, magá- t szeret- i.*“ De nem oda, Buda! Az ige az elhallgatott nevezőkkel (*én, te, ő*) egyezik, s a visszatérővel való egyezése csak történetes találkozás, mint ezekben: *a hajamat fésülöm, a hajadat fésülöd, a haját fésüli.* Hát ebben: „*Az öcsém bálba készül, láttam piperézni magát,*“ egyezik-e személyben az ige a visszatérővel? Nem igen dicséretes mondat biz' a, de vajjon melyik írónk merné a legelső követ emelni reám érette? Azonban ne feledjük oda a M. Ny. Rendszerét. Kellő elemzés egy falka részletes szabály alkalmatlanságától megkímélhette volna annak a nyelvtannak mind szerkesztőit, mind olvasóit. Hiszen: *azon, amaz, az, ő, stb.* akár jelzők, akár magukra álló névmások legyenek, oly világosan viselik magukon az egyéni határozottság vagy határozott egyéniség bélyegét, hogy külön két pontot (i. h. 2.) f) szentelni nekik valódi pazarlása

11. §.

Nevező és accusativus együtt.

„A tanító a gyermeket dicséri.“

Tengerre indulunk. Három szót hatképpen cserélhetni a helyére nézve, mihez ha a különbözőféle accentuálás is hozzá-

vala helynek és időnek. Aztán az általános elv, hogy személyragos szavak tárgyragos igét kívánnak maguk mellé, ismét felmenthette volna a g) h) pontok szüksége alól, melyek a mondott elvnek csak külön, aleceteit tárgyalják. Ezenkívül van a g) pontban egy megróni való. Azt mondja t. i. hogy „az ik végű személyragos névmások tárgyesete... az első és második személyben határozatlan alakú igével is állhat, p. o. *melyik-ü n k e t szeret- s z inkább*, vagy: „*ha valamelyik- ü n k e t igazán szeret- e d , nem távolozól tőlünk.*“ — Imre, ki a személyragos szókra nézve tisztán felállítja az elvet s az elébb vitatott kivételt nem ismeri, ebben kezet fog a M. Ny. Rendszerével, s a következő példákkal: *Melyikünket vélsz (véled) tisztábbnak, — én egyikteket sem tartalak (tartom) vétkesnek,*“ és elemzéssel kíséri. Azt mondja t. i. hogy: „Itt két szabály ittközik össze. A névmás határozottsága határozott ragozást, — a személy-névmás határozatlan alakot követel. E miatt divatoz a kétféle használatnód.“ Akarata ellenére is eszibe jut az embernek a „si tacuisses stb.“ Az akadémiai nyelvészek nem elemzését mégis többre becsülöm, mint az Imre rozsz elemzését. Nincs biz itt bár egy mákszemnyi összetütközés is! A M. Ny. R. példájában a „szeretsz“ nem a „*melyikünket*“-re, hanem az oda értett de elhallgatott „*minket*“-re vonatkozik. Így kell belépótolni az Imre első példájába ezt: „*minket*“ s a másodikba: „*titeket*“; holott az utolsóba nem csak gondolattal, hanem világosan is kitéve így: „Nem tartalak titeket egyikteket is“ (vagy divatosan „egykteket sem) vétkesnek.“

Azokat az eseteket, melyekben csak rendes ragu igéket használunk, megint haszontalan részletekkel bonyolítják össze nyelvtanáraink. Ez általános hibán kívül, mely azt okozza, hogy a szabályok közt semmi logikai kapocs nincs, még más apróbbak is fordulnak elő náluk. P. o. a M. Ny. R. ezzel a furcsa szabálylal lép meg: „A *mind*, midőn határozott alakú igével szövetkezik, valamely határozott szenvedőt feltételez, p. o. *m i n d elvesztette* (pénzét); különben a nyilván kitett szenvedőtől kormányoztatik.“ Elébb megjegyzem, hogy a körmondat második tagjának nem lehet tudni mi a nevezője; a „*mind*“-nek kellene nyelvtanilag lenni, de arra a „kormányoztatik,“ sehogy sem illik. Az „igé“re illenék, hanem azzal meg construálni nem lehet. És most megyek már a fő kérdésre: quid Saulus inter prophetas? Mit keres az adverbium „*mind*“ az igék tárgyas vagy nem tárgyas ragozá-

járu, a pusztán lehető csere-csoportok száma éppen 48-ra

sára utasító szabályokban? Hisz az idézett szabályt valamennyi adverbiumról elmondhatnók. Kísértse meg csak az olvasó, s tegye a „mind“ helyett pl. ezeket: *csak, szépen, örömet, tegnap* stb. *Csak pofon vágta; szépen kifeszette; örömet megitta; tegnap hozta el*, szakaszott olyan példák, mint a „mind elvesztette.“ Egyikben sem vonatkozik a határozott forma azokra az ártatlan adverbiumokra, hanem kitett vagy elhallgatott, de oda értendő határozott accusativusokra. — A részletezés miatt kellett rosszul kiütni ennek a szabálynak is (M. Ny. R. 142. §. e): „Midőn az: *ast, ezt* határozottságát elvesztvén oly névre viszen vissza, mely névelő nélkül áll, (határozatlan alaku igével élünk).“ Héj uraim, az a hajdani táblai ülnök, a ki szunyadtából felébredvén a referált perben imígy szavazott: „*ha tolvaj, akaszszák fel; ha rét, kaszálják le*,“ bizony jobban tudott magyarul, mint a mostani gymnasiumokban a magyar nyelvnek némely tanára. Azt is merem állítani, hogy akármilyen is legyen mint törvényes ítélet, de mint magyar mondat feddhetetlen. Az idézett szabály szerint pedig hibás. Tessék itélni! — Imre még jobban kiczikornyázza ezt a szabályt, mi hogy miképp sikerült neki, megismerhetni e két minta példájából: Segítségével unszolt, e z t elfogadom, — pénzzel kínált, a z t nem fogadé-el.“ Mindezeket a bajokat az „*ast, ezt*“ helyes ismerete elkerültethette volna. Az ismétlődő névmások ügye nem ide, hanem a mondat-füzetbe tartozik ugyan, de mivel már a szóban forgó tekintetben tárgyalók, elmondhatjuk, hogy: „*ezt*“ mindig határozott egyénre vonatkozik s mindig tárgyragos igével párosul. „*Ast*“ pedig hol egyénit, hol nem; és egyénítése nem az azon mondatban vagy egy elébbiben már meglevő név külviszonyaitól, hanem az igejelelte cselekvény természetétől s a mondó intenciójától függ. „*Pénzt* hozott s *ast* vesztett,“ meg: „*a mi pénzt* hozott *ast* vesztette el,“ mindenik jó a maga helyén. Ezért jó az említett ülnök mondata is; de nem jó ám ez a példa: „*pénzzel* kínált, de *ast* nem fogadé el;“ mert a rögtön mult oly élénken és testesítve rajzolja a cselekvényt, hogy határozatlan szenvedőt nem tehetni fel. Tehát: „*ast* t. i. a pénzt a melylyel kivált) nem fogadám el.“ Egyébaránt itt az „*ast*“ merőben szükségtelen, és „pongyolává“ teszi igazán a mondatot. Nem különben helyes ez is: Ne kínáld! ne vesztegesd reá a borodat, *ast* ő soha sem iszik,“ (t. i. nem a „*te borodat*“ nem issza, hanem általában „*bort*“ nem iszik). — Szvorényi helyesben szerkeszti a vitatott szabályt, kivétel képiiben így: „A mutatónévmás szenvedője szintén csak határozatlan igealakot vonz, mikor határozatlan tárgyra vagy mondatra mutat.“ Csakhogy ebben is két tetemes hiba van. Egyik, hogy „a mutatónévmás szenvedője“ az „*ezt*“-et is magában foglalja. Másik az hogy „határozatlan mondat“ oly értelemben, mint a határozatlan név, nem létezik, és mikor *ast* vagy *est* mondatra mutat, egyáltalában mindig tárgyragos igével párosul. „*Ast* izente, hogy talán eljő.“ Ebből kitet-

megy⁴⁷⁾). Hát még majd a viszonyok s következőleg a szavak

szik, miért hangzik magyar fülnek oly kietlen idegenül, az elbeszélésekben, fordítottakban és eredetiekben a „monda“ és a még hajmeresztőbb „szólt!“ Ez az utóbbi semmit a világon egyebet nem tesz, hanem hogy szólt a megnevezett személy, de hogy mit mondott, arra egy mustármagnyi vonatkozás sincs benne, s az árva szó oly dideregve áll ott a többi közt, mint a ruhátlan purdétélben a sátor előtt, hogy láttára szintúgy fázik az ember.

Az ik végzetet a határozottság jelének állítja minden nyelvtanár. Közelebből vizsgálva azonban úgy leljük, hogy az ik képző mindig egyénit ugyan, de nem mindig határozottan. Itt igazán kénytelenek vagyunk részletezni. Némely ikes szók, mint: *mindenik, némelyik, valamelyik, akármelyik*, határozottan egyénítnek s articulust nem szenvednek. De a számnevekből s a névmellekek 2. fokáiból alakultak csak a határozó articulussal egyénítnek határozottan, s úgy párosulnak tárgyragos igével. Támasztalanul vagy „egy“- el támaszolva az igét határozatlan alakba kívánják. „Látsz madarat? — Látok harmat. — Többet nem? — Látok negyediket, ötödiket is.“ — „A szónok csak két erősséget mondott? — Említett még egy harmadikat is; de elfeledtem, mi volt.“ — „Itt van egy farka toll; válaszs két jobbikat!“

⁴⁷⁾ Íme képletekben mind a 48. (n = nevező, a = accusativus i = ige). —

1. n a i	17. i n a	33. a n i
*2. n a \bar{i}	18. i n \bar{a}	*34. a n \bar{i}
*3. n \bar{a} i	19. i \bar{n} a	*35. a \bar{n} i
4. \bar{n} a i	20. \bar{i} n a	36. a n i
5. \bar{n} \bar{a} i	21. \bar{i} \bar{n} a	37. \bar{a} \bar{n} i
6. \bar{n} a \bar{i}	22. \bar{i} n \bar{a}	38. a n \bar{i}
7. n \bar{a} \bar{i}	23. i \bar{n} a	39. a n \bar{i}
8. \bar{n} \bar{a} \bar{i}	*24. \bar{i} n \bar{a}	40. a n \bar{i}
9. n i a	25. i a n	41. a i n
10. n i \bar{a}	26. i a \bar{n}	42. a i \bar{n}
*11. n \bar{i} a	27. i \bar{a} n	*43. a \bar{i} n
12. \bar{n} i a	28. \bar{i} a n	44. \bar{a} i n
13. \bar{n} \bar{i} a	29. \bar{i} a n	45. a \bar{i} n
14. \bar{n} i \bar{a}	30. \bar{i} a \bar{n}	46. \bar{a} i \bar{n}
*15. n \bar{i} \bar{a}	31. i a n	*47. a \bar{i} n
16. \bar{n} \bar{i} \bar{a}	*32. \bar{i} a n	48. a \bar{i} n

szaporodtával hogy lesz? Bizony, bizony, szükség van de-lejtüre!

Reménylem, hogy szolgálhatok, vagy már szolgáltam is vele feljebbi nyomozásaimban. Az én de-lejtűmnek, mint amaz igazinak, két polusa van: az egyik a halló előtt *tudva-levők*nek gondolt, a másik a *tudtára adandó* eszmékre mutat. E két tengelyvég körül fordul a magyar mondat sphaerája. A tü kezelésére gyakorlati utasítást ad kezünkbe a *feltehető kérés*, melynek sikeres segélyét tapasztaltuk már a kétszavu mondatokban. Alkalmazzuk hát a három szavuakra:

Három eszméből álló csoporton három esetet mutat ki de-lejtünk. A halló t. i.

- a) *egy* eszmét nem tud és *kettőt* tud; vagy
- b) *kettőt* nem tud és *egyet* tud; vagy
- c) a *három* közül *egyiket* se tudja.

Az első eset ismét két alesetet foglal magában, a meny-nyiben vagy a tudott két eszme a *két határozó*, s a tudni-
való az *ige*; vagy pedig az *ige* s *egyik határozó* a tudot-
tak, s a *másik határozó* a tudni-
való. Ez a megkülönböz-
tetés a következő két formát adja:

1. $\overline{A} \overline{\text{tanító}} \overline{a} \overline{\text{gyermeket}} \overline{\text{dicséri.}}$
2. $\overline{A} \overline{\text{tanító}} \overline{a} \overline{\text{gyermeket}} \overline{\text{dicséri.}}$
 $\overline{A} \overline{\text{gyermeket}} \overline{a} \overline{\text{tanító}} \overline{\text{dicséri.}}$

Mondattani rovatainkba sorozva: az első formában mind a két határozó *inchoativum*, — s az ige egyedül a *zöm*; a 2.-ban az egyik határozó *inchoativum*, a másik *jelző* s e minőségében alkotja az igével együtt a mondat zömét. És így a két formában egy falka cserecsoportot egyszerűsítettünk. Mi joggal? erre is megfelelünk a következő elmékedésekben.

Az 1. formából két cserecsoport telik, a mennyiben a nevező és accusativus helyet cserélhetnek. Ez által azonban az értelem legcsekélyebb árnyalatában sem változik. Valamint a kérdésben a kérdő ötletére vagy szeszélyére bizhatni, így alakuljon-é: „*A tanító a gyermekkel*“, vagy: „*a gyermekkel a tanító, mit csinál?*“ úgy a mondatban is a mondóéra. Folytonos beszédben, és kivált írásban ugyan előleges adatok és körülmények tehetnek egy kis különbséget, és szabályoz-

hatják valamennyire az ötletet : ez a „mondatfűzés“be való tárgy, nem ide, a hol csak különvált mondatokról van szó. A tanúság ez úttal az, hogy inchoativumot két különböző határozó is képezhet egyszerre, mely esetet nevezünk úgy, hogy a z *i n c h o a t i v u m* kéttagú.

De vajjon az 1. forma maga kimeríti-é az első aleset minden viszonyát? Nem vehetni-é az egyik határozót s az igét tudottnak, s a másik határozót tudnivalónak? Lehet, csak hogy ez az eset a 2. formába visz át; minthogy a jelző az ige értelmét módosítván, ez a módosított értelem egy eszmévé forr, és így teszi a mondatzömöt. Már a kétszavu mondatok vitatása alkalmával láttuk, hogy az ige mint inchoativum nagyon ritka és kivételes esetekben fordul elő, s ilyes eset nem különvált mondatokban, hanem mondat sorozatban jelenkezik. Azért hogy ezutánra is sok szót kiméljünk, kimondjuk még egyszer, hogy az ige, természeténél fogva, rendszerint a mondatzömhez tartozik. „*Dicséri a tanítót a gyermek*“ vagy megfordítva : „*D. a gyermek a tanítót*“, ezek s ilyenek igen ritkán és csak sajátos körülmények közt fordulnak elő. Például, mikor valaki a 2. forma valamelyik módosítványát állítná, s a halló ellentmondólag vagy igazítólag akarna nyilatkozni, imígy felelhetne : „*Dicséri (bizony) a gyermek a tanítót.*“ De minthogy szorosán véve így sem tartoznék a magános mondatok közzé, nem tartottam szükségesnek a tipikai formák számát szaporítani vele.

Más kérdés az, vajjon a főnév jelelte *tudott* eszméknek szükségképp mind *inchoativumok*nak kell-é lenniök? Vagy mehet valamelyikök a zömbe? Azaz, hogy a mondó az egyiknek előrebocsátásával a hallót már eléggé elkészítettnek, vagy feleletét a kérdés egyik adatával a kérdéshez eléggé kapcsoltnak vélvén, siet a mondat zöme, illetőleg az ige kimondásával és a másik adatot csak hátul veti hozzája a mondat kiegészítése végett. Még rövidebben kérde : a tudott eszmét jelelő határozó nem lehet-é *egészítvény*? F. Lehet igen is; és nem csak megvan ez az eset, hanem tárgyaltuk is a nevező, és ige kapcsolatai 3. formája alkalmával és az 5. §. végén. És ez adja a 3-dik formát :

3. $\left\{ \begin{array}{l} \underline{a} \text{ tanító } \overline{dicséri} \underline{a} \text{ gyermeket.} \\ \overline{a} \text{ gyermeket } \overline{dicséri} \underline{a} \text{ tanító.} \end{array} \right.$

Átalában kimondhatjuk, hogy: *a tudnivaló eszmének okvetlenül a mondatzömbe kell sorakozni; de a tudottnak nem mindig az inchoativum a helye.* Annymra nem, hogy ha a tudott eszme ige, a tudnivaló határozó, mint jelző, legeslegtöbnyire a mondatzömbe viszi át, (mi a 2. formát adja); ha pedig főnév a tudott eszme, úgy is igen gyakran tartozik ugyanoda, accentuálatlan vagy csak hatósító accentusos egészítvény képeben, melyet feljebb (5. §.) *pótló egészítvénynek* nevezünk.

Ez az észrevétel megkönnyíti a második fő eset tárgyalását, midőn: b) két eszme a tudnivaló, egy a tudott. Ez lehet vagy az ige, vagy valamelyik határszó.

Ha az ige: neki kellene tulajdonképp az inchoativumnak lenni; (*Dicséri a tanító a gyermeket*, stb.). De tudjuk már hogy ige inchoativumnak nagyon szokatlan; tehát az iménti elv engedménye szerint a mondatzömbe megy, s az egyik határozó jelző, a másik pedig accentusos, azaz, szükséges egészítvény. Inchoativum ilyenkor nincs, és keletkezik e következő forma:

4. $\left\{ \begin{array}{l} \underline{A} \text{ tanító } \overline{dicséri} \underline{a} \text{ gyermeket.} \\ \underline{A} \text{ gyermeket } \overline{dicséri} \underline{a} \text{ tanító.} \end{array} \right.$

Hogy az egészítvény accentusa másodrendű, önkint érthető. A feltehető kérdés, melyre ez a forma mintegy felel, ez: „*Ki, mit dicsér?*“

Ha az egyik határozó jeleli a tudott eszmét, inchoativum má lesz, utána nyomban az ige következik, főaccentussal, s végre a tudni való határozó, másodrendűvel: miből íme forma alakul:

5. $\left\{ \begin{array}{l} \underline{A} \text{ tanító } \overline{dicséri} \underline{a} \text{ gyermeket.} \\ \underline{A} \text{ gyermeket } \overline{dicséri} \underline{a} \text{ tanító.} \end{array} \right.$

A kérdések: *Mit csinál a tanító?* és *A gyermekkel mi történik?* melyeket ha valóban kérdene valaki, a szóbeli forma

mondatzöme, szókimélő ember részéről, kielégítő felelet lenne reá. Ez a megjegyzésünk minden eddigi s ezutáni esetekben érvényes; mert valódi kérdésre adott feleletekből az *inchoativum*, mint a kérdés adatának vagy adatainak ismétlése, szorosán véve, kimaradhat.

Hátra van még a 3-dik fő eset, midőn mind a három eszme tudnivaló, s a mondattal mintegy ily kérdésre felelünk: „Mi történik?” Ez két formát szolgáltat: ú. m.

$$6. \left\{ \begin{array}{l} \overline{\text{Dicséri a gyermeket a tanító.}} \\ \overline{\text{Dicséri a tanító a gyermeket.}} \end{array} \right.$$

melyben két egészítvény van, s a másodrendü accentus után még egy harmadrendü is létezik. Harmadrendünek csak helyénél fogva nevezzük, mert emphasisára nézve nem alább való a másodrendünél. A másik forma e lenne:

$$7. \left\{ \begin{array}{l} \overline{\text{A tanító dicséri a gyermeket.}} \\ \overline{\text{A gyermeket dicséri a tanító.}} \end{array} \right.$$

Itt, mint látni, az egyik határozó *jelző*, a másik *egészítvény* másod accentussal. Az igeen nincs és nem lehet accentus, mert a jelző magához kapja. Igen, de éppen azért megkülönböztethetetlenül összevág a 4. formával. Ha hát nagyon világosan ki akarjuk jelezni a feleletünket erre a kérdésre: mi történik? — midőn t. i. felteszszük, hogy sem a cselekvényt, sem semmi körülményeit nem tudja a halló, — a 6. formával kell élnünk. Egyébiránt akár a 6. és 7. forma, akár illető módosítványaik közt szabad ugyan a választás, de valóban a körülmények döntik el, melyek a mondót sokszor öntudatlanul, egyik eszmének a másiknál hamarább, gyorsabb közlésére siettetik. Csak is ily közönös esetekben érvényes az az útasító maxima, melyet némelyek a magyar szórend általános és legfőbb elvévé akarnak magasztalni, hogy a szók abban a rendben következnek, a melyben az eszmék keletkeznek a mondóban.

Íme a 48 — pusztán elméletileg lehető — csere csoportot 7 formára és a módosítványokat, melyek a határozók egymással való felcseréléséből állanak, hozzájok véve, 14 válto-

zatra kevesítettük⁴⁸⁾. A többiek a magyar szófűzésre és szórendre nézve merőben jelentéktelenek: részint mivel létezősökre nincs elégséges ok, részint mivel éppen lehetetlenek.

⁴⁸⁾ Az 1. forma két módosítványának megfelelnek az előbbi jegyzésbeli táblácska 2. és 34. számjai. — A 2. formának: 3. és 35. — A 3-diknak: 11. és 43. — A 4-diknek és 7-diknek: 14. és 46. — Az 5-diknek: 15. és 47. — A 6-diknak végre: 24. és 32. Ezek a kombinációk a táblácskában csillagozva vannak. És mennyi a csillagzatlan, tehát haszonvehetetlen! Ebből s a szövegben mondottak megfontolásából kivehetni, mily haszontalan elmeszítés az olyan gépies szétválasztás s cserélgetés egy mondat szavainak, a melyet p. o. a Muzarion III. kötete 234. s köv. lapjain látunk. Látunk, mondom, mert olvasni soha senki sem olvasta el. Még annál kevésbé jogosít arra a következtetésre, a mit Szvorényi húz belőle (Ékes Szókötés. Nyelvt. pályam. IV. köt. 35. l.) imígy: „Nyelvünk . . . oly szabadon mozog, hogy e részben bármily nyugoti nyelvével hozzáhasonlítni távolról sem lehet; mi szinte nyelvünk nagy régiségét látszik igazolni, miután bebizonyult dolog: hogy minél régiebb a nyelv, annál szabadabb szórendű, sőt — úgyszólván — szabados“ (abb)? „mozgásu.“ Ennek tulajdonképpen nincs is értelme; mert elsöben is, mik azok a „nyugoti nyelvek?“ Görög, latin, szláv, bászk, a román és german nyelvek nagy családjai mind azok. A két első a szórend szabadságában nem hogy alább állana, de jóval meghaladja a magyart. A szláv és igen hihetőleg a bászk igen is hasonlíthatók hozzá, s így csak a román és german családok az igazán feszesek, de miért? Egyes egyedül a ragok és flexio tökélytelensége okozza; mert a szó alakjai mindennemű viszonyaikat nem fejezvé ki, szoros és egyszer mindenkorra megállapított rend nélkül a mondatot megérteni azokban a nyelvekben nem lehetne. Hogy így áll a dolog, az a körülmény is bizonyítja, hogy a hangzatosabb ragu olaszban szabadabb, vagy helyesben mondva változatosabb a szórend, mint az elkopott francziában, melyet nem kell ámitó orthographiájáról ítélni meg. Montaigne és Rabelais stylusában is szabadabban mozognak a szók, mivel akkor még kimondottak egyetmást, a mi ma már csak a szemnek van írva. A latin és görög viszonyragok megkülönböztetett hangzatosága, jelesen a névmellékek egyező ragozása pedig mily könnyüvé tette az egymástól messze is eső, de egymáshoz tartozó szavak összeszedését! Ehez igazán „nem hasonlíthatni távolról is“ a mi nyelvünkbeli szabadságot, mely utoljára is nagy részben csak magunk ámitása; s merem mondani, hogy szavainknak nem szabad, hanem szabott rende van a mondatban, éppen mint az imént nevezett nyugatiaknak, csakhogy nálunk más elvek szabják a rendet, s ő nálok ismét mások. Nem a szabadságban, hanem a változatoságban mulja feljül a magyar szórend a németet vagy francziát. De a változatoság nem szabados, nem önkényes, hanem minden más rend, a gondolatnak is

Lehetetlen pl. „A tanító a gyermekeket dicséri; mert accentus nélkül magyar mondatot nem ejthetni ki. Szükségtelen: „A tanító a gyermekeket dicséri“; mert a jelzett ige egy eszmét alkotván, az ige accentusa felesleges. Különben is, mint sokszor mondtuk és ismételve mondjuk, a jelző mindig magához vonja a jelzettnek az accentusát.

12. §.

Visszapillantás.

Eddig folytatott fejtegetéseinket egyenként és összesen megfontolva, el kell ismernünk a következő állítmányok és tagadványok igazságát :

1. *A magyar mondatban a szók valódi rende és mondatbeli értéke kipuhatolásának valódi kulcsa az accentus.* — Láttuk, hogy a mondatok eddigelé tárgyalt formáiban, a melyek pedig a mondat lényeges alkatát, úgy szólva, csontvázát, teljesen elénkbe tüntetik, egy lépést sem tettünk, nem is tehetünk, hogy az accentus ne gyámolított és kalauzolt volna. Láttuk, hogy egy és azon szórendben és azon szavak mondatbeli — nyelvtani — értékét különböző accentuálás különbözőknek mutatja ki⁴⁹⁾.

más árnyalatát fejezi ki. Azért az ő nyelvök feszes, a miénk hajlékony. De legyen bár úgy, a hogy Szvorényi akarja, szabad vagy szabados a nyelvünkbeli szórend; úgy sem foghatni meg, miképp „igazolja az nagy régiségét,“ s neveli a nehézséget, hogy azt nem tudjuk, mit ért ő a „régiségen“? A nyelv öregségét nem teheti; mert hiszen írónk állításával ellenkezőleg, éppen a „bizonyult bé,“ hogy a nyelv is olyan mint az ember, minél vénebb annál merevebb. Vagy hogy ezt: „minél régiebb“ talán sőt nagyon valószínűen úgy kell érteni, hogy „mennél régiebb időre hatolunk vissza a nyelv történelmében?“ Igen de akkor éppen nem régi hanem fiatal volt, s e szerint a követelt szabadság nyelvünknek nem „nagy régiségét“ hanem fiatal voltát mutatná és bizonyítná, a mit aligha akart mondani az „Ékes Szókötés“ írója. Így jár az ember, ha szavait jól meg nem fontolja!

⁴⁹⁾ „Mutatja ki“ igen is, nem pedig „vezérli,“ mint Szvorényi írja íme passusában (Ékes Szókötés 35. l.): „Nyelvünkben a szórendet közönségesen a támadó eszmék természeti sora, s a h a n g r e n d v e z é r l i;“ mely állítmány rostát igényel, hogy elválaszthassuk a gazat a búzától.

2. *A mondatbeli accentus terjedelmes működéséből egyetlen*

Mindenek előtt megjegyzem, hogy az egyneműeket kapcsoló „és” nem helyes, mert két oly vezért állítana egy rangba s ruházná fel egyenlő hatalommal, melyeknek mikor az egyike „fél jobbra“-t, a másika „fél balra“-t vezényelne; midőn az egyik indítana, a másik állítana. Vessünk csak egy pillautatot a 47) jegyzésben közölt schemára, s azonnal szemünkbe tűnik, hogy azon szórend különböző accentusokkal van jelelve. Különben ettől a fáradságtól is megkímélhetjük magunkat, mert a dolog magában elég világos: az állított két vezér úgy áll szemben egymással mint a természeti kénytelenség és emberi szabados önkény. De ellenvetésünk is csak „posito sed non concessio” alapon áll; mert biz’ az egyik sem vezér! Nem az első, melyet némelek imígy szerkesztenek: „a mondat főrészei állásrendének az eszmék elméleti keletkezésének rendétől kell függenie,” (Szilágyi, Fábíán G.). Körülbelül olyan szabály, mintha azt mondanók, hogy az asztalosnak, mikor széket, ágyat, asztalt vagy szekrényt készít, abban a rendben kell a szerszámait használni, a melyben a történet a kezébe játszdja! Nem, a beszélő nem gép, mely fúvó s billentyűk hatására szól, hanem szabad akarattal felruházott okos ember, a ki kifejezéseit a célhoz, t. i. a hallóra teendő hatáshoz alkalmazza. De más erősségünk is van ellene. Az emberi ész alap működéseiben nincs nemzeti különbség; de biz’ a természet jelenségeiben sincs, melyek az eszet működésre készítetik: mi az oka hát, hogy a hány nyelv, annyi a szórend? Kőrösi Csoma a tibeti nyelv szórendét, az angolokhoz szólva úgy jellemzi, hogy ha egy tibeti mondatot le akarnak fordítani, kezdjék a szavait hátul s végezzék elül; és biz’ ilyes viszonyt igen gyakran tapasztalunk a franczia s megfelelő magyar mondat közt. Meg lehet-e egyeztetni ezt ama követelt elyvel? De nem is érdemli, hogy egyeztessünk vele valamit; miután annyira nem áll, hogy éppen az ellenkező állítmány az igaz: t. i. az eszmék rende függ a szónak bizonyos nyelvben szokott rendétől. Nem magam kotolta paradoxon ez; azért nem is magyarázom én; hanem egy korunkbeli jeles philosophust szólaltatok fel mellette, még pedig hogy gyarló fordításommal szavai erejét ne csökkentsem, saját nyelvén, imígy:

„Das Verhältniss unseres Denkens zu seiner Form, der Sprache, ist an sich oder zunächst genommen ein rein äusserliches, insofern wir unter Sprache nichts verstehen als die hörbare Lauterzeugung, durch welche das von uns in der Seele Gedachte Anderen zugeführt oder mitgetheilt wird. Von der Sprache in diesem Sinne machen wir bloss dann Gebrauch, wenn wir unseren eigenen Gedankeninhalt in das Verständniss Anderer übergehen zu lassen wünschen. In einem anderen Sinne des Wortes aber können wir der Sprache auch bei dem Ausbildungsprozesse unseres eigenen innern Denkens selbst in kei-

ner Weise entrathen : ist die Sprache einmal in Rücksicht ihres physischen Charakters die articulirte Lauterzeugung der menschlichen Stimme , so schliesst sie andererseits zugleich in der Bedeutung ihrer Worte und in den möglichen Verknüpfungverhältnissen derselben unter einander einen bestimmten allgemein geistigen oder ausser uns selbst, den einzelnen Redenden und Denkenden, liegenden Inhalt von Begriffen und Denkformen in sich ein ; jeder neue Gedanke den wir bilden, ist seiner vollendeten äussern Gestalt nach wesentlich nichts, als eine neue Verknüpfung oder Synthese der bereits gegebenen Worte der Sprache innerhalb derjenigen gesetzlichen Grenze , in der diese überhaupt mit einander verknüpft werden können ; auch in unserem inneren Denken selbst aber sind wir durchaus gebunden an die Worte und Denkformen der Sprache, in dem wir nur mit Hilfe von diesen in die unklare und wirre Masse unserer unmittelbaren anschaulichen Vorstellungen Ordnung zu bringen vermögen ; wir denken überhaupt gar nicht anders , als nur in und vermittelst der in der Sprache enthaltenen Begriffe und allgemeinen logischen und grammatischen Formen ; alles bei uns selbst Gedachte ist wenigstens der Möglichkeit nach immer zugleich ein Gesprochenes ; gleich von Anfang an übt die besondere Sprache, welche wir reden, auf die Bildung unserer Gedanken einen bestimmenden und entscheidenden Einfluss aus : der innere Vorgang des Denkens ist an das äussere gegenständliche Realität der Sprache in einer ganz ähnlicher Weise gebunden, als die Bewegung des Schwimmers an den Stoff des Wassers oder die des Reiters an den lebendigen Körper des Pferdes ; der Mensch ohne die Sprache ist überhaupt nicht zu denken im Stande ; alles Denken ist in der That nichts Anderes, als eine geschickte Benutzung der gegebenen Verhältnisse der Sprache zum Ausdruck der eigenen Vorstellungen unserer Seele.“ (Die Theorie des Denkvermögens. Von C. Hermann. Dresd. 1863. 6—7. l.) — Valami mástól kell hát függeni a szórendnek, nem az eszmék keletkezése rendjétől. Annyival is inkább, mivel ez a szabály, ha még helyes volna is — posito sed non concessio — merőben haszonvehetetlen és már gyökerében férges. A mondat t. i. nem egymásután következő és keletkező eszmék sora, hanem számtalanszor csupán egy és egyszeri eszmét fejez ki. P. o. „Náprági a kocsisát erősen megverte,“ oly egykori tényt rajzol előnkbe, a melynek külön vagy rész-eszméit egyszerre fogta fel a mondó; s nincs a világon semmi kigondolható ok, melynél fogva éppen a kitett rendben kellett volna keletkezniök elméjében a kimondáskor. Sőt a mi ily vonást fedezhetnék fel benne, egyenesen ellent mond a kérdéses elvnek. „Erősen meg“ ugyanis megelőzi rendben, ezt hogy : „verte,“ holott a tény sora és ennek következtében az eszme keletkezése a verést kívánta volna először, mert ennek a cselekvénynek nem a kezdete, hanem folyama és vége batározza meg az „erősen me g“-et, azt nem is sürgetve, hogy a „meg“ minden kétségen kívül a cselekvény végrehaj-

*egy tény volt előttem kihirdetve*⁵⁰⁾ és a magyar nyelvészet tudományába felvéve. — Fogarasi igen is felfedezte — Erdősy grammaticája után 300 évvel! — azt a tényt, hogy az ige előtti

tását jeleli, s tehát utóbb keletkezik, mint a cselekvény eszméje maga. Úgyde a tapasztalás bizonyítja, hogy 50 eset közzül 49-ben a „meg“et eleibe teszszük annak az ige'nek, a melyre vonatkozik. Vegyünk más például egy a köve'elt elvnek csaknem egészen megfelelő s mégis merőben rossz rendű mondatot: „*tegnap nagy égiháboru volt, s őt embert a villám sújtott agyon.*“ E tény tanuja a következő rendben látta a tény részleteit, s tehát ebben is keletkeztek az eszméi: *Égiháboru, őt ember, villám, lecsapás, halál.* A mondat is úgy van rendezve. „Mi hát rossz benne?“ kérdik. Az hogy az „*égiháboru*“ oly természetesen és önkintesen juttatja eszébe a hallónak a „*villámot*“ot, hogy ennek, mint annál fogva t u d o t t eszmének kell i n c h o a t i v u m-nak lenni; holott mint j e l z ő semmi új at nem mond, tehát arra a helyre nem is méltó. Nem tudhatja ellenben tett-é valami kárt a villám; ezt kell vala hát nyomosítva mondani, s minthogy s u j t h a t t a a villám n e m h a l á l o s a n is, eleibe teszszük az „*agyon*“t. A szenvedő tárgy a t s e m t u d h a t j a a halló, és így szükséges e g é s z í t m é n y képmében kell hogy hallja, inchoativumnak pedig szintoly neveltség, mint a „*villám*“ jelzőnek; tehát: „*a villám agyonsújtott őt embert.*“ Röviden: nem győzném elésorolni mindazokat a cserélgetéseket, melyek különböző szórenddel azon az idézett tényt rajzolhatják előnkbe, s a melyeknek helyes vagy illetőleg nem-helyes voltát az „*eszmék*“ keletkezése“ rende sem megmagyarázni sem megítélni nem képes; de igen is bírja, sőt haszonvehető s biztos szabályokat is nyújt a cél, a mit mondatunkkal eszközölni szándékozunk.

Azt gondolom, eléggé elbántunk az állított első v e z é r r e l, s kimutattuk, hogy a bizony káplárnak se jó. A másodikat még kevesebb tectetóriával leszállítjuk bitorlott polczáról, azt jegyezvén meg, hogy az accentus nem ok, nem hatalom, hanem csupa jel, a melylyel egy bizonyos eszmét vagy inkább a mondat eszméjének egy vonását ki akarjuk tüntetni, mint Szilágyiként (Szókötet. 50. l.) a kitűzött zászlóval a vár elfoglalását. „Nem a zászló foglalta el,“ azt mondja, „az ostromlott várat, hanem a vivő nép, s a feltűzött zászló csak bizonyosság tevő arról, hogy a vár meg van hódítva.“ A hasonlat még tovább is talál: „*valamint némely vár, azért hogy nem lung fölötte zászló, lehet a zászlót ki nem tűzőnek birtokában,*“ úgy az írásból is, melyben az accentust nem szoktuk kijelelni, kilátja az olvasó, melyik, vagy melyek a kitüntetendő szavak.

⁵⁰⁾ Szembeszökő egyik bizonyága az előbbi (49.) jegyzésben tárgyalt elmélet tarthatatlanságának az a körülmény, mely nekem alkalmat adott a magyar szórend elve felfedezésére. Targyasabb dolgokat, mint a mathesis igazságai s a bizonyításukra szolgáló syl-

szó accentust kap. De sem az accentusnak annál sokkal tovább terjedő, szabályozó szerepét, sem azt nem vette észre, hogy az a tény egy általánosabb ténynek csak egy különös

logismusok, azt tartom, képzelni sem lehet. Következésképp az alanyiség befolyása is reájok a lehető legkisebb. Bizvást feltehetni hát, hogy ha valamiben, bizony a mathematicumokban az eszmék keletkezési rendje különböző egyéneknél, tehát nemzeteknél is azonos. És, íme, éppen azok kényszerítettek engem, hogy törvényeket keressek a magyar szórend szabályzására. Ugyanis 1832-ben — ha jól emlékszem, mert naplót nem viszek — Euklides elemeit fordítván, csakhamar észrevettem, hogy ha én a propositiókat s bizonyításait a szavaknak oly rendével tolmácslom, a milyenben — ama kérdéses elmélet szerint — a görög tudós elméjében s az ő szavai rendénél fogva az enyimbem is keletkeztek, a legferdebb és észszerületlenebb dolgot mivelek. Láttam, hogy így a propositiók jelentéktelenek, részint csaknem vagy éppen érthetetlenek lesznek; a demonstratiók erőtlenné válnak, bizonyító, győző hatásuktól megfosztódnak. Változtatni kellett hát a szók rendét: de miképpen? A szükségelt törvényeket az akkori s addigi nyelvtanokban hasztalan kerestem. Mi több: a magyar szók elhelyezésének korlátlan változékonysága, szabadsága akkortájtban hatalmasan divó eszme volt, mire mutat a Muzarionbeli — feljebb idézett — cserélgető példa is, melyet ma elmefuttatásnak nézhetünk, de akkor mély titkok rejtegető s a magyar nyelv fényes diadalmát tüntető mutatványoknak tartották, — mintha az anarchia valami jeles állapot volna!

Magamnak kellett hát körül tekintenem, s vizsgálódásom eleén mindjárt láttam, hogy az állítványok jelentősége s a bizonyítások ereje végelemzésben egy-egy nyomatos szón fordul meg, mint megannyi sarkon. Ezt a nyomatos szót mint született magyarnak, az élöbeszédben legott meg is kellett lelnem, leggyakrabban az ige előtti szóban.

Itt találkozott össze nyomozásaim folyama a Fogarasi „Εύρηκα“-ával, mely akkor tájban jelent meg az A thenaumban, midőn én már felfedezésem eredményeit folyvást alkalmaztam fordításomban; de a melynek irodalmi elsőségét, minthogy a nevezett tudós elsőben tette közzé, annál kevésbé kívánom elvitatni, minthogy az, a mi az ő „non plus ultrája“, nálam csak utamban megszálló pont volt. A dolog valóságának pedig erősségéül szolgál az, hogy a magyar mondat fő accentusát egymással való közlekedés nélkül, a magyar föld két különböző és egymástól messze eső pontján, mind a ketten úgy szólva egyszerre találtuk fel.

Ám de itt egy rakás más kérdés lebbent fel előttem.

Bizonyos szó nyomatékossága, hangsulya, kiemelése vagy akárhogy nevezzük, mint tény a mondatban el volt ismerve ugyan, de miért emelünk ki általában egy szót? miért éppen azt a szót? miért több-

esete. Annak t. i. hogy a jelző a jelzett-től az accentust el és magához vonja. Úgy hogy a Fogarasiféle accentus tulajdonképpen nem is azé a szóé, a melyiken ő találta, hanem a szer-

nyire az ige előtti szót? Mindezekre a kérdésekre sem Fogarasi, sem az utána valók nem feleltek; mert azt a többször czáfolt „nem“-es módszert, feleletnek csakugyan nem lehet elfogadni. Ismét hát magának kellett feleleteket keresni reájok. Hogy a kiemelés megmagyarázására a halló előtt tudottakat és tudandókat meg kell különböztetni; hogy a főképp tudandó kapja a fő accentust; hogy az maga az egészen csupasz ige is lehet; hogy az ige előtti szó accentuálása egy felsőbb törvénynek t. i. általában mindennemű jelző accentuálásának egy külön esete; hogy a fő accentusán kívül másodrendű accentusai is lehetnek és sokszor vannak a mondatnak; hogy a fő accentus a mondatot két részre osztja, ú. m. inchoativumra és mondatzömre; hogy az elsőbb az utóbbinak mint fő hadtestnek előcsapatja stb.: mind ezeknek igazsági értékét, ha a szemét bé akarja hunyni, csekélyelheti, fitymálhatja vagy eltagadhatja akárki; de eredetiségüket tőlem el nem vitathatja. Azért is közlöttem a feljebbi 11) jegyzésben a tény-állást, hogy kilássék belőle, hogy a többi nyelvészek a Fogarasi felfedezését egy teknősbéka nyommal sem vitték odébb. Itt még kipótlom az akkori mulasztásomat. T. i. mikor az idézett jegyzést írtam, nem vala kezemnél Szvorényi „tanodai Magyar nyelvtana,“ melyben a szórend terjedelmesben mint másutt, és még a rendszernek is némi megkísérlésével van tárgyalva. Azóta ezt is összehasonlítván, a szövegben alább következő állításom — (hogy „a nyelvészek használni sem tudták jó móddal a Fogarasi felfedezését) — igazolása, némely hibás állítmányok megczáfolása, s a magyar szórend elméletei történelmének kiegészítése végett néhány pontját és jegyzését megvitatom.

„381. §. A szórend szabályos egymásra következőzése a mondatrészeknek, minél fogva ezek a gondolatot értelmesen s éppen úgy fejezzék ki, a mint az gondolva van.“

Nem veszem apróra, csak azt jegyzem meg, hogy egy általános grammaticában tán helyén és jó is volna ez az értelmezés; de specialis magyar nyelvtanban merőben moddó és minden hibát igazolhatni vele. Azt gondolja tán Szv., hogy p. o. azok, a kiknek styljek teli van szókötésbeli germanismusokkal, nem éppen úgy gondolják, mint a hogy kifejezik, s nem éppen úgy fejezik ki, mint a hogy gondolják a gondolatot? Maga az író is belétörök az alkalmazásba, mert, azt mondja: „Pistának semmi nincs baja, — ez zavart rendű s azért értelmetlen mondat.“ Meglehet hogy zavart rendű, de van-e az idézett értelmezésnek egyetlenegy vonása, melyből zavart voltát ki lehessen mutatni? Az író maga is mellőzi ezt a feladatot, csak amúgy ex tripodé itéli el. Hogy pedig értelmetlen volna, kereken fogja minden ember tagadni; mert akárki megérti, ha magyar is, csak fáj a füle belé. De nem fáj

kesztett igéé, melyet a jelző határozó és a jelzett egyszerű ige együtt alkotnak. A többi nyelvészek pedig, kik a magyar szórenddel vesződtek, nem hogy tovább vitték volna, de még használni sem tudták jó móddal a Fogarasi felfedezését.

ám, ha így hallja: Stephanus nullis laborat malis; pedig itt szavak és eszünk éppen azon rendben „következnek egymásra.“ Igaz, hogy magyarul e két szó „semmi nincs“ ily rendben egymásután szokatlan és rossz; de hát az író értelmezésében „szabályos egymásra“ szokottabb és jobb-e? — Szóval, az egymáshoz tartozó, egymásra vonatkozó szavak legrendszeresebb összecsoportosításától, a legziláltabb széthányásig egy mondat szavainak oly sorakozása nincs, mely a világ valamelyik nyelvén nem csak érthető, hanem helyes, sőt szabályos is ne lenne. Ebből következik, hogy a szórendnek oly fogalma, mely minden nyelvre egyformán vonatkoznék s tehát külön egyet sem venne tekintetbe, tökélyesen üres volna, s megfelelő értelmezése meddő és haszonvehetetlen, mint az idéztem § tartalma. Bizonyos nyelv grammatikájában a z o n nyelv szórendje sajátosságát kell jellemezni, s minthogy a szóban forgó író még csak a *εἰρηνα* segítségével sem birt oda vetni egy vonást a magyar mondat sajátosságáról, nem ok nélkül állítom, hogy „nem tudta használni jó móddal a Fogarasi felfedezését.“

Aztán hogy vitte volna még tovább, midőn a kiemelésnek vagy nyomosításnak, vagy akárhogy is nevezzük, nem csak okáról, hanem műviltáról is igen zavart — legalább homályos — fogalmakat árul el nyelvtana illető czikkeiben. Ugyanis:

1) a sokszor bizgatott „ellentétes módszer“-ben nyakig benne van. P. o. „*A gróf villámhárítót tétetett házára*“ — e mondat jelentményét a szórend változtatásával így módosíthatni:

A gróf tétetett villámhárítót házára, t. i. éppen a gróf, nem más.

Házára tétetett a gróf villámhárítót, t. i. éppen házára s nem másra.

Villámhárítót tétetett a gróf házára, t. i. nem más valamit.“ (Ez az igaz, más értelmű, mert úgy is érthetni, hogy más valaki tétetett villámhárítót a „gróf házára.“ Kár sajnálni egy kis helyet attól az articlustól!)

Tétetett a gróf villámhárítót házára? t. i. csakugyan tétetett-e vagy nem?“

Nincs miért ismétljem itt azt az elemzést, melyet a 11) jegyzésben a M. Ny. R. hasonló szabásu példáim végrehajtottan, a melyet vessen össze ezzel az idézettel olvasóm. Hanem egyéb szólóm van itt hozzája. Egyszer az, hogy annyira nem kiváló jellemzője a „nem más“, a kiemelt szónak, hogy éppen a mikről világos — t. i. a hallóról felteszszük hogy már előre tudja — hogy illetőleg „nem mások,“ éppen azokat nem emeljük ki; vagy is, az én phraseológiám szerint, azokat

3. Az *alany csélcsep fogalma a magyar mondat rendezésében nem csak haszontalan, hanem mint világtalant vezető vak kalautz, merőben mellőzni való.* — Íme minden eddigi tárgyalásainkban, elemzéseinkben, szabályzásainkban, mily könnyen

teszszük vagy inchoativumoknak vagy pótló egészítvényeknek. A kiemelt szóról pedig Dugonicsként azt sem tudja (előre) a halló, hogy „tök-é vagy túrós étel.“ hanem a mondatból tanulja meg azt hogy mi! A *valami* pedig soha sem „*más*“, akár kiemeljük, akár sem.

Másodszer, szeretnék én a szemibe nézni annak az embernek, a ki a példamondat idézett változataiban — melyek, közbeszólva, mind félfaresaku, sulyegyenetlen mondatok — más-más „jelentményeket“ birna felfedezni. Az ugyan ki tudná hallani a fűszál növést is, mint a báró De Manx legénye.

2) A 383. §-ben azt mondja: „Hogyha a mondatban egy fogalom sincs különösen kiemelve, a kifejezés sulya az állít m á n y r a esik.“ — Tudok én még egy pár ily mondatot: *Ha kenyerek nincs, egyetlen zsemlet.* — *Ha nem akarod megütni, vágd pofon.* — *Ha ön itt benn akar pipázni, menjen ki.* stb. Mert hiszen én és talán minden ember a kiemelést, hangsúlyt, nyomosítást mind azon jelentésűeknek, az accentus vagy accentuálás fogalmait magyarítani próbálgató kifejezéseeknek tartjuk. Szv. úgy kell lenni, hogy megkülönbözteti őket, — mert különben igazán nevetséges lenne az állítása, — de hogy miképp vagy mi által, az az ő titka. Egyszer azt gondolám, hogy kilestem, t. i. hogy kiemelt fogalomnak azt a szót nevezi, mely a mondatot kezdi, úgy hogy az ige nyomban következék utána. De „elüttettem“ ettől a találmányomtól; mert alább azt mondja, hogy „ha magát az állítmányt emeljük ki, rendesen ezt teszszük első helyre.“ Ha csak „rendesen“, tehát nem „mindig“, gondolám, s le kelle mondanom a jegyről, mely a kiemelést a fő-sulytól megkülönböztesse. De az író sincs tisztában vele, mert egy helyt azt írja, hogy ebben: „az idő gyorsan röpi, a „gyorsan“ nem kiemelt, hanem csak sulyos fogalom. Tovább megint ebben: „szépen a *pacsirták é n e k l n e k*“ a „pacsirták“-at a kiemelés példájául hozza fel. Minthogy ennek nem járhatunk végére, lássuk tovább hogy van.

3) „385. §. Az oly mondatot, melyben egy fogalom sincsen különösen kiemelve [] e g y e n e s v. r e n d e s szerkezetűnek; [a] melyben pedig valamely fogalom különösen ki van emelve, f o r d í t o t t v. n y o m a t o s szerkezetűnek nevezzük, pl. Szülőinknek legnagyobb hálával tartozunk, — rendes szerkezetű; Szülőinknek tartozunk legnagyobb hálával, nyomatos szerkezetű mondat.“ Ha az elsőről azt nem mondaná, hogy „egy fogalom sincs kiemelve“ benne, a milyen magyar mondat egyébiránt n e m l é t e z, — világosan a lenne, a mi az én teljes (azaz inchoativumos) mondatom. A fordított v. nyomatos mondat pedig az én *mondatzömöm*. De ezt a világot is kioltja azzal a megjegyzéssel: (Jegyz. b) hogy az egyenes szerkezetű mon-

el tudtunk lenni az alany segélye nélkül! A hol szólottunk is róla, nem kértünk tőle semmit, hanem neki adtunk, midőn kimutattuk, hogy a logikai ítélet hangoztatása a mondat általános, de egészen más okokból származó hangoztatásának egy különös esete.

4. *Ellenben a tudottnak (tudva levőnek) és a tudandónak (tudnivalónak) megkülönböztetése, mire az accentus képesít, a legbiztosabb és egy pillanatnyira sem tágitó vezérünk a magyar mondat szerkezete megismerésében.* — Így különböztettük meg a *higgadt* (reflexiv) teljes mondatot, a *mohó* (impulsiv) és *hebehurgya* (praecipitált) mondattól. Így amaz elsőben a tudva levőket tartalmazó, a hallót elkészítő, figyelemre gerjesztő *inchoativumot*, melynek világos ismertető jele az accentus nélkül valóság, a többnyire tudnivalókból szerkesztett *mondatzömtől*, mely szintoly állandóan és okvetlenül a főaccentussal jelelt szón, magán az igén, vagy jelzőén kezdődik. Így az utolsóokban a csupa tudnivalókból álló *accentuált határozókat* azoktól, a melyeket a tudvalevőkből a mondat teljes voltáért

dat is lehet nyomatos k i f e j e z é s ü ; ellenben a fordított szerkezeti soha se lehet rendes azaz szokott nyugott kifejezésü, hanem mindenkor nyomatos.“ Már most bonyolodjunk ki belőle! Annál inkább, hogy az író a vezérfonalat is kiragadja a kezüinkből, azzal a nyilatkozatával, hogy „a pusztá hangsúlyozás általi módosítás nem a szórendi tárgyalás körébe tartozik!“ Mi jeleli hát a kiemelést, nyomosítást? Miről vette észre Fogarasi s mások, hogy ilyes valami létezik a magyar mondatban? Szvorényi már nem csak nem gondoskodik a hidnak, melyen átment, a megtartásáról, hanem el is égeti a háta megett. Nem okosság! Vagy a citrom szerepét akarja játszani a szegény hangsúlylyal, melynek a levét kisajtolják s azután magát elhányják? Nem nagylelkűség! Különbben, nincs is szüksége reá a hangsulynak; mert a mely pillanatban kiküszöbölnek a „szórend tárgyalásából,“ legott összeomlanék minden rendszer, s a szavak tökélyesen szabados sőt féktelen sorakozásának senki azután utát nem állja.

Ne tessék csekélységnek s egy akadémia méltóságán alúl valónak tartani, se szórszálhasogatásnak becsmérteni a mondottakat. Nyelvüink életkérdése ez, és egy tankönyv, ha csak ezer példányban kél is el, legalább 2000 fiatal elmébe olt bal fogalmakat, s e nem csekélység! Az írótól pedig megvárjuk, hogy legalább is vegye fontolóra a kritikát. Sokkal eszesebbnek mutatja magát észrevételeiben átalánosan, mintsem bé ne látná azt is, hogy „több szem többet lát.“

pótol az ige után a mondó. Minthogy azonban itt az átmene-
tek esete igen gyakran jelenkezik, mind a két rendbeliek vi-
selhetik az egészítvény közös nevét.

5. *Az inchoativum legtöbbszörre határozókból, és nem csak egyből, hanem, ha kell, többől is áll, de az ige is teheti, egy ma-
ga, kivételes esetekben, azt a szolgálatot.* — A határozók külön-
böző nemei közzül, az eddig tárgyaltaknak (nevezőnek és tu-
lajdonképpii accusativusnak) nincs semmi elsőségök, egyiknek
a másik felett. Mindenik lehet, külön és együtt, és akármi
renddel, inchoativum. Az adverbialis accusativusokról majd a
szoros értelemben vett igehatározók tárgyalása alkalmával szó-
lunk bővebben.

6. *Jelzők és egészítvények, lényeges természetöknél fogva
csak határozók lehetnek.* — A jelző ugyanis az ige eleibe, az
egészítvény, az utána helyezett határozó. De van még a mon-
dat alkatára nézve egy nevezetes különbség köztök: az hogy
jelző csak *egy*, egészítvény *akárhány* lehet. Vajjon akár az
inchoativumot alkotó, akár egészítvényekül szolgáló határozók
számának nem lesz-e valami határa, az iránt majd fogunk
vizsgálgódní, midőn a határozók szaporodta alkalmat nyujt
reá.

7. *Mind ezeket az elveket s általában a szórend törvényeit
csak az élő szóval ejtett mondatokból meríthetni.* — Önkénytes
következés, miután a magyar mondat alkatát csak az accen-
tus nyomán lehet kipuhatolni s az accentus az írott beszédben
nincs kijelelve. Sokat kellett nekem életemben elhinnem, a
mit eleinte lehetőnek nem tartottam, — fieri quae posse ne-
gabam; — de azt csakugyan nem hiszem, hogy nyelvészeink
közt oly elkorcsosodott magyar, vagy a magyar nyelv termé-
szetét oly kevésé sejtő nem-magyar akadjon, a ki nyelvünk
e sajátságát csak kétségbe is merje vonni. Hogy pedig az élő
szóejtés, nem csak itt-ott ád egy-egy hasznos intést, hanem
a magyar mondat egész alkatában és mindenütt szabályzó
hatalom, arról egész munkám tegyen tanuságot.

13. §.

Az irányragos határozó.

Akár ötlet, akár érett megfontolás eredménye vala Im-rétől, nagyon szerencsésen talált elnevezése a *nak-*, *-nek-*ragos határozóknak, ha már csakugyan neveket akarunk nekik adni. És miért ne adnánk, éppen mint a szanszkrit, görög, latin, orosz, a declinatioók casusainak. Hisz' a mi viszonyragos neveink, valamint a finnekéi, egész sora éppen úgy declinatio, mint az övék, s külön-külön mindenik éppen úgy casus, mint az övéik. De hiába, mi megtagadjuk magunktól a declinatioót, hódolva a német philologia tilalmának; valamint korábban 6 casusra szorítottuk, hódolva a latin grammaticának. No de ez a mi célunkra nézve mindegy. Elég, ha megvan a dolog, jelesen a dativus casus, melynek jörendén megfelel a mi irányragos határozónk. Neve csaknem kifejezi értelmzését, mert valóban azt a tárgyat jeléli, a melyre egyenesen irányul a cselekvény s a melyben egyszersmind célját is leli ⁵⁾). Kérd-

⁵⁾ Szvorényi az irány eszméjét mint a dativusban átalánost nem ismeri el, s a hol szól felőle, vagy nagyon csekély körre szorítja, vagy egyenesen tiltakozik ellene. Ó ennek a határozónak egymástól nem csak független és különböző, hanem szerinte egymással még ellenkező két szerepet is oszt. Az elsőt „részesség”nek, a másodikat „tulajdonítás”nak nevezi. Az elsőt a szövegben alább más kifejezés alatt megleli az olvasó, s ha Szv. szava elébb jő vala tudomásomra, használtam is volna. A másodikról lássuk mit ír: „Hogy ezekben” — (p. o. „Zrínyi magyar *Leonidásnak* is mondatik”) — a *nak nek* tulajdonító rag a neki irányulás, neki tulajdonítás eszméjét csak fölötte gyöngén, vagy éppen nem fogadja el, a részesség szerepével meg már nem csak hogy nem bír, de sőt az ellenkezőt, t. i. azt, a mi tulajdoníttatik, és nem azt a kinek tulajdoníttatik (a részes tárgyat) jelöli ki, — eléggé világos.” Félő, hogy nem lesz világosabb, mint azok a szavak, melyekben állítását béburkolta inkább az író, semmint nyilvánította velők, s a melyekben igaz és hamis úgy össze vannak keverve, hogy mesterség kibonyolítani. Ellenkezés is több van bennük, mint a „részes” és „nem részes” dativus közt. Mert avvagy nem kétszeres ellenmondás-é, egyszer midőn saját maga nevezte „tulajdonító” dativusáról azt állítja, hogy a „tulajdonítás eszméjét nem fogadja el;” és másodsor, hogy „tulajdonító”nak nevezi szövegében azt, a miről jegyzésében azt itéli, hogy nem tulajdonít,

hetnék: „hát az accusativus- jelelte tárgyra nem irányul-é a cselekvény, s nem leli-é célját benne?“ Felelet: igen is irányul és leli; csakhogy még egyebet is teszen, t. i., hogy durva

hanem tulajdonítatik?“ Nem hihetem ellenben, hogy valódi ellenkezés legyen a Szvorényi különböztette „részes“ és „tulajdonító“ *nak nek* között. Inkább hiszek én a nyelvalkotó szellem logikájának, mint — egy tökélytelen elemzésnek. Szövegemben alább a czikk végén elismerem, hogy vannak a nyelvben anomaliás szólások; de ezek csak egyes esetek. Azt pedig, hogy azon egy rag merőben különböző, sőt ellenkező két viszonyt jeleljen, nem nyelvbeli anomaliának, hanem a nyelv kifejeződésének kellene nevezni. Ily bénaság egy nyelvben, mely ezt a nevet megérdemli, nem lehet; és nincs meg a miénkben is, mit a jelennen tárgyalt ragra nézve legott átlátunk, ha a fennebbi elemzésen egy kicsit segítünk. Szvorényi e két példát: „Mérsékletet javall embertársainak,“ és „Barátomat Istvánfynak hívják,“ összehasonlítván, ellenkezést lát abban, hogy — (nem az ő szavaival élek), — az elsőben, az ige cselekvénye által a „mérséklet“ irányul és úgy szólva megy az „embertársak“hoz, mely utóbbi „nak“-kal van bélyegezve; holott a másodikban a hasonlókép *nak*-kal bélyegzett „Istvánfy“ név járul a „barátom“hoz. A megfordított viszony „világos,“ azt mondja. Én pedig azt, hogy a világért sem olyan világos! Tudja azt jól Szv., hogy mikor a hegy nem akart Mahomedhez menni, Mahomed ment a hegyhez. A nyelvalkotó szellemnek teljes szabadságában, jogában, hatalmában állott nem a nevet küldeni az emberhez, hanem az embert a névhez. Hiszen teméttelen ily értelmű szólamaink vannak. „Hirhez, névhez, címhez, dicsőséghez jutunk. Hivatalra vergődünk. Szegénységre jutunk. Kétségbe esünk. Nyomorba süllyedünk. Vörös ruhába öltözünk,“ s ki tudja még mennyi ilyen. Már pedig ezek: hir, név, cím stb. mind tulajdonítványok (attributum, praedicatum), melyeknek emberek (*mi*) az alanyai, s mindeniket lehet más igével megfordított viszonyban is fejezni ki: Hivatalt *szerzünk* magunknak, vörös ruhát *öltünk* magunkra stb. Általában valamint a praedicatumot a subjectumnak tulajdoníthatni, a subjectumra ruházhatni, szintűgy lehet a subjectumot a praedicatum alá felvenni, mi a legszabatosabb logikai nyelven van mondva. „Pált *Saulnak* nevezték,“ ezt nem csak így lehet elemezni, hogy „Pálnak *Saul* nevet adtak,“ hanem jóval közelebb járva így is: Pált *Saul* név alá *bujtatták*. Van nyelv, lehet több is, melyben a hívás, nevezés rendes szólama éppen az első elemzés szerint van alakítva. Mózs. I, 1, 5. szóról szóra: „és kiálta (híva, nevezve) a világosságnak napot, — és a setétségnek kiálta éjjelt.“ És itt a „napot,“ „éjjelt“ szintűgy tulajdonítványai, Szv. szerint „még egy-egy magyarázó nevei“ a világosságnak, setétségnek, mint a jó fordítás szerint ebben: „nevezé a világosságot napnak, a setétséget éjszakának“ a dativusok az accusativusoknak. V. ö. még: Mózs. I, 26, 18. —

képpel éljek, nyakon is ragadja, mit az irányragos határozóval nem tesz, hanem illő távolságban marad tőle; holott az accusativus- jelelte tárggyal mindig érintkezésben van, anyagilag avvagy — átvitt értelemben szellemileg. Meg azt is lehetne mondani, hogy az irányragos határozónak a cselekvő nevezővel szemben mintegy önállósága, személyisége van, mie az accusativusnak nincs. Nominativus és dativus: polgártársak; nominativus és accusativus: előkelő és proletarius. Ezek a viszonyok annyira kitünők és voltaképpiek, hogy a mely mondatban dativus és accusativus összetalálkoznak, ez amazzal szemben szintűgy alárendelt állásba hunnyászkodik.

Megint más oldalról az úgynevezett közelítő raguval (*hoz, hez*) szomszédos az irányragos határozó ⁵²). De az árnyalati különbség itt is megvan. Abban áll, hogy a feljebbi értelmezésből az irány jelzője: egyenes, kimarad, s a közelítő ragu határozó jelelte tárgy nem foglalja a cselekvővel szembe azt

Zsolt. 147, 4. — Ruth. 4, 17. — A latin kifejezések még változatosabbak. Pl. Ego primam duco, nominor quia *leo*. — Summum consilium reipublicae Romani appellarunt *senat u m*. — Scipio cui postea *Africano* cognomen fuit. — (Az utóbbi nyelvtanárok az „*attractio*“val — ez az igazi *vonzat* — magyarázzák. Általánosb ok lehet, hogy a latin, a hol csak módját ejtheti, két szót, melyek alany és tulajdonítvány kölcsönös viszonyában állanak egymással, azoney casusba teszen. De teszi különbözőbe is, és ezek: „*Nomen mihi est Mercurio*, — *Mercurii*, — *Mercurius* egyformán jók.

Általában nem kell feledni azt a minden lépten nyomon tapasztalható ténytet, mely minden nyelvben honos, hogy alany és tulajdonítványi viszony teméntelenszer van a mondatnak minden részei közt, és nincs talán egy szóalak is, mely tulajdonítvány szerepét ne viselné, s a dativusnak éppen nagyon gyakran jut a viselése. De éppen e mindenütt jelenvalóságáért nem tanácsos valamelyik viszonyragos alaknak (casus) azt adni külön czímnek. Annál kevésbbé, minthogy már bévett szokás *κατ'εξοχήν* csak a nevezőt érteni a tulajdonítvány (praedicatum) nevezet alatt.

⁵²) Annyira szomszédos, hogy a latin nyelv analyticus leányai azon egy praepositioval jelelik a *nak* és *hoz* ragok jelelték viszonyokat, t. i. a latin „*ad*“ esonkított formájával. Az angol „*to*“ is mind a két végre szolgál. Ezekben könnyü a közös eszmét kimutatni: de azt, hogy a görög micsoda felsőbb és általános eszme vezérlete alatt jelelte a dativust és ablativust azon egy raggal, nehezebb kérdésnek tartom, mintsem megoldásához fogjak, szükség nélkül.

az egyenrangu állást, melyet a másik. Nincs oly közbejáratlan viszonyban vele. Mondhatni, hogy anyagilag és erkölcsileg távolabb áll tőle. Kitetszik ez a különbség, ha csak ezt a pár mondatot : „a falnak ment“ és „a falhoz ment“, meg ezt: „szólok neki“ és „szólok hozzá“, összehasonlítjuk. A mi a közelebbit megkülönbözteti, meg az azon irányu távolabbiakat is; ennél fogva a távolabbról rokon: felé, ra, gyanánt, úl, vá, ellen stb. ragokat e tekintetben megvitatni szó- és idő-pazarlás volna.

De érdemel ám, sőt nem csak, hanem igényel is szót nyelvészeinknek nyelvünk szabatosságát veszélyeztető az az eljárása, melylyel a használatot tévelygő útra vezetik, midőn azt állítják, hogy egyik rag a másik helyett szolgálhat vagy éppen szolgál is. Egy nyelvben tökélyes synonymia még a szókra nézve sem létez. Ha eszmére, fogalomra vonatkoznak a synonymiák, mindenike más-más árnyalatát jeleli a fogalomnak. Ha érzéki tárgyira, mindenikök más-más vonással és így más-más különös értelemmel jellemzi a tárgyat. De viszonyragokra vagy viszonyiszókra (úgynevezett névutókra) nézve éppen hallatlan a synonymia. Egy rag jelelhet különböző, — egy felsőbb egységben találkozó — viszonyokat, de két rag azon egy viszonyt, s o h a s e m. Nagyon kell hát hibáztatnunk a M. Ny. R. szerkesztőit, kik azt állítják, hogy „*nak, nek* használtatik: *úl, gyanánt, felé, hoz, ra, vá, ellen, helyében* helyett“⁵³). Rosszabb ez a lex agrariánál. Ebben

⁵³) „Használtatik még;“ azt írja a M. Ny. R. 115. §. 5), a *nak* nek ragról: „a) *Úl* helyett: p. o. *katoná-n a k szántam; inas-n a k fogadtam; kocsis-n a k állott, szegődött.*“ A példák maguk megezáfolják az állítást. Ha „*katonául szántam, inasul fogadtam, kocsisul szegődött v. állott*“ magyarul *vaunak* mondva, úgy nincs magyar hanem csak bábel nyelv. Azokban a mondatokban a *nak, nek* a maga saját helyét foglalja el, s minden más rag csak bitorolná. Tökélyesen meg is egyezik használata a szövegbeli elmélettel.

„b) *Gyanánt* értelmében; p. o. *ló-n a k néztem; becsületes ember-n e k tartottam, azaz ló g y a n á n t, becsületes ember g y a n á n t.*“ Ezt meg az előbbi 1) b) pont ezáfolja meg, melynek példáit p. o. „*rossz-n a k vélem, jó-n a k sejtem, tolvaj-n a k gyanítom,*“ az iméntiektől, én legalább, megkülönböztetni nem bírom. Vagy ezeket is „*gyanánt*“tal kell magyarázni vagy azokat sem! Azt állítom, hogy teljességgel nem.

még kereshetni valami jóvalmat; de a viszonyragok határai elmosásában nincs senkinek sem haszna, sem gyönyörűsége.

Mert a *gyanánt* rag eszméje a vélés stb. eszméjével éppen nem fér össze, de igen is össze valami tetteleges cselekvényével. P. o. *magam gyermeké-nek tartom* = azt hiszem, vélem, gondolom, vallom, hogy az én gyermekem. Ellenben: *magam gyermeke gyanánt tartom* = jól tudom, hogy nem az én gyermekem, de úgy bínok, abban a gyakorlati viszonyban vagyok vele, mintha valódi vagy édes gyermekem volna. Járatlan ember az *összvértlónak* nézheti — „lő *gyanánt* magyar ember nem nézi — azaz valóban *annak* hiszi; de lő *gyanánt* aztán használhatja az öszvért, jól tudva, hogy *biz* a nem lő.

„e) *Felé* helyett, p. o. a *falu-n a k ment, a hegy-n e k tartott*, azaz: *falu felé, hegy felé*.“ — Irányt jelez mind a kettő az igaz, de a *felé*ben nincs meg két vonás: 1) az egyenesség, 2) a czél, a mi mind a kettő megvan a *nak*-ban. Budáról Bécsbe Sz. Fehérvár *felé* mehetek: azaz útamba ejtem Sz. Fehérvárt. stb.

„d) *Hoz* helyett, p. o. *nem illik a leány-n a k, azaz: leány-hoz*.“ A magyarázat nem ér semmit. Az igazság csak annyi, hogy „*illik*“ hez széles értelemben mind irány-, mind közelítő ragos határozó járulhat. De hogy *mellyik*, az részint az *illik* szorosabb értelmétől, részint az alany, részint végre a kérdésszerű határozó minőségétől függ. *Leánynak nem illik a fejkötő*, azaz: *nem illeti meg. Kék szrmhez nem illik a sárga szalag*, azaz: *nem áll jól. Lednyhoz nem illik a dohányzás*, vagy: *dohányozni nem illik leányhoz*. Az első példával való ellentét okát abban kereshetni, hogy „*fejkötő*“ testi fogalom, „*dohányzás*“ történelmi. Végre, hogy az utolsó különbségre is adjunk példát, igen rossz volna a legutóbbit úgy módosítani: *Ahoz a leányhoz nem illik a dohányzás*,“ pedig csak a mutató „*ahoz a*“ teszi a különbséget. Szóval, *hoz* és *nak* az *illik* mellett miúdig más más árnyalatot adnak. A mondó szabadon választhat köztök, de azt állítani, hogy „*egyik a másik helyett van*,“ fogalomzavar és nyelvbénítés.

„e) *Ra* helyett, p. o. *ivás-n a k adtu magát; kenyérkeresés-n e k szánta magát*, azaz: *ivás-ra, kenyérkeresés-re*.“ A mi az első példát illeti, mind a kettő: *ivásnak* — és *ivásra adta magát*, jó lehet; de a két határozó két különböző árnyalatot, mondhatni jelentményt ad az igének, melyeket a franczia, nem különböztethetvén meg a határozókat, két külön igével fejez ki, ú. m. ezekkel: *s' adonner* és *s' appliquer*. A német már igét és határozót is meg tud különböztetni. P. o. *Sich dem Trunke ergeben*, és *sich auf die Musik legen*. Ismét hát nincs „*helyette*“ mondva egyik a másikkal. A második példa pedig éppen rossz. *Kereskedőnek* szánhatja valaki magát, de „*kereskedés-nek*“ nem!

„f) *Vá vé* helyett; a példákat nem idézem, csak azt jegyzem meg, hogy a *vá vé* átalakulást jelent, a *nak nek* erről az oldalról csak

Fog-e feljebb kísértett értelmezésem az ilyes confusio ellenszerül szolgálni: nem tudom, nem is bizatom magam vele. Az elméleteknek általában csekély a gyakorlati hasznuk,

tulajdonítást. Papnak tehetnek emberek valakit, de pappá csak a Sz. lélek. Alább az illető czikkben tüzetesen tárgyalom ezt a különbséget.

„g) *Ellen* értelmében, p. o. *mellem- n e k szegezte a puskát.*“ Mit itélnénk arról a gazdáról, a kinek otthon a gabonásában alig fér a tiszta búzája, s a szomszédjától kérne kölcsön egy véka eleyest, hogy süttessen kenyeret belőle? „*Mellemnek szegezte:*“ ott a czél, ott az egyenes irány, melyeknek a *nak* a kifejezőjök; mire koldulunk magyarázatot az egészen más természetű „*ellen*“-től?

„h) *Helyedben, helyében*, stb. helyett, p. o. *ha én neki volnék*, azaz: *ha-én* [az ő] *helyében volnék.*“ — A két kifejezés nem mindegy. Már csak azért sem, hogy az első jóval erősebb, mint a második, és mintegy kö-zép helyet foglal ez, és egy még erősebb közt, ú. m. „*ha én ő volnék,*“ mit, tudtomra, nem szoktak mondani, és méltán, miután egy személy más nem lehet. Hogy pedig, a nevezőt kerülve, miért alkalmazunk irányragos pótlót; arra mindjárt megfelel az a tény, hogy a „*van*“ mellé a birtokost jelentő név is dativus alakban járul; tehát nem hal-latlan eset. Úgy hogy ezt: *ha én neki volnék*, így elemezhetők: „*ha én-em az övé volna.*“

A mit a M. Ny. R. erre a ragra nézve gyakorlatilag végrehaj-tott, Szvorényi általánosan akarja elméletileg igazolni, (311. §. 2. Jegyz.) inígy: „*Az ül ül, nak nek, vá vé* magyarázó ragok, továbbá *kép, képen, képében, ként, gyanánt, helyett, fejében, nevében* gyakran fölcse-rélve jönek elő.“ — Erre mint alapúl szolgáló tényre azt jegyzem meg, hogy romlatlan s vesztegetetlen nyelvérzékű magyar egyetlen egyiket is a másikkal fel nem cseréli, hanem mindenikkel a maga helyén és idején él, a kifejezendő viszonyhoz és árnyalataihoz képest. De most ilyent fényes délben is lámpással kell keresni, s ez okból, sajnos de igaz, hogy a viszonyragok s utóljárók feleserélését untalan kell ta-pasztalunk; nem csak olvasunk, hanem már hallanunk is. De ki kezdte? Idegen ajkuak, kik nyelvünkön írtak, midőn még jól nem is tudták. Aztán fordítóink, kik az idegen szólamok magyartására nem az élő nyelv honi bányájából keresték ki az eredeti kincseket, hanem másod s harmad kezen vették azokból a raktárakból, melyeket diction-ariumoknak neveznek. S ily alapokra aztán szabályokat állítottak, melyeknek, mint megannyi bálványoknak, nyelvérzékét vitte áldozat-úl a fiatal író. Nem hallatlan dolog, hogy a tudatlanság a tudást lecz-kézzé: de ily mértékben, mint nálunk a nyelv ügyében, aligha történt valaha, és valahol. Ha egy német, bár milyen nagy tudós, vagy költő, francziául kezdene írni, s az „*avant*“-t és „*devant*“-t, mely neki mind a kettő *vor*; a „*vers*“-t, „*envers*“-t, „*contre*“-t (*gegen*); a „*dans*“-t, „*en*“-t,

s annál csekélyebb, minél magasabb rendűek. Természetes, mert a gyakorlati alkalmazás részleteket, éles különböztetéseket igényel, melyek az elméletben egyszínű egészsze olvad-

„à“*t* (*in*) összecserélgetné, vajjon örvendenének-é a francziák nyelvök ily művelésén? Összecserélnek ök maguk is az idegen példára praepositióikat? Sőt felvennék nyelvtanaikba a cserélgetést javasoló, törvényesítő szabályt? Nem felelek kérdéseimre, hanem megmondom hogy ez mind megtörtént nálunk, s a harmadikra éppen most tárgyalom a példát, melyet következőleg folytat Szvorényi (i. h.): „A ragok ez alkalmazási változékonyosságát tekintve itt veszünk alkalmat megjegyezni, mikép“ (ez is cserélgetés, *hogy* helyett,) „azoknak éppen úgy meg levén képletes átvitelök mint magoknak a szóknak,“ — (a szók átvitelei, vagy helyesben mondva: az átvitt értelmű szók, mindig egy létező eszmének egy szóban hiányzó kifejezésére szolgálnak. Pl. *Arca rózsái*; ha ez nem volna: „*rózsái*“, „rózsa színű pirossága“*t* kellene írunk. Ily értelemben a viszonyragok átviteleiről szó sincs. Hanem Szv. az ilyeket érti: aqua, unda, lympha, melyek nem átvitelek, s a melyeket megint nem utánozhatni a praepositiókkal.) „helyes cserélkezéseket nem hogy pusztá ingatagságnak vagy tökélytelenségnek“, — (Itt egy csillag alatt azt jegyzi: „L. a görög, latin stb. praepositiók alkalmazási változékonyosságát!“ Szeretném én látni, tudé Szv. csak egy esetet is kimutatni, melyben egyik praepositiót a másik helyett használnák latinban vagy görögben!) — de sőt“ (ismét csere: *hanem* helyett) — „azon becses forrásnak tekintjük, melyből a nyelv legtöbb s legszebb sajátságait meríti“ (a szók sajátságai megtagadásában álljon a nyelv sajátsága?!) „melynek tehát saját színét,“ (a szinek elmosása adjon szint?!) „alaki gazdagságát s változatosságát, és így s z é p s é g é t is nagyban köszöni.“ Ezen az „*encomium moriae*“*n* úgy látszik maga az író is megütközött egy kevéssé, és így igazítja: „Mínthogy mégis nyelv dolgában“ (nobilis szólam!) „a s z a b a t o s s á g rovására bármi sem igazolható, mindig fontos marad“ (csak fontos?) „hogy a ragok előttünk lehetőleg átlátszók legyenek,“ (a lehetőség mértéke: a n y e l v t u d á s a ;) „azaz, hogy ismerjük“ (tehát, ismétlem, a ragok ismerete csak „fontos“ és nem n é l k ü l ö z h e t e t l e n és m e l l ő z h e t e t l e n kellék?!) „és — hol az átvitelt semmi ok nem menti“ (soha semmi ok nem mentheti!) — „tartsuk meg azokat eredeti értékökben,“ (mint ama hajdani kormányok és fejedelmek, kik az érczpénzt mindig teljes értékökben verették, — míg többre nem volt szükségök, mint a mennyi így kiltelt,) „mert ez a törvényes, mellékértékök csupán engedményes.“ (A szabatosság nem ismer engedményt! Ez az utolsó megjegyzésem, s az idézetet tovább elemezni nem tartom szükségesnek. Sőt reményem, hogy Szv. maga átlátja bővebb megfontolásra jegyzése kártékonyosságát, s a jövő kiadásokban nem fogjuk olvashatni.)

nak össze⁵⁴⁾. Aztán az oly elméletek, a melyekről itt szó lehet, ú. m. inductiv elméletek, a bizonyosságot csak a valószínűségig vihetik. Egy elé bukkanó újabb tény részint vagy egészben megbuktathatja, s hibás voltak azokat az eljárásokat is, melyekben netalán vezérfonalul szolgáltak, hibásokká, sőt károsokká tette s tette is sokszor. Egyetlen egy biztos nyeremény az elméletekben az, hogy igazság-szomjunkat oltja, azt a vágyunkat elégíti ki, melynél fogva átalánosságokat, törvényeket nyomozunk a természetben, elménk ellenállhatatlan ösztönénél fogva. Sokkal kevésbé biztos, — és éppen ebben a tekintetben nyilvánítám aggodalmamat az enyim iránt, — az a másik, netalán várható haszna egy meglehetősen jól eltalált elméletnek, hogy a nyelvbe becsúszott hibákat kimutatni s kiküszöbölésüket eszközteni segít.

Mindezeket megfontoltam; meg azt is, hogy a viszonyragok elméleti jellemzése a legkényesebb feladatok egyike, körülbelül olyan, mint mikor a leíró fűvész szók által akarja képzelteni az olvasója előtt ismeretlen növénynek úgynevezett habitusát. Oda toppan a költő észlángjával, s egy pár élénk vonással, egy pár jóltalált képpel czélt ér; jobban és hamarább, mint a tudós az ő lapokra terjedő leírásával. Íme, a nemzet nyelvbéli szelleme tán évszázadokon át próbálgatva, tisztázva és válogatva s utoljára megállapodva nyomta belé egy ragba egy uralkodó eszme számtalan árnyalatai közös bélyegét, és most már a szegény nyelvész annyi különböző

⁵⁴⁾ Tudom, hogy a telegraph jut minden embernek eszébe, s megczáfoltnak vél vele. Örömet meggyőzetném magam; de nem lehet. A telegraph nem az electricitas elméletének, hanem, mint annyinyi más találmány, a történet játékának a szüleménye.

Egy jó órában egy billeghető magnestű a galvanifonal hosszában talált lenni. A folyam megindula, s a tű a fonalhoz keresztbe állani törekvék. Ez az esemény, — mert a mivelődés történelmében valóban annak mondhatni, — melyet az eddigi elmélet nem hogy előre sugallani, de sőt megmagyarázni sem vala képes, maga adott létet egy elméletnek és egy gyakorlatnak, melyek párhuzamosan és egymástól függetlenül keletkeztek és tökélyesültek. A telegraph eszméje s tetteleges eléállítása nem várákozott az electromagnetismus tudományos rendszerére, és Wheatstone meg Steinheil Ampère nélkül is igényelhetik a jelen s utókor bámuló háláját.

tényből, látszó és igazi anomaliákból hadd analysálja s inducálja az eredeti eszmét, a ragos szó különböző alkalmazásainak fenekén rejlő egyszerű viszonyt, — ha tudja! Elgondoltam, mondom, mindezeket, s adott értelmezésemet nem is akarom egyébnek tartatni egy szerény kísértvénynél, melynek eredeti ötletét nem is magamnak, hanem mint cikkem elején szívesen bevallottam, Imrének köszönhetem. Hanem annyival mégis kecsegtetem magamat, hogy magyarázatom mindazokat a — nem annyira szabályokat, mint — minden vezérelv nélkül szükölködő tényeket, melyekbe öltöztetik nyelvtanáraink az irányrag alkalmazásait, magában foglalja, s nekik egyöntütséget adni lesz képes⁵⁵⁾.

Várok még egy más kis szolgálatot is tőle. Hadd támogassa még egy erősséggel azt a másutt is már vitatott állítást, hogy mily szerencsétlen szó az a vonzat, s még szerencsétlenebb az általa jelelt eszme a szófűzésben, legalább a magyarban. Csudálkozom nyelvtanárainkon, a kik béhozták s a kik elfogadták, hogy nem röstellték azt a szót (vonzat, regimen), mely a reglementet s a kötéllal fogott katonát juttatja eszünkbe. Magam is monarchának ismertem el az ígét a mondatban; de alkotmányosnak, a ki „uralkodik és nem kormányoz“; és a mondat többi részeit szabad alattvalóknak, kik a törvénynek s nem a nyers hatalomnak hódolva teljesítik kötelességüket. Az önök monarchiája pedig autocrata, melynek jelmondatai: „l'état c'est moi“ és „tel est notre plaisir“, (az utóbbi még jobban talál, mert ott van mindig mellette a nagy vizir: az alany); a mely kéje szerint „vonzá“ jobbagyait, a „vonzott“akat, robotuk letételére, nem kérdve van-e kedvök hozzá vagy nincs. Fontolják csak jól meg, nem hü képcé

⁵⁵⁾ A M. Ny. R. nyolcz rovatba sorolja elé, részint a rovat minden jellemzése nélkül, azokat az ígétet, melyek „nek, nak tulajdonító ragot vonzanak.“ Helyesben fejezte volna ki úgy, hogy „a melyekhez ilyen vagy amolyan ragu határzók járulhatnak.“ Nem idézem egyenkint, csak azt mondom elsőben: hogy azok bizony mind szótárba s nem okszerű mondatbanba illő szabályok; másodsor, hogy egyetlen egy példájok sincs, melyet a szövegbe alább adandó általános elv nyomán ne lehetne elemezni. Vesse össze itéletemmel az olvasó, az illető 115. §-t a M. Ny. Rendszeriben.

ez az önök vonzatos mondatának? De vajjon az-é az igazinak? Tagadom, s tagadásom egyik kezese az irányragos határozó. Ha értelmezését nézzük, abban a cselekvényről semmi szó. Hanem a határozó van bizonyos minőségünek értelmezve, a tárgyat szólítja fel, a mondat alkotója, a szóló, a törvény, a viszony nevében, hogy álljon elé s szolgáljon cél gyanánt a neki irányuló cselekvénynek, akár milyen is ez magában egyébiránt, csakhogy irányulásra képes legyen. Ha pedig a nyelvtanárok 1001 szabályát tekintjük, mit látunk? Egy rakás és különbnél különb jelentésű igét, melyeknek cselekvényeiben Oedipus sem lelne egy közös eszmét, mely vonzana, azaz kényszerítne valamely tárgyat a hozzája járulásra, dativus formában. Sőt egyetlen egy sincs köztök, a melylyel számtalanszor ne élnénk irányragos határozó nélkül. A szóló tehát egészen szabadosan, szándokához képest párosítja az igét a határozóval, s imez által módosítja amannak az értelmét. Mert tagadhatatlan, hogy minden határozó módosítja az ige értelmét, még pedig nem csak másnemű határozó másképpen, hanem azonemű határozók is sajátágaikhoz képest más-másképpen. Egészen más képet ad maga az adás cselekvénye ebben a mondatban: „*egy krajczárt adok a koldusnak*“, mint ebben: „*egy csókot adok kedvesemnek*.“ Magyarazzák hát meg önök, hogy miképpen vonz az ige? — Mi pedig, míg a felelet elérkeznék, maradjunk meg műszavaink s felvételünk mellett, és állítsuk meg, hogy:

Valahányszor a szóló a mondatbeli ige jelentette cselekvénynek egy célzt akar kitölteni, mely felé amaz egyenesen irányuljon és benne megakadjon, ezt nak, nek-ragos névvel fejezi ki.

Ezen elv nyomán olvasóim — t. i. azok, a kik nyomozásaim eredményét használni tudják és kívánják, — minden magyar mondatot, melyben irányragos határozó leledzik, sikeresen elemezhetnek. De jól meg kell jegyezni:

1) az elv a vizsgálat alá vett tényben nem mindig mutatkozik mindjárt a felszinen, hanem mélyebben rejlik, s ahhoz képest mélyebb kutatást igényel; nevezetesen

2) az ige értelmét a kellő vonások felfedezhetése végett az átvitről az eredetire vissza kell nem ritkán vinni, és úgy

szólva megtestesíteni; olykor pedig talán az eredeti, érzéki értelmét átszellemíteni.

3) A természeti philosophia, vagy ha úgy tetszik az ösztön, szintúgy cserbe hagyja az embert, mint a kifejlett ész működése. Ennél fogva adódhatnak elé valódi anomal tények, t. i. irányragos határozók, melyeket csak a kül analogia soroz a szabályosokhoz. Az ilyeket kénytelen meghagyni az elemző csupa tényeknek, a nyelv igazi és éppen nem vagy csak mérész hozzávetéssel magyarázható, igazi idiotismusainak.

Az utolsó pontra megjegyzem azonban, hogy nem tartozik e magyarázhatatlan sajátságok közé a „van“ melletti birtokos dativus, mint a mely az általános értelmezés alá simul a legtermészetesebben. Mert hiszen a birtok a birtokos felé irányul egyenesen, és léte a birtokosban leli célját. Ezért a „habeo“nak csupán csak a „nekem van“ felel meg. A „birtok“ (vele) v. „birtokom“ egészen más értelműek s a „van nekem“ gyanánt élni velők barbarismus és soloecismus egyszersmind.

A birtokviszony emlegetése egy nevezetes körülményt juttat eszünkbe az irányragos határozó használatára nézve. A tulajdonítmányról szóló (8.) szakaszomban megjegyeztem már, hogy alany és tulajdonítmány viszonyos szerepét nem csak nevező nevezővel, hanem sokféle határozók viselhetik egymással szemben. Igen gyakran fordul elé ez az eset az irányragos határozó és a személyragos név között. „Pistának aratják a búzáját“: ebben két mondatot képzelhetni összehúzáva: 1) „Búzáját aratnak“; 2) A búza a Pistáé. Tehát az irányragos határozó tulajdonítmány viszonyban áll az accusativushoz. De sem ebben sem más ilyes mondatokban nem kell úgy venni fel a dolgot, mintha „Pistának“ a birtokviszony kedviért volna az irányraggal kapcsolva. Nem, ez a rag csupán csak az igéhez való viszonyát fejezi ki annak a határozónak, a mint kitetszik abból, hogy minden birtokviszony nélkül mondhatni akár ezt: „Pistának búzáját aratnak“, akár accusativus nélkül ezt: „Pistának aratnak“, az irányragos határozó szokott és valódi értelmében. A birtokviszonyt a birtokot jelező névhez kapcsolt személyrag fejezi ki egyedül és kirekesztőleg, s a birtokos névhez a „nak“ alkalom szerint csupán figyelmeztetés végett áll, s ekkor is saját értelmében, t. i. a cselekvény őt

vagy *azt* illető irányulásában. Így áll a dolog, még ha imígy rendezzük is példánkat: „*Pistának búzáját aratják*“, melynek más az értelmi árnyalata, mint ennek: „*A Pista búzáját aratják*“ Éppen mint e helyett: „Homo homini lupus“ nem mondaná a latin: „Homo hominis lupus.“ Áll ez a viszony még akkor is, midőn első tekintetre úgy tetszik, mintha nem is illenék jó móddal bizonyos cselekvényhez az irányragos határozó. P. o. „*Pistának ellopták a lovát.*“ Az irányrag itt is azt jelenti, hogy a lopás cselekvénye „*Pistának*“ irányult, ellene volt intézve, s a „*nak*“-nak szintűgy nincs semmi köze a birtokviszonynyal, mint a „*tól*“-nak az imígy módosított mondatban: „*Pistától ellopták a lovát.*“ Hiszen a latin szabályban is, mely a „*dativus commodi*“ról szól, bé van foglalva a „*dativus incommodi.*“ A birtokviszony bővebb és tüzetesebb tárgyalása a II. fejezetünkbe tartozik; mindazáltal itt sem árt ismételnem annak a feljebb érintett hibának a megemlítését, melybe nyelvtanáraink esnek, midőn *azt* írják, hogy: „birtokviszonyból a *sajátító* rag elmaradhat.“ A *nak, nek* soha sem „*sajátító*“ rag, s a *hová nem* tartozik, onnan nem is „*maradhat el.*“ E helyett „*Isten háza*“, nincs magyarul mondva: „*Istennek háza.*“

14. §.

Az irányragos határozó helye, accentuálása és támaszolása.

A mindennapi tapasztalás nyomán hosszas teketória nélkül megállíthatni, hogy a kezünk alatti határozó helyet foglalhat és valóban foglal is, szórend, accentus és articulus tekintetéből, eddigel felvett minden rovatainkban. Vegyük például az ismeretes népdalbeli mondatot:

„Nálunk a halottnak
Hármat harangoznak“,

elhagyva belőle az ide nem tartozó határozókat. A szükségünkre imígy alkalmazott példa módosítványait számozzuk a nevezőre nézve felvett módon:

Mondatok:

Feltehető kérdések:

1. *A halottnak \bar{h} arangoznak.* (A halottnak misélnek?)
2. *A \bar{h} alottnak harangoznak.* (Kinek harangoznak?)
3. *\bar{H} arangoznak a halottnak.* (Harangoznak a halottnak?)
4. *Harangoznak a \bar{h} alottnak.* (Kinek szoktak harangozni?)
5. *\bar{H} arangoznak a \bar{h} alottnak.* (Micsoda kongás hallik?)

Az irányragos határozó tehát lehet inchoativum (1.), jelző (2.), pótló (3.) és szükséges (4. 5.) egészítvény. A vele párosított ige is lehet olykor inchoativum (4.), de legtöbbször a mondatzömbben foglal helyet. És mindezek éppen oly körülmények közt történnek, a melyeket a nevező alkalmával elemeztünk.

A mi az articulus használatát illeti, itt is mint az elébb tárgyalt határozókról észre vehetni, hogy

1) Határozó támasz mindenütt helyén van.

2) Határozatlan támaszos név inchoativum és tudott (pótló) egészítvény nem szokott lenni. Világos, mert egynemű dolog akármelyikét, mint tökélytelenül egyénítetet, nem lehet oly ismeretesnek tenni fel, hogy akár alapnak, akár záró kőnek használhassuk mondatunk épületében. Jelzőnek és tudandó (szükséges) egészítvénynek ellenben széltiben szolgálhat, mivel a szólónak joga van csak annyit s annyiban adni tudtára a hallónak, a mennyit akar, vagy a mennyire a dolog valósága képesíti. Rosz volna tehát:

1. *Egy halottnak \bar{h} arangoznak, vagy*

3. *\bar{H} arangoznak egy halottnak;*

de a más három esetben, — alkalmazza az olvasó, — feddhetetlen.

3. Egészen támasztalan névnek az az előnye van az iménti felett, hogy fogalmat is jelelvén, ebben az esetben a megnevezettet másoktól eléggé megkülönbözteti, mit a határozatlan articulus az egyénekre nézve nem tud tenni. Következésképp a hol csak ez a megkülönböztetés a cél, inchoati-

vumnak és tudott egészítvénynek is bizvást szolgálhat ⁵⁶⁾.
Például :

„Halottnak [~]hárangoznak ; haldoklónak [~]nem.“

„[~]Hárangoznak úrnak, de szegénynek [~]nem.“

Mi mind a kettő igaz lehet bizonyos körülmények között. Ez az oka, hogy mégis jelzőnek alkalmas kitünőleg a támasztalan név, minthogy a cselekvény meghatározására az érintett megkülönböztetés rendszerint elegendő, s a jelzőben nélkülözhetetlen accentus e szerepét félreérthetlenné teszi. Vegyük észre még, hogy ily esetekben a mondat átalános és nem egyénített értelmű.

Átmehetünk már azokra az esetekre, melyekben az irányragos határozó mellett másnemű is van. Léptenkint haladva, vegyük előbb csak az accusativust a dativus mellé, mivel példánkban azt leljük, és kövessük a 10. §.-ban számba vett rendet.

1. Hármat a halottnak [~]hárangoznak.

(a halottnak hármat [~]hárangoznak).

A halló és olvasó mindjárt sejti, hogy itt valami nincs a maga rendén. De igen sietne, ha azt következtetné, hogy accusativus és dativus nem alkothatnak két-tagu inchoativumot. Sőt bizvást igen is, hanem egyéb itt a baj, még pedig nem egy, hanem kettő. Elsőbben is, úgy kellene lenni, hogy az inchoativum két tagja rovatukhoz illő tekintetben egyenlő természetű legyen. Már pedig a kérdéses példában nem az, mint hogy az egyik egészen határozott, a másik határozatlan fogalmat jelel, a mit a támasz ott léte az egyiknél s hiánya a másikonál világosan tanúsít. Egyenlő szerepet tehát a hallónak a tudnivaló fogalom (a mondatzöm) felfogására való elkészítésében nem viselhetnek. E hát tiszta logikai hiba, a mennyiben nem egyrangu fogalmak vannak egy polczra, egymás mellé állítva. Meg is szűnik ez a hiba akár úgy, ha az egyrangu-ságot helyreállítjuk: akár ha az inchoativum egyik tag-

⁵⁶⁾ Magában az ezt kifejező mondatban éppen ez az eset van. Mert: „inchoativumnak és egészítvénynek“ inchoativumot képez.

ját a mondatzömbe tesszük át. P. o. *halottnak hármat h̄arangoznak*, (élőnek nem szoktak) : t. i. határozatlanná tevén mind a két tagot. És ismét mind a kettőt határozottá téve, így : „*a halottnak a harmadikat h̄arangozzák* ; vagy *a hármat elh̄arangozták*.” — Miért változtattunk egy keveset a mondaton, kis gondolásra kitalálhatni, valamint azt sem fogták önök elfeledni, hogy értekezésem 1. fejezete szerint elh̄arangozták, „*harangoz*” igének teljes multja. A hiba elenyésztetésének második módja van követve ebben : „*a halottnak h̄armat h̄arangoznak*“, mint az credeti dalban van rendezve és accentuálva. A második hibát a szófűzés magasb szabályai nyomán kell és lehet kimutatnunk. A teljes mondatban az inchoativum a talap, a mondatzöm a reá állított oszlop, s a kettőnek illő arányban kell lenni egymáshoz. Ha a talap igen nagy az oszlophoz, azaz, az inchoativum igen hosszú a mondatzömhöz képest : már ros az arány, mert az oszlopnak kitünőbbnek kell lenni a talapnál. Az ezzel ellenkező jellemű mondatról azt itéli a közmondásos kifejezés, hogy „igen széles feneket kerít a dolognak.” De a mondatzöm nem csupán a n y a g i, hanem s z e l l e m i alkat is, és kitünhetik nem csak hosszúságával vagy szavai számával, hanem tartalma, értelme súlyával is, azokkal a tulajdonaival, a melyeket a 2. §.-ben emlegettünk, s a melyeknek hiánya vagy tökélytelensége trivialissá stb. teszi a mondatot. Ellenben lehet a mondatzöm, jelesen a jelzetlen vagy jelzett ige jelentése annyira fontos, új, váratlan, meglepő, érdekes, (mindezeket természetesen a hallóra nézve viszonyosan értve), vagy utoljára a tény valódisága által oly lényegesen parancsolt nyilatkozat, hogy ezek az erkölcsi sajátságai, anyagi rövidségét vagy könnyűségét teljesen kipótolhatják, s a sulyegyent még egy „széles feneket kerítő inchoativummal szemben is helyre állíthatják.” Ha ez nem történik, elé áll a példánkban létező második tetemes hiba, mely már nem logikai, hanem syntactikai vagy minden esetben stylistikai véték. Az idézett mondatban t. i. a két-tagu inchoativumhoz egy-tagu zöm járul ; még pedig egy jelentéktelen ige, melynek értelme annyira nem új, hogy a halló az inchoativum kimondására maga is rögtön kitalálhatja és rámondhatja. Hanem azért ma-

ga az 1. forma, ha különben az itt kifejtett kívánalmaknak eleget teszen, magában egészen jó és feddhetetlen ⁵⁷⁾).

Ne nézzék önök ezeket csekélységeknek. Az ily aprólékosságok összege alkotja a szónok numerusát, s a költő harmoniáját: ezek pedig nem csekélységek. Rothschild milliói utolsó elemzésben csak is krajezárokból állanak, s Pereire egyetlen egy reszelt aranyat se vesz el teljes értékben. — De már ideje átmenni a következő formákra, melyeket commentar nélkül állítunk sorba :

2. $\left\{ \begin{array}{l} \overline{A} \overline{halottnak} \overline{hárm}at \overline{harangoz}nak. \\ \overline{Hárm}at \overline{a} \overline{halottnak} \overline{harangoz}nak. \end{array} \right.$
3. $\left\{ \begin{array}{l} \overline{A} \overline{halottnak} \overline{harangoz}nak \overline{hárm}at. \\ \overline{Hárm}at \overline{harangoz}nak \overline{a} \overline{halottnak}. \end{array} \right.$
4. $\left\{ \begin{array}{l} \overline{A} \overline{halottnak} \overline{harangoz}nak \overline{hárm}at. \\ \overline{Hárm}at \overline{harangoz}nak \overline{a} \overline{halottnak}. \end{array} \right.$
5. $\left\{ \begin{array}{l} \overline{A} \overline{halottnak} \overline{harangoz}nak \overline{hárm}at. \\ \overline{Hárm}at \overline{harangoz}nak \overline{a} \overline{halottnak}. \end{array} \right.$

⁵⁷⁾ Korábbi syntaxisainkban, — kár hogy a Révaiét nem ismerhetjük, — a szórendről egyetlenegy általános szabályt, — ha annak mondhatni, — lelünk, t. i. azt hogy „a mondatot igével kell végezni.“ Nem akarom, nem is szükség, ezt az illetők közvéleménye által már elítélt utasítást czáfolgatni. Hanem szükség ám s akarom is megmondani, hogy ne bigyünk valami olyast, mintha megmenekedtünk volna tőle. Az ajtón kidobott szabály ugyanis az ablakon át megint belöpődött az „alanyos“ elmélet fedezete alatt. Mert midőn p. o. Szvorerényi az igét és állítmányt azonosítja, s azután azt állítja fel, hogy: „Az alany rendesen az állítmány előtt áll, pl. *A föld forog.* — Az ily szórendet egyenesnek (ordo directus) mondjuk,“ — mutato nomine csak annyi, mintha azt vitatná, hogy: az állítmány, t. i. az ige, rendesen az alany után, tehát, mivel a dualisticus rendszer a mondatnak csak két fő részét, ú. m. az alanyt és állítmányt ismeri, a mondat végén áll. Hiába! Quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu. De az is meg van írva, hogy „az új bort nem töltik ócska tömlőkbe: mert elszakadoznak a tömlők, és a bor kiömlik.“ Biz' a magyar szórend új elméletét sem lehet a subjectum-praedicatum ócska dualismusába önteni, mert annak forrása emezt kirepeszti. Hanem az ige s határozói nyugalmasabb dualismusa, e már igazi új tömlő, mely az új bort elfogadja és „mindenik megmarad.“

6. $\left\{ \begin{array}{l} \overline{\text{Harangoznak a halottnak hármát.}} \\ \overline{\text{Harangoznak hármát a halottnak.}} \end{array} \right.$

Csak annyit ismélünk a 11. §-ból, hogy az ígét, még ha teljesen ismert eszmét jelel is, inchoativumnak igen ritkán, s magános mondatokban soha sem teszszük. E folyó §-ból pedig azt, hogy az articulustalan inchoativumot is csak bizonyos körülmények teszik türethetővé. A formák elemzését végrehajthatja maga az olvasó az idézett 11. §. nyomán.

Társulhat másodszor nevező is az irányragos határozóhoz a mondatban; s az erre adandó példáink megint nem igényelnek magyarázatot.

1. $\left\{ \begin{array}{l} A \overline{\text{gyávaság a becsületnek árt.}} \\ A \overline{\text{becsületnek a gyávaság árt.}} \end{array} \right.$
2. $\left\{ \begin{array}{l} A \overline{\text{gyávaság a becsületnek árt.}} \\ A \overline{\text{becsületnek a gyávaság árt.}} \end{array} \right.$
3. $\left\{ \begin{array}{l} A \overline{\text{gyávaság árt a becsületnek.}} \\ A \overline{\text{becsületnek árt a gyávaság.}} \end{array} \right.$
4. $\left\{ \begin{array}{l} A \overline{\text{gyávaság árt a becsületnek.}} \\ A \overline{\text{becsületnek árt a gyávaság.}} \end{array} \right.$
5. $\left\{ \begin{array}{l} A \overline{\text{gyávaság árt a becsületnek.}} \\ A \overline{\text{becsületnek árt a gyávaság.}} \end{array} \right.$
6. $\left\{ \begin{array}{l} \overline{\text{Árt a gyávaság a becsületnek.}} \\ \overline{\text{Árt a becsületnek a gyávaság.}} \end{array} \right.$

15. §.

Ige, három határozóval.

Az eddigelé ismertetett határozók mind a hárman együtt is járulhatnak az ígéhez. Mindennapiabb igazság, mintsem példával legyen szükséges tanúsítunk. Szintoly világos az is, hogy ezzel a rendezetek és combinatiók száma tetemesen

megszaporodik. Igazán mondhatni, hogy a nyakunkra nő, és még mindig nagyobb-nagyobb dagálylyal fenyeget. A lehető s használható combinációk egyenkinti megvizsgálásáról hát jelenleg és ezutánra szó sem lehet, hanem általános vezérelvekről kell gondoskodnunk. Igaz, hogy az eddigi esetek részletes tárgyalásakor alkalom szerint mindig igyekeztünk olyas elvekhez jutni; hanem az a kérdés, vajjon a kihozottakkal és megállítottakkal beérjük-e a most keletkezett és ezután keletkező minden esetekben? Jelesen, hogy a két határozós mondatokról vont elveket van-e jogunk három s több határozós mondatokra is alkalmazni? Es azután, hogy alkalmazhatók-e azok az elvek a határozók minden nemeire?

Hogy ezekre a kérdésekre felelhessünk, állítsuk össze az eddigiekben részint már összeszedett, részint alkalmosszerűleg elszórt elveket.

1. *A mondat részei*, ú. m. ige és egyszerű határozók részint *tudott* (tudva levő, ismeretes), részint *tudandó* (tudni való, ismeretlen, új) eszméket jelelnek.

Megjegyezzük, (tán az eddigiek után feleslegesen, de superflua non semper nocent), hogy a tudott, tudandó és synonymáik a hallóra vonatkoznak. A nyelv a közlekedés szellemi eszköze, s a közlekedést, mint értelmezésünk fővonását, egy pillanatig sem szabad veszteni szemünk elől.

A mi az elvnek alkalmazását illeti, azt vélem, nincs semmi kétség benne, hogy felosztásunk valamint az eddig tárgyalt határozókra, úgy a többiekre nézve is egyformán és kivétel nélkül érvényes ne volna. Mert hiszen minden határozó valami eszmét jelel, s minden eszme valaki előtt vagy tudott vagy nem tudott, s az utóbbit a közlekedés vonása a nyelvben tudandóvá bélyegzi.

2. *A tudottak és tudandók megkülönböztetésére* mintegy gépies eszközzül a *feltehető kérdés* szolgál külön-külön minden mondatra nézve.

Itt sem állja útját semmi a további alkalmazásnak. Mert hiszen minden határozónak megvan a megfelelő kérdő szócskája. Ki- vagy Mi-hez minden rag vagy utoljáró (viszony-szó) járulhat, s a szorosb értelemben vett igehatározóknak csoportonkint általános kérdő szócskák felelnek meg.

3. A mondat két fő részből állhat, ú. m. *inchoativumból* és *zömből*, mely utóbbi a nyomosított első szóval kezdődik. Ha ez a mondatnak is első szava, *inchoativum* nincs és a mondat csupán *zömből* áll.

Ez az elv egyenesen csak a mondat alkatára vonatkozván, a határozók minemiségétől merőben független.

4. *A tudandók helye* lényegesen és kirekesztőleg a mondatzöm.

Tudandó minden határozó lehet, mint a 2. pontnál megjegyeztük; tehát ez az elv is általános.

5. *A tudandókat* rendszerint *accentuáljuk*.

Minden, eddig tárgyalt és ezután tárgyalandó határozót lehetővé accentuálni, az elv általánossága felől nincs kétség. Hogy kell is accentuálni, elméletileg bizonyos abból, hogy a magyar mondat alkata egyenesen a tudottak és tudandók megkülönböztetésén alapul. Az elv kifejezésében még sem éltünk e szóval: „mindig“, hanem csak „rendszerint“, mert:

6. *Az ige* csak akkor kap okvetlenül és mellözhetlenül *accentust*, mikor maga *egyedül* jeleli a tudandó eszmét.

Az ige, mit nem egyszer magyaráztunk, fejedelme ugyan a mondatnak, de csak alkotmányos, és nem jár mindig koronával a fején, mint egykori Ottó királyunk. Hasonlíthatni a hajdani földes úrhoz, a kinek ha két jobbágya volt, csak az egyiket robotoltatta s a másikat hajdunak állította melléje, maga meg kényelmesen pipázott otthon. Kép nélkül:

7. *Az ige* csak akkor jeleli maga egyedül a tudandó eszmét, midőn *praegnans az értelme*.

Mit tesz ez a „*praegnans*“, a feljebbiekben (legközelebb-ről a 14. §. végén) részleteztük. Akkor kell kiváltképpen szemünk előtt tartani ezt az elvet, mikor két vagy több határozó van a mondatban.

8. *Praegnans értelmű ige*, ha nem egyedül is jeleli a tudandót, kezdheti a mondatzömet és természetesen *accentust* kap.

Hivatkozva arra, a mit az első fejezetben a tetteges jelen és folytonos múlt természetéről s nyelvünkben szokott ki-

fejezéséről irtam, meg kell itt különösen említenem az ige praegnansságának egy vonását, mely mások hiányában is maga egyedül feljogosítja az igét a mondatzöm kezdésére s következőképp' accentus viselésére. Ez az eset áll bé csaknem mindannyiszor, valahányszor tettelegesen jelent vagy folytonos múltat kell vagy akarunk világosan és félreérthetetlenül kifejezni. E kifejezés világosságát és szabatoságát minden jelző képes csökkenteni oly mértékben, a mily szoros viszonyban áll jelentménye az ige cselekvényével. A csökkentés az elenyészésig mehet, mit általánosan is kimondhatni az úgy nevezett „igekötők“ esetére, s ezek közt is kiváltan a *meg* és *el* szócskákra. De más, távolabbi viszonyt bélyegző jelzők is mivelhetik. P. o. az eső *tegnap esett*“; vagy: „*Tegnap esett*“ mondatokban az ige csak teljes múltat jelel. Holott ha a cselekvényre s természetének megfelelő tartós voltára akarjuk figyelgetni a hallót, másképp' kell accentuálnunk: „*Tegnap esett az eső*“, vagy: „*az eső tegnap esett.*“ Az első természetesen jobb, mert a kellő súlyegyen meg levén tartva benne, harmoniasabb.

9. A tudandó határozók közzül csak *egy* járulhat az ige eleibe *mint jelző*, a többinek mind hátul a helye, *szükséges egészítvény* vagy *egészítvények* képében.

Itt ismét csak a köztudatra kell hivatkoznunk. Álljon elé, a ki bár egyetlen egy esetet birna mondani, melyben az ige előtt accentuált két határozó lenne magyar mondatban. Míg e megtörténnék, legyen szabad elvünk teljes általánosságában hinnünk.

Hisz' az a baj, hogy még igen is általános. Sokat foglal magába határozatlanul. Egy falka kérdést zaklat fel, s nem nyújt segélyt eldöntésökre. Kell-é — ha van bár egy tudandó határozó — szükségképp' jelzőnek lennie a mondatban? — Mindegy-é, akármelyik határozót teszszük jelzőnek? — Ha nem tehetjük szabadosan, van-é valami általános vagy alkalmi vonás, a mely kormányozza választásuukat? — Füg-g-é ez, és mennyiben, a határozók különös természetétől? — Dönthetünk-é ez ügyben a még nem tárgyalt határozókra nézve is?

A legelső kérdésre megfelelt már a 8. számú elv, melyet

ide alkalmazva úgy módosíthatunk, hogy ha az ige értelme nem eléggé praegnans, szükséges a jelző a mondatban. A másodikra azok a példák felelnek, melyekben láttuk, hogy a jelzőnek kitünőbb szerepe van, mint a — bár szükséges — egészítvénynek, és ennél fogva nem adhatjuk azt a szerepet szabadon akármelyik határozónak. A többire némi felvilágosítást a következő elvek nyújtanak.

10. Ha csak *egy* tudandó határozó van, és az ige vagy *tudott*, vagy, ha *tudandó*, *nem eléggé praegnans értelmű*, a határozót *jelzőnek*, nem pedig *egészítvénynek* tesszük.

11. Ugyan annak, ha a határozó nem annyira magában, mint csak az *igéhez való viszonyában új vagy érdekes*, úgy hogy a jelző és ige kapcsolata teszi tulajdonképp a *tudandó eszmét*.

12. Ellenben, ha *mind az ige, mind a határozó* mindenik a maga erején *fontos és jellemző*, — inkább *egészítvénynek* illik a határozó.

Ez a három elv, melyet minden eddigi vizsgálatainkban csak alkalom szerint és gyakorlatilag használtunk, de tüzetesen ki nem mondtunk, jó rendin bé lesz foglalva ebben az értelmezésben: a jelző a tudandóság fogalmának az adott körülmények közt lehető legmagasabb fokozása. A fokozásnak valamint az elébb használt praegnansságnak részletes vonásai: hogy a cselekvény, melyet a jelennel tárgyalt esetben a határozónak és igének kölcsönös vonatkozása, viszonya jelel, ismeretlen, új, meglepő, váratlan, vagy óhajtott, de hinni alig mert, alig sejtett vagy sejthető legyen. Külön rovatba tesz az, a mit röviden a tény hatalmának nevezek, t. i. a cselekvény tetteges megtörténtét, történést, vagy állított megtörténendését, mint a mely az elébbi vonások hiányában maga is eléggé feljogosít valamint az ige accentuálására, úgy jelzős kapcsolat szerkesztésére⁵⁸⁾. Ez a rovat abban is különbözik az elébbiektől, hogy egészen tárgyias és viszonytalan vonást képez, holott amazokat mind csak a hallóra nézve kell érteni, s reá sem mindig tárgyiasan, hanem gyakran csak a mondó jó hiszeme szerint.

⁵⁸⁾ Nagy szerepet játszanak ily alkalommal az úgynevezett „igekötők,” melyekről külön cikkben fogunk nem sokára értekezni.

Ez az oka, hogy élő, jelesen pedig párbeszédben a nyelvvel tökélyesen bíró mondó csak esetlegesen, (a mint minden hibát elkövethetni), és igen ritkán vét a szórend ellen. De írásban, hol elegyes, ismeretlen közönség áll szemben az íróval, minden lépten ki van téve a botlásnak, még a 10—12. pontokra vonatkozó egyszerű esetekben is; hát még több vagy éppen feles számú határozóval, mennyire nem szaporodnak a a botlás kövei! Még nehezebb eltalálni a fordításokban, kivált azokból a nyelvekből, melyekben, mint a nyugati európaiakban általában, a szavak határozott rende, a minket vezérlő elveket csak ritka és különös esetekben hagyja érvényre jutni. No de van is itt bukdosás, számlálhatatlan mint a tenger fővénye.

Ezen elvek az elemzésben nyújtandó teméntelen szolgálataikon kívül, általános tényeket is magyaráznak elméletileg. Többek közt alkalmazhatni ama feljebb is (a 7. §. végén) említett jelenség világosítására, miért hogy határozatlan név sokkal alkalmasb jelzőnek, mint egészítvénynek? Annak kell lennie, mert éppen határozatlansága miatt nem bir oly független, ön lábán álló lenni, mint a határozott név; a milyennek kell pedig lenni 12 számú elvünk szerint az egészítvénynek. Vannak nevek és igék, melyek csak támasztalan jelzős kapcsolatban olvadnak szorosan egy praegnans cselekvénynyé, úgy hogy midőn más erősebb jelző az elébbit egészítvénynyé üzi, már veszteni látszik a hatásából. Ilyek: *ellent áll, szembe száll, nyakát szegi, kétségbe esik*. Ha így fordítjuk: *nem áll ellent, áll ellent, ritkán száll szembe, csak egyszer szegi nyakát, soha sem esik kétségbe*, már lazább a viszony az ige és határozója közt. Még azt is jegyezzük meg, hogy a példákul felhozott mondatokban a volt jelzők pótló, és nem szükséges egészítvényekké váltak.

Megmagyarázzák elveink továbbá azt is, miképp juthatott némely magyar nyelvész ahhoz a haszonvehetetlen „ellentétes módszer”hez, melylyel a jelzőnek való határozót akarja kipuhatolni. Ezt a „nem“-es próbát Szvorényi igenlegessel toldja meg; „p. o. szölejét ajándékozta Pista öcscsének; — t. i. éppen szölejét s nem házát⁵⁹⁾”). Jobb ugyan így se lesz, mert

⁵⁹⁾ Szv. M. Ny. 381. §. Jegyz.

akárhogy accentuáljuk a példát, minden esetben „*éppen* Pista s *nem* János“ és „*éppen* az öcscsének s *nem* bátyjának“ ajánlékozta. Legkisebbé sincs hát elemezve sem kipuhatolva a nyomosítás oka. Mégis kell valaminek lenni benne, hogy oly készségesen elfogadta minden nyelvtanár. Lássuk, mit mond reá a mi elméletünk a többször idézett elvek nyomán. Azt, hogy a mondó a „szölejét“tel vélt legnagyobb újságot, vagy legfontosabb tudandót, mondani a *hallónak*; még pedig két okból. Vagy azért, mivel imez tudta, mennyire ragaszkodott „Pista“ más birtoka felett a „szölejé“hez, s felettébb *meglepő* hír neki, hogy mégis megvált tőle; vagy pedig *kétségben* volt a halló az iránt, hogy *melyik* birtokát „ajánlékozta Pista az öcscsének“, sőt lehet, hogy egyebét s nem a „szölejét“ vélte vagy hitte elajánlékozottnak. Az első esetben az „éppen“-nel, valamint a másodikban a „nem más“-sal való magyarázat igen is illik; de nem világosít, nem dönt és nem utasít, sem egyik sem másik. Hogy is lehessen ezt akár követelni, akár reményleni egy eszmétől a másikra nézve, melylyel a világosságnak *azon* fokán áll, midőn mindketten *azon* viszonyok közt léteznek? Mint az iménti elemzésből kitetszik, az „éppen“ és a „nem más“, nem a tény tárgyias mivoltára vagy minőségére, hanem a *halló tudására* vonatkoznak. Igen, de erre s éppen hasonló módon a jelző accentuálása is. Miképp utasíthasson hát mást, a minek magának is utasításra van szüksége? Miképp' lehessen próbaköve valami egy másnak, midőn mindkettejük valódiságát, kellőségét vagy minőségét csak azon próbakö eszközésével tanulhatni ki? „Vak nem vezethet világtalant, mert mind a ketten a verembe esnek“, azt mondja Urunk. Nem magyarázatnak, vagyis a dolgot más oldalról tüntető rajznak, hanem próbának rosz az „ellentétes módszer“, s ajánlóiban hibáztak, hogy azt a mi lényegesen alanyias, ők tárgyiasnak adták ki, és annak hiszik maguk is. Annyira nem az pedig, hogy bizonyos dolgot, melynek „éppen az“ és „nem más“ léte világos és szembetünő, éppen jelzővel nem fejezheti ki józanon vagy nevetség nélkül. Ha pl. a jótékonyságáról ismeretes „Péter“ről azt mondaná valaki: „Péter egy koldúsnak alamizsnát adott“, az accentuált szó csengetésére majdnem elnevetné magát a halló, s azt kérdezné: „de

mi az isten csudáját is adott sőt adhatott volna Péter a koldusnak egyebet, mint éppen „alamizsnát“? Van ugyan a „nem lehet más“sal jellemezhető tárgynak igénye a jelzőséghez egy különös esetben: de ebben is nem tárgyias, hanem a mondóra nézve alanyias körülmény határoz. T. i. midőn a mondót akár érzékei tanubizonysága, akár okoskodása úgy meggyőzi valamelyik határozónak az ígéhez való viszonyáról, hogy másképp' lehetőségét képtelennek tartja, a „tények hatalma által sürgetve“ elül teszi jelzőül azt a részéről praegnansnak tartott határozót. — „Búzát visz Péter a vásárra“, ezt a mondatát imígy commentálná a mondó a hallónak: „ön nem látta, de én láttam a szememmel, hogy éppen azt visz“, vagy pedig: „ön nem tudja, de én tudom, hogy neki nincs egyébféle gabonája eladó.“ A meggyőződés hát, hogy éppen búzát és nem zabot vagy árpát visz, igen is megvan; de következik-e abból, hogy jelzőnek tegye a mondatban? Miért nem következik hát a németre, francziára, angolra, olaszra nézve? De következik ám azokból a körülményekből, melyek benne ezt a meggyőződést is keltették, hogy a *búza* eszméjét kiválólólag élénken állították képzelődése eleibe, a minél fogva a z t tartotta a többi határozók közt a legpraegnansabbnak, s mint magyar azt rendezte a nyomosításnak legkedvezőbb helyre, az ige tőszomszédjába elül. Hisz' a rendezésben nem az a kérdés: miért nem a „zabot“ vagy „árpát“, vagy a hány ellentéte van a búzának, hanem: miért ne „Péter“ vagy a „vásárra“ legyen a jelző? T. i. választás a három határozó közt lehet, s ellentéte mind a háromnak van és egyformán van. Az azonosság fogalma eszmetársulatban van minden bizonynyal a jelzővel, és ez a viszony adott lételemélyebb vizsgálat és elemzés hiányában az ellentét oly szél-tiben s kritika nélkül bévett próbájának. De szintűgy megvan az az eszmetársulat a többi határozók irányában is, és így éppen azt a bogot nem oldja meg, miért jelentkezik kitünőleg a jelzőnek szánt határozónál?

Visszatérve jelen vizsgálatunk tűzetes tárgyához, azt gondolom nincs semmi előre látható ok, a mi a közelebbi 3 elvnek bárminémü határozóra való kiterjesztését és alkalmazását ellenzené avagy csak kétségbe is hozathatná.

13. Midőn több tudandó határozó van a mondatban, azt, hogy melyikök foglalja el a jelző helyét, vagy általában elfoglalja-e valamelyikök, ismét csak a 10—12. elv viszonyos és összehasonlító alkalmazása dönti el⁶⁰).

Csak egy kérdés járul itt még a 9. elv alkalmával tárgyaltakhoz: van-e több egészítvény esetében valami meghatározható rangsorozat köztök?

Nincs kétség benne, hogy a szükséges egészítvények közt praegnans voltokra nézve árnyalati különbség ne lehetne, és valóban van is. De hogy az árnyalat felsőbb vagy alsóbb fokozatát a sorban elébb vagy hátrább tétel jeleli-e, eldönteni nem lehet. Valószínű, hogy előbeszédben a nagyobb

⁶⁰) Vegyük fel például a Szv. mondatát: „A gróf villámhárítót tétetett a házára,“ és tegyük hogy „villámhárító“ és „házára“ a tudandók.

Elsőben is azt vesszük észre a 10. elv nyomán, hogy „tétetett“ sokkal szélesebb s már csak ennél fogva is határozatlanabban értelmű ige, mintsem figyelmünket kielégíteni képes volna; tehát a két határozó közül egyiket jelzőnek kell tennünk, s a másik egészítvénynek marad.

De melyiket hová? Az a kérdés.

A 11. elvet tekintetbe véve úgy leljük, hogy a „házára“ nem hogy magában, de az igével kapcsolatban sem állít elé valami új vagy érdekes eszmét. Mert hogy valaki valamit a házára tétessen, nagyon is mindennapi dolog. Ez a határozó hát a jelzősége nem érdekes. A másik ellenben az igéhez kapcsolva így: „villámhárítót tétetett,“ elég praegnans cselekvényt állít képzelődésünk eleibe, mely a „gróf“ által felébresztett figyelmünket megjutalmaztatni elég alkalmas. E lesz tehát a jelző. Mi több: az így érdekesített cselekvény az addig egészen közönös határozónak- („a házára“) is jelentékenységet ad, melynél fogva nem csak pótló, hanem szükséges egészítvénynek is beillik. Mert midőn halljuk, hogy „a gróf villámhárítót tétetett“, csakugyan kíváncsiak leszünk megtudni, vajjon valamely középületről, egyháztól, iskolától, magtárról, vagy, csak saját házáról gondoskodott-e?

Sapientis satis, mivel nem tankönyvet írok. De hogy ennyi „sapientis“-nek is megérdemli a figyelmét, hinni bátorkodom abból, hogy ámbár az ily csekélységnek látszó vonások nélkülözhetetlen elemeit s hatályos tényezőit teszik a jó magyar előadásnak, elemzésére még eddig egy nyelvészünk sem méltatta. Külfölditől meg nem lehet tanulni, mert nyelvének mereven, legalább a miénkénél sokkal merevebb szerkezete ilyes vizsgálatokra sem okot, sem alkalmat nem nyújt. Legfeljebb a vers- és prózabeli szórend közt tesznek egy kis különbséget vele.

praegnansság sürgetése elébb mondatja ki az illető határozót a többinél; holott írásban, sőt megfontoló, higgadt beszédben és ugyan az az ok éppen leghátul keresteti a nagyobb nyomatosságot. De szabálylyá ezt sem emelhetni. Mindenek felett tiltakoznunk kell a M. Ny. Rendszerebeli peremptorius határozat ellen, mintha t. i. a „nyomosság az ígétől való távolság szerint mind inkább kisebbednék“, mi semmi tekintetben nem áll, s mint általános állítás merőben valótlan. Sokkal inkább elfogadhatni erre az esetre a Szilágyi elvét, mely szerint az egészítvények „állásrende“ — (de a világért sem „a mondat minden fő részéé“) — „az eszmék elméleti keletkezése rendétől függ.“ De ezt is csak romlatlan nyelvérzékű magyar beszédére, egészen eredeti irományára nézve ismerhetni el; fordításban, midőn bizony az eszmék az idegen mondatbeli szórend szerint keletkeznek, merőben haszonvehetetlen elv. Segít néha az a körülmény, hogy az egészítvények egymásra vonatkoznak; mert ilyen esetben a határozót a határozott eleibe sorozzuk. Minden más esetben esetleges viszonyok döntenek.

14. A *tudottak* részint az *inchoativumban*, részint a *mondatzömben*, (az ige után mint pótló egészítvények), foglalhatnak helyet.

Ez ismét oly széles engedményű szabály, oly „könnyű iga“, hogy bizony nincs és nem lehet oly nemű konok határozó, mely szivesen alája ne adhatná a nyakát. Az inductio is a mellett tanuskodik, hogy mindennemű határozót hallunk nyomosítatlanul hangzani, hol az ige előtt, hol utána.

De éppen e szélességénél és határozatlanságánál fogva hagyja fellebbenni azt a kérdést, vajjon a nem nyomosított határozók elrendezését egészen rá lehet-e hagyni, minden szabály és utasítás nélkül, a beszélő vagy író önkényére? Koránt sem; mert bizony nagy esetlenségek jöhetnének ki belőle, melyekre legio a példa. De biz' azzal sem biztathatjuk magunkat, hogy minden esetre szolgáló, általánosan utasító elveket birunk felfedezni. Annál bajosabb, mivel nem csak az a kérdés, minő rendet tartsunk a pótló egészítvények sorolásában; hanem még más kettő is: t. i. van-e megállapított rangsorozat a pótló és szükséges egészítvények közt? És még: van-e bizonyos és általános jellemvonás, melynél fogva a határozókat biztosan

meg lehessen osztani, és egyfelől az inchoativumba, másfelől a mondatzömbe rendezni? Félő, hogy a mi utasító elveket megkísértünk, inkább a „quid consilii?” mint a „quid juris?” maximáján alapulnak.

15. A mely eszmék a mondatzöm értelmének *mellözhetlen alapul, szoros feltételül* szolgálnak, azok kifejezéseit inchoativumba helyezzük.

A 16. melyek a mondatzömmel *lazább viszonyban* vannak s inkább *mellékes körülményeknek* tekinthetők, az egészítvények közt lelhetnek helyet.

17. A *pótló* és *szükséges* egészítvények közt semmi határozott *rangsorozatot* szabni nem lehet. Valamint azt sem követelhetni, hogy a *pótlók együtt* s a *szükségesek* megint *együtt* külön két csoportot alkossanak.

Mind a két követelmény ellen számos és feddhetetlen példák tiltakoznak.

18. Az inchoativum két vagy több tagja határozottság tekintetében a lehetőségig egyfélék legyenek.

Ezt a 14. §. 1. pontjában állított elvet annyira tiszteletben tartja az élet nyelve, hogy még az inchoativum és jelző közti viszonyra is kiterjeszti néha. Példákat főképp' a közmondásokban lelünk: „*Szükség* [~]*törvényt ront*; — *Kéz* [~]*kezet mos*; — *Ebnek* [~]*eb a barátja*“ stb.

19. Az *izlésnek* is nyomatékos szava van a *tudottak rendezésében*, s a mondatrészei közt a *sulyegyen* megtartását követeli. A kellethinél több ragu inchoativum *igen nagy feneket kerít* a mondatnak; a pótló egészítvények túlzott száma *pongyolává teszi*.

„*Pista* [~]*tegnap részegen jött haza a vacsoráról.*“ Illően kiegyenlített mondat.

„*Pista* [~]*tegnap a vacsoráról haza részegen jött.*“ Nagy feneket kerítő mondat.

„*Részegen* [~]*jött haza Pista tegnap a vacsoráról.*“ Pongyola mondat.

Si quid nosti rectius istis: candidus imperti, si non, his utere mecum! — Azt gondolom idővesztés volna részletesen

alkalmazni az adott elveket az igéből és három határozóból álló mondatok rendezésére. Olvasóm vagy kritikusom maga is megteheti.

16. §.

A többi ragos nevek, mint határozók.

Kalauznak a M. Ny. Rendszerét veszem, melyet az adatok teljességére nézve újabban is csak dicsérettel említhetek.

1. Cseré-rag: *ért.* — Cserélni azzal a feltétellel, legalább abban a véleményben szoktunk, hogy a mit kapunk a cserében, a nnyit ér, mint a mennyit az, a mit adunk. Azt hiszem elég értelmes; annak a sanyaru kritikusnak pedig, a ki netalán azt kívánná, hogy magyarázzam ki azt is, mit tesz az „annnyit ér“, csak annyit felelek, hogy nem követelheti tőlem azt, a mit Európa legjelesebb tudósai a nemzetgazdasági téren száz évtől fogva mind c mai napig sem tudtak elméletileg meghatározni. Ez azonban nem gátolja, hogy az emberek széltiben ne használják gyakorlatilag a sokat vitatott és soha el nem döntött kérdésbeli fogalmat.

Ez a fogalom, ú. m. az *egyetérés* (aequivalentia) eszméje, éppen csak a csere által jött létre, s a végett is van közéletbeli forgalomban. Minthogy pedig az *-ért* ragban az egyetérés eszméje rejlik, mint általános, fő és minden mellék értelemait magában foglaló vonás: azt hiszem, méltán nevezhettem csere-ragnak. Kalauzom magyarázata: (Azok) „a nevek, melyek valaminek okát adják, vagy értékét, becsét határozzák meg, *érti* raggal járulnak stb.“ — mint láthatni, egyez félig az enyimmel. Szerkesztői azonban a nem egyező részét tartották fontosabbnak s lényegesebbnek, mert a kérdéses ragot „*okadó*“-nak nevezték. Velök tartanak Imre és Szvorényi is.

Én hivatkozva arra a mit az irányrag alkalmával mondtam, most is azt állítom, hogy a nyelvalkotó szellem minden ragban egy fő és alap eszmét testesített, melyben minden netalán eltérőnek látszó jelentéseinek egyesülni kell. Vagy azt a felsőbb eszmét kell hát kimutatni, melyben az ok és az egyetérés összeolvadnak, vagy azt, hogy valamelyikök a

másikban bé van foglalva. Azzal kecsegtetem magam, hogy az utóbbi kívánalmat bírom teljesíteni.*

Az, a mit oknak nevezünk, utolsó elemzésben csak egy külön esete az egyetérésnek. Lássuk egy példában — pour fixer les idées — mint a francia tudományos közmondás szokta kifejezni. „*A tűz éget*“: ennek az okát kérdi valaki. S mit felel a természet-tudós: „az éghető anyag részecskéi a meleg magasabb fokán egyesülnek az élenyvel, s együtt az elébbitől különböző testet alkotnak.“ Íme! azt az eszmest, melyben az iskolázatlan elme képzei az égést, a tudomány felcseréli amazzal egyetérő más eszmest. Ennyi az egész! Vegyék önök figyelemre azokat a „mert“eket, melyekkel a tudomány a „miért“ekre felel, s minden esetben azt a viszonyt fogják fellelni; tehát: az ok eszméje az egyetérés eszméjébe belé van foglalva; e felsőbb, az alsóbb fogalom⁶¹⁾. És ezzel az én nevezetem helyes volta bé van bizonyítva. Magának az eszmének helyességét pedig bébizonyítja minden példa elemzése⁶²⁾.

⁶¹⁾ A közélet az ok-ot nem a szövegben fejtegetett fogalmában veszi és adja. De igen is abban a tudomány: jelesen a mathesis és physika. Ellenben a nyelvalkotó szellem úgy látszik, a közléttel tart, és az okot egyfelől a cselekvő valamiben keresi, s kifejezésére a nevezőt teremtette; másfelől oly valamiben, a miből, a mitől, vagy a honnan származik valami, s az eszme zászlójául ez értelemben a genitivust és ablativust tűzte ki. — Még egy okkal több, hogy a *csereragot* ne nevezzük: *okadónak*.

⁶²⁾ A M. Ny. Szót. szerint: „— ÉRT, . . . 1) Járu bizonyos értéket, árt, becsét tartalmazó nevekhez, midő azok csere, megváltás, érdem, díj, jutalom, illetőleg büntetésképen valami hasonló értéküvel viszonzotatnak. *E lovat száz forintért adom. Ajándékért ajándékot kapni. Borjuért csikót adtak neki. E kötet bankjegyért eszütöt kérek. A vett jószágért fizetett ezer forintot. Bérért szolgál. Szemet szemért, fogat fogért. Büneiért lakol. Jó tetteért jutalmat, dicséretet nyer.*“ Mindezekben világos az alkalmazás, könnyű az elemzés. A szerkesztők elmélete is tökélyesen megegyeznék a miénkkel, ha úgy nem tennének, mint az a szenvedélyes lovas, ki midő az országon akadály nélkül nyargalhatna, félre való ösvényt keres, hogy alkalmá legyen sövényt vagy sánczot ugratni. Cz. és F. maguk ástak sánczot maguk előtt, midő értelmezésökbe minden szükség nélkül felvették, hogy azoknak a neveknek, melyek mellé *ért* járul, „bizonyos értékűeknek, áruaknak, becsűeknek kell lenni.“ Mert ez által elállották az útját, hogy az ilyeneket mint:

Az elemzés újra meg újra kimutatja, mily tévelygőleg és tévesztőleg állítják nyelvтанáraink, hogy egyik ragot a másik „gyanánt“ vagy „helyett“ használhatni. Hiszen nem azért

„*Fiaért fizet, barátjáért kezeskedik, jót áll*“ stb. az előbbi példák szerint elemezhesük. Mert hiszen „*fia*,“ „*barátja*“ stb. nem árúk! Ugratni kell hát szerkesztőinknek, s ott hagyva a „*cseré, megváltás*“ stb. eszméjét, imez ártalan tárgyak kedviért, más jószágára, tilosba szöknek, midőn ezt írják: „Különösebben vonzatik oly igéktől és nevezőktől, melyek helyettes viszonzásra vagy cselekvésre vonatkoznak.“ No erre az a szegény „*helyett*,“ mint káros gazda elmondhatná: „hiszen étették volna le a vetésemet, csak ne taposták, gázolták volna le oly éktelenül a földemet!“ Ugyanis valótlanabb állítást érthetlenebb rozstylusban mondva aligha hallottam vagy olvastam valaha. Nem vesződöm nyelvtani sem logikai elemzésével, csak azt jegyzem meg, hogy könnyebben s világosabban fejezheték volna ki pótló értelmezéseket a M. Ny. Rendszere szerkesztőivel imígy: „Használtatik az *ért* rag *Helyett* gyanánt.“ Az állítás így is valótlan; de legálább érthetni. Valótlan elsőben annál az általános elvnel fogva, hogy egyik viszonyragot a másik helyett soha sem használhatni, melyet már eléggé megvitatunk. De valótlan különösen ez esetben azért is, hogy a reá felhordott példákat mind elemezhetni a rendes értelemben. „*Fiaért fizet*“ az, a ki fizetése által fiát valamitől megváltja, valami kötelezés alól felmenti. „*Fia helyett fizet*“ ellenben az, a ki azt, a mit a fiának kellene bizonyos alkalommal fizetni, maga fizeti ki. Merőben különböző két dolog, melyeket valamint tetteben, úgy kifejezésben sem vét senki más össze, csak — nyelvtanár!

A M. Ny. R. még „*miatt*“ gyanánt is használhatja az „*ért*“-et, mi körülbelül annyi, mintha azt javasolnák, hogy nyárban fűtsük bé jéggel a szobánkat. Mert „*miatt*“ és „*ért*“ oly különböző két viszonyt jelel, mint a kénytelenség és szabad akarat; bárha a M. Ny. Szótára a végokat „*miatt*“-al is jelelteti. Csak azt kérdeném tőle, ment-e valaha magyar ember „*ló miatt*“ vásárra? Vagy *mulatás miatt* játékszinbe? Végokat czél nélkül nem gondolhatni, a czélnak pedig a *miatt* csak ellenzője lehet, más köze nincs vele. Midőn Bajza azt éneklí: „*Miat-tad szép hazám, miattad* vérzem én,“ sem azt nem érti, hogy szíve vérszínének, azaz gyötrelmének czélja a haza; sem azt, hogy táplálni szándékozik vérével a hazát, mint pellikán a fiait, hanem hogy a haza állapota bánatot okozó, keltő, sugalló tárgy reá nézve. — „*Végett*“ igen is vonatkozik a végokra; de akármit mondjon a M. Ny. Sz., nem egy értelmű az „*ért*“-tel. Nem, elsőben azért, mivel a *cseré* stb. eszméje nincs meg benne. De nem másodsor azért, mivel *végett* mindig cselekvényre vonatkozik, concret tárgyhöz csak *ért* járulhat. „*Pénz-hozás végett*,“ lehet mondani, de *„pénz végett*“ nincs magyarul, s nem is he-

állította fel a nyelv az ő rovatait, hogy a járatlanság és tudatlanság összegalázolja korlátaikat. Ha még annál azonosabbnak látszanék is különböző ragu két szó jelentése, mindig meg van köztök az árnyalatbeli, még pedig sokszor nagyon tetemes különbség, melyet csak kontár vagy szeles kutató nem vesz észre. Ez a jellemzés nem érdeklí a M. Ny. R. szerkesztőit, mint a kik nem rosszul, vagy felszínesen, hanem általában nem is elemezték. Nem, különösen akkor, midőn azt írták, hogy „az *ért* rag *helyett* és *miatt* gyanánt használtatik,“ mihez Szvorényi még azt ragasztja, hogy: „*Árt* vagy *becset* határozó neveknél az *ért* ragot magyarabban (!) tehetni ki *on*, *en*, *ön* felható raggal.“ Meg azt, hogy „Mikor a bensőbb, erkölcsi ok, magából az alanyból indul ki, *ért* helyett *ből*, *ből* ragot nyer az okhatározó“⁶³). Erre csak azt lehet mondani,

lyette mondjuk „*pénzért*,“ hanem mivel csak így jó. Az efféle összecserélgetések következtése aztán az olyan stylus, a milyenben ez előtt egy vagy két évvel egy, minden hirlapot beköborlott „ujdondászi“ czikk vala írva, t. i. hogy: „Leobenben egy kocsis *lopás végett* elfogtak.“ Szvorényi (313. §. Jegyz.) jól megkülönbözteti a hármat. Kárpotlásul az *ért* synonymájának teszi a *ből*, *ből*-t és *on*, *en*-t.

⁶³) Szv. M. Ny. 313. §. Jegyz. Felüleges és elégtelen elemzés következtése az ilyen állítás. Lehet valamit „*két forint on*,“ lehet „*két forint ér t*“ adni, de különböző jelentéssel. Az első csak azt teszi, hogy az alkunk két forint *on* állott meg, mint egy alapon; a másik azt, hogy az adó két forintot kapott cserében az *ér t* a mit adott. Ha így haladnánk tovább, illő megfontolás nélkül azt is kellene mondanunk, hogy *val*, *vel* is synonymája az *ért*-nek. Mert „*pénzzel* szerzik a jószágot,“ — „*pénzzel* járják a bücsüt,“ — „*arannyal* váltanak,“ stb. — Nem különben elégtelen analysis következménye egy további észrevétele is az idézett írónak. „A jó szokás, úgy látszik,“ azt mondja, „azon különbséget teszi a kettő“ (*ért* és *on*, *en*) „közt, hogy a *v é t e l s e r z é s on en* raggal, az *adás, átengedés* pedig inkább *ért* raggal vonzza a határozót, mint: két garas-*on* nem sok sáfrányt vehetsz. Két garas-*ért* nem sok sáfrányt adnak.“ Sok jó magyar előtt lehet, velem együtt, ismeretlen ez az állított „jó szokás.“ Sőt két garas-*ért* éppen úgy vehetni sáfrányt, mint két garas-*on* adni. Egy pár külön mondatból nem kell mindjárt hímet varrni. Ellenkezik ez az inductio szabályaival, sőt lényegével. — A mi az *ér*nek *ből* *ből*-lel való felcserélését illeti, erre a találmányra csak az okviszony egyoldalú felfogása adott alkalmat. Az átmenetek törvényétől segítve majd még azt is kimondhatnók, hogy valamennyi ragu, mind egyik a másiknak a helyettese!!

hogy: litterae sunt patientissimae. Kényes fülü magyar a *helyett* vagy *miatt* gyanánt használt *ért* hallására éppen azt a bántó érzelmet tapasztalja, a mit -- Szilágyiként: „még most“ — reménylem minden magyar érez, midőn nyelvünkbe kóstolt idegen azt mondja, hogy: „*én a gazdaságtól beszélek*“, holott a gazdaságról akar be zélni. De azért hogy az ő nyelven mind a két ragot *von* vagy *de* teszi, mi a magyar nyelv-tanban talán csak még sem fogjuk azt a szabályt állítani, hogy a *tól-t ról* helyett vagy gyanánt is használhatni? Valamint a francia sem zavarja s véti össze az ő *vers*, *envers*, *contre* praepositióit, ámbár a németnek mind a három csak *gegen*. De a francia nyelv-tanár nem mondja ám a *gegen* kedviért, hogy *vers*-t *envers* helyett, vagy ezt *contre* gyanánt használhatni. A synonymia nem zűr-zavaró, hanem megkülönböztető tudomány, voltaképpen.

2. „*S e g í t ő*-rag: *val*, *vel*.“ -- Jól talált név, mely ellen nincs és nem lehet semmi kifogásom. A *val*-lal jelelt határozó mindig eszközt tesz ugyan, de úgy, hogy a társulás eszméje is szintoly kimaradhatatlanul benne van; s ez az oka, hogy nem lehet megfordítva állítani, hogy minden eszközt *val*-os határozóval fejezünk ki. A segítség mind a két jellemvonást magában foglalván, sokkal szerencsésebb név, mint ha a latin, szanszkrit és orosz nyelv-tanokat követve „*instrumentalis*“nak hívnök, mint Imre és részben Szvorennyi. Oly nemű személyesítése fekszik benne az eszköznek, mint a melyet az irányragos nevekről jegyeztünk meg. Valaki ellenünk vethetné: „No hiszen, hogy ebben: „Karddal verekedik“, eszköz a segítő ragos szó, azt értem, de már ebben: „ellenséggel verekedik“, mikép lehessen eszköz az ellenség?“ Erre csak azt kérdeném vissza, hát az ellenvető tudna-e ellenség nélkül verekedni? Igen is, eszköze az ellenség a verekedésnek, még pedig kikerülhetlen eszköze, s innen veszi erejét az a gúnyos kifejezés: a levegővel vagdalkozik. Átalános értelmezésünk minden esetre kielégítő magyarázatot adhat és ad; hanem egy nagyon békapott vissza-

Zeyk János költőnk „Dekebal“jában írja hogy: „Minden ember, csak egy ember!“

élés, — melyért a fordításoknak tartozunk, nem hálával, hanem a legélénkebb megrovással, — külön említést igényel. Mondjuk el egy tisztelt író szavaival: „Germanistáink, mint nyelvzsépséget honosíták meg az effélet: „nyargal a huszár, forgóval süvegén, karddal az oldalán‘ stb. s nem vették észre, vagy nem akarták észrevenni, hogy ezt a magyar ki tudja fejezni rövidebben, s élénkebb hatással: „nyargal a huszár, süvegén forgó, oldalán kard‘⁶⁴). Tökéletesen egyetértek az íróval, mindazáltal nehogy német közmondás szerint, a feresztő lével a gyermeket is kiöntsük, egy kis észrevétellel kísérjük. A felvett példa tiszta leírás töredéke, s mint olyat okvetlenül kár hoztatnunk kell, még pedig elméletünk szerint azért, hogy a „karddal“, forgóval“ még csak árnyékát sem viselik az eszköz képeinek⁶⁵). Ellenben így: „késsel jött nekem (hogy megöljön)“, vagy: „feltett kalappal lépett a szobába“, vagy pedig: „megérkezett egy zsákkal a hátán,“ nem lehet hibáztatni a segítő ragos határozókat. Ezekben ugyanis mindenütt ott lappang, ha nincs is kimondva mint a legelső példában, a cél eszméje, melynek eszközéül szolgál a *val*, *vel*-es név. De csak is ily esetben helyeselhetni, mondom, a midőn t. i. az A. J. javasolta nevező nem tenné meg a szolgálatot, sőt félreértést is okozhatna. — A *val*, *vel* ragos határozót is 1001 igével „vonzat“ja a M. Ny. R. Újra azt mondom reá, hogy szótarba való, mert a segítő rag helyes értelmezése mindazokat a szabályokat magában foglalja⁶⁶).

⁶⁴) L. Szépir. Figyelő. I. évf. 1861. 36. sz. 563. l.

⁶⁵) Ezt divatos stylussal így írják: „az eszközt még csak nem is árnyékképviselek“vagy, „képárnyékviselek.“Ez aztán nem pongyola bezzeg!

⁶⁶) Minden rovaton keresztül alkalmazni feles fáradság volna; csak olyakat említtünk meg, a melyekhez különös szólnék van:

M. Ny. R. 118. §. 1) „*val*, *vel* ragos szókat vonzanak

e) Bővülködést és birtokot jelentő (igék), mint *bővülködik*, *bír*, p. o. a Tisza *hal l a l b ő v ő l k ö d i k*; *sok ezerek-k e l b i r*.“ — Megjegyzem elsőben alakilag, hogy e szabálynak a szerkesztése sem éppen ablakba tenni való minta. Két ige kedviért két általános rovat s minden kapocs nélkül egy pontba foglalva — nem mutat sem mesteri nyelvészsem nyelvészi mester- kézre. De lássuk tartalmát. „*Bővülködik*“ segítő ragos szót vonz: ha ez a szerencsétlen kifejezés tesz valamit a magyar syntaxisban, csak azt teheti, hogy „*bővülködik*“ egyedül csak *val vel* ragos szóval párosul. Úgy de a M. Ny. Szótárában — (mely-

3. Átalakító-rag: *vá, vé*. — Kalauzunk fordító ragnak nevezi, s nem veszi észre azt a furcsaságot, hogy éppen a fordít ígéhez járul legritkábban, s ilyenkor is helyváltoztatást jelent, valamint a *hová?* kérdésben. Aztán itt is előhozza azt a szerencsétlen cserét, azt állítván, hogy némely esetben „a *vá, vé*” elhagyásával is össze lehet a nevekkel kötni” az ígét. Mintha bizony: „*az ige t e s t lön*” nem volna tiszta latinismus és ennyiben hibás; és mintha mindegy volna: „*katona lett*” és „*katona vá lett*.” Hisz’ az első példa csak ily formán kiigazítva jó: „*az öcsémből katona lett*”, mint ebben láthatjuk: „*nem tudom, mi lesz a gyermekeimből*.” A második

nek gondos szerkesztését számtalan esetek közül tanusítja az is, hogy „*bövílködik*”-nél synonymá gyanánt van felhozva: „*duskálkodik*”; holott az utóbbi czikk alatt egy betűvel sines említve a „*bövílkodik*”-nek megfelelő értelme. Igaz hogy kárpótlásul a „*dúslakodik*” merőben ki van hagyva.) — azt olvassuk hogy: „*étel b e n ital b a n bövílködni*,” és „*a kinek pénze van, mindenben bövílködhetik*.” Az idézett nyelv-tan az utóbbi „*vonzat*”-ról semmit sem szól. Szabályának ez a része tehát minden esetre hibás. Még sokkal hibásabb a második része, melynek ezafolatát megírta Arany J. (Sz. Figyelő I. 1861. 36. sz. 564—8. l.) én magam is érintettem (i. h. 30. sz. 467—8. l.) Itt csak azt ragasztom hozzá, hogy az a többször érintetem tisztelet, mely a magyar nyelvben a birtok eszméje iránt mutatkozik, ebben is nyilvánul. A nyelvalkotó szellem ugyanis nem nézte csupa segítő s a cselekvényben részes eszköznek, hanem nevező formában, tehát a lehető legszorosabb viszonyban forrasztotta össze az ígével s megkülönböztetésére csak a személyragot használja: *három van, földem van*.

A következő (f) pontban a *bír* megint eléjő abban a jelentésben, melyben segítő ragos határozó járulhat jó magyarsággal hozzája. Hanem itt megint az a fogalomzavaró hiba van, hogy a szerkesztők a „*bír-t*” (p. o. ebben: *Pál nem bír fá v a l*) „mérközést jelentő ígének” nevezik. Szeretném elmozdítását hallani!

Ugyanott a (h) pont: „a kérdésként jelentők,” azt mondja, *val, vel* ragos szókat vonzanak. Helyesen; mert az illető határozók a kérdésként segítő, a cselekvényben részes eszközei. Csak azért a kirívó germanismusért említem meg, a mi már a közbeszédben is szél-tiben békapott, s a mi abban áll, hogy a szóban forgó ígétet s hasonló értelmű neveket *ra, re* ragos határozókkal párosítják: p. o. „*büszke v. büszkélkedik a nemzetségre*.” Anathema esto!

„A *nevel* ige, midőn táplálást jelent, csak néha veszi fel a *val, vel* ragot,” (i. h. k.) Alaki és anyagi hiba. Az ige soha sem veszi fel a *val, vel* ragot, hanem a határozója. És „*nevel*” soha sem jelent „*táplálást*.” „*Szónával*” magyar nem „*nevel*” lovat. *Tarthatni tarthat*.

pedig csak úgy lehet helyes, ha jelzővel töldjük, például így: „jó katonává lett“ s még így is nagyon kétes, mert a „lesz“ általában tulajdonítmányt és nem átalakító ragot szokott rendszerint felvenni. Emezt csak akkor, midőn a válik értelmet akarjuk erősebben kitüntetni benne. Átalában a *vá, vé* raggal csak akkor szabad élni, midőn a mondatbeli alany, (mely nem mindig nevező, hanem más határozó, p. o. *accusativus* is lehet), mondom, az alany jelelte tárgy merőben átalakul a szóban forgó ragos határozóvá. Ezért jó: „emberré teszlek“, azaz: téged jelentéktelen egyént olyanná, a ki „ember a talpán“; nem jó ellenben: „hadnagygyá teszlek“, mert a hadnagyság csak hozzá járul az egyénhez, nem pedig átalakítja. „Hadnagynak teszlek“, tehát nem az előbbi helyett van mondva, vagy vele „felcserélve“ a M. Ny. R. szerint, hanem egyedül csak így hibátlan. Azért különbözik a *birón a k tették* és *biró v á tették* is. Mert valakit két peres fél köz megegyezéssel *biróvá* tehet a köztök fennforgó ügyben, s ekkor semmi és senki egyebet nem látnak benne csak a *birót*; holott *birón a k* csak az illető hatóság teheti, t. i. ruházhatja fel ezzel a hivatallal. Szint' úgy különböznek: *olyann a k tartom* és *oly b á tartom*. Az első egyszerűen vélekedik, s bizonyos minőséget tulajdonít az illetőnek, mely valóban meg is lehet benne, s legalább is hiszi felőle a mondó: p. o. „én Zsugorit olyannak tartom, a ki apját is eladná egynehány forintért.“ A második átalakítja véleményében az alanyat valami más nemű vagy más minőségű lénynyé, jóllehet tudja, hogy valóban nem az. P. o. „Olybá tartom, mint ha megholt volna“⁶⁷⁾. Tiszteletben kell tartani, uraim, a nyelv árnyalatait,

Az idézett cikk 3) pontja alá foglalt szabályokról, melyeknek másolásával csak papirosat vesztegetnek, egyebet nem mondhatni, hanem: *rudis indigestaque moles*. Angolúl: „rubbish.“

Szvorényinál a *val, vel* alkalmával (314. §. Jegyz.) néhány szinonimikai helyes észrevételt olvasunk. Imre a M. Ny. Rendszerét kongja vissza.

⁶⁷⁾ E biz' egy kicsinyt erőltetett elemzés. Nem csuda, mert arra az erőltetett etymológiára van építve, mintha *olybá* = *olyrá* volna, mit nyelvészeink evidens dolognak néznek. De félő, hogy nem helyesen. Vajjon nem inkább meghoszsztított-ba, az a -bá? „Olyba veszem“, e szerint annak az analogiájára volna építve, hogy: „Kutyába sem veszem.“ Meg: „Mennyiben veszi“, azaz számítja, „a jószágomat?“ Majd azután a „vesz“

és nem veszélyeztetni afféle állított „felcserelés“ekkel, „helyett“ekkel és „gyanánt“okkal!

Végre, minden régi iratok és vidékiességek ellenére és daczára, merőben tagadom, hogy „Győr-ré, Fejérvárrá érkezett“ helyes volna. Se én, se más soha senki „Pestté, Pécscsé, Tordává“ vagy „Enyedde“ nem ment. Tökéletesen el is üt az átalakító rag jelentésétől ilyes használata ⁶⁸).

4. Hasonító-rag: *ül, ül.* — Nincs rag, melyet oly mostohán nyaggattak és hurczoltak volna az újabb irodalmi stylusban, mint azt, a melyet most veszek tárgyalásba. Darabonnak vagy inkább mindenek szolgálónak tették: nyárban esőt, télben havat, tavasszal vetést, ősszel szüretet kellett neki jelenteni. Igazán, valahányszor egy nyelvünkben járattan egyén — hajh, pedig be sok van ilyen, a ki számot tart a magyar írói segélypénztárra — megszorul írás közben, s nem tudja, minő ragot adjon határozójának, elérántja az „*ul, ül*“-t s mindjárt segítve van szükségén. Széltiben: „választnak király*ül*, küldenek követ*ül*, esznek farkas*ul*, nevetnek gyermek*ül*, fogadnak fiok*ul*, bérelnek inas*ul*, állanak katon*ul*, használnak fegyver*ül*“, — melyekre röviden csak azt a kritikát lehet mondani magyarán, hogy — írnak bolond*ul*.

Így a gyakorlat. Lássuk az elméletet.

A M. Ny. Rendszere azon kezdi, hogy az iménti, hibásoknak bélyegeztem szölamokat törvényesíti, imígy írva a) szabályában: „a hivatalba, tisztségbe, társaságba felvételt kifejező igék mellett, milyenek: *fogad, ismer, szövetkezik, szerződik, áll*; — *ül, ül* ragot vesznek fel a nevek.“ Ismét egy példája annak, midőn „il faudrait un volume pour réfuter un erreur de quelques lignes“ ⁶⁹). Az egész szabály nem ér egy

hez alkalmazott határozó, a „*vélemény*“ hidján átment a „*tart*“ hoz is. Megjegyzendő még, hogy van vidék, a hol nem mondják soha: „*olybá tartom*“, hanem: „*úgy bé tartom mintha*“ stb.

⁶⁸) A *ra re* ragok megnyujtását más esetekben is van olykor alkalmunk tapasztalni. Maga az „*igekötő*“ *rá* is, nem a *reá* (székelyesen *réa*) megrövidítése, hanem az egyszerű *ra* megnyujtása.

⁶⁹) „*Tisztartó u l fogadta*“ (i. h.) már csak azért sem jó, mert három értelmű lenne. Egészítsük ki: *Péter Pált tisztartóul fogadta*. Elsőben is azt tenné, — már a rostába vetett szabály szerint — hogy: *P. P. tisztartó n a k fogadta*, (azaz: szolgálatába.) Jegyezzük meg, hogy

batkát, s nem hogy törvény, de ukáz nevet sem érdemel. Hibáját még azzal tetőzi kalauzunk, hogy más ragokkal (ú. m. *nak*, *nek* és *vá*, *vé*) is felcserélhetőnek állítja. A valóság az, hogy a felhordott példákban éppen csak azok az igazi ragok, a melyeket helyetteseknek állít, s még így is a *vá*, *vé* ragra nézve nagy ovatossággal. Elfeledte azonban, hogy az ő nézete szerint *t* raggal is fel lehetne cserélni, mert hiszen ez a szörnyeteg: „*párt-ül* fogta“ csakugyan azt akarja tenni, a mit igazán magyarul nem lehet másképp mondani, mint úgy, hogy: *pártját fogta*.

A b) szabály — az idézett helyen, — mint a mely azt mondja: „A hasonlítási eszmét kifejező nevek, melyeket *mint*-tel is lehet használni, — *ül*, *ül* ragot vesznek fel“, untilg elég lett volna. De azt is csak kijavítva a kijavítandókat. Mindenek felett tagadom, hogy az *ül*-ragu neveket, „*mint* tel is lehetne“ — azon értelemben — „használni“, hivatkozva mindig arra az általános elvre, hogy különböző két rag vagy szócska, a viszonynak — bármi csekélyen, de még is csak — különböző

vagy ez az utóbbi kifejezés nem jó, vagy a példabeli; mert két rag merőben azon egyet nem tehet. Úgyde oly vakmerő nyelvészt gondolni sem tudok, a ki ezt: „*tisztartónak* fogadta“ hibásnak bátorkodnék nyilvánítani; tehát a példa nem ér semmit és minden társaival együtt kiküszöbölni való. — Másodszor tehetné: *P. Pált úgy fogadta mint tisztartó*; azaz hogy „Péter tisztartó volt“ vagy legalább „abba az állásba tette magát“ s úgy, t. i. „mint tisztartóhoz illik“ vagy „olyantól telik ki,“ fogadta Pétert. — Harmadszor végre teheti: *P. Pált úgy fogadta mint tisztartót*; azaz: „mint tisztartót kell, illik, vagy szokás fogadni.“ Hát arra való-e a nyelvtan, hogy calembourgokat tanítson csinálni? Szerintem legalább a volna inkább a kötelessége, hogy óvjon tőlük! — „Házastárs-*u l* vette,“ erről l. a mi alább van a szövegben mondva a „*feleség-ü l* vette“ szólamról. — „Fegyvernök-*ü l* állott Hunyady mellett.“ Mondva csinált szólam ennek a lefordítására: „Er stand als Waffenträger an der Seite Hunyady's.“ Vajjon a német csupa tarkítás kedviért lefordítaná-e szórul szóra az idézett mondat igazi kifejezését: „Fegyvernöke volt Hunyadynak?“ Le, ha neki is a nyelve a Csáky szalmája volna, mint nekünk a miénk! — „Társamul szegődött.“ Undok soloecismus. *Társul* szegődött hozám: az lehet, úgy elemezve: társi minőségben. Mert „társ“ és „szegődés“ nem férnek össze, tehát: „társnak szegődni,“ jó móddal nem mondhatni. — „*Párt u l fogta*“!!! Hogy képes volt magyar liba tollával ilyet írni le!

két árnyalatát jeleli. Mindjárt kalauzunk példáját használva : „*hírül vinni*“ vagy „adni“, más, és „*mint hirt vinni*“ vagy „*mondani*“, megint más. A ki „*hírül viszen*“, a hirdet valamit vagy tudósít valamiről, általában, minden tekintet vagy kérdés nélkül az esemény valósága iránt. Midőn ellenben „*mint hirt viszen*“ vagy „*mond*“, a bizonyos tudósítással hasonlítja össze, nem ennek adja ki, s mintegy kiköti, hogy nem kezeskedik a közlött dolog valóságáról. Aztán ezt a szabályt is megszeplősíti kalauzunk a felcserélés vad eszméjével, azt mondván, hogy : „Ilyenkor e rag“ (ül, ül) „helyett : *gyanánt, kép, képen, képében, ként, fejében, nevében, helyett és nak, nek* is állhat.“ Ó, dehogy állhat! dehogy állhat! A módszernek még csak ábéczejét sem ismeri, a ki át nem látja, hogy az ilyes valami nem nyelvtani szabály, hanem hamisított szótári czikk. A ki t. i. egy nyelvü szótárt ír, s kivált rövid compendiumban írja, gyakran, sőt többnyire kénytelen synonymákkal fejezni ki a felvett szó értelmét. Mert hosszas fejtegetésre nincs helye, s azok az értelmezések, — — ó! azok nagyon kényes dolgok : olyanok mint havasokon a hóval színültig telt szakadások, melyekre az óvatlan utas reá lép, és — a többit iszonyodom elmondani! ⁷⁰⁾

⁷⁰⁾ Igaz, hogy az ilyen értelmezések mint : „BOKORZÖRRENÉS. A bokornak szél vagy állat pl. gyék által történt megzördülése,“ felettébb nyaktörök. De még az ilyekben is ha bukni nem, megbotlani bizony lehet. P. o. „DISZNÓFÜL. Füle a disznónak, melyet jobbára kocsonyába főznek.“ Elsőben is : disznófülből lehet kocsonyát is főzni; de azt kocsonyába főzni csak úgy lehetne, ha a kocsonya e l é b megvolna, mint a főzés. Másodszor : ha Lipszéban tanulna magyarul valami német, ott a hol a Schweins-Ohr“-t nem igen főzik „kocsonyába,“ megzavarodnék a szük értelmezés miatt, s nem hinné, hogy minden Schweins-Ohr csakugyan disznófület teszen. Magyarának pedig merőben szükségtelen vala megmondani s szótárból szakácskönyvet csinálni. A M. Ny. Szótára írói rettenetes szerelmesek az értelmezésekbe, kivált a magukéiba. Innen magyarázhatni, hogy ritkán látszik rajtuk az érett megfontolás nyoma. A synonymiától pedig akár hasonló magyarázat, akár megkülönböztetés tekintetéből, szintoly túlzottan tartózkodnak. In vitium ducit culpae fuga si caret arte. Csak egy példát, mire történetből nyiték. „Dsamál“ra hosszu értelmezést írnak, s elfelejtik azonban a „zagyval“-t, mely vidéki synonymája annak a szónak.

De azzal nem mondja ám a szótáríró — kinek általában sem tiszte, sem joga deducált szabályokat adni, — hogy azokat a synonymákat a cím-szó „helyeti“ vagy „gyanánt“ használhatni. A nyelvtanárnak ellenben elemzés a kötelessége, s nem szabad synonymákkal ütni el a port a tanulón. A nyelv gazdagsága s hajlékonysága nem a szók és szólamok különböző értelemi elmosódásában áll, hanem abban, ha mennél több és finomabb árnyalatnak bír külön-külön kifejezésekkel szolgálni.

Elemezzük hát az *ül, ül* valódi jelentését.

Inductio útján azt hozzuk ki, hogy ez a rag főképp' névmellékekhez járul, és valóban azokhoz tartozik, a melyekkel szorosabb értelemben vett határozókat (igehatározókat), még pedig módjelőket szoktak alakítani. Feltelhetjük hát, hogy a főnevek is névmelléki képességben veszik fel a kérdéses ragot. Ilyen képességökben tulajdonítványi szerepet viselnek; és így az *ül, ül* ragos nevek tulajdonítványt jelező igehatározók, melyeknek mindig bizonyos alanyok felelnek meg azon mondatban. De ilyen több is lehet, melyektől meg kell különböztetnünk. E sem lesz nehéz, mert csak az irány- és át-alkító ragos határozók versenyezhetnek vele; úgy de ezek soha sem módjelentő igehatározók, és aztán midőn tulajdonítványokul szolgálnak, az ige cselekvényénél fogva válnak a mondatbeli alanyuk minőségévé; holott mikor *ül, ül* raggal élünk, az illető alany a cselekvény mondatbeli pillanatában már fel van és fel marad ruházva azzal az állandó mivoltával vagy minőségével, a mit az *ül, ül* ragos szó jelent. „A legény katonának állott, emberül küzdött, és nyomorékká lövetett.“ Vagy pedig accusativus alanyval: „A fiút az apja katonának adta, a tábornok segédül használta, s egy ágyu nyomorékká lötte. Valaki tán megczáfolhatatlan ellentetésnek gondolná ezt a kifejezést: „feleségül veszi“; de nem oly erős, mint első tekintetre látszik. Mert lám, az illető személy nem az által lesz feleséggé, hogy *veszi* valaki; sőt midőn ezt a szándékát nyilvánítja a házasuló, gondolatában már feleségnek képzei, a minthogy, úgy szólva, virtualiter az is. Kitetszik ez abból, hogy „feleséggé veszi“ pártolhatatlanul rossz; „feleségnek ve-

szi“ pedig, ha türethetőbb volna is, azt a mellék gondolatot lebbenti fel, hogy „rabszolgálonak“ vagy „ágyasnak“ veszi, mi a kellő szólamhoz nem férhet. Még tisztábban abból, hogy ebben: „feleséget veszen“, még csak árnyéka sincs az átalakulásnak, mert egy értékű ezzel, hogy: „búzá^t vagy posztó^t veszen.“ Másodszor, ha ez erőltetett magyarázatnak tetszenék, holott jól megfontolva bizony nem az, azt mondanám, hogy a magyarázat, az elmélet tiszte a normalis esetek világosítása; az anomal vagy szélső tényekre nézve elég ha az átmenetet valószínűen kimutatja. Semmi esetben hát a feleségül veszi, az ily solocismusoknak, mint: „királyul választják“ stb. palástul nem szolgálhat ⁷¹⁾.

⁷¹⁾ Éppen azért rossz a „követül, királyul stb. választotta,“ mivel az ilyes kifejezésekben fel van téve, hogy az illető egyén a cselekvény, jelen esetben a „választás“ által lesz „követ, király“ stb. (Nem követté, királylyá stb., mert ez átalakulást tenne, holott a nincs meg, hanem csak reáruházás.) Az *ül ül* pedig annyira az illető alanyval együtt járó minőség, a mennyire csak a leglényegesebb *praedicatum* az lehet. Azért is neveztem én „hasonító“ és nem csupán *h a s o n l í t ó* ragnak, és nevezhettem volna, ha a legerősb és szélsőbb eseteket tartottam volna szemem előtt, a *z o n o s í t ó*-nak. Ilyennek mutatkozik az ilyenekben: „*mi erdélyiekül, mi papokül, mi művészekül*“ stb. melyeket a francia igazi tulajdonítványok formájában („*artistes, que nous sommes*“), a német appositívóval („*wir Künstler*“), s megint a francia kissé változtatott modorban („*nous autres artistes*“), fejez ki. A francziánál a „*que*“ és „*autres*“ világosan a *mi ül* ragunkat pótolják. De ez az erős jelentésménye fokozatonként gyengül egész a csupa módhátározó képzésig. Már ezekben: „*görögül, magyarül stb. beszél*“, nem oly teljes az azonosítás. Ebben: „*mi művészekül*“, azt akarjuk értetni, hogy „*mi valóban és éppen művészek vagyunk*“; holott ez: „*angolül beszélünk*“ már csak azt fejezi ki, hogy „*úgy beszélünk mint-ha angolok volnánk*“, vagy „*mint az angol nemzet szokott beszélni, t. i. azon szókkel*.“ Mikor csak oly formán, azaz: magunk nyelvében angol kiejtéssel beszélünk, akkor: „*angolosan*“ beszélünk; valamint „*németesen*“ midőn akár *phonologice* akár *syntactice* a német nyelvet majmoljuk magyar szavakkal élve. Ebből látszik, hogy az „*ül*“ az „*on*“-hoz a véghatáron nagyon közeledik ugyan, de azt a határt soha át nem lépi. A M. Ny. R. pedig ismét a szerencsétlen helyettség és cserre hinárjába esik belé, midőn (i. h. 3)) azt állítja, hogy *ül, ül* — *on* képző helyett áll ebben: *arcz-ü l*, s aztán ezt: „*arcz-ü l csapta*“, úgy elemzi, hogy „*arcz-on csapta*.“ Nem! az *ül* itt valódi módhátározó képző, mint ezekben: *hátul, körül, elül, belül, alul, felül, közbül*. „*Arczul*

Sokkal fontosabb megjegyzésünk van az *ül, ülragos* határozók ovatos használatáról. Minthogy mindnyájok tulajdonítmánnyul szolgál a mondatban világosan kitett vagy csak rejlő alanynak, s ez az alany szintúgy lehet az *accusativus*, sőt olykor más határozó is, mint a nevező; nagyon kell ügyelni, hogy a halló egy pillanatig se kételkedhessék, melyikre vonatkozik a határozó. Az ismeretes adomában A. kérdi B. től: „*Komé! A i-nek tartod azt az izét ahajt?*“ B. azt feleli: „*A, komé, vagy őz vagy gerlicze.*“ — „*Elég számíruul tartod; mert a kutya!*“ Világos, hogy a „*számár*“ tulajdonítmány a mondatban rejlő „*te*“ -re, tehát a nevezőre vonatkozik. Szintoly tiszta, hogy ebben a szóváltásban: „*Hogy hagyta Kínosit, mikor nála jártál?*“ — „*Ebül, kutyául hagyta*“, a kérdéses határozókat a lappangó „*őt*“ -re érti a felelő. De már ebből: *Botori a fiát bolondúl vitte Pestre*, a világért sem tudhatni *Botori* volt-e *bolond*, hogy a fiát *Pestre* vitte, vagy *bolond* fiát vitte oda, pl. gyógyíttatni. Mimódon kelljen az ovatossági intést teljesíteni, arra általános szabályt nem adhatni. A mindannyiszori körülményektől függ az, és az ítélő tehetségnek is kell valamit fennhagyni, mert a nyelvtani szabály nem „*réglement*“. A szerfeletti részletezés szintoly ártalmas benne, mint a polgári törvény-cikkeken. Reményilem az ellenkező hibába, t. i. szerfeletti általánosságba, következőleg határozatlanságba sem estem. Csekély belátás kell, gondolom, annak a kiolvasására belőle, hogy a hasonító ragu határozónak v a l a m i r e a mondatban v o n a t k o z n i kell, különben nem szabad élni vele. De vajjon mire vonatkozik a philologiai dilettantismus divatmutatványában, mit már jókora idő óta olvasunk a szinlapokon? Eléveszem a legújabbat a mi kezem közt van: „*Febr. 27-én adatik Murska Ilma . . . v e n d é g j á t é k á u l a Sevillai Borbély.*“ Mire vonatkozik itt a „*vendégsjátékául*“? Az énekesnőre nem, mert a hibáztatott határozó birtokviszonyt jelel; s birtokot a birtokhoz hasonítani nem lehet. „*Én kezeseül szolgálok barátom-*

csapta“ tehát csak annyit tesz, hogy elül és nem hátul ütötte, s ha egyenesen s világosan ki akarjuk fejezni, hogy az *arczát* (*arczáját*) ütötte, ekkor *arczon*-t kell mondanunk: mint *pofon, nyakon ütötte, vágta, csapta*, melyek helyett nem lehet mondani s nem is mondja senki, hogy „*pofúl vagy nyakúl ütötte* stb. —

nak“ megjár; de „én pénzeműl szolgállok“ nem csak türhetetlen, de egyenesen képtelen volna. Színész nő és vendégjátéka közt sem hasonlító, sem hasonlító, sem azonosító viszony nem létezik. De biz' a „Sevillai Borbély“-ra sem vonatkozhatik; mert nem hogy a Sevillai Borbély (akár személynek akár a játék czimének vegyük), de saját szerepe (Rozina) sem vendégjátéka a nevezett művésznőnek. Mire hát? — Éppen olyan rossz a hasonlóképp' használt „fellépteűl“ is. — Hisz' azt akarjuk, hogy a nemzeti játékszín a nyelv iskolája legyen! Avvagy nem egyik jellemvonása a „mivelt“ nyelvnek a szabatoság?

Utoljára hagytam ez úttal azt a kérdést, miért neveztem „hasonlító rag“nak az *úl, ül-t*? Alig is kellene reá felelnem; mert hiszem azok is, kik másképp' nevezik, értelmezéseikbe mégis vagy részint, mint a M. Ny. R., vagy általában, mint Szvorényi, azt a vonást veszik fel főjegyül. De ők okát nem adván, reám maradt a hiány kipótlása. — A hasonlító rag leggyakrabban és mondhatni legkétségtelenebbül névmellékekhez járul. Mikor hát főnévhez ragasztjuk, gondolatunkban abból is névmelléket csinálunk, s pl. midőn azt mondjuk: „szamarűl“ nem egyenesen magát a szamar állatot, hanem közönségesen felvett ostoba tulajdonságát értjük alatta, és így csak hasonlítjuk, vagy inkább hasonlítjuk — (ezt a hasonlítás és azonosítás közt közbelső foknak véve) — hozzá azt az alanyat a melyre vonatkozik. Annyira benne van a tárgyalt ragban ez a vonás, hogy még a névmellékeknél is kiüti magát. Midőn azt mondjuk: „okosűl“, észrevétetlenül egyénítjük az „okos“-t, okos ember-t értvén alatta. „Okosűl cselekedett“, más, mint „okosan cselekedett.“ Az elsőt így elemezzük: „Úgy cselekedett mint egy okos ember“; holott a másodikat imígy: „okos módon cselekedett.“ Itt az „okosan“ csupa módhatározó, minden legkisebb hasonlítás nélkül. Nem lehet hát „az *úl, ül*“ ragot semmi „esetben *an, en* raggal felváltani“, mint a M. Ny. R. ismét hebehurgyán állítja; hanem mindeniket a maga helyén, idején, és a mondó szándokához képest kell használni.

Hogy azt a világos jegyet mellőzve mi okból nevezhette kalauzunk s utána Szvorényi az *úl, ül-t* „mutató rag“-nak,

előttem megfoghatatlan. Itélje meg olvasóm, valamint Imre értelmezését is, a ki szerint „a kiegészítő tárgy . . . *ül, ül* raggal főképp tulajdonság, társaság értelmében . . . szokott állani“!

17. §.

Ragos nevek, mint határzók.

(Folytatás).

5. Belsőítő rag: *ba, ban, be, ben*. — Ha nem tudom hány lelket nyertem volna is eddigelé nyomozásaim eredményeinek, — nem mintha számuk iránt valami vérmes reményeket táplálnék, — tudom istenem, hogy ezen cikkemnek már csak felírata páni rémülést okoz a megkísértendő roham előtt. „Ennek a bástyának nem megyünk“, kiáltják egy szájjal, s nem is csudálkozom rajta. A nyelvészetnek szintúgy megvan az ő orthodoxyája, mint a hittannak, s én oly vakmerő vagyok, mint az „Essays und Reviews“ írói, meg Dr. Colenso együtt, midőn a philologica orthodoxiának ama rendíthetetlennek vélt articulusa ellen merek szót emelni, mely „a béható *ba, be*“ és a „marasztaló *ban, ben*“ velök született különbözősését vallja és állítja. Clericus és laicus⁷²⁾, avatott és avatatlan, egyaránt hiszen ebben az ágazatban, és csak kétségbe hozatala is már

⁷²⁾ Gyergyai Ferencz egy munkát írta „a magyar nyelv sajátosságairól.“ Könyvéről ha el is hiszi azt az utókor, hogy íróját nem képesítette a m. akadémiába való bejutásra, — miután a magyarnak érdekesebb, fontosabb és szükségesebb a csuvas és jakut nyelvek ismerete, mint a sajátjéé, — de azt csakugyan bajosan fogja elhinni, — pedig úgy van, — hogy egyenesen és tettesen meggátolta. No de nem ez az, a mit akarok róla mondani. Hanem, mikor el volt nyomatás alá készítve a munka, jónak látta a kolozsvári irodalom erême-jével közölni írója. Több-kevesebb ellenvetés nem hiányzott, általános és egyhangu ellenzésre egy cikk sem akadt. De bezzeg mikor arra került a sor, melyben a *ba* és *ban* közti különbség hiúságát mutogatta az író, lőn egyszerre nagy felzúdulás, vihar, szélvész, orkán. Erősségekkel nem sokat vesződtek az ellenvetők: hanem csak a merénylet mekkoraságával ijesztették a vakmerő kritikust; vitatás helyett baráti rábeszélést és felsőségi tekintélyt vetettek az egyik serpenyőbe, mely is a másikat magasra fellökvén, a benne levő cikket kiugratta a semmiségbe. Ezért nem olvashatni az idézett könyvben. De azért nem kértem én is senkitől tanácsot az én 17. §-om ügyében.

megbocsáthatatlan eretnokség! De hát ha csak hiúságom képzeltem engem önmagammal oly hussias vagy servetusias színbe? Hát ha a komoly Clio helyett Cervantes gúnyosan mosolygó árnyéka áll elé, s fenyegető ujjával nem máglyákra, hanem szélalmokra mutat? Mind egy! Így is, úgy is csak kudarcz a végeredmény, s nem vagyok az első, de nem is leszek az utolsó azok közt, kiknek törekvéseit a siker történetessége festette fehérre vagy feketére.

Sperat infestis, metuit secundis

Alteram sortem bene praeparatum

Pectus

Kárhoztassanak, vagy nevéssenek ki! Az „informis hyems“ (nb. apr. 6. 1864.) nem fagyalalja meg buzgalmamat, s tartalék nélkül kimondom, hogy

A *ba* és *ban* közt állított különbség semmi sem egyéb, mint a nyelvtanárok költeménye — commentum grammaticorum.

Hadd magyarázzam jól ki, hogy mit értek. Nem azt mondom én, mintha a magyar az „in locum“ és „in loco“, vagy mint a finn nyelvtanárok nevezik: az „illativus“ és „inessivus“ viszonyok közt különbséget ne ismerne, s olykor ki ne is fejezné. Hanem azt, hogy a nyelvalkotó szellem a ragozott neveknek abban az alakjában, melyet más nyelvek tanaiba bevett szóval „locativus“nak nevezhetünk, azt a különbséget kifejezni nem tartotta szükségesnek. Vagy más műszóval élve, a *ban*, *ben* ragban az *n* nem szervies (organicus), hanem csak hangtanias (phonologicus) betű: mint a *ν ἐφελευστικόν* bizonyos ragok után a görögben, vagy nyelvészeink egy része szerint a „z“ a mi articulusunkban⁷³⁾.

⁷³⁾ Ha valaki akár a görög *ν*-re, akár a magyar „Z“ re nézve ellenkező nézetben volna, örömet engednék neki; de a hasonlatot mégis fenntartanám egész erejében. Így a *ban*, *ben*, lenne az organica forma, melyből az *n* egy vagy más, de mindig csak phonologiai okból elmarad. Vannak terjedelmes vidékei a magyar lakta földnek, melyekben a *hoz*, *hez* a közbeszédben *ho'*, *he'*-vé van csonkítva. Ha a latin vagy német nyelvben alkalmat lelték volna reá, éppen úgy állítottak volna fel fordítók s nyelvészek a *hoz* és *ho'* közt értelmi különbséget, mint a *tan* és *ba'* között. Erdélyben, hol a köztudat szerint a „méltóságos“ cím nagyon olcsó, egykor két irodabeli tisztviselő vitatkozott illető

Allításom, illetőleg meggyőződéseim okait elmondom röviden.

I-sőben. Az élőnyelv átalában és merőben nem tud semmit a *ba* és *ban* közti értelmi vagy bármely csekély árnyalati különbségről.

Ez oly kétségtelen tény, hogy ellenmondásról még nem is gondolkozom, és minden további részletezése alól felmentettnék tartom magamat. A támadás egészen más oldalról jöhetne: t. i. ha valaki az élőnyelvet nem ismerné el oly hatóságának,

„quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi.“

Úgy de ilyen ellenvetővel szembe ismét nincs más erősegem, hanem hogy: „Contra prima principia negantem non est disputandum.“ S ezzel az egész vitát annyiba hagyván úgy is tehetnék, mint az, a ki a harangozás elmulasztásának csak a századik okát mondta el t. i. a harang nem létét; biztos lévén benne, hogy a 99 elsőt elegendik neki. Csak az a baj,

főnökeik rangja felett. Utoljára egyikök reá kapott a dönthetetlen erősségre íme szavakban: „Hallja maga! az én főnököm *méltóságos* Úr, a magáé pedig csak *mélt'sás* Úr!“ Mire a másik nem tud semmit felelni, s a vita szerencsésen bévégződék. Ilyes kísértvényeknek az újabb időben sem vagyunk híjjával. Javasolva van már, hogy *szó, szót, szók* tegyen valami egyebet, mint *szó, szavat, szavak*: melyik mit, biz én nem tudom; nincs is szükség reá, mert az indítvány jórendin megbukott. De sikerült ám egy másik, mely annál még teljesebb reformot, vagy inkább deformot hajtott végre. Az első t. i. nem terjesztette ki a különböztetést a nevezőig, s nem ajánlotta ezt a barbar formát: „szav.“ De az utóbb említett szerint „*só, sót, sók, sója*“ egyebet kell hogy tegyen, mint „*sav, savat, savak, sava*“, még pedig, hogy az Unsim tökélyesebb legyen, ez amannak egyik alkotó részét. Hát ha már neki fog-nánk, s ezeknek: *hó, hót, hók; ló, lót, lók; tó, tót, tók*, más értelmet tulajdonítanánk, mint imezeknek: *hav, havat, havak; lov, lovat, lovak; tav, tavat, tavak*? *Hó* pl. tehetné azt a mit eddig is annak hivatunk; *hav* pedig *hó*-pelyhet. *Ló*, telivér vagy félvér *lova*t; *lov*, p a r a s z t *lova*t. *Tó*, n a g y tót (See), mint Káspító, Balatontó, Gardató; *tav*, k i s d e d *tava*t (Teich); tehát nem „halastó“, hanem „halastav.“ Aztán, minthogy már benne volnánk a nyelvgazdagításban, neki állhatnánk a több taguaknak: *biró* (judex), *birav* (arbiter); *háló* (Netz), *hálav* (Geflecht); *fogó* (Zange), *fogav* (Kneipzange); *karó* (Pfahl), *karav* (Pfosten); *lakó* (Einwohner), *lakav* (Ansiedler). Derék paragraphus ügy-é a „szócsintan“ban?

hogy nekem nem engedik el a többi okaimat; mert ime mivel állják el az utamat: „Mi megadjuk az élő nyelvnek a végleges döntő jogot, a szabályzó, kormányzó hatalmat. De hiszen ezekben az is bé van foglalva, hogy az irodalom részéről keletkezett javaslatot, kivált olyat, a mely semmi nemü analogiáiba nem ütközik belé, elfogadhat és szentesíthet.“ Ennek természetesen térdet fejet hajtók, s csupán egy kis kikötést ragasztok hozzá, ú. m. hogy az illető javaslatnak szükség volt is ki legyen mutatva. Ezt a szükséget pedig a jelen esetben kimutatni nagyon bajos lenne. Valahányszor ugyanis locativus (belsőítő ragos határozó) járul az igéhez, egyikök vagy másikuk, vagy mind a kettőjök értelme, s ha e nem volna elég, — a gyakorlatban soha sem hiányzó körülmények oly világosan kimutatják, vajjon „in locum“ vagy „in loco“ viszonyban kell-e gondolni a határozót, hogy a félreértésnek még csak ürügye vagy árnyéka sem maradt fenn. Szálljon csak magába s gondolkozzék meg olvasóm, jutott-e valaha abba az esetben, hogy meg kelljen kérdenie beszélgető társát: vajjon „béható“ vagy „marasztaló“ értelemben használta-e *ba*, *be* ragos határozóját! Ha önök közül csak egy is bír egy ily esetre emlékezni, vegyen egy vörös ónot, s irgalmatlanul keresztezze össze-vissza az egész jelen cikkemet⁷⁴⁾. Tudtomra nem is kísértette meg egy nyelvész is elméletben e szükség kimutatását. Legfeljebb hivatkoznak a görög, latin, német, finn nyelvekre, melyekben igen is meg van különböztetve a szóban forgó két viszony. Én pedig ezzel szembe a szanszkrit, a héber és a román nyelvek példáira hivatkozom. Az elsőben ugyanis a locativus ragja, a másodikban a **z**, az utóbbiakban a *ba*, *ban* jelentésű praepositíók, mind az „in loco“-t, mind az „in locum“-ot egyaránt értetik. Annyi hát okszerűen következik, hogy a nyelvben magában, t. i. az emberi beszédben általánosan véve, benső

⁷⁴⁾ Még calembourg-ra — mely pedig úgy megkeresi a félreértésre való alkalmat, mint a méz a hordón a hasadékat — sem tudok több esetet, mint a n. t. Szilágyi faggató kérdését: „*Jár-e az úr a templomba?*“ Mire ha a kérdező azt felelte, hogy „igen“, tüstént helyre igazította Sz. mondván: „*Nem hiszem! Csak a kutya jár a templomba; becsületes ember ülni vagy állni szokott!*“

szükség a két viszony megkülönböztetésére nincs, és hogy az, csak egy vagy más külön nyelv sajátága. És így a kérdés oda megy ki, vajjon megvan-é ez a sajátága a magyarnak?

Mintha csengene fülembé — (*be* vagy *ben*?) — az ellenfél diadalmas kiáltása, hogy „ezzel a kérdéssel magam megfogtam magamat.“ Nem is akarom örömét himezés-hámozással sem csökkenteni sem nevelni, hanem egyenesen azt felelem, hogy: meg! Mert hiszen oly világos tényekkel szembe, mint a *bé* és *benn* (*bémegek* és *bennülök*), *belém*, *beléd*, *beléje* és *bennem*, *benned*, *benne* közti ellentétek, balgaság volna tagadni a megkülönböztetést. De ezzel a védettem ügyet legkevésbé sem tettem kockára. Kérdhetnök valakitől: „Íme! itt ebben a pohárban vízből és borból egyenlő mértékben vegyített folyadék van: minek nevezi ön? — Bor-é vagy víz?“ Csak Gorgias-féle sophista akadémuskodhatnék vele, akármelyiket felelje. Ha a nyelvalkotó szellemnek tetszett némely fordulatokban kifejezni a béható s marasztaló viszony közt a különbséget, el kell ismernünk, hogy megvan a nyelvben de sem innen nem következik, hogy más szólamokban is meg kelljen lennie, sem onnan, hogy némely más nyelvekben is úgy van. És ha meg akarta volna különböztetni, bizonyosan élesebben, bélyegzőbben tette volna, mint egy meglehetősen hangatlan „n“ odatételével vagy elhagyásával. Gondoljuk meg, mily szembetűnőleg s félreérthetetlenül gondoskodott a tárgyalakéhoz hasonló ellentétes viszonyú *ra* és *on* ragok megkülönböztetéséről! Rosz, mikor a csirke okosabb akar lenni a kotlónál, s az irodalom a nyelv szelleménél. Mégis, ha am azt idegen vér nem korcsosította s idegen példa nem vesztegette volna meg!

Elég az, hogy a mióta az irodalom emberei megtették a javaslatot s példával jártak elől végrehajtásában, minek körülbelül 300 esztendeje, elég idő lett volna elfogadására az élő nyelv részéről. Legyen lát erősségünk a *ba* és *ban* megkülönböztetése ellen

2 szor az, hogy az élő nyelv nem csak nem találta fel, de még az irodalom tanácsára s példájára sem akarja hozzájárulni magát. De ha akarná is,

3-szor, felettébb bajos volna teméntelen esetben elhatározni a mondónak vagy írónak, vajjon beható vagy marasztaló formával éljen-e?

Nem az itt a baj, mintha a közt volna a választás: így vagy amúgy érteti-e meg magát jobban, világosban a mondó a hallóval. Egyik vagy másik forma egyaránt megteszi, — mint feljebb is érintém, — ezt a szolgálatot. Hanem az: hogy miképp' tegyen eleget ama követelt elmélet vagy szabály betűinek? Példákban mutatom ki. Károli Gáspár igen is érvényesnek tartotta a *ba* és *ban* megkülönböztetését parancsoló törvényt, s váltig is igyekezett eleget tenni neki a biblia fordításában. Beléje nyitok gondolomra: (I. Kir. 10. 12.) „Csinála oszlopokat az Ur' házába és a király házába.“ Itt hát behatónak van véve. Nem emlegetem a bizonyos kamasz, vagy komé kérdését, hogy „a Sz. István tornyát Bécsbe helybe csinálták-e“; hanem megmondom azt, hogy Luther azon helyet fordítva marasztalónak vette: „... liess machen . . . Pfeiler *im* Hause des Herrn und *im* Hause des Königs.“ — (I. Kir. 11. 43.) „És eltemették Dávidnak városában.“ Marasztaló! és méltán; mert a kit eltemetnek, nem egyhamar jön ki onnan. De aztán hogy egyezik azzal (Esd. 5: 14): „... és helyzetett vala a babyloniai templomban“, meg (Esd. 5: 15.) „rakd le a jeruzsálemi templomban? Miért itt beható? Hát az „eltemetés“ egyéb-e, mint földbe „elhelyezés“ vagy „lerakás“? — (Bir. 10: 17.) „Őszvegyülének . . . és táborban szállának Gilcádban . . . és táborban szállának Mispában.“ Ha a megszállás nem „marasztal“, mi igen? Luther is marasztalónak vette: „*in* Gilcad, . . . *zu* Mispa.“ Hogy anuak, kitetszik e szólamból: „Di Armee war *in* *einer* Ebene gelagert.“ — (Esd. 7: 27.) „Ki ilyen dolgot indított a király szívében“, és ismét: (Neh. 2: 12.) „mit indított volna az én Istenem az én szívemben.“ Károli G. látszik hogy nem olvasta a M. Ny. Rendszerét, mely szerint: „A *ba*, *be* rag valaminek beljébe hatást, vagy helybe, állapotba indulást jelent.“ De utasíthatta volna a zsidó szöveg, mely jelesen a második, idézett locust éppen úgy fejezi ki, a hogy Károli később fordítja szórul szóra (Neh. 7: 5.): „Ada azért az én Istenem ilyen [gondolatot] az én szívemben.“ — Továbbá szüntelen té-

továzik fordítónk az „*egyetemben*“ és „*egyetembe*“; „*ellenében*“ és „*ellenébe*“ között. — (Esdr. 8 : 19.) „Husz fiaival *egyetemben*“ és (U. o. 25.) „... az ő tanácsosaival *egyetembe*.“ De (Esdr. 6 : 20.) „Mindnyájan *egyetembe* tiszták valának,“ és (Neh. 3 : 11.) „Mind a kemenczéknek tornyával *egybe*.“ — Aztán (Neh. 3 : 10.): „Építe Jédája az ő háza *ellenébe*.“ — (U. o. 25.): „Palál . . . a . . . toronynak *ellenébe*.“ — (U. o. 28.): „... építének a papok, kiki az ő házának *ellenébe*.“ — No hiszen, mondják önök, világos, hogy mind ezek a „hová?“ kérdésre felelnek, tehát semmi baj. De van ám, mert azon építkezések sorában olvassuk: (Neh. 3 : 9. 19. 32.): „... ő *mellettek* építe.“ — „... építe ő *mellette* Ezer . . .“ (és azon egy mondatban „a fegyveres ház felmenetelének *ellenébe*.“) — „... a szeglet hágójának és a barmok kapujának *közötte* építének az ötvösök.“ Tehát mindezekben a „hol?“ kérdés lebeggett fordítónk szeme előtt, holott a cselekvény, az építés, azon az. A mostani időre szállva, ha oly szorosan vesszük, mint a vitatott szabály kívánja, nincs-e világos ellenmondás e kifejezésben: „az ajtó *bé* van csukva“; midőn az egész szólam helyben lételt jelent, holott a „*bé*“ kétségtelenül a „hová“ kérdésre felel. Sok ily példát lehetne még összekeresni. Hát azt ki merné eldönteni, vajjon *ba* vagy *ban* ragu határozó járulé „foglal“ igéhez? Jobb is azt döntetlen s egyszersmind az egész különböztetést annyiban hagyni, a hol az élő-nyelv is hasonlóképp bánik el. Végre

4-szer, az irodalomban sem leljük egyáltalában mindenütt ezt a különböztetést. A latinus írók kezdték, a németből fordítók folytatták, s a nyelvtanárok törvényesítették ⁷⁵⁾. Ennyi

⁷⁵⁾ A *ban* és *ba* gondos és következetes megkülönböztetését legelsőben Erdősiné lelem. Mint nyelvtanár és fordító egyszersmind, kétszeresen volt ösztönözve a szabálynak mind felállítására, mind gyakorlatba vételére. Az Új Testamentum fordításában váltig is igyekszik eleget tenni a kíváalomnak. De, — naturam si expellas furca, tamen usque redibit, — a magyar nyelvérzék nem egyszer vett erőt nála a latinismuson. Beléje nyitván, egy pár lap olvastára mindjárt ezt lelem: „Mert nem tudjátok mikor jő el a háznak ura: estve avagy éjfé^lbe, avagy tuk szókor, avvagy hajnal^{ba}.“ — Meg az előtt nem sokkal: „A mit az Isten *egybe* foglalt stb.“ Megjegyzésre méltó, hogy mind a kettő olyan hely, a melyben az eredeti latin szöveg nem kalauzolta a

az egész história. Régi nyelvemlékeink e részben még a köznyelvvvel tartanak, csakhogy a *ban*, *ben* a gyakoribb, mint innepélyesebb, teljesebb forma.

Mindezekből csak azt akarom kihozni, hogy nyelvészeink s nyelvészeti kritikuskaink nevetségessé teszik magukat, midőn annyi vastag soloecismus előtt szemeket behunyva, a *ba* és *ban* közti különbség legkisebb elhanyagolását oly irgalmatlanul róvják és kérlelhetlenül üldözik. Méltán elmondhatni nekik Urunkkal: „Vak vezérek, megszuritek a szűnyogot, a tevét pedig elnyelitek.“ Én részemről hasonló türelmetlenségben nem sinlem, és ha az íróközönségnek már egyszer tetszett elfogadni, nem tartom véteknak, ha még oly gondosan ügyel is reája. De tartom ám aesthetikai hibának, ha akár drámában, akár regényben, ott a hol a közélet nyelvét kell híven tükrözni, ama különbség pedant számbavételével képeiket feszessé és természetlenné teszik. Minden esetre, higgyék el, a *ba* és *ban* „összezavarása“ kisebb vétek, mint: „képvisel, árverez, pártfogol, azon“ (az a helyett), „-vel bir“ (neki van helyett) stb., melyeket bezzeg nem üldöznek nyelvtaná-

ba és *ban* közti választást. Ugyan azért olvassuk Káldynál is, ki különben szorosan tartja magát a szabályhoz: „A mit az Isten egybe szerzett (conjunxit), az ember el ne válassza.“ De nem tartja ám a Heltay nyomtatta fordítása a Bibliának, melyben azon egy mondatban olvasuk: „Hogy ha ez a bűn Jónathán*ba* az én fiamban megtaláltatik is.“ — Telegdynél is a legnagyobb zűrzavart (igazában: közönösséget) tapasztaljuk a *ba* és *ban* használatában, mint a következő idézetek mutatják: „Melyik sectába találtassék az igazság. — Hiszen elég pusztá*ba* lehetett az Anyaszentegyház. — És azonközbe . . . — Az antichristusnak seregé*be* valók. — Ab*ba* sem kételkedem. — Nagy tisztessé*gbe* tartanak. — Ha kételkedel beszédem*be*. — Hamis hitet adtának az embereknek eleik*ben*. — Találna a Sz. írás*ba* oly helyet. — Az oltári szenché*gbe* ninchen ielen. — Mi soha sem a Luther oskolái*ában*, sem Zwinglius*éban*, sem akárki*ében*. . . . nem tanultunc. Az ő vallások*ba* es g'ülekezetek*be* soha nem voltunc: hanem eleitül fogva az Romai eg'ház*ba* n'ugottunc.“ Gondolom elég Tinódinál s általában a históriás énekekben árnyéka sincs a megkülönböztetésnek. Csereiné! akár in loco-t akár in locum-ot jelentsen, majd mindig *ban*, *ben*-t látunk írva. Mikes Kelemen leveleit eredeti kéziratban nem látván, nem tudom mit és mennyit tulajdonítsak az írás módjából kiadóiknak; de állhatatosan hiszem, hogy mellettem bizonyítanak!

raink. Természetesen, midőn maguk is kéjelegve fetrengenek bennök. Tudom, hogy én is hiába üldözöm. Vesződésem annyit ér, mint a Crinoline ellen szórt gúnyok. A „salus reipublicae summa lex esto“ maxima irodalmunkban imígy van travestálva: „Az uralkodó divat a legfőbb törvény!“ Ezt a maximát Szvorényi (Ék. szók. többek közt jelesen 48. l.) már elvvé is magasztalta.

A mi a *ba ban* ragok értelmezését illeti, ez sokkal bajorabb, mint értésök. Lehetetlen ugyanis a jelelték viszonyt elemezni vagy körülírni úgy, hogy „circulus in definitione“ hibájába ne essünk, azaz úgy, hogy magyarázó szavainkban a *be, bel, ben* gyököket mellőzzük. Inkább hát ne, mintsem rosszul értelmezzük; annál inkább ne, minthogy szükség nincs reá: magyar érti; idegennek ha kell lefordítjuk ⁷⁶⁾). „Hisz’ a többi viszonyragokról is ezen ezt lehetett volna mondani, s

⁷⁶⁾ Hogy ne mondhassa senki hogy szép énekszónál el akarok osintani a nehézség elől, megkísértek egy kis elemzést. És még, hogy annál inkább kiérdemeljem az önök helybe hagyását — (be-é v. bén?) — különböztetek is. Elismert igazság, hogy szótörzsökök, ragok, képzők gyökeinek eredeti jelentéseit anyagi, úgyszólván, kézzelfogható alkalmazásaikban kell keresni. Hiszen éppen ez különbözteti meg a „tulajdonképpii“ értelmet az úgynevezett „átvitt“-től. Így kutatva a következő képelem lehetne vizsgálatunk eredménye: a *ban, ben* ragos határozó jelelte egyén vagy bizonyos terjedtségű anyag, az ige cselekvénye pillanatában egészen körül vagy legalább kétfelől (t. i. ellenkező vagy szemben álló két oldalról) fogja közbe az alanyat vagy egy részét, melyre vonatkozik. A hal a *vizben* úszik. — A középpont a *körben* van. — A rabok *békóban* dolgoznak. — Maradj az *ösvényben* (az ösvény az úton elül is hátul is van, tehát *két felől*). — Egy *pont* lehet a *vonalban*; de nem a *végében*, hanem a *végén*. stb. Midőn pedig a körül vagy kétfelől fogás az ige cselekvénye pillanatában még *nincs meg*, hanem következésénél, működésénél, a vele kapcsolt czélnál vagy szándéknál fogva *meg leendő*: olyankor *ba, be* raggal ruházzuk a határozót. A vastag anyagi képet azután átviszszük szellemicbb dolgokra, mint 1., a terjedtség közben-járásánál fogva, az *időre*, mint a melyet élet és tudomány egy méretű ür (spatium unius dimensionis) képében fog fel és alkalmaz. 2., Innen tovább menve, idő-beli tartásuknál fogva *cselekvényekre*: *merőben, jövőben, pusztulóban*; és birtokul tulajdonítva: *mentében, jöttében, siettében*, mint, a melyek egy más bizonyos cselekvényt egyfelől megelőznek, másfelől követnek. 3., A terjedtség eszméjénél fogva *állapotokra* s más fogalmakra, — melyek indulat, tudomány, mesterség, — melyekben, mint valami körülvevő anyagi közegben, ülhi, járni, stb. képzeljük az illető alanyat. „Nyomoruságban, gazdagságban,

mégis elemezte, és, a hogy tudta, értelmezte is ön⁴, vetik ellenem. Igen is, mert mindannyiszor fogalomzavart kellett

szegénységben van,“ stb. Így magyarázhatni a bővölködikhez járuló belsőítő határozót, midőn a cselekvénynek egészen passiv értelmet adunk az illető alanyra nézve, a kit vagy a melyet a bőséges tárgy nyakig körül vesz és elborít. Innen tovább menve, elemezhetni az ilyes kifejezéseket: „Észben nem cserélnék vele,“ „Gazdagságban meghaladja a szomszédját“ stb. Ezekben a például szolgáló határozók nem ige „vonzatai,“ hanem — az imént magyarázott módon — a bővölködés közbenjáró eszméjére vonatkoznak, melyen a mondó gondolata átugrik és a mondat igéje cselekvényére siet. Ezek hát szóhagyós (ellipticus) mondatok, — a milyek gyakran fordulnak elő. Így p: o: a bizik, gyönyörködik, kevélykedik igékhez járuló *ban ben*-es határozók soha sem vonatkoznak egyenesen rájuk, hanem más közbenjáró eszmékre. Emlékezzünk arra a római császárra, a ki az aranyában fetrengött s úgy gyönyörködött betű szerint *benne*. — „Kételkedem *benne*, hogy . . .“ stb. azaz: „kétség van *abban* az állításban.“ Mert az állítás fogalma tartalmában foglalja a bizonyosság vagy bizonytalanság eszméit is. 4., Mivel az egész a részt körülveszi: a rész az egészben van, s minden egészet a részének képzelte, mint alanya nézve *ban, ben*-es határozó képébe öltöztethetni. Ez magyarázza az ilyeket, mint: „tisztében, kötelességében áll. Pl. Hazája védeése a jó honfi kötelességének egy része. Ez a szólam: „bőrében áll“ egészen más világosítást igényel, melyről rögtön. 5., Némely, első tekintetre anomalisticusoknak tetsző mondatok az alá a figura alá tartoznak, melyet a nyelvtanárok „Enallage“nak neveznek, ú: m: a ragok felcserélésében. Jól megjegyezzük, nem a sokszor megrótt helyettesítés értelmében. Világosítsa egy példa. — „Kalapját a fejébe teszi.“ Ím itt valóban létezik egy belsőítő viszony. Mert egy alanyot: „fej“ — valóban körül veszen vagy fog venni egy tulajdonítvány: „a kalap,“ és így „a fej a kalapban“ van, vagy lesz. Miért nem mondjuk hát, hogy a „fejét teszi a kalapba?“ Azért, hogy nem volna igaz, mert a „teszi“ cselekvénye nem a mozdulatlan „fejre“ hanem a „kalapra“ hat ki egyenesen, s a nyelvalkotó szellem, hogy mind a kecskét mind a káposztát megmentse, azaz, hogy mind a kihatás mind a belsőítő viszony megmaradjon, a két határozó ragját felcseréli; s szeretném látni, melyik nyelvész birna szebb és szabatosabb fogást gondolni a kitűzött cél elérésére? Midőn már egyszer ez az enallage ebben s más hasonló esetekben befészkelte magát a nyelvbe, átment oly mondatokba is, melyekben azon viszonyok egyébiránt megvannak, csakhogy az ige, állapotot jelentvén, nem jön ellenkezésbe a tárgygyal. Ezért mondjuk hát azt is, hogy „a kalapja a fejében van,“ mint: „a gyűrű az ujjában van;“ minthogy „az ujjunkba dugjuk.“ A német az igaz: „steckt den Ring an den Finger;“ de a káposzta, — akarom mondani, a belsőítő viszony fölládoztával.

tisztáznom, s e végett alapot szereznem magamnak, melyen megállva forgathassam a rostát. De a belsőtő ragot nem igen lehet félreértéstől féltetni: itt a különböztetés, nem az összezavarás a hiba, mely alól a lábát kiütni elég volt. A csere vagy helyettesítés mértékétől ugyan a *ba*, *ban* sem menekedhetett meg egészen. Azt állítja ugyanis a M. Ny. R. hogy a *ban*, *ben* rag „használtatik sokszor: a) *Között* és *közöl* névmutató, úgy *ból*, *ből* rag helyett“;... és „b) *Miatt* és *ért* helyett.“ Mind a kettőt tagadom, s tagadni fogja a tisztaság és szabatosság minden barátja. *Ban* és *között* felett soha sem lehet kétség; mert az első mindig csak *egy* egyénre vagy egyéníthetetlen anyagra, vagy végre *egynek* vett sokaságra vagy collectivumra; *között* pedig szintoly másolhatatlanul *több* egyénre vagy egyének képében gondolt collectivumra vonatkozik. Egyiket hát a másikkal felcserélni lehetetlen. Csak nem kell rossz példákat állítani fel s azokból inducálni. *Közül* vagy *közöl*, meg *ból*, *ből* távolító viszonyu ragok, melyeket marasztalóval hogy lehessen összevethni, józan ész nem foghatja meg; de bizony nem is cseréli fel őket józan ajku magyar⁷⁷⁾. *Miatt* helyett sem használja senki a *bant*-t.

Vajjon vette-e valaki észre, hogy ebben: „ilyen s ilyen véleményben, nézetben, gyanuban stb. vagyok,“ csaknem hasonló enallage van? Mert hiszen a v é l e m é n y stb. van *bennem*, nem én vagyok a v é l e m é n y -ben. Néha, úgy szólva, szemünk láttára történik efféle csere. „Mennyiben áll önnek ez a jószág?“ kérdi Á. B.-től, s ez azt feleli: „Tíz ezer forintot vertem *belé*.“ Íme, a kérdés szerint a jószág van a pénzben, holott a felelet „a pénzt teszi a jószágba.“ Így a „börömben áll“ is enallage-t példázol, holott igazában a bóróm áll — azaz, van kockára téve, bizonyos cselekvény folytatában.

Így lehetne gondos elemzés által netalán egy kalap alá szedni a M. Ny. R. s más nyelvtanok pásztor nélkül bolygó juhait, azaz lexicographiai szabályait.

⁷⁷⁾ Erről az állított cseréről a M. Ny. Szótára sem tud sokkal többet mondani, mint kalauzunk. Pedig mily közel járt az igazsághoz, kitetszik az ide vonatkozó észrevételének a kezdetéből. A passus ez: „Néha, midőn bizonyos szánu mennyiségről, sokaságról van szó, *ből* vagy *közöl* helyett használtatik,“ t: i: a *ban*, *ben*. Mint sokszor irtam, hely e t t ő k semmi esetre. Hanem azt kell megmagyarázni, honnan van hogy azon körülmények közt miért használ a nyelv hol marasztaló, hol távolító ragot, midőn e két értelem annyira különböző egymástól,

„Bújában“ halt meg“, vagy „meg halt bújában“ olyankor szoktuk mondani, mikor megengedjük talán a lehetőséget, de a világért sem akarjuk állítani, hogy „búja miatt“ halt meg;

hogy azon viszony árnyalatainak nem tekinthetni; a mibe nem elegyedik a M. Ny. Rendszere sem Szótára. Megkísértem hát én. Az előbbi (76.) jegyzés 4 -dik pontjában kimutattam, hogy az egészben a rész benne lévén, amannak teljes joga van, ezzel szembe a *ban, ben* ragot viselni. Bizonyos mennyiség vagy sokaság a mindennek (már a mit a fennforgó körülményekközt annak mondhatni) r e s z e, és így ama mindent jelentő szó mellé a *ban, be* rag igen is illik. Igen még akkor is, ha az így ragozott határozó magára nem férne jól össze a mondatbeli igével. Mert ilyenkor az ott levő vagy oda gondolható rész viseli az idézett jegyzésbeli 3. pontban emlegetett közbenjáró szerepét. „Oda gondolható,“ mondom, mert olykor nincs kimondva, mit a szótárnokok elfeledtek megjegyezni, s ez által értelmezésöket szó szerinti értelemben igen szűkké tették. Már pedig ott vannak megírva saját példák: „*evén benne*“ (Nád. Cod.) „*ivék benne*“ (Pesti G.) T: i: evén (egy részt vagy valamit) benne. Előbből teljesen kiviláglik, hogy a felhordott példákban („*Levágattatván száz hász ezer a fegyverfogó hadakozókban,*“ [melyeknek összes száma bizonyosan annál is több volt]. — „*Azért mindentök ott levágnak vala, de sok bennök várhoz szaladott vala*“ Tinódi]. „*A juhokban sokat megölt a farkas.*“ — „*Kenyerben sem eszik eleget*“) a *ban, ben* a maga erején foglal helyet, nem pedig mint *ból, ből* vagy *közül* képviselője. Másfelől minthogy az egészben *benne* van a rész és a mindenben a sok vagy kevés, úgy az egészből is elvehetni a részt és a mindenből a sokat vagy keveset: tehát a *ból, ből* és *közül* is a tárgyalt használatban éppen annyira jogosultak, mint a *ban, ben*, s nem ezzel esereéli fel az író vagy a mondó, hanem szabadosan használhatja alkalom s ezéjja szerint mind kettőjüket. Azt hiszem azonban, hogy a míg gyakrabban éltek ily értelemben a *ban* raggal, árnyalatbeli különbség is volt közte és *ból* között, melyet ma, midőn ama szólam nagyon megtriktult, felfedezni és kifejtetni nagy feladat lenne. Nekem azonban úgy tetszik, hogy a *ban* sokkal erősebben kifejezi azt a mit a franczia az úgynevezett *article partitif*-fel szokott kifejezni, mint a *ból*, és bizonyos esetekben hűbben bélyegzi a határozatlanságot, mint az articulustalan accusativus. Ez az eset főképp személyragos nevek használásakor áll bé, mivel, mint a maga helyén kifejtettem, a birtokot jelező nevek eo ipso határozott természetűek. „*Nem ettem kenyeré b e n*“ erősebb, jellemzetesebb színezetű, e tekintetben, mint: „*Nem ettem kenyerét*“; amaz ugyanis világosabban fejezi ki, hogy „egy részecskét, egy falatkát sem ettem *benne*.“

A végső szó eszembe juttatja a bennünket kifejezést, mely nem régiben annyi vita tárgya vala. A M. Ny. Sz. csak véleményeket idéz és czáfol felöle, de maga nem mond végítéletet. Véleményem szerint

hanem csak annál a puszta ténynél maradunk, hogy bú, bánat *állapotában* volt az illető egyén, mikor meg halt. — „Nem tudja mit csináljon örömeben“: e helyett teljességgel nem lenne jó azt mondani, s nem is mondja soha senki, hogy: „Nem tudja mit csináljon öröme *miutt*“, vagy éppen *öröméért!*“⁷⁸) Ha az árnyalatokat elmoszuk, hová lesz a nyelv legfőbb gazdagsága?

18. §.

Ragos nevek, mint határozók.

(Folytatás.)

6. Külsőítő rag: *ból, böll*. — Kalauzunk s utána a többi nyelvtanárok „k i h a t ó“nak nevezik. Úgy illik reá kö-

az egész anomaliára, — mert hogy az, azt józan észszel bajos lenne tagadni, miután *belénket' böllünket, hozzánkat, töllünket* nonensek és nonsensek, — csupa félreértés adott alkalmat és létet. Valaki, — magyar, már nyelvtani értelemben magyar, bizonyosan nem volt, — meg talált látni egy ilyes kifejezést, mint: „Sokat levágott *bennünk*.“ Nem értette, s eszébe jutván, hogy *engem, téged*, s általában az első és 2. személyű személyragos nevek az *at, et* kinaradtával is viselnek accusativus szerepet, azt vélhette, hogy „*bennünk*“ is olyan féle, mint azok. Fogta magát hát, kipótolta a hiedelme szerint hiányzó *at, et* ragot, s kész volt a „*bennünket*.“ Világos, hogy ezt megtehetette olyan tudós, a ki nyelvünket csak könyvből s grammatikából tanulta. Azután, mivel a magyarnyelv művelése nagy részben ilyen kezeken fordult meg, s mi magunk egész készséggel hódoltunk rendelményeiknek, mindjárt akadtak majmai, a kik a vélt igazítást nyelvünk bővítésének, gazdagulásának nézték, s jogosult voltát nem vizsgálván, örvendettek neki mint vak László a fél-szemének. Megengedhetik önök, hogy gyanításomban van annyi valószínűség, mint abban az ész-szerkesztette históriában, melyet egy Niebuhr vagy Mommsen akarnak bécsempészni Róma őselegendái helyett. De az utóbbiaknál sokkal valószínűlenebb ám az altajisták conjecturája, mely szerint „*bennünket*“ -ben a török „*ben*“-t (én) vagy a jakut *bä-jü-t* (test) keresik.

⁷⁸) A görög, latin és német is kölcsönözött, azaz tulajdonképp egyebet tevő praeposíciókkal jelöli ezt az egyfelől *ben* és másfelől *böll, miatt* vagy *okáért* leledző árnyalatot. A görög *ὑπὸ*-val, mely *alatt*-ot, a latin *prae*-vel s a német *vor*-ral, mely utóbbiak *előtt*-et jelentenek. A magyar nem ment a szomszédba kölcsön kérni, hanem magát a *ban*-t használta fel, jelentményének mintegy átmenő határán, s úgy vélem szintoly jogosan, de természetesen mint amazok.

rülbelül, mint „Sárvár“ arra a falura, melyen mikor átment néhai Csucsuj, az erdélyi Bihari, azt kérde, hogy: „a sár látom elég nagy, de hát a vár hol van?“ Nincs biz’ ott több nyoma a várnak, mint ilyenekben: ház**ból**, kert**ből** a „h a t á s“-nak. S még — feltéve, nem megengedve — ha volna is, úgy is rossz lenne a „k i h a t ó“ nevezet, mert e háromra: *ból*, *tól*, *ról* — melyeket összefogva távolítóknak lehetne jobban nevezni — egyaránt illenék. A javasoltam nevet sem állítom egészen jónak, de nem tudtam rövidebbet s a rag értelméhez közelebbet lenni. A *ból*, *ből* ugyanis egyszerűen a benn létel *m e g s z ü n t é t* jelenti, két dologra vonatkozva: elsöben a helyre, a melybeli létel megszűnik s a melyet a ragozott szó jelent; másodsor a tárgyra, cselekvényre vagy állapotra, melynek az elsöben léte vagy vele való kapcsolata megszűnik, a melyet igen sokszor csak oda kell gondolni, mert a mondatban világosan kifejezve nincsen. De ez a gondolatbeli kiegészítés mindig lehetséges; mert a midön nem volna, hibás lenne a *ból*, *ből* használata. Természetes, hogy itt is, mint minden ragnál, az átvitt értelmet vissza kell vinni elemzéskor az eredeti érzékire. Ily esetekben áll elé legtöbbször az eredés, származás esznieje, melyet a M. Ny. R. a *ból*, *ből* fő jelentéseinek állit; holott csak másodrendü jelentések, a mennyiben minden származásban megvan a kútföben — (más nevet annak, a miből származik valami, nem tudok adni) — való létel megszűnése, mint fővonás. Az ily elemzés és az innen eredő értelmezés feleslegessé teszi azt a lexicographiai 1001 szabályt, melyekre a M. Ny. R. miud ennek a ragnak mind a többieknek megvitatását és a használatukra való utasítást felhasogatta ⁷⁹⁾. Tudni-

⁷⁹⁾ Az elvnek egyes esetekre alkalmazása világosabb s könnyebb, mintsem csak jegyzésben is helyet igényelne. Hanem egy pontra mégis van külön észrevételünk. Kalauzunk (123. §. 2.) c)) azt írja, hogy „az állapot, melyből másba átmenetel történik, (*ból*, *ből* ragot vesz fel.“ Roszúl, hanyagúl van kifejezve, de igazság rejlik benne. Rosz 1., mert a már másutt is megrótt tautologicus circulus („mely**ből**“) van benne. 2. Mert ezt a példát adja reá: „az orvos**-ból** sírásó lett,“ mintha „orvos“ állapot volna! Igen de valódi állapot is vehet fel *ból* ragot, p: o: „a nagy gazdagság**ból** szegénység lett;“ tehát igen szűk, vagy a szabály vagy a példái. Hogy pedig a szabály és példák pótolják egymás hiányait, az már éppen nem járja. 3. Másfelöl meg igen

való, hogy a helyettség-től a *ból*, *ből* sem menekülhet meg. „*Fősvénység-ből böjtöl; tisztelet-ből hallgatja el neheztelését.*“ (i. h. 123. §. 2.) b) „Ilyenkor“, azt mondja, „e rag többnyire *miatt*-al is felváltható, p. o. tisztelet *miatt.*“ Nem biz' a; már csak azért sem, mivel a valami *okból* történő cselekvény mindig önkéntességgel, szabadossággal jár; a mi pedig *ok miatt* történik, azon a kénytelenség uralkodik. Szintoly kevéssé „állhat helyette *szerint* vagy *-nál fogva.*“ „*Szerint*“ csak hasonlító, nem okadó rag. „*Nál fogva*“ okadó ugyan, de jelentése csak úgy hasonlít a *ból*-éhoz, mint az a válasz neme, mely szerint kéz-szorítással veszünk búcsut valakitől, ahhoz, hogy hátba ütjük s kilökjük az ajtón. Végre még „*közül*“lel is felcserélteti *ból*-t a M. Ny. R. Minthogy e szabadalmat azonban csak két példára látszik szorítani, én is megkimélem a szót, s hivatkozván arra, a mit az előbbi §-ben a *ban* és *között* különbségéről írtam, azt állítom, hogy „*sokból*“ nem választ a magyar, hanem sok *közül*; ellenben csak is „a ménesből“ lehet „*kifogni a lovat*“, a ménes „*közül*“ értelmetlen.

7. K a p c s o l ó r a g : *hoz, höz,hez.* — Ezt a ragot „*közeli tő*“nek nevezi kalauzunk, meg a többi nyelvtanaink is. Igen bő köpenyeg, mert *ra, re, ig; felé, közzé, mellé,* sőt *nak, nek* is mind összesen magukra vehetik. „*Az asztalra teszem*“, éppen úgy közelít, mint a: „*falhoz csapom*“ stb. A magam

bő a szabály, mert oly általánosan van kifejezve, mintha minden állapotot, mely másba megy át, *ból, ből* ragos határozóval kellene jelezni; holott nagyon kivételes eset, s nem egy hanem két rendbeli átvitel van ilyes használatában a kérdéses raguak. Egyszer kelmének vagy anyagnak tekintjük a ragozandó szóval jelelt állapotot, vagy egyént. Azután kútfővé általánosítjuk, a honnan valami ered. És mivel még így sem lehetne tulajdonképp mondani, hogy „*az orvosból* sirásós lett,“ még tovább szellemítjük, míg annak a határához érünk, hogy „*az orvos sirásósra* lett,“ vagy annak hogy „*az orvos sirásónak* állott. De azért nem ezek helyett van ám mondva, hanem a ki ama példa mondatot formulázta, azt akarta vele elmésen értetni, hogy, az „*orvosban*“ meg volt már a „*sirásós*“ és csak külsőképp változtatta foglalatosságát. Ezek a vonások pedig az utóbbi két módosításból már egészen ki vannak maradva. Átalában mindig elmés, hatályos, ellentétes jellemű szólamot képez a *ból, ből*-ös határozó ilyes használata, hogy úgy szólva, kifizesse a kettős és ennél fogva meglehetősen erőltetett átvitelt. Az ilyenmő mondatok típusa ez: „*A márványból szobor készül.*“

választotta nevezetet sem helyeslem egészen, mert jórendin igen szűk; de pl. érintetés, alkalmazás, illetés ellen is lehetne kifogás. Általában, mint a *ba*, *ban* tárgyalásakor megjegyeztem, sem nevezettel, sem értelmezéssel a ragok jelentését tautologia nélkül pontosan kifejezni nem lehet⁸⁰⁾.

8. Határveető-rag: *ig*. — A M. Ny. R. imez elnevezését igen szerencsésnek s annyira jellemzőnek s kifejezőnek tartom, a mennyire csak a lehet egy név. Mert jóllehet *nak*-os, *hoz*-os határozókban is lelheti sőt leli határát a cselekvény, de az azokban uralkodó fő vonás még sem az, mint az *ig*-esekben.

⁸⁰⁾ Nem vette ezt észre Szvorényi, midőn következőleg értelmez: (321. §.) „Közelítő *hoz*, *hez*, *höz* raggal vonzzák a határozó nevet: a.) Azon igeállítmányok, melyek az alanynak valamih e z közeledését vagy valami felé irányzását fejezik ki. b.) Közelítő raggal vonzanak azon igei, vagy névi állítmányok, melyek az alanynak valakih e z vagy valamih e z hasonlítását, vonzódását, rokonságát, vagy ezeknek ellenkezőjét fejezik ki“ Röviden annyi, mintha azt írná hogy: „H e z ragu nevet vonzanak azok az állítmányok, melyek valamih e z viszonyulnak!“ — Még két más hiba is van ezen értelmezésekben. Egyik az az állítás, hogy csak az „alanyhoz“ közeledést, vonzódást, stb. jeleli a „hoz.“ Czáfolja meg a M. Ny. R.-beli példa: „*fá-h o z küti a lo-rát* ;“ ebben „lovát“ a nyelvtanárok értelmében n e m alany, mégis reá vonatkozik a kapcsoló ragos határozó. Ily példa pedig számtalan van. Másik hiba a b.) pont alatt van elkövetve e szókban: vagy „ezeknek ellenkezőjét.“ Mert, például: a vonzódás ellenkezője az irtózás, undorodás, stb. De bizony nem lehet mondani hogy: Pál iszonyodik Péter-hez. Az író példái: „A tanító . . . kemény . . . a rossz viseletűek-hez ;“ „az úr . . szivtelen (a) cselédjéhez“ — csak névállítmányokra vonatkoznak. De így sem jók; sokkal helyesebben s átvitt értelemnek megfelelőbben használhatjuk az „*iránt*“ot, melylyel szokása szerint felszerelhetőnek mondja a M. Ny. R. — Egyébiránt az utóbbi és Imre kikerülök a tautológiát, de értelmezésök szabatosága rovására, midőn amaz így szerkeszti: „A *hez* . . . valamely tárgy f e l é mozdulást, hajlást jelent ;“ az utóbbi meg így: „A *hoz*, *hez* rag valamely tárgy f e l é mozdulást vagy igyekezést jelent.“ A M. Ny. R a *hoz*-ra is kockáztat egy igen szűk szabályt, midőn azt írja (124. §. c.) hogy „a szokást jelentő igeik *hoz*, stb. ragot vonzanak.“ Hát a *nak* mit vétett? Természetes, hogy más árnyalatban járul a *nak*-os határozó a szokásjelentő igehez, mint a *hoz*-os, mit gondos író s beszélő is számba veszen. A molnár *hozzá* szokott a malomzugáshoz, de a lisztlopásnak *neki* szokhatik.

Tárgyalásához azonban van két észrevételem. Egy az, hogy „soká“, „nap“ és „mind“ között egyfelől, és „sokáig“, „napig“ és „mindig“ közt másfelől, több és jelesebb különbség van, mint kalauzunk szerint csak az, hogy az első rendbeliektől „az *ig* rag elmarad.“ — „Soká laktam Bécsben“ nem jó; hanem: „sokáig.“ Ellenben: „Hej! soká fog az történni!“ Ebben értelmetlen lenne a „sokáig.“ Megint: „Harmadnap volt nálam“, és „Harmadnapig volt nálam“, két különböző dolog. Az első forma szerint a két első napon nem „volt nálam“ csak a harmadikon; a második szerint mind a három nap „nálam volt.“ Végre elemzés nélkül is megsugja igazi magyarnak a nyelvérzéke, mikor szóljon így: „mind vártalak“, és mikor így: „mindig vártalak.“ A ki nem érzi a különbséget, lássa; de magyar nyelvtant ne írjon! Második észrevételem az, hogy biz' én szeretném, hogy az „*ig*“ és „*iglen*“ közt az i. h. állított különbség volna, mely szerint az *ig* kirekesztő, az *iglen* bérekesztő határt jelel. De félé, hogy nem úgy van. Azt meg kell engednünk, hogy a „*len*“ nem hiába van ott, és hogy „nyomosító“; de véleményem szerint a nyomosítás csak addig megy, hogy „*iglen*“ a cselekvényt a határhoz közelebb tolja és szorítja, mint a csupa „*ig*.“

9. Szinítő-rag: *n*, *en*, *on*, *ön*. — Nem rostálom a mások nevezeteit, nem is mentegetem vagy igazolom az enyimet; feleljen és számoljon mindenikök maga magáról. Hanem megrovom ám, és egyenesen nevetségesnek tartom azok igyekezetét, kik általában minden ragnak, különösen pedig éppen a most tárgyalandónak használatát s alkalmazását a „vonzó“ igék vagy más szavak értelménél fogva akarják kiszabni. Az ajtó kétségkívül arra való, hogy közlekedésül szolgáljon az épület belseje s a környező úr között. De mit felelne az építető annak a mesternek, a ki tudósan ránczolt szemöldökkel mondaná, hogy: „neki tudni kell, vajjon azon az ajtón bemennek, bésétálnak, befutnak, béugranak, bémásznak, bélopódnak, búcsusznak, vagy bérepülnek-é; mert neki ahoz képest kell szabni az ajtót, a mint ezek közzül egyik vagy másik cselekvény kívánja.“ Tudom, hogy hasonlatom sántítását használják fel véderősség gyanánt, mint midőn formalis kifogásokkal hurezol igazságtalan ügyet terminusról terminusra egy

rabulista. Akár mily sánta a hasonlat, elég jó-futó arra, hogy a „vonzatok“ gyenge lábu elméletét utól érje s földre terítse. Íme miképp értelmezi a M. Ny. R. az „állapító“nak nevezett *on* ragot: (126. §.) „Ily ragu neveket vonzanak... a) Az igék, midőn valamely tér vagy hely feletti megállapodást, mozgást, cselekvést, szenvedést vagy állapotot jelentenek, s e kérdésre *hol?* felelnek meg.“ Ebben az értelmezésben három tetemes, hogy ne mondjam szarvas, hiba van. Első, hogy az igék minden kitelhető nemeit magában foglalván, magának a vonzatos elméletnek sem felelnek meg, mert nem tanulhatni ki belőle, hogy hát micsoda igék mellé járul „állapító“ ragos név. Második, hogy az egészben egyetlen egy jellemző vonás a „feletti“ s e sem igaz; mert p. o. mikor „a gólya a háztető-n rak fészket“, nem „felette mozog“, mert úgy a levegőben, füstön vagy fellegen vagy éppen a Napon, Holdan v. valamely csillagon kellene hogy rakja a fészket. Harmadik az, hogy a *hol?* kérdésre a „vonzó“ igével feletlet azon szabály, holott nem az ige, hanem a ragos szó felel reá. Pl. K. *Hol* rak fészket a gólya? F. A háztető-n; nem pedig: „*rak*“, mely még arra a kérdésre is sületlen felelet volna, hogy: „Hol a gólya?“ Nem is jellemez a „*hol?*“, mert erre *ban*, *nál*, *nitt*, *t* ragos és egy hosszú sort képző névutós nevek mind egyformán jól megfelelnek.

Ne tessék megsokalni kritikámat, melyet az idézett czikk többi pontjaira alkalmazva még tovább is folytathatnék; mert lám egy oly tekintélyes firma alatti nyelvtannak az iskolai kézi- és tankönyvek mintájául kell szolgálni, a minthogy minden azóta megjelent nyelvtanaink kisebb-nagyobb mértékben a M. Ny. Rendszerére vannak „calquirozva.“ Elöttem pedig nagyon fontos maxima az, hogy: „maxima puero debetur reverentia“, s azt hiszem önök sem fogják megtagadni helybegrágásukat Quintilianustól.

Micsoda viszonyt jelez hát az *on* stb. rag? Gondolom, nem távozom messze a valóságtól, ha azt mondom, hogy az alanynak (a 8. §.-ban részletezett széles értelmében,) a ragos név jelelte tárgy felszínével való folytonos, állandó, tetteges érintkezését, sőt egy vagy más módon, kisebb-nagyobb mértékben való hozzá tapadását. Ez a viszony, anyagias és átvitt

értelemben (az olykor itt is mint másutt előforduló kihagyást sem feledve) minden külön eset elemzésére és magyarázására elégséges, és soha sincs szükségünk az ige jelelte cselekvény mivoltához vagy minőségéhez folyamodni. Tessék megpróbálni.

Vegyük fel például a legbonyolítottabb esetet a kalauzunkban elészámláltak között (126. §. 2.): „*On stb. ragot veszzen fel: . . . c) Az eszköz, mely által valami fogva vagy kötve tartatik, p. o. fék-en tartja a lovat; kötel-en vezetik az ökröt.*“ Első tekintetre úgy látszik, mintha a „*ban*“ alkalmával érintettük eszmecsere volna itt is meg⁸¹⁾: mely szerint inkább „*a lovon való féket tartják*“ s az „*ökrön levő kötelet vezetik*“; mert hiszen a fék van a lovon, s a kötel az ökrön, nem megfordítva. De itt nem igen van szükségünk rá; mivel igazában a lovat tartó egyén keze van a féken, valamint az ökröt vezető a kötelen. Azért lehet úgy is elemezni, hogy *fékénél fogva* vagy *féken*⁸²⁾ *fogva* tartja a lovat stb.

Elemzés alkalmával azonban jól meg kell különböztetni az *on* ragot az adverbialis ú. n. képzőtől, melyeknek azonságát végeredményben tán ki lehetne mutatni, de ezt a vizsgálatot, a mondattanra nézve nélkülözhetlennel nem tartván, avatottabb s ügyesebb kezekre bízom. Csak azt érintem még, hogy az itt is felhordott „*cseré*“ket s az ezutániakat már nem méltatom külön czáfolatra. Az, hogy „*az ország dolgai-n* vagy „*dolgairól*“ vagy „*felettök*“ vagy „*felülök*“ egyformán lehet „*tanácskozni*“ csak azt bizonyítja, hogy a „*tanácskozás*“ cselekvénye sem egyik sem másik határozóval nem él monogamiában, s hogy a „*vonzatos*“ elmélet egy batkát sem ér.

⁸¹⁾ L. 76. jegyz. 4. pont. — Jó lesz észrevennünk mellesleg, hogy „*findet statt*“ szólamnak „*adest, ist vorhanden*“ értelmében a „*meg van*“ jó rendin megfelel. Meg legalább annyira, hogy fordítóinkat az ide s tova kapkodástól megkímélje. Ez úttal megemlítem azt is, a mit értekezésem I. Fejezetében elmulasztottam; t: i: hogy „*meg*“ a „*van*“hoz kapcsolva nem jelel jövődöt. Természetesen; mert a mi van, azt képzelhetni már végrehajtottnak, tökéletességre mentnek. Megint egy ok arra, hogy a nyelvtanárok servum pecus osztályánál bevett elemzést („*szeretek = szerető vagyok*“) helytelennek állítsuk.

⁸²⁾ Analogiák: *Kezén* s *kézen* fogva vezet. *Üstökön*, *fülön*, *szaván* fogta. *Nyakon* csipte, *kapta*, *ragadta*.

10. Helyz-ö-rag: *ra, re*. — Kalauzunk „felható vagy irányzó“ nevet ad neki. „Ható“ semmi esetben sem, miután csak a cselekvény lehet az, a kérdéses rag pedig az alanynak elfoglalandó helyét mutatja ki. „Felható“ pedig sok esetben *lucus a non lucendo* lenne; mert p. o. ebben: „tedd *le* a könyvet az asztal*ra*“ a *fel*-nek éppen az ellenkezője van. Igaz ugyan, hogy olyan ember előtt, a ki a „feleereszkedik“-en és „felszáll“-on nem akad fel, s ezeket öszveférhető eszmékből párosított szerkesztvényeknek tartja, a *reductio ad absurdum*nak nincs bizonyító ereje; de az olyanon már nem lehet segíteni, s vele vitatkozni ismét csak *absurdum* volna. A M. Ny. R. értelmezése kritikájába sem *ereszkedem*, hanem csak saját véleményemet mondom el abban, hogy a *ra, re* azon viszonyban van az *on, ön*-hez, mint a *ba, be* (állítólag) a *ban, ben*-hez, s a *hoz, hez* a *nál, nél*-hez. Hogy „hoz és *be, felé, ellen, szerint* értelemben“, sőt „infinitivus kikerülésére“ is használatnék, mint a M. Ny. R. állítja, az csak olyan szófia beszéd, mint a többi helyettesítésekről való.

11. Hárító-rag: *ról, ről*. — Az *on, ön*-nek felel meg, úgy mint *ból, ből* a *ban, ben*-nek, s az alanynak a ragos név jelelte tárgy külsejével vagy felszínével való kapcsolata megszüntét rajzolja képzelődésünk eleibe. A M. Ny. R. s más nyelvtanok olvasója hűledezve kérdi, hogy miképp' tudom megegyeztetni elemzésemet a „feledést, aggódást, gondoskodást, kételkedést, gondolkodást, tudósítást, lemondást, dicsérelést, magasztalást, híresztelést, nevezést, hívást“ jelentő igék viszonyai val a szóban forgó határozóhoz? Semmi se könnyebb, k. olvasó! Mindnyájokban az elvétel anyagi képzete rejlik; még pedig oly dolog elvételéé, melyet a *ról, ről* ragos tárggyal az elvétel előtt a legszorosabb érintkezésben gondolunk. Ily dolog legtöbbször a nyelvünkben különben is oly terjedelmesen szereplő kép: „Hozz hírt a barátom*ról*“, azaz: „vedd képét, úgy a mint van és működik“ — (*wie er lebt und lebt*) — „s hozd el nekem.“ — „Elfeledkezem *róla*“, passiv értelemben azt teszi, a mit *actio*ban ez: „Leveszem az eszemet *róla*.“ — „Budát dicsérik szép kilátásá*ról*“ (i. h. 128. §. 1. e.) azt akarja mondani, hogy a dicséző vonást a kilátás-*ról* veszik; szintúgy mint „formát veszünk“ köntös*ről*, bútor-

ról, szerszámról stb. A „*le*“ csak történetesen akad néha, vagy, ha tetszik, gyakran is, oda; mégis a M. Ny. R., az elemzésel nem sokat törődve, abban keres jellemző vonást, midőn azt mondja: (i. h. 2.) „A *le* határozóval öszvekapcsolt igék is e ragot vonzzák, p. o. *leszállították a polczról*.“ Igen, de azt is mondjuk, hogy: „*Felszedték a lehullott gyümölcsöt a földről*.“ — „*Feltakarították a sárt az utcáról*.“ — „*Eltakarodott a köd a hegyről*.“ — „*Elhárították a vádat magukról*.“ Ezeket hát miért nem említette kalauzunk? És mi joggal nevezte „*le* ható-nak a *ról*, *ről* ragot. Egyébiránt *felől* = *felől*, *ből* = *ből*, s egyik sem tesz *ről*-t.

Most az ideje, miután az illető ragokat megvitattuk, szólni a helységek helyragairól. A városok, faluk s bizonyos vidékek neveihez e kérdésekre: *hol?* *hová?* *honnan?* felelet gyanánt két: (egy esetben három)-féle ragok szolgálnak, ú. m.

Hol? . . .	}	Kolozsvárt, Budán, Debreczenben. Kolozsvárra, Budára, Debreczenbe.
Hová? . . .	}	Kolozsvárról, Budáról, Debreczenből.

A példák mutatják hogy *on*, *ra*, *ról* és másfelől *ban*, *ba*, *ból* együtt járnak. A *t* talán az egy „Győr“ példáját kivéve az első csoporthoz látszik tartozni, s az *on*-nal váltakozik. Rövidség okáért az első rendbelieket könnyű, a második féléket nehéz ragoknak nevezem. Kérdés már, hogy van-e oly jegy, melynél fogva egy helység nevét, melyet még nem hallott valaki, az illető csoporttal párosítani tudja? Erre azt mondom, hogy nincs, és eddigelé biztosabb szabály sem létezik, mint az, hogy a helység nevével együtt azt is tanuljuk meg, melyik csoportbeli ragot szokták használni vele.

De a kérdést másképp' is formulázhatni. T. i. vajjon van-e valami kipuhatható nyoma annak, hogy mi vezethette a nyelvalkató szellemet a két csoport közti válogatásban? Er-

re aztán azt feleljük, hogy van biz' a ; csakhogy a mit kiles-
hetni, elvnek igen sok, vezércsillagnak, az esetek teméntelen
voltához képest, igen kevés. Lássuk előbb a sokat, hátha tár-
gyalása némi világot vet az igen kevésre is.

A mely helyneveknek ma is tisztán kivethető értelmök
van, olykor könnyű látni, miért párosulnak inkább az egyik
mint a másik rendbeli ragokkal. Világos, hogy *Cserhátra*, *Er-
dőhátra*, *Tóhátra* természetesebb és illőbb mint *Cserhátba* s
akár miféle: *hátha*. Így a *Mezősége* is, mert általában *mezőre*
szoktunk menni. Ellenben a „*Bakonyba*“ mondjuk, mivel e r-
d ő t értünk alatta.⁸³⁾ Igaz hogy „a *Nyírségre*“ jó, nem „a
Nyírségbe ;“ de a *Nyírség* nem is tesz ám rengeteg erdőt, mint
a *Bakony*, hanem csupán *Nyírfás helyet*. A viszony ilyes meg-
különböztetésére mutat az is, hogy általában s határozatlanul
szólva: „*városról*, *városra* járnak,“ „*falura* rándulnak,“ t. i.
város- v. faluféle helyre ; holott bizonyos „*város*“-t vagy „*fa-
lut*“ világosan kijelelve, már a nehéz ragokat használjuk. „A
városba megyek. Örmény*városból* jövök. Új*városban* lakom.
Új*faluba* utazom. Kis Miklós *Tótfaluban* született. Nagy *fa-
lúból* költöztem *Kisfaluba*.“ Mintha a város vagy falu határozott
eleven képe megkivánná, hogy a b e n n e vagy k i v ü l e lé-
telt a szabatosan oda illő raggal fejezzük ki⁸⁴⁾. Ide vág az is,
hogy a helységek *vár* végezetű neveit könnyen ragozzuk, azt
akarván jelenteni, hogy nem magát a v á r a t, hanem csak a
mellette való vagy róla nevezett h e l y s é g e t értjük. Mert
midőn a várat magát akarjuk értetni, a nehéz ragokkal élünk.

⁸³⁾ Nincs az a miveletlen béres vagy falusi ember, a ki ezeket :
az *erdőbe*, az *erdőre* — összevétsé vagy zavarja, mindenikét a maga
helyén, idejében és saját jelentésében ne használja. Kérdem már : ab-
ban áll é a „nyelvmivelés“ hogy a mit a nép ösztönszerűen megkülön-
böztet, az író összegyamatolja ? És arra való-é a nyelvtan, hogy az el-
me élet eltompítsa ? Én legalább annak az utasításnak avvagy bár
felhatalmazásnak, mely szerint egyik raggal vagy névutóval a másik
helyett vagy értelmében lehetne élni, más eredményét sőt célját sem
látom.

⁸⁴⁾ Íme, mihelyt csak egy kis módosítás lép közbe, mely a falu,
mint házak csoportja természetes jelentését elfedi, mint p : o : „*falva*,“
azonnal a csupa helyhez illő könnyű ragok állanak elé : *Szamosfal-
ván*, = *ra*, = *ról*.

„Budán a várban lakik. Megyek Fehérvárra a várba,“ stb. Éppen így bánnak és hasonló okból, a kút, bánya végű nevekkel. Mert p. o. ha „somkútba mennénk,“ az a valódi kutat, és ha Nagybányában laknánk,“ ez az igazi bánya eszméjét keltené a halló képzelődésében a mondó szándoka ellenére, a ki csak a róluk nevezett helységet akarja értetni. Egyezik e nézettel, hogy az erdélyi szász városokat mérőben bekerített váraknak részint ismervén, részint képzelvén, az olyaknak gondoltakat nehezen ragozza a magyar nép, és „Szebenbe, Brassóba, Szász-Sebesbe, Köhalomba. Sőt Szeredába (Csikszerdába, hol maig is vár van) megy.“ „Szászvárosra, Szerdahelyre, Beszterczére“ csak szabályt erősítő kivételek. A két első ugyanis nyitott város, az utolsót pedig terjedelmes vidékről látogatott vásárai ismeretessé tevén, meggyőzte a népet arról, hogy nem egészen csupa bekerített vár⁸⁵⁾. Vajjon nem azon eszme lebegett-e a magyar előtt, hogy a külföldi városok neveihez állandólag nehéz ragokat kapcsolt, nem merem eldönteni, de Bécsre, mint típusra, gondolva, erősen gyanítom. Annyi igaz, hogy a Bécsben lakó s a vidékkel ismeretes magyar Fischamentre, Schwächatra, Enzersdorfra, Nussdorfra megy mulatni, nem Nussdorfba stb. Ha „Schönhrunnba, Grizingbe rándul,“ annak ismét másutt rejlik az oka, melynek kipuhatólásával bevégzem hosszadalmas vitámat.

Akárhogy igyekezzenek is némely újabb nyelvészeink deválválni az e u p h o n i a eszméjét, — van olyan, a ki még a nevét is ki akarná küszöböltetni nyelvtanunkból, — megvan

⁸⁵⁾ Miért nem történt ez „Brassó“val is, nem tudom megmondani. De hiszen ma is vannak ingadozó szokások e tekintetben. P. o. Érsekújvárba és nem -ra megy a vidéki ember, és Fogaras-ba, ből szintoly helyes, mint Fogaras-ra, ról, melyet a M. Ny. Szótárnokai egyedül helyesnek nyilvánítanak. Sőt annál is inkább helytelen, hogy a szerk. urak vidéket és várost mind egy csávába vetnek, és a vidéknek már éppen ban, ba, ből a helyragjai. Általában megjegyzem, hogy a tulajdonnevek, midőn különböző dolgokat jelentenek, éppen úgy megérdemlik mint a köznevek, hogy osztályozzák, illetőleg számozzák a jelentményeiket. A mi egyszer szótárba megy, egyenjogúságban kell részesednie. Ennek az elvnek elhanyagolása sok hiányt okoz a M. Ny. Szótárában.

biz' az, és hatalmas tényezője a nyelvek alakultának általában, s nem kevésbé a miénkének különösen. Felfogása egyes esetekre alkalmazása, természetesen annyiféle, a hányféle a nyelv, s különbözhetik egyben másban, még a legközelebb-ről rokonosokban is. A magyar pl. a felhangu törzsökök hasonnemü ragozását nem csak nem tartja egyhanguságnak, hanem az euphonia szoros kívánalmi közzé számítja; holott a török már korán sem olyan következetes benne, s a finn v. eszt éppen semmit sem tud róla. De térjünk egyenesen a tárgyunkhoz, és vegyük fel ezt a szót: Debreczen. Ennek a helyjelölő könnyü raggal való kapcsolása kétszeresen vétene az euphonia ellen. „Debreczenen“-ben az „enen“ kellemetlen, mondhatni kiállhatatlan volna. Ezekben pedig: „Debreczenre“ és „Debreczenről“ az *nr* találkozása megint nem volt kedves, miut látszik, a magyar fülnek. Köznevekben, a hol a rag cserélése az értelmesség veszélyeztetésével járt volna, eltúrte s túri nemzetünk a kellemetlenséget, minthogy nem segíthetett rajta. De a hol módja van a választásban, mint jelen esetben, miután már, ha más okokból is, számos helységneveknél szokásban vannak a nehéz ragok, tekintetbe vette az euphonia követelését, s így keletkezett a „Debreczenben“ „Debreczenbe“ s „Debreczenből.“ Ez áll általában — mint a M. Ny. R. is elismeri, — a helységek *m n* és *ny* végü neveiről, s mivel Penzing, Grinzing, Döbling nevek közönséges kiejtésében a *g* nagyon gyengén hangzik s mintegy elnyelődik, a magyar az *n* végzethez tartja magát, s Penzinbe, Döblinbe, Grinzinbe stb. megy.

Mindezekből azt a tanuságot vélem kihúzhatni, hogy a helynevek tulajdonképpi és mintegy természetes ragjai, mint magának a „hely“nek is, a könnyüek. A nehezek pedig ott állanak elé, a hol akár jelentményi akár euphoniai tekintetek, — a milyeket a feljebbiekben elszámoltam, — kivélt igénylenek. Ha olvasóm még most is igen kevés fényü kalauznak tartja a vezércsillagot, melynek kódét elhárítani igyekeztem, ám lássa. A német közmondással tartok: „Ein Schelm, der's besser macht als er's kann.“

19. §.

Ragos nevek mint határozók.

(Bévégzés.)

12. Távolító rag: *tól*, *től*. — A *nál* és *hoz-hoz* abban az arányban van, a miben *ból* a *ban* és *ba-hoz* és *ról* az *on* és *ra-hoz*⁸⁶⁾. Értelmezésével nincs is miért tovább vesződni; annál inkább nincs, mivel a M. Ny. Rendszerebeli ellen nem lehet valami lényeges kifogás. „A *tól*, *től* rag“ azt mondja „a nevet, melyhez kapcsolatik, az eredés tövévé, vagy a megindulás pontjává, határvonallás teszi, honnan valaminek eredése, távozása vagy tavulléte méretik. . . . Ily értelemben határozza meg mindazon nevek jelentését is, melyektől

⁸⁶⁾ Méltó az észrevételre, hogy az első csoportban a veszteglő, közelítő és távolító rag azon (*b*) gyökbe látszik, mind a három, oltottnak lenni; holott a másodikban már csak kettő van abban az esetben; a harmadiknak három tagja pedig merőben különböző: *nál*, *hoz*, *tól*. En gyanakszom, hogy ez az utolsó sem buvik ki oly féktelelenül az analógia járma alól, mint első tekintetre látszik. Van ugyanis még egy gyök, a *t* (9. §.) mely az *on*-nal nem egy oldalról érintkezik: hol módhatározó képzőt, hol ragot alkot éppen mint ez. Mint rag is — szintúgy helyrag mint az *on*, és hasonlóképp a veszteglők rovatába tartozik. Hinni való, hogy ettől származik a távolító *tól*, az *ól* (*ól*, *ül*, *íl*) hozzájárultával: *tól*, mint *b-ól*, és *r-ól*. — Természetesen csak attól függ, hogy ha el akarjuk-e ismerni a *t* mint veszteglő helyrag jogosult voltát. Ha azt tennék az elismerés feltételének, hogy az accusativus ragtól való megkülönböztetése végett, mint helyragot és képzőt kettőztessük a *t*-t, nem volna nagyon ellenemre, csakhogy az élő kiejtés nem kívánja mindenütt meg. Mindenesetre azután következeteseknek kellene lenniünk, s így írunk: „egy *résztt* nevettem, más *résztt* búsultam rajta; *sokatt* voltam Londonba; mindig *helytt* állok; *erőst* megütöttem,“ stb. Semmivel sem volna rosszabb, mint „*Pécselt*, *Győrött*, *Fehérvárott*,“ stb. melyeknek „*Pécs-ott*, *Győr-ott*, *Fehérvár-ott*“ magyarázatai nem csak elégtelenek és czéltalanok, hanem nevetségesek is. Hiszen maga az „*ott*“nak is éppen arra a magyarázatra van szüksége, a mire annak, a mit meg akarnak vele magyarázni. „*Kolozsvárt*“ vagy *Kolozsvárt*“ban egvesesen azt a szolgálatot teszi akár az egyes akár a kettős *t*, a mit *ott*, vagy *ít*-ben, s az utóbbiak közbenjárására semmi szükség. Végre tessék megmondani, hogy pl: „*Kaposvár-ott*“ szerkesztményé? származéké? ragos szóé?

valami szelleminek, jónak vagy rosznak eredése származtatik. Lényeges kifogást mondék, mivel szerkezete és stylizálása bizony messze van a szabatoságtól. Mert pl. ezeket: (i. h. d.) „*ódd magad a rosz-tól*,” — (u. o. e.) „*fia különbözik az apjától*,” — (u. o. g.) „*elfoglalta szomszédjától a földet*,” csak accommodáltatással lehetne az idézett értelmezésnek akár első, akár második része nyomán elemezni. Csak olyan értelmezés jó, a mely erőltetés nélkül simul az alája vonandó esetekhez.

A mi a helyettesítést illeti, megint ellene kell mondanunk. „*Nem lát a füst-től*” és „*nem lát a füst miatt*,” mind a kettő jó, de nem egyet teszen. Az elsővel azt fejezzük ki, hogy: „a füst az oka” hogy *nem lát*; a másodikkal azt, hogy: a füst gátolja, hogy *ne lásson*. A kinek a két magyarázat mind egy, azzal nincs miért tovább vitatkozzunk. — Még szerencsétlenebb az állított második csere (i. h. 5. b)): „*Által helyett, p. o. magától értődik*.” Czáfolatára elég annyi, hogy ezt: „*maga által értődik*” éppen nem lehet mondani. „*Magában értődik*” igen is mondják és írják; de azért *tól* még sem helyettese a *ban*-nak⁸⁷⁾.

13. Melléklő rag: *nál, nél*. — A „veszteglő” czímet, melyet kalauzunk ruház reája, lehetetlen vala meghagynunk, mert megkülönböztethetetlenül egyformán illik a *ban*, *on* és *nál* ragokra és valamennyi névutóra, a mi csak *hol?* kérdésre felel. Értelme az, hogy *valami* az így ragozott név jelentette személylyel vagy dologgal érintkezésben vagy körülötte van; de az érintkezésnek vagy

⁸⁷⁾ Szvorényi (322. §. Jegyz.) igen helyesen figyeltet, hogy itt különböztetésről s nem felcserelésről lehet szó. Különböztetése módját — *től* és *miatt* közt — azonban nem helyeselhetem. Feltéve, hogy mind a kettő okot jelentsen, nem hiszem, meg tudná-e maga Szv. is határozni, hogy a kettő közül: „*füst-től*” és „*füst miatt*,” melyikben rejlik a „közvetlen” s melyikben a „közvetett” ok? Az ok viszonynyal való magyarázat általában nagyon meddő, mert egy rakás ragban fellelhetni azt a nagyon különböző értelmű s mondhatni csélcsep (vagus) eszmét. Oly széles categoria, hogy az alája viheto ragok (*ban*, *ról*, *ból*, *ért*, *tól*) és névutók (*felől*, *miatt*, *szerint*, *nálfogva*) értelmeit minden módosítványaival sem lennének képesek megkülönböztetni. A *miatról* különösen a maga helyén fogunk szólni.

körülötte lételnek közelebbi viszonyait nem határozza meg⁸⁸). Az utóbbi nemleges jegy okvetlenül szükséges a *nál*, *nél* jellemzésére; s mivel elhanyagolták nyelvtanáraink, kivétel nélkül rossz értelmezését adták. Felvételével ellenben egyenes okát adhatni, miért nem „cseréltetik fel“ (a M. Ny. R. szerint, 130. §. 6.) a.) „a *mellett*, *között* és *közben* névutókkal.“ Mert hiszen ezek specialiter meghatározzák a helyzet viszonyát.

A határozatlanságot kedvelő német gyakrabban él a *bei*-jal, mint mi a *nál*-lal, mire fordításkor nagyon kell ügyelni. De biz azt nem teszik, s azért nem ritkán van alkalmunk *nál*-os germanismust olvasni. Hogy tovább ne menjek példáért, az iménti: „fordításkor“ ama nyelvérzékét vesztett urak tollából ebben az alakban jött volna ki: „fordításnál.“

14. Hasonlító rag: *képpen*, *képp*, *ként* v. *kint*. — Nem igényel sem elemzést sem vitatást. Csak azt jegyezzük meg, hogy csupa etymologia kedviért kár volt a *p*-nek régi íróinknál s a közéletben szokásos kettőztetését elhagyni. Már csak azért is szükséges, hogy a *képpen* ragot a „képen“ ragozott névtől első tekintetre megkülönböztethessük.

15. Tömegesítő rag: *astúl*, *estül* stb. — „Többnyire az *együtt* szóval oldathatik fel“ azt írja a M. Ny. R. De feledi, hogy a főnevet a feloldáskor mindig személyraggal kell toldani. P. o. „*feleségestül* = *feleségével együtt*.“ Meg azt, hogy az így ragozható nevű tulajdonítványoknak az alanyval bizonyos állandó társas viszonyban kell lenni. Ezért többnyire személy vagy élő állat neveket ragozunk így. Mondjuk ugyan hogy: „*Szekerestül*, *lovastül* a vízbe fult;“ de nem ám, hogy: „*A napszámosaim kapástül*, *kaszástül* eljöttek.“ De hiszen az az eszme benne van az „*együtt*“ben is. Hanem éppen ezért felesleges a „többnyire“ az idézett értelmezésben. Az *astül*-t stb. csupán csak *együtt* segítségével elemezhetni, s azzal min-

⁸⁸) Hasonlítsuk össze a M. Ny. R. értelmezését (130. §.) „A *nál*, *nél* valamely tárgy mellett vagy annak közelében létezését, nyugvást, vesztéglést, vagy működést fejez ki.“ E nem a *nál*-nak, hanem a *mellett* és *közel*nek olyan karikában forgó leírása, milyen a Szvorényié a *nálnak* (322. §.): „Vesztéglő *nál*, *nél* raggal vonzzák a határozó nevet . . . azon állítványok, melyek az alanynak bizonyos tárgy n á l vesztéglését vagy cselekvőségét fejezik ki.“ — Imre a M. Ny. R.-ét követi nyomba

dig; ámbár a két kifejezés: „*astúl*“ és „*jával együtt*“ közt mégis marad egy kis árnyalati különbség. Az első inkább „tömegesít (azért is hagytuk meg a nevét); a második csak csoportosít⁸⁹⁾).

16. Osztó rag: *-nként*. — „Valaminek részekre osztását jelenti,“ írja a M. Ny. R. Mi hozzája toldjuk még: 1) Hogy nem ahhoz járul a rag, a mit részekre osztva gondolunk, hanem a részhez magához. „Marháit egyenként hajtotta a vízre.“ 2) Hogy a cselekvény ismétlését jeleli. „*Részenként* fizeti az adósságát.“ 3) Hogy *val, vel* is tesz egészen hasonló szolgálatot. „Kiki párjával. — Hármával adja a tojást“ stb⁹⁰⁾).

17. Időponti-rag: *kor*: — Midőn egy időpontot bizonyos cselekvény megtörténtével akarunk jelezni s az által meghatározni, a cselekvény nevéhez *kor* szótagot ragasztunk. „Péter aratás*kor* házasodott meg. Pált szüret*kor* temették el“ stb. Egy esemény idejének, más tudvalevő esemény által való meghatározása annyira természetes fogás, hogy a magyar nyelvben az időre vonatkozó kérdés is azon a módon alakult. — „*Mikor*?” azaz: mi esemény*kor*, mi dologgal *egyidőben*? Ily határozó eseménynek vették az év akármelyik napjának valamelyik szentről való elnevezését is. És így átment a *kor*-rag az év napjaira is. „Szent György nap*kor*“ mintha azt mondanók, hogy „azon a napon, a melyen Szent Györgyöt tisztelik.“ A „nap“ ki is maradhat: „Szent János*kor*, Szent Márton*kor*, Gyertyaszentelő*kor*, Husvét*kor*, Pünkösd*kor*, Karácson*kor*, Vízkereszt*kor*“⁹¹⁾ stb. Csupa névvel

⁸⁹⁾ Ez a rag háromból látszik szerkesztettnek, ú: m: *es*-ből, *t*-ből és *ül*-ből. „*Eb-es-t-ül*.“ Látom hogy a M. Ny. Sz. is így elemezi. De azt nem mondja, hogy Erdélyben *astól, estől* a kiejtése, és hiszem, hogy másutt is fog így lenni. Megjegyzem ez alkalommal, hogy véleményem szerint az *ol, ul; ól, úl; ül, üül*, stb. közt nem organicus, hanem csak dialectico-phoneticus különbség van, s a ki orthographiai szabályok alapjául használja, fővényre épít.

⁹⁰⁾ Némelyek fel akarják újítani az osztó ragbeli *ként* helyett az elavult „*kéd*“ et. „Hetenkéd, százankéd“ (Imre, Mondat 41. §.). Szükségtelen is, nem is sikerül.

⁹¹⁾ Nagyon elvétett egyik értelmezése a M. Ny. R.-ének a „*kor*“ ra: vonatkozó. — „Ezen rag mindenféle időt, napot, ünnepet jelentő nevekkel csatlakozhatik, e kérdésre *mi*kor*?*“ Sőt inkább a napot kivéve

így élni nem tanácsos, és „Gergelykor“ (mit a M. Ny. R. helyesel) éppen oly rossz volna, mint „Péterkor“, „Erzsébetkor“, „Máriakor“ stb. Nem névvel jelelt naphoz pedig már éppen nem járul ez a rag, hanem a szinitő *on*. Május 1-sején, Augustus 6 dikán v. 6. napján, Hétfőn, Kedden stb.

18. Családi helyragok: *nitt, ni, nól*. — Ez egészen új czikk a ragok tanában, mert az orthodox nyelvtan nem akar semmit tudni felöle *), s eddig szolgált kalauzunk is cserben hágy. Pedig a mit egynehány százezer ember beszél, csak érdemelne egy kis figyelmet. Ha Göcsejnek s a Palóczoknak oly nagy szavok van a nyelvészetben, lehetne tán egy kicsi a székelyeknek is! Elég az, hogy midőn egy család körének és lakjának összefoglalt eszméje forog fenn, ama helyragcsoporttal élünk, melyben a veszteglő: *nitt*, a közelítő: *ni*, a távolító: *nól*. Különösen szeretik ezek az *ék*-kel (8. §.) ragozott neveket, a cselekvény pedig, melyet meghatároznak, leggyakrabban a látogatás körül jár. „Gálfyék*nitt* voltam. Aporék*ni* megyek. Ugranék*nól* jövök.“ De az *ék* el is maradhat, s ekkor a családapa vezetéknévét ragozzák: „Pálfy*ni*, Egyed*nitt*, Lőrincz*nól* stb. Eléfordulnak azonban más viszonyokban is: pl. „A szomszédék*nitt*“ v. „a szomszéd*nitt* vigadnak.“ — „Eredj hozz a bátyám*nól* egy kupa bort.“ — „A pap*ni* egy szekér hajtattott bé.“

* * *

Bevégezván, úgy a hogy, a viszonyragos határzók tanát, még egy pár általános megjegyzésre kérek figyelmet.

1. Hivatkozva részint az alkalom szerint felhordott példákra, részint magyar olvasóm nyelvérzékére általában, most már nem csak mint elméleti valószínűséget kimondhatom, hanem mint tapasztalati tényt állíthatom, hogy az elészámlált

egyetlen egy névvel sem csatlakozik, a mely magában véve időt jelentene, hanem éppen a *korral* való csatlakozásával válik időt jelentő határozóvá. „*Tavas*z, *mult*, *jó*, *ar*adás,“ egyik sem jelent időt. Az igazi időnevek *on, ban, val* ragokkal párosulnak hasonló végre. Az átmeneteket s igazi vagy látszó anomaliákat uincs miért megvítassuk. Maga erején is megteheti az olvasó.

*) Csak a jó szemű Szvorényit veszem ki, mint szövegem leírta után értesültem.

határozók az igéhez való viszonyukban mindnyájan egyenrangúak. Egy államban sincs meg oly mértékben a hivatali általános képesség, mint a magyar mondatban: kiváltságnak, egyedárusságnak, előkelőségnek semmi nyoma. Minden határozó, magára vagy a többiek társaságában egyformán foglalhat helyet az inchoativumban vagy mondatzömbben, s lehet az utóbbi helyen jelző, lehet szükséges vagy pótló egészítvény. Nincs jelesen a nevezőnek sem alany- sem semmi más képen valami előnye sem egy vagy más rovat, sem a kezdő hely elfoglalására nézt. Szóval eddig elé a legtökélyesb egyenjogúság van meg a határozók közt.

Mennyi barbarismustól — t. i. a szó eredeti görög értelmében: minden a mi nem honias — mentette volna meg nyelvünket, ha a fordítóink e pontban tárgyalt igazságnak ismeretéhez jutottak volna akkor, mikor még nem volt igen késő. Most féltő, hogy úgy vannak vele, mint egy nem régiben magát agyon ivott ismerősöm. Halála előtt egy pár héttel nagyon okos és ékes dissertatiót tartott előttem, melyben világosan kimutatta, bébizonyította, hogy az ő testalkatánál fogva egészsége okvetlenül megkívánja a borivást. *Fiat applicatio.*

2. A viszonyragos határozók accentuálásában úgy látszik, mintha az elmélet ellenkezésben volna maga magával. Azt állítottam ugyan is mind korábban „Logikámban“, mind alkalmilag most ezen értekezésemben, hogy a határozó szó a határozottól el, és magához ragadja az accentust. No már úgy véve a ragos nevet, mint két eszme kifejezéséből szerkesztetet, úgy látszik, mintha a név jelentése volna a határozott vagy határozandó tárgy, s a viszonyrag a határozója; s mégis a nevet s nem a ragot accentuáljuk, miszerint világos volna az ellenmondás. De biz' a csak látszik. Ennek az optikai illúsióknak elenyésztetésével az ellenmondás látszata is el fog egy füst alatt enyészni. A ragos névben a ragjelelte viszony az általános eszme, melyet a név egy külön esetre korlátol és így meghatároz. „*Ban*“ már magában világosan jeleli a benn lételt, a valamitől körül fogott helyzetet, melyet aztán pl. a „*ház, kút, víz, szegénység*“ s ki tudja még mi specializál: *ház-ban, kút-ban, víz-ben, szegénység-ben* stb. Úgy hogy a „*ház*“ a „*ban*“hoz éppen úgy van, mint a „*piros rózsá*“ban a „*piros*“ a „*rózsá*“-

hoz. Nyelvtani rovatokra vive, a viszonyrag oly neme az adverbiumnak, melyet magára — azon formában — soha sem használ a nyelv, hanem mindig csak valami név által határozva és specializálva. De némelyiköket, jelesen a „*ban*“t kissé változtatott alakban magára is használjuk, pl. *benn* (vagy *bent*) ül, *benn* hál, *benn* kuttog, *benn* tánczolnak, *benn* dözölnek. Ilyenkor mint jelző határozóvá is lehet, és accentust kap mint az iménti három első példában. De ugyan abban az esetben valamely más adverbium által megint határozottá lehet, mint: *ott benn* ül, *itt benn* hál, *mindig benn* kuttog, *nagyon benn* van stb. a mikor újra elveszti az accentusát. „*Ott benn*“, v. „*mindig benn*“, szakasztott párja ezeknek: *házban*, *kertben*, *vízben*. De a nyelv nem békó, hanem pl. korcsolya, melyet ugyan a maga természete szerint kell használnunk s tanult fogással tartanunk a sulyegyent rajta; de aztán hogy micsoda figurát írjunk le vele a jegen, önkényüinktől, szabadakaratunktól vagy elérendő czélunktól függ. Ezen a jogon cseréli meg olykor a beszélő a név és ragja szerepét, s amazt teszi határozottá, ezt pedig határozóvá, minek jelelésére hatósító (emphaticus) accentussal nyomositja. „Saját szememmel láttam. Ott voltam az országgyűlés termében, mikor stb. Ez ugyan csak élőbeszédben szokott előfordulni, s nem is valami dicsérendő vagy utánzandó szónoki fogás, de hogy ottan-ottan, ha ritkán is, használják, sőt némely embernek szintűgy modorává válik, arról tanuságot tehet minden magyar társalgás.

Mi több, azt, a mi ez esetben szabályt erősítő kivétel, másban törvénynyé teszi a nyelvalkotó szellem. T. i. a viszonyragok, midőn az úgynevezett „személyes névmások“hoz járulnak, mindig határozókká, következőleg accentuáltakká válnak az *én*, *te*, *ő* stb. alárendelt határozottak szerepében s rangvesztésöknek mintegy jeléül, önállóságuktól s accentusoktól megfosztva személyragok alakjában jelennek meg. *Né*kem, *ér*tem, *benn*em, *bel*ém, *bel*őlem, *hozzá*m, *reá*m, *ról*am, *től*em, *nál*am. Nem szenvedik ezt a cserét (hely- és rangcserélést) az accusativus ragja *t*, azután *vá*, *ül*, *ig*, *képpen*, *astúl*, *nként*, *kor* és *ni*, *nitt*, *nól*, melyek azonban rendes helyökön sem já-

ruhatnak a szem. névmásokhoz. Az „on“ a társa „ra“ me-
zébe öltözik, s az adverbialis *t* ragot veszi megkülönböztető
jelül: *rajtam, rajtad, rajta* stb.

3. A viszonyragok után az úgynevezett névutók követ-
keznének; de minthogy ezek külön szavak, s ebben a fejezet-
ben az egyszerű határozókra akartam szorítkozni, tárgyalásu-
kat a következő fejezetre halasztom.

20. §.

A tulajdonképp úgy nevezett igeha-
tározók.

A. Az igekötők.

Bizonyos igehatározókat (adverbiumokat), melyeknek az
az ismertető jelök, hogy midőn jelzőkül szolgálnak, ez idő
szerint, összeírják az igével, nyelvtanáraink külön szoktak
osztályozni, s a fenn kitett néven nevezni. „Igen de“, kérd-
hetné valaki, „ha csak az az egy jele van, honnan tudom meg
valamelyikökről, a melyet még igével összeírva nem láttam,
hogy ebbe az osztályba tartozik?“ — „Névszerint kell ös-
merni“, azt feleli reá az egy Fogarasi⁹²⁾. A többiek még

⁹²⁾ M. Ny. Szelleme. 191. lap. — Itt egyszersmind meglehető-
sen teljes sorát is kapjuk az igekötőknek. Lemásolom ide, megtoldva
egy párral:

<i>alá</i>	<i>(észre)</i>	<i>le</i>
<i>alább</i>	<i>fel, föl</i>	<i>meg</i>
<i>által, át</i>	<i>felebb, fölebb</i>	<i>megé, mögé</i>
<i>alól, alúl</i>	<i>(feljebb), följebb</i>	<i>nellé</i>
<i>be, bé</i>	<i>felül, (feljül)</i>	<i>neki</i>
<i>bele, belé</i>	<i>félre</i>	<i>oda</i>
<i>(ben, benn)</i>	<i>fenn, fönn, fennt</i>	<i>odább</i>
<i>egybe, együvé</i>	<i>(hátra)</i>	<i>össze, össze</i>
<i>együtt</i>	<i>hosszá</i>	<i>rá, reá</i>
<i>el</i>	<i>ide</i>	<i>széljel, szét</i>
<i>elé, elő</i>	<i>ki</i>	<i>[túl]</i>
<i>elébb</i>	<i>körül, környül</i>	<i>utól⁹³⁾</i>
<i>ellen, ellent</i>	<i>közé (közé)</i>	<i>vissza.</i>
<i>elől, elült</i>	<i>[közbe], (közre)</i>	

annyira sem méltatják az elakadó tanulót. Egyébiránt Fogarasi tanácsát „könnyebb mondani, mint csinálni.“ Az igekötők listája annyiféle, a hány a nyelvtan; egyikben több, másikban kevesebb van elészámlálva. Ott pedig, hol jogunk volna legteljesebb névsorukat keresni, a „M. Ny. Szótárában“, külön összeállítva nem leljük meg; helye pedig a Bévezetésben éppen lett volna, t. i. „Szóalkotás öszvetétel által“ czikkben. Ha értelmezésöknek bajos vagy éppen lehetetlen végére járni⁹³⁾, bizony elnevezésöknek sem könnyebb. Mert

A bérekesztetteket magam pótoltam hozzájuk „*utól*“t Szvorényi, a kinél hiányzanak az euyimek mind s a Fogarasiéi közzül: *együtt, elől, mellé, megé, neki*. A M. Ny. R. nem ígér teljes listát, s ki is hagyott még többet mint Szvorényi. Ellenben kettőt, ú. m. *közbe és túl*, csak ott leltem.

Már csak ebből is láthatni, hogy összeállításukat semmi elv nem szabályozza, s számukat akármely író ötlete vagy szeszélye szaporíthatja vagy apaszthatja.

⁹³⁾ Íme mindjárt itt van egy példa arra, hogy az „igekötőket“ szabadosan szaporíthatni. Akárkinek eszébe juthat, hogy összeírja: „*végéremenni*,“ „*végérejárni*,“ valamint ezeket is: „*végébevínni*, *véghezvinni*, *végrehajtani*.“ Sőt nem felelek róla, hogy mindezek valahol már nyomtatva nincsenek. S szeretném látni, melyik nyelvtanár s micsoda elvből bírná megczáfolni! Tán azzal hogy nem vették bé? Hát hol van az epochája egyik vagy másik „igekötő“ bévételének? Nyelvünk történelmében bizonyosan nincs. De van ám minden időben nagy tarkaság és tétovázás. Csak egyet említek. Káldi és Pázmány bizony tudtak magyarul. Íme ők az igekötőket sehol sem írták az igével egy szóvá, hanem választó jellel (-) különítik el. „*El*-nyomták, *meg*-emlékeztem, *fel*-emléltem, *ki*-vizslek, *bé*-vittelek, stb. (Káldi). Pázmányra nézve hivatkozom az I. Fejezet példagyűjteményére. Igen de ezek az írók az ígén hátúl is megtartják a választó jegyet. Így ván Káldinál: „*bochással -el*, *menny -bé*, *halgat -meg*,“ stb. És valóban nagyobb következetességgel mint mi; mert hiszen ha elől összeolvad az „igekötő“ az igével, miért ne hátúl is? De nem is oly nagyon olvasztó jegy volt az idézett íróink korában, mert hiszen egy falka esetben használják, a mikor ma senkinek se jutna eszébe. Pl. Nemzetek-szerint, leányi-közzül, az úr-előtt, munka-miatt, ő-utána, Te-is, Izmael-felől-is, elsőszülött, Egyiptusban-való lakás, Egyiptus-földéből, öt-száz. stb.“ (K.) „Eszköz-nélkül, rendi-felett, Halász-által, kik-közzül, esztendő-alatt, tizen-öt, Hiero- király, stb.“ (P.) Mások ismét, a miket ma „igekötők“ gyanánt használnak, Pázmánynál egyszerű adverbiumok, mint „*reá* lehellék,“ „*által* ment,“ Káldinál: „*öszve* házasította,“ ellenben: „*által*-mene,“ és „*viszsa*-hozá.“ Hagymási leveleiben (1571.): „*egybe*

a mit a M. Ny. R. mond: t. i. „igekötőknek azért nevezzük, mert az igékkel szorosán egyesülnek“, a csakugyan nem ok⁹⁴⁾. Hanem hagyjuk el a sikertelen puhatólódzást, és lássuk, mit tanulhatunk ki alkalmazásuk felől.

A mit jelen értekezésem első fejezetében írtam, hogy az „igekötők“ értelmi tekintetben a többi adverbiumoktól legkisebbé sem különböznek, azt minden magyar nyelvtanár vagy világosan kimondja, vagy hallgatva megerősíti. Szvorényi még tovább megy, s még rovatát is meghatározza az adverbiumok közt, egyenesen a „helyhatározók“ közzé számítván. De, az evangéliomi intés ellenére, mindnyájoknak igenis jól „tudja a bal keze, mit cselekszik a jobb keze“; nem csak, hanem el is veszi ez a mit amaz ád, s az árja nyelvek praefixumaival való szerencsétlen azonosítással szerencsésen kivetkezteti adverbiumi igazi természetökből. Már pedig azt vélem, elég világosan kifejtettem az I. fejezetben⁹⁵⁾ az igekötők s praefixumok közti különbséget, de azóta egy újan cseperedett nyelvészünk védelme alá vette a tisztulni kezdett fogalomzavart. Facsaros furcsa fogásának a jegyzésben⁹⁶⁾ szolgáltatok igazságot, itt

gyülnének.“ Egykor Káldinál „egy-kor.“ Szóval, ebben az egész ügyben sem elvet, sem szabályt, sem analógiát fel nem fedezhetni.

⁹⁴⁾ Mазeppát ugyancsak erősen oda kötöztette a lóhoz a lengyel kis Nero — (szegény lengyelek, megemlékezhetnek most ama fenyegetésről: „meglátogatom az atyáknak vétkeit a fiakban)“; hát már azért „lökötő-“nek nevezzük-e a szerencsétlen áldozatot? Nálunk azt hívják „lökötő“nek, a ki a lovat megköti s el is viszi — hir nélkül.

⁹⁵⁾ L. Akad. Ért. Nyelv- és Szépt. osztály III. köt. 53. s köv. lapokat.

⁹⁶⁾ Budenz „a magyar“ — (más nyelvben tudunkra nincs is meg a „meg“ szó, magyar akadémiában pedig tán megértették volna jelző nélkül is), — „meg igekötőről“ irt értekezésében a magyar eredetiség megsértett becsülete bajnokává kél, s nagy erővel s tudományos készüllettel mutogatja, hogy a magyar nyelv az igekötők használatában nem az árja nyelveket majmolta. Szavai: „Igekötők, azaz az igével szoros kapcsolatban álló, s a cselekvésnek nem csak hogy voltát, de mivoltát is meghatározó irányadverbiumok használata erősebben és bőségesebben fejlődött ki a magyar nyelvben, mint más áltaji nyelvekben, s nem hiányoztak, kik a magyar nyelvnek ezen kiváltságát az árja nyelvek ráhatásának tulajdonították ezen nézetek úgyszemint“ — íme megint új igekötő: úgy — „elhamarkodott

pedig nyilvánítom, hogy az idézett helyen részletezett öt különbség mellett mindig rendíthetetlenül állok és most már megtoldom egy hatodikkal söt hetedikkal is. A négy első pont

és kissé félszeg“ — („Nem árt hogy egy kissé ragyás‘ azt mondja a népdal. Kissé ragyás lehet, de kissé félszeg, olyan mint „kissé csonka, vágy: kissé megöllek, azután tovább mehetsz.“ — „azaz igen nagyon csak az egyik félt néző ítéletet árulnak el.“ (Kissé azaz igen nagyon, e még jobb!)

Kártyából várakat építgetni vagy katonákat állítgatni csak azért, hogy elfújhassa, csak gyermeknek jár meg; komoly tudóshoz „kissé igen nagyon“ nem illő mulatság. A Budenz ostromlotta állítás pedig csak ilyen saját építményü kártyavár és hadsereg. Mert ugyanis olyast, hogy egy nyelvbeli kategóriát, mely az egésznek alkatával nem csak a legtökélyesben harmonizál, hanem egészen átfüzi és járja, egy nép más néptől, melylyel összekeveredve sem maga sem beszéde nem volt, tanulja el, olyas állítmányt bizonyára vagy senki sem mondott, vagy legalább olyan ember nem, a kivel méltó legyen a sorompók közzé lépni. Már pedig olyast állítua, a ki azt mondaná, hogy a magyar az adverbiumok használatában „a szomszéd árja nyelvek, jelesen a latin, szláv és német nyelvek mintája után indult“, és azt czáfolgatja Budenz tö-rök, vogul és csuvas nyelvből szedett példákkal.

Azt t. i. ha értelmét nézzük okoskodásának. Mert ha adatait tekintjük, más színben tűnik fel az ügy. A „nem hiányoznak, kik“re csak egyetlenegy idézetet hoz fel Zahourek-ből, mint az ki „azon magyar nyelvbeli jelenségek között, melyeket mint a szomszéd árja nyelvek ráhatásának eredményét kellene tekinteni . . . különösen az igéknek elválasztható praefixumaikkal való összekapcsolását is hozza föl“ (azaz: fölhozza; nem mondjuk hogy „én a szalonnát is ettem meg,“ hanem „én a szalonnát is megettem.“) Hisz ez egészen más! Zahourek hát sem a magyar nyelvet nem ócsárolta, sem a magyar népet nem bántotta. Ő ítéleteit, Budenz szerint, magyar nyelvtanokból merítvén, állítása is csak a nyelvtanárokat, legfeljebb az irodalmi nyelvet illeteti, s nem is lehet biztosan más értelmet adni neki, mint azt, kik a kik a magyar nyelvben bizonyos adverbiumoknak oly szerepet tulajdonítanak, a milyet az árja nyelvekben a praefixumok viselnek, azt idegen minta és befolyás következtében teszik. S az igaz is. Példa mindjárt reá maga Budenz, a ki az ő német gondolkodásában elfogulva, a magyarban oly praefixumokat vél lelui „a melyek a cselekvésnek nemcsak hogy de“ (azaz: hanem) „mivoltát is meghatározzák.“ Tehát ő az, a ki a magyar nyelvnek árja sajátságot, ugyan onnan vett értelmezéssel tulajdonít, s midőn egyfelől czipőt húz a lábára, másfelől úgy teszi, mintha mind a sarkantyú mellett agítalna. Nem szükséges sem egyik sem másik, mert röviden csak oda futja ki magát a dolog, hogy mivel a magyar nyelvben „ige praefixum“ nincs, a mi nincs, nem köl-

az idézett helyen elég világosan s tömötten meg van írva; de az ötödik két szakaszon keresztül levén nyújtva és elszórva, nem árt itt röviden ismételni. Tehát:

5) Az igazi praefixumok a velők kapcsolt ige minden formáin, változatain, szóval egész hajtogatásán sőt származékain és a vele szerkesztett szókon át elválhatatlanul vele maradnak. Úgy hogy egy cupasz és egy azon törzsökü praefixumos ige, oly merőben különböző két szó, a milyen két idegen gyökű ige. *Adhibeo, habeo*-tól, *decedo, cedo*-tól éppen úgy különböznek használatukban s alkalmazásukban, mint *habeo* és *cedo* egymástól. És nincs az az eset, a melyben *beweisen* helyett *weisen*-t, vagy *verrathen* gyanánt *rathent* lehetne használni, és *urtheilen* még csak a *beurtheilen*-t sem pótolja. A mi reá fogott praefixumaink ellenben annyira „nem határozzák meg a cselekvés mivoltát“, hogy széltiben csak az idők megkülönböztetésére szolgálnak. „Ne ereszd ki a bornyút, mert *kiszopja* a tehenet“, kiáltja a gazdasszony a szolgálójának, világos jövődöt jelelve. „Már kint van *s szopja*“ felel imez, kétségbe hozhatatlan jelennel. De van-é a két „cselekvés mivolta“ közt bár annyi különbség, a mennyi a bécsi legfinomabb mérleget megmozdítani képes legyen? „*Ette* a zszizsik a búzámat, s én is frissen eladám, hogy ne valljam mind kárrá“, beszéli egy gazda a másíknak. „Az enyimet *megette*, s nem veszi meg senki“, felel imez, és nem azon egy cselekvényről szólnak-é? Csakhogy az első folytonos, a második teljes múltban emlegeti. „*Eszem*“ s „*megettem*“ közt csak az a különbség, a mi a szanszkrit *szthá* és *atisthan* (áll és állott), a görög *βουλεύω* és *βεβούλευκα* a latin *tango* s *tetiği* közt. Annak a ráfogásnak, mintha az igekötők nem-kiható igékből kihatókat csinálnának, már feljebb (a 43. jegyzésben) kiszolgáltattam az igazsá-

csönözte az árjaktól! Ki is esik nem sokára ügyvédi szerepéből, s elárulja értekező, hogy nem annyira a magyar nép vagy nyelv „eredetiségi becsülete fekszik a szívéen, mint a „nyelvészkedés“ dicsőítése, s ezt amazok rovására magasztalja, midőn nem átálja kimondani, hogy „a mai magyar nyelvérek, nyelvtörténeti kutatás nélkül, már nem tudja magának a „meg“-nek jelentését szorosán meghatározni.“ Nemde megírtam, hogy a német philologus a brahman panditát tanítja szanszkrit nyelvre!

got⁹⁷⁾, a mi abban áll, hogy a mely ige *meg*-gel accusativussal párosul, *a* nélkül is kiható, s a melyik magára nem lehet az, semmiféle „igekötő“ azzá nem teszi. És ezzel átmehetünk a hatodik pontra.

⁹⁷⁾ E tárgyban szörnyű kudarczot vallott a „mai magyar nyelv-érzék“ felibe emelkedni akaródzó „nyelvtörténeti kutatás“ vagyis sublimior philologia. Budenz idézvé Riedlnek következő állítmányát: „Eine der wichtigsten functionen der praefixe liegt auch darin, dass sie ursprünglich intransitive verba in transitive verwandeln“, — imígy mérsékli: — a mit azonban még sem tarthatunk az igekötők valamely nagy fontos“ (akarja mondani: valami nagyon fontos) „functiojának, hanem csak egy magától eléálló melléktüneménynek, mely nem is egyiránt illet minden igekötőt.“ Tehát mégis csak „illeti“ s némelyiket „nagyon is illeti,“ ugy-é? Igen, de az a fitymált „mai magyar nyelvérzék“ megezáfolja s kikaczagja a magas philologia két képviselőjét, s azt mondja, hogy egyiket se illeti biz a, és hogy az, a mi a félreértésre alkalmat adott, nem „magától eléálló melléktünemény“ (e már nyelvphilosophiai elemzés a talpán), hanem az „igekötők“ felettebb igen fontos „functiojának,“ a cselekvény véghezmenése, értekezőként perfectioja jelenésének természetes és okszerű következménye. Mindjárt megmutatjuk mind a kettőt a rágalmazott nyelvérzék nevében s képében. Az elsöre nézve elég lesz a Budenz által idézett példákat ártalmatlanítani. „*Megcsalni, megszokni, megpökni, megnevetni, megkacagni, megugatni, megszállni, megjárni, megbízni, megrakni, megénekelni, megszólni, megárkolni,*“ melyeket B. az általa intransitivumoknak nyilvánított *csalni, szokni,* s a többiektől mind specifice külön igéknek tálal fel (mint rideo különbözik a derideotól), egyik sem köszöni transitívus voltát a *meg*-nek. Mert íme: „a nyegle *csalja* a világot; az idegen *szokja* v. nem *szokhatja* a helyet; a henzegő ficzkó *köpi* a markát; a philosophus *kacagja* a világot; Figaro neveti Dr. Bartolót; a kutya *ugatja* a tolvajt; a verebek *szállják* a búzát; az angolok nagyon *járják* Schweizot; a gazda cselédjére *bizza* a házat; a fuvaros *rakja* a szekeret; a költő *énekli* Zrinyit, az énekesnő Normát vagy Rozinát; a misanthrop *szolja* a világot; a földmives *árkolja* a földet.“ Még egyet „szép példa“ gyanánt idéz értekező az előbbi lapon, t. i. „hogy ha ezt a dohányt holnap reggelig meg nem dohányzod.“ Nem vette észre, hogy e nem eredeti magyar szólam, hanem a kiadó czifrázata (Gaal meséit általában a ki magyar nyelvbeli forrásnak tekintené, nagyon megjárna vele); mert a magyar „szívja“ s nem „dohányozza“ a dohányt, valamint nem „pipázik“ a „pipá“ból. Hígye el B. et consortes, hogy annak a paraszt nyelvérzéknek van annyi aesthetikája mint a „magas philológiá“nak, s a monotoniát kevésbbé türi, mint ez.

De ideje, hogy átlépjunk a másik oldalára a dolognak. — Az hogy az „igekötők“ az intransitivumokból transitivumokat csinálná-

6. Az úgynevezett „igekötő” éppen mint más minden határozó, a mondat részei minden kategóriába belé illik. Telik hát belőle inchoativum, jelző, szükséges vagy pótló egészítvény, a hogy a dolog természete s a mondó [>]intentiója hozza magával. Pl. „*Ki szeretnék menni, de bé nem vágyom.*” —

nak, mint mondtam, csupa félreértés; de minthogy a félreértésnek is van valami okszeri alapja, puhatoljuk ki ezét is. Azt vélem, felfedezzük abban a tényben, hogy vannak számos oly igék, melyeket *meggel* és a nélkül czélja s inteniója szerint használhat nemkihatóknak és kihatóknak a mondó v. író. Hanem aztán ezek közt vannak olyanok, melyeknél a *meg-gel* vagy más igekötővel való kapcsolás után megszűnik a szabad választás; az ige olyankor már kénytelen kihatóvá lenni, s nyilván kitett vagy a tárgyisméltó ragozás által oda értett accusativus a mondat kiegészítésére nélkülözhetlen. Ilyen pl.: „*írok*,” nem lehet soha mondani magára hogy „*megírok*,” mint ezt hogy: *megebédelek* (ezt sem ismeri minden vidék; de igenis ezt hogy „*megírok* egy néhány sort.” De nem ilyen ám a *megszokom* is, melyet számtalanszor használnak accusativus nélkül. Hármat kell itt azonban eszünkbe vennünk. Egy az, hogy ezek a „*meg*”esített igék azért mégsem képeznek törzsökeiktől specifice külön igéket, melyek a szótárak *M* betűjei alatt jogos helyet foglalhatnak. Hiszen értelmezni sem lehetne másképp, mint törzsökeiket. „*Megfogom*” pl. *fogom*-tól csak a *meg-gel* különbözik, melyet a maga helyén kell értelmezni, és megbocsáthatatlan hely-, idő- s munkapazarlás volna *meg-gel* párosított minden igénél ismételni. Aztán *meg* ezek megannyi defectívum verbumok lennének *jelen és folytonos mult* nélkül, mint a melyek igekötőt, kivált előttök, nem szenvednek. Másodszor az, hogy a „*meg*” vagy más igekötőnél fogva szükségessé vált accusativus ténye, melyet némely nyelvészeink (Riedl, Imre, Budenz) úgy travestálnak, hogy „az igekötő az intransitivumokból transitivumokat csinál,” nem valami elszigetelt és úgyszólván rokotalan vagy hontalan tünemény, hanem egy általánosabb ténynek egyik esete. Ezt a felsőbb tényt az újabb nyelvtanokban az „igekötők vonzatá”nak nevezik. (L. M. Ny. R. 137. §. — Szvorényi 245. §. 4. p. — Imre 44. §.) De ez megint korlátolt szűk eszme, holott az igazinak elemzése arra a teméntelenszer eléforduló még felsőbb tényre vezet, hogy a mondatban páronkint kapcsolt határozók vannak, melyek alany és tulajdonítvány viszonyában vonatkoznak egymásra (8. §.). Ennélfogva, harmadszor, nem „csak egy” (azaz olyan, valamiféle, sehonnai) tünemény az accusativus követelése; hanem miután a „*meg*”, vagy, kisebb-nagyobb mértékben, más igekötő által a cselekvény teljesedett, véghementét, végrehajtását hatósan kijeleltük, felgerjesztettük a hallóban azt a vágyat, hogy kívánja megtudni, micsoda tárgy vetett véget vagy határt azon cselekvénynek. Ezt a vágyat tehát okszerüleg s a beszéd legala-

„Fel könnyebben fut a nyúl mint le.“ Kiváltképp gyakori ez az eset a tagadó és tiltó szólásokban⁹⁸⁾, minthogy a mindig jelző „nem“ rendszerint kiszorítja helyéből az áll-igekötőt, a mikor aztán ez vagy inchoativumnak, vagy (többször sőt legtöbbször) egészítménynek áll. Helyéből mondom, mert arra tanít az inductio, hogy a szóban forgó határozók jelzők képében jelennek meg legszokottabban, mi igen természetes, mivel

posabb és lényegesebb törvényei szerint ki kell elégitenünk, és valóban ki is elégitjük hol (legtöbbször, s „meg“ után, könnyen fellelhető okból, csupán csak) az accusativussal, hol más határozóval. Így: *meg*írom a levelet; *bé*írom a papirosat; *bé*megyek a házba; *fel*megyek a toronyba; stb. Mindezekben az egészítmény ime természetesen feltehető kérdésekre felel meg: *mít meg?* *mít bé?* *hová bé?* *hová fel?* stb. Az is világos csak ezekből a példákból is, hogy az „igekötők vonzatait“ igen szűk marokkal szabják ki a nyelvtanok, midőn mindeniknek kirekesztőleg csak egyet tulajdonítanak (l. i. h.) De látni való még, hogy az igekötők abban a viszonyban vannak ama kiegészítő határozókhoz, a miiben az alanyok a tulajdonítmányokhoz. „Plato volt“ ebből nem csak annyit akar megérteni a halló, hogy létezett Plato, hanem mintegy nyelve hegyén az a kérdés „Plato mi?“ mire a magyar szórendnél fogva nem várakozik a szóló, mert már az ige kimondása előtt tudtára adja a hallónak, hogy „philosophus (volt).“ Az a magától eléálló „melléktünemény“ tehát, értekező szavaival jellemezve: „elhamarkodott és félszeg ítélet.“

A „magas philologia“ magyarhoni feje nem igen rég azt a felszólítást intézte hozzám, hogy: „hagyjak fel a nyelvészködéssel, mert nem nekem való.“ Én most visszaadom (nem „meg“ adom) értekezőnek, mint azon iskola tagjának a jó indulatu intést: „hagyjon fel a magyar szófüzés elemezésével, mert nem neki kezdték, s kivált a magyar nyelv-érzék becsmérlésével, mert abból még sok tanulni valója van.“

⁹⁸⁾ Nehány példa Káldi fordításából: (3. Moz. 21, 10. 11.) Fejét fel *ne* földözze, ruháit meg *ne* szaggassa, és semmi halotthoz teljességgel *bé ne* mennyen. — (2. Móz. 8, 2.) Ha pedig el *nem* akarod bochtáni imé stb. — (U. o. 9, 5.) Hogy teljességgel semmi el *ne* veszzen. — (U. o. 9, 19.) És egy *bé* *nem* gyűjtetnek a mezőkről. — (U. o. 9, 32.) A búza pedig és a gabona meg *nem* sértették. — (U. o. 10, 5.) Semmi abból ki *ne* tessék. — Ellenem vethetné valaki, hogy *nem* jól accentuálom, mert mondják így is: „*fel ne*,“ „*meg ne*,“ „*bé ne*,“ „*el nem*.“ Mondják biz azt, elég rosszúl; mert 1) a tiltásban, tagadásban a főha-

saját jelentéseiken kívül még más, ú. m. időhatározó és a cselekvény teljesedésbe mentét jelező működésök is van. Az utóbbi kivált szint oly fontosnak látszott a magyar nyelvalkotó szellem előtt, mint más nemből a birtokviszony, s valahányszor sürgetőbb viszony nem parancsolja, mindig a teljesedésbe menés körülménye iránti kétséget siet megszüntetni a magyar mondat, mit is általában az adverbiumoknak, különösen az „igekötők“nek, legkülönösen pedig a *meg*-nek és *el*-nek jelzőkké tétele által eszközöl. Van-e ennek csak nyoma is az árja praefixumok használatában?

7. Midőn a magyar valamely igen ritka esetben bizonyos igetörzsököt az eredetitől tetemesen eltérő értelemben akar használni, képző által különbözteti meg a kívánt jelentését, holott a praefixumos nyelvekben csak az ilyes szócskák tesznek hasonló szolgálatot. Ha ma egy szógyártó a *handeln* kifejezésére magyar szót akarna csinálni, százat lehetne egy ellen tenni, hogy a „keres“ törzsök még a „*verdiener*“ értelmében sem jutna eszébe; a nép szelleme pedig abból alkotta *ked* képzővel a „kereskedni“-t. A német ellenben a „*suchen*“-ből praefixummal csinálta a „*versuchen*“-t, *próbálni, kísérteni* értelemben; holott a magyar ismét az utóbbit a „*kísér*“ törzsökből alkotta egyszerű *t* képzővel. Szintúgy *l*-lel a *követni*-ből a *követelni*-t, mire a francia a *tendo*-ból *prae*-vel szerkesztett *praetendo*-t használja fel. Vajjon *irtani* nem *irni*-

társzók a *nem* és *ne*, és így czecket kell jelzőkké tenni s accentuálni; a jelző előtti szavak pedig okvetetlenül az inchoativumhoz tartoznak. 2) *Fel ne, le ne, ki nem, be nem*, magukra értelmetlen combinatiók; ámbár megfordítva: *ne fel, ne le, nem ki, nem be*, sőt *nem meg* is értelmesek és okszerűek volnának. 3) Hátul hagyva, p: o: *ne fődözzel fel, ne szaggassa meg, nem akarod elbocsátani, ne vedszsen el*, nem szükséges, hanem csak pótló egészítvényekké lesznek a szóban forgó szócskák; és 4) A parallel mondatokat, mint: (2. M. 8, 28.) *Messzebb ne* mennyetek. — (U. o. 9, 28.) *Semmiképpen it tovább ne* maradjatok. — (U. o. 12, 10.) *Semmi abban reggelig ne* maradjon,“ — melyek az elébbiektől csupán csak abban különböznek, hogy a *ne* előtt igekötőknek még eddig nem használt adverbiumok vannak, már éppen nem lehet másképp accentuálni, és első olvasásra is minden magyar úgy hangoztatná.

ből lett-é hasonló módon, bár hiszem, de bizonyítását Balagira hagyom. Itéljék el avatottabbak azt is, hogy: „*visel*“ nem a „*visz*“ származéka-é? holott a német, „*tragen*“ből „*betragen*“t praefixummal szerkeszt.

És ezennel általában bevégzettnek nézem az egész ügyet, mert a ki a két pont higgadt és érett megfontolása után is a magyar igekötőket s árja praefixumokat egyneműeknek, azon egy rovatba, kategoriába tartozóknak állítaná, az olyannak csak előitélete vagy rögeszméje ellen volnék kénytelen csatázni. Ilyen küzdelem pedig sem sikert nem ígérne, sem becsületet nem szerezne.

Hanem vannak egyenkint némely „igekötő“re nézve külön észrevételeim.

1. A „*meg*“ értelmezésében ha némely pontokban eltérnek is egymástól nyelvtanáraink, de abban az egyben mindnyájan meg és össze vannak egyezve, hogy az illető cselckvény teljesezésbe mentét, végrehajtását jeleli. Ebből és abból, hogy a mit ezenkívül még keresett vagy lelt benne valamelyik nyelvész, azt a többiek nem látták s nem lelték, józanul csak azt lehetett következtetni, hogy a *meg*-nek bizony csak az az egy lesz a tulajdonképpi és általános jelentménye. Magam is minden másokétól független s eredeti kutatásaim nyomán azon eredményre jutottam, s ha netalán szóban nem is, de értelemben velök egyformán nyilatkoztam értekezésem jelen része I. fejezetében. De hiába! nekem csak magyar nyelv-érzékem van, s Budenz szerint ez a „*meg*“ jelentését nem tudja szoroson meghatározni magának!“ Ó hát, hogy a mi tudatlanságunkon és siralmas nyavalyánkon segítsen, a jó rendén megtisztult vizet újra felzavará, mint az angyal a bethesda halastót, melybe „a ki először szállhatott a viz megháborítása után, meggyógyul vala, akárminemü betegsége volna“ (Ján. Ev. 5, 4.) A jó szándék mindig dicséretes, de mielőtt a felzavart tóba ugranánk, jó lesz nekünk is „szoroson“ szemügyre venni a követelt angyalt, mert hátha nem vagyunk éppen oly betegek mint ő kiáltja, sőt hátha még mi kiálthatjuk neki vissza: „*medice cura teipsum?*“ Elöttem úgy rémlik, miben hogy megbizonyosodjunk, vizsgáljuk közelebbről a tó-zavaró processust. „Ha ezt mondom:“ írja Budenz, „megír-

tam a levelet, s ezt így értelmezem: „bevégzetten v. bevégzőleg irtam,“ — megmagyaráztam ugyan az ige értelményét, de még korántsem hizeleghetek magamnak, hogy a *meg* eredeti jelentését és annak tovább fejlődését fejttem meg.“ Alkalmazzuk ezt az okoskodást egy más kézzel fogható tárgyra. Egy csizmadia ujdón szegődött inasa csudálkozik, hogy lehet azt a kemény bőrt azzal a gyenge vékony tüvel megvarrni. Mestere eléveszi az árat, megmutatja neki, hogy hegyes is, erős is, megtanítja, miképp' fogja, miképp szúrjon vele a bőrbe lyukat, melyen át azután könnyen átfűzheti fonalastúl a tüt. Ott van történetesen egy professor csizmát méretni, s nem állhatván ki tovább azt a tudománytalanságot, felkiált: Nem ér a semmit, mászter! hizeleghetek-e ön magának, hogy tudja melyik hegybe terem a vaskő, melyik erdőben a fa; milyen mind a kettő eredeti állapotában; minő elemekből alkotvák, s minő műfolyamokon mentek át, míg az elsőből az ár vasa, s a másodikból a nyele lett?“ — „Úgy hiszem,“ mondja tovább B. szavaival: „nem ez a módja, s nem ez a dolognak azon vége, melyen kell és lehet megfogni!“ Megsemmisül-e szégyenletében a csizmadia, s kétségbe esik, hogy inasát sohase taníthatja meg a csizmavarrásra? Vagy ellenben kineveti a pedánt urat, s azt feleli neki: „ha nekünk csizmadiákul meg van tiltva, hogy a kaptán túl ne menjünk, mi is visszaintjük a professor urakat, hogy maradjanak tanszékök körébe. A mi pedig mostani tanácsadását illeti, én érettök egy fillérrel sem készítem olcsóbban a tanár ur csizmáját!“ Én sem egyik sem másik feleletet nem adom Budenznek, hanem megfontolásába ajánlom a következőket. a) Elemzése lényegesen és merőben hibás; mert „bevégzetten irtam“ nincs is magyarul, s a mi értelmet adhatni neki, — (j'écrivais en ayant fini!) — lehetlenséget implicál: minthogy a mi g „irtam“, a d d i g nem végezhettem b é; — „bévégzőleg irtam“ pedig teheti azt, hogy levelem v. cikkem utolsó sorai írásában voltam; akár azt, hogy bizonyos tárgyat vagy vitatkozást béfejezőleg voltam foglalatos az írással — (j'écrivais en finissant); — de ez egyik sem teszi a teljesmult „megírtam“at. Ennek a valódi elemzése az, hogy bevégeztem az írást, túl estem rajta⁹⁹⁾. b) Mikor a

⁹⁹⁾ Budenzet kiirthatatlan német nyelvérvézőke alkalmatlanná

„megírtam“ at akár így, akár amúgy értelmezzük, korántsem „az ige értelményét magyarázzuk,“ (mert a cselekvény mindig csak az irás), hanem azt, hogy a „meg“ így vagy amúgy határozza meg az ige-jelelte cselekvényt. Midőn például ezt: „*leesik*,“ úgy értelmezném: hogy az alanyot a cselekvény (az esés) kezdetén feljebb (a föld középpontjától távolabb), végén alább (a földhöz közelebb), s folytában az első állapotból a másikba való átmenetelben (ama távolságot folyvást apadóban) s egyszersmind az egész cselekvényt bévégzettnök kell képzelni, s valóban képzelni is minden magyar, — ekkor mondom a „*leesik*“ ot s ebben a *le* igekötőt minden kívánalmat kielégítőleg magyaráztam. Sőt azzal is „hizeleghetek magamnak“, hogy nyelvünket tanuló idegent tökélyesen képessé tettem a felvett „igekötő“ s általában határozó használatára. És éppen így áll a dolog a „*meg*“ megigazitott értelmezésével is. c) Ha már valaki a tudnivalók merőben más rendére térve ki akarná puhatolni, mi volt az az eredeti név- v. igegyök, mely nctalan elkopva vagy másképp elváltozva, képes vagy átvitt értelemben most már csak ama magyarázott értelemben mint „*le*“ szolgál adverbiumul bizonyos irány jelelésére, ám lássa: „senki tőle c jogát el nem veszi“, s annál jobban teszi, minél alaposabban, tudósabban jár el benne. De a ki a kétrendbeli vizsgálódást, elemzést élő nemzet élő nyelvén¹⁰⁰⁾ összezavarja, amaz elsőt (b) ime másodiktól (c)

teszi, elsőben az „*ich schrieb*“ kétértelműségénél (j'éciravis és j'écirivis) fogva a folytonos mult, (valódi inperfectum, praesens in praeterito) értelme felfogására, legalább szabatos és eleven képzelésére; — másodsor az árja praefixum vele született eszméjénél fogva, annak az átlátására, hogy írtam és megírtam individualiter azon egy „*irok*“ ige két rendbeli multja; ama folytonos, ez teljes mult. Ebbeli zavarában üt ki oda elemzése is, mintha „megírtam“ a megírom perfectuma volna; mert „bévégzőleg írtam“ csakugyan az.

¹⁰⁰⁾ Mikor egy Burnouf a zend nyelvet, egy Champollion a hieroglyphokat, egy Oppermann az ékiratokat etymologiai elemzések útján akarják kitagolni, még pedig illetőleg a szanszkrit, kopt és arám nyelvek segédelmével, a kénytelenség szorítja reá. Bámunk kell bennök az ügyességét, leleményességet; sőt többet: az észlángot, melylyel csaknem hihetetlen sikert mutattak fel óriási feladatuk megoldásában. De egy szócskát, melyet 6 millió ember, 4000 mérföldnyi

akarja felfüggeszteni, „a dolognak ezt a végét fogatni“, annak tudományos módszerről nem hogy fogalma volna, de sejtelmé sincs. d) Akármilyen legyen is az etymologiai vizsgálat eredménye, s akár mily nagy garral álljon vele a nyelvész a „nyelvtudat“ eleibe, s vessen szemére tudatlanságát: ez nem fogja magát megzavartatni, sem sodrából kivétetni, hogy a „tudomány“ álmódta értelmeket tulajdonítsa az elemzett szónak.

Ilyeket tulajdonít Budenz a *meg*-nek. Elsőben azt állítja, hogy a „*meg*“ eredeti jelentése: „*vissza*.“ Etymonja körülbelül a következő lánczolon megy át: *meg* annyit tesz mint: *megé*, *mögé*, *megett*; *megé* annyi mint *hát mögé*; *hát* németül: *Rücken*; *Rücken*-től jön: *zurück*; *zurück* annyit tesz hogy: *vissza*; tehát végelemzésben, *meg* = *vissza*¹⁰¹). Ennek gyakorlati bizonyítmánya az, hogy a régiek, ú. m. a latinból fordítók, a nyelvtanárok és a lexicographusok a *re* (még pedig a *v i s s z a* értelmű *re*), praefixumos igéket „*meg*“ igekötővel kapcsolva fordították. S ha még egészen úgy volna is, mit bizonyítana? Csupán csak azt, hogy az idegen nyelvekkel való ismeretség és foglalkozás mily rég *meg* kezdette nyomorekíteni fordítóinkban s nyelvészeinkben a nemzeties, a honi nyelvérzékét. Jelesen mily hamar kerestek a latin praefixumoknak megfelelő valamit nyelvünkben. De nem is úgy áll egészen a dolog, a mint értekező adja előnkbe. Régi írónk koránt sem látták a *re*-ben oly tisztán a *vissza* értelmet, mint ő állítja, a mint hogy szemüveg nélkül keresve teméntelen-

terjedelmen egy hajszálnyi különbség nélkül, egy értelemben, egyformán használ és alkalmaz, a betűiből s erőltetett fordításokból akarai kimagyarázni annyi, mintha Airynek v. Leverriernek azt tanácsolnók, hogy az ingás helyett fővenyes órával vegyék számba vizsgálataikat, vagy szépeinknek, hogy bálba készülvén, csupán csak fige levéllel fedezzék, Éva anyjokként, kecséiket.

¹⁰¹⁾ Még gyermekkoromból emlékszem egy deductiójára a Korda család nevének, melyet Kővári L. és Nagy Iván könyveikben nem olvasunk, s a mely meglepőleg hasonlít a szövegben idézett soriteshez. Valamelyik őse t: i: a nevezett családnak egy szegény diáknak egy márjúst ajándékozott, s onnan kapta a nevét. De miért? *Korda* (chor-da) deák szó, magyarul *hurt* teszen; *Hure* német szó, magyarul *kurvát* teszen; *cirva* deák szó magyarul *horgost* teszen; *horgos* oláh szó, magyarul *márjúst* teszen. S így lett a „márjás“ból „Korda.“

szer fordul *re* elé, úgy hogy se *visszá*-t se *ismét*-et nem jelent ¹⁰²⁾. S általában éppen *re*-nek van legkevésbé meghatározott irány értelme, s éppen ezt a tulajdonságot látván vagy képzelvén a mi „*meg*“ünkben, miután a többiek megkapták a megfelelőjüket, „jó lesz a *meg*-et a *re* alá csapni“, gondolák, s aztán csak meg kellett a szalonnát kezdeni, mert rájártak szorgalmasan. Nincs is a kérdéses állítmányra felhordott, legnagyobbára szó-tárbeli példák közt egy is, melynek megértésére kénytelenek volnánk a *meget visszá*-nak magyarázni. Budenz mindnyájokba beléjük olvassa és olvastatja; belőlök ki egyetlen egyből sem ¹⁰³⁾. Ellenben ő maga is megvallja, hogy „a magyar

¹⁰²⁾ Scheller, ki, mint a német grammaticusok általában, a *re*-t zurück, wieder praefixumoknak felelteti meg, azt írja „RECIPIO“ czikkjében: „II. annehmen, einnehmen, aufnehmen, übersich nehmen, bekommen, wo also *re* nichts bedeutet.“ — A mi *meg*-ünk mindig jelent valamit, s mindig azon egyet.

¹⁰³⁾ „Meg marad (ha azt teszi: übrig bleiben, azaz: zurück bleiben)“ übrig azaz zurück! Így aztán könnyű belé tudni a „visszá“ is. „Ha marad (az ételből)“ és „ha megmarad (az étel)“ csak annyiban különböznek, a mennyiben a megmarad a maradás teljes és bévégzett fokát jeleli; s ha valamelyikök, az első teszi inkább az „übrigbleiben“t. Ott is megvan a vissza eszméje? Latinban *manet* és *remanet*-tel különböztetné-e meg a két szólamot maga Moluár A. is? „*Megvonni* magát (sich zurück ziehen);“ Ma inkább *elvonni* magá-t mondunk; hát azért „*el*“ is „zurück?“ — „*Megereszteni* a jószágot = *visszaereszteni*.“ Nichts weniger; hanem = „tovább lekötve *nem* tartani.“ Ma: „ezt a jószágot *el* *nem eresztem* a kezemről, *ki* *nem eresztem* a markomból,“ stb. S ezekben szintűgy mint amabban, árnyéka sincs a „*vissza*“nak; mert nem csak annak a számára vagy kedviért eresztik *meg*, *el* vagy *ki*, a kitől elfogalva vagy lekötve tartják, hanem akárkinek másnak is. „*Meghivom* beszédemet = *recanto*: csak annyi mint: *elhivom* beszédemet (valami tárgytól vagy tárgyról), s a *vissza* eszmére itt sincs semmi szükség. Már pedig ez az egyetlen egy példa, a melyre, tudva a latin megfelelő szót, önként eszébe juthatna elfogulatlanul is a „*vissza*.“ De már ebben „*megadom*“ kinek jutna eszébe? Néha még esetlen is volna, p: o: „*megadom az árát*.“ Hogy adhatnám vissza, a mit nem kaptam? Azt nem is említem, hogy ez a szólam világos jövendőt fejez ki: „No, ennek *megadom* az árát!“ azt mondja valaki, mikor jó társaságban szokott mértékén feljül iddoggál, tudván hogy más nap fáj a feje tőle. De ha ebben az állapotjában meglátogatja pajtása, s kérdi tőle: *mi baj?* soha se feleli *biz' a*, hogy „*megadom*“, hanem csak „*adom az árát* a tegnapi kihágás-

meg-nek a latinban hol semmi praefixum, hol sokféle váltokozva (*ex, de, con* stb.) áll ellenében.“ Hiába, mert mégis csak magyarok voltak azok a fordítók és nyelvészek. Nyelvérzékök előítéletek ellenére is minduntalan feljül került;

Chassez le naturel, il revient au galop.

Hogy pedig ma a *meg* alatt senki és semmi esetben, és soha *visszá*-t nem ért, emlegetni is majd felesleges. Itt hát nem jó helyt „fogta meg a dolog végét“ értekező. Annál a tudomány-nál jobb a mi nyelvérzékünk tudatlansága, mely soha olyan visszásságokra nem botorkázott. Nem! soha magyar fiul a *meg* alatt, benne vagy körül *visszá*-t nem értett, nem képzelt, nem sejtett; nem hogy Molnár Albert, Pázmány vagy Káldi, de még a „Látjátuk feleim“ írója sem! A *megett* vagy *megé*-vel rokonságából — (még ha több volna is simplex conjecturánál,) — sem következik az a pusztán ráfogott jelentés, mely-

nak.“ Ha Toldy a *meg*-et ebben és még „számos igeösszetételekben“ visszának glossálja, csak annyit bizonyít, hogy Toldy is egykor jobban tudott németül mint magyarul, s a német nyelvérzék kovásza maig is lappang benne. Így a R. M. Passióban is: „mondjad meg nekem és semmiképpen *meg* ne tartsad“ a „vissza ne tartsd“ glossemát csupán csak a „zurückhalten“ sugallta a kiadónak. — Pesti Gábornál ebben: „hamar *megkivánja* az szerencse az melyeket adott“ annyival kevésbbé kívánja meg az értelem a visszával ejtendő magyarázatot, hogy „repeto“-ban, melyből fordítva van, a *re* jelentése rendszerint nem a „zurück“ hanem a „wieder.“ Ez ellen pedig világosan tiltakozik Budenz, mondván, hogy „csak“ a vissza értékű latin *re*-nek érezték a magyar *meg*-et megfelelőnek a magyar litterátorok. Pedig a *meg*, ha valamelyikhez, a *wieder*hez áll közelebb a conjunctio *meg*-nél (pl. három alma *meg* egy fél), a *megint*-nél és az *esmeg*-(is- *meg*, ismét)-nél fogva. És igen hihető, hogy a *re* travestálásában éppen ellenkező utat követtek „a régi litterátorok“ mint a milyet B. vélt felfedezni, s a *wieder* értelméből indultak ki. Úgy, hogy, ha már csakugyan etymologizálásba kell elegendnünk, a *meg* olyan formán lett intensivummá, innen a teljesítés, végrehajtás határozójává, s végre a teljesmult (leggyakrabbi) bélyegzőjévé, mint a szanszkrit, görög és latin nyelvekben a reduplicatio. Akár hogy volt hogy nem volt fejlődése, — sok philologiai regényt lehetne róla is, másról is írni, ha ráérne az ember, — elég az, hogy most úgy van, a mint van, s tovább nem is vesződöm a B. „*visszá*“ bizonyítani akaró példáival. A legerősebbeket úgy is már megvítattam. —

ből értekező sikertelen veritékezéssel iparkodik kisajtolni az egyedül igazi „perfectiós“ értelmet; mert „izzadt fürtein nem lebeg olaj-ág“! Szintoly kevésbé lehet a szerencsétlen „*vissza*“ értelmet megegyeztetni a *meg*-nek azzal a funkciójával, hogy teljes multat és jövődöt alkot minden oly igével, melyet a dolog természete s a mondó intentiója nem határoz más hasonló erejű jelzővel. Végre, *meg* sem próbálja kapcsolatba hozni az ábrándos „*visszát*“ az „oly igékkel, melyeken“, írja, „az igekötői meghatározás, a cselekvés beállítására vagy annak megelőző (,) különböző állapottól való ellentétes elválására vonatkozik.“ A jellemzés második felének a *meg*-gel semmi köze; itt, mint az I. fejezetben kimutattam, inkább az „*el*“ szerepel. A mi „a cselekvés beállítását“ illeti, első tekintetre a *meg*-et juttatja eszünkbe, de a mely itt is csak az ő egyetlen egy természetes értelmében határoz: t. i. a cselekvény kezdete teljesültét — *la fin du commencement*, — jeleli. A például felállított igék némelyike ugyanis oly cselekvényeket, tulajdonképp állapotokat jelent, melyeknek igazában végök, úgy szólva, *periodicus* lefolyások nem levén, csak beállításuk végrehajtását, véghez mentét képzelhetni ¹⁰⁴⁾.

¹⁰⁴⁾ Egyik legjellemzőbb példa e tekintetben az „*aludni*“é. „*Elaludt* a gyermek“ és „*megaludt* a téj.“ Az első, midőn az alvás megkezdését, a kezdet véghezmentét jelenti, egyszersmind a megelőző, — ha tetszik „ellentétes“ — állapot, az ébrenlét megszüntére is emlékeztet. A második ellenben a cselekvény — a *coagulatio*, a turó összeállása — teljesedését rajzolja képzelődésünk elébe. Jelen időben se egyikét se másikat nem párosítjuk igekötővel: „*alszik* a gyermek, *alszik* a téj.“ Csak az a határozatlan jelen, mely nem a beszélő mostjára hanem bármely tartós időre, akár mikorra vonatkozik és a cselekvény szokott létét jeleli, (I. fej. 10. §. 67. l.) szenved meg az igekötőt. „A kis fiam mindig *elalszik* csees nélkül.“ „*Idég* kamarában is *megalszik* a téj, de későbbre.“ Minden más esetben és rendszerint jövőt jelel a *megalszik* és *elalszik*; de az igekötő ilyenkor is és mindig megtartja saját értelmét és hatását. Budenz példái: „*megszeretni*, *megkedveleni*, *megállani*,“ (az eső *megáll*, az esőzés *eláll*), „*megszabadulni*, *megbetegedni*, *megnöni*, *megpirulni*.“ (csak a sütemény *pirul meg*, az ember *elpirul*), „*megdühösödni*,“ (*megdühüdni* van, a másik nem létező), „*megharagudni*, *megindulni*, *megegedni*, *meggyuladni*“ (meggyulni), „*meggyógyulni*“ (*icider gesund werden*-t csak német ért alatta, magyar soha sem; ebben az értelemben *fel-* és *kigyógyul*-t mondunk), „*megtudni*,

Volt-é valaha a *meg*-nek eredeti, határozott irányjelentése, evidenter megállítani lehetetlen; megállításának syntactikai becse, és szükségünk reá nincs is. Ha volt, bizonyosan nem

megakadni, megakasztani, megijedni, megijeszteni, megfutamni, megfutamítani, megszaladni, megszólalni, megkondulni“ mindnyájan hangosan hirdetik a *meg* szokott természetes és elismert jelentését. A cselekvények egy része bennök olyan, a mely támadása pillanatában már bévégez-tét is leli (*ered, gyulad, akad, ijed, kondul*, stb.) s ezek semmi mellék elemzést nem igényelnek. Mások tovább is tartanak ugyan, de minden fokozódás nélkül, úgy hogy praegnans momentumuk, melynek teljesc-dését jelelni lehetne, csupán a béállításuk, melyet a „*meg*“ oly szépen bévégez. Midőn azt mondom, hogy „Alfréd Amáliát *megszerette*“, nincs semmi gondom reá, hogy meddig fogja szeretni; a halló figyelmét sem kívánom egyébre irányozni, csak az indulat béállítására, és így a cselekvény kezdő vagy születő momentuma teljesültére. Az se jó kérdés-be: egyszeri látásra „szerette-é meg“ vagy hosszas ismeretség folytá-ban, mint a melyeket, ha kell, külön mondunk meg bővebb világosítá-súl, vagy körülményezésül, csakhogy az utolsó esetben az igazi, tel-jes szeretet béállítását jeleli az igekötő. A kétféle cselekvény a felhor-dott példákban összevissza hentereg egymáson, s ezek azt, a mit bizo-nyítani akarnak, annyira nem mutatják ki, hogy ha egy magyarnak, akár másnak értekező idézett értelmezésére kellene a szótárból „Beleg“ e-ket keresni, minden bizonynyal nem fogná azokat válogatni s állítani össze a maga erején. Nem csuda, mert a mi tudatlan magyar nyelvér-zékünk „nem képes meghatározni a *meg* jelentését!“

Mennyire képes a magas és összehasonlító philologia, mutatja a jeles Schott példája. Ez a tudós tagtársunk a *meg*-ben 7 különböző értelmet lel. „a) . . . azt jelenti, hogy az ige cselekvése vagy más cse-lekvésre vagy a maga kezdetére következett, vagy még folyvást kö-vetkezik.“ Azt mondanám, hogy „vollständig aus der Luft gegriffen,“ ha nem gyanítnám három természetes okát ennek a csudálatos és va-lótlan állításnak. Példájában: „környülmetszé, megáldotta, s a földre visszatevő (dann segnete er es)“ észrevette, hogy „segnete“-nek a né-met eredetiben nincs praefixuma, a magyar fordításban van, holott a más két igében hű a másolás. Mi több, „megáldotta“ nem is imperfec-tum mint a többi. E szegyet ütött a fejébe, hát ha a *meg*-nek valami sa-ját működése van ott? Az ötletet meggyőződéssé érlelte, — kicsi kell erre a sublimior philológiában, — másodszor a *meg* coniunctio s harmad-szor az arab *ع* parallelismusa, mint a mely az „és“ és „azután“ értel-meit egyesíti, s nem mondom, hogy nem szivárgott belé egy parányi a *vav* *conversivum* eszméjéből is. Úgy de nincs semmi szükség az egész magyarázatra: „Megáldotta“ a „megáldá“ helyett csak *vers-parancsol-ta* kénytelenség. A *meg* pedig itt is, mint másutt, a cselekvény teljese-

a „*vissza*“ volt, mint a mely mindig egy más előtt és ellenkező irányban történt mozgulást vagy haladást teszen fel s ilyent a „*meg*“ soha, de soha esziünkbe nem juttat, de még a

désbe mentét jeleli. A más háromnál, „*bicskiáját kivevé,*“ „*környülmet-szé*“ és „*visszatevé*“ az illető igekötők mellékesen teszik ezt a szolgálatot; az „*áldás*“-hoz semmi olyan körülmény nem járulván, a *meg*-nek kell tüzetesen arra szolgálni. „*Megállani*“ írja tovább Schott (Budenz idézete szerint), majd „*stehen bleiben*“ (nach einer Fortbewegung stehen), majd „*stehen bleiben és ausdauern*.“ No, már mellőzve azt, hogy a magyar nyelvalkotó szellemnek, minden agglutináló bárdolatlanúsága mellett mégis több esze volt, mintsem, hogy a z o n e g y jellemzővel a „*stehen bleiben*“-ből hol a „*stehen*“t, hol a „*bleiben*“t emeltesse ki, feleletünk az, hogy az első „*megállani*“ intransitívum, s a jelen jegyzése eljén tárgyalathoz tartozik. A másik transitívum s tettes jelene: „*áll,*“ valamint folytonos multja „*állott*“ minden *meg* nélkül, kopaszon, vagy más igekötőkkel tökélyesen azon értelmük; pl. „a csapat *állja* a tüzet; a ló nem *állotta* a sarkantyút, *megállottam* a sarat; a legénység *kiállotta* a polusi hideget; *megállom* én akármikor a helyemet.“ stb. Hol van mind ezekben csak árnyéka is a „*dann*“-nak? b) Lehet, hogy a cselekvés negatiója is képzeltek, mint annak alapja (a melyből kiindul): *látni, meglátni*, (sehen, nachdem ein Nichtsehen vorhergegangen) stb.“ Látnivaló, hogy ez csak a Budenz „ellentétés állapota,“ melylyel amott elül elbántam. — c) *meg*, gyakran a mennyiben egyik állapotnak a másikba léptét jelenti, inkább nyomatékos, mint szükségesség: „*megmenteni . . . meghalni*“ . . . — De sőt, mint a cselekvény teljesültének kifejezője, okvetetlenül szükséges. — d) Valamely állapotnak lassankénti beállását, fejlődését fejezi ki: *megszeretni . . . megismerni . . .*“ Beállását igen is, mert ez természetes működése; fejlődését soha sem, mint már feljebb is elemeztem. Az ismeretség „*fejlődését*“ *ismerkedni*-vel fejezzük ki, s midőn az *ismerkedést végrehajtottuk*, akkor aztán *megismerkedtünk*. — e) A cselekvénynek nem soká vagy azonnal való történendőségét: *megolvasom*, ich werde es sofort lesen; *megverlek*, ich schlage dich gleich.“ Ebből csak annyi igaz, hogy *meg* a jellel jövendőt alkot, közelebbit, vagy messzit, határozatlan vagy határozottat egyaránt. — f) Sürgősbíti a parancsoló igealakot: „*mond meg*.“ Csak annyiban a mennyiben a cselekvény végrehajtására figyel-teti a hallót. Tehát itt is csak saját szerepében működik. Egyébiránt a valódi sürgető forma nem is a „*mond meg!*“ hanem a „*megmond!*“ „*Möndd meg neki, hogy a szemem eleibe ne kerüljön, de megmond!*“ — g) Valamely cselekvénynek tökélyes végbevételét (valahára!), vagy annak tárgyán végig való elterjedését jelenti.“ A másik fele csaknem elrontja az elsőt; nem is igaz. Ily szolgálatot inkább az „*el*“ teszen. „*Megolvasom*“ = elvégeztem az olvasást; ellenben „*elolvasom*“teszi a durch-

megé vagy *megett* sem. És éppen az jellemzi a *meg* és *el* határozókat, hogy megválva minden irányeszmetől egyedül és egyenesen csak a cselekvény teljesültét képzeltek a hallóval.

2. Igen is: „a *meg* igekötő szinte mint az *el* valami egészet, bevégzettet jelent“, írják a M. Ny. Szótára szerkesztői, kik az utóbbi szócskát illető czikkjekben ép, egészséges magyar nyelvérzékök sugallatával, elemzik¹⁰⁵⁾. Sőt nekem is juttattak egy kis sugallatot, és példájok s példáik képesítettek arra, hogy most határozottabban bírom formulázni a mit e tárgyban értekezésem 1. fejezetében (64—65. l.) kísértettem meg. Egész készséggel aláírván t. i. azt, hogy (M. Ny. Sz. i. h.): „Mindazáltal némi finom árnyalat látszik a kettő között“, valamint ez árnyalat ottani elemzését is, az érintett különbséget most már egészben és röviden úgy vélem kifejezhetni, hogy a „*meg*“ az illető cselekvénynek csak szoros és pontos befejezését, teljesültét jeleli, az „*el*“ értelme ellenben azon a ponton túlmege. Ez a túlmenés továbbá kétféleképpen nyilatkozik az *el*-ben. Vonatkozik t. i. alkalom szerint vagy az *el*-es ige jelentette cselekvényre, mint: „*eljátszodta* pénzét, hitelét; — *elért* a gyümölcs; — *elkelt* a tészta; — *elíradott* a világban a gonoszság; — *elhizott* az ember; stb. — vagy arra, a

lesen, bis zu Ende lesen“t, mit Schott az elsőnek tulajdonít. Hasonló viszonyban vannak: *megjártam* és *eljártam*, *megégett* és *elégett*. — Így vesződik a nyelvérzékot oktatni akaró mesterséges „nyelvészködés“ !!

¹⁰⁵⁾ Egy kifogásom mégis van ellene, mit meg kell mondanom, nehogy úgy lássék, mintha a szöveg elébbi pontját végző nyilatkozatomtól elállottam volna. Azt írja ugyanis a M. Ny. Sz. hogy „EL . . . jelent 1) átalán mozgást, bizonyos helyről kimozdulást, legyen ez távozás vagy közelítés, pl. *ne menj el, jőj el, vigyék el, hozzálok el.*“ — Én azt hiszem, hogy bővebb megfontolásra magok az írók át fogják látni, hogy ezekben s más hasonlóknak a mozgás eszméjét az igről vitték át észrevétlenül az „*el*“-re. Az átvitel annyival természetesebb, s az elemzés annál sikamlósabb, minthogy a cselekvények hasonlíthatatlanul legnagyobb részében megvan a mozdulás, mozgás eszméje. Úgy hogy tökélyesen elég lett volna az 1) 2) 3) pontok helyett a szakasznak átalánosan összefoglaló végével érni meg, t. i. „Kiváltképpen“ (inkább: mindig) „igeszókkal s származékaikkal összetéve, jelent teljességet, teljes *el*“ (bé) „végzést, valami egészet, befejezést, sőt a tárgyhoz képest mértéken túl levőt, túlságost is.“ Bővön elég és kétségtelen igaz lett volna.

melyet az ige cselekvénye felváltott, és a mely ennek beálltával, sőt ennél fogva, megszűnt. Ilyenek az *elment*, *elérkezett*, *elaludt*, *elült*, *elállott* stb. Még rövidebben az *el*-nek nyomatékosabb, terjedtebb, áthatóbb az értelme, mint a *meg*-nek.

Még csak egy jegyzésem van az *el* használatáról, s azután átmehetünk azokhoz az igekötőkhöz, melyben az irány eszméje van világosan kifejezve.

A M. Ny. Szótára „EL“ czikkében ezt a példát is felhozta: „*El innen! El a harcza!* s ezzel egy hamis pénzre a teljes-értékűség bélyegét üti. Nem csak nem igaz kamarán, azaz magyar kebelben kelt ez a szólam, hanem anyagja is csalfa. Azt implicálja t. i., hogy az *el*-nek irányértelme van, mi hogy volt vagy lehetett-e valaha, czéломra nézve nem tartom érdemesnek puhatolni; mert mostani, s a mennyire nyelvemlékeinkből kitanulhatjuk, régi használata bizonyítja, hogy olyan értelme a teljesülést, bevégezést, alkalmilag beállást jelelő értelmébe végkép elmerült és beléje vészett. Ez okból, mint a M. Ny. Sz. írja „indulatszónak használni“ sem lehet; mert minden indulatszónak határozott, specificus értelme van. Ezeket: *bé! ki! fel! le! elé! hátra!* stb. indulatszónak igen is használhatjuk s használjuk is; mert világos irányra mutatván, a hozzájuk járulni kellő igét a halló könnyen kitalálhatja; tudva van pedig, hogy minden indulatszó ellipticus szólam, mely alá vagy mellé bizonyos cselekvényt kell gondolnunk. De az „*el*“ mellé, ama nagyon általánoson kívül, határozatlan értelménél fogva igen sokat, következőleg semmit sem vagyunk képesek gondolni. Most az igaz, hogy az idézett példák hallására gondoljuk a menést, távozást; de csak úgy, mint ebből: „*hogy néz ki?*“ értjük a „*milyen?*“-t. Fordítóink a „*Fort von hier!*“ — „*Fort in die Schlacht!*“ kifejezéseket szóról szóra át akarván ültetni nyelvünkbe, az „*el*“-re bukantak, s így gyártották s hozták divatba egyiket a legvastagabb germanismusoknak, melyet azután a fordítóktól tanuló eredeti írók is felkaptak és elterjesztettek annyira, hogy az olvasók nyelvérzékét javíthatatlanul megvesztegették vele. „Eppure non si muove.“

3. „A legszokottabb és tökéletesebb magyar igehatározók *be, ki, föl, le, el, meg*“, azt írja egy jeles tudósunk. Csak

azt bajos kitalálni, minő felosztási elv nyomán vannak ezek kiválogatva. Még bajosabbá teszi a rejtélyt az, hogy nem tudhatni, valamennyi igehatározót (adverbiumot) ért-é az állító, vagy csak az igével szokásosan összeírtakat, az úgynevezett igeekötőket. Aztán a „szokott“nak és „tökéletes“nek egy igéba fogása a logika elveivel megy szembe. A kevésbé szokott a maga nemében éppen oly tökéletes lehet, mint a legminden napiabb dolog. A sáska vagy cserebogár szokottabb állatok, mint az elefánt; azért már tökéletesbek-é? Sem átlátni, sem megengedni hát nem lehet, hogy pl. *be* és *ki*, tökéletesbek legyenek, mint pl. *elé*, *szét*, *rá*, *össze*, *vissza*, — akár igehatározóknak, akár szorosb értelemben igeekötőknek tekintsük. Még csak fokozat sincs a tökéletességökben. De van ám a szokott voltukban, úgy értve, hogy némelyiköket gyakran használjuk, mint másokat. A fokozatosságnak az elvét is könnyű kitalálni; mert világos, hogy minél specialisabb és körülményesebb valamely igehatározó értelme, annál kevesebb alkalmat lelünk a használatukra. Így pl. még általánosán kimondhatni, hogy *meg* és *el*, melyek minden irányban, sőt irányt nem is állítva csupán csak bevégzését vagy beállítását jelelik a cselekvénynek, ily általános értelmöknél fogva szokottabbak, mint a határozott sőt korlátolt irányu *fel* és *le*. De már melyik nyelvész-Oedipus biztatná magát, hogy ezek közt egyfelől és *ki* s *bé* közt másfelől el tudná húzni szokottabb vagy szokatlanabb voltuk tekintetéből a határvonalat? Vagy általában az idézett hat és a többi igehatározó közt? Nincs biz' annak a hatnak osztály- vagy rangbeli, semminemű kiváltsága. Sőt még azt se fogná bár egy nyelvészekből válogatott és kinevezett bizottság megállíthatni, hol és miben áll az a határ, mely a 90. jegyzésben elésorolt igeekötőket, az igével össze nem irt többi határozóktól elválasztja. Még az is dolgot adna, hogy kiválogassák azokat, a melyek ama határhoz közelebb állván, némileg az átmenetet képezik. Igazán csak annyit mondhatunk, hogy: „Igekötones usu valent“! ¹⁰⁶⁾ Én hát a

¹⁰⁶⁾ Egy parlamentális szónokunk egykor azt mondá, hogy „a politika az exigentiák tudománya.“ Talán szintannyi igazsággal állíthatnók, hogy „a philologia az ötletek tudománya.“ Ez állítás bővebb részletezését értekezésem I. részének valamelyik jegyzésében megleli a ne-

harmadik pont alá a *meg* és *el*-en kívül minden többi igekötőt béfoglalok.

Átalánosan és állítólag semmi egyebet róluk nem mondhatni, hanem hogy igen kevés kivétellel, — tán csak egygyel: *észre* — mindnyájoknak irányt vagy legalább helyzetet rajzoló jelentésök van. Ezeket elemezni és értelmezni szintoly felesleges fáradságnak tartom, mint valamennyi nyelvtanár, s egyenkint véve szótáríró feladatának vélem. Némely divatozó hibákat azonban, melyek a magyar mondat értelmességét csökkentik, némelyeket általában, másokat részletesen, tárgyalni igen is kötelességem.

a) Már az, hogy némely igehatározókat az igékkal összeírnak, s azokat a nyelvtanárok a többiektől saját nevezettel elválasztják, arra a balvéleményre vezet, mintha a szófüzésben amazoktól különböző törvényeket követnének. Egy író, a ki pl. ennek a szólamnak: „*csendesesen foly*“, valamely mondatba való bérendezésében sem el nem akadna, sem nem hibáznék, talán a legfonákabbul volna képes alkalmazni ezt, hogy „*elfogy*“, vagy „*kifoly*“, vagy „*lefoly*.“ Példa akárhány van reá. Az ilyen elfogultak legnagyobb bajban s örökös bukdosásban leledznek, a mikor igekötő s valamely rendes határozó egyszerre szolgálnak az ige cselekvénye meghatározására vagy módosítására. Senkinek se jutna p. o. eszébe e helyett: „A Tisza *nagyon csendesesen foly*“, azt írni: „A Tisza *nagyon foly csendesesen*!“ Ellenben akárhányszor olvasunk ilyforma füzetet: „Az árvíz *egészen folyt el*, a helyett hogy: „...*egészen elfolyt*.“ De bizony nem azért hibás az elébbi szólam, mintha „*elfolyt*“ egy szó levén, az *el*-t nem lehetne

talán tudni kívánó olvasó. Az ötletek lehetnek nagyon ártatlanok, s ez esetben hadd futtassa elméjét egy s más nyelvész velök; de lehetnek befolyással a nyelv használatára, kivált az irodalomban, s ez a befolyás bizony többször káros mint hasznos. A szövegben vitatott ötlet, mintha bé, ki, fel, le, el, meg. volnának κατ' ἐξοχῆν igekötők, lehetne oly írókra, kikben az igazi nyelvérzék gyarló vagy éppen hiányzik, valódi rontó befolyással, a mennyiben használatukban oly rendet vagy kapcsolatot engednének meg magoknak, a mely a többiekétől eltérne, s valódi solocismust nem csak teremteni, hanem divatba hozni is képes volna.

tőle elválasztani; mert van eset, melyben igen is el kell. Azon példára vonatkozva ugyanis, igen jól van mondva, hogy: „az árvíz kár nélkül és *csendesen folyt el.*“ Az egész dolog titka az, hogy valamint a legelső példában a „*nagyon*“, nem a „*foly*“-t, hanem a „*csendes*“-t határozza meg, éppen úgy az „*egészen*“ is az „*el*“-t, mint a cselekvény bévégzését jelelő adverbiumot. Szóval, az „*igekötők*“ más adverbiumokkal tökéletesen egy természetűek.

b) Hibás és kivált idegenre nézve zavaró állítás az, mintha bizonyos igekötőknek csak bizonyos viszonyragu határozók felelnének meg a mondatban ¹⁰⁷⁾. Hiszen vannak köztök ilyenek is, p. o. „*neki*“-vel csak irányragos határozót párosíthatni. De még ezekre nézve sem merőben helyes az a szabály. Elsőben, mivel az imígy kijelelt igekötők magukra is minden más „*vonzat*“ nélkül meghatározzák az igét. *Feltámadt. Felgyógyult. Lebetegedett. Béffellegzett. Kitisztult. Összesküdték. Elváltak* stb. — Másodsor, egy-egy igekötőnek nemcsak egyféle határozó felel meg. — *Bétaszították a partról, a Dunába. Felmászott a tővéről a tetejére. Felkelt az ágyból, a földről. Feloldották a büntetés alól. Leesett a fáról a földre. Lebukott a mélységbe.* — Már pedig a nyelvtanokban a „*bé*“ csak „*ba*“-val, a „*fel*“ „*ra*“-val, a „*le*“ „*ról*“-lal van párosítva. Harmadsor nem is kirekesztő sajátása ez az igekötőknek, hanem, mint a 97. jegyzésomben részletesen kimutattam, a határozók minden nemei közt vannak párjával járók, melyeknek egyike úgy van a másikához, mint alany a tulajdonítványhoz.

c) Jeles sajátása a magyar nyelvnek az, hogy igéi számos esetekben határozottabb értelműek, mint pl. az árja nyelvekben a megfelelők. Úgy hogy néha szintűgy hiányát érezzük az általános kifejezéseknek. Pl. a helyváltoztatás csupasz eszméjét egy ige-törzsökünk sem fejezi ki, mert mindenik idevágót valami specificus vonás jellemzi korlátolva. *Megy, jő, jár, halad, mozog, közeledik, távozik, vesz, szed, esik, hull,*

¹⁰⁷⁾ Egy német orientalista, ha jól emlékszem, Mayer, a zsidó nyelv egész szótárát egy pár, *menés*-t és *ülés*-t jelentő hypothetikus gyökből alkotta, ragok és praefixumok segítségével. — Mikor jut ide a magyar nyelv metaphysikája?

húg, *száll*, s ki tudja még hányan mind helyváltoztatást, de mindenik világosan más-más és határozott értelemben jelennek ¹⁰⁸⁾. A szanszkritban ellenben legalább is hat gyök, csupán a „Bewegungot“ fejezi ki a legszélesb és általánosb értelemben; melyet midőn specifice akar az a nyelv módosítani, praefixumokkal segít magán. Nyelvmivelőink pedig, a helyett hogy a mi sajtáságainkat gondosan megőrizték s ápolták s a nyelvet igazán „fejtették“ volna, irtó, sőt, mondhatni, gyilkos kézzel járultak hozzája, s az idézett s más hasonló igék határozott jellemeit elmosták, csaknem elenyésztették. Így pl. költőink, mihelyt az esést hatályosban akarják kifejezni, széltiben a „*hullni*“-t használják „*esni*“ helyett; a mi egy mákszemmel sem jobb, mint hogy ha e helyett: „a kisasszony *eszik*“, azt írják, hogy: „a kisasszony *zabál*“ vagy „*faldokol*“. Sőt még rosszabb; mert ez csak aesthetikai hiba volna; ama pedig egyszermind grammatikai is. *Esni* csak egy egyén vagy ily értelemben vett collectivum „*esik*“; több egyén vagy ily formán képzelt collectivum a magyarnak „*hull*“; s a ki a kettőt bármi okból összetéveszti, linguicida, a ki nemzetét, ha nem egy eszmétől, legalább értelmes szabatos kifejezésétől, a menyenyiben rajta áll, megfosztja. Hasonló mézszárlást követtek el, a kik a *húg* és *száll* két igét, felő már menthetetlenül, semmivé tették. Semmivé mondom, mert mihelyt az első ige cselekvényéről a *fel* és a másodikéről a *le* felé való irány jellemvonását lefosztották, egyik mint a másik csupa helyváltoztatást általános jelentő csélesap igévé vált. Már meg is van jó rendin,

¹⁰⁸⁾ Az általánosb értelmű, felsőbb eszméket jelelő szavaknak, nem hiánya, hanem arányosan kevesebb száma, még magában sem eszmékbeli szegénységet, sem kulturai al fokot nem mutat. De ha helyettük a körülbéli alsóbb fogalmak nevei bővölködnek egy bizonyos nyelvben, az az illető nép gyakorlati esze, tiszta felfogása, eleven képződése mellett tanuskodik, s magát a nyelvet minden bizonynyal festőbbé, költőibbé teszi annál, a melynek ellenkező értelemben summáztatjuk a vagyont. Néha még ki is egészítik egymást e tekintetben a nyelvek:

P. o.:	} Bruder	} Bátya
Testvér		
	} Schwester	} Néne

mert széltiben olvassuk, hogy „a barometrum *felszáll, fele-
reszkedik és lehág!* Közelebről várhatjuk, hogy Margit a
„Faust“ végjelenetében „*felsüllyed*“ az égbe!! Ha valaki az
ily eseményt (Hegel szerint: „zuffällige Existenz“) a nyelv
fejlése, tökéletesülése mozzanatának tartja, lelke rajta! én
sem esze járását, sem béléátását, sem izlését nem irigylem.
Mert én nem hiszem, hogy ezt a gyökben oly különböző két
hangzatos szót csak azért alkotta volna a nyelv geniusa, hogy
mind a ketten csak egyet, még pedig határozatlan valamit je-
lentsenek. Nem! sőt én bennök a velök jelelt cselekvények
különböző természetének bámulatos hü bélyegzését látom. A
hágás-ban t. i. a felfelé haladással együtt járó erőlködés is ki
van fejezve, melybe a nehézség legyőzése kerül a hágó tett-
nek; holott a *szállás* a vízirányostól inkább vagy kevésbbé le-
felé tartó, de minden erőltetés nélkülinek látszó, könnyed,
úgy szólva nyugodt haladást rajzol képzeletünk elibe. Kép-
zeljünk csak egy madarat, mely tőlünk távozva majdnem
szárnya mozdítása nélkül mintegy úszik odább a levegőben,
s ha csak a perspectivai csalódásnál fogva is untalan közeledni
látszik a föld színéhez. Hát már ezeket a festő vonásokat, ha
amaz összevissza kuszálással elmostuk, kipótolják-e a *fel* és
le, melyekkel, mint praefixumokkal akarják árja módra esz-
közölni a szóban forgó igék értelme módosítását? De tegyük,
meg nem engedve, hogy ki. Hát aztán a tettes jelenben s a
folytonos multban, melyek az igekötőt nem szenvedik, mi
eszközli?

Azt hiszem, ez a példa eléggé kimagyarázza, mit akarok
azzal a szabálylyal mondani, hogy tartsuk meg híven és állan-
dóan tiszta igetörzsökeink eredeti, honi jelentményeit, s ne
bizzuk módosításukat vagy éppen megváltoztatásukat „igekö-
tőink“-re. Egy belga bankár szerezhet magának keresett sa-
ját pénzével akár uradalmakat, de tőle vett kölcsönnel senki
se jut volt de elpazarlott ősi jószágá birtokába. Minden esetre
büszkébb állás eredeti magyar embernek, mint árja majom-
nak lenni.

d) A „*bé*“ használatára nézve az életbeli gyakorlat soha
sem ugyan, de a nyelvtanárok elmélete nem egyszer elakadt.

Legújabbán Budenz¹⁰⁹⁾ ezt az „igekötőt“ azok közé szám-
lálja, „melyek nem láttatják mindenkor egyenes irányhatározó
jelentésöket.“ Igaz hogy nem, ha oly vastagon fogjuk az ér-
telmét, mint a nevezett értekező, ki szerint: „*A be = belé*“ (sze-
gény egyenlőségi jel, mi mindenre nem kell neki szolgálni?!)
„ha egyenes eredeti értékével akar állani, egy“ (itt igazán
nincs helye a támasznak) „valódi belsőséget“ kíván vagy (mit
tesz ez a „vagy“?) „annak vett tárgyat, a melybe az igecse-
lekvés“ (az ige jeleli, s nem „cselekszi“ a cselekvényt, sem
ez amaz,) „irányúljon: *bemegy a házba, betör a házba.*“
Igen de a *bé*-nek nem is tiszte, hogy olyan tárgyat jeleljen,
hanem csupán csak a „belsőség“et és a cselekvénynek abban
a viszonyban való végrehajtását. A belsőség pedig egyaránt és
„egyenesen“ végre lesz hajtva, akár az alany kész belsejébe
vigye a cselekvény a tulajdonítmányt, akár azzal az alkalom-
mal teremtsen kettőjök vagy akár melyikök által a belsőséget,
mint ez a „födésre, burkolásra, takarásra vonatkozó igék“
cselekvényénél fogva mindig történik. Ennél fogva ezek :
„*bé*födte a fazekat, *bé*meszelte a falat, *bé*takaródzott, *bé*pó-
lálta a csecsemőt, *bé*töltötte a hézagot, *bé*telt a jövendölés“
stb. sem nem eltérő esetek, sem nem anomaliák. Mindegyik-
nek jórendin meg is van az ellenkezője, mi a belsőség meg-
szüntetésében, elrontásában áll, és nem vastag „*kifelé*“ irá-
nyulásban. „*Kif*edte a fazekat, *kit*takaródzott, *kit*töltötte az ide-
jét, esztendejét, szolgálatát“ stb.

¹⁰⁹⁾ Nekem ugyan meg van tiltva, hogy „Budenzet ne bánt-
sam,“ s én nemhogy bántani kívánám, sőt szorgalmának, philologiai
eruditiójának, sokszor igen mély belátásának igazi tisztelője va-
gyok. De vannak a nyelvben oly tárgyak és kérdések, melyek-
ben a legmagasabb fokon álló s legszélesebb alapon épült tudomány-
nak is ítélő birói hatóságot nem tulajdoníthatunk. A francia költő,
ha takács- vagy kovács legény is, nyelve értésében s használatában
tagadhatatlanul magasabb fokon áll Grimm Jakabnál vagy Humboldt
Vilmosnál. S általában ideje volna már idegen tejet szopott ajkak által
nem szabályoztatnunk magunkat, s a „comparativa philologia“ fényétől
elvakított nyelvészeinket is azon határok közé útasítnunk, a me-
lyek közt akár inducált, akár a priori szabott elvek érvényesek. Az
ilyes örállások mulasztása már is sok helyrehozhatatlan kárt tett
nyelvünkben.

e) A „bé“ igekötőt mostani divat szerint az irodalomban ék nélkül így írják „be“, s a M. Ny. Sz. ama formát egyenesen „tájéjtés“nek nyilvánítja. Azt vélem, bizvást kimondhatni, hogy az egész magyarságot véve fel szózatolónak, a *bé* melletti szózatok a *be* pártolóihoz legalább is úgy állanak mint 5: 4. No de szóljunk hozzá okkal is: „Hogy a rövid ejtésű *be* az eredeti, onnan is kiténik,“ (de azt nem írja hogy: még honnan?) „mert közvetlen származékai: *ben*, *bel*, régen és ma országszerte rövidek.“ Ebből bizony csak annyi tűnik, ha tűnik, ki, hogy a gyök *be* rövid; de aztán azt is ki kellett volna mutatni, hogy ez a gyök változatlanul megmarad abban a szóban, melyet igekötőnek, igazabban adverbiumnak használ a nyelv, s a mely maga is származéka lehet annak a gyöknek. De ez a „*hic Rhodus!*“ felelet nélkül maradt, s a nélkül is fog maradni, miután régi íróink s a nemzetnek minden esetre igen nagy része a „bé“ adverbiumot különbözőleg ejti a *be* gyöktől ¹¹⁰⁾. Aztán nem is az a kérdés, mi az „eredeti“, hanem hogy mi a helyes forma? A *rá*, *reá*, *belé*, *alá*, *együvé*, *elé*, *hozzá*, *felé*, *közzé*, *megé*, *mellé* analogiáik a *bé*-re mutatnak, mint helyesebbre.

Egy úttal hadd szóljak egy pár szót az *elé* és *elő* közti különbségről is. Hanem, hogy úgy ne járjunk, mint az adomabeli angol tudós társaság a döglött hal súlyosságával, azt kellene előbb kipuhatolni, hogy létez-e különbség köztök? T. i. az a „finom különbség“, melyet a M. Ny. Sz. szerkesztői „*elé*“ és „*elő*“, mint igekötők közt nem csak lelni vélték, de

¹¹⁰⁾ Tegyük, hogy *bel* volt a szóban forgó szócska eredeti formája. Igen, de gondoljuk meg, hogy a közbeszéd nem igen ejt el egy hangot úgy, hogy helyét valamivel ne pótolja. Így a *székely* az *el*-ből az *l*-et rendesen elhagyja ugyan, de a nyílt *e*-t kárpótlásul megnyújtja, s nem így ejti hogy „*ē*-ment,“ hanem „*ē*-ment.“ A szomszéd (küküllő-) megyei magyar pedig oly plusquam-nyílt *ē*-t hangoztat, melyhez képest a francia „*e* très ouvert“je, mondhatni zárt *e*, s a mely az egész kereszténységben a legtátottabb szájjal ejtett vocalis. Ki merné már merőben tagadni, hogy a régi nyelvemlékeinkben megmaradt *bel*-ből is, az *l* elhagyásával nem *bé* lett-e előbb s azután rövidült *be*-vé? Annál is inkább, mivel a „*bel*“-t ejthették közép *ē*-vel, mely, akárki mit mondjon, hangnemére nézve semmi nem egyéb, hanem rövid zárt *e*.

értelmezni is törekedtek. Az elmés értelmezés ellen kevés kifogásom volna, ha látnám valahol bém bizonyítva, hogy hasonló értelmű de különböző árnyalatu két igekötő, ú. m. *elő* és *elé* létezik. De biz' abból, féltől, semmi sincs. Az élő, vesztögetetlen nyelvben már éppen nincs; az irodalomban is csak egynéhány író használja, a ki nem levén egészen elfogulva a divat kötelékeibe, sejti hogy a szegény „*elé*”-nek is volnának némi honossági jogai, s merő kiküszöbölésébe nem akar belégyezni. De ez az igazságszolgáltatás merőben felesleges; mert a különbség csupán tájéjtésbeli: a hol „*elő*”-t szoktak mondani, soha sem hallani *elé*-t, s a hol az utóbbi van szokásban, szintoly hallatlan az „*elő*”, mint igekötő. Amott az egyiket, itt a másikat egyaránt, egyértelemben sőt árnyalatban használják, s egy helyt mint más helyt irányhatározó mind az *elő* mind az *elé*. Ezt azonban a tős törzsökös, népiesen és természetesen fejlett magyar nyelvről mondom; mert azok az esetek, melyekben *elő*, mint igekötő időre vagy erkölcsi felsőbbiségre vonatkozva fordul elé, mind megannyi gyártmányok, fordítók és nyelvtanárok erőltetett koholmányai. Úgyhogy azt a zavart, mely kétségtelenül ma már megvan, egyenesen csak a koholóknak s nem a nyelvnek kell tulajdonítani. Röviden hát: *elé* vagy *elő* csak egy és azon igekötőnek tájéjtés és nem jelentmény által különböztetett alakjai, s mindenik táj a maga szokása szerint fogja azt az élő beszédben használni, kivévén azokat, a kikre elragad az irodalmi zavar. A mi a könyvi nyelvet illeti, az analogia világosan parancsolja, a mennyire csak parancsolni bir az analogia, hogy az irányhatározó igekötőt *é*-vel írjuk: *elé*¹¹⁾). Ezt pedig: *előre* „*elő*”-vé

¹¹⁾ Mennyire igaz az, a mit egy pár sorral feljebb a szövegben mondtam, bizonyítja még két más példa. Az „*elő*”-s tájakon, a „*ketté*”-t is „*kettő*”-nek ejtik: „*vágd kettő*”, „*hasítsd kettő*” stb. Ellenben az *előbb*-et még abban az értelemben is, melyben az időre nézve használják és a melynek ellenkezője „*utóbb*”, széltiben csak „*előbb*”-nek mondják és írják még az „*elő*”-sök is, „*előbb*” helyett. Egyébiránt jó volna, ha az „*elő*” és „*elé*” megkülönböztetését, melyet én röviden úgy értelmeznék, hogy *elő* sorra és időre, *elé* helyre, mint irány-jelelő, vonatkozik, teljesedésbe lehetne venni. De az átmenetek s kétséges esetek száma még tulajdonképpí értelemben is, annál inkább pedig az átvittben, képesben, oly tetemes, hogy a gyakorlatban nem hogy azok a

anglizálni éppen annyi, mintha toll- és tenta-kímélésből ezentúl „hátravonult“ helyett „hátvonult“-at „félremegy“ h. „félmegy“-et „észrevenni“ h. észvenni“-t, „jobbra fordult“ h. „jobbfordult“-at, „balra igyekezik“ h. „baligyekezik“-et, „lábra kapott“ h. „lábkapott“-at stb. írának. Ha ezek nem jók, biz' a se jó! — „Man soll den Teufel nicht an die Wand malen,“ azt mondja a német ¹¹²⁾).

f) Az igekötők során végig tekintve azt a tapasztalást merítjük, hogy néhányan közülök valódi ragozott nevek és névmások, melyekre nézve csudálkozhatni, miképp keveredhettek abba a galibába, hogy az igével összeírják. A ragos nevekről (mint *hátra, félre, észre, közre, közzé*) nincs ezúttal további megjegyzésem; de a ragozott névmások mondatbeli szerepe elemzést igényel. Ezek *bé, belé, hozzá, neki, rá*; és két különböző módon szerepelnek: t. i. vagy azon mondatbeli ragos határozót, úgy szólva, kettőztetnek, vagy egy azelőtt már megmondottat ismételnék, mint helyettesek. A második rendbeli szolgálatuk nem ide, hanem a mondatfüzet tanába tartozik; az első esetben pedig ismét kétféle rendet tapasztalunk használatukban. — Mondják ugyanis: „Bément a házba“ és „a házba ment bé. — *Belé* esett a kútba“ és „a kútba esett *belé*. — „Hozzá fogott a dologhoz, és a dologhoz fogott hozzá.“ — „Rábirta az egyességre,“ és „az egyességre birta rá.“ Kérdés már, hogy közönös-é a kétféle rend, vagy a mondó céljához vagy indulatához képest kell vagy az egyikkel vagy a másikkal élni?

Azt mondom, nem közönös. Az első rendben világos jelző az igekötő, s a határozó, melyre vonatkozik, egészítvény. A másodikban megfordítva áll a viszony. No már ne feledjük, hogy az igekötő a vele jelelt, határozott irány végrehajtását is jelenti egyszersmind. Midőn hát a szóló akár a tény hatalmától, akár képzelődése élénkségétől sürgetve, akár pedig, és

kik a szabályt csak eltanulják, hanem mi is, a szabályadók, (t. i. a M. Ny. Sz. szerkesztői s magam csekélysege) elakadnánk akárhány-szor, s nem bírnók elhatározni, ő-t vagy é-t írjunk-é.

¹¹²⁾ Ne feledjük el p. o., hogy a bévett *szembesíteni* és *kézbesíteni* czáfolhatatlan erősséget adott a Szócsintan írójának azok ellen, a kik az „*akolbáltíni*“-t rosszalják.

főképp, a halló részéről a „mi történt“ kérdést téve fel, siet nem csak a cselekvénynek, hanem teljesült voltának kimondásával, jelzőnek teszi az igekötőt, s azután veti utána az illető határozót, mint szükséges egészítvényt. Ilyenkor hát az első rend a kellő és czélszerű. Midőn ellenben a tárgyat jelölő határozó nem-tudtát teszi fel, a z t mondja jelzőnek, s a fontosságát vesztett igekötő csak pótló egészítvénynek marad, olykor hatósító accentussal. Ekkor áll elé a második rend. Az elsőről azonban meg kell jegyezni, hogy tettes jelenben vagy folytonos multban nem használhatni az igét abban az esetben; hanem teljes multban, jövendőben vagy határtalan jelenben. A másodikról pedig azt, hogy az igekötő ismétlődő szerepet viselvén, csak pleonasticus vagy emphaticus adalék, és az értelem csonkítása nélkül elmaradhat, minthogy a kimondott jelző ragja a cselekvénynek a tárgyhoz való viszonyát, és így minden követett módosulását már tökélyesen kifejezte. Még azt is sugja nyelvérzékünk, hogy articulussal egyénített jelző inkább szereti, az articulustalan (egészen határozatlan) kevésbbé szenved az igekötő odatételét.

Ezt az elemzést pontról pontra alkalmazhatni az úgynevezett „igekötő“ vonzatokra, melyeket a szövegben feljebb a b) betű alatt és a 97. jegyzésben tárgyaltam.

g) Az igekötők általában kevésbé alkalmasak inchoativumoknak, és annál kevésbbé, minél kevesebb vagy gyengébb fogantyút adnak a képzelődésnek értelmök felfogására. Így: *meg* és *el* természet szerint legritkábban; *bé*, *ki*, *fel*, *le*, *rá*, *neki*, *át* s mások valamivel gyakrabban; *hátra*, *körül*, *ide*, *oda*, *vissza*, *észre*, *elöl*, *fent* s több ilyenek még gyakrabban szolgálhatnak inchoativumoknak. Mint egészítvények sem szeretnek messze hátra maradni az igétől, miben megint az imént érintett fokozatot tapasztalhatni. Az egytaguak azonkívül a mondat harmoniáját is kellemetlenül zavarják, ha a mondat végére hagyjuk, más egészítvényeket csúsztatva közbe. Ezt pedig szintűgy modorául veszi fel némely író. Si monumentum quaeris, circumspice!

21. §.

Az ige határozók. (Folytatás.)

B. Az *adverbium*.

Nem tartottam szükségesnek külön nevet adni e rovatbeli szavaknak, mint a melyek mondattani tekintetben az eddig tárgyalt határozóktól egy hajszálynit sem különböznek. Miért foglal hát az a rovat állandó helyet a grammatikákban? Ennek három oka van. Az elsőt megírta Locke: „hogy az emberek sokszor hamarább élnek a szókkal, mintsem jelentésöket megvizsgálták volna;“ mihez hozzá tehetjük, hogy nem egy ember holta napjáig sinlik e nyavalyában. Második a bevett szokás és elöitelet hatalma: az, a melynél fogva ma, midőn ezt írom, a hét év óta kidobott harmadévi ugarrendszer visszaállítását határozá meg bizonyos város képviselő közönsége. A harmadik ok a rendszerben rejlik. Mivel t. i. nyelvtanaink alapja az alaktan, ennél fogva a szók legelsöben is két osztályba sorakoznak, ú. m. a hajlíthatókéba (*flexibilia*), és a hajlíthatatlanokéba (*indeclinabilia*), s az utóbbiak közt igen is meglehetős tisztán ki- és bekeríthető helyet foglalnak az *adverbiumok*. Úgy de itt az a kérdés lebben fel, vajjon amaz első osztályzásban jól mutatják-é ki a helyöket; röviden: igaz-é hogy az *adverbiumok* *indeclinabile-k*? Vajjon fortiter fortis-nak, quinquies quinquenek, coelitus coelumnak, viritim virnek, ibi és inde is-nek, aliunde alius-nak nem éppen oly flexiói-é, mint patris, patri, patrem, patre, patres stb. a „pater“nek? — *Ö*: Felejtí ön, hogy „flexio“-nak csak a ragozást nevezik; a szóképzésnek „derivatio“ a neve. *Ter, e, um, ies, tus*, stb. az *adverbiumok*ban, képzök; *is, i, em*, stb. a substantivumok idézett alakjaiban ragok! — *Én*: Felejtí biz' ön, hogy ellenvetésében vagy jogtalanságot követ el, vagy karikában forog ön és a nyelvtanárokok valamennyien. — *Ö*: Hogyhogy? — *Én*: Vagy önkényesen és minden igaz ok nélkül tesznek önök különbséget az alakító tagok közt, s neveznek el egynémelyikökkal alkotott idomokat casusok, személy-, idő-, mód- alakok czímei alatt flexióknak, másokat derivatumoknak, és csapnak végre

amazok s ezek közül is némelyeket a declinabilék, másokat az ideclinabilék „aklába“ (Hürde: Schott): vagy pedig egyiket a másikra építik, s ezt mondják p. o. „probe“ más része a beszédnek, mint „*probus*“, *probum* pedig szintűgy adjectivum, mint „*probus*“; tehát az „e“ képző, az „um“ rag. Ha pedig azt kérjük: miért más része a beszédnek „probe“ mint *probum*, megfordítva azt felelik: „mert ‚e‘ képző, ‚um‘ pedig rag!“ Ha e nem circulus, nem tudom mi legyen az a világon! És, íme! történik ez a latin grammaticában, melyet, ha valamit, a philologia színvonalára emelt s az ifjúság észfejtésére leghatósabb emeltyűnek hirdet a német tudomány.

Jól érzik a rostált különböztetés hiányát a nyelvtanárok maguk is, és az adverbiumok szófüzeti szerepét sokkal bővebben részletezik, mint a mennyire más hajlítatlan szóktól való megkülönböztetésükre szükséges¹¹³⁾. De akár hogy szorakodja-

¹¹³⁾ Heyse, kinek Steinthal colossalis szobrot állított a nyelvészet Walhallájában, következőleg fejt ki az adverbium (Nebenwort) fogalmát: „Alle Wörter, welche die Art und Weise ausdrücken, wie eine Eigenschaft, eine Beschaffenheit, eine Thätigkeit, oder ein Zustand des Subjectes Statt findet; die daher nicht unmittelbar mit Hauptwörtern, wohl aber mit Meldewörtern“ (Verbun), „Adjectiven, oder auch andern Wörtern ihrer Art verbunden werden, um die Bedeutung dieser Wörter näher zu bestimmen, heißen Adverbia.“ — Annyit meg lehet adni, hogy ez az értelmezés, még úgy tekintve is, hogy a leírás rovatába csap át, éppen nem mintája a szabatoságnak. Ilyen diagnosis nyomán nem akadna oly fűvészes vagy rovarász, a ki egy tudományába vágó tárgyat determinálni bírna. Egyébiránt, legyen jó vagy rossz, az tagadhatatlan, hogy minden vonásai syntaktikaiak, még pedig olyanok, a melyek az ige és névmellék más határozóitól egy hajszálnyival sem különböztetik meg. Hanem ezzel még nincs vége, s Heyse imígy folytatja: „Das Nebenwort ist mithin seiner ursprünglichen Bedeutung nach ein Bestimmungswort des Prädicates, es mag dieses nun durch das Verbum selbst, oder durch ein Adjectiv ausgedrückt werden; es mag ferner erst in einer Aussage dem Subjekt beigelegt werden, oder demselben schon als Eigenschaftswort einverleibt sein.“ — A hosszú beszéd rövid értelme (mint a német szokta mondani: „Das Nebenwort ist ein Bestimmungswort des Adjectivs und des Zeitworts). A többi sok szó csak arra használ, hogy eltakarjon egy ellenmondást. Előbb ugyanis azt mondja, hogy „az adverbium az állítmányt határozza meg“, s tovább menve úgy igazítja, hogy „akkor is mikor az állítmány nem állítmány, hanem jelző.“ — De most jó már

nak, töprenkedések nem hogy a széles értelmű határozóktól választaná el a szorosabban úgy nevezetteket; hanem még ezek s más „indeclinabilék“ közt is megingatja a határsorom-

a java: „Daraus folgt aber auch, dass dergleichen Wörter nur da stehen müssen, wo sie nicht durch das Melde-, oder Beiwort, oder durch ein anderes Nebenwort, entbehrlich gemacht werden.“ Tegyük fel, hogy egy asztalos következő módon ismerteté a fűrész az inasával: „Lásd Peti, a fűrész egy olyan szerszám, a melylyel a deszkát vágjuk. — Ez tehát eredetileg a deszka vágására rendelt eszköz, akár lágy akár kemény fából legyen az a deszka; továbbá akár deszka, akár tőke, akár gerenda legyen. — De ebből az is következik, hogy ezt a szerszámot (a fűrész) csak akkor kell használni, mikor kés (Schnitzer) gyalu vagy véső, v. más fűrész nélkülözhetővé nem teszi.“ Ez és a Heyse okoskodása közt világos, hogy a tárgy különbségén kívül más nincs; én pedig idézetemet a szövegbeli állításom megbizonyítása mellett még abból a czélből is közlém, hogy mutassak példát, minemű külföldi tekintélyeknek szoktak hódolni nyelvészeink. Steinhalt ugyanis Heyse „System der Sprachwissenschaft“-ját a grammatika philosophia példányképeinek, „non plus ultra“-jának állítja, és egy jeles tudósunk székfoglaló beszédében úgy nyilatkozik, hogy elég jó a mi akadémiánknak, ha azt mondja el, a mit ő mestereitől „Humboldtól és Steinhaltól tanult.“

Forduljunk másokhoz. Kehrein (Grammat. der neuhochdeutschen Sprache nach F. Grimms deutsch. Gramm. bearbeitet) így értelmez: (111. §.) „Adverbium (Nebenwort, Umstandswort) gibt die näheren Umstände der Eigenschaft des Adjectivs und Adverbiums und der Thätigkeiten des Verbums an.“ Rövidség és világosság tekintetéből nincs kifogásom ellene; de van más három: 1) Adverbium definíciójába nem szabad az „Adverbium“-nak ingrediálni. 2) Bajos megemészteni az Adjectivum és Adverbium „Eigenschaft“-jait. 3) Igen bő, mert a többi határozókról is miud el lehet mondani, a mi itt az Adverbiumról van mondva. Nem is sokat segít a megkülönböztetésre, a mit alább a Wortbildungslehreben (362. §.) ír: „Die meisten Adverbien stammen aus Adjectiven und Substantiven ab, theils indem obliqui Casus für sich oder mit Zuziehung von Praepositionen adverbial gebraucht werden, theils durch Ableitung und Zusammensetzung. Einige sind pronominalen Ursprungs, sehr wenige aus Verbis gebildet.“ Íme megint csak az „adverbialer Gebrauch“ a döntő; e pedig syntaktikai s mindennemű határozóval közös vonás.

Az utóbb idézett értelmezést, mint várhatni, csaknem szóról szóra leljük magyar nyelvtanainkban, mint a M. Ny. Rendszerében, Fogarasi M. Ny. Szelleme-jében, Szvorényi Magyar Nyelvtanában. Jobb annál valamivel az, a melyre egy német encyclopaedicaei szótárban akadtam: „Adverbium (Nebenwort), inflexibles Wort, zur nähern

pót. Tessék csak összehasonlítni a M. Ny. Rendszerében a „Határozók“ és „Kötszók“ lajstromait! Egyes eseteket nem bonczolgotok, mert egy tekintet az értelmezésekre s az utá-

Bestimmung des Praedicats (Adjectivum) oder der Zustände des Subjects (Verbum).“ De a mivel jobb lenne, rosszúl van kifejezve, mert az „inflexibiles“ nem áll; jobb lenne a „nicht flectirtes“ (ad normam: „impersonale“) „oder nur einmal,“ vagy „nur auf eine Art flectirtes“ (mint a francziák nevezik az *impersonnel*-t *unipersonnel*-nek) „Wort.“ Különböztetést a kis jót is levágja az Encyclopaedista, midőn így végzi: „Die Adverbien sind auch der Comparation fähig.“ Tehát semmi esetre sem inflexibel,“ mert hiszen a „Comparation“ is talán „Flexion?“ Azért nem ér sokat a Rost erőssége is (Gr. Gramm. 85. §. Jegyz.) melylyel az adverbiumok helyét a particulák közt megállíthatónak képzelettel: „Genau genommen gehört das Adverbium, als ein Wort mit vollem und selbstständigem Begriff“ (halljuk!) „nicht mit in die Classe der Partikeln. Da er aber die Unveränderlichkeit der Form mit den Partikeln gemein hat, so scheint es am füglichsten hier unter denselben seinen Platz zu finden.“ Nem egy, hanem három következtetésbe esik vele egyszerre: 1) Midőn pl. *τελοῦ*-ből comp. *τελοτέρω*, superl. *τελοτάτω* lesz, hogy lehet „változhatatlan“nak mondani? 2) Midőn a 47. §-ben öt rendbeli indeclinabilitást számlál elé, miért nem jutott eszébe ezeket is a particulák „aklá“ba csapni? 3) Miképp egyezik a „voller und selbstständiger Begriff“ ezzel az értelmezéssel: 25. §. „Das nomen adjectivum ist ein Wort, welches eine Eigenschaft, das Adverbium ein Wort, welches die Art, wie die Eigenschaft wahrgenommen wird, bezeichnet.“ Hát „szépen“-nek csak abban áll a teljes, tökéletes fogalma, hogy „mi módon fogjuk fel a szépséget?“ Ez annyi, mintha azt állítaná, hogy „fejsze“ a fejsze eszméjét, képzetét jeleli; „fejszével“ pedig már csak azt, hogy mimódon fogjuk kezünkbe a fejszét! Midőn a költő ezt éneklé:

„Kard az egész földet véresen bójárja,“

nemde a *vért* s a kard *véres voltát* akarja hallóival képzelgetni, éppen úgy s nem másképpen, mintha így írta volna: „Az egész földet bójárja *véres* kard.“ Rost szerint pedig a költő szavaira csak pszichológiai vizsgálatot intézek magam belseje felett, s azt fogom fel, hogy miképp fogom fel a „*véres*“-t. Mély philosophia, igazi „metaphysiká“-ja a nyelvnek, melynek utánzását nem ajánlanám tudósainknak. — Kérdezzünk meg már egy latin nyelvtanárt is. Madvig (Lat. Gr. 24. §.) így értelmez: „Adverbium ist das Wort, welches bloss zur nähern Bestimmung einer Beschreibung (bei einem Adjectiv) oder einer Aussage (bei einem Verbum) dient.“ Igen de a latinban minden csupasz vagy praepositíós casus arra és csak arra való, a mit itt az adverbiumtól követel. Noctū = éjjel, vespere = este, valódi ablatívusok, admodum = jörendin, praepositíós casus: hol a határvonal?

nok következő listákra meggyőzhet mindenkit arról, hogy bármely tisztának és élesnek lássék is a különbség az adverbium s conjunctio közt elméletben, a gyakorlat számtalanszor

A legutóbb idézett értelmezés, mint látók, egészen abba a kerékvágásba esik, a melyet legközönségesben használnak, s ugyanazt mondhatni a francia nyelvtanárokéiról is.

„L' Adverbe exprime quelque circonstance de l' Adjectif, du Verbe ou même d'un autre Adverbe auquel il a rapport.“ (Wailly).

„L' adverbe est un mot invariable qui sert à modifier ou un verbe, ou un adjectif; ou un autre adverbe.“ (Poitevin.)

„L' ADVERBE est un mot invariable qui qualifié ou un verbe; ou un adjectif; ou un autre adverbe.“ (Noël et Chapsal.)

„L' adverbe sert à modifier, soit un adjectif, soit un verbe, soit un autre Adverbe, c' est à dire qu'il marque quelque manière, quelque circonstance de ce qui est exprimé par l'un ou par l'autre. — Comme les mots modifiés par l' Adverbe n'ont par eux-mêmes ni genre ni nombre, il en résulte, que cette partie de l'oraison est toujours invariable.“ (Nagyon szegény oka az adverbium hajlíthatatlanságának. Nem sokkal jobban sikerült a következő:) „L' Adverbe n' a pas besoin lui même du complément ou du régime puisqu'il renferme en lui son régime; et voilà aussi pourquoi il offre toujours à l'esprit un sens complet.“ — (De halljuk most:) „Ce qui distingue l'Adverbe des autres espèces de mots, c'est qu'il a la valeur d'une préposition avec son complément.“ (Dumarsais és Levizac, a Gram. des Gramm. tolmáclása szerint.)

Az utolsó tétel szerint tehát a „régime indirect“ és az „adverbe“ közt más különbség nincs, csak az, hogy az első legalább is két szóból, a második csak egy szóból áll. S ez a különbség is olykor csak eszményi, mert egy falka adverbium külalakjában is csak *régime indirect*: à la fois, à part, a présent, aujourd'hui, avant-hier, après-demain, d' accord, en vain, par hasard, sans doute, stb. a galibából úgy segítik ki magokat a francia nyelvtanárok, hogy az ilyeket „locutions adverbiales“-nak nevezik. De hiszen a mennyi régime indirect, egyről egyig mind *locution adverbiale*, a mint azt az igazán philosophus Mager kimondja (Französisches Sprachbuch 342. §.) „Alle Verba können nach Ort und Zeit, Weise und Causalität (nach dem Wo, Woher, Wohin, Wann, Wiclange, Wie, Warum, Wesswegen, zu welchem Ende u. s. w.) bestimmt werden. Dasjenige Wort, oder derjenige Wörter-Complex im Satze, der eine dieser Bestimmungen des Zustandes enthält, heisst das Adverbiale; das Adverbiale mit dem Worte, auf welches es bezogen wird, adverbiales Satzverhältniss genannt. — Hogy ezt az addigi nyelvtenokéitől eltérő, valóban új nézetét annál mélyebben benyomja olvasója elméjébe, következő jegyzéssel kíséri: „Den Schüler darf der Name nicht verführen, die sogenannten Adverbien allein für dasjenige Wort zu halten, welches diese Bestimmungen auszudrücken

meghazudtolja. T. i. azon szó, mely most egy ige névmellék „jelentményét határozza közelebről meg“ (Szvor.), más alkalommal „két szó vagy mondat kapcsolatát jeleli“ (Szvor.); mely utóbbi értelmezés, mellesleg mondva, nem az adverbium, hanem a coniunctio szerepét ecseteli.

De hogyan keletkezhetett hát az adverbium fogalma, mely annyira homályos, hogy annyi jeles tudós megbotlott benne, sőt az egész grammaticus czéh sem birta kielégítő értelmezését adni? A felelet nagyon könnyű: csupán kirekesztéssel. Megállítván t. i. a nyelvtanárok a nevekre, névmellékekre, névmásokra, igékre nézve bizonyos rovatokat, a mi azokba a rovatokba nem fért bé, vagy felüleges első tekintetre nem látszott beférni, egy halomba rakták, s adverbium czímet sütöttek reá. Ezzel kész volt egy új rovat, s a beszélnék egy új része. Hogy pedig negatív fogalmat positiv vonásokkal jellemezni és így szabatosan értelmezni nem lehet, világos.

És ha más nyelvekben nem, a magyarban, ha lehet, még kevésbbé. Sőt nálunk már a negatív értelmezés sem járja meg. A latinban, görögben, németben p. o. a ragozott nevek száma nagyon korlátolt, s a mi a casusok rovatába nem mehet bé, az, ha határozó, adverbium. A praepositíós határozók megint

die Function habe . . . Das adverbiale Satzverhältniss kann auf sehr verschiedene Weise ausgedrückt werden: 1) Durch das bloße Substantiv (adverbialer Accusativ). 2) Durch Praepositionen mit Substantivis. 3) Durch sogenannte Adverbien.“

Magert szintúgy saját vizsgálódása és elemzése juttatta ehez az eredményhez, mint engemet. Ő egyébiránt megállott félúton, mert azok közt, a miket én általánosan határozóknak nevezek, a Subjectumot és Objectumot megkülönbözteti, s azokat egymástól, valamint Adverbialeit mindkettőjüktől elválasztja, mindnyájokat külön rovatba osztályozván. A francziában meglehet, sőt magam is úgy tettem „Franczia nyelvmester“ emben. De magyarban semminemű háttárt köztök vonni nem lehet; mit ha értekezésem folytán meggyőzőleg kimutatnom nem sikerült, eléadásom gyengesége; mert igazsága ellen csak előítélet és Schlendrian tehet kifogást. Minden esetre az általános határozó eszméje az egyedül létező alap, melyre magyar szófűzést következetesen s logikai bakok nélkül építhetni. Azért nem is kérek bocsánatot eltérésnek látszó hosszadalmas jegyzésemért, melyel szájról szájra, tollról tollra adott hibás és tarthatatlan nézeteket kellett megczáfolnom, hogy útamban akadályúl ne szolgáljanak.

egy külön elkerített rovatot képeznek, s így a tőlök megmaradt helyre az adverbiumok kényelmesen elférnek és beillenek ¹¹⁴). De a mi határozóink egyről egyig viszonyragos szavak, és hol van a korlát, mely elválaszsa őket *κατ' ἐξοχήν* „igehatározók“nak nevezett, viszonyragos szavaktól? Az hogy ezek többnyire névmellékekből alakulnak, bizony nem; mert hiszen névmellékek is ragozódnak a feljebbiekben elésorolt ragok mindenikével (példák, többek közt: képest, javában, nagyjára, stb.) értelem- és árnyalat-különbség nélkül; és megfordítva, az adverbiumok között számos ragozott név foglal helyet. *Hátúl, szélül, széltől, oldalt, végre, végül, végtől, hátúl, lábtúl, hazafelé, éjjel, nappal, naponként, ideig-óráig* stb. Hát még az: *az, ez* névmásokkal alkotottak (*ott = azt, itt = ezt* adverbialis *t* raggal)? Ilyesek foroghattak a M. Ny. R. szerkesztői szeme előtt, midőn őszintén imígy nyilatkoznak: „azon szótagokat, melyek határozókat“ (t. i. adverbiumokat) „alkotnak, inkább ragoknak“ (mint képzőknek) „véljük tekintetni.“ Íme! hogy kerül feljül az egészséges nyelvérzék a szolgaságban megbénult eruditió! — A bevett értelmezésekből indulva, még azt a különbséget is gondolhatná az ember, hogy az általános határozók csak igéket, a szorosán úgynevezett határozók pedig névmellékeket s megint más adverbiumokat határoznak meg. De hebehurgya ítélet lenne, mert a fenn elészámlált viszonyragos nevek közt akárhány van, a melyet „melléknevekkel vonzatnak“ nyelvtanáraink éppen úgy, mint mindnyájokat igékkel.

Következetlenséggel vádolhatna valaki, hogy én mind Ezeket tudva és vallva, mégis külön cikket szenteltem az „igehatározók“nak. A vádra oly formán felelhetnék, a mint Tasso felelt az apjának, a ki midőn fia könyveit tűzbe hányta, e kérdéssel fordult hozzája: „Mi hasznát vetted minden philosophiádnak?“ — „Azt“, mondá reá a Plato-iskolázta fiatal ember, „hogy mindezeket felindulás nélkül nézem és hallga-

¹¹⁴) A szanszkrit nyelv, mint már más némi vonásokról is megjegyeztem, ebben ismét bámulatosan egyezik a miénkkel. „Die Adverbien . . . sind fast alle ursprüngliche Casus von Nominibus, Zahlwörtern und Pronominibus“ (Benfey). Az analogiát részleteznem tiltja a hely szűke.

tom!“ Nekem bé kellett állítnom ezt a rovatot, hogy elmondhassam róla a kritikámat. Sőt jól megfontolva nem is felelhetek egyebet. Mert hiszen azok a szók, melyeket az „igehatározók“ aklába téringettek nyelvtanáraink, két csoportra oszlanak. Az első kis falkát teszik azok, a melyek valódi névtörzsökök, ha szinte nem is használják úgy mint a többi nevet, azaz cselekvő vagy szenvedő alanyoknak. Ezekkel hát, ha merőben következetes akartam lenni rendszeremhez, a nevező-határozó rovata alatt kellett volna elbánnom. És ha a magyar szófűzésről tankönyvet írnék, minden bizonynyal azt is mivelném. Valamint másfelől az adverbiumoknak azt a nagy tömegét, mely ragozott szókból áll, ragjaikhoz képest részint a már elsorolt határozók rovataiba igtatnám bé; részint folytatólag új rovatokat rendeznék a még nem tárgyalt ragokkal: *an, ett, ött, ütt; szer, szor, ször; lag, leg; ta, te; s* ha van még több ilyen. Az utóbbit ugyan még megtehetném; de mivel kevés a mit mondhatnék rólok ¹¹⁵⁾, úgyis igen hosszúra nyult értekezésemet nem szaporítom azzal a mit mások jól-rosszúl

¹¹⁵⁾ Egyet nem hagyhatok el. A *lag, leg* ragot hol egy, hol más szógyártó főnevekhez is kapcsolta és kapcsolja; Szvorényi pedig nyelvtani szabálylyal igazolja is. Már pedig névmellékekhez is igen válogatva, s mondhatni, csak azokhoz járul, melyek nevekből *i* képzővel vannak alkotva. — Természetesen, mert a *lag, leg* hasonlító rag, még pedig legalsóbb, mintegy közeledő fokát jeleli a hasonlóságnak, s e szerint közel rokonsága van az *i* képzővel. Ezekon kívül még csak a jelen részesülőlőz (a M. Ny. R. hibásan ír általában, „részesülőt“), melynek, mint a III. Fejezetben szándékom kimutatni, megint van szellemi rokonsága a *lag-, leg-*gel. De a multrészesülő s a szóban forgó rag, tűz és víz, sőt ég és föld. Hogy lehessen a legerősb positivitást a kétségeskedő hozzávetéssel egyeztetni? „*Tevőleg*“, lehet mondani; „*tettleg*“ soha! És még tovább mentek. Adverbialis raggal alkotott szót a magyar tovább nem képez, (egynéhány bécsúsított s a nyelvbe csimpajkodzott anomaliát kénytelenek vagyunk megtűrni, de markolatot csinálni belőlök a nyelvet gyilkoló törnek, vétek!), s ímé a már hibás „*tettleg*“ból új hibával „*tettleges*“t gyártottak, a mely fekélytől s más egynéhány hasonlótól magam sem maradtam érintetlen. Nó, de megtérni soha sem késő! Hasonló szörnyeteg a „*kezdetleg*“, s a bűnnek bűn-nemzette ivadéka, a „*kezdetleges*.“ Szeretném hallani az ellenvetést a „*kezdeti*“ és „*kezdeties*“ ellen, ha már csakugyan magyarítani akarjuk a „*primitivus*“t.

elmondtak; hanem csak az adverbiumok rendezéséről szölok még egy pár szót.

Az igehatározók közt arányosan igen kevésnek van oly viszonytalanul felfogható vagy éppen képzelhető értelme, hogy magára kimondva határozott vagy tiszta eszmét keltsen. Ezeket leginkább a hely- és idő- jelentők közt kereshetni, és inchoativumoknak használhatni. „*Itt* ember van, *ide* senki se lőjön“, kiáltja az adomabeli ujoncz az első csatában az ellenségnek. — „*Ma* megírom a levelet; *holnap* felteszem a postára, *holnapután* választ kapok reá,“ stb. — Legnagyobb részök ellenben csak az igével kapcsolva támaszt világos képet a hallóban vagy olvasóban. Ennélfogva jelzőnek vagy egészítvénynek szolgálnak majd mindig, s az utóbbik esetben is szeretnek minél közelebb férkezni az igéhez. Vannak ugyan esetek, melyekben inchoativumok képében is jelennek meg; de azoknak a tárgyalása csak majd a mondatfűzés tanában lesz a maga helyén ¹¹⁶).

De van kettő közöttük, a mely nem hogy inchoativum, de egészítvény sem lehet soha, hanem mindig csak jelző, és ezek a tagadó: *nem* és a tiltó: *ne*. És van még egy sajátságuk a magyarban: az t. i. hogy bizonyos esetekben segédszócskák járulnak hozzájuk szükséges egészítvények képében. Ezek: *senki*, *semmi*, *sehol*, *soha* stb. Minthogy *senki* = *is nem ki*; *semmi* = *is nem mi*; *sehol* = *is nem hol*; *soha* = *is nem ha* (semha > seha > soha): úgy látszik, mintha olyan esetekben két negatio volna a mondatban. Némely nyelvekben ez tilos, mert, azt mondják, „két tagadás állítást ér.“ Ámde nem abban áll a sajátság, mintha ez az elv, jól értve és alkalmazva, a magyarban is nem volna érvényes. „*Nem* lehet

¹¹⁶) Egyet mégis hadd említsek meg, mert mostani álláspontonkon is hozzá szólhatunk tüzetesen és értelmesen. „Szintúgy“ két különböző értelmet vált, ahoz képest a mint vagy inchoativum, vagy jelző; egyéb pedig jó móddal nem lehet. „Szintúgy látszik rajta a betegség.“ Ebben a mondatban, hógymémetül magyarázzuk a rövidségért, a „szintúgy“nak, mint inchoativumnak „gleichsam“ értelme van. Ellenben itt: „Szintúgy énekel mint akármelyikünk,“ mint jelző hasonlítást jelent, s elemzése: „*éppen úgy*.“

hogy el *ne* menjek“ = *elmenyek*. A geometriában: „*nem, nem* egyenlő“ = okvetetlenül *egyenlő*. „*Nem* ügyetlen“ = *ügyes*. T. i. itt egyik tagadó a másik tagadását tagadja. Ezekben ellenben: széllel *nem* él *senki*.“ — „*Nem* látok *semmit*.“ — „*Ne* bocsáss bé *senkit*!“ — „*Nekem nem* árt *semmi*.“ — „*Nem* lelem *sehol*.“ — „*Nem* fürödtem *soha* a Dunában,“ stb. mind a két tagadás az ige cselekvényére vonatkozik külön-külön a maga erején, s e szerint nem rontják egymást. A mi sajátságunk hát az, hogy ez a viszony ama nyelvekben — pl. az árja-félékben s a mai nyugoti európaiakban — szabályszerűleg ¹¹⁷⁾ nincs meg. A magyarban pedig nemcsak megvan, hanem egészen össze is vág, mint párhuzamos eset, azzal a többször emlegetett szófüzettel, melyet az „igekötők vonzatának“ nevez a M. Ny. R. Pl. „*Bémenyek a házba, — neki megy a falnak,*“ arányos másai ennek hogy: „*nem* megyek

¹¹⁷⁾ A kettős negatiót a német közbeszédben akárhányszor hallhatni. A „*Fliegende Blätter*“beli „*Herr Grafs Reisetagebuch*“jaiban széltiliben olvassuk az ilyeneket, mint: „... wo es *keine* Rumfabriken *nicht* geben thäte.“ — „*Dass man sich in kein* Kloster *nicht* befindet.“ — „*Und es schadet auch weiter nichts nicht.*“ — Söt: „*Da man niemals keinen* Menschen *nicht* soll tödten.“ stb. Ez ugyan guny, de a gunynak mindig való alapja van. — A zsidóban, azt mondja Gesenius hogy: „*Zwey* Negationen heben einander nicht auf, wie im Lateinischen, machen die Verneinung im Gegentheile nachdrücklicher, wie οὐκ οὐδαίς, οὐκ οὐδαμῶς.“ (Pl. Kir. I. 10, 21. — Ézs. 5, 9.) — A görögben az e helyt idézettekben kívül még olvassuk: „*οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τὸν σὸν ἐταῖρον δεῖ παρελθεῖν.*“ — „*οὐ μέντοι οὐδ' ἀπέκλινε*“ — „*οὐδαίς οὔτε κίνδυνος οὔτε πῶλεμος . . . γέγονε.*“ stb. A szövegbeli állítást tehát a szélsőséig hajtani nem akarjuk. A mi a franczia nyelv hasonlónak látszó jelenségét (ne — pas, ne — point, ne — guère, ne — personne, ne — rieni ne — jamais), illeti, az igazán csak látszik hasonlónak, és csupán annyiban, hogy a tagadás két-két szóval van kifejezve. Úgyde a másodikok (pas, point, stb.) se nem a *ne* ismétlései, se általában nem tagadó szócskák. *Jamais* p. o. unquam = valaha. *Ne-jamais* = non unquam. Igaz hogy feleletekben élnek velök hatály vagy rövidség okáért a *ne* nélkül is, és ilyenkor úgy hangzik, mintha magoknak volna tagadó értelmök. Pl. „*Avez vous de l'argent? — Pas trop!*“ Meg közmondásokban, mint „*Pas d'argent, pas de Suisse.*“ De ezek mind nem teszik magukban tagadókká a *pas, point* s a többi, kivéven hármat, ú. m. *nul, nullement* és *ni*, melyeknek esetében az analogia a franczia és magyar szólam közt tökélyes.

sehová. — De már igen is sok a jóból német mondás szerint, — midőn, a mint most írásba és beszédbe egyaránt békapott, harmadik negatióval is megtoldjuk így: „Széllal *nem* él *senki sem*.” — „*Ne* bocsáss bé *senkit se*” stb. A ki ezt is a nyelv fejlődése természetes és örvendetes jelenségének tartja, meg kell engednie azt is, hogy a szömölcs, tályog, holttetem, púp stb. az emberi termetet diszító kinövések. Visszatérve az elébbiekre meg kell még mondanunk, hogy az így rendezett példák elemzésének, mint: *senki sem* él széllal, — *senkit se* bocsáss bé! — *semmi sem* árt nekem, — *semmit sem* látok, — *sehol sem* lelem stb. a következő III. fejezetben lesz a helye, mint a mely a másod határozókat, (t. i. a határozók határozóit) fogja tárgyalni. Annyit azonban meg kell említenem, hogy ha amott crinolinet öltött a nyelvre az irodalmi divatkór a hármas negatióval, itt megint a szükséges kettőt felszegegette meg, és „*senki sem*” helyett „*kisem*”-et, „*semmi sem*” helyett „*misem*”-et kaptott fel. Ismét egy tagvágás; mert pl. *semmit sem* és *mit sem* a köznyelvben lényegesen különböznek. Az első = *nichts, ne* — *rien*; a másik = *fast nichts, so viel wie nichts, ne* — *guère, ne* — *presque rien*.

A mi a *sem* és *se* közti különbséget illeti, minthogy az élő nyelv a tagadó *nem* és tiltó *ne* közt élesen különböztet, és egyikkel a másik helyett soha sem él, abból azt kell következtetnünk, hogy a „*ne*”-ből származott *se* is eredetileg csupán tiltó volt. Ebből megint azt, hogy az élő nyelv el állott is a megkülönböztetéstől, az írásban a „*sem*”-ből kopott, tagadó „*se*”-t hiányjellel (*se'*) kellene kitüntetnünk, s csupaszon csak a tiltó „*se*”-t írunk. Csak a következetességért; mert az értelmességre csekély vagy semmi a befolyása. Rendszerint ugyanis, vagy a *nem* vagy a *ne* mellette levén, a mondó szándéka felől sohasem támadhat kétség.

A tagadó *nem*-nek magának is van egy sajátja. Midőn t. i. a *van*-t *nem* minőséget jelező tulajdonítvány határozza meg; tehát mikor ezt az igét a harmadik személyben is kimondjuk, tagadását *nem* a *nem van* fejezi ki, hanem „*nincsen*”-t, (rövidítve „*nincs*”) s a többesben „*nincsenek*”-et használunk helyette. „*Nincsen*” hát valódi ige, de a melynek jelenje harmadik személyén kívül más idoma nincs. „*Is nincs*”-et stb.

„*sincs*“-nek húzta össze a nyelv, de ez éppen úgy ige levén, a „*nincs*“-cselel azonegy mondatban soha sem lehet együtt; tehát nincs emezzel abban a viszonyban, a miben a *sem*, *semmi* stb. a *nem*-mel¹¹⁸⁾. A sémi nyelvek egészen hasonló jelensége köztudatu dolog. — Minthogy a *nincs* a jelzöt és igét összehúzva magában foglalja, önként következik, hogy mindig mondatzömöt kezd és accentust kap. A „*sincs*“ ellenben a III. fejezetben fejtegetendő okokból soha *sincs* accentuálva.

Az adverbiumok nagy része névmellékek módosítványa levén, várhatni, hogy kivált ez a része gyakran szolgál tulajdonítmányúl a mondatbeli valamelyik más határozónak. Úgy is van, s ilyenkor aztán az az eset sem éppen ritka, hogy kétség támad, melyik határozó viseli az alany képét? Leggyakrabban, ha nem kirekesztőleg, a nevező és accusativus közt támadhat a kétség. Példa ez a szólam, melynek vitatása köz társalgásban is eléfordul: „*Péter részegen látta Pált.*“ Kérdés: melyik volt részeg? Péter-é vagy Pál? Én inkább azt kérdeném: van-é itt igazán helye a kétségnek? A „*részegen*“ mint a „*látta*“ jelzője annyira elűt az ige-jelentette cselekvénytől, hogy valami okot kell keresnünk kettőjük kapcsolatára, s ezt az okot a látás tárgya „*Pál*“ adja meg. A „*részegen*“ tehát Pálra vonatkozik. Ha ellenben a tárgy nem csak nem magyarázná ki, hanem még tán élesbbé tenné az ellentétet, úgy a nevezőre vonatkoznék teljes bizonyossággal az adverbium. Pl. „*Péter részegen látott két napot az egen.*“ Ellenben ha az adverbium nagyon illő és mintegy természetes jelzője az ige-jelente cselekvénynek, valamint ezt, úgy az adverbiummal jelentett minőséget is a cselekvőnek tulajdonítjuk. P. „*Péter részegen verte meg a feleségét.*“ Átalában mondhatni, hogy az esetek legnagyobb részében a dolog természete eloszlatja a

¹¹⁸⁾ Azért még sem jó a Fogarasi mondata, melyet az I. Fejezetben (78. l. 45. jegyz.) idéztem; hanem így kell: „A latinban a görög perfectumnak megfelelő idő nincsen, valamint a magyarban *sincs*.“ Mert a *nincs* és *sincs* két külön mondatban vannak. De biz a se jó, hogy: „Tíz leány s egy férj *se*;“ mert a magyar teljes ép mondatokat szeret, még a hol lehet a czúnekben is. A „dohány-árusulás“ németes felirat helyett magyar ajku s vérü iparosaink azt írták régen hogy „itt dohány árultatik“ Az idézett czím germanismus.

kételyt; s ha mégis tarthatnánk a félre-értéstől, ne abban keressük az ovó vagy gyógyító szert, hogy az adverbium helyett más határozóval éljünk, hanem a mondat szerkezetét változtassuk meg egészen. Pl. a feljebbi mondatot kétértelműnek tartván valaki, ily igazítását javasolta: „Péter részegnek látta Pált.“ De e semmit sem ér, mert egyebet mond, mint az eredeti. Ez ugyanis azt fejezi ki vagy állítja, hogy: Pál „*részeg volt*, és Péter *látta*“; az igazi pedig csak azt, hogy: Péter Pált látván, „*részegnek vélte*“, holott meglehet nem volt az. A helyettség s helyettesítés eszméje általában helytelen, s gyakorlatilag szintügy, mint elméletileg ártalmas. Egy cseppel sem elébb való, mint a provisorium az államtanban.

22. §.

I g é b ő l k é p z e t t h a t á r z ó k.

Soha oly gyámoltalanul magamra hagyottnak nem éreztem magamat, mint most, midőn e czikkem megírásához kezdek. Elődeim vagy keveset, vagy zavartat, vagy helytelent mondanak e tárgyban. Egy szóval: töretlen út mutatkozik előttem. Ha bukdosom, ha sárba rekedek rajta, menthető hiba lesz.

1. Vegyük elé a legnehezebbet, az úgynevezett „határozatlan“-t vagy másoknál: „határtalan“-t, melyet nyelvünk *ni* raggal alakít az ige törzsökéből. — Nem most kezdem, hanem régóta tapogatódzom és ólálkodom e rejtélyes forma körül, s meglehetősen meggyőződtem, hogy igceredetű oly nevet képez, mely a cselekvényt, *mint ezután történendőt* jeleli. Történendőt irék, mert az infinitivus cselekvényével mindig az a színezet jár, hogy teljesülése, mint o h a j t o t t v a g y c z é l z o t t, mint illő vagy kellő, várható legyen. Éppen ezzel különbözik a cselekvényt képzeltető, igceredetű nevektől, jelesen és különösen a hozzá legközelebb álló, *ás, és* végüektől. Az ilyenek ugyanis a lehető legviszonytalanabbúl jelelik a cselekvényt; a miért is az igrére való vonatkozásukat ragokkal kell legtöbbnyire kifejezni. Az egy nevező formában, mint cselekvő vagy szenvedő alany — (ezt a szerepet nyelvtanilag

a cselekvény is, mintegy megszemélyesített fogalom, viselheti) — van felmentve a viszonyragok nyüge alól az igéből származott *ás, és* végü név. A „határozatlan“ ellenben éppen nevező viszonyban nincs soha az igével, — (hiszen nevezője maga az igetörzsök lenne), — hanem *ni* ragjánál fogva a feljebb elemzett, mondhatni obliquus casusi viszonyba lép vele. Ez: „*írni bajos*“ éppen nem symphrasisa ennek hogy: „*az írás bajos*“; hanem körülbelül azt teszi, hogy: „*az íráshoz bajosan jut az ember.*“ „*Fürdeni egészséges*“, nem csak azt teszi, hogy „*a fürdés egészséges*“; hanem teljes elemzése ez: „*az egészség megkívánja, hogy fürdjék az ember.*“ Egy szóval „*írni*“ soha sem csupán annyi mint „*írás*“; hanem „*írást*, (nem tulajdonképpii accusativus, hanem adverbialis értelemben) *írásnak, írásra, íráshoz, írás végett*, s tán még egyéb is, mindig kikötve azt, hogy mindezek a viszonyok csak közelítnék hozzá, vagy körülte járnak ¹²⁰⁾; mert a nyelvalkotó szellem

¹²⁰⁾ Szvórényi itt sem állhatja meg, hogy ne alkalmazza a magyar nyelvtanárok — (ezt az egyet nem tanulták az idegen grammatikusoktól) — kedvelt és ápolit eszméjét, a „helyettesítés“t. „Használjuk“ (írja 362. §.) „1) az *ás, és* képzőjü igenevek helyett.“ (Erre a szöveg megfelelt.) — 2) (Az i. h. d) „használjuk az ige határozatlanát helyhatározó gyanánt e kérdésre *hova? v. hol?* midőn a helyből mozdulással foglalkodás, szándék, cél van egybekötve.“ Jobb lett volna ezt a minden tekintetben hibás passust még egyszer elolvasva oda igazítani ki, hogy: „használjuk a határozatlanát célhatározónak, midőn cselekvény a cél,“ mintsem ferde elemzéssel kísérni a félszeg szabályt, imígy: „Istvánt *rajzolni* küldöttem (a rajzoló helyen, rajzolásra)“! Az első magyarázat nem jutna a világon senkinek soha és semmi nyelven eszébe, mert a helynek ott semmi keresete. Vajjon a francia, mikor azt mondja: *Allez vous promener!* azt érti-e hogy „menjen a a sétaterre“ az illető? Az „Académie“ nem úgy érti, hanem: „... se dit à une personne dont on est mécontent, dont on veut se débarrasser: *Allez vous promener, vous m'ennuyez* . . . *Je l'ai envoyé promener.*“ Hasonló magyarázat: *Vadászni* vannak (a vadászó helyen, vadászaton).“ Az első valótlan, a második nem synonymon, mert a szándékot, a célát nem is érinti, nem hogy kifejezné. — A többi „helyettes“eit a szövegben tárgyalom.

Pedig Szvórényinak szép és mély belátása van az infinitivus természetébe. Megismeri benne, mint látók, a szándék, a cél eszméjét, meg a „szükségesség benne rejlő fogalmát,“ meg az irány-jelölő „*ni*“ raggal való rokonságát; mi az oka, hogy mégis oly rosszul szer-

éppen azért teremtette a *ni* ragot az igetörzsök mellé, hogy valami olyant fejezzen ki, a minék a kívánta árnyalatban más rag nem felelt meg tökélyesen!¹²¹).

Valamint hát bizonyos ragos név és névmellék nem járulhat bármi jelentésü ige mellé határozónak, minthogy a ragjelelte viszony az ige cselekvényéhez nem illik: szintúgy megválogatja az infinitivus is azokat az igéket, melyek mellett határozóul szolgálhat. „*Megyek, sietek írni*“ helyesen van; de bizony nagyon elnémetesedett a nyelvérzéke annak, a ki „*megszínt írni*“, s még a leg „műveltebb“ fülű anus is rosszalná az ilyeket, mint: „*elkéstem írni, elhagytam írni, halogattam írni.*“ — Azt, hogy „*elfelejttem írni*“, abban az értelemben, hogy szándékom volt vagy kellett volna valakinek levelet *írni* s kiment az eszemből stb. széltiben mondják; de azt egy magyar sem fogja alatta érteni, hogy az *írást*, az *írás tudását* feledtem volna el. És mégis a M. Ny. R., mely minden viszonyragnál szorgalmasan listázza a vele ragozott szókat „vonzó“ igék nemeit, a „határtalan mód“-nál egy betűvel sem említ valami olyast, hanem azzal az általános szabállyal fizet ki, hogy: „Ha a mondatban két ige van kötszó nél-

keszti szabályait? Én hármát látok: első a helyettség rögeszméje; második észrevételeinek nem eléggé érett megfontolása, és a harmadik a methodicai szellem hiánya. Mind ezeken segíthetett volna, ha szeme előtt tartja a sokszor emlegettem arany szabályt: „*maxima puero debetur reverentia.*“

¹²¹) Más nyelvek infinitivusaihoz hasonlítva, legközelebb áll a miénkhez a szanszkrit nyelvbeli, értelemkörére és használatára nézve. Ellenben a görög infinitivus egyfelől sokkal szélesebb körű, mert a mi *ás*, és végű abstractumainkat is magában foglalja, hiányozván benne ezeknek megfelelő ragok (kimutatási fejtegetésekre nincs helyem); másfelől formái gazdagságánál fogva idő- és cselekvő vagy szenvedő viszonyokat bir kifejezni vele, mire a mienk nem képes, és a ki majmolni akarja, vagy csak javasolja is majmolását nyelvünkben, azt francziásan „sétálni“ küldjük. A latin infinitivus szűkebb körénél fogva valamivel közelebb áll a miénkhez, de számtalan esetben nem azonosíthatni vele, holott a „*tum*“ végű supinumot csaknem mindig. A nyugati új nyelvek infinitivus-köréi is meglehetősen összevágának a miénkével; de a világeért sem úgy, hogy vaktában lehessen infinitivust infinitivussal fordítani egyikből a másikba. Már pedig hány példát írhatnék össze erre a zagyaléokra!

kül, az egyiknek határtalan módban kell állania“, melynek erején, ha igaz volna, nincs az a nyelvbeli szörnyeteg, a mit igazolni ne lehetne.

Pedig még több óvás is szükséges az infinitivusok tárgyában. Egy nevezetesen az, hogy a mondatból világosan kitessék, kire vagy mire vonatkozzék legszorosabban az infinitivus, vagy világosabban: ki vagy mi cselekedje vagy szenvedje az általa jelelt cselekvényt. Ezért pl. helyes a: „*tessék leülni, bémenni, enni, inni*“ stb. Elemezve ugyanis: „tessék önnek a leülés teljesítendő cselekvénye“, s az *ülni* világosan az *önre* vonatkozik. De az a soloecismus, a mely Kolozsvárt túlon túl hajtott udvariasságból borzasztólag elharapódzott, s innen vidékre is elragadt, t. i. „*parancsoljon leülni!*“ merőben rossz és kiállhatatlan. Mert hiszen magának senki sem szokott parancsolni, másra pedig nem vonatkozhatik a „*leülni*“. Ez az észrevétel alig jutott eszébe vagy egy nyelvtanárunknak. Már pedig eszökbe juttathatta volna, ha egyéb nem, az a sajátja a mi infinitivusunknak, mely szerint a személyragot nem csak megszenvedi, hanem a maga helyén és idejében meg is kívánja. Mert a személyrag éppen annak a valakinek vagy valaminek a képviselője, a mire az infinitivus vonatkozik. *Írnom* kell (hogy én írjak). *Illik elmened* (hogy menj el). *Szabad tudnom* (hogy tudjam). Lehetetlen *felfognia* (hogy ő felfogja). Maga a természet parancsolja *könyeznünk* (hogy könyezzünk) stb. A ragozás ily felfogásából önként következik, hogy mikor a mondatban világos szóval ki van fejezve a személy vagy dolog a kire v. mire vonatkozik az infinitivus, a ragozás nem csak szükségtelen, hanem rossz és helytelen is, mert vagy ebben vagy más esetben félreértésre ad alkalmat. P. o. *Ezt s ezt magamnak kell leírni*: ebben a „*magamnak kell*“ világosan kijelenti, hogy *ki* írja le az irandót. Elemezve: „*ezt én magam vagyok kénytelen, hogy leírjam*“; vagy: „*az én kötelességem, hogy leírjam*.“ Úgy de ha ezt: „*magamnak kell leírnom*“, amaz előbbi formával egyetérővé tesszük, egy más értelmet, t. i. „*a magam számára kell leírnom*“ kifejezhetlenné tesszük; holott az én szabályom szerint a: „*magamnak kell leírnom*“ éppen imezt fejezi ki. Így ez is: „*a levelet nekem kell írnia*“, félreérthetetlen. Ellenben: „*a levelet nekem*

kell neki írni“ nem mondja meg „nekem kell-é írni és hozzája intézni“, vagy „neki kell írni“ és „hozzám intézni.“ Így pedig: „*a levelet nekem kell neki írnia*“, vagy „*nekem kell neki írnom*“ értelmes ugyan, de a névmás merőben felesleges, és a pongyolaság vétkét affectálással súlyosbítja. Tehát: „*a levelet nekem kell írnia*“, vagy: *a levelet neki kell írnom*“, a mely módon a mondat érthető és szabatos egyszersmind.

De ha e nem jutott nyelvtanáraink eszébe, jutott ám egyéb, a mit meg én nem helyeselhettek. „Használtatik“, írja Imre Mondattanában, „a határozatlan ige többes harmadik személy helyett személytelen kifejezésekben, péld. az erdőben olykor ismeretlen hangot hallani. — A téli határon nem látni egyebet kórónál. — Nem érteni a beszédet.“ — Svorényi imígy szerkeszti: „Élünk az ige határozatlanával a szenvedő jelentményü személytelen ige jelen vagy múlt ideje helyett, cselekvő mondatban, pl. Nagyon *érzeni* rajta a régiséget, e h. nagyon érzik rajta a régiség. Egy szavát sem *hallani*, e h. egy szava sem hallik. *Látni*, hogy sokat tapasztalt, e h. látszik, hogy stb.“ T. i. nem az infinitivus itt leírt használatát s az azt példázó mondatokat hibáztatom én, hanem az idézett elemzést s a szabály onnan származó szerkesztését. A „helyettség“ eszméjét, mint elégszer nem ismételhetem, a mondattanból átalában kiküszöbölendőnek vélem, s itt, ha lehet, még kevésbbé van helye. Mert, ha megengednők is, helyettesíteni csak egyetérőt (aequivalens) lehetne; a mondat lelkével, az igével, még pedig a nyelvtan szavaival mondva a „határozott módu“ igével, egyetérő (aequivalens) a nyelvben semmi sem létez. Valahányszor hát ige hiányzik a mondatban, mindig csak ellipsissel kell és lehet magyarázni. A jelen esetben, kihagyott szónak legtermészetesben a „*lehet*“ et vélem, melyet a felhozott példákba belépőtölva, mindnyájából hiánytalan ép mondat válik: „Az erdőben olykor ismeretlen hangot *lehet hallani*. — A téli határon nem *lehet egyebet látni* kórónál. — Nem *lehet érteni* a beszédét. — Nagyon *lehet érzeni* rajta a régiséget. — Egy szavát sem *lehet hallani*. — *Lehet látni*, hogy sokat tapasztalt. — Hogy ezekben a „*lehet*“ személytelen ige, az igaz; és ez esetben a nyelvszokás az ellipsisnél még tovább is megy, vagy helyesebben, szabatosab-

ban mondva, nem hajtja egészen véghez a kihagyást, hanem a *hat, het* tagokat, mintegy visszasegítve eredeti ige értelmökre, benn marasztja, imígy: *mond-hat-ni, érez-het-ni* stb. Ama példák ebbe a formába öltöztetve mind egyaránt jók: „Nem érthetni a beszédet; egy szavát sem hallhatni stb.¹²²⁾).

Egészen más természetű az infinitívus az ilyenekben: *Lát ni láttam, de enni nem ettem, — Inni csak iszik, de enni nem akar*“ (Szv.), melyekben Szvorényi „hiányos mondatokat“ képzel; de itt meg én nem látom a hiányt, az ellipsist. Itt ugyanis az „*inni*“ stb. a világért sem képeznek külön mondatot, hanem a maguk valódi infinitívusi szerepökben szolgálnak az illető mondatok inchoativumaival, és mindnyájokat magyarázhatni adverbialis „*t*“-vel ragozott *ás, és* végű nevekkal: *látást* láttam, de *evést* nem ettem. „*Ivást* csak iszik, de *evést* nem eszik. És ezek szintoly helyes mondatok, mint amazok.

Szvorényi egy germanismussal is megajándékozta a

¹²²⁾ A M. Ny. R. különbséget keres a „*mehetni*“ és „*lehet menni*“ közt. Van is ám, csak hogy nem az a mit mond, mintha t. i. „amaz tehettséget, ez lehetséget fejezne ki.“ E nem áll, sem úgy ha a tehettség alatt „*Fähigkeit*“ot, a lehetség alatt „*Möglichkeit*“ot értettek a M. Ny. R. szerkesztői; sem úgy ha amazzal, — mint hinni valóbb, — a „*subjectiv*“, ezzel az „*objectiv*“, „*Möglichkeit*“ot akarták kifejezni. Németül kelle magyaráznom, mert, mint látszik, németül van gondolva az idézett különböztetés, melynek daczára mily furcsán esnek: „*Mehetni*, de nem *lehet menni*“; v. *Lehet mondani*, de nem *mondhatni*.“ A dolog valósága az, hogy „*mondhatni*“ és „*lehet mondani*“ s több ilyek tökélyesen egy és azon nemét fejezik ki a lehetségnek. Hanem minthogy e szólam mind két formájában két eszme van befoglalva, ú. m. a cselekvény és lehetőségé, és a szóló tetszésétől vagy szándékától függ egyiköket vagy másikat emelni ki, s a kiemelést accentussal jelelni. Ha a lehetőséget emeli ki, vagy ezt a mondatzömöt használja: „*lehet menni*“, vagy ezt a teljes mondatot: „*menni lehet*“. Ha pedig a cselekvény a tudandó, a fő eszme a „*mehetni*“ tökélyesen megfelel a czélnek. S csak az is, minthogy „*lehet*“ s némely más igék előtt is az infinitívus csak bizonyos különös esetekben szolgálhat jelzőül; „*menni lehet*“ tehát nincs magyarul vagy legalább magyarosan mondva. „*Lehet menni*“ megint nem jó, mert az ige általában ritkán s a „*lehet*“ majd soha sem szolgálhat inchoativumúl.

magyar nyelvet. Nyelvet, mondám, nem az irodalmat, mely, hála a fordításoknak, kivált a drámák „áttételeinek“ (igazán azok!), már régóta birtokában van. „Csak *mulatni* és semmit sem *tenni*! örökké *kószálni*, *éjszakázni*! Majd adok *kiáltozni*, *pajkoskodni*!“ „Nem tánczol ön? Én, *tánczolni*!“ E már Imrénének is, — bár hő pártolója a magyar nyelv művelésének (o! Szemere!), — igen sok, s Mondattanában megróvja véghetetlenül szeliden: „Idegenesen használtatik a mondat összevonásául¹²³⁾, oda értvén ezeket: *kell*, *s z ü k s é g*. Péld. *Sietni!* *Haladni!*“ Mintha egy lány apát hallanék, a ki vendégének a szakállát ránczigáló vásott gyermekét imígy inti meg: „Te hamis! ne bántsd a bácsit!“ Tulajdonképpen nem is czáfolja meg a feljebbieket, hanem egy azon nemű, de más fajú germanismussal toldja, ú. m. az infinitivusnak imperativus gyanánti használatával! Így hagyjuk fejleni és fejlesztjük mi a magyar nyelvet!

Csak a felhordott példákból is kitétszik, hogy az infinitivus lehet inchoativum, lehet jelző, lehet szükséges vagy pótló egészítvény. Hanem az ilyenekben: „*Látni lát*“ stb. mint feljebb is megjegyeztem, csupán inchoativumúl szolgálhat. Az „*enni való, látni való, tudni való*“ kifejezések tárgyalása pedig a III. fejezetbe tartozik.

2. Az infinitivus, iménti vizsgálataink nyomán, mint egy testülésnek indult cselekvény viszonyba lépven az igével, úgy határozza meg, hogy egyszersmind némi önállóságot igényel, s mintegy magára vonja a fő figyelmet. Az igeeredetü másik határozó, melyet most fogunk tárgyalni, mint inkább körülményes, a képet kiegészítő vonás, szóval módhatározó, szerényebb állást foglal a mondatban. Ez a *va*, *ve* és *ván*, *vén* végzetü származék, melyet a nyelvtanárok legnagyobb része a „részesülők“ közzé soroz. Hogy miért, azt ők tudják.

¹²³⁾ „Összevonásául“ kétszeresen szerencsétlen kifejezés. Egyszer mint műszó; mert „syllepsis“ és „ellipsis“ merőben különböző két dolog. Itt pedig ez és nem amaz van, mint mindig, mikor valami szót vagy szókat „oda kell érteni.“ Másodsor, mivel az *ul*, *ül* rag hasonító s nyelvtani tekintetben a „botot“ inkább használhatni „beretváiul“ mint az „infinitivus“t „összevonás“úl. Amazok legalább egy-neműek, mert mind a kettő szerszám; de „alakotani forma“ és „eljárás“ X ut tők.

Tán tudja Szvorényi is, a ki egyébaránt nem tart velök, hanem egészen külön rovatba helyezvén a mód- és körülmény-jelelő igeeredetű határozót, *állapotjegyző*nek nevezi. Csaknem kimerítő tárgyalását akkora érdemül tulajdonítom neki, hogy elnevezése helyessége felett nem vitatkozom. Annyival kevésbbé, mivel nem tudnék helyette mást javasolni, ha csak, — idegen szóval, — „gerundivum“nak nem nevezzük. Használatát is egész a szörszálhasogatásig kifejtette az idézett tanár, Nyelvtana 378—380. §§-ban. Elemzése éles különböztetései azonban, ha nem mind használnak, nem is ártanak, s azért hogy az elmondottak ismétlésével helyet és időt ne pazaroljak, oda utasítom az olvasót, és csak egy pár jegyzésre szorítokozom.

a) Én nem vagyok meggyőződve, hogy a *ván*, *vén* ragu állapotjegyző különbözzék a *va*, *ve* ragutól. Annyi bizonyos, hogy a közélet nyelve a különbséget nem ismeri, s az előtt vagy éppen nem, vagy mint a *ban*, *ben*-t, innepélyes hangzatoság kedviért használja. Nincs is a nyelvtanainkban felgyűjtött példák közt egy is, melynek értelme bár legkisebbé is csökkenne vagy változnék, ha az illető állapotjegyzők végeiből az *n*-et kitörölnök. „Híz~~el~~ked~~ve~~, hazug tükröt tartunk mások elé. — Szük időt é~~rez~~ve csodás munkássággal gyűjtenek a hangyák. — Ki ne álmé~~l~~kod~~na~~ . . . szemlé~~l~~get~~ve~~ a csillagos eget? — Ked~~ve~~ve az idő, nem késem használni. — Meghal~~va~~ sz. István, évekig gyászolták őseink. — Nagy vihar dühöng~~ve~~, nem mertük elhagyni a révet. — Ismer~~ve~~ az ellenhad erejét, nem mert megüt~~ke~~zni. — Rosszul vet~~ve~~, rosszul fogsz aratni. — Eltörö~~l~~tet~~ve~~ a büntetés, mi fogná fékezni a rossz embereket? — Sándor lehú~~z~~va gyűrűjét Perdikkának adta. — Krates vízbe szór~~ta~~ a pénzét, mond~~va~~ . . . — A ki már él~~ve~~ meghal, meghal~~va~~ élni fog. stb. Mindezek se' jobbakká se' rosszabbakká, de biz' értelmesbökké sem válnak, ha az állapotjegyzőkhöz oda ragasztjuk az *n*-et. Élő szóval, és alkalom szerint mondva pedig bizonyosan csak a *va*, *ve* ragokkal élne a szóló. — Ellenben akárhány *va*, *ve*-s példát lehet *n*-ezni: „Sír~~v~~án fakadt. — Plato ír~~v~~án halt meg. — A böles gyakran hallgat~~v~~án felel. — Fut~~v~~án fut. — Kér~~v~~én kér. — Siet~~v~~én siet. — Vár~~v~~án vár (Zsolt. 40 : 1.)

b) Szvorényi imígy különbözteti meg a kettőt: (377. §.) „A *va, ve* képzős ¹²⁴⁾ állapotjegyző rendesen az állítmány meghatározására szolgál a mondatban.“ és (379. §.): „A *ván, vén* képzős állapotjegyző önálló határozóul, azaz valamely kívül álló kapcsolatos mondat meghatározására szolgál a beszédben.“ — Ezekre csak azt jegyzem meg, hogy a végszavakban „mondatban“ és „beszédben“ mutatkozó ellentét csak ámit. Egész mondatot soha sem határoz semminemű határozó, hanem mindig csak az igét; és a *ván, vén*-es állapotjegyző nem áll kívül a mondaton, hanem *rész*e mindig annak, a melyben az általa határozott ige van. Azért a feljebb idézett példákban is a vesszők (,) mind szükségtelenek és csak az idézet hűségéért hagytam meg. „*Hizelkedve* tartunk. *Érezve* gyűjtenek. Álmélkodnék *szemlélgetve*. *Ismerve* (nem) mert. *Vetve* fogsz. *Lehúzva* adta. *Szórva* monda.“ — „Lám ön se merte elemzését mindenik példámra alkalmazni“: mondaná diadallal Szvorényi, ha hátam megett olvasná, a mit írok. Nem ám, mert a kihagyottak, ú. m. „Az idő kedvezve“; — „Meghalva sz. István“; — „Nagy vihar dühöngve“; — „El-töröltetve a büntetés“; — másod határozó, úgy szólva, szerkesztett határozók, mint: „idő vártatva“, „nap felkelve“, „Isten segítve“, „Eljőve Jézus ajtóké bétéve“ (Ján. 20; 26. Káldi), „ajtó bezárolva“ (Károli), melyeknek elemzése, netalán jogosságuk megvizsgálása a következő III. fejezetbe tartozik. Most csak annyit mondhatni, hogy az ilyenek csak így összeállítva határozzák meg az illető igét, a latin „*sole oriente*“ és „*sole orto*“ s a görög „gentivi absoluti“ példájokra.

c) Igen is van különbség a két használata közt a gerundivumnak, melyet az én rendszeremben egy pár szóval kimagyarázhatni. A második esetben t. i. inchoativumok, vagy, ha követik az igét, egészítvények az állapotjegyzők; az elsőben pedig jelzők. De ezt a különbséget nem szükséges, mint láttuk, az *n* betűvel jelezni. Helyzetök s az accentus eléggé megkülönbözteti. Egyébiránt a kinek tetszik, éljen inchoati-

¹²⁴⁾ Itt igazán kérhető, miért „képző“? Hiszen a nyelvtanokban, s az idézetben is, az „állapotjegyző“ az ige alakjai közzé, a „részesülők“ közzé vagy melléjük van besorozva. Tehát nem nözte külön „pars orationis“nak.

vum gyanánt mindig, de aztán következetesen, a *ván, vén-es*, jelző gyanánt pedig a *va, ve-s* állapotjegyzővel; — még ártatlanabb dolog, mint a ban és ba megkülönböztetése.

Hogy a régiek ezt a különbséget nem ismerték, bizonyítja az, hogy a személyragot mind a két esetben egyformán csatolták az állapotjegyzőhöz: „Sem *élvém* sem *halvám* nenü távoztatom el.“ — „A mely föld tégedet meghalvád fogadand, azon haljak meg.“ — „Én lelkemet, testemet adom a mi atyáink törvényeikért, *imádvám* az urat.“ — „És *jövéd* ajándékozzad te ajándékokodat.“ — „*Bémenvétek* Babyloniába, lesztek ott.“ — stb.

e) Maga az idézett tanár is eláll a különböztetéstől, midőn illető §§-ai végén így nyilatkozik: „Kétésség kikerülése végett biztosabb a mód- vagy állapothatározót“ (t. i. a mód- v. állapothatározónak használt „állapotjegyzőt; de mikor nincs annak használva?) „*ván, vén* helyett *va, ve* képzővel használni, mely“ (mi? a képző?) „ilyenkor önálló helyzetet“ (inkább: értéket) „nyer.“ Ez elég őszinte vallomás; annál inkább, hogy azt se' mondja meg, minő kétesség származhatnék a *ván, vén* használatából, azt se', miképp enyészetheti el a *va, ve*-vel való felcserélés. Példái sem vezetnek reá, mert mindnyája olyan, hogy saját értelmezései nyomán az első esetre (377. §.) tartozóknak ítélni; azon feljül a kiigazított állapotjegyzőknek két értelmet tulajdonít magyarázatában.

f) Annyira csupán mód- és körülményhatározó a mi gerundivumunk, hogy sem a cselekvés vagy szenvedés, sem a jelen v. múlt értelme nincs kifejezve benne és vele. Csak az egész mondat, vagy rávonatkozó részei értelméből lehet következtetni, melyikét keresse és értse a halló vagy olvasó ama vonásoknak. „Inkább szeretem a húst *sütve* mint *főzve*.“ Itt világos, hogy a hús süttetik v. főzetik, tehát szenvedő formában kell érteni az állapotjegyzőket. Ellenben, ha azt mondom, hogy: „Béfordultam a konyhára, s a szakácsnét *főzve* találtam“, nagyon agyafurt volna, a ki nevetne s azt kérdené, hogy „hát a *szakácsnét főzték*?“ Még az is világos, hogy a főzés akkor folyt javában, mikor „béfordultam a konyhába“, s tehát erre és a „találtam“ra nézve jelen, azaz egykoru velők, ha szinte a mondás idejére nézve múlt is, a mi egyéb-

aránt soha sem kérdés. Ebben pedig: „A vadász *lőve* hozta a nyulat a vásárra“, a „lövés“ a „hozta“ ige cselekvényét megelőzte, mert mikor *hozta* már meg volt *lőve* a nyúl, és így arra nézve múlt. Ha csakugyan támadhatna kétség a felől, vajjon elébbi-e az állapotjegyző cselekvénye, mint az igéé, vagy egykoru vele: az igekötők, jelesen a *meg* és *el* tökélyesen elejét veszik minden félreértésnek. „A barátomhoz mentem, s *öltözve* találtam“, itt egykoru a két cselekvény; holott ezzel: „*felöltözve* találtam“, a legvilágosabban ki van fejezve, hogy „öltözésével már készen volt, mikor megláttam.“

g) De van még egy minden adverbiummal közös határozatlansága a gerundivumnak. Nem lehet t. i. alakjánál fogva kivenni, hogy a mondatbeli melyik határozó cselekszi vagy szenved a gerundivum cselekvényét. E tekintetben is hát csak a *connexio* s a mondat egész értelme utasít. És ha ezek daczára mégis méltó kétség támadhatna a hallóban, nincs más mód és segítség, hanem ily esetben *ne éljünk* azzal a formával, ha csak nem czélunk szándékosan kelteni a kételkedést. Az elébbi pontbeli példákban félreérthetetlenül világos, hogy e népdalban: „Nem szeretem a káposztát *sülve, sülve*“, a mondó a „káposztát“ s nem magát érti „sülve“, — hogy a feljebbi példákban a „hús“ van „sülve“ v. „főve“, — hogy a „szakácsné“ s nem a mondó „főzött“, — hogy a „vadász“ „lőtt“ s a „nyulat“ „lötte“ meg.

3) Harmadik nemét az igeeredetű határozóknak teszik a részesülők, melyeket jelen, múlt és jövő idejűekre szoktak felosztani. Megmaradok én is e nevezetek és felosztás mellett, tiltakozva az idegen nyelvekbéli hasonnevűekkel való azonosításuk ellen.

a) A jelenrészesülő tulajdonítványi szerepét az illető §-ban tárgyaltam. Mikor ellipsis által főnévvé válik, mint: kereskedő, költő, stb. imennek minden jogaiba belélep. Mint névmellékből, adverbiumok alakulnak belőle a kellő ragokkal. *Illően, kittünöleg, futólag, indulóra, valóban, merőben, jövőben, járóban* stb. ide tartozó példák.

b) A múltrészesülőnek magyarban az a ragja, a mi az ige mássalhangzós múltjának és — az *accusativus*nak. Vajjon történetes találkozás-e? Én azt gondolom, hogy nem.

Legyen szabad egy kicsit etymologizálnom. Nem áll az oly messze a mondattantól, mint első tekintetre vélné az ember. A mondat szerkezete elméletének nevezetes része a formák használata. Használatuk értelmöktől függ, és midőn ezek vizsgálata alkalmával arra a különös esetre bukkanunk, hogy nagyon különböző, vagy annak látszó értelmek kifejezésére azon egy raggal vagy éppen betűvel él az ember, önkintesen ébred vágyunk kipuhatolni, mi lehet az az általános kapocs, az a lappangó eszme, mely mindnyájokat mintegy összeolvasztja egy felsőbb eszmében? és megkísérteni, vajjon nem lehetne-e azt a szellemi, ellebenő eszmét világos fogalom testébe öltöztetni? Nem hurezolom át nyomozásim szövevényes hálózataán a netalán figyelemre ébresztett olvasót, hanem remélve, hogy az eddigi adatok és elmélkedések összeve már őt is elkészítette reá, csak a végeredményt terjesztem eleibe. E pedig egyszerűen az, hogy a magyar nyelvalkotó szellem a *t* betűt, mint képzőt — e szó legszélesb értelmében — a tettség, — positivitás — kifejezésére használja. Ez értelemben mutatkozik legelsőben, legegyszerűbben, közbejáratlanul a más-salhangzós múltban, a minthogy a már megtörtént cselekvény a latin „factum“a, a francia „fait accompli“-ja, az angol „matter of fact“-ja, a német „Thatsache“-ja a positivitas legvilágosabb, élénkebb, hatályosabb kifejezései. A múltrészesülőtől a formától a világon semmi egyébben nem különbözik, csak csupán syntaktikai használatában. Oda hagyván t. i. monarchai, igei méltóságát, alárendelt, specialis szolgálatba áll, mint Péter czár a saját csapatában dobosnak, s névmellék gyanánt működik, még csak igei külső jeleit, a személyragokat sem hagyva el, mint a „*vártam* esemény, *olvastad* könyv, Isten *adta* szerencse, *hallottuk* hír“ stb. példák bizonyítják, annál kevésbbé a positivitas jellemvonását, mely a többi részesülőkben bezzeg hiányzik. Ott van továbbá mint hatályosan működtető képző, eredeti igetörzsökök végén: pl. *vet, lát, oszlat, rothaszt*, és mint miveltető a származékokban: p. *ásat, szántat, vettet, festet* stb. — Majd főneveket képez, melyek teljesen megállandósított cselekvény legmagasabb fokozatát fejezik ki, mint: *irat, bánat, mondat, szerzet, kelet, nyugat, ültözet*, stb. — Mint viszonyító rag az accusativust alakítja, mint a

cselekvény teljesültére legszorosban s bensőbbben szükséges eszköz kifejezését, a honnan legközelebbi átmenet van az adverbialis *t*-re, mely a cselekvénnyel legszorosabb kapcsolatban álló és legtettebb körülményt jeleli. Vessük csak össze: lépést és lépésben, örömet és örömmel, helyt és helyben stb. ¹²⁵⁾.

E kis kitérés után, mely egy vagy több tisztelt nyelvészünket maga is meggyőzheti arról, hogy nem oly képtelenség,

¹²⁵⁾ Úgynevezett helyesírásunknak alig van egy alaptalanabb megkülönböztetése, mint a *t* ragnak egy helyt egyes, másutt kettős betűvel való írása. Igyekvém kimutatni, hogy ezt a ragot egy fő eszme sugallatára alkalmazta különböző, de örökös használatára a nyelvalkotó szellem. Miért írjuk hát kétképp? Nevezetesen a múlt kettős *t*-jére semmi organicus ok nem létezik. Élő szóval, hol egyes hol kettős *t*-vel ejtjük. De mikor kettőssel? Mikor emphaticus accentust kap. „Ígazat mondott.” — „Nagyot esett.” Az accentusos kiemelést pedig minden nyelvben szokták segíteni, hol a hangzó megnyújtásával, hol a zárt tagot végző mássalhangzó kettőztetésével. Mennyi tétovázás volt az „egy” leírásában *egy*-nek, *eggy*-nek vagy éppen *egygy*-nek írjuk-e. A két utolsó hiba lett volna, mert az articulus *egy*-et nem accentuáljuk, tehát „*dages*”-sálására sincs semmi szükség. A szám *egy*-ben pedig s származékaiban *egyes*, *egyeség*, *egyenlő*, az accentuálás következtében önkintesen megteszi a kiejtés. Így ezeket is: *hasít*, *feszít*, *segít*, *lódít*, *nyit*, *szabadít*, *hasonlít*, stb. népiünk egy része így: *hasít*, *feszít*, *segít*, stb. t. i. nyújtással mondja ki az emphaticai accentuálás esetében. Másutt a helyett a *t*-t kettőztetik meg: *hasít*, *feszít*, *segít*, megint hasonló esetben. Beszéd közben, s ima folytatásban ellenben, midőn semmi pausa nem következik utánok, sem a nyújtást, sem a kettőztetést nem hallani. Így van a dolog a múlt végtagjával is, kivált mikor mássalhangzó követi. „Mit mondot neked?” „Mit *et* ma reggel?” „Nem szólot semmit” stb. Régi könyveinkben is sokszor fordul elé egyes *t*-vel írt múlt. A személyragok előtt igaz, hogy mindig kettőztetik a *t*-t; de ez ama ragok enklitikai hatása eredménye, és úgy ejtenők, ha egy *t*-vel írják is. Még sokkal kevesebb ok van arra, hogy az adverbialis *t* ragot, hol egy hol két *t*-vel írjuk. A mint *sokat*, *kevés*, *több*, *továbbat*, *nyarat* (szaka), írunk, úgy lehetne: *hanyat*, *alát*, *felet*, *mellet*, *meget*, *helyet*, *előt*, *közöt*, *holot*, *másut*, stb. írni. Mert hogy ezek végéig az *ott*, *itt* volna képzővé másulva, az ingyen állítmány. Hiszen maguk az *ott* és *itt* is származékok és az adverbialis *t* raggal lettek, az első *az*-ból (*azt* > *att* > *ott*), a második *ez*-ből (*ezt* > *ett* > *itt*) éppen mint *helyt* a *hely*-ből.

A kinek nem tetszik, vegye elmefuttatásnak!!

a milyennek vélték és irták, az a mit egykor állítottam, hogy nem az etymológiára — most már legszélesebb értelmében véve e szót, — kell a syntaxist építeni, hanem amazt erre, egyéb mondandóm a műtrészesülőről nincs, hanem hogy az *an*, *on* stb. adverbialis úgynevezett képzőket közbejáratlanul veszi föl: pl. *látottan, elhagyottan, nyugottan, fáradtan (fáradott-an), holtan* stb. melyektől a *nyugton, folyton, menten* lényegesen nem különböznek. A viszonyragokat ellenben csak a személyragok közbejártával: *jártamban, jártával, jöttével, jöttére* stb. Így is azonban óvakodni kell, hogy csak olyakat használjunk, a melyeket a szokás megszentésített. Pl. „mondottára semmit sem feleltem“, csak „szócsintani“ elvek szerint helyes. Az analogiának is vannak határai: a ki nem hiszi, kérdezze meg Grimmet! Névmelléki használata a III. fejezetbe való.

c) A jövő részesülő, t. i. az *andó, endő* végzetű, igeeredetű névmellék igen ritkán fordul elé adverbialis képzővel. Pl. *állandóan, állandóul* vagy *állandólag*. Erre ha lehet még inkább illik az imint érintett ovatosság szem előtt tartása.

Az igeeredetű határozókat mind egyaránt érdeklí az a megjegyzés, melyet sokkal fontosabbnak tartok, mintsem elhagyhatnám, s még sincs reményem hozzá, hogy figyelmeztésemre legkevésbé is hederítsenek kisebb-nagyobb írónk. Nincs, mert ők már élethalál uraivá tették magukat nyelvünk felett, s hogy ennek is tán volnának némi jogai, azt éppen oly bajos lenne elhítenni velök, mint a chinai császárral vagy az örökös jobbágyos földesúrral, hogy alattvalóik, vagy az amerikai Plantert, hogy a négerek is tesznek számot a szabad akaratú emberek sorában. De hiába, engem már egyszer űz a lélek; ha elhintett magvaim nagy része a rögeszmék szikláira hull, ha mást a divat forgó szele elfújja, meg mást a nyelvmívelő szenvedély sütő sugarai megaszalják, lesz tán egy tenyérsnyi termékeny föld is, mely egynéhány szemet kikelet s megérlel közülök.

A dolog ez: a legkártékonyabb, s féltő, hogy legírthatatlanabb előítéletek egyike az, hogy az *at, et, tat, tet* ragok (vagy képzők, a mint tetszik) a szenvedés viszonyát jelelik az igékben. Ezt az álfogalmat természetesen átvitték az ige minden származékaira, s így az azokra is, hol az egyedül döntő ik-

féle ragok nem jelenhetvén meg, romlatlan nyelvézékü magyar csupán csak mivellettő értelemben fogja fel amaz elébbieket. Már pedig a nyelv szabatos és határozott voltának véghetetlen kárára van és teméntelen félreértést szül, hogy pl.

e z:	a z t i s t e g y e:	a z t i s, h o g y:
íratni:	<i>schreiben lassen;</i>	<i>geschrieben werden;</i>
írató:	<i>der schreiben lässt;</i>	<i>was geschrieben wird;</i>
íratván:	<i>indem er schreiben lässt;</i>	<i>indem es geschrieben wird;</i>
íratott:	<i>dass man schreiben liess;</i>	<i>was geschrieben wurde;</i>
íratás:	<i>das schreiben lassen;</i>	<i>das geschrieben werden.</i>

No már én azt állítom, hogy nyelvünk a világosság és érthetőség kellő fokára addig el nem jut, míg oly gyakran előforduló szólamait annyira különböző sőt merőben ellenkező két értelemben használják. A *tut*, stb. pedig kétségtelenül mivellettő levén, önkint következik, hogy csak az első rovatbeli jelentményei a szabályosok. Irodalmunkban éppen ellenkezőleg van. Elannyira megszokták a második (szenvedő) értelembeli használásukat, hogy az elsőben, félreértéstől tartva, már nem is mernek velök élni. Mondhatnák ugyan, hogy a mivellettő forma ahozképest ritkán fordul elő, és mikor szükség van reá, a hozzájáruló accusativus elég világosan figyelmeztet illető értelmére. Igen, de az a körülmény neveli a zavart, nem kisebbíti. Mert a másik értelemben való gyakoribb használata az eszmetársulat hathatós törvényénél fogva elannyira maga felé téríti, s már is térítette, a képzelődést, hogy a forma láttára már a szenvedő viszonyt fogja fel az olvasó, s midőn az accusativushoz érkezik, elnéjének szintúgy forradalmon kell keresztül esni, hogy az igazi értelemben juthasson. Sőt ha, teszem, elül áll is az accusativus, az utána következő mivellettő formán, úgyszólván, megbotránkozik rajta a szenvedő viszonyhoz szoktatott felfogó tehetség. Aztán valamint általában kihatókkal, úgy mivellettőkkel is akárhányszor élünk vagy éppen minden accusativus nélkül, vagy — igazi magyarosan — csak oda értett, de ki nem írt accusativussal. Ilyenkor aztán minden különbségnek vége.

Erre, tudom, csak az a felelet, hogy már „bévették“, ergo —. Az én végszavam meg az, hogy *dixi et salvavi animam*.

AZ „A“ INDULATHANG ÉS CSALÁDJÁ NYELVÜNKBEN.

ELÉADTA JUNIUS 19. 1865

TOLDY FERENCZ rt.

Tisztelt Osztály! Midőn a mutató „a“ egész családját, *genetikai összefüggésében*, kimutatni, s annak tagjait szerepléseik szerint ismertetni kívánva, egész az *indulathangig* megyek vissza: ne tessék állítani, hogy nyelvmetaphysikát üzök. Tapasztalati tényekből indulok ki. Ugyan is:

I. Tapasztalati tény, hogy valamely véletlen, meglepő, megdöbbentő hatás, physiologiai szükségből, az **a** hangot idézi elé szólószerveinkből. Ez az **a** tehát, mint az érzetnek ösztönszerű és közvetlen hangnyilatkozása, valódi *indulathang*, mely a mondat nyelvtani összefüggésén kívül áll.

Midőn pedig valamely véletlen ekép reánk hat, e véletlenség, e hirtelen s döbbsentő hatás nem engedi a hatás okát rögtön felismernünk, tehát legalább perczeni csodálkozással jár; s így az **a** indulathang egyszersmind csodálkozást fejez ki, tehát bizonyos öntudatos, már nem pusztá ösztönszerű, lelki állapotot, mely némi értelmi munkálkodással jár: t. i. keressük a hatás okát, s azt előzményeinkkel össze nem tudván egyeztetni, ezt hirtelen fel nem találjuk. Az ösztönszerű megdöbbsentés indulathangja, az **a**! öntudatos lelki állapotot, csodálkozást, kifejező valódi *indulatszóvá* vált.

II. E meglepetés, megdöbbsentés, csodálkozás nem csak hangot idéz elő szólószerveinkből, hanem fejünket, kezeinket is, szintén ösztönszerűleg, oly mozdulatra gerjeszti, mely azokat a megdöbbsentést okozó tárgy felé fordítja: mintegy rá mutatunk; s e hang és e mutató mozdulat oly szoros, belső, összeköttetésben áll egymással, hogy szinte egységgé válik, úgy hogy a megdöbbsentés és csodálkozástól a *rámutatás* alig elválasztható. Midőn e mutató mozdulatot szó kíséri vagy pótolja,

ez az *a* indulathang már valóságos *mutató indulatszóvá* lett: **Ott a! Ott van a!**

De a tárgy, melyre így rámutatunk, vagy távolab van, vagy közelebb. A magyar nyelv, hogy a rámutatás tárgyának távolabbságát vagy közelebségét megkülönböztesse, a rámutató *a*-t távol álló tárgyra szorítva, mellé annak gyengítését, elferdülését, az *e*-t, iktatta, mint közelre mutató indulatszót: **Itt e! Itt van e! Im e!**

III. S ím *e* párhuzamos rámutató indulatszók szerepelnek egyszersmind mint *mutató névmások*: *a, e*, melyek bizonyos képzőkkel és ragokkal összetéve, parallel sorát adják a névmások és igehatározóknak, melyekben az *a, s* annak válrokona az *o*, sőt *u* is, mindig távolabbra, az *e, s* ennek válrokona, az *i*, közelebbre mutat:

a	e
ama	eme, ime,
ott	ott (rég), itt,
oda	ede (rég), ide,
onnan	ennen (rég), innen,
oly	ely (rég), ily,
olyan	elyen (rég), ilyen,
amoly	emily, imily,
amolyan	emilyen, imilyen,
ugy	igy
amagy	emigy, imigy stb.

S íme *e* mutató névmások, *a, e*, már *hangsúlylyal* jelennek meg: \bar{a} , \bar{e} ; sőt erősítésül, kezdetben, gyenge *torokszelletet* vettek fel: a^h , ama^h ; e^h , eme^h , ime^h (rég nyelvemlékek), majd hatályosb erősítésül sziszegő szelletet (sibilans spiritust), t. i. *z-t, s* így lett az *az, amaz*; *ez, emez*.

IV. Midőn a magyar nyelv, tovább-fejlődése folyamában, a név önállósítására *névelőt* (articulust) alkalmazott, azt már a mutató névmástól kölcsönözte, még pedig elgyengítve azt, t. i. a mutató névmást hangsúlyától megfosztva:

Névmás:	$\bar{a}z$ mondta,	$\bar{a}z$ on állat,	\bar{a} mondó vagyok
Névelő:	$\bar{a}z$ ember,	\bar{a} férfi,	\bar{a} nő.

épen úgy mint a németben :

Névmás : der [˘]Mensch, das [˘]Thier.

Névelő : der [˘]Mensch, das [˘]Thier.

Amaz mindig hangsúlyos , míg ez, a logikai hangsúlyt a főnévre vetvén által, mindig hangsúlytalan.

V. Midőn a mutató névmás ragot vagy képzőt vesz fel, kezdetben kétségtelenül semmi változást sem szenvedett, sőt tájszokásilag (erdélyiesen) mind maig mondatik (az első tag hangsúlyozásával) :

[˘] ához	[˘] ehez
[˘] aval	[˘] evel
[˘] aféle	[˘] eféle
[˘] akép	[˘] ekép ;

majd *r*-rel kezdődő ragok előtt megnyújtott az *a*, *e*, a nélkül még is, hogy akár az *a* nyíltá (á), akár az *e* élessé (é) válnék :

aara	eere (népnyelv),
aaról	eeről (népnyelv) ;

sőt az egy *aara* tájanként csakugyan így is jelenik meg :

ára

a nép nyelvén.

Evvel azonban a kifejezés árnyalására törekvő előadás nem érte be. Hangsúlyja biztosítására az **a**, **e** névmás is utóbb torok-, sőt sziszegő szellellettel erősödött. És pedig :

1) a *torokszellet* (*h*) mássalhangzós rag előtt is megmaradt :

ahhoz	ehhez,
ahra	ehre (rég),
ahról	ehről (rég) ;

de legtöbbször, s ma már általában , áthasonlik a torokszellet a rá következő mássalhangzóvá :

ahban, ehben helyett :	abban	ebben
ahból, ehből	„	abból
ahnak, ehnek	„	annak
ahnál, ehnél	„	annál
		ennél

ahra, ehre helyett:	arra	erre
ahról, ehről	„ arról	erről
ahtól, ehtől	„ attól	ettől
ahval, ehvel	„ avval	evvel
ahvá, ehvé	„ avvá	evvé
ahféle, ehféle	„ afféle	efféle
ahkép, ehkép	„ akkép	ekkép
oht, eht	„ ott	ett (rég), itt [stb.]
ohnan, ehnen	„ onnan	ennen (rég), innen

2) A *sziszegő szellet* (z) magánhangzó előtt természetesen marad:

azé	ezé
azok	ezek
azon	ezen
azig (rég)	ezig (rég)

(ez utóbbi ragozatban a sziszegő szellet *dz*-vé is erősült: *adzig*, *edzig* (rég és tájsz.) A mai *addig*, *eddig* aligha nem az *oda-ig*, *ede-ig*-ből lett, a kiesett hangzó (a e) helyett a *d* kettőztetés által megerősítettén).

De marad mássalhangzó előtt is:

azt	ezt
azkor	ezkor (rég);

sőt a *v*-vel kezdődő ragok (vel, vá) *v*-jét magához áthasonítja:

azzal	ezzel
azzá	ezzé;

(mint a *z* vel végződő nevekben: *tüzzel*, *vizzel*, *kézzel*, s mint azt egyéb mássalhangzók is teszik: *lábbal*, *vassá*).

VI. A *névelő* elgyengült mutató névmás levén, nem csak hangsúlyát vesztette el, mint mondatott, hanem szelleit is (h, z): innen ejtetett kezdetben kétség kívül: a ló, a bíró, a rab, mint tájilag ma is még; és csak később, midőn a nyelvben a pattogó (és nyújtó) kiejtés elhatalmazott, követte a névelő is a mutató névmásnak, melyből szülemlett, hangtani sajátosságát, mely szerint nem csak mondatott: *ahház*, *abbíró*, *affalu*, hanem elkopott szelleit (h) kihagyásjellel is jegyeztetett (*a'* ház, *a'* bíró), mintha e szellet valami lényeges elem volna, sőt Dévai Mátyás a XVI. században még írás által is ki akarta e kettőztetést fejeztetni: *ahház*, *abbíró*. Mindkét írásmód épen csak annyi jogosúltsággal bírt, amennyivel Baróti

Szabó Dávidé, ki egy időben kihagyásjellel kívánta visszadni a *hoz, on, ben* pattogtató kiejtését: Pesthez', asztalon', Komáromban', s amennyivel a debreczeni iskola sokáig csakugyan kettőzve írta a vég *n-t* és *z-t*: Debreczenbenn, Pestenn, ahhoz.

VII. De a mutató névmásból nem csak a névelő (*a*) gyengül el, hanem használtatik *határozók nyomosítójaként* is, melyet egyszerűen *nyomosító a*-nak fogok nevezni. Előfordúl ez a következő ígheatározókban, névmásokban és kötszóban: *ahol, ahova, ahonnan, amerre, ameddig, amikor, amidőn, amint, amiképp, amely, amily, aminő, aminemül, aki, ami, amicsoda, avagy.*

Mondatott, hogy e nyomosító *a* névelő legyen. De a névelő, neve szerint is, csak név előtt áll, melyet, a magyarban úgy mint más nyelvekben, önállósít ha főnév, s ily főnévvé emeli a melléknevet: a *jónak* tisztelete, a *szentnek* imádása, a *derék* nem fél az idők mohától. Ugyanezért a *névelő el sem hagyható*: t. i. más: *az* úr van itt, és más: *úr* van itt azaz valami úr; más: *a* jót tiszteli, más: *jót* tisztel: még az ígének is más — az úgynevezett határozott — formáját kívánva a névelő.

Összeavartatott, azonosított, e nyomosító *a* a visszahozó névmással is. Lássuk. Mondjuk: *a nélkül, a szerint, a mellett, a felett, az alatt, akképp* stb.: igen, s itt az *a, az*, valóságos névmás, t. i. mása, helyettese, valamely névnek, vagy más beszédrésznek, néha mondatnak is, *melynek helyette* áll, melyre visszavisz:

pénzzel?	Nem, <i>a</i> nélkül, azaz <i>pénz</i> nélkül
törvény szerint?	Igen, <i>a</i> szerint, azaz <i>törvény</i> szerint
fal mellett?	<i>a</i> mellett
ház felett?	<i>a</i> felett
asztal alatt?	<i>az</i> alatt
miképp?	<i>akképp</i> , péld., amint mondva volt
tegnap óta?	<i>az</i> óta.

Ebből következik, hogy *visszahozó névmás sem maradhat el soha*. Erre: pénz nélkül, törvény szerint, fal mellett? soha sem felelhetek így: nélkül, szerint, mellett, hacsak birtokosraggal nem pótlom viszont e névmást: Pénzzel még? Nélküle.

Ellenben a nyomosító a kimaradhat, mert nem határoz,

mint a névelő, nem pótol mint a visszahozó névmás, hanem csak is nyomosít:

ahol ő van v. *hol* ő van,
ahova ő megy v. *hova* ő megy,
ahonnan ő jő v. *honnán* ő jön, oda megyek én is,
amikor ő ezt mondta, v. *mikor* ő ezt mondta,
ameddig ott voltam v. *meddig* ott voltam,
amíg élek, v. *míg* élek,
 menj oda, *ahonnan* v. *honnán* jöttél,
amint akarod v. *mint* akarod,
 úgy *amiképp* v. *miképp* ő szereti,
aki ezt teszi v. *ki* ezt teszi,
ami ebből következik, v. *mi* ebből következik, ennyiből áll stb.
amely ember v. *mely* ember,
amilyen, *aminő*, *aminemű* a kérdés, v. *milyen* a kérdés olyan a felelet,
avagy v. *vagy* stb.

Némely esetekben ugyan annyira megszoktuk már a nyomosított formát, hogy a másikat némileg csonkának érezzük; de így vagyunk sok igével, melyet mai nap már csak igekötővel (meg, el st.) nyomosítva szoktunk használni, s így a nyelvmélekekben szélitiben előforduló tiszta, öregbitetlen, alakok mintha hézagot éreztetnének. Ilyen a megszokás ereje. — A mód-, szám- és okhatározók: *ahogy*, *ahogyan*, *ahány*, *amiért* mintha nem is használtathatnának nyomosító **a** nélkül, s itt úgy látszik némi önállósító hatást is gyakorol az *a*, mit azonban a *hogy*, *hány*, *miért* kérdő értelmének kell tulajdonítani, melyektől való megkülönböztetés s így világosság okáért kívánják ezek az önállósító *a*-t, mely tehát ez esetekben a névelő természetében *osztozik*, a nélkül még is, hogy határozó volna, mint a névelő, mely éppen ezért mindig az igére is hat, ezt határozott formában kívánva maga után.

VII. E négyféle **a** tehát t. i. az indulatszó, mutató névmás, névelő és határozó-nyomosító, bár *egy tőről szakadt*, az *a*! indulathangtól, nyelvtani és logikai természetét tekintve *mindannyi különböző nyelvtani szó*.

VIII. Lássuk most e család *helyesírását* is.

1. Az **a** *indulathang* önálló, a mondattal nyelvtani összefüggésben nem levő, szót képviselvén, külön magára irandó, s jelentésénél fogva *megdöbbenést* kifejező felkiáltás lévén, maga után kiáltójelt kíván: *a!* Így a *csodálkozást* kérdéssel vegyítve jelentő indulatszó is külön irandó, kérdőjellel: *a?* Valamint végre a *mutató* indulatszó is, külön és kiáltójellel: ott van *a!* épen úgy, mint e rokon jelentésűek: ott van *la!* itt van *ni!* *ne* neked! ott van *im!*

2. Külön irandó az **a** *mutató névmás* is, mint önálló beszédrész a mondatban; mely külön magára ragoztatik is; mely elhagyhatatlan; mely, míg maga hangsúlylyal bír, a rá következő szót mondatbeli hangsúlyától megfosztja (nem a nyelvtanítól), s így sem saját, sem sajátlan ösztételt nem képez. \bar{A} vagy \bar{az} mondja, mondatbeli hangsúlylyal bír, de az igét *mondja* nem fosztja meg nyelvtani hangsúlyától. Hibás írás tehát: anélkül, amellet stb., mert az **a** itt más önálló szó vagy mondat helyett áll (névmás).

De 3. a *névelő* is önálló nyelvtani szó, mert megmásítja a név igevonzatát, mindig határozott formát kívánván:

mit *szeret?* *a* pénzt *szereti*.

Hogy a *névelő* nem forrad össze a *nével*, s nem képez vele sem saját, sem sajátlan ösztételt, mutatja az, hogy az általa önállósított név nem veszi el hangsúlyát: s mondatik: *a* \bar{ra} b, nem \bar{ar} ab, amiképp mondani kellene, ha ösztétet képezne: $\bar{nemesember}$, $\bar{kisasszony}$, \bar{kis} pap.

S itt a kihagyásjel jogosultsága is jó kérdésbe. Soká az **a** az **az** kopott formájának, az *apa*, *fiának*, *tartatott*. T. i. a *névelő* genesisé mutatta, hogy első alakja *a*, melyhez csak erősítésül járult torok- és sziszegő szellet: *ah*, *az*; s hogy e szelletek nem is mindig érezhetők: azért találjuk a régiségben a *névelőt* pusztá **a** formában; továbbá most is egész vidékek, amennyiben az irodalom által nem érintettek, tisztán ejtik; —

sőt még a vele rokon, pedig hangsúlyos, *mutató névmás* is, a maga legtöbb ösztéteiben tisztán jelenik meg, vagyis *z h* s emennek *áthasonlatai* nélkül: péld. *o-da* nem *odda*, úgy

nem úgygy (az *u* itt csak hangsúlya miatt erősödik meg nyújtás által: úgy); legvilágosban az *m*-meli ösztéteiben, mely *m* a mutató *mu* indulatszó gyökhangja leszen:

a-m-a	s párhuzamosai	e-m-e	i-m-e
amott		emitt	imitt
amúgy		emígy	imígy
amoly		emily	imily

melyek soha nem mondatnak ki kettős *m*-mel: amma, ammott stb., holott, ha a *h* gyökhang volna *), annak áthasonlítás által pótoltatnia kellene.

Végre 4) a *határozó-nyomosító a* iratása módjáról lehet kérdés. Az előtt állandóan külön iratott az, még pedig kihagyásjellel. A kihagyásjellel ezimént végeztem, vagy inkább végezett az öszves irodalmi szokás, csak egykét, bár tiszteletet érdemlő, kivétellel; ha az a névelőnél és mutató névmásnál senem jogosult, senem szükséges, úgy az önállástalan, nyelvtani hatás nélküli, csupán nyomosító *a* sem fog azt kívánni. A *különírás* azonban megmaradt, míg újabban, indokolt felfogás folytán, szünni kezd, s mint *nem szó*, hanem önállástalan nyomosító, mely csak is néhány igehatározóhoz járúl — tehát általános érvénynyel sem bír — *az általa nyomosított szóval összeforradva íratik*.

Egy új akadémiai tag ez írásmódot „L. A. úr tudatlanságának“ és jómagam „hiúságának“ tulajdonítja. Tisztelt osztály! illoyalítás volna tőlem, L. A. úron hagynom száradni a tudatlanság vádját: elvállalom azt, amihez nem is nagy elszántság kell: mert Czuczor és Fogarasi társainkkal egy félen állva, el lehet e vádat is viselni. A múlt havi osztályülésben egy előttem ismeretlen férfiú, Joannovics György úr, de aki a gondolkodásban s a nyelv bibéi észlelésében nem gyakorlatlan, szinte éles és, mi több, valóban alapos észrevételeket közölt e tárgyban is; sőt Fogarasi nagy érdemű barátom alkalmasint kivívta már e kérdést több év előtt, úgy hogy nekem alig maradt módom valami újat mondanom; s ha még is felszólaltam, kötelesség-érzetből tettem: mert aki valami újat

*) Csak a *h*-ről lehet itt szó, nem a *z*-ről is, mely nem assimiláltatik soha, hanem maga assimilál.

kezd, illik hogy, ha későn is, róla feleljen; de tettem magamért is, nehogy hallgatván midőn mások szólnak, vagy a félenkség, vagy az okadatlan hiúság vádját megérdemelni láttassam. Sokak előtt nem nagy dolog az egész, de ki mindent okból s elv szerint szeret tenni, azt kisebb dolgokban is fogja, mert tennie azt irányának elutasíthatlan követelménye. A helyes végre is utat tör magának; s az az akadémiai collegám, kire hivatkoztam, nem kevés helyesírási kérdésben, nem tudva is, engem követ. Hiszem, hogy e kised javítás is végre ki fogja magát vívni. *Csak hogy nyelvünk elemeire: a hangokra, s azok változásaira, több figyelmet fordítsunk.* Akkor sok dolog belső szükségből folyónak fog feltűnni, mit közönségesen esetékesnek, mechanikai aggregátumnak vesznek, s így nem akarva is Verseghyféle empirismusnak hódolnak a nyelvtudományban, melyből pedig teljes erőnkkel igyekeznünk kell kibontakozni.

GYÁSZBESZÉD

BUGÁT PÁL RT. FELETT.

Tartotta július 11. 1865

TOLDY FERENCZ RT.

Az egykori barátság jogával élek, az előttem felbomlása után is szent barátság kötelességét teljesítem, midőn megragadom a szót, hogy e teremben Bugát Pálnak az utolsó tisztességet én tegyem meg. Mert ámbár — nem érzés-, hanem véleménykülönbség miatt — régóta kitagadott ő már szivéből, kit egykor, örömmel mondom, szeretett: de nem feledém, s nem fogom feledni soha, hogy ő, az idősb társ, s a már tekintélyes állású férfiú, volt az, ki engem, régibb írótt ugyan, de az életpályán még csak kezdőt, első keresett fel, s legott, előttem mindig becses, barátságába fogadott; nem feledém, hogy ő, az életpályára kiléptemet, midőn t. i. az első orvosi folyóiratot megindítandó valék, hírnévvel készségesen támogatva, társul csatlakozott hozzám; nem feledém, hogy majd három évtizeden át egymás mellett szép egyességben járdaltuk azon utat, mely az irodalomban, mely e tisztelt testületben, de a magán-életben is, közös útja volt mindkettőnknek, osztva együtt irányt és munkát, örömet és bajt. S ha ő, sokkal utóbb, csalódva emberekben, csalódva hazafiúi reményeiben, lakolva — nem bűnökért, mert ilyeket nem követett el, hanem a viszonyok hatalmáért — s állását vesztve, magát mellőzve látta; s kénytelen elvonulásában elkeseredve, sérülékeny lőn azon téren is, az igazság terén, melyen a magát érző léleknek joga van függetlenségét, még a barátság irányában is, megóvni; ha mélyebben érezte e téren is az ellenkezést, mely barátjától jött, mint a mely ellenétől, és elidegenedését mutatta is: soha sem szüntem meg érdemeit dicsőíteni, hirdetni azt, a mi által neve halhatatlan

lett irodalmunk történetében ; s így ma csak folytatom vagy ismétlem azon tisztelet művét, melyet szigorral ugyan, de melegebben nem tanusított irányában senki, mint én.

És hogy ne irtám vala ki keblemből mindannak emlékezetét, mi az ő neheztelésében nem mondom bántó, de fájó volt, midőn koporsójánál állánk, azon szűk háznál, mely ily gazdag összegét zárta le a tehetségnek, a munkásságnak, s az erénynek ? s mely hozzám is komolyan eszméltetve szólt, ki, körültekintve a társak seregében, miután ő is elbucúzék tőlünk, már csak harmad magammal élek a huszonkét férfiú közöl, kik ez intézetet harminczöt év előtt megindítottuk. Elvonulván ekkor lelkem szemei előtt hosszú sora a jeles, a nagy embereknek, kik új irodalmunknak örök díszei, részben megteremtői, voltak, s kik közt vala ő is ; és feltűnvn e legújabb halott tetteinek is hosszú sora : foghat-e el egyéb érzés, mint a tiszteleté ? S felkelvén előttem erőteljes férfiúságunk lefolyt kora egész szépségében, fel azon szorosb kör, melylyel minden emelő, és vigasztaló, és édes emlékezeteim össze vannak csatolva, s mely körnek ő oly derék, oly lelkes, oly hű tagja volt : érezhetek-e egyebet, mint gyönyörűséget a múlt, fájdalmat a jelen felett, s borút, mely e kör majd egyetlen fennmaradottjának jövője felett elterül ?

Igenis, Uraim, engem megillet a szó Bugát Pál hamvai felett ; engem, kinek szívében nem maradt fenn egyéb érzés, mint a hála s szereteté a barát —, s a méltányló tiszteleté az elmúlhatatlan érdemű irótárs iránt. Legyen az hű méltatása az írónak : az egykori barát árnyéka irányában engesztelő áldozat.

Előzményeivel kell kezdenem. *Bugát Pál*, kispolgári szülők gyermeke, 1793. april 19. Gyöngyösön született ; alább iskoláit ott, a felsőbbeket Egerben, az orvosi tudományokat Pesten végezte, hol 1818. orvostudorrá, 1820. szemésmesterré avattatott. Több évig tanársegéllő, 1823. bakabányai, 1824. selmeczi tisztí orvos, már ez év végén az elméleti orvosi tudományoknak a sebészek számára rendelt tanszékét foglalta el egyetemünknel, melyet teljes huszonnég évig töltvén be, 1848-ban a honvédelmi bizottmány kormánya alatt, Ma-

gyarország főorvosául neveztetett ki. Elcsévén 1849 elején a főváros, Bugát szülötte földén vonult el, hogy, midőn a világoosi nap után az egyetem kormánya oly kezekre szállott, melyek ez ország legfőbb tanintézetét a nemzeti clemekből „kittisztázni“ ügyekezőnek, elvonulása megbuktatására használassék fel. Ekkép az egyetem egyik legrégibb s legérdemesb tanára, fáradozásai jutalmát igazságtalan mellöztetésben és keserü nélkülözésekben vette. Ím egyszerű képe barátunk életének, melyet a sors végre is homályba borított: forduljunk veröfényes oldalához, melyet dicsöségének sugarai világítanak meg.

A tárgyak, melyeknek tanítására Bugát hivatva volt, az élet-, a kór- s a gyögyszertan, német és magyar nyelven adattak elő. A mely tankönyv ezekre létezett, sovány és elavult vala tartalmára nézve; épen használhatatlan nyelven. Új munka kellett a kopár téren, s Bugát kezdette szerkeszteni füzeteit. Minden nyomon érezette magát az akkori magyar nyelv kezelhetésének lehetetlensége tudományos tárgyakban. Minden második szó deák. Tudjuk, mennyire meghódíthatatlan minden idegen szó nyelvünk ragozó és képzö alkotásánál fogva. Tessék olvasni azon magyar tankönyveket, melyek keletkeztek vala, mióta Mária-Terézia a magyar nyelvet behozta volt a sebészeti tanfolyamba. Érezték a küzdelem nehézségét Bugát elődei e körben, s készítettek magyar műnyelvet: de, boldog isten! mily nyelv volt az! Avagy mutassatok műszót, mely, ha nem két, három, négy sesquipes szónak — nem is összetétele, hanem — csak egymás mellé rakása volt, de még is érthető, szabatosan határozó, származtatásokra, összetételekre alkalmas volt volna. Kétségbe estek a legbuzgóbbak is. És születtek új szók, rövidebbek, de gúnyára a nyelv szóképzési törvényeinek, melyekről csak egypár nyelvésznek volt fogalma: Révai csak ezeknek, sőt ezek közül is mely kevésnek, létezett! S ez a nyomorult, ez a szárandó állapot virágzásban vala nem csak a természeti és orvosi tudományokban, hanem minden más szakban is, ha tán itt-ott kisebb mérvben. Mert a tudományos műnyelv egy fölfedezetlen Amerika volt. Colombót is megelőzték éjszakai bátor hajósok az új-világ némely részein: Bugátot is megelőzte

Schuster János egy szigetnek, a vegytani műnyelvnek, meghódításában: de tudományos nyelvünk nagy continensét, annak Amérikáját, ő fedezte fel.

S ha mai nap tekintünk e nagy vívmányra, oh mely természetesnek, mely egyszerűnek, mely könnyűnek találjuk azt: hiszen az nem is lehet máskép. S itt ismét a Colombo tojása jut eszembe. Mi egyéb az ő elmélete, mint az elvont gyökök, és képzők, s az ösztétel elmélete, melyet ma már minden növendék ismer és bír. E szerint az alapfogalmak megjegyzésére egyszerű, többnyire elvont, gyököket vett, csodálatos tapintattal szedve azokat úgy az avúlt s a tájbeli, mint a közkeletű szókincsből; ezekből rövid származékokat alkotott nyelvünk *ritkább* képzői segedelmével (acs ecs, am em, any eny, or ör, asz esz stb.): a ritkábbakkal, hogy a szoros műfogalmakat a szó külső alakja által is elkülönözze a közélet ruganyos, ingadozó és tág jelentésű fogalmai- és műszavaitól. Birva az alapszókat, ezekből viszont *közönséges* képzőkkel igen alkalmas, mert még mind elég rövid, mellékneveket és igéket származtatott; másfelől az összetett fogalmak kifejezésére nem hosszú, vagy legalább a régieknél kényelmesb öszszetétéleket nyert, kényelmesbeket legalább rendszerint az európai divatú idegen műnyelvekénél. Ezek felett, rendkívüli lelékenységgel tudott más, néha tágasb, néha szűkebb, rokon, vagy hasonló, vagy képes értelmű, közéleti szókat, vagy azok elvont gyökeit is, egyes, szorosan határozott műfogalmakra alkalmazni, mikép a külföld műszó-alkotó tudósai is tettek mindenha: s ez úton nyerte sokszor a legszebb, legsajátabb, legfestőibb kitételeket. A rokon fogalmakat pedig, s azok árnyéklatait, azonagy gyökből különböző képzők segedelmével alakított szókkal rokonította, s különböztette meg egyszersmind.

Első nagyszerű alkalmazását e rendszernek — mert már ez nem volt vak tapogatódzás, nem sporadicus kapkodás, hanem tudományos rendszer, — Boncztudományában találjuk 1828.; melyet 1830-b. „Közönséges Kórtudománya,“ „Éptana,“ Hahnemann Organumának fordítása, majd egyes orvosi czikkei közös szakfolyóiratunkban követtek; később Természetudomány (Tscharnier után), három sebészeti munka (Chelius

és Fritze után), míg ez alkotó működését, 1843-b. „Természet-tudományi Szóhalmoz“-ával zárta be.

Hozzak-e fel példákat, hogy visszaemlékezzünk terü-
keny bátorságára és sugallatszerű szerencséjére az alkalmas
alapszók megtalálásában? Íme ott a *láz* és *lob*, hideglelés (mert
még *forró hideglelésről* is beszélünk) és gyulladás helyett, a
lobláz, a *gyuladós hideglelés* helyett, s a *lobpille*, *lobroham*,
lob-ellenes stb.; ott a *geny* és *ev*, a seb mellett a *tályog*, a fekély
mellett a *fekvély* (decubitus); az inashús és ikráshús helyett
az *izom* és *mirígy*; az *ideg* és *dúc*, a *szálag* és *sejt*, *ütér* és
visszér, *gátor* és *rekesz* — emez, hinnök-e? „mellnek és has-
nak üregét általrekesztő hártya“ volt, és műszó szintén! —
a *tömlő* és *tömlőcse* zsacska és zsacskaócska helyett, és száz
más. Az ilium neki *csíp*, bátran, de innen aztán: *csípfonat* és
csíptáj, *csípiütér* és *csípiizmok*; az *agy* neki cerebrum: conti-
nens pro contento, de aztán *agyacs* a „kis agyvelő“, *agykér*
az agyvelő-hártya, *agyiütér* az agyvelő-verőér, *agylob* az agy-
velőgyulladás helyett stb. Az izommal: *mellszak-izom* a tizen-
egy tagú musculus sternothyreoideus, és *mellkulcs-csecsiszom*
a tizenhárom tagú musculus sternocleidomastoideus!

Lássunk származékait és ezekből összetételeit! Az *asz*
esz képzővel (támasz, eresz): *akasz*: tenaculum, *csipesz*: pin-
cette, akcsipesz: Tenacelpincette, horogcsipesz: Hakenpin-
cette, szemcsipesz: Augenpincette; *metesz* (a met-él gyöké-
ből): bélmetsz: enterotomus, kömetesz: lithotomus, garat-
metesz: pharyngotomus, és metfelület: Schnittfläche; *nyomasz*:
érnyomasz: Tourniquet; *tömesz*: hangtömesz: Stethoskop;
lékesz: Trepan, ívlékesz: Bogentrepan, és lékelni: trepaniren,
lékkozorú: Trepankrone; *kutasz*: *kutaszol*: Sonde, sondiren;
mert kutat tágabb értelmű; s innen: vájktutasz, kőktutasz, ve-
zérktutasz: Hohl-, Bein-, Leitsonde stb. Az *am*, *em* képzővel:
hajlam, *roham*, *nyílám* (lumen) stb; az *any eny*-nyel *husany*:
sarcoma, a régi húsos kinövés helyett; *acs ecs*, *ag eg*-gel:
agyacs, *szálacs*: bougie, míg *szálag*: ligamentum, a közéleti
szalag a pántlikának maradván; és több számtalan, a képzők
minden sorain át. De elhagyom a beszédbe nem illő részlete-
ket, bevallva, hogy e műnyelvi roppant vállalatban *minden*
szava nem sikerülhetett egyformán; hogy a szerencse és

könnyűség gyakran vakmerővé, a szükségesen is túlmenővé tették; hogy ezért sok szava mellőztetett, soknak helyét még rövidebbek, kifejezőbbek, szebbek pótolják már ma: *de ezer meg ezer szava el van fogadva*, különösen ugyan a boncz-, az élet-, a gyógy- s a sebészetben, de a természeti tudományok más ágain, sőt az életben is: *példájának hatása pedig az elfogulatlan tudomány-embereire villanszerű és egyetemes volt! Rendszere állott: s állott a meggyőződés, hogy minden ismereteket, tudományos formában, szabatosan, kifejezőleg és bizonyos takaros csínnal* előadhatni nyelvünkön; s íme megszűnt ama szánandó nyomorgás, e sikertelen küzdés, mely lehetlenné tette vala tudományos irodalmunkban a boldogulást: *minden téren*, még a társas életén is, *az ő műnyelvészete lett uralkodóvá*: átment az a légkörbe, a közérzetbe; hagyományos úton, nem is ösmerve már a rendszer alkotóját, követte őt, és követi ma már minden tudós és író, sőt a szobaleány is, ki szintén a jó appetitus helyett „jó étvágyat“ kívánva vendégének, nem tudva — Bugátot dicsőíti.

S mégis, *élve bár minden nyomon az ő rendszere vívmányaival*, a csak előre néző jelenkor a *jótétemény nagysága fölött elfelejtette a jótévőt!* De nekünk, Uraim, szent kötelességünk legalább sirja fölött megadni a nagy érdemű embernek, mi őt illeti: a dicsőítést jótéteményeért. *Összes tudományos irodalmunk — mert az ő hatása egyetemes volt a nyelvet tekintve — egy nagy emlék: Bugát Pál elpusztúlhatatlan emléke!*

S ez legyen elég. Említhetném még roppant munkásságát e tisztelt akadémia körében, részvételét első szótára kidolgozásában; említhetném, hogy a magyar természettudományi társulatnak, mely oly hatalmas emelcsője lett tudományosságunknak ez irányban, indítványozója és szellemi alapítója ő volt; említhetném, hogy az Orvosi Tárnak, első megszűnte után, felélesztője és tíz éven át társ folytatója ő volt; említhetném, mennyit tett ő, hosszú életén át, a tanteremben s a társas téren a nemzetiség érdekei sürgetésében: de hallgatva ezekről, s orvostudományi eredeti dolgozatai méltatásáért is e helyt másoknak hagyva, ki kell mondanom: hogy hason

lító nyelvészetünknek, szorgalmas finn studiumai folytán, egy ideig fő hordozója ő volt, s hogy gerjesztő hatását e téren nem szabad csekélylenünk, habár az épület alapjait nem neki sikerült is lerakni; ki kell mondanom: hogy nagy kiterjedésű és mély nyelvphysiologiai vizsgálatai tömérdek termékeny magvakat tartalmaznak, melyeket csak minnen kárunkkal hagyhatunk használatlanul.

De, Urak, a legmagasb torony leghosszabb árnyékot vet. Ha végre buzgósága, bátorsága, lelékenysége és szerencséje a szóképzés terén azon óriás tévútra csábította, mely működései végszakában annyi gúnyt vont reá, s neki annyi keserű órát szerzett: legyünk elég nemesek ezt feledni, és csak nagy szolgálatainak őrzeni meg emlékezetét, melyeket a magyar nyelvnek és tudománynak tett.

Én pedig, midőn érzékeny istenveledet mondok az elköltözött társ árnyékának, az irodalomtörténet álláspontjáról, nyugton és higgadtan átgondolva, s azért bátran, ismétlem másutt kimondott itéletemet, mely szerint: helyesen szólni, Révai; szépen, Kazinczy; műszabatosan -- *Bugát Pál* tanította e nemzetet.

TARTALOM.

	Lap
A magyar mondatról. <i>Brassai Sámuel lt.</i>	3
Második értekezés *) : Tüzetes rész.	
I. fejezet : Az ige, a mondat sarka	3
1. §. A módszer	—
2. §. A nyelvbeli egyén	5
3. §. A mondat lelke	9
4. §. Az ige módosulásai a) A módok	14
5. §. b) A származékok	20
6. §. c) A formák	25
7. §. d) A szenvedő forma igazi képzője	32
8. §. Folytatás. A külszenvedő természete	44
9. §. Folytatás. A szerkesztmények	51
10. §. Az igeidők kérdése	58
11. §. Folytatás	71
12. §. Az ige accentusa	93
Toldalék. Példák és elemzések	99
Az Iliás szerzőjének egységéről. <i>Télfy János lt.</i>	129
A magyar mondat. <i>Brassai Sámuel lt.</i>	173
Harmadik értekezés : Tüzetes rész.	
II. fejezet : A magános határozók	173
1. §. Teendők	178
2. §. A nevező	184
3. §. A nevező mint jelző	197
4. §. Nevező az ige után	203
5. §. Az inchoativum	206
6. §. Kérdés és parancsolat	211
7. §. A névtámasz (articulus)	217
8. §. A nevező, tulajdonitmány képében	240
9. §. Az accusativus	247

*) Az 1. értekezést (Általános elvek) 1. ez. Értesítő 1. köt. (1860.) 279—399. II

	Lap
10. §. Accusativus és ige	258
11. §. Nevező és accusativus együtt	262
12. §. Visszapillantás	270
13. §. Az irányragos határozó	280
14. §. Az irányragos határozó helye, accentuálása és tá- maszolása	291
15. §. Ige, három határozóval	296
16. §. A többi ragos nevek, mint határozók	307
17. §. Folytatás	322
18. §. Folytatás	334
19. §. Bevégzés	346
20. §. A tulajdonképp úgy nevezett igehatározók	353
21. §. Igehatározók	383
22. §. Igéből képzett határozók	395
Az „a“ indulathang és családja nyelvünkben. <i>Toldy</i>	
<i>Ferencz rt.</i>	410
Gyászbeszéd Bugát Pál rt. felett. <i>Toldy Ferencz rt.</i>	419

100 100 100